Аг. КРИМСЬКИЙ

ЗВЕНИГОРОДЩИНА

ШЕВЧЕНКОВА БАТЬКІВЩИНА

З ПОГЛЯДУ
ЕТНОГРАФІЧНОГО ТА ДІАЛЕКТОЛОГІЧНОГО

Відтворено з авторського макету:
Аг. КРИМСЬКИЙ ЗВИНОГОРОДЩИНА
ШЕВЧЕНКОВА БАТЬКІВЩИНА
З ПОГЛЯДУ
ЕТНОГРАФІЧНОГО ТА ДІЯЛЕКТИЧНОГО
З ГЕОГРАФІЧНОЮ МАПОЮ ТА МАЛЮНКАМИ
Київ, 1930

Черкаси
Вертикаль
2009

ББК 63.5 (4УКР– 4 ЧЕК)
К 82

Кримський А. Ю.
К82 Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного: Відтворення з авторського макету 1930 р./ Авт. передмови А.Ю. Чабан. – Черкаси: "Вертикаль", видавець ПП Кандич С.Г., 2009. – XVI +438 +10*с., іл.
ISBN 978-966-2256-05-5

Дана книга – унікальна. Підготовлена до друку в 1930 році праця академіка А. Кримського „Звенигородщина. Шевченкова батьківщина. З погляду етнографічного та діалектологічного. З географічною мапою та малюнками" так і не побачила масового читача. За окремими даними сучасників було 2 примірники макету видання. Один з них з авторськими правками академіка і висновком „Виправити – друкувати" й підписом зберігається у Звенигородському районному краєзнавчому музеї.

Матеріали до даної книги збиралися більше 40 років. Вони узагальнюють етнографічні, лінгвістичні дослідження, опис селянського життя, побут географічного центру України, яким є Звенигородщина. Вражає скрупульозність відбору розміщеного в книзі матеріалу, особистий контроль А. Кримського за правильністю викладених записів.

Завдячуючи ініціативі голови обласної державної адміністрації Олександра Володимировича Черевка було вирішено видати цю унікальну за своїм змістом працю.

ББК 63.5 (4УКР– 4 ЧЕК)

Випущено на замовлення Головного управління з питань внутрішньої політики Черкаської облдержадміністрації

ISBN 978-966-2256-05-5

© А.Ю. Кримський, 2009
© А.Ю. Чабан, передмова, 2009
© Оригінал-макет, ГУВП ЧОДА, 2009

Збірник Історично-Філологічного Відділу Всеукраїнської Академії Наук № 71.

Діялектологічна Комісія під головуванням акад. Аг. КРИМСЬКОГО. | Етнографічна Комісія під головуванням акад. А. ЛОБОДИ.

Акад. Аг. КРИМСЬКИЙ

ЗВИНОГОРОДЩИНА

ШЕВЧЕНКОВА БАТЬКІВЩИНА

З ПОГЛЯДУ

ЕТНОГРАФІЧНОГО ТА ДІЯЛЕКТ

З ЕОГРАФІЧНОЮ МАПОЮ ТА МАЛЮН

ЧАСТИНА. ВИПУСК 1.

ПОБУТОВО-ФОЛЬКЛОРНІ ТЕКСТИ

КИЇВ
1930

Агатангел Юхимович
КРИМСЬКИЙ

А.Ю. ЧАБАН,
доктор історичних наук, професор

НЕВІДОМИЙ КРИМСЬКИЙ

Черкащани можуть поправу пишатися тим, що життя, творчість видатного українського вченого, організатора науки, незмінного секретаря Всеукраїнської академії наук у 1918—1928 рр. Агатангела Юхимовича Кримського як найтісніше пов'язане із нашим краєм. Тут він провів дитячі роки, сюди прагнув повернутися у зрілості. Тут народилися унікальні твори цієї неперсічної особистості.

Агатангел Кримський мав стільки достоїнств, що їх вистачило б на багатьох видатних постатей. Його називають видатним орієнталістом (фахівцем зі сходознавства), філософом, істориком, філологом, літературознавцем, поетом, прозаїком.

У свої 29 років він став професором арабської словесності й історії мусульманського Сходу у всесвітньо відомому Лазаревському інституті. А ще його називають поліглотом номер один у світі. Він досконало володів більшістю європейських мов, слов'янськими, японською, грузинською, вірменською, різними діалектами арабської, китайської, іранської, тюркської та рядом „мертвих" мов — давньогрецькою, латинською, мовами стародавніх Ассирії та Вавилону.

Сучасники свідчили, що свій „мовний ресурс" академік поповнював все своє життя. У 1941 році 70-річний вчений-енциклопедист зізнався друзям: „...з цього року розпочав вивчати абіссінську (ефіопську), а також вавілонські мови".

Дружбою з А. Кримським пишалися Іван Франко, Леся Українка, Василь Доманицький, Сергій Єфремов, Микола Василенко.

Максим Рильський підкреслював, що в А. Кримському „гармонічно злилися учений і поет" Іван Франко писав: „Незвичайна поява серед українців, незвичайна своєю енергією, пристрасною любов'ю до України і різносторонністю знання й таланту, се Агатангел Кримський".

Історик своєю потужною науковою діяльністю розкривав перед українською громадою всю велич культури Сходу — арабів, тюрків, персів, мешканців Індії. Він досліджував арабську філологію, іслам, арабську літературу, історію, філософію Сходу.

Як справедливо зауважують дослідники вітчизняної науки, його сходознавчі студії можна співставити з результатами багаторічної системної роботи науковців цілого університету чи науково-дослідного інституту.

Варто назвати лише окремі найвидатніші роботи А. Кримського з його досліджень Сходу. В галузі арабістики — „Лекції з історії семітських мов", „Мусульманство і його майбутнє", „Історія арабів і арабської літератури", переклад Корану з коментарями. До речі, як зізнавався Лев Толстой він „вивчав Коран за перекладом А. Кримського". Агатангел Юхимович є автором оригінального перекладу „Тисячі та однієї ночі".

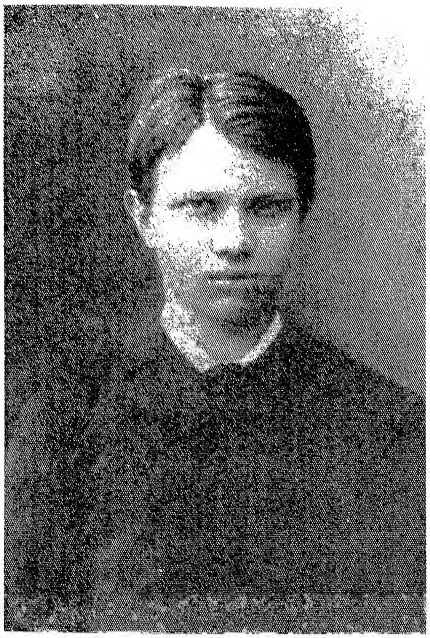

Агатангел Кримський в молодості. 1889 р.

Кримський-іраніст відомий своїми „Історією Персії і її літератури", „Перський театр. Звідкіля він взявся і як розвивався", „Історія Персії, її література і дервіська філософія" (у 3-х томах), „Хафіз і його пісні".

Кримський-тюрколог відзначився блискучою працею „Історія Туреції", а також його перу належать відомі дослідження „Тюрки, їх мови і література", „Нізамі і його сучасники".

Він здійснив переклади із Сааді, Фірдоусі, Хафіза, Омара Хайяма, що значно збагатило українське культурне надбання.

За твердженням фахівців-сходознавців практично всі статті, присвячені мусульманському світу в знаменитій енциклопедії Брокгауза і Ефрона, завдячують своєю появою авторству Агатангела Кримського. І донині жодна серйозна наукова робота в світі, присвячена історії мусульманського Сходу, не обходиться без посилань на праці академіка. За час двадцятилітньої викладацької роботи в Лазаревському інституті видруковано 26 його монографій, які побачили світ у „Працях з сходознавства, що видаються Лазаревським інститутом східних мов". У „Известиях Академий наук СССР" у 1937 році зазначалося, що А. Кримський „для науки зробив більше, ніж всі попередні і сучасні йому арабісти".

У січні 1941 року було урочисто відзначено одразу три знаменні дати: 70-річчя з дня народження А. Кримського, 50-річчя його наукової та літературної творчості та 40-річчя його професорської діяльності. Він відзначений званням „Заслужений діяч науки", нагороджений орденом Трудового Червоного прапора. Парадоксально але це факт, що після тріумфального відзначення ювілею у січні 1941 року, коли на честь ювіляра проводилися заходи, публікувалися статті, однак вже влітку поважний вчений був заарештований. Відтак праці видатного науковця знову побачили світ лише у 1965 році.

Філолог за освітою, орієнталіст за захопленням, він був високоталановитим поетом, автором прозових творів та поезій, таких як „Антара", „Гулістан", „Сирота Захарко", „В народ!", „Пальмові гілки (екзотичні поезії)" та інших, які високо поціновуються літературознавцями та пересічними читачами.

Юхим Кримський
(батько Агатангела Кримського)

Про цю сторону різнобічності науковця писав Іван Франко у 1910 році, відзначаючи особливий талант А. Кримського як поета та прозаїка.

Лише відзначений перелік наукових достоїнств академіка Кримського, літературознавця, поета, прозаїка, відносить його до найбільших постатей не лише у сходознавстві, а й у філософській думці, літературознавстві, красному письменстві.

Але є ще принаймні три сторони багатогранного творчого життя геніального Агатангела Кримського, які не менш важливі від його наукового доробку, як сходознавця, письменника.

Перша з них — це напружена цілеспрямована діяльність, яка увінчана видатними заслугами перед українською наукою як її організатора. У 1918 році після двадцятилітньої успішної наукової та викладацької праці у Московському Лазаревському інституті східних мов А. Кримський повертається до Києва. Це був продуманий і глибоко виважений крок. Перспективи розбудови вільної України особливо приваблювали його. Влітку 1917 року він у вірші „В Трапезунті" пише:

В мене славне свято:
з України — вісті.
„Україна — вільна!" — вчув я новину,
І подався в гори! Важко тут зітхну.
І тобі, Вкраїно, вільная дорога
Зараз заблищала до життя нового.
Ти откритим морем сміло попливеш!
Ти новітнім щастям гордо заживеш!

А. Кримський з головою зануреться у творення науки вільної України. Саме він разом з В. І. Вернадським, М. П. Василенком у 1918 році стали організаторами Української Академії Наук. Науковець протягом

Агата Кримська
(мати Агатангела Кримського)

найважчих перших десяти років був незмінним секретарем УАН. На його плечі лягли організаційні турботи по розбудові академічних інститутів. Саме академік Кримський вимушено очолював Академію під час частої зміни її керівників. До того ж він успішно виконував функції директора інституту української наукової мови ВУАН (з 1921 року), керував історико-філологічним відділом Академії, головував у комісіях зі створення словника живої української мови, з історії української мови, діалектичною комісією, працював професором Київського університету, керував кабінетом ірано-арабської філології.

Залишається лише дивуватися, як він міг встигати охоплювати такий обсяг наукової, організаторської діяльності.

Ще одна сторона багатогранної діяльності академіка А. Кримського, яка особливо вражає – це його вклад в україністику. Сьогодні більшість українських вчених-мовознавців відзначають видатний внесок академіка в опрацюванні норм української орфографії. Ще у 1897 році в статті „Про науковість фонетичного правопису" Агатангел Кримський привів переконливі аргументи проти, так званого, етимологічного принципу правопису, який тоді підтримувався значною частиною західноукраїнських видань і рішуче виступав на користь єдиної української орфографії, з врахуванням, перш за все, мовної практики Наддніпрянської України.

Перу академіка Кримського належать дійсно основоположні праці з української філології, такі як „Українська граматика" (у 2-х томах),

Агатангел Кримський
із сестрою та Марією Орчинською

„Древнекиївська говірка", „Українська мова, звідкіля вона взялася і як розвивалася", „Нариси з історії української мови". Саме він очолив комісію з правопису, яка розробила „Найголовніші правила українського правопису" (1919—1920 рр.).

А ще Агатангел Кримський глибоко вивчав історію українського народу, що дало йому можливість переконливо доводити окремішність і тяглість історії українців. Він рішуче виступав проти, так званої, теорії Погодіна-Соболевського, щодо вторинності українського народу і визначальних впливів монголо-татарської навали і переселення вихідців із Західної України на Наддніпрянщину. Історик рішуче полемізує з прихильниками таких тверджень, зокрема у праці „Філологія і погодінська гіпотеза". Саме у відстоюванні прадавності українців, окремішності нашої мови, традицій, він солідаризується з Михайлом Грушевським, хоча в окремих питаннях залишався опонентом його досліджень.

Слід зазначити, що всім своїм життям науковця, організатора науки, викладача, Агатангел Юхимович переконливо доводив, що основною метою його життя є духовне і національне відродження рідного народу. Примітно зазначити, що сам Кримський неодноразово писав, що у нього немає ані краплі української крові.

Однак те, що зробив Агатангел Юхимович Кримський для інтелектуального розвитку і духовного збагачення України XX сторіччя вартує значно вищого поцінування ніж окремих українців по крові. Його внесок в україністику на сьогодні отримав найвищу оцінку від вдячних нащадків, і ніякі епітети не будуть тут перебільшенням.

А ось ще одна грань енциклопедичного таланту видатного вченого, який зводив мости між цивілізаціями і культурами — рідною українською і багатою культурою народів Сходу. Це його етнографічні і діалектичні дослідження малої батьківщини — Звенигородщини. Саме в цьому проявляється його багатогранність і несподіваність. Важко співставити такі різні за своїм обсягом проблеми як фундаментальні дослідження арабістики Персії, Індії і раптом аутентику глибокої української провінції.

Саме цей бік багатогранного наукового доробку вченого чи не найменш досліджений. Це цілком зрозуміло, адже підготовлена до друку у 1930 році праця А. Кримського „Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектичного" так і не побачила масового читача. Зусиллями палких патріотів вона була збережена і дійшла до нашого часу. Сьогодні її хранителем є відомий журналіст, краєзнавець, фанат своєї справи Станіслав Лячинський, працівник Звенигородського районного музею.

Завдячуючи ініціативі голови обласної державної адміністрації Олександра Володимировича Черевка було вирішено видати цю унікальну за своїм змістом працю.

Юхим (Сіма Кримський) з дружиною Марією, батьком та сестрою

Як підкреслює академік А. Кримський матеріали до даної книги збиралися більше 40 років. Вони узагальнюють етнографічні, лінгвістичні дослідження, опис селянського життя, побут географічного центру України, яким є Звенигородщина. Вражає його скрупульозність до відбору розміщеного в книзі матеріалу, особистий контроль за правильністю викладених записів.

Для А. Кримського видання цієї праці стало даниною шани, як вказував вчений „рідній моїй Звенигородщині", яка „залишається для етнографічної і лінгвістичної науки terra incognita", саме тому він вирішив „взятися систематично за її студіювання, надто ж позанотовувати те, чому загрожує забуття".

Далеко не всі читачі знають чому Агатангел Юхимович вважав Звенигородщину своєю малою батьківщиною. Відомо, що А. Кримський народився 15 січня 1871 року у місті Володимир-Волинський, що на Волині. Родина його походить із старовинного татарського роду, який проживав у Бахчисараї. Обставини змусили предків академіка перебратися до Білорусі, а батьків, незадовго до народження сина, до міста Володимир-Волинського.

Однак через декілька місяців сім'я переїздить до Звенигородки. Ця зміна місця проживання була для родини досить знаковою. Кримський-старший за видання підручника з географії для двокласних шкіл отримав солідний гонорар, що дозволило йому побудувати будинок у місті Звенигородка.

Тут пройшли дитячі роки майбутнього академіка. Агатангел Кримський розпочав своє пізнання світу у Звенигородському реальному училищі. Згодом неодноразово він повертався у 20—30-х роках минулого століття. Саме у Звенигородці А. Кримського заарештували 20 липня 1941 року за звинуваченням в антирадянській націоналістичній діяльності. А в січні 1942 року він помер в Кустанайській в'язниці НКВД.

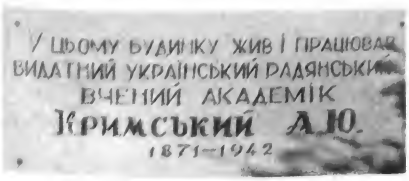

Будинок Агатангела Кримського у Звенигородці

старші жінки жартома „карають" молодих парубків, які протягом року не знайшли собі пари і не одружилися. Тих, хто не знаходив собі дівчини, вважали причиною порушення гармонії, ладу в природі. Неодруженим парубкам чіпляли до ноги колодку, яку виготовляли спеціально для цього обряду, обплітали її стрічками, квітками. Таку „відзнаку" парубок повинен був волочити за собою, поки не дасть відкупного, тобто не пригостить жінок за честь, яку вони влаштували для нього.

Обряд примушував замислитись про продовження роду, пошук нареченої. Колодія святкують останнього тижня лютого. Колись давно кожен день цього тижня мав свій обряд, про що співають давні колодійні пісні. В цей час здійснюють обряди завершення зимового періоду, зустрічі весни. Сьогодні свято відтворено етнографічним колективом під керівництвом Вадима Мицика у м. Тальне. На сьогодні зовсім забутим стало звичаєве свято Коструби, яке записано у селах Пальчик, Вільхівець, Попівка.

Забутими у наш час стали окремі звичаї зелених свят, зокрема, так званий „регітний день", або „лоскотавчині проводи". Це день, коли селяни згадували різноманітні випадки контактів з мавками, або як їх ще називали лоскотавками, русалками. Як зауважує Агатангел Кримський на Звенигородщині відзначення цієї події відбувається в перший понеділок після зелених свят. Як правило в цей день селяни не працюють і згадують різноманітні химерні події, пов'язані з дією надприродних сил. Цікаво, що в роботі, описуючи „лоскотавчині проводи", академік показує як у 30-х роках XX ст. цей звичай, що відноситься до

Стоять (зліва направо): Ф. Морозов, Н. Попов, П. Курінний, М. Касперович. Сидять (зліва направо): особа невідома, М. Яворський, А. Кримський, А. Винницький. 1925 р.

дохристиянських язичницьких часів поступово мав би трансформуватися у православне свято. Однак, як показав час, „лоскотавчині проводи" чи „регітний день", не знайшовши суттєвої підтримки церкви, поступово відійшли у небуття. І лише завдячуючи описам А. Кримського ми можемо відтворити цю сторінку духовного життя українців.

Оригінальними є записи веснянок та хороводів із сіл Неморож, Пальчик, Ріпки, Журлинці. Весняний хоровод „Шуми плетуть" автором подається як підбірка невеличких „драматичних спектаклів". Як вказує сам Кримський „Шум" – це не просто веснянки з танком, а ціла забава" (стор. 321). Цікавими виглядають описи народних забав та ігор „Ластівка", „Розбитого царя", „Гилки", „Регота" тощо.

Значну увагу А. Кримський приділяє записам обрядів зелених свят, які здійснені в селах Попівка, Неморож, Тарасівка, Вільхівець.

Чи не найголовнішим у запропонованій праці є збереження автентичної мови, діалектизмів, які притаманні цьому регіону. Вчений оперує кращим на той час досвідом етнографічних, лінгвістичних досліджень, а саме дослідженням видатних Михайла Максимовича (лівобережна Черкащина), Сергія Єфремова (південна Звенигородщина), Василя Доманицького (південний захід Звенигородщини). Він опрацьовує дослідження М. Драгоманова, П. Чубинського, К. Михальчука.

А. Кримський приходить до висновку, що Звенигородщина особливий регіон, який є носієм унікальної етнографічної та лінгвістичної джерельної бази. Водночас він (регіон) мало досліджений, і, як вказує дослідник, „не записано ані яких вірувань, ані чогось із, так званого, „народного календаря", ані однієї казки, ані обрядової пісні". Підготовлена до друку праця повинна була б заповнити цю лакуну.

У запропонованому виданні А. Кримський приводить записані спогади із сіл Попівка, Мизинівка, Чикиркозівка, Багачівка, Хлипнівка, Гусакове, Вільхівець, Звенигородка, Керелівка (Шевченкове), Скалеватка, хутір Невмитий, Неморож, Озірна, Тарасівка, Гудзівка – нині Звенигородського району, Колодисте – Тальнівського району, Лисянка, Ріпки, Журжинці – Лисянського району, Пальчик, Шостакове – Катеринопільського району, В'язівок, Зелена Діброва – Городищенського району, Товста, Каменече, Торговиця – Новоархангельського району.

Тобто ми бачимо значну географію проведених етнографічних та лінгвістичних розвідок.

Видання запропонованої праці дасть змогу вченим, викладачам, дослідникам традицій, побуту, звичаїв українського народу доторкнутися до особливого пласту національної культури регіону, який дав світу геніального Тараса Шевченка.

І те, що це зробив Агатангел Кримський, визначний ерудит, вчений справді світового рівня, людина всеохоплюючих знань, робить це видання особливо значущим.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. А. Кримський „Звиногородщина. Шевченкова батьківщина. З погляду етнографічного та діялектологічного. З географічною мапою та малюнками." Макет книги. 1930 р. Фонд Звенигородського районного музею Черкаської області.
2. А.Ю. Кримський – україніст і орієнталіст. – К., 1974.
3. Булахов М.Г. Крымский А.Е. – Минск, 1997.
4. Веркалець М.М. А.Ю. Кримський у колі своїх сучасників. – К., 1990.
5. Веркалець М.Н. Проблема духовности тюрских народов в исследованиях А.Е. Крымского. – К., 1994.
6. Гринченко Б. Крымский как украинский писатель // Киевская старина. – К., 1903. – С. 115–136.
7. Гурницкий К.И. Агафангел Юхимович Крымский. – М., 1980.
8. Кищенко И. Последний аргумент академика Крымского. // Зеркало недели. – 1995. – №15, 15-21.04.
9. Крымский А.Е. История арабов и арабской литературы светской и духовной: в 3 ч. – М., 1911–1913, в 2 т. – 1918.
10. Крымский А.Е. История мусульманства: в 3 ч. – М., 1903–1904.
11. Крымский А.Е. История новой арабской литературы. – М., 1971.
12. Крымский А.Е. История Турции и её литературы: в 2 т. – М., 1910–1916.
13. Крымский А.Е. Лекции по Корану. – М., 1902.
14. Синдюков И. Посвятил себя Украине. Жизнь академика Агатангела Крымского: подвиг учёного и гражданина. Газета «День», 09. 11. 2007 р.

I

СЕЛО КОЛОДИСТЕ НА ЗВИНОГОРОДЩИНІ.

(Селянські-таки записи).

1. ЯК НАШЕ СЕЛО РОЗЛЯГЛОСЯ?

Наше сило Колóдесте роскидалось не по одному, але аж по двох ярах. І ці ярі сходяться докупи як-раз посирид сила. І тоді вже зробився оден виличезний яр, — ше й по тому одному яру до-низу протяглось с половина сила.

Як би сказати: дé ці ярі бируться?

У нас вище силá, попід саме силó, стоїть казьонний ліс (а цього казьонного ліса вокруг буде верст десять, і в цьому казьонному лісі білш нима ніякого дéрива, тіки оден дуб), — і в цьому лісі ці обидва ярі зачинаються. І од одного яра до другого ширини буде, мабуть, із півтори верстви. І ці обидва ярі входять в наше село, і зараз же попід самий ліс стоять нашого сила хати.

Оден яр, полуденний, зветься „Пичириців яр". Од цього він зветься Пичирицьовим, шо в самий перед попід ліс живуть Пичириці, — і од Пичириців цим яром пішло наше силó. А з другого боку, од сівира, другий яр входить в сило, — і цей яр зветься „У маньцьовим". І цього він зветься „Уманьцьовим", шо попід самий ліс живуть Уманьці. І вже од Уманців цим яром начинається силó, і цими ярами протяглося сило мабуть по півтори верстви. І тоді ці обидва ярі зійшлись докупи як-раз посирид сила.

Тепер: цей яр, шо од півночі, треба розділити на кутки.

Первий куток, шо од ліса, називається Уманцівкою.

Од цього ж самого цей куток так і прозвали, бо там є з вісім хат самих Уманців. І це він собі трохи протягнувся-таке геть-геть! мабуть-таке буде гін до двох довжини цеї ж вулиці. І ці уманьцівські хатú пороскидувані по обидва боки яру: але — так ни до ладу поставляні, шо й сказати не можна! Де котрий бачив, там і тулив свою хату: той — понад вулицею, а той — у самому яру, а той — по той бік яру уже од самісинького поля. Прамо бизтолковщина, та й годі! Постройки в їх геть-усі попиристроювались, — геть-усі: як хати, так і клуні, і повітки — усе вновь попирирóблювалось. А чого попирироблювалось геть-усе? Бо в їх понаростало молоде покоління, і кожний собі одділився і построївся.

* *Нумерація сторінок збережена згідно з макетом оригіналу.*

Ну, і хати вони поставили! Здовж куткаме понад шлях, ни до ладу і каплі. Той — вище од шляху, а той — ближче, той — на схід соньця очима. Ну, все-таке найбільше тих хатів, шо на південь стоя́ть очима, а то даже є такі хати, шо стоя́ть очима і на північ. Ну, де-ни-де стирчать коло котрої хати дисяток або два якого-нибудь дириви́ся, там чи сливового, чи вишньового, але багато таких хатів більше, шо нима коло них ніякого дерева: так собі стоїть хатка, та й уже. Є й так, шо стоїть хата обірвана, обшарпана, обдерта навкруги, так наче яка-нибудь пустка; а хазяїн — у ні сидить. Ну все-таке цього мало є по силі. Ну, коло одної хати стоїть клунька, а коло другої — хлівчик, а там стоїть який-нибудь будинок парши́винький, і теж пороски-дувані: там, де хто знає, там собі і робить. Ну, подвір'я — тоже: в того — обгородяне, а в того стоїть і необгородяне, даже і од вулиці. А другий дядько яким-нибудь гноєм обклав тіки од вулиці, а другий — який-нибудь мурець замурував од вулиці. А є такі подвір'я, шо обгородяні, і дуже гарно, штахветом, чи гарним муром заморбвано навкруги, геть і од вулиці. Аже є така пословиця, шо, каже, „як хто дбає, то так і має". І ше от шо. Тепер таке врем'я, шо окаянний люд теї землі нікóле ни понаїдається. То вже як їдиш вулицею здовж, то так і дивись, шоб де-нибудь не зачіпивсь там за мур, або за штахвет, або за шо друге. Тіснота здовж вулицею така, шо хто його знає шо воно далі буде! далі не можна [буде] пройти, а не то шо проїхати! Це дивись, уже оден трошки прибавив,— оце вже взавтра, чи там позавтру, уже й другий против того прибавляє. І тоді так і пішло прибавлятись — оден против одного прибавляти. І вулиці є криві такі, прамо як то кажуть „ниначе віл посьцяв". А є і рівненькі. От оця вулиця, шо іде цим яром, шо од сі́вира. От, вона зачинається од самого ліса; то вона тягниться аж наси рид сила. То ця вулиця — так собі: ни то дуже крива, ни то дуже і рівна, — шо на цю вулицю і кажуть Уманьцівка. (Того зона і називається Уманьцівкою, шо на ні найбільше жеве фамілія Уманьців).

Тепер завернуся до цеї вулиці, шо од полудьня. Вона теж тягниться од запада на схід так саме, як і Уманьцівка. То ця вулиця зветься Канаківкою. І ця Канаківка тягниться пошти чириз усе сило; тіки не має вона свого названия чириз усе сило, а тіки до половини сила; а од половини сила́ — уже має друге названіє[1]).

А ше миж циме обома вулицяме, полуденною і північною, здовж серединою проходить ше й третя вулиця, шо ця вулиця зветься Підлісянською. І ця Підлісянська вулиця уходить у сило прамо іс полудьня, попід самий ліс, і впадає прамо у цей яр, шо с полудня, і тоді пирихóди чириз цей полуденний яр. Бо цей яр іде прамо посирид людських горóдів, чириз усе силó, а ни здовж вулицею.

[1]) Про вулицю Рябоконівку, що „як іти цею вулицею од Уманців сюди в сило", то вона „с себе показує ні се ні те", записувач подає звістки в иншому місці, в розділі 13-ому, що зветься „Хата і обістя". — *А. Кр.*

А ця вулиця, що зветься Підлісянською, то вона сходиться докупи с цею, що зветься Уманьцівкою, як-раз посирид сила́. Бо тут уже, де ці обидві вулиці сходяться докупи, то тут уже, як то кажуть, самий центир нашого Колодистого.

Ага! а ше миж циме двома вулицяме, Уманьцівкою та середньою, нидалеко од ліса, а все-таке вже в силі, на великім пляцу, находиться колодиський цвинтар, обкопаний ровом навкруги і обморований камінем. Значить, так: викопаний глибокий рів, і одна стіна рову обморована навкруги ка́міним. Мабуть, буде цього цвинтаря дисятин з вісім, а може й більше, і вже заселяний на цілу половину. А трохи нижче цвинтаря, ше лучче в сило́ на пляц, теж обкопаних ровом два обшиськи́х гимбари. Колись вони стояли собі на вигоні, ни дотулялись ні до чиєго города, а тепер — уже миж л'юдьскеме горо́даме. І ці колодиські гимбари — запорожняні обшиськи́м зе́рном: житом та ячменем, на щот ниурожайних годів. І в цих гимбарах засипано жита шість тисяч п'ятьсот пудов, а ячменя — три тисячі шісьтьсот пудов, — значить, в обох десять тисяч і сотьня пудов.

І цвинтар — обкопаний рівно на всі чотирі боки, — так, як ото хустка, ні ширший, ні довший. І людьські горо'ди— притуляні до цвинтаря тіки з одного боку, а с трох боків нічого ни притуляється до його; прамо сказати: вулиця — навкруги цвинтаря (ну, тіки вуличка нивиличка). І ця вуличка од цвинтаря — то вона іде попід самі имбари, та прамо до церкви.

І тут уже коло церкви сходяться всі вулиці.

Тут, саме де церква, то тут усі сільські перельоти.

Церква, знаєте, сама собі обгородяна, ні до чого ни притуляється свею огорожою, бо ше кругом огорожі ваканцує собі пляц зимлі. Такедобрий, цей пляц зимлі колодиському обшиству тіки оден раз у год пригожується: на Виликдинь та знов аж на Виликдинь привозять мужики колодиські сьватити паски зо всього сила́, і заставлять возаме геть-увесь той пляц кругом церкви, — то так наче він для цього тіки і покиняний. Ну, тут, — так уже сказати,— шлях собі кругом церкви; і сюди й туди, і сяк і так; куди бачиш — туди й шлях, бо це ж як-раз середина сила́. Тут же зараз нижче церкви, не більше як ра́з палицею кинути, стоїть сільська росправа, а трошки нижче росправи кінчається вулиця ця, шо називаїться Уманьцівкою. Тут же, сами крайній на ці[й] вулиці, колодиський батюшка роски́дався своїме вилич е́знеме будинкаме. Він — уже на са́муму вуглі цеї вулиці.

Тут же од церкви трошички вправо, як раз протів росправи, стоїть колодиська цирковно-приходська школа. А тут же зараз коло самісінької школи, трошички ниж[ч]е, стоїть лавка „Колодиського Обшества́ Потребитилів"— цього, шо зробилось в 1904 році. Тут же сохраняється і каса „Колодиського Ссудо-збиригателного Товари́шиства". І це все робиться в одні постройці; а ця постройка

доціру поставилась в 1905-му році. І цею всею рахубою клопочиться В. Доманицький, скінчавший високу школу в Київі. І ця постройка зробляна ни аби-яка, але виличезна і двоїтажна. В нижньому їтажі продається крам усякий, якого тіки треба, то він і є, а в верхньому хранится каса: так собі пиригоро'дяно у одному вуголку; а остальній верхній їтаж служить для „общого собранія" на всяку потребу. Там коло неї ще дещо робиться, але ше ни ко'нчане. І це все поробляно попижче церкви на цьому пляцу, шо я казав вище.

Школа стоїть в гарному садку, наче в раю.

А пониже цеї всеї рахуби іде шлях попирик сила', пириїзжати на обидва боки, с сила' і в сило. Це сама важна сільська вулиця сила' Колодистого. Цею вулицею, куди хто має їхати, то він її ни мене'; чи й з другого сила' хто пириїзжає наше сило', то нипримінно цеї вулиці ни мене'. Ото ж як цею вулицею хто їде або йде, то побачить геть-усі обшиські будинки сила' Колодистого: як церкву, як росправу, як школу, як лавку, як попів двір, як дяків, як усякі місто'чки і ставочки.

Тепер треба завирнутися до цеї вулиці, шо с полуденного боку, — так, як вона зачинається с самого підлісся і тягниться аж до цеї вулиці, шо йде по'пирик сила' І тут вона цею поперешнюю вулицею трохи пирисікається. То от ця поперешня вулиця виходить із сила' прямо на пів-дня; а ця вулиця, шо зветься Підлісяньскую, то вона тіки так до цеї поперешної; а од цеї поперешної вона теж диржи'ть прамо, ни кривиться нікуди, а йде прамо на схід соньця, прамо аж на кінець сила'. То відциль вона вже називається Галайка'ме. А там трохи далі — то вона вже зветься Хуторянкою, і такий її вже й кінець.

Тепер треба завирнутись аж знов до цеї вулиці, шо од північного боку. Тут ось як тут — цей північний яр, шо йде аж з ліса. То він іде собі здовж сила' аж до цеї вулиці, шо йде попирик сила'; а по обидва боки яру ідуть вулиці одна — ця, шо зветься Уманьцівкою; а по тому боці яру (ця вже вулиця сама крайня од сівира) — то ця вже вулиця називається Полішуківкою. Од цього вона і зветься так, бо на ні жеве' найбільше Полішукі'в. То геть і цю вулицю пирисікає ця вулиця, шо йде попирик сила'. Тепер же так: як цеї поперешної вулиці трошички нижче с цих двох ярів та зробився оден — і тут уже, де начинається оден яр, то тут находиться і ставок. І ставочок, собі, гарненький; він, собі, міленький, ни глибокий, але такий розливний! розлився собі таке-добре ши'роко. І гребельку загатили обществом, таке так собі путню гребельку, бо ше в 1899 році, казною. І опуст ізробляний на наші греблі. Стратила казна на наш опуст гроший, мабуть, сотинь з вісім. (То тепер, як то кажуть, „і на наших воротях собака вср..."). і от, типир, од цеї греблі, почти' од половини сила' и до кіньця

сила' — оден яр, а по обидва боки яру є вулиці, аж до самого кіньця сила' — вулиці; і ці вулиці обидьві називаються Хуторанками.

А от ше в кіньці Підлісянської вулиці, а в началі Галайчанської вулиці, як-раз повище греблі цеї, шо с казьонним опустом, од південного краю стоїть казьонна манополька, — та, шо ше вродилась в 1896-му році. А знов, зараз же коло самої манополькн, ни білше як сажнів двадьцять або двадьцять-п'ять, зугорився собі чоловічок на пивну лавочку, і там уже причипив до цеї лавочки пивної і мілочну торговлю.

А цими яраме, шо входять з ліса в сило', — то цим яром, шо од півночі, то тут тече мале'синька річичка; але вона дуже маленька, така шо легенько можна пирискочити, то ця ж сама річичка впадає у громадський ставок, в цей, шо казьонний опуст коло його. А цей яр, шо од полудьня, то зачинається тіки в йому річичка ни білше, як за пів гін до її впаду в ставок, та й годі; а то — так собі яр, та й уже. То с цих двох річичок і набирається таке й добрий ставок. А вже од цього ставка, де в його сходяться обидва ярі, то вже тече таке добра річка, так шо може і млинового ка'міня потягнути.

Усього сила' завдовжки, с кіньця в кінець, буде мабуть верстов зо три. А сило' роскидане ось яким порадком: воно попід ліс роски'далось шириною рівно з лісом, і каплі ни ширше од ліса, але як-раз рівно з лісом. Ну, попід самий ліс буде шириною вирстов дві, а тоді буде одна ширина аж до половини сила, подоки сходяться обидва ярі докупи. А тоді вже, як зійшлися вміcто ярі, тоді і повужчало аж на півтори верстви, а тоді вже, шо нижче — то вужче, і доходить до того, шо сходить на нет.

2) З ЧОГО НАЙБІЛШЕ НАШІ ЛЮДИ ЖИВУТЬ? І ЯК ЖИВУТЬ?

Ну, в нашому силі люди живуть найбілше с хліба. Але [живе] пошти кожин с хліба так, шо, хто найбілше горе' та сіє, то той найлучче собі живе, геть усим доволний, а хто менче горе' та сіє, то той менче і має. А є декотрі такі, шо й од нового до нового і ни ви'харчується.

У нас той — найбагатчий хазяїн, шо має чотирі дисятині зимлі, тіки ни одних чотирі дисятині у чотирі зміни, по чотирі дисятини. Значить, [має] він ни чотирі дисятини, але аж шіснадьцять дисятин. А найбілше таких у нас мужиків, шо мають по одні дисятині поля в кожну руку, а то є й по три і по дві і по півтори; а по пів-дисятини тож є багато. Ну, за чотирі, і за три, і за дві дисятини—то може продавати хліб, і сам вихарчується до нового; а вже з дисятиною то вже продавати нима. Бо, скоро продасьть хоч-трохи, то вже ни вихарчується; а ше як трохи семейний та ше як трохи врожай змилить, то аби вихарчувавсь!, а продавати — забудь. А вже

пак той, шо пів-дисятини має та ше семейний, то той горує з начатку до остатку, — цілий вік ни вилазить з чужої роботи, і раз-у-раз нима в його нічого: ні хліба, ні до хліба. А є таких ше багато, шо має тіки одну четвирть дисятини; значить у чотирі руці по четвирті то тіки одна дисятинка. Та й живи, як хоч собі!

Хіба г о р е н д а яка-нибудь. От, купити у кого-нибудь з дисятину зимлі на годів із десять? — То', було, ранче (годів-стіко назад) купиш її за рублів шістьдисят, а тепер ни купиш її і за триста. У нас тоді диржав о д е н ту саму землю, а тепер на ту саму часть д е с я т ь чоловіка, — і зимлі уже в нас ціни' нима, потому шо у нас під людьми тіко дисята часть, а то' вся — під панами. Оден пан — диржить тисячі дисятин, а мужиків — вісім на дисятині; і кожин хоче хліба... Хто в нас купує землю на годів-стіко (то єсть бере у гаренду), то робить на бомазі росписку, і ідуть у волость. Завірають її у волості с старшиною. Називаться „здєлка волосна'", має крепость видиржати по ті „здєлці" поле, на стіко він його купив.

Та в нас позвикали на ту землю...

Ото тобі п о з б о р і х л і б а. То геть і той, шо мав і півдисятини, то і той: „Коли б, Господе, намолотити!" Та тих пуд п'ять-шісьть, а то ше й білше, і продав. То ше так-декотрий, — то купить те, шо йому дуже треба, а декотрий то каже: „Е! хіба міні по трудах ше ни сто'їть випити?! Ну його к чорту! доки я буду робити? уже знаю, що багатий ни буду! Давай-но пів-кварти". Ну, тоді вже і піде далі, ну, тоді вже і проохотничив карбованиць, або і два! Ну, приходить додому: — і багатий, і веселий, і розу'вний, — а жінка давай лаяти, каже: „Шоб тебе сяк, шоб тебе так, сякий сину, такий сину! На'шо ти мене мучиш? Доки ти мене будиш їсти? А ось нимає і сього, а нимає того'. Он, діти голі, і сам голий, — а ти пропиваєш! Шо ти собі думаєш?" А він до неї попльовує руки та каже: „То ти мене ше будеш вчити, мать твою та пиримать?! То я ніби дурний?! То я ни знаю, шо я роблю?!" Та давай її лупцувати. Вибив її добре, вибив, та тоді взяв та знов пішов до шиньку Та знов уп'ється добре, та приходить додому, та знов жінку давай лупити.

А ше нашим колодищанам оцей храмовий празник,— оцей, шо восьмого сіньтября, — то цей празник так наших братіків підтикає, шо ни треба й казати! Бо знаєте, шо тоді в кожного є хліб, то на цю штуку є другий дядько такий одкровений, шо бодай мав геть-увесь хліб випродавати — абе було те, шо на празник треба! І опровадив празник до пуття, а тоді гайда на всю осінь на бораки куди-нибудь зо всею семнею, і от там горує місяців два або й білше. Тоді прийдеться до рощоту. Та й тоді хап, як ни три рублі, то п'ять удвох або втрох за два місяці, та й розживайсь, голубчику!

Тепер в нашім силі та'к повило'ся. Оце тобі коли б, Господе, як-найшвидче с поля хліб перевезти в тік, то тоді, як-бе так в те

врем'я на кожного чоловіка машина, то б усі у оден день пиримолотили кожний свій хліб. Тоді, шоб було в силі' прамо со'рок машин, то мабуть бе ше було завізно! Геть-даже тепер і той молотить, шо має і п'ять кіп у току всього хліба на своєму хазяйстві. А хто має хліба багато, то той пощитає, скілки йому треба хліба на харч на год, а остаток продає-собі, та й має на свою обхідку, та тоді він має чим орудувати місяців два, чи три, чи й більше. А тоді — і той дядько іде заробляти гроший, аж доки ни дождеться хліба нового. Та ше добре, як уродить добрий хліб, — то він знов, там, собі матеме шо-нибудь продати. А як же ни вродить? то заробляй круглий год та й годі, бо нима чого продати і на два шаги. А вже пак той дядько, шо має півдисятини або чвертку поля, то за того і говорити ні'чого. Бо такий дядько — і доброго врожаю то він на чужі роботі, бо на свою нивку пішов на пів дьня, та зібрав своє збожжа, та й по жнивах; та й тоді гайда по скарбових полях, всі жнива аж до кіньця їх. Тоді кончив скарбові, получив рощот, — і тоді він багатий і розувний, бо він має гроші, — там, рублів с п'ять чи може й десять.

І тоді він жде базару с нетерпенієм.

От дождав базару. Тоді йдуть на базар геть-усі семейством, бо це раз у году такий добрий заробіток. То вони як підуть на базар, то ни знати, шо' вперед купувати, бо в того штани порвані, а в того спідниця порвалась за жнива і сорочка. І самі — такі загаровані, шо аж страшно на їх дивитись, бо всі жнива викрипили за сухим хлібом. То в самий перед треба пообідати, а тоді торгувати. То вони, бідні, як підуть торгувати, то ше добре, як чоловік— такий, шо там має трохи хоч шо-нибудь в голові, як то кажуть, смальцю, то хоч такого прокляті жиди ни обманять. А як же дурноватий чоловік, то він, як піде торгувати, то його обдують, як то кажуть, „на всю масьляну", та й пропав його заробіток.

Оце тобі так. Приходить у лавку. „Ну, — каже, — подай міні на кухвайку або на штани". От лавушник йому викидає ту матерію, шо він йому указує. Той тоді дивиться-дивиться на всі боки та й питає його: „Ну, по чому цього буде за аршин?" То от: ця матерія сто'їть по злотому за аршин, а жид за її править по два злоти. Ну, а той дядько дає йому зараз по симигривнику. А він дядькові каже: „Ну, то дай по читвиртаку". А дядько йому каже: „Ну, на' тобі ше копійку". Значить, уже дає йому ше по копійці; а той ше ни хоче, але ше помучить дядька трохи та й тоді каже: „Ну, бири вже, бири, Бог с тобою! не тіки для тебе так пускаю. А шоб для другого, то то було б по читвиртаку, ни иначе. А так — молись Богу за Берка", чи там за Мошка, чи там за кого другого. То той дядько аж радіє, шо жид йому протів другого пустив дешевше, матерію.

Але тепер уже таких дядьків мало є. — Ну, все-таки ще є.

От, приходить з базару додому, і зараз сідає жінка шити штани йому, бо він же таки[й] обдертий, аж страшно на його дивитися! От, як то кажуть, „і пошила, і наділа, кажуть люди, шо до діла". Ото вбравсь, — і гайда в ікономію до парової машини, по два симигривники поденно. То то як заплішився до машини, то то вже — аж доки ни кончить, до послєдьнього дня. То походив там ниділь дві або три — та знов приходить додому такий обдертий, як і був вперед. У штанах — тіки очкурня останиться, а в сороцці — тіки оден комир останиться. Тоді ж ше нихай пожде рощоту поки получить, то ше йому хроном стане в носі!

То вже, там, получить — та й знов іде на базар та й каже до жінки: „Ну, жінко! ни бирім цеї матерії, шо це я сходи'в, бо бачиш: оден місяць походи'в — та й порвав, значить, воно лидаче". А жінка каже: „То вибирай собі, яке знаєш". От приходять до знакомого. Знакомий зараз: „А, здравствуйте, знакомий! заходьте в лавку! а чого вам треба?" А дядько тоді так бадьориться та каже: „А давай-но міні на штани. Та тіки ни давай міні лидачого, як той раз дав. Бач ось, порвав геть-чисто в шкурматки". — „Харашо! я вам дам дуже харошого. От, смотріть: еге, хароше?" Дивиться, дядько, дивиться та й каже: „Не, це лидаче. Давай-но луччого. Уже хоч дорогше заплатю, та знатиму, шо добре буде". Каже жид: „Ну, я тобі дам доброго, але треба дати добрі гроші". Викидає другу колоду. Дивиться дядько, дивиться — та й каже: „Ні, і це лидаче. Давай-но ше лучче". А жид тоді каже: „Е! Як я бачу, то ви в ці матерії нічого не понімаєте. Вам дається добро, — а ви кажете, що лидаче! Але за цей раз уже дам. Ну як тіки скажете, що лидаче, то вже буду вас ругать". І викидає йому жид таке чорзна-що, що аж гидко дивитися. Тоді дядько дивиться-дивиться — та й каже: „Оце то я знаю, шо добре. По чому цього гаршин?" Каже жид: „Оцього буде по два симигривники за аршин. Як ни пожалуєте гроший, то ни будете каятись, бо ви протів цеї матерії ни найдете в світі луччого". (А воно в його по двадьцять копійок тіки сто'їть). Ото дядько каже: „На ж тобі по читвиртаку, як хоч. Бо білше ни дам! вір на мою совість, шо ни дам". Каже жид: „Ну, знаєте шо, хазяїн? я вам скажу ше одно слово — та й тоді, як вам угодно, хочете — беріть, а хочте — ни биріте. Ото по два злотих, як вам угодно". А дядько каже: „Ну, як хоч, то на тобі ще по одні копійці. Ані — то білш ни дам". Тоді жид каже: „Ну, це тіки шо для вас! Биріть уже, биріть, бог з ваме! Це так, шоб і другий раз заходили до меї лавки, А багато вам аршин?" — „Та, мабуть, мірай аршин із шість. Буде, жінко, шість аршин?" А жінка каже: „Буде, старий! буде доволі".

Ото приносить додому матерію, та й знов же жінка сідає зараз шити так, як і вперед сідала. І пошивше, зараз же дядько надіває; і як надів на себе штани, то ни скине, аж доки ни порве до шкурматка. А тоді знов набирає нові. І так оті бідні люди — ніколи в їх

нима по двоє штанів, а все одні. Горують, горують, і краю нима: так горують! І їх же жінки также саме як купила собі хустку, то вона в неї і сьватна, і будна, аж доки не рознесе її до шкурматка. Та й тоді знов набирає нову. І так свій вік доживає.

Аже єсть видумана пісня. Співається вона так:

Та прожив я в світі вік,
Як ни чоловік;
Та прожив я в гору,
Як корабель в мору;
Та прожив я в тоску,
Як сосна в піску

3. ЯК ВІН ЖЕВЕ, БІДНИЙ ЧОЛОВІК, У СЕБЕ ВДОМА?

От оце приходить Різдво. Ну, то добре, як де йому попа'диться заробити, там де прийдеться, чи в скарбу чи в багатого мужика, той руб чи два. То він вже тоді такий багатий! бо він уже має гроші, то він собі купить чого йому треба. Але чого йому треба? Геть усього, бо в його нічого нима.

Ну, а якже ни попадеться заробити нігде і два шаги, то тоді його жінка лає, а він жінку б'є так, аж з неї пір'я сиплиться.

Оце вибив жінку добре, та й пішов куди-нибудь на другу хату до такого, як сам, на поседеньки. То вже як пішов, то там його і день пройшов. Цілий день багатіють у двох с товаришом. А його жінка поназбирує кумів та сусідів, та цілий день плаче, та лає свого чоловіка, та обговорить його, та обсудить з голови до ніг. Оце прийшов вечир. Спартолила вона дітям шо-нибудь, похлиптали діти та й спати полягали. А жінка лижить та тіки думу думає, шо, як прийде додому чоловік, то шо' він її буде казати.

От уже геть-геть під пів-ночі, приходить чоловік до хати. Входить в хату та скидає с себе вдяганку і на всю хату сопе. Це він подає жіньці знак, шо на ню сердиться, та стоїть сирид хати та говорить до неї сирдито: „Давай вечерати! чого лижиш?" А вона каже: „Отам стоїть під пічую в муньдєрах картопля, то бири та їж. Шо я тобі звару иначе?" Бере він того горшка с картоплию, ставить на лаві, сам сідає коло неї, бере шматуру хліба і жменю солі — і вечерає. Повечерав і лягає спати.

Пириночував. Встає собі раненько. Взувається, вдягається, вбирається вмовчки. Узяв палицю в руки — пішов в скарб питати роботи. Приходить в скарб, а там як-раз обідають. Ото і він сів поообідав, та й питає: „Чи нимає якої роботи?". А йому їконом каже: „Іди, як хоч, до хлопців — та будиш с хлопцяме возити на поле навоз". — „Поденно?" питає він їконома. — „Нет", каже їконом: „на врок. Треба, щоб вивіз за день десять хур навозу. То будєт за день п'ятнадцять копеек, і харч наша". Сидить дядько в казармі сьогодня до вечора, бо

ни рано вже на роботу ставати. Ну, пириночував. Встає рано, дають йому коні і воза, і гайда до роботи с такиме дядькаме, як і сам. І служить та й ни тужить.

А жінка і ни журиться за свого чоловіка, бо вона знає, куди він пішов, і знає, шо пренесе гроший скоро.

От, робить дядько тиждинь, робить другий, досить — до того, шо на третій тиждинь уже ни здужає робити і просить у пана рощоту. А пан йому каже: „Жди первого числа, то тоді получиш рощот, а тепер нима гроший". Почухався дядько, почухався. Нима кому чого казати. Здихнув до Бога, пішов додому, тілько видно!

Приходить додому Роздягається і розувається і лізе на піч і стогне: „Ох, ох, Боже мій!" А жінка питає: „А вже десь добувсь, шо стогниш!". А він мовчить, нічого і слова ни каже її. А вона його ше питає: „Чи багато заробив? Іди-но куди, та або позичай, або купуй, бо ей-бого нима і хліба шматочка, і борошна пилочка". А він її каже: „Чорти вашо[го] батька знає, шо' я з ваме буду робити! ви вже далі і мене ззісте. А тут ше й пан гроший ни дав, сказав ждати до первого числа". А вона йому каже: „Ну, шо-ж ми будем робити? Мабуть, бири тим часом свиту та ниси до жида та застав на рублів два, та йди та купуй хліба, поки получиш рощот. А получиш, то тоді викупиш свиту". Лижить дядько, думає-думає, встає, взувається, вдягається. Вдягає стару свиту на верх, а нову на спід, приходить до жида та й каже: „Гершку (чи там Мошку), шо' я тобі скажу? На тобі мою нову свиту та дай міні рублів зо два гроший". А жид каже: „Ну, а який же буде процент?" — „Та вже який схочиш, то такий возьмеш". Жид каже: „Як буде по п'ятаку в тиждинь з рубля, то дам, а як же ні, то ни дам". Скидає дядько верхню свиту, а тоді спідню, і дає жидові.

Узяв у жида гроші і пішов. Іде та й думає: „До которого тут мужика іти хліба купити? Пішов би я до того мужика, — коли я йому винин мірку жита уже год зо два, то то певне одверне гроші. Пішов би я до того, — коли теж винин пів-сажня соломи ше одторік, то теж одверне гроші. Ну, куди тут іти в світі божому? Тра йти, мабуть, до жида". Приходить до другого жида, такий гирой хоч куди. Питає жида: „Чи нимає жита продати?" Жид каже: „Є. Я купив у такого-то і в такого хазяїна жито, дуже гарне, таке чисте, як сльоза... Багато тобі треба?" питав жид. А він жида питає: „А по чому ж у тебе пуд жита?" А жид йому каже: „Я купив учора чи позавчора сто пудов у такого-то дядька по пів-карбованьця і по десять шагів, а міні тра, шоб дав по гривні на пудові бариша". Каже дядько: „Шо ж! як треба, то й треба дати. Нічого не поможе".

А тим часом жінка з дітьми жде, поки чоловік пренесе хліба. Ну, вже одважив жид дядькові, ше й завдав йому на плечі. І несе дядько. От приносить до вітрака. А в вітраці та'к є молоти, але товсто; а тут як-раз ше й вітер малий. Шо тут робити в світі

божому? а тут ни ївше ж ни можна. Ну, тим часом вітрець потягає якось-там. Насипає дядько на мірку, а далі в кіш, — а тут вітрак чуть-чуть повертається. А дядько мелникові каже: „Ой, підіймай каміня! нихай, може, буде крутитися! Коли-б хоч як-нибудь роздерти хоч на двоє, на троє, — абе ни ціле зерно! бо нима-коли ждати!". От змолов якось-там, приніс додому та каже жіньці: „На, та пичи мирщі, бо вже ни можна дихати: так їсти хочу!"

Захожується жінка пикти в самий перед коржі житньні. От напекла житніх коржів; наварила борщу, — такого, хоч голову змий. От посідали чоловік і жінка і діти. Обідають наче на Різдво. Пообідали. Тоді — проч горе! тоді всі розувні і веселі такі, хоч куди!... на тиждинь, або на днів десять. А тоді — знов та ж сама пісьня.

А тим часом у жида процент росте. Жид щитає на свиті кожин тиждинь по гривні. Ба, проходить уже місяць, ба проходить другий. Ни йде дядько свиту викупляти. Ба проходить уже і третій, ба приходить висна. От, посіяли пани бораки. Тоді посилає дядько дітей на бораки, щоб заробили діти на бораках гроший, щоб у жида свиту викупити. Тоді дядько дає жидові два рублі стовпа, а третього карбованця проценту.

То це ше добре, як так; а то ше є ось як: шо єсть такий дядько, шо, як заставив свою свиту в жида, та ни йде викупляти цілий год. Та чириз год прийде до жида, та розпитає, шо тра заплатити проценту більше як стовпа, та тоді каже жидові: „Нихай уже вона буде твоя". Бо ось яка є штука: єсть свита, шо вона стоїть десять карбованьців, а він цю свиту заставив за п'ять карбованьців. То ця свита полежить у жида, заставляна, ни більше як год — та на ні більше наросте проценту, як стовпа. Ну, наприклад: наросте процепту на п'яти карбованьця за год сім карбованьців, — то той дядько тоді мусить одказатися од свеї свити. Бо він — раз ни матиме ніколе такий табун гроший у своєму капшуці, щоб їх разом оддати жидові, а друге — він уже собі за такі гроші може купити на базарі кращу свиту, як та, шо в жида. То жид того дядька гарно допитається, шо він уже в його теї свити ни буде ніколе викупляти, та тоді найде другого дядька, трохи багатчого, та він свого проценту рублів два або три скине. — та тоді її, ту свиту, другий дядько з охотою купить. Та все-таке жидівських п'ять карбованьців тих, що він дав за свиту — то вони йому принисуть за год пошти других п'ять. А нихай уже буде чотирі, то хіба це ни добре? Та так, як то кажуть, „отак наші і наживаються дядьки!"

От, про наймитів тут сказати. Мужик у нас наймає наймита (робітника) без ніяких условій. Прамо скаже йому: „я тобі даю стіко-то рублів", — за стіко вони зійдуться. Найбільше — такі хлопці, що їм по год дванадцять і по десять. То платить йому — ще добрий хазяїн, як дасть карбованців із десять, а то є такий, шо заплатить тіко шість карбованців, або тіко три карбованці дасть. Отакі у нас найми.

А як наймає пан, у строк, на місяців вісім, то дає карбованців сорок, тіко там уже робить условія на бомазі і завіряє у волості с старшиною. Робить условія добре, тіко, як возьме його — [то] в роботу таку, шо він ніяк більше ни виробить, як місяців два або три, та й покине його. Бо той понаровить на те, щоб він проробив у нього самі робочі три місяці: а тоді він йому вже ни дуже нужний, то він на нього нападаїться, шоб він покинув. То пропали його й ті три місяці самі робочі. Шо він проробив три місяці, то пропало, і ше пан його тоді позиває, бо він йому дав пре условії три карбованці завдатку. То, по тім условії, пропало шо він три місяці робив, і ше верне три карбованці, – ті, шо він узяв завдатку. То пан дає у строк дорого за те, шо в нього вийде дуже дешиво. [Бо] як у нього два покине, а оден останиться, то він у нього остався іс трох оден за дешиво. Шо ті проробили по три місяці, — то пропало, і завдаток вернули. То на пана — вигодно. Він тоді вже тому робітникові уже годить, шоб той ни покинув. От він тоді каже, пан: „Бач, які ті лидачі! покинули, а ти вибув". То він каже: „Міні таки було добре у цього пана". (За те, що пан на нього ни дуже нападався, то йму було добре!). А тим, шо покинули: шоб він давав на другий год і по шістьдисят, то вони вже в нього ни стануть.

4. ЯК БАТЬКАМ ЖИЛОСЯ, ТАК І ДІТЯМ ЖИВЕТЬСЯ.

І отак воно пириходить с покоління в покоління, як то кажуть. То й правда, шо каже: „Яке коріньня, то таке і насіньня", — то так і діти оцих бідних дядьків. Рідко-рідко де є отаких людей діти, шоб вони жили трохи краще од своїх батьків, а то пошти всі — такі. Ниприміннo забере геть-увесь батьківський характир, ниприміннo так робить, як його батько. Продавав батько поле, — то й син буде продавати; заставляв батько свитки та кожухи в жидків, — то й син буде заставляти; крав батько воли та коні, — то й син буде красти; займався батько яким-нибудь римислом, — то й син буде займатись. А був батько багатий, — то й син буде багатий, а був батько дурноватий, — то й син буде дурноватий.

А ше єсть так. От, живуть собі два дядьки, і оден — багатий, а другий — бідний. І обидва ж мають одну припорцію: як той дисятину поля, так і той має, ну, може там у которого буде дітей більше на одно або на двоє. Ну, то оден собі жеве до пуття, а другий — чор' знає як: і хліба в його ни хватає, і гроший в його ніколе нимає. Словом — бідний, та й уже! А в друго[го] геть і хліб є, і гроші є, геть усе є. Ну, шо воно таке за комедія? І той-бідний робить день і ніч, ніколе йому виробу нима і його дітям, а той — так наче і ни робить важко, і він всим доволен. Він собі цілий год нікуди ни йде на заробітки, і кожну ніч спить до дня, і в його все гаразд. А той — і хуру возить, і рукаме заробляє, і пізно лягає, і рано встає — і в його

ніколе нічого нимає у його, тобі, як ни кінь здохне, то або корова, або свиня; або в йо'го хліб ни вродить, або діти мруть, або жінка; або позов такий, шо він на його цілий вік робить. Ну, такому ни диво, шо він любить випити собі частенько, а робити ни любить: ні поле в пору ни обробляне, ні хліб в пору ни зібраний і ни звезяний, ні змолотяний. Він коло йо'го і робить, — коли' [ж] ни тоді, коли люди, а все послі людей і горе' і сіє. Він тоді сіє, як людьське повисхожує, а збирає тоді, як зерно висиплиться на землю, а возить тоді, як людьська скотина пороз'їдає в копах. А як додому перевезе, то ни до пуття складе в стіжок, та воно затече аж до дна, як підуть добрі дощі. І тут уже може і решта пропасти.

Но тіки таких тепер дуже мало: тепер почти кожин глядить хліба.

5. ЯКІ ПРОМИСЛА БУВАЮТЬ У НАШИХ ЛЮДЕЙ?.

В нашім силі Колодистім найбілше народ займає[ть]ся хлібопашеством. Але ни тілки шо в нашім силі, а прамо в всіх сусідніх селах це ведеться. У нас так у це хлібопашество увірують усердно, шо, я думаю, мабуть нігде так ни ввірують в те хлібопашество, як в наших краях. А чого це воно так, шо в нас білше нічого ни знають? А ось чого так, як нашії діди білше нічого ни знали, і так же саме і батьки білше нічого ни знали опріч хліборобства — і ми также білше нічого ни знаємо. Та ше ось — як тепер робиться: що год, що-другий наперед — та все охітніще бируться до зимлі! кожний береться чим-дуж до зимлі. І ніяк ни бируться ні до чого другого, тіки до зимлі, та й годі. Десь-ни-десь є такі, шо займаються другим промислом; тіки їм с того промисла ни можна прожити на світі биз хліборобства.

В нас допіру люди начинають розбирати смак в других промислах, а опріч в торговлі. Так, шо чириз скілька літ то на цей гимбиль буде охотників чимало. Бо вже в нас оден дядько зачав торгувати вже год зо два, — і так, шо він ни каїться, шо за цей гимбиль взявся, бо добренький шматок хліба їсть. А білше ніхто не торгує з нашого брата. Опроче, заснувалося у нас „Общество потребителів", торговля, але це тіки для своїх вигід завили' цю торговлю.

А випасом і риболовством в нас ніхто ни займається — чириз те, шо в нас тепер таке робиться, шо кожен хазяїн пасе свою худобу коло ясел круглий год, а ни де-инче. А риби і зовсім нима.

А пасіки в нас — потрохи блищи є де-в-кого, хоч потрохи.

А других ремесл є таке багатенько. Наприклад, шевство, кравецьство, кузнецьство, столярство, бондарство.

Ше назад тому років с кілька, як в нас завило'сь ось-яке промисло. Но тіки це промисло вже завило'сь з роскошів. А чого? Ось чого. У нашім силі є з дисяток таких дядьків, шо вони для себе при-

дбали таке по доброму капшуці грошинят, і додумались до того, що їх грошинята дурно лижать в скринях і ни приносять їм ані маленької прибилі. А в казьонні коморі бояться давати. То вони — шо' тут робити? давай попробувати ось як. Поїхав оден дядько у машинний склад та й купив собі машинку ту, шо молотить хліб, сот на три карбованьців. І як пішов він тею машиною по силі' молотити, то він за тридьцять п'ять днів загриз цілу сотняку карбованьців. То як позавидували цьому заробіткові другі дядьки — та давай і собі купувати такі машинки. І тепер уже в нас, за років чотирі чи й більше, уже навножилось машин більше дисятка. Тіки це такий заробіток, шо цілий год ним не можна дихати, бо молотьба тіки місяців два, ни більше, іде в году; і так, як навножилось багато машин, то і ціна на молотьбі злитіла. Уперед дядьки молотили по злотому копу, — і ярина, і озимина; а тепер уже молотять по гривинику і ярину, і озимину.

А вже шивці, кравці — то є такі, шо прамо з цього і хліб їдять. Хоч і гірке їх життя з тиме заробіткаме, але мусять прожити і за цим зарібком. Хоч вони із кожним роком і підіймають ціну на своїх заробітках, но цьому ні'чого дивувати, бо їм треба якось прожити на світі.

Отож ці самі шивці, шо вони і тепер є (значить, ше ни повмирали), то вони, років з дисяток тому назад, то вони ж самі шили пару нових чобіт по п'ять злотих, а пришви — по два симигривники; пришви ось які: старі холяви, а нові пириди і підошви. Але тепер но попитайте, по-чому вони бируть за нові чоботи? Тепер вони бируть за нові чоботи по карбованьцю і по симигривнику, а за пришви — по п'ять злотих. Ось до чого дойшло. І ше й то — циримоняться.

І так саме і кравці — колись шили дешевше, а тепер до того подолазили, що страшно подумати — протів давніщих цін, по-чому вони колись брали. Колись, бувало, оце тобі пошиє свиту — за два симигривники, а тепер міні треба таку свиту пошити, то тра заплатити, либонь, цілого карбованьця. От що!

І так саме і на других ремеслах — дорогше, і дорогше, і дорогше.

А полюваньням в нас ниприміннo займаються. І ше й густенько в нас є таких охотників. Но гуртом вони ни полюють, бо в нас полюваньня нашим правительством не дуже дозволяється.

От, про садки сказати. Що у нас найбільше садять? В теперішнє врем'я садять у нас найбільше вишні та сливи. А осталні дирива, — там груші, яблуні, кислиці, черешні, — дуже рідко садять, хіба аж п'яддисятий або аж сотий. А другі дирива — там — грабки, бириcтки, ясинки, клинки, то рідко-рідко де побачиш. А дуба і зовсім ніхто ни садить, бо бояться. Бо кажуть старі люди, шо, як хто посадить дубка і той дубок виросте врівні с тим чоловіком, который

його посадив, то ниприміннно той дядько вмре. То дубів у нас ніхто ніколе ни садить. Чириз те саме і ни садять.

А в разні к в і т к и, цвіти — то наші дівки дуже ввірують. Єсть таких багато, шо садять пирид вікнаме. І найбілше в нас дівки кохають барвінок, повняки, арґонію, васи'лки, любисток, пастілійони, королів цвіт, настурці, чорнобривці. І вони циме квіткаме усіма ни квічаються, а тіки де-якиме. А остальниме всякиме квіткаме у хатах квічають коло образів, на стінах скрізь, на сволоці, геть скрізь де можна, там і квічають. І ці квітки там в хатах коло образів стримлять цілий год, аж доки другі наростуть квітки.

А от те зілля, шо квічають на Сьвату ниділю, чи то на Тройцю, в хатах, — тоді в нас квічають геть-чим хто хоче. А саме головне квічаньня — к л е ' ч и н ь н я м. Це зветься кле'чиньням от що. Зо всякого дерива наобчищають гиляк, а найбілше з липи і клинка, в кого є це дериво. А в кого нима, то рубають геть і з веше'нь гиляки, і з вирби, — геть-яке-тіки в кого є дериво, то таке і підчищає. І ці гиляки всякі звуться кле'чинням. І цим клечинням квічають геть і в хаті ни тіки коло образів, але геть-даже і коло печі, і в сінях, і на дворі кругом хати, і попід стріхи, геть і коло других будинків. То це ж ше ни тіки цим одним кле'чинням квічають, а ше і всяким зіллям, і всякою травою: всяким зіллям — коло образів, а травою — на зимлі в хаті і в сінях, даже і на дворі попирид хатою. І чириз це всяке уквічання ця Тройця ше зветься і „Зеле'неме сьватка'ме".

І вже, як пройдуть Зелені сьватки, то тоді випратують с хатів геть і кле'чиння, і зілля, і траву. І всяке зілля і траву дають, шоб поїла скотина, а кле'чання висушують, та палять в пічі. А таке, по частині, оставляють клечання і трави і зілля — на всяке л і к а р с т в о. От, клечання дуже помагає од нариву. В кого-нибудь буває нарив де-нибудь: чи на руці, чи на нозі, чи де-нибудь, — то обривають з нього листочки та кладуть до нариву, і тоді воно шось там помагає. А зілля помагає дуже од болі голови; — то те зілля варать, та голову парать, і тоді пиристає боліти голова. (А од бишихи — то помагає от що. Треба зробити так: пирид самим Різдвом устилити у чоботи усьтілки і ходити до церкви в тих чоботях цілі сьватки, а найгірше — шоб ни втирати ні одної всюношної: ні цеї, шо на Різдво, ні цеї, шо на Новий год, і цеї, шо на Йордань, і так же саме і всіх трох служб шоб ни втирати. І тоді вже як пройдуть усі сьватки, то тоді повиймати ці устілки с чобіт і повисушувати їх добре, — і тоді вони дуже помагають. От, як у кого є корова з маленьким тилям, та в неї чого-нибудь затвердне вім'я, то зараз підкурити цею усьтілкою, — то воно зараз пом'якшає).

Які д и р и в а ' коло хати можна садити? Можна геть-усякі, опроче одного жо'сьціру.

А через шо його ни можна садити? Бо, як у кого є мала дитина, та ту дитину нападуть сухоти (то є така слабість), то од тих

сухот, шоб вони її покинули, то тра до схід соньця піти та наламати того ж о с ь ц і р у і наварити в ті воді, шо пренесяна теж до схід соньця. І в тому купілі — скупати ту дитину, і тоді той купіль висипати в той горщик назад. І вкинути дрібок солі і цілушку хліба, і тоді занести той купіль назад туди під той жостір і вилити. І тоді вже, як хто влізе на те місце, шо вилитий той купіль, то зараз його нападуть сухоти. То чириз те ни можна садити коло хати жосьціру.

Д у б а [див. ст. 14-15] ни можна садити чириз те, шо, як хто посадить дуба і той дубок виросте рівно с тим чоловіком, шо його посадив, то тому чоловікові треба вмерти.

Як садовину забезпечують о д о с е л н і і од другої погані? Так на Новий год удосвіта по виході з всюношної приходять додому і збирають те сміття, шо змітають під піл од самого Різдва аж до Нового году. І нисуть те сміття в садок і палять для того, шоб садок пройшов тим димом. І тоді на будущу весну в тому садку ни буде осельні і другої всякої погані [1]).

Шоб р о д и в садок п л о д и, то тра на Новий год в-досьвіта накрутити перевесел і тиме перевесламе пооб'язувати всяке де'риво; і як об'язувати дерево перевеслом, то тра казати так: „Як ни вродиш міні цей год (там, груш чи яблук, чи чого другого), то я тебе зрубаю". І тоді воно, те дериво, пирив'язане стоїть ціле літо.

А шоб ни поморозив мороз озимих п о с і в і в, то, як посідають вечерати пирид самим Різдвом, на Сьватий ве'чир, то в самий перед покушають геть-усі по одні лозьці куті, а тоді набируть по другі, і кидають догори під стелю ту кутю і гово'рать так: „Морозе, морозе! іди до нас вечерати, та ни поморозь нам жита і пшиниці!". І ше замічають так, шо, як хто кинув догори куті та та кутя вчипилася до стелі дуже добре, то та душа ниприміннo на слєдующу весну пійме роя, то єсть бджоли. А на другий Сьватий вечир теж так-саме роблять, як і на первий Сьватий вечир, і кутю кидають на стелю, тіки приговора'ють иначе, гово'рать так: „Морозе, морозе! іди до нас вечерати, та ни поморозь нам ячменю, вівса, проса, гречки, картоплі, квасолі, огірків, бораків і садовини: груш, яблук, веше'нь, слив!". А ту кутю, шо причипилася до стелі, одривають, та дають ту кутю бджолам, шоб ни боялись других бджіл, котрі будуть на їх нападатись, то шоб ни боялись.

Шоб ни їли г о р о б ц і і друга птиця с о я ш н и к і в, то тра садити або дуже в-досвіта, або дуже пізно вечиром, шоб ни бачила всяка птиця. То ни буде ніяка птиця й їсти.

А ше од м о р о з у в и с н о ю от шо роблять. Шоб ни поморозив садовини, то бируть та наливають у великі діжки' води; і та вода стоїть в тих діжках цілу весну попід де'ривом.

---

[1]) Нижче, в відділі народнього календаря, про це й таке инше докладніш повідається в рубриках „Кутя [святий вечір]", „Новий рік", і ин. — *А. Кр.*

6. ПРО РЕМІСНИКІВ.

Р и м і с н и к і в тепер у нас є ціла пропасьть: і шивців, і кравців, і столярів, і ковалів, і ткачів, — але, яких тіки ни подумаєш, то такі і є. Всі вони для нас-хліборобів ниприміннo нужні.

От, первим до'вгом, приходить осінь — і приходять ш и в ц я м і жнива тоді — так візьметься кожин до чобіт. Та тоді ше й тим жнива, шо п р о д а ю т ь рамінь. Кожної осини білше як на третю часть людей справляють чоботи, — то, мабуть, жнива добрі шивцям! От, приносить дядько до шивця чоботи: „Ну, питає, шо ви візьмете за роботу?" То швець йому каже: „По чо'му людям, по тому і вам зроблю. Роблю людям по п'ять злотих, то так і вам буде". А тут зараз і другий, і третій, і четвертий підходять і підходять. Тоді швець другому каже: „Людям роблю по шісьть злотих, то й вам так", а третьому каже: „Людям роблю по карбованьцю, то й вам так, і по рублю пришви, а нові — по рублю і два симигри'вники". І зашнуть шити, то шиють аж до самого Різдва. І послі Різдва є в їх робота, тіки ни така завізна. — А в шивців с н а р а д д я ось яке: шила' всякі, криві і прості, і копити всякого рода, і молоток, і кравальня для кроїння чобіт, і кли'ниць, і рашпиль. Шиються чоботи так: холяви шиються дратвою і пришиваються дратвою; а вже підошви — прибиваються гвоздяме дирив'янеме; а підбори прибиваються залізнеме гвоздяме. Тоді геть-гарно обчищаються.

А т к а ч а м — висною підходить робота. Положим, вони і зимою мають роботу, — тіки дешеву: зимою вони роблять тіки радна, сукно, та й годі. А дисятка, тринадьцятка — то остається вже на весну, бо цих двох штук зимою робити ни можна чириз те, шо тра сушити шліхту, а зимою ж, всякому звісно, шо холодно. — В наших ткачів с н а р а д д я таке. В самий перед тра чотирі стовпи; тоді — дві бокових дошки, тоді — робиться ляда, для того шоб прибивати, шоб було густе полотно; тоді — заложуються в ляду ритки; тоді — навішуїться начиння, і там ше дешо; — і це все зветься вирстатом. І на цьому одному вирстаті ткач геть-усе робить: і дисятку, і тринадьцятку, і сукно, і радна, і мішки. І його самий важний заробіток — висною.

А к р а в ц я м самі важні заробітки — пирид вили'кеме празника'ме. От, пирид Різдвом кравцям ход іде на кожухи. Вони із самої о'сини в самий перед бируться чинити шкури овечі. От, в самий перед, назбирають шкур штук сотню, або й білше, — і несе їх де-ни-будь у воду. От, як у нас бігучої води нима (положим, вона є, та тіки шо маленька), то в нас є такі копанки: викопана де-нибудь у беризі глибока яма, і набереться повна яма води, і там баби пируть сорочки. І от у нас у ті ями кравці нисуть шкури мочити, і ці шкури помокнуть там одні сутки. Тоді приносять їх додому, і кидають ці шкури в квас. А квас робиться для шкур ось який: зробляна нарошне така кадка, шо внизу вузенька, а вгорі широка, така в роді

цибра, тіки шо вища за цибра: вишини буде так, шо с-півтора аршина. І в ту кадку всамиперед насипає житнього борошна, там уже скілки йому тра: чи пуд, чи півпуда. Тоді — сипле солі (там, уже йому звісне число, стіки); тоді — лиє' туда воду, там чи півкадки, чи менче. Тоді воно грає днів з десять чи й більше; тоді — воно вкисне добре, і тоді воно зветься квас. Тоді в той квас кидають ці шкури, шо пренесли с копанки, і накидають цих шкур повну кадку, і там вони киснуть днів вісім чи десять. Тоді їх витягає с того квасу і вивішує їх на мороз, і вони вимерзають, аж доки ни вимирзнуть прамо сухі. І тоді їх виминає прамо рукаме. Тоді — зачіпає де-нибудь за кручок цю шкуру одним боком, а за другий бік шкури наступає ногою. І бере такого шкрибача, і шкребе тим шкрибачом ту шкуру, і шкребе ту шкуру аж доки ни вишкребе геть-усю гав'ядину, ту шо на шкурі. Тоді обиртає вовною догори, і бере таку росчоску і росчісує ту вовну аж доки треба. Тоді — розстиляє ту шкуру на столі і білить крейдою. І побілив — та й готова шкура! І за цю всю рахубу він бере по симигривнику за кожну шкуру, шо вичинить. І тоді береться шити кожуха, а за те, що пошиє кожух, за голу роботу — півтора карбованьця. А кожуха пошити менче ни можна, як з дисяти шкур. То ше добре, як усі — свої шкури; а як тра купити, то тра ше заплатити по злотих п'ять або й більше. Тепер же, ше тра докладу до кожуха. Як його шити, в самий перед треба купити смушка на комир, — тра заплатити п'ять карбованьців; тоді — ше тра сивого на шостий карбованиць; тоді — всяких лентів з-на півкарбованьця; а ше саф'яну на симигривників два. То він обходиться зовсім ни дешиво. Так шо доброго кожуха купити чи справити то буде коштувати рублів ни менче двадьцять п'ять, а то так, шо і двацять вісім.

І от к Різдвяним сьваткам побілше шиють кравці кожухи. А к Виликодним сьваткам уже кравці бируться до кухвайок і до піджаків.

На піджаки люди роблять с у к н о своїме собственнеме рукаме. От як люди роблять сукно. От, хто має вівці, то висною в кіньці маямісяця стрижуть вівці. І бируть ту вовну, помиють гарно, тоді визуть до чухралі. Пиричухрає. Тоді — праде. Пирипраде. Тоді — помотає на мотовило. Тоді — мотає на витушках в клубки. Тоді — мотає на снівниці. От, як оснує на снівниці, то треба вже на вирстат до когонибудь нести. Бо на вирстаті вже не може кожин дядько робити; а вже, може, аж дисятий, або аж двадьцятий дядько вміє робити на вирстаті. То вже декому тра нести до другого дядька, шоб зробив сукно. Тоді те сукно треба, щоб воно в фолюшах вибилося. І тоді буде вже готове сукно, і тоді нисуть його до кравця, шоб той зробив свиту або піджака.

За те, шо кравець пошиє піджака, то тра заплатити карбованиць і два симигривники, а за свиту, шо пошиє, то бере півкарбованьця. То піджаки і свитки, — то найбілше шиються к Виликодьню,

а вже кухвайки, кохти — то найбільше к Святі ниділі, а вже спідниці, сорочки — то це вже кожна-кожна хазяйка може сама собі, і свої сим'ї може пошити. Найбільший заробіток кравцям — пирид Сьватою ниділию, бо тоді і старе і мале може собі піти заробити на себе. Як то є пословиця, шо кажуть наші брати: „Коли б нам розвився лист, то тоді ми підем усі в свист", то так воно і є, шо вже коли б, Господе, настала висна, то тоді всі розвіються по скарбах, їкономіях, як той клиновий лист, — і тоді вже кожин на себе заробляє. Ходить, ходить ниділь дві або три на той окаланний карбованиць. От, получив рощот. І тоді ни зна, шо на ці гроші купити: чи штани, чи сорочку, чи кухвайку, бо він же, кожин, геть-увесь в рубцях та латках! І тоді ше піде на базар купувати матерії на шо-нибудь, то там ше його купці обманять добре. То він цим згорниться — та й знов іде в їкономію гроший заробляти.

К о в а л і в — трохи, дуже, жеве по селах, а вже побільше в містечках та городах. Сказати так, шо по селах ковалі — самі нидовучки; а настоящий коваль то він собі шукає привільля при містечку, або при го'роді; а в силі чогось ни диржа'ться. Ковальський заробіток — то він важкенький, але спірненький. Коваль може заробити в день даже п'ять карбованьців. Ни дурно на його є пословиця, шо каже: „Ковальська робота така — стук, грак, та й є п'ятак!" Тепер: ковалям самі жнива — пирид паром, тоді, як мужики мають горати на пар; а в нас на пар починають горати в началі юня-місяця. Так сказати, шо ковалям є робота круглий год, бо вони приймають закази на плуги, на вози і на всякі другі приміти. Ковалі свою роботу дуже дорого цінять. Коваль зробить нового плуга з свого заліза, то бере за його вісім або десять карбованьців; а за те, що зробить нового воза, теж з свого де'рива і заліза — то бере сорок або п'яддисят карбованьців. А одгострить заліззя до готового плуга — то бере карбованьця. А підкує пару ко'ний, тіки на передні ноги і своїме підковаме — то за те бере два симигривники. Зробить нову сокиру з мого заліза — то бере півкарбованьця, а з свого — карбованиць. Словом, уся ковальська робота — дорога: за ножа — зло'тий, за долото — симигривник, і так усе дорого.

К о в а л ь с ь к е с н а р а д д я — таке. Саме перве — ковадло. Це ковадло — таке: закопаний сирид кузні коротенький, но товстий стовпець, од зимлі вгору ни білш, як аршин. І на цей стовпець кладеться вилика грудомаха заліза, тіки вми'сни хво'рмино зробляна, — і тоді воно зветься ковадлом. І до ковадла треба молотків з десять усяких, виликих і малих. Тепер: тра, шоб був го'рин. Зробити при сціні' такого пивиликого припічка, с півтора аршини довжиною і шириною, і причипити до того горна — мішка. Це — того мішка, шо ним вогонь роздимати, шоб залізо роспікалось. Такий мішок сто'їть карбованьців с п'ять або й білш. А тоді тра кліщів, — тих, що гараче залізо кувати на ковадлі. Ше є кропило, — те, шо вогонь гасити. І ше є гальміз — той, шо в сокирі обуха виправляти. І ше є дещо мілке.

Про майстрів сказати. Майстирська робота — сама найважча. Гепай сокирою од ранку до вечора за пів-рубля, а як карбованиць, то вилике щасьця. Ше й то тіки літом, та аж літом. У нас майсьтрі згожуються, с хазяяме, хати' або шо-друге робити або оптом, або поденно. Як поденно, то ни більше, як карбованиць, а ни менче, як пів-карбованьця; а як оптом, то смотра' по виличині хати. Як дванадьцять аршин довжини, то дванадьцять карбованьців, і так далі. А вже клуню, або повітку — то дешевше протів хати. Майсьтрам найлуччий заробіток у маї і в юні місяцях, а в остальне' врем'я чорзна-який заробіток. У майстра снараддя — саме перве сокира, і тоді — пилка, долото, свердил, шнур, брус для гостріння сокири й долота, і — ниобходимо — аршин.

А вже столярська робота — то дуже почотна. Столярі хоч і трудяться, ну й гроші добрі бируть. Він зробить стола нашому братові-мужикові, — то він бере за роботу два або три карбованьці: зробить мисника — то теж руб, або два; зробить двері і обшалює — п'ять карбованьців; пошалює вікно — три карбованьці. Столярський самий луччий заробіток — в маї і юні і юлі місяцях. — У столярів найбільше снараддя протів усіх майсьтирови'х людей. У столяря в самий перед чотирі або п'ять пилок, спуст або фуганок, рубанки, шершебки, кальовки, отборніки, драчі, стаместки, борави, отвьортки, струги', шну'рка, і ще дешо.

Ше в нас є бондарі, це бондарі ці, шо роблять кадоби, діжки, цибрі. Вони ж колись робили і дирив'яні відра. Ці бондарі теж за свою роботу бируть добрі грошики. От, він зробить кадоба, такого шо влізе в його відир двадьцять-п'ять, — то він за йо'го возьме п'ять карбованьців; а відир п'ятнадьцять — то чотирі рублі; а десять відир — два рублі с половиною; а п'ять відир — карбованиць. А полагодить стару діжку — то бере саме-менче злотого, а то так, шо й пів-карбованьця, — там, вже яка коло неї робота і як вона сто'їть. — У бондара струмент: саме перво — сокира, пилки, струг простий і кривий, спуст, рубанок, долото, свирдли, розмірач, підтирач, дихтовка, рогоза, молоток, пробоєць. Сокирою — клипки' тисати, а стругом — клипки' стругати зверха, а кривий струг — стругати клипки' с середини, а спуст — спускати, а підтирач — підтирати втори на дно, а розмірач — розмірати на вторах, а тоді зачиркати, по-доки дно обрізувати. А рогоза — для того, шо, де ни щілно клепка с клепкою, то туди закладати рогозу. А дихтовка — для того, шо, де ни щілно дно в вторах, то брати дубову кору і товкти її, і тоді висипати її на вторах, і брати дихтовку і молотка — і задихтувати кругом дно. А свердил — звірчувати дно, а долото — розважувати клипки' та запускати дно. І кінець.

І цих римісних людей — тіки, може, сорокова або п'ядцисята часть; а то — самі, як то кажуть, „чорнороби", самі ті, шо по скарбах та в других містях по світі сновигаються.

7. СТАРЦЮВАННЯ.

Є в нас і с т а р ц і, — що ходять та милостину просять та за те богу моляться й старчачих пісень співають.

У Вас написано: „Чи нема у вас шкіл жебрачих?" — Жибрачих школів у нас натуралних нима, а так, одні од других, научаються. Іде стариць, уже старий, с поводатаром на базар, а который ше молодий, то той іде' тоже на базар і сідає собі коло нього, коло того шо він знає усі старчі пісні; то він сідає коло нього і заучаїться тих пісень. От він їх і завчиться за базарів стіки. Тоді вже той стариць приймає його до себе, і тоді вже вони ходять-співають у двох, вони вже співають у два голоси, то воно виходить краще, і більше їм дають хліба, і гроші, і бублики, і яблука, і кавуни, і дині. Хто шо має, те і дає. Найбільше вони ходять по вулиці базара; то там — хто шо продає: той — дасть кусочок сала, а той — гав'ядини, а той — головку капусти, а той — груші, а той — сливи, а той дасть стакан квасу.

О[д]ним словом: що їму за оден базар прийдеться — то такий простий чоловік, бідний, він ни називаїться стариць, а він багато бідніщий од старця. Бо [що] стариць заробить за оден базар, то простому чоловікові треба робити цілий місяць, шоб те заробити, шо стариць за день заробить.

От за те у нас до них хорошого взгляду нима. Бо багато є таких, шо він ни дуже бідний, а тіки лидащо: ни хоче робити, — то запраже свої конячки і їде по селах. Візьме відро і ходить по-під хати і просить на погоріле, або на Почаїв, або на построєніє якого-нибудь монастира збреше, або так на яку-нибудь церкву: знає, де в якому силі' будуть ставити церкву, то він на ту і просить. То так буває такий день, шо їх пройде штук с чотирі з відрами.

То такі у н а с старці. А де у містечку або в го'році — то там, де продаються бублики, то штук с п'ятнадцять сидить. Которе сліпе, то те сидить та просить. А є такі чоловіки та жінки здорові, та повдягають стару подрану годежу та й стоять табунами, там де продають бублики. І так, як хто купить бубликів, то вони його так обступлять, понаставляють руки так, шо чуть ни видируть із рук, а почті хватають самі. То друге ухватить штук ізо три, а деяке і одного ни достане. То в нас через тих та ни дуже і калікам вірать, бо через тих каліків то здорові лидачі дуже людям наїдають; бо лидащо ни хоче робити та ходить хліба просити.

Є ше такі старці, шо воно малим сирота, або так дуже бідне, то сліпий стариць наймає його за поводатара. І воно воспитуїться у старця, то воно більше ни знає ніякого занятія, тіко хліба просити; як воно виросло у старця, то його вже до роботи ни преверниш ніяк. То він ходить із відром по-під хати; а як їму ни дуже дають, що він такий здоровий, то він тоді начне красти, а все таки робити ни буде.

8. ЧИ Є В НАС ЖІНОЧІ ПРОМИСЛИ?

Ж і н о ч і промисли у нас є, але дуже рідко. Котора вже дуже-дуже бідна, то вона собі приймає од багатих жінок закази такі: шиє їм полики всякі, і всякі ляхівки, і шиє сорочки. І вони її за те платять то борошна з мисочку, то хліб, то пшона, то сала кусок, і тому под[обне]. І вона с тим і пропитається.

А осталні' жінки в нас проводять цілий свій вік у заботі: їм раз-у-раз ні'коле. Ну, от приходить висна. І от встає жінка рано, і це її довг — наварити обідати. Стає чистити картоплю, вибирає попіл с печі, підпалює в пічі і ставить борщ, і готовить кашу або шось друге. І топить, і варить, і миє, і замітає, і місить тісто, і окріп наливає, і на дітей гукає, і борщ затирає, і кашу засипає, — ну, прамо сама себе ни найде! Ну, вже зварила обід. Тоді скликає геть-усіх обідати; а ше як літньої пори, то ше тра і на поле нести обідати. От, видала обід. Тоді — попиримиває геть де шо є. Аж тоді вона береться до якої роботи: от, висною — до градки, копати на цибулю або на часник. От, це копає, — тут дитина плаче! Друга каже: „Мамо, їсти!", третя каже: „Мамо, спати!". То вона і роботу робить, і дітей забавляє. От, сонце має заходити. Вона зараз береться варити вечерати. І поки наварить вечерати, то вона мало ни скрутиться: тут — свині кричать, тут — ягнята, тут — вівці, а тут ше й окріп збігає, а тут — дитина плаче. А тут — ше гірше: прийшов чоловік звідки-нибудь, і найшов якусь приключку, і лає її бідну так, аж хоче її бити. Друга є така жінка, шо вона ніко'ле світа ни бачить ні в день, ні в ночі.

І так, по чиргам, її і підходить робота: то копати градку, а то, поки скопає геть-скрізь, то на перві уже і бор'ян наросте; то тоді, як пошне' полоти та сапати, то й жнива її захоплять. І тоді її ше гірше, і тоді її аж до самої осини ні'коле і вгору глянути. Ну, прийшла зима, — тоді теж робота на потилиці висить, її геть-усю поробити треба: і дисятку прасти, і тринадьцятку прасти, і рушники прасти, і скатирки прасти, і радна, і ше й вовну прасти. І це кожна робота така, шо її за тиждинь або за дві ниділі ни кончиш її, а треба ниділь п'ять або шісьць. То' — тра напрасти мотовилників з двадьцять або і білше, одниме рукаме; а в мотовилнику — вісім, і десять, і тринадьцять пасом, а в пасьмі — десять чисниць, а в чисниці — три нитки, а в кожні нитці — шість аршин. То виходить так, шо жіньці ні'коли круглий год.

А ч о л о в і к о в і зовсім иначе. Чоловік встав рано. Хоч і найбідьніщий, — вмивсь, богу помоливсь, і тоді, хоч давай снідати, то він уже готов. А который має яку-нибудь скотину, то вийшов, дав їсти, та й уже готов. А от як літом, то встав, вмивсь, та й до роботи. А він те знає, шо йому обід буде готовий; він тіки робить до пори.

У нашім краю здавня ведеться те, шо, хто багатчий, то той і кращий, і розувніщий. Воно тепер уже трохи гасне, але таке-ше

ни зовсім: ше-таке деякі тих обичаїв диржа'ться. Але молоде покоління — на це ни дивиться. Було колись так: як іде яка-нибудь баба-шипотуха, то її треба так: як хто її встрітить, то її треба поздрастувати „с цим днем, що сьогодьня", шоб часом ни росе'рдилась та шоб часом ни очарувала. А в теперішнє врем'я тіки того поважають та почитають, хто цього достоїн.

9. ЯК ЛЮДИ ДІЛЯТЬ ПОРИ РОКУ І ДНЯ?

Люди ділять врем'я года так: як пропав сніг геть до каплі, тоді вони щитають, шо це вже настояща висна'; а як прийшла Петтрівка, то настояще літо; а як звизуть хліб с поля додому геть, то тоді уже щитається осінь; а коли впаде сніг, то тоді настояща зима.

А год вищитують по ниділях. Ці ниділі вже вищитані ранче [1]). Усе врем'я року ізщитуїться по ниділях, а тиждинь щитається од ниділі до ниділі. А врем'я указують одні другим так. Наприклад, каже жінка одна другі: „Мої дитині буде год у дві ниділі послі первої Причистої", або так: „Моїм батькові буде год як-раз на зимного Миколая, як вони вмерли".

Вє'сну щитають так: од Різдва, як настане од Різдва дванадьцята ниділя, то то на ці ниділі нипримінно висна. Тоді вже нипримінно тра їхати в поле сіяти. Щитають, що див'ята ниділя пускає, а дисята — предержує, а одинадьцята — зовсім пускає, а на дванадьцяті — вдовин плуг виходить. Це ше щитають по старому: це, будьто, колись було так, шо то послі Різдва на дисяті і на одинадьцяті ниділі тіки багаті мужики горали та сіяли, а вже на дванадьцяті ниділі і вдовин плуг вийшов горати, бо вже можна на полі пасти; а в вдови вже ни було паші, — то то вона вже вийшла аж тоді горати, як наросла в полі паша. І ше є такі: як хто-нибудь росказує, шо там йому колись було, та й росказує, коли там саме і в яке врем'я, то указує так: „Такий і такий предмет був як-раз на провисьні", — значить у самому началі висни. Або каже так: „Це діло було як-раз на Вербнім тижні". Або: „Це було на Білім тижні". Або так: „Це було як-раз Виликоднеме сьваткаме". Або: „на Провіднім тижні". Або так: „Це діло було в Кличалну п'ятницю або суботу", — значить, пирид Сьватою ниділию. А на місяці' ніякого щоту нима.

Або ось що: як хто-нибудь звідки прийде чи приїде додому, та на другий день хто там його питає: „А дуже пізно приїхали?", то той йому одказує: „Ми приїхали як-раз у пізню вечеру". Це значить так. Обикновена вечера буває от коли: як має заходити сонце, то зараз тра зачинати варити вечерати, і поки зайде сонце, і добре-добре вже таке прамо стане ніч, — то й готова вечера, і тоді зараз сідають вечерати. І от, повечерають. І це буде обикновена вечера. А пізьня

[1]) Ширше про це — в відділі „Народній календар". *А. Кр.*

вечера буде ось як: це буває побілше у багатих мужиків, бо в їх більше є коло чого робити; то багачі раз-у-раз зачинають варити вечерати як уже добре смеркне, і вони завсігди вечеру варать довше против бідняків. То вони поки наварать вечерати, поки повечерають, то врем'я ген-ген пройде.

Або кажуть так: „Це було вже пізнеме влягаме". Це теж од вечері зависить. А вже послі пізніх влягів: „Це було як у півночі". А послі цього щитають так: вийде хто вночі на двір — та й каже: „О! ще дуже рано, бо ше тіки перві півні співають", і так далі: і „другі півні", і „треті", і до самого дня.

І ше от. Хто-нибудь виходить вдосвіта куди-нибудь з дому, то другий питає: „А ти дуже рано вийшов з дому?" А той одказує: „Та можна було зайти до схід соньця вирсто'в десять чи п'ятнадьцять".

А день теж — розділяють пору на „ранні обіди", і на „пізьні обіди", і на „ниділішні обіди", тоді — „півдня", тоді — „підвичірок", а тоді — „вечир".

І ше, которі старіші люди, то ше й тепер замічають по зорах. А по яких зорах? По Чипізі, по Квоцьці, Возові і по декотрих зірницях. А найбілше — в-осини. От, тра міні їхати на боряки: от, встає рано, виходить на двір і дивиться на зорі та й каже: „Е, ще рано!" Бо як буде день, то Квочка аж отуди прийде, аж тоді буде день. Або виходить на двір та й дивиться по зорах та й каже: „О, вже пізні вляги, бо вже вічірня зірниця зійшла, але вже скоро і Чипіга буде сходити". А далі каже: „О, вже північна зірниця сходить". А далі — каже: „О, вже сьвітова зірниця сходить", та й тоді каже: „О, на той год буде добра пшиниця, бо дивись яка вилика та сьвітла зірниця". Ото кажуть старі люди, шо, як вилика та ясна зірниця, то на той год буде добра пшиниця, а якби була мала та темна зірниця, то на той год буде ниврожай на пшиницю.

10. НОВОРІЧНІ Й ИНШІ ПРИМІТИ НА ВРОЖАЙ, НА ПОГОДУ.

І ше замічають так, шо, як буде до Різдва иній сідати на де'риві дуже здоровий і дуже часто, то на той год буде дуже здоровий врожай на озимину, а як же инію до Різдва ни буде, а буде тіки послі Різдва дуже виликий иній, то буде дуже добрий врожай на ярину; а як ни буде ні до Різдва, ні послі Різдва, то буде голодний год.

А як понамерзають коло стріх сомпляки против соньця, то замічають, шо буде виликий врожай на коноплі.

А як зимою бувають дуже здорові морози та ше й послі Нового году, то на будуще літо буде дуже вилика спека. А як торочить цілу зиму сніг, то літом буде частий дощ. А як против Нового году буває ніч ясна і тиха, то буде гарно і тихо цілий год;

а як буває ніч бурна і хмарна, то буде год нищасливий і неврожайний, і буде цілий год крадіж, розбой, — так сказати, буде бурне життя всіх людей.

А як повіє вітир на Покрову с полудня, то предвіщає, що буде гнила зима, то єсть ни буде снігу, а тіки буде дощ та голоморозь, а як же повіє вітир з запада, то буде зима середьня, буде всього потрохи; із востока, — то так саме середьня буде зима; а як уже повіє вітир з сівира, — отоді брат диржись на ногах! бо буде зима люта, з виликеме морозаме, і багато снігу.

А як віє малий вітир та гуде дериво дуже, то придвіщає сльоту.

А як вийдиш рано зимою на двір та покачається ярами дим, то в скорім времні буде оттепель. Або як коли-нибудь почуєш з другого сила', шо дзвонять уоден дзвін або всі, то неприміннo буде дощ.

А як пирилітають ув-осини журавлі, а литять дуже високо од зимлі, то буде погідлива осінь, а як литять дуже низько, то буде холодна осінь. А як зимою грає вороньня, то єсть підлитить дуже високо, а тоді литить до низу, то на другий день надійся дощу або снігу. А як висною пирилітають журавлі або ж дикі гуси назад с півдня на сівир та литять дуже високо, то буде висна тепла, а як же вони литять дуже низько, понад саме сило, то буде висна холодна.

А як ув-осини ше дуже рано пошне' лист опадати з дерива, то придвіщає дуже раньню зиму.

А в Пилипівку кажуть: „Так дня, як у зайця хвоста". А вже кажуть: „Як прийшла сьвата Варвара, то й шматок ночі ввірвала". А як прийшов Новий год, то „прибавилось так дня, як півинь с порога скочить". А на Воздвиженія — „замикається зимля от всяких ростєній", а на Благовіщення — „одмикається".

Погоду у нас наперед угадують найбільше протів [1]) нарочистих празників: там, протів Різдва або протів Виликодня. От як буває на Варвари виликий сніг, то старі люди кажуть так: „Ото, діти, так як дождем сьвата-Різдва, то й побачете, який буде виликий сніг. От, скажете, діти, шо я брешу. От, діти, шоб ви знали: шо, як буде на Варвари сніг або мороз або ж тепло, то неприміннo те буде саме і на Різдво". Або так, возьміть собі протів Виликодня. Ото вам, як на Сорок Сьватих яка буде погода, то й неприміннo така-сама буде і на самий Виликдинь [2]).

11. ЯК ОБРОБЛЯЮТЬ ЗЕМЛЮ (НА ПОЛІ, НА ГОРОДІ)?

Наші дядьки — всі хлібороби, літом і зимою роблять коло хліба. Хоч у кого і трохи єсть, то він усе ним заботиться: то сіяти, то го-

[1]) = що-до, відносно. *А. Кр.*

[2]) Більше про це — далі, в „Народнім календарі". *А. Кр.*

рати, то косити, то возити, то молотити, то молоти; та ше — спикти', аж тоді їсти. Тоді — дождав весни, та й гайда до роботи! В кого нема свеї, то той іде в скарб, а все-таке коло хліба робить.

От, в наших дядьків такий звичай. От, підходить сійба, — то в которого нима свого насіння, то він вже і думає: „Де б тут його взяти?" А котрий має своє насіньня, то дождав того дня — в його вже і віз готовий, і борона і страпатор готовий, і рало, — все, чого йому тра: „Ну, так я сьогодьня їду сіяти!"

І в нас в самий пиред, висною, кожин сіє ячмінь. Кладу я на віз борону, страпатора і байлову і, там, мішок ячме'ню чи два, — і гайда в поле. Приїзжаю на своє поле — і зараз в самий перс'д биру торбу, а в торбі ділий хліб і грудочка солі. Виймаю я той хліб і сіль, стелю на свої ріллі торбу і кладу на ту торбу хліб, а на хліб кладу сіль. І тоді бируся сіяти. Є в мене порожній мішок; скидаю я с себе пояса і прив'язую поясом мішка за ріжок; прив'язав вперед за ріжок, а тоді — за гичку, і насипаю в той мішок ячменю. І пиричіплюю того мішка з ячме'ним чириз плечі, та й гайда с сівою в гони. А другий дядько тим часом воли запрагає і борону скидає з воза, і гайда за сівачом.

Тепер в нас рідко-рідко в кого є дві парі робочої скотини: самебільше — по одні парі, там, чи коний чи волів. Але тепер такі люди — шо більше держа'ть по парі корові'в; бо волів ни хватає сили диржати в кожного дядька. Бо воли, як здумаїш купити, то треба гроший самеменче сотьню карбованьців, а на добрі воли — то треба дажс й півтораста, або й [сто] сімдисят-п'ять, та аж тоді будуть добрі воли. А корови' — на сімдисят-п'ять; а як вісімдисят карбованьців, то вже о'някі будуть корови! То це раз, шо дешевше, а друге — те шо молоко: то й це багато піднивідює. Але ше-таке корові'в менче як ко'ний. А вже теї коньви нищасної, то саме більше: за волів і за коровів. А чириз шо? Бо є такий, шо він має, там, тридьцять чи сорок карбованьців, то шо ж? хоч бе він і хтів корови купити, то в його ж гро'ший тіки на одну корову, а на другу де ж він возьме? То він піде та купує собі на ці гроші пару ко'ний, то він тоді має шо запрагти у віз. А є певне і такий, шо він диржи'ть і на сто карбованьців [пару коней], даже й на білш. То це вже, як то кажуть, иначого роду діло: це вже вони в мене хвастуни, бо которий такі коні диржи'ть, то він ни'ме тіки хвастає. Бо цей (за сто, або й більше) — та те саме робить, шо й той, шо за тридьцять чи там за сорок, та на ці ніякий чорт ни чигає. А той свої диржить-диржить за хвіст, та засне, а дядько-злодій прийшов та схапив (sic), а той тоді прокинувсь та сюди круть, туди верть, та й сів на ті[й], шо й сидів, а коний — тіки слід, шо були! Та й тоді оставсь як той дуринь.

А той — запрагає свої дешеві клячі у віз і їде в поле.

Приїжжає на своє поле і дивиться на свою ріллю. І думає: „Чи її страпаторити, чи її так сіяти?" Дивиться... — „Не! Таке тра страпа-

торити!" Бере страпаторити. А с т р а п а т о р — зроблянний прамо попросту: прамо с трома вугламе, і забито п'ять, або сім, або дев'ять залізних лап. В которому п'ять, то того тягне пара волів чи коний, а в которому сім або дев'ять лап, то того тягне дві парі. Пострапаторив. Тоді — розсіяв, і тоді — волочить. Заволочив. І це вже він сьогодня і кончив свій ячмінь, а завтра вже буде сіяти овес. Поїхав дру[го]го дня, посіяв вже і овес. На третій день — посіяв і просо. І це він уже о б с і я в с я. Бо як в йо'го є одна дисятинка, то він хоче посіяти і того і того трохи, геть-усього потрохи.

І ше так декотрі дядьки замічають, якого дня можна сіяти, а якого — ні. Замічають так: як сьогодня буде хмарний день, та ше як бувають хмари кучираві, то того ниприміннo сій; а якже день ясний, прамо такий, що сходить сонце биз хмари і заходить, то в той день ни годиться сіяти, бо ни вродить нічогісинько. А ше є якісь „хевралні" дні [1]), то тих днів так декотрі глядять, як ока в лобі, шоб в той день ни посіяти. Бо, як ни дай бог, в той день посіять, то пропало і поле і насіньня. А всі дядьки люблять дні хмарні, та ше шоб кучираві хмари — то в таких днях, як тіки посієш, то й надійся хліба.

І от шо. Де которі мають своє насіння, то вони і очищають собі, шоб було в їх гарне, чисте насіння; а котрі ни мають свого, то якого де купив, то таке і сіє; прийдеться збирати, то в того — хліб, а в того — дідько. То єсть такі, шо ось на шо звиртаються: кажуть, шо в дньові є нищасливі минути, шо як находять ці минути, то, шоб чоловік знав, коли вони саме приходять — то, хоч і посирид гін ідеш сівою, то то покинь зараз сіяти та пириси'дь, поки пройдуть. Та як ми не знаєм, то так під-рад і сіем. А на це і ни подумає, шо, як то кажуть, є пословиця, шо кажуть так: „Вигори мілко і посій рідко, то і вродить дідько; а вигори тлусто, а посій густо, то й ни буде пусто". То єсть такі дядьки, шо на це ніко'ле ни звиртаються, а кажуть це, шо „як посіяв, то повинне вродити таке, яке і у всіх людей". І ше от на шо звиртаються, шо каже так: „От, нас є два, то з нас одному ро'дить хліб, а другому — ні: хоч і як добре посіє, то ни вродить"...

І от: посіяв ячмінь, за ячме'ним — овес, а за вівсом — просо. Но тіки є такі, шо с просом ни поспішають, а пирижидають с тиждинь, і даже ниділь дві. А є такі, шо сіють зараз же за вівсом, а з гречкою ждуть аж до мая-місяця. А на г р е ч к у є строк, доки її сіяти. Гречку можна сіяти аж до Онуфрія, дванадьцятого юня, а посьлі — ни можна, бо ни буде з неї нічого: та'к або буде цвісти аж до самої осини, або ж білше того, шо спалить.

Рілля для висняної сівби в нас гореться найбілше з-о'сини: таке-так погоруть, шо рідко-рідко де в кого останиться на весну ниго'ране, а то пошти кожин вигорав. То так: як дождав висни, то за-

[1]) = феріяльні. *А. Кр.*

раз готовеньке і сіє. А вже той, который ни вигорав з-о'сини, та йому тра сіяти ячмінь, то він шо' тут робити? Давай сіяти ячмінь по стирні та тоді продовжувати ралом.

Рало ни таке зовсім, як плуг. Маєте рало ось яке. Прамо тра довгого дручка, — такого, шо аршин три, — та в тому дручку продовбати дві дірі, с самого краю в дручку. А тоді ше тра копистъ; а копистъ довжиною ни білше аршина. І ця копистъ — такий собі дручечок, з одного боку затесаний дуже-дуже гостро: це для того, шоб у землю добре лізло. І в ці копиські теж продовбано дві дірі: одна з-заду с-краю, а друга — як-раз по середині того дручечка і як-раз протів того виликого дручка, шо три аршини. Цього дручка тра звати градкою. От є дві дірі в градьці, і дві в копиські; і тра, шоб як раз були діри одні протів других. І тоді копистъ прикладається до градки одним боком щілно; а другим боком, цим шо гостро затесаним — наперед, словом так прикладається, шо воно, це рало, похоже на яку-нибудь ключку. Значить так: туди в ці діри забиваються, так вони звуться, сто'вби: — і ця градка с кописькю збивається на ці сто'вби. А тоді зверха в градку ще ззаду забивається така ручка, шо, як ралити, то цею ручкою тра правувати.

І ше шо. Як я думаю сіяти просо або гречку, то я ни буду горати на зяблю, то єсть з-о'сини, а зоставляю на весну. Горати на просо — то так: посію ячмінь, овес, тоді бирусь горати на просо та гречку. І як-раз тим часом протрахне земля, шо як-раз можна горати. І це вже я буду горати плугом.

А до плуга є багато усяких причандалів. І ше от що. Колись давно, назад тому год тридьцять або даже і сорок, то тоді, бувало, в мужика у кожного, од багатого до самого бідного, ни побачиш нігде і заводу залізного плуга, а самі дирив'яні; а тепер подивись — то самі залізні, нігде ни побачиш і на сьміх дирив'яного, так наче ніколе їх і на світі ни було. Тоді було геть-усе дирив'яне, опроче лимиша та чирисла: геть [і] чипіги дирив'яні, і перечки обидьві, і граділь, і стовба, і жабка, і виликий пасклин, і заборозенники, і хвостовики, і кілочки, і кочать на граділі, і тиліжка чисто вся, і вісь, і колеса обоє — борозне і підрушне, і тупірня, і ключ, і на ключі кочать, і тяж, і сварник, і війце, і истик. А тепер так — наче цього всього і на світі ни було дирив'яного: тепер геть-усе залізне. Граділь в декотрих плугах є дирив'яний, а побілше — таких, шо самий тобі залізний: нічого ни побачиш дирив'яного, геть-чисто все залізне.

В мужицьку борону треба нипримінно тридьцять залізних зубів і шісьть дирив'яних бильців: в кожне билце — по п'ять залізних зубів, і пару глиць дирив'яних, і посмик теж дирив'яний. А на просо і гречку як сіяти, то нипримінно треба ту ріллю скородити; як рілля не дуже суха, то по одні бороні, а як рілля тверда, то треба і по дві бороні, даже по три скородити, а тоді сіяти. І як засіяв, тоді знов давай волочити, і тоді волочи скілки вгодно: то ни вадить.

Шоб ни було ніякої хвороби на хліб: от, на просо, на ячмінь, на пшиницю (бо на цих три хліби найбільше нападається ота проклята зона), то од неї от шо роблять. Як маєш їхати сіяти, то ніяк у світі ни можна мастити воза; бо, як тіки помастиш воза, то нипримінно буде зона. А друге — от шо: ни можна трусити сажі с комина на треті кватирі, бо теж вадить, теж буде зона в хлібові. А шоб черви ни їли всякого хліба, а найгірше картоплі, то ни можна їхати сіяти в сериду ніякого хліба; а найгірше садити картоплі ни можна в сериду, бо нипримінно будуть їсти черви. А шоб не їли миші в стіжку ніякого хліба, то от шо роблять: як закладають стіжка первий раз, то на самий спід кладуть або каміня-дикара, або погану заржавляну косу; то як це зробити, то ніяк ни будуть миші їсти в стіжку хліба ніякого.

Картоплю в нас садять і в полі і в городі. В кого горо'да мало, то той сіє в полі картоплю, квасолю, горох, сачавицю; то це все садять і сіють в полі, а білше нічого ни садять в полі. А в горо'ді садять картоплю, квасолю, горох, сачавицю, бораки, моркву, редьку, кукурузу, сояшники, цибулю, часник, питрушку, постирнак, кріп, капусту. І це все садять, а ни сіють, а сіють: мак, коноплі, цибулю-сіянку, рижій, горупку. І це все і сіють і садять потрошки, а ни побагато. Як би так сказати: от у якого-нибудь дядька є півдисятини горо'да — то він на ці півдисятині це геть-усе і посіє і посадить; словом, геть-усього потрохи.

І тоді чириз ниділь три, чириз чотирі, поки повисходює з зимлі геть-усе, і бур'ян теж повисходює. То тоді вже бабам і дівкам є роботи по за'в'язку полоти та сапати геть-усю городинну до самісинького Петра, або прамо аж доки ни наспінуть жнива. Та нихай і бур'ян буде, аби й городинна була! А то ж як усе посхне, і картопля вродить дрібненька-дрібненька, наче волоські горіхи або, там, бульба?

Ага. Росказують, як говорила картопля до хазяйки.

Одної ночі та вліз злодій до одного хазяїна у льох: хотів там украсти с клумачок карто'пилки, бо певне, шо мабуть у його своєї чорт-мав. І тіки шо злодій уліз у льох за карто'плию, і став собі там хазяювати коло картоплі... а хазяйка, звісно, устала собі раненько, може ше в півночі, бо її хотілось до дьня обідати наварити. От устала вона, та зараз узулась, удягнулась, вийшла собі на двір. Аж дивиться по дворі, глянула по небі, по зорах, подивилась на Квочку і на Чипігу та на вічірню зірницю, та й каже сама до себе: „Ой, є'й-бо! буде вже, мабуть, день!" Та мирщій до хати, та за ришито', та биз світла, биз нічого, побігла в самий перед за картоплию у льох. Та біжить мирщі до картоплі та й пирибирає навпомацки, котора білша, та кидає в ришито'. Та лапає, лапає, — та ніяк ни налапає білшої, бо вона була геть-уся дрібна. Та аж росердилася на ту картоплю, шо дрібненька, та каже сама до себе голосно: „Оце ше міні с цею бульбою

паршивою! хіба така картопля? бульба, а не картопля!" А злодій сидить у самому куточку на картоплі та каже замісь картоплі до хазяйки тихеньким і тоненьким голоском: „Ни лай мене, моя хазяйко, бо я твій самий первий початок, для хлопців і дівчаток! А ти кажиш, шо я бульба? а я ни бульба, я картопля. Мене ж пичуть, мене й варать, мене їдять, мене й хвалять: а ти мене так дуже лаїш, ше й бульбою називаїш". А хазяйка тоді злякалась, та тоді дра'ла з льоху, та під вікно, та давай гукати: „Мосію! Мосію!". А Мосій спить, аж хропе. Вона тоді бачить, шо Мосій ни чує, та мирщі у хату та збудила Мосія: „Ой, Мосію! до мене, бач, оце допіру та говорила картопля!" А Мосій с-просоння до неї каже: „Шо це ти кажиш? та ніби це тобі так снилося, чи шо це ти кажиш?" А вона каже: „Ні, я оце була у льоху, то вона до мене говорила". А він каже: „То, може, то який злодюга, ни картопля?". А вона каже: „Е! коли дуже тоненьким голоском!". А він каже: „Байдуже, шо тоненьким". Бируть мирщі сьвітло, та до льоху. Тіки шо вони улазять у льох, а злодій мучиться на східьцях з виликим мішком картоплі під гору. А Мосій тоді каже: „Отепер то побалакаєм с картоплию". Тоді бере його, раба божого, за чуб та назад його в льох! Та там дав йому духа доброго, та тоді пустив його додому тіки чуть-чуть жевенького. Тоді Мосій побалакав з жінкою, шоб нікому ни казати, нікому. А злодій похикав, похикав с півтриті або с півчвирти ниділі — та й загергелився. А Мосієва жінка упослі і ни видиржала та росказала кумі, а кума свому чоловікові, а чоловік розніс по всіх осюдах. (Записано од баби-Бидулчихи).

12. ЯК У НАС ЛІЧАТЬ ТЕ, ЩО ВРОДИТЬ ЗЕМЛЯ? І ЧИ ЗАПИСУЮТЬ? СІЛЬСЬКА АРИХМЕТИКА

Щитають на копи, на мішки, на вози, на мірки, на пуди. І того собі не записують (хіба который добре грамотний), а та'к пам'ятають.

От на бораках мірошники, ті шо мірають панові бораки, то ті щитають на свої[й] палиці, — ці[й], шо вони з ниме ходять. Це змірав купу бораків — та й зарізав на палиці маленького карбика: і стіки змірає за осінь куп, то стіки і на палиці заріже карбиків.

А ше роблять так: де-нибудь у имбарі, — там де мірають зе'рно, — та як намірав мірку, то диржить в руках грудку крейди. І змірав мірку — то і написав на стіні стовпчика. І так: як п'ять мірок, так і п'ять стовпчиків, а десять мірок — то і десять стовпчиків, і так далі.

А який-нибудь скорий щот, то щитають на пальцях.

Хто в школі був, той знає арихметику, той рішає „задачі". А в нас є свої „задачі" — такі, наче загадки. „Литіла сорока, а за нею со'рок? то шо буде? стіки буде?"

Або так: „Їхав чоловік з одного місьця на друге місце і віз при собі капусту, і козу, і вовка. І от приходиться йому пириїзжати чи-

риз річку. І мав він при собі маленьку ло'точку, — таку, шо вовк і коза і капуста ніяк ни вмістяться в ту ло'точку, — а йому приходиться пириправлятися чириз річку. І от йому приходиться два рази пириправлятися, і ни можна йому с цих трох ні одного кидати! Бо, як він возьме козу і капусту, а вовк остaниться, то, як він покине козу і капусту та поїде за вовком, то коза капусту ззість; а як возьме вовка і капусту та поїде за козою, то вовк утіче; а як візьме козу і вовка та поїде за капустою, то вовк козу ззість. Ну, то як йому зробити, шоб перевезти і все [шоб] осталось в цілості?"

Ну тепер: „Ішов муж і жона, і брат і сестра, і знайшли вони троє яблук. Ну, і тра їм поділитися так, шоб боло' (sic) усім по цілому яблуці". І це можна.

Іше так: „Литіло сім гусе'й, і я одно убив, то стіки осталось?"

А це буде маленька загадочка: „Одна голова — і з обох боків зуби". І ше: „Буває в хаті так: дві матері і дві дочирі, а всього тіки троє".

13. ЯКІ В НАС ХАТИ ТА ОБИСТЯ ТА ЯК ОТЕ ВСЕ БУДУЮТЬ?

От, моя хата — дирив'яна. Дванадьцять аршин довжини, а шість с половиною ширини. На шіснадьцяти стовпах по одні платві, чотирі парі кроков. А низом закидано глицями та городяно хворостом; тіки по-під вікна закидано узаміт дубовим де'ривом. Ушита сніпками, а вугли китицями, і ни дуже з високим ко'міном. Мастяно глиною, місяною іс триньням, а потім обмастяно білою глиною.

Тепер, у середині: перві — с і н и. Двері коло сіней збиті кілками, биз завісів, на дирив'яному бігуні. У куточку з левого боку стоїть діжка з водою; драбина, що на гору лізти; а тут пирибиті сіни на двое по каглу, — то тут дверці у комірчину. Там іссипана пашня: жито, пшиниця, ячмінь та просо, та борошно. У хату двері — на завісах, іс клямкою.

Скоро у в і й т и у х а т у — стоїть по леву руку мисник із маленькою шаховкою, покрасяний краскою. На миснику ставимо миски та полумиски, пляшки і, там, ще шо. А коло мисника — полиця, що, на ні лижить хліб і кілка книжичок. А протів причільнього вікна стоїть стіл. На стіні — образи, пообквічувані васи'лками, та світлушкою, та ласка'вицями. Груба чирис хату, піч за грубою. По цей бік груби стоїть скриня. На грубі стоїть сито, ночви. Хати прикрасюють дорогими образами, та килимами пооббиваті стіни, та гарне ліжко, а на йому багато подушок.

Н а д в о р і — клуня, що складаємо снопами хліб; вона стоїть на сохах, а на їх — сволок та ключини. Стовпів вісімнадьцять; горо'дяна хворостом і обмастяна глиною; ушита сніпками та китицями. Брами — з обох боків: спереді і ззаді. Брама — з дощок робляна, і з боку маленька хвіртка. Клуня має довжину вісімнадцять гаршин,

а ширину десять. Хлів — до хати пригородяний, та кілка дручечків покладяно на платву, та вшитий, обмастяний. Маленькі дверці прив'язані мотузочком.

Чи пускають у нас хати' під наймы? — Пускають часом. То як у го'році де-нибудь, то бере карбованців десять у місяць, а у силі' — три карбованці на цілий год! Нихай буде хата найкраща, то її ціни нима, бо в нас наймають тіко цигани та жиди. І то їх мало є таких, що ни мають хатів; то' їх тіко два або три, — а то всякий має хату.

У бідних людей будівлі одділяються тим, що усе — із де'рива ветхого. Перве — хата нивиличка, гаршин десять-дванадцять довжини, а гаршин п'ять-шість ширини. Верх — ни дуже високий; ушита ни дуже гарно, тоненько, вугли, теж, биз китиць; а то ще укладяна соломою, в'язочками. На стовпах незенька. Віконця с-під стріхи виглядають маленькі, на чотирі шибки. Двері — без завісів, а на бігуні; і клямки теж нима, а заскакує у одвірки. А другі будівлі теж одділяються: клуня — незенька, стовпи і сохи — тоненькі, ключин — ни дуже багато, низом ни обмастяна, а обставляна дідухами, або сніпкаме обшита, брама — теж із сніпків. Хлівці городині із хворосту. Верх — теж із хворосту: погнуті тички, що називають їх каблуки, та зверха сплете та накидає соломою. А на таку дрібну скотину — на вівці та на свині — то копають зимлянки: викопає у землю штихів шість, та робить двері, та ставить дві сішки та сволочка, та на сволочок кладе дручечки, та тоді прикладає хмизом та соломою, та нагортає землею — то оце землянка. А все бідне обистя обгородяне ровом.

От, у багатих людей хата — то робиться вилика, на вісімнадьцять гаршин довжини, а на десять ширини. Стовпів ставлять білше як двадцять-два або чотирі, платов по дві, і кроков пар дев'ять і десять; верх — дуже високий. І в заміт закидають деривом кругом і забивають підвалки, що місять з глини із соломую; а вікна — помальовані та покрасяні разньою краскою: зеленою, білою, і синьою, і чирвоною. Та вікна роблять виликі, на три виликих шибки: одна угорі вилика — поперек, а дві — у низу, подовж, і оччиняються. Двері — теж, шальовані. І двері роблять із маленьких дощичок; то с цеї половини, що с хати, то виглядають картами, а с сіней — то устеляні косячка' дощичками. То називають „фільончасті криті". Обистя' багаті люди обгородюють дошками або муром; або городять лісу із хворосту, а коло хати — штахветом. І вже є у одного чоловіка коло хати ґанок [1]). То вже роблять с хатами багацько пиримін: пристроюють ґанки, щоб, як є на дворі болото, то ни наноситься в сіни, і як іде дощ, то ни набігає вода в сіни. І стали ро-

[1]) Цього чоловіка пазивають на ім'я Никихвор, а хвамилія — Бириговий, а по вуличному кажуть „Сиса". То кажуть, що їх дід та сидів своїм обистям на бе'ризі, та через те стали казати „Биригови'й", а „Сиса" — то це вже по жіньці, бо його жінка із Сисів, з Новоселиці.

бити двері збоку коло причілка і, там, маленькі сіни, а с сіней — одні двері у хату, а с цеї хати — другі двері в другу хату; то ни находить зімою холод і ни мокріють стіни. На дворі у багатих людей, зараз, здорова клуня, гаршин на двацять довжини, та на товстих сохах, та вшита товсто сніпками та китицями. Та виглядають здорові брами, покрасяні чирвоною краскою. Та роблять під одним накриттям: з одного боку — станя, та' що зачиняють коні; а шо посередині — возовня, що затягають вози та всяке оружіє: плуга, борону, рало та й ще шо, а з другого боку — комора, та' що там диржа'ть борошно, сало, пшоно, одежу і все, що є, дрібне. А є комора на помості: кладе на землю вилике каміння, а на каміння кладе виликі підвалини; а в підвалини задовбує стовпи і та'к. А верх покриває бляхою та красить зеленою краскою. А середина — засіки; є шість або і вісім. І стеля — з дощок, і двері — на завісах і з виликим замком. То в ці комори сиплять оден хліб, у засіки. І ще ставлять сажа, що у йому годують кабани. Саж стоїть на чотирох стовпах, і теж є поміст, бо, як годують кабана, то щоб ни було там зимлі і соломи, а так прамо на дручках лижить; бо кажуть: як є під кабаном зимля і солома, то він лінуїться їсти та тіки лижить. Гобора на рогату скотину. То роблять так, щоб був виликий вихід, бо, як скотина гонить одна другу, то щоб було кудою утікти на загороду. На вівці — мурують із глини; та на мур кладуть платви та крокви, та гарно товсто ушиє сніпкаме, та викладе високого вирха' іс соломи, та вкладе густо кроковками, і покладе стелю. Бо для гове'ць треба теплого хліва.

Тепер робити хату приходиться дуже гірко, а чириз шо? Шо все дорого.

От, у самий перед треба зготувати на хату місце. Бо тепер, хоч і на якому рівному місці ставиться хата, то тепер поведеньція та', шо треба місце підсипати прамо аршинів на два, а тоді заклащину робити. Тепер, — і багатий і бідний хати роблять однаково: в самий перед купує дуби гарні, шоб із їх виходили і стовпи дуже гарні, довжиною ни менче, як чотирі гаршини кожний стовп, а в'язь — уся соснова, і верх — увесь сосновий. Тепер рідко побачиш, шоб хто робив хату на вісімнадьцять гаршин довжини, а тепер поведеньція така — ни менче дванадьцять, а ни білше п'ятнадьцять гаршин; ну, за те-ж буде ширина — цілих дев'ять гаршин. Такі хати виходять байдуже-собі, як то кажуть „роскішненькі". Тілки-ж кожна хата обійдеться рублів сот до двох. Саме перве треба купити, тепсрішнього врем'я, на хату вісімнадьцять стовпів. Треба дати за кожний стовп, кладім уже, по карбованциві; а то ше й за гарний різаний і чотирохгаршинний стовп треба дати і півтора карбованьця. А дві п'ятнадьцятьгаршинні платві? — треба дати по три карбованьці. А треба вісім бальків по дев'ять аршин. Кожний бальок буде сто'яти по карбованциві. А треба шість пар кроков, а чотирі парі — при-

пусниць ціх, що на причілки, теж по дев'ять гаршин. І за ці всі див'ятки треба заплатити по п'ять злотих за кожну. Тепер: треба купити на стелю дощок штук двадцять п'ять, — треба дати за кожну дошку злотих п'ять. Тепер: треба купити якого-нибудь де'рива на заміт до стін, — то тра карбованьців з десять. Ну, ма'щиння не треба щитати, бо цю роботу кожин сам собі зробить. Ше треба — і майстрові заплатити за те, шо зробить хату: карбованьців з десять саме менче, а то так шо й п'ятнадьцять. Тоді ще треба і лат купити, рублів на п'ять — на латання. А ше до лат треба купити і гвоздів, хунт з п'ятьнадьцять, по сім копійок кожин хунт. А ше в кого нема кулів своїх, то треба купити кіп с п'ять, по чотирі карбованьці кожну копу, — бо хата ни буде нившита. Тепер треба пощитати, скілки в хаті дверей та вікон. Дверей буде всіх троє: одні двері — сінешні, а другі — в одну хату, а треті — в другу хату. І як кожні двері пошалювати гарненько, та'к як тепер ведеться, то треба на всі троє двері по п'ять карбованьців. А ше треба пощитати восьмиро вікон — по чотирі карбованьці кожне вікно. І ше остається зробити фундаминт, зробити в обох хатах: значить, одна хата — при оден бік сіней, а друга — при другий бік сіней, а сіни — по середині; то й теж треба заплатити карбованьців з дванадьцять. Дві — печі, і дві — груби; а тоді ше треба купити до обох печів і грубів затулок до кагел, пічних і грубних; там чи чавунних чи бляшаних; то при'йдеться заплатити карбованьців зо два. Ше треба і вікна посклити, — то ше треба карбованьці три с половиною. І тепер буде готова хата... О! ще за лави треба дати карбованьців з вісім, і за два столи треба дати рублів шісьть. Ну, це — так, як і готова хата. Але питай, шо' вона вже обійшлася? Мабуть уже, голубе, обійшлася з сто шісьтьдесять карбованьців... Ну, ше ж у хаті нимає нігде нічогісинько — теж треба, боже мі, стілки! і ложичок, і мисочок, і тарілочок, і горшків, і мисочок, і сита, і ночов, і відир, і ще багато-багато дечого другого; то ше й сюди тра гроший чимало.

Ну, тепер: по других селах наших, сусідніх. Ось перве — це дуже далеко? у Глібічку'! — ви де побачете, де дирив'яна хата робиться? Але то на сміх ни побачете! Все, де ни подивись, то все моровані з глини. Нашо вам? — шо я цеї висни налічив, шо в Глібічку морується з глини цілих тринадьцять хат! а в нас на все сило' одна хата морується, а то все дирив'яні, та й годі... Ну, маститься так. Викопав глини ще де-нибудь коло хати блезенько, от накидав з ями глини цілу купу, тоді розгорнув ту глину, привіз цілу бочку води, розвів ту глину з водою. Тоді завів пару ко'ний, замісив ту глину, насипав колосу пшинишного, а як нима — дрібненької соломи, та знов давай місити... А тоді — ліпити.

Хоч хати робляться так, абе менче коштувало гроший, і все-таке кожному хочеться, шоб було коло хати гарненько і веселенько. Колись було так: „Коли б як зліпити хату!", а тепер, як уже зліпив хату, — ну, то вже на чому став — став, а пошалювать треба: геть

і двері, й вікна. Хоч воно тепер і дуже дорого обходиться те шалюваньня, а все-таке в теперішнє врем'я у нашім селі ни побачиш і одної хати ниобшальованої, в теперішнє врем'я зробляної. Ну, це вже звісно, шо, як колись здавну соломою вшивали, так і тепер соломою, але все-таке і це на новий манір пиривирнули: тепер дуже багато краще, як було колись. Колись було говорать старі люди, шо ни тіко за вшивання, але за всяку роботу, бувало, таку поговорку приказували: „Хоч ни пишно, абе затишно!" А тепер зовсім ни так, аже старі люди і протів молодих людей видумали поговорку. Каже так: „Хоч і злидні, а все-таке с перцим", або: „Коня кують, а жаба і собі ногу наставляє". Значить: багатий робить, там, вдяганку чи шо друге з усякеме визирункаме, бо він має за-шо, а бідний — і собі робить, хоч і ни має за-шо, а таке хоче, шоб і в його таке було, як у багатого. Таксаме і с цим ушиванням: той гарно вшиє, а той — ше краще! Тепер кожний, як робить хату, то каже так: „Ну шо — шо, коли б хоч ушити гарно! бо тіки вшию хату погано, то пропаде вся хата!" І ни тіки хата, але геть-усяка постройка: тіки вшита погано — то й ни має ніяк[ог]о виду. То от ушиванням дуже дорожать... Ну, і коло кожної хати ни биз якого-нибудь диривця. Коло теї хати — стоїть кущик вишиньок, а коло теї хати — і гарненький садочок, а коло другої хати — таке і добрий садок: таке є і сливи, і вишні, і груші, і яблука, і друге дериво, таке, ниродюче.

Протів вулиці — то хати' виходять дуже нирівні. От, є вулиця, що називається Рабоконівка, підпирає попівське за'ймеще [1]). То як приходиться цею вулицею іти од Уманьців сюди в сило', то вона с себе показує ні се, ні те. А чого так, то я скажу. Раз — шо вона ни рівна, а крива і вправоруч і вліво; а друге — там широка, а там вузька, а там ше ширша, а там ше вужча; як то кажуть: „так, шо ни розбири Господе!" Ну хати' теж — і одної каплі ни під-рад: та' — вище, а та' — нижче, а та' — на схід соньця, а та' — на південь очима, а є даже на північ очима. Огорожа од вулиці теж ниоднакова: той собі обгородився тином, а той собі окопався ровом, а той дошкаме, а той муром обмурувався. І даже є такі, що й ни загорожано нічим: так і стоїть хата наче на вулиці. Ну, хати на ці вулиці є всякі: є добрі, которі внов поставляні; а ті, которі старенькі, то єсть і дуже зачумрані, бо, знаєте, тепер ни так ставляться хати, як колись. Колись робились хати' даже в зруб, — таким манером, як тепер кирниці цибринують, ну в нашім силі таких хатів є на все сило тілки три, шо вони в зруб. А тепер робляться хати зовсім иначе протів колишнього. То так: де новенька хата, то коло неї і пирироблянo на новий лад; то вона собі і виглядає на вулицю гарненько. А котора старенька хата — то до теї хати немає охоти й заглядати, ідуче вулицею.

[1]) Ця вулиця зветься аж на три прозьвища, потому шо над цею вулицею жеве найбільше таких людей, шо по їх названню і вулиця зветься, хочай же на ні жеве других названій людей більше як цих, що на їх прозванє вулиця зветься. Але ж на кожного мужика названіе вулиця ни буде називатись.

14. ЧИМ У НАС СВІТЯТЬ ПО ХАТАХ І ЧИМ ТОПЛЯТЬ?

Світять по хатах гасом, дуже маленьким, таким що один фунт то буде на два місяці. А то світять каганьцями, що накладе лою та видере гнота з ганчірки та покладе у каганець, то лій топиться та й горить. А є такі, що кажуть, шо ни можна світити гасом, бо гас — та видумав ничистий, а голи'ву — Бог; то треба голивою світити або свічками лойовими. Ба колись, як можна було украсти у лісі скалок гордових або свидових, — то пообстругує кору та поб'є, та й горать. А то роблять самі свічки із лою: то є бур'ян-бликота, шо в ні — вилика діра, то візьме та одну діру заб'є та закладає гнота із валу, а тоді наливає лою, то лій захолоне, а тоді ту дудку росколе та виймає свічку. А лою набирають із овець і з баранів, як ситий.

Топлять у печах соломою, дровами, кирпичом.

Повірки. Як сонце зайде, то ни годиться попілу виносити. І в пічі як топиться, то треба, шоб стояв горщик з водою. І як витопить, то' ставить горшка з водою. Бо жар п'є воду. Кажуть, що питав жар жару, — каже: „Тобі дає пити?" Каже: „Дає". Каже: „А я їй згадаю!".

15. ЯК ЛЮДИ ОБЕРЕГАЮТЬ СЕБЕ В ХАТАХ ПРОТИ ВОГКОСТИ?

Як биригтися в хатах од вохкости?

Скоро хата нова, то буде постоянно мокра. То, тепер, бируть та мастять вапном стіни, а ні — то поверх теї глини, шо вже побіляна; то кажуть, шо воно стягає з глини вохкість. І ше бере з-надвору та б'є глиці, привіртює до стовпів свердлом та прибиває кілками; а тоді бере та в'яже пучки з очерету та й прив'язує перевеслами, тіки в один рад; і тоді бере глину та й мастить очерет, шоб глина ни сходилася; — то як обмастить, то тоді буває так, шо хата буде суха.

А на горіще — то сиплять полову або триньня.

Та шалюють вікна і двері, та вставляють по двоє вікон.

Та ше беруть і другим порадком. Бируть та в'яжуть с соломи дідухи, та обставляють, та притискають дручками.

А то ще і другим порадком роблять хати. Як пошне хату ставити, то вивозює землею місце. То каже: „Як вище зимлі насипати, то буде хата суха". Бо, як тілки хата мокра, то зімою буде здорово чадна.

І ще кажуть, шо „як ставлять хату та викидають сволока, то ни можна нічим стукати, бо як тіки чим стукнути у сволок, то буде здорово чадна". Ба тоді, як викидають сволока та бируть руками та й підіймають та стають на стілцях та геть як і на место кладуть, — то геть-ницком, шоб ніхто і ни кричав. Бо у одного чоловіка хату як зводили, та й виліз один чоловік на стелю тоді саме,

як витягали сволока; та вже і витягли і поклали на место, — а той як озьме сокиру та як гракне у сволок! То той хазяїн чуть ни скрутився, а тоді як ухопить лату та як збере його по голові: „А ни стукай! шоб тобі у голові стукало!" і начали битись.

16. ЯКЕ Є ЗНАРЯДДЯ В ПОВІТЦІ ТА НА ДВОРІ?

Написано у Вас „яке народ знаряддя найбільше уживає?"

а) Віз і сані.

Саме первий снаряд — віз, котрим народ їздить, а взімку — с а н і. Роскажу про роздріб воза і сане'й.

Літом віз качається на чотирох колесах, а колеса — понакладювані на осі. Кожин особий край осі, де накладаїться колисо, то зветься рукав, або макогін. На кожному макогонові підбитий підісок залізний, кожин підісок прибитий трома вухналями. А наверх цих осів — насади. Задний насад — прибитий до осі снозами; і ще, де прикладаїться насад до осі, то туди запустяних два кінці підтік. Ці підтоки — оден кінець росколяний, а другий нє; цей кінець, шо ни росколяний, то це зветься передний. Ба там зарізаний карб у підтоках і в насадові, ба там посередині провіртяна діра чириз насад і підтоки і вісь, та закладяний сворінь. А тепер: на насадах, на кінцях, подовбані діри та позадовбувані ручиці; а на ці ручиці та на насади кладуться драбини. Драбини — устеляні лубом або тоненькеме дощичками. Накладаються на осі — колеса, а на краї накладаються лушні, а зверха — налюшники, попід полудрабок та за ручицю, і побілше — дерива ясинового та бористового. Колеса: перві — маточини бористові і березові, шпиці ясинові, а обіддя теж бористове і ясинове. Та ше про колеса я далі скажу окроме.

А в-переді, де запрагати, то там — хоч вія, або дишиль.

Вія' із липи, з берези, з вирби. То вія росколяне чирис половину. То ззаді — продовбані круглі діри та понакладювані на вісь, а спереді — продовбана діра та закладяна притика, і нариваїться ярмо.

Ярмо теж розділяїться: перве — чашина, з верха, котора лягає скотині на шиї, а під сподом — підгорлиця. І ще провіртяні діри у чашині і у підгорлиці; то в одних дві дірі — закладаються снізки, а у другі — занози. А ще посеред чашини продовбана діра, то там чіпляїться рамінний калачик і привій.

А для ко'ний — дишиль. То дишиль закладаїться гиначе: тут запускаються дві кривих ясинові сниці, що запустяні у вісь, а передні кінці сходяться вузько, — то тут тілко закладеться дишиль та звіртюїться та збиваїться кілками та рихвами. Та ще кладеться штилвага. На обох краях заковані залізні ланви, шо одні кінці зако-

вані до штилваги, а другі накладаються на вісь. А саме напротів гободів то там заковані орчики, що накладаються із шлеїв посторонки.

А спереді, на самому кінці дишля, накладаються нашилники, хоч рамінні, або мотузянні; це — щоб диржати згори.

Шоб возити возом, треба зробити дві тічки. Зарубати в підтоках карба такого, шоб уліз у той карб насад, тоді провиртіти в насаді і в підтоках і в осі. І, тепер, в ту діру чириз ці всі три штуки закладається сворінь. І тепер уже складяні обидві тічки. Тепер: зверха в обох насадах тра довбати по дві дірі, у обох насадах по краях; і ці діри в насадах довбаються в насадах ни прамо рівно углиб, але косяка, таке добре косяка. І в ті діри забиваються ручиці. І ці ручиці довжиною будуть з аршин, або четвертей п'ять. Тепер: на ці ручиці кладуться драбини.

Драбини робляться так: На драбину треба два дручки, довжиною аршин по три с половиною, товщина дручків — виршків по чотири. І в цих дручках треба діри довбати, і діри довбати глибини ни білше як по виршку. А по краям цих дручків треба видовбати по дві дірі в кожному полудрабку (бо як того дручка гарно обробити, то він буде зватись полудрабок). І подовбати обидва полудрабки, чи то в полудрабках, діри. І до тих дір поробити щаблі, і позабивати ті полудрабки на щаблі; а щаблі довжиною будуть по четвертей три, а то й білше. А в ті діри, де видовбано в полудрабках на виліт, то туди затягуються стяглі. Ці стяглі затягуються для того, щоб драбини ни розсипались, там вони збиваються кілочкаме. І от уже є готові драбини. Тепер: ці драбини накладаються на насади спіднеме полудрабкаме, а верхні полудрабки лягають на ручиці, на ці що позадовбувані в насади.

Тепер: ше треба поробити крижівниці, дві задьніх і дві передьніх, крижівниці можна робити із вирби. Верхня крижівниця довжиною буде аршин два с половиною, а спідня крижівниця дуже вузенька, ни білше як пів-аршина, а то вже саме білше як три четвирті. Крижівниці робляться ось як: витисати гарненько вроді дощички, а тоді з обох країв подовбати жолобчастим долотом круглі дірки, шоб як-раз улізли полудрабки. Довша крижівниця — на верхні полудрабки, а коротенька крижівничка — на спідьні полудрабки. І крижівниці — однакові, і задні і передні одна довша, а друга коротча і там і там.

Тепер: тра нам четвиро коліс. Я за колеса вже казав був, а ще скажу. Колеса робляться так: В самий перед робляться маточини, і маточини робляться ни иначе, як з бириствка. А чого це так? Бо бириство диржить дуже добре мазь, то через те і бириствові маточини роблять. Маточини точать такиме токарняме: виточить її геть гарно, а тоді довбає діри на шпиці. Видовбає в маточині десять або одинадьцять дір, і тоді в ті діри забиває шпиці. От наб'є шпиці тіки треба, — там, чи десять чи одинадьцять тоді ще треба. І воно буде зватись острогом. Воно — колисо, тіки що йому нима обода.

А ободи робляться теж з биристини. А чириз шо? Чириз те, шо биристина дуже добре вигинається. То витісують з биристка такі чотирохгранні дручки, довжиною одних — три аршини, а товщиною — по два вирішки на обидва боки. І тоді: закопана в землю така дуже товста колода, товщиною теж три аршини; і тоді в ті колоді забитий такий клямар. І цей дручок, що з його буде обід, закладається в той клямар одним боком, а за другий бік того дручка прив'язується мотузок, дуже товстий. І тоді крутять бараном того мотузка, і той дручок обкручується кругом теї колоди. І тоді там прив'язується другий кінець, і воно там заклякає суток двоє чи троє. А тоді його знімають та сушать. Та висохне, а тоді натягають на той о'строг. Натягається обід на о'строга так: провиртіти у ободові одну діру, і позарізувати на всіх шпицях пижі, і тоді забити первого пижа в о'бід, а тоді — само показує, де в ободові діру виртіти. Обода на острог натягти — так, як горіха роскусити.

Ну тепер ше треба провіртіти діру в колисі. То на цю штуку нарошне робляться лопатні, шо ниме розвірчують колеса. То ше взяв лопатьня, та розвиртів колисо, — та й вже готове колисо! тіки накладай на рукави.

Ну, тепер ше треба чотирі люшні. Так, як четвиро коліс у возі, так треба до кожного колиса по люшні. Як накласти на вісь колисо, то нипримінно треба зараз і люшню накласти. Ба люшня накладається ни для того, щоб колисо вона диржала, щоб ни злітіло, але для того, шо на люшнях лижать драбини. Уже звісно, що спідні полудрабки лижать на насадах, а в насадах позабивані ручиці, це ж вони позабивані для того, щоб верхні полудрабки на цих ручицях лижали. То спільній полудрабок лижить на насаді і на ручиці зверха, а верхній не на ручиці, а ручиця вже лижить вже на верхньому полудрабку. І тоді треба плести такого налюшника. Налюшники можна плести з вишньових прутів, із лозових, і дубових, — усяких. Налюшники плести ни мудра штука. Денибудь вирізав вужевочку, чи то прутика, та став-скрутив с кіньця в кінець, і давай плести, виплів — тоді так заклав за ручицю та попід полудрабок. А тоді — накладати люшню. Тоді: наклав люшню за налюшник. Але внизу в люшні видовбана діра така, щоб як-раз налізла люшня на рукав аж до самої маточини. Тоді ручиця — по оден бік полудрабка, а люшня — при другий бік полудрабка, а полудрабок посередині лижить на налюшнику. Тепер ше треба провиртіти діру коло самої люшні с краю в осі, і в ту діру закласти заколесника. Цей заколесник — для того, щоб ни злітала люшня з осі. Бо як тіки нима заколесника, то зараз злитить люшня, а тоді і колисо.

Тепер — с а н і.

Сані то однакові, шо на копях, шо на волах. Сама в'язь на споді, полозки, а в полозках подовбані по дві дірі, тіки ни навскрізь, а до половини. То забиваються чотирі копили, а зверха накладаються

оплени. А в опленах на краях — діри, та закладаються рожни; а на оплени кладеться широка драбина, уплетяна перевесламе або хворостом. А з боків попід рожни кладуться дошки; для волів — то закладаїться роскіп, такий як вія; а для коний — дишиль. Сані робляться більше-всього з грабового дерива — полозки; а оплени — липові і вирбові; а копили — которе крепке дериво: дуб, граб, ясин. Сані можна зробити кожному, аби був матир'ял; а віз — то гиначе: треба все купити у базарі.

б) Про плуги.

Плуги тепер у людей побільше залізні; роблять жиди у Торго'вищі, у містечку [1]). Али ж вони ни самі залізні, бо є і дерево зара'з. Тиліжка — то вона більше з дерива, бо залізна тілки вісь із нидуже товстого прута, та зверха прикрутюіться гвінтами дирив'яна подушка, а колеса — теж дирив'яні, тілки обтягняні тоненькою шинкою, і у маточинах позабиваті букші. А у плугові — заліза більше, бо зараз: лиміш, чирисло, полиця, чипіги; тіки зверха ручки дирив'яні, і граділь дирив'яний, а тяж рамінна; і є залізна, із ципа. А колись були плуги ни такі як тепер. Бо тоді, було, як піде у ліс шукати граділя та чипіг, то було і зима пройде, і літо наступить, а плуга нима; бо він шукає, шоб де виріс кривий дуб, такий як йому треба на граділь. А тоді було багато цих, шо шукали цього; али ж як найде, то ни тілки можна робити граділя, а даже стовпа, шоб ни кривий. А чипіги — теж такі, як граділь. Тиліжка — вісь гаршин зо три ширини. Колеса — силні, з воза; та ше те, шо у борозні — то високе, а підрушне — то го'бід обрубаний, та тілки скаче на шпицях. То звали таке колесо кітвиця. Ті колеса так ходили на мазі, шо, як іде у поле, то як заграє тиліжка, то наче скликає москалів. Ба у нас ше цим колись ше й чванилися. У нас був дід, звався Гоме'лко. То він мав малого хлопця, йому було год п'ятнадцять (бо колись ходили до двадцяти год биз штанів, — то тоді звалися малі!). То цього діда хлопець як захотів додому — гвалт, то дід узяв його на руки та забавляв цим голосом, що тиліжка грає: „Диви, сину Димидку, як тиліжичка „тай, тай, тай, тай", а того поганого біляра — тілки „тагату, тагату, тагату"! — простяжним та вирискливим голосом. А він на цього чоловіка казав „біляр", бо він цілий вік копав та продавав білу глину.

в) Про борону.

А боронам — то мало змісту є, бо пошти однаково, шо було колись, шо тепер. Тіки, тепер кінські борони потрохи уковують залізом зверха. Али нє! я колись чув, шо, як зробить борону, то теперішня скотина ни дотягла б і в чотирох, бо, кажуть, колись майстрів ни було, та робили самі. То як привезе дуба — такого

[1]) Торговища, хоч і недалечко Колодистого, але то вже на Херсонщині. — *А. Кр.*

здоровенного, що тепер би було зо три стовпи у хату, а він росколе кожного на двоє, та пообкремсує сокирою сюди-туди, та подовбає на глиці на такі здоровенні, шо тепер би було з кожної чотирі, та повіртить діри на зуб'я, та потеше дубові кілки намісті залізних зубів, та запраже пару добрих волів, — та й дере! Такою бороною можна і цілик волочити!.. А тепер роблять борони легенькі та гарні. Тепер покліти купують на базарі вивозять хлипнівські майстрі [1]) і продають по карбованциві покліт, а на одну коняку — можна купити за чотири симигривники. Бо вони найкраще роблять: гарно повистругувані, і все з ясинового дерива. Зуб'я, теж гарне, купуїться на базарі залізне: а роблять жиди калниболоцькі [2]).

г) Про рало (пор. ст. 28).

Колись були ше й рала. Вони і тепер є, тілко рідко. Рала — така штука, шо робили самі, і зрідка й на базарі купували. Бо рало ни дуже хитра штука, бо його будлі-який чоловік зробить: одна градка, та чипіга, або копись, на двох сто'вбах, та залізний наралник. А то — і биз наралника. Та оце і рало.

17. ДРІБНИЙ ДОМАШНІЙ РЕМАНЕНТ

Самий первий домашній ремарент (sic) — залізна лопата. Її скрізь треба, бо нею копати, стругати. Тепер вона легка, і добре нею робити, і дешева, — всього сто'їть два злоти. А колись була нужда — заступ, бо, було, заступа аби-який коваль і ни зробить, а як піде робити, то треба нести з мірку вугля дирив'яного, та як нашне' його плиска'ти, то і цілий день плеще. А тоді ше треба заступилна: як росколе яку поліняку та наб'є заступа, то аби-який чоловік і ни підняв би такого заступа.

Лопата дирив'яна — теж: дуже гарна, легка — із сухого дерива, із липового або з вирбового.

Вила тепер пошти самі-залізні до всякого діла: перве — до соломи, до снопів, до гною, і до бураків. До соломи — з двома ріжками, і до снопів, а до бураків — то зовсім гиначе, бо коло тих є по п'ять ріжків і по шість і по сім. І вони зробляні дуже гарно та хитро, бо в таких вилах — кінці гострі, а в цих — на самих кінцях гульки, і їх називають п'ятирики, шистирики і симирики. А дирив'яних теж є ще, тіко менче. Дирив'яними тілки полову кияють та триння. Ба в цих теж по п'ять і по шість і сім ріжків, тіки цих дирив'яних ніхто ни зробить, бо вони приставляються з Полісся, із дерива ясинового, з дуже гарного; а ріжки — па'ряні, тягнуті, дуже криві, шоб було добре брати геть усяку штуку.

---

[1]) Хли'пнівка — верстов зо три од Звиногородки, попад р. Тікичем. — *А. Кр.*

[2]) Калниболота (офіційно „Екатериноль") — містечко сім верстов од с. Колодистого, як їхати до Звиногородки. — *А. Кр.*

Граблі — це штука така, що їх усякий ліпить сам; тіки граблища купують на базарі — по три копійки, і по чотирі, і по п'ять, а як пирид жнивами — то часом треба дати і гривиника.

А коса — оце то вже проклятуща штука, бо коло коси — то кожен, як купує, то і одуріє. Бо яку ни візьми, то кожна однакова. У нас оден чоловік пішов купувати ко'су, а він був косогокий. І жид той, що коси продає, косогокий. Та й каже: „Чуєш, косий! у тебе є добрі коси?" — „А й дуже добрі, нігде і дірки нимає!" — „Та я тебе за дірки ни питаю, а я питаю тебе, шоб косила добре!" — „То ти ж добрий косар... гочима!" — „А ти який, погана жидюго?!"... Той на того „косий", а той — на того „косий", і даже почали битися. Та прийшли дисятники та розвили'.

І чириз ці коси — то буває кожному чоловікові горе, бо їх найбілше буває лидачих, а їх кожному треба. Уже де їх ни брали — та скрізь чор[з]нашо. Уже виписував наш учитиль аж із Гаршави, — то всі були лидачі. А то раз волосний писар приїхав по якомусь ділі. Та й сидить він у канцілярії, та й чує: балакають люди за коси. А він питає. „Та шо то? у вас нима кіс?!" — „Нима", кажуть. — „То ви знаєте шо? давайте по півтора карбованьця, та я вам випишу із Вєни завода Мінцира". А мужики питають писара: „А вони ж будуть добрі?" — „Да, хароші!" От і дали вони по півтора і по два. Забрав писар гроші та й поїхав додому. Уже проходить висна, наступають жнива, а кіс нимає; і в другого ни було ніякої. Ба це вже аж у яринні жнива приходять ті коси, здоровенні та важкі. То другий узяв та подивився та сказав: „Нихай тобі маму мордує с твоїм Мінциром разом". А деякі якось-там косили. Тіки то ни косовиця, а мука. Бо ни так накоситься, як наноситься, як вона така приздорова, що, як візьме на плечі, то тра добре угору задирати, шоб ни порола об землю!

18. ЧИ Є В НАШИХ ЛЮДЕЙ ЯКА ЗБРОЯ?

Тепер у нас найбілше рушниців і риво'лвирів. Риволвири виписують із далеких городі'в. А рушниці — то купують цівки і замки у базарі, а ложа — то роблять сами, як который може, а як ні, то наймає другого. А порох, дріб, пістони — то купують теж на базарі.

А то є ще оружія: ра'теще. То це така штука, шо можна зробити і дома, та ни сам, а коваль. Дасть циганові миску картоплі, — та й зробить ратеще. Воно ни дуже гарна штука, бо ним тіки колоти. Воно робиться з якого-нибудь заліза: воно така шпичка, а з обох боків гостре таке як ніж, а другий кінець — то там виробляна рулка, та заправляїться дирив'яний довгий диржак. Та оце і ра'теще.

А то у людей ще була так, що і бияк служить за оружіє. У нас оден чоловік захотів заячого мняса. От він пішов до другого

та й каже: „Ходім за зайцями". А той пита. „Куди?" — „А в ліс". Він думав, шо в його є яка рушниця; а вони приходять до його хати, а він каже: „Ну, бирім струмент та ходім". — „А який же той струмент?" — „Ось який: бияк, і радно, і в'язка пирчиці сухої, і пачка сірників". Той засміявся та й каже: „Ходім". От вони приходять у ліс. Ходили вони, ходили, — нігде нічого ни видно! А вони шукали заячих нір, шоб запали'ть пирчицю, а тоді накрити радном: „Та як заїсть пирчиця у норі, то він у радно, — а ти його бияком як лусниш, то він і захолопс!" Ну, тут уже находилися добре, і нима нічого, а далі каже: „Ходім додому". Пустилися йти. Зирк! аж лижить заїць. А він тоді згиньці, та техенько, та все „Цить, цить!" а він ни ворушиться, бо його хтось підстрелив, то він уже давно здох. Він підійшов, та на його — радно! Та кричить: „Бий! а бий!". Той як тарахне бияком, чуть радна ни пирибив. Він тоді, як ліг животом, то лижав іс час, поки додушить. Ну, тоді каже: „А що? таки дав Господь нам щастя! Ну, тепер ходім уже додому". Прийшли, тут іздерли шкуру, і він каже: „Ну, куме Архипе! тепер, за мій струмент — то буде моя шкура, а мнясо — пополовині". Каже: „А де ж ми візьмем ваги, щоб пириважити? Мабуть, підем до Мошка". От вони приходять і просять: „Пані-Мошку! позичте нам свеї ваги". — „Нащо?" питає жид. — „Мнясо важити". — „Де-ж ви взяли такого' мняса, що треба ваги?" — „Та дайте дихати! де ми взяли? забили зайця". — „Як? чим?" — „Е, ви хочете знати!" — „А все ж таки, чим же ви його вбили? — „Та бияком". Тоді жид засміявсь та й каже: „Принесете сюди". Ну, пішли вони, прене'сли того зайця, пириважили пополовині і забрали додому. Приніс Архип свою половину та вніс до хати, а вона як засмирдить, так що можна задушитися! То Архип узяв свою часть та викинув собакам. А кум Архипів — то поніс свою продавати до попа. Приносить до хати та й каже: „Може б ви, батюшичка, купили в мене зайця?" — „А де ж він?" питають його. — „В сінях" (А він поклав у сінях). Пішов у сіни, — а його і сліду нима, бо його собаки взяли. Він тоді побіг на двір, — аж собаки вже доїдають. Він тоді входить до хати: „Боже ж мій! нашо я його поклав там!" — „Та кого?" питають. — „Та зайця". Ну, нічого роби'ть: пропало. І с тим пішов додому. — Отаке народ має оружіє, що буває так, шо і бияк оружіям стане.

За л у ч к и — нічого ни пригадаю.

Ото ше були, кажуть, р у ж ж а к р и м і н н і, що там, де комінок, то там була така ямка, що закладалося шматок креміня, а там — губка. Та спускає курка, а він б'є по кремініві, та креше, та запалює губку. Та' — догарає до пороху, а тоді стріляє. То було, як нашне ляпати, то тепер можна разів з десять вистрилити.

А то раз ішли наші мужики на войну, ше як поляки воювали чи бунтувалися. Це було, кажуть, у самі жнива (бо це росказував старий чоловік). Їхав оден чоловік зо млина. Аж дивиться він у ліс:

іде аж три пани, він аж устає — ще два. Він подумав, що це поляки (а то зовсім ни вони це йшли з другого сила' люди, чоловіка п'ять — то вони йшли у їкономію на роботу). А той чоловік приїхав додому та зараз на сило': „Старосто! а шо це буде?" —„Що?" питає староста. — „Я бачив поляки" —„Де?" — „У дубині". Староста за соцьким, за дисятниками давай зганяти народ до росправи. Та ще й нима нікого і дома, бо всі у полі. Тут — розбіглися по полях, гонять народ. Ну тут, уже аж на другий день, заказує староста, шоб забирали оружіє та йшли на войну. Народ: „Куди на войну?! Яке оружіє?! як його в нас і нима!" — „Як нима? Шо хто має чи ружжо, чи ратеще, а то косу, сокиру, ножі у кого є здорові, — те і забирайте! Та тіки ни пужайтеся, бо це підемо воювати поляків". Тут наробили крику: „Божи мій! Шо ми будим робити!". Ну, ні'чого робити, пішли за оружіям по домах, позабирали шо хто мав: коси, сокирі, свирдли, ратища, позастругували довгі такі штилі; а дехто мав ружжа; — і ідуть до шинку. І начинають брати горілку. П'ють та приказують: „Дай же, Боже, здоров'я! Дай же, Боже, шоб ми ворога звоювали!" Жінки плачуть і діти. Ну, випили чимало, ба так, шо дехто — то аж носом рив. І став тоді староста гукати: „А ну! вигружайся [1]) та ставай у ради'!" Повиходили, давай ставати в ради', а староста начинає командувати: „А ну, ставай у ради'! тілки шоб було по десять чоловіка! І слухайте добре команди: ну, прамо до ліса!" А коршма була обгородяна тином, а вони думали, шо він каже: „прамо до ліси!" бо ліса зветься тином. То він як гукнув: „прамо до ліси!" — а вони до коршми! Він тоді як росердиться та як крикне на дисятників: „Я ж командував до ліса, до дубини до гуманської!" Та як пошне чистити киржакою по плечах дисятників, а дисятники — кожного. То котро ни дуже п'яний, то той утік, а котро добре п'яний, то той іде воювати. Ну, зібралися і пішли так, бис команди. Вийшли на поле, а староста: „Та тіко тихо, хлопці! бо хто його знає, хто живий останиться! Бо шось міні так моторошно". А с толпи обзиваїться: „Што! ми нікада ни баїмся!" Староста до толпи: „Та вас звісно ни страшить, бо вас є багато, а оце бідне начальство — то найбільше лягає. Али ж ми таки ни баби, а ми ж люди!" Аж ось і ліс близько. — „Ну, тут тиша! тіки оружія взяти в руки, а з ружжами наперед!" І староста іде вперед, і коса висить чирис плечі, на мотузку намі'сті шаблі. Ну, пирийшли чириз увесь ліс — і ни бачили нічого. Та вийшли до кіп, та полягали спати, та повисиплялися. Дехто там і ночував. Та й пішли по домах. — Отака була война і таким оружіям!

19. МОДА ОДЕЖІ.

Які бувають моди на парубках?

Ни дуже давно, за год п'ятнадьцять, то парубки убиралися ни так, як тепер. Тоді були, зараз, картузи здоровенні: угорі — силно ши-

[1]) = вооружайся. *А. Кр.*

рокий, а околиця вузенька. Козирок був раміпний, блискучий, а на версі козирка широка резинка. Картуз був із сукна чорного, гладенького; воно стоїть гаршин — п'ять злотих. На шию зав'язує здорову хустину, іс квіточками чирвоними, зеленими; а наверх хустини — білого іс сорочки комира закотить, а поверх коміра — шнурка чорного, гаршин із десять. Удягати кухвайка із чорного ластику або якої-другої матерії, шо ми берем у Кални'болотах по симигривнику і по читвиртаку; та нисуть до калниболоцького жида Зелмана, що він бере за кухвайку півкарбованьця. Штани — білі, із дисятки свеї роботи, шо самі баби прадуть, іс свого пра'дива. Широка гочкурня, шо затягаїться гочкур, мотузяний або рамінний. А дехто шиє штани чорні, — набирає у базарі. Чоботи — із простого рименю — шиють так: холяви широкі, довгі, підбори високі, на підковах. А одежа — кужух із овечих шкур, що шиють свої чинбарі (Чижек і старий Крупник), а у кужух іде шкур вісім, десять. Чоловічий кужух одділяїться од жіночого коміром, бо в чоловічім комір стоїть, бо він аж із трох сталок: зверха — смушок із маленького ягняти, а с-підсподу — шкура овеча, а посередині — рушник, ізверха обкладяно сивим смушком, а знизу обкладяно бабаком і плисом; а по плисові — бинди, чирвоні, чорні, зелені, сині. Свита — із сукна із овечої вовни, що стрижуть кожного года, та самі прадуть, та виб'їться у хволюшах, та тоді шиють кравці свитки із дисяти аршин під стан, а стан дуже зібраний дрібно, у хвалди.

А тепер стали шити такі довгі піджаки, теж іс хвалдами, і дві кеше'ні, і обкладяний риміня'кую. Рукави, і пола верхня, і комір, і кишині' — машиною обмережаниї по реме'ниві, зеленою або чорною ниточкою. І спереду на грудях у два ради' — ґудзики, а під ґудзиками — ґаплики; і ще іззаді два ґудзики, саме на поясі. А на голові — шапка.

Іще шиють чимирки', довгі, під стан. Шиють чеме'рку із базарнього сукна або із якої матерії; матерію називають ластиком, дрикотом-маланш, а то — ширстяний корт То це іс цих усіх матерій шиють чимирки, кухвайки, піджаки, жилітки'.

А то іще шиють кирії', із овечого сукна. Кере'я шиїться биз зборів, а прамо широка, биз нічого, тіки із заду каптур за потилицею, пришитий до коміра.

Дівчата убираються совсім иначе. Дівчата удягають окухвайки довгі, і ззаді — вісім клиньців. Рукави косі. Коміра нима: там, тіки обрубляпо рубцем. У кухвайку іде матерії простії гаршин вісім, а корту чотирі. Кохта — коротка, теж на клинцях. Чоботи теж ни такі, як на парубках, бо на парубках чоботи юхтові, а на дівках кізлові, блискучі, бо вони із козиньньої шкури; і в закаблуках поробляні косиці із дрібненьких мідних гво'здиків, і гопцеси теж високі, і мідні підкови; і холяви зібрані на вісім гранок. Спідниця — довга, широка; і низом обкладяно плисом і посередині; а нижче —

ляхівка, вишита на підтичці. Хустки — зимою здорові, товсті, валяні, а літом — маленькі, тоненькі, що тіки кінчики зав'язує під бородою. Тілки ці маленькі — та багато дорожші од виликих; бо вилика хустка сто'їть рублів два іс половиною, а маленька стоїть рублів чотирі і п'ять. Літом голови заквічують квіткаме та накладають вінки гарні, що купують у Либидині' у монашок при монастирі (платять по копійок 40 і 50), і стрічки та ленти. То цим усе заквічуються биз хустки.

І ці усі прикраси — то тіки бувають на виликі празники і на вісілля, як іде за дружку, і та, котора іде заміж. А на парубках нима такої прикраси, шапка — однакова, що у будинь, що у свято, і на вісіллі у буярах, тілки тим отлична, що у будинь — стара, а в сьвато — нова. А других приборів таких нима.

Тілки, женщини убираються гарніше од мужчин. А чириш що? Чирис те, що на женщинах буває постоянно одежа нова, женщини диржать про сьвато чисту одежу, а мужчини бувають, що штани, кухвайка — ті, що він ходить і в будинь. А на женщинах хустки нові, кохти, кухвайки, на шиї намисто, спідниці нові, чоботи кізлові блискучі, — то чирис то і гарніще.

А одежа різниться меж народом так, шо на чоловіках гиначе; а на парубках также гиначе, і на дівках теж гиначе, і на малих дітях теж гиначе.

Старі чоловіки купують собі готові на базарі чоботи, кухвайки, у білих штанах ходять, а парубки чоботи шиють у силі', а кухвайки заказують калниболоцьким жидам. У штанах ходять постоянно у чорних. Картузи і шапки — теж ни такі, як у старих. Бо у старого чоловіка картуз із довгим козирком, так як наралник коло рала, шапка — вилика, із виликими стручками вовни, і горою широка, як ришито. А парубоча шапка — із дрібненькими стручками вовни, і висока, ковпачиста; тіки роблять пиріжком. І парубки бриють бороди і виски і потилицю що-суботи, і стрижуть голову; а старі люди — ніколи вони ни бриють бородів і висків і потилиці, а так декоторі то бороди стрижуть ножицями; а на голові волосся — то тіки низом підстригають.

А малі діти ходять найплохіще. На дітях — буває, що на малі дитині шапка вилика. Буває так, що хлопиць та ходить у жіночі кухвайці. Буває, що узує одного чобота чоловічого, а другого жіночого, кізлового, а то ще узує одного чобота, а другого — чиривика. А найбілше зимою бігають босі. А штани шиють найбілше білі, із свеї дисятки, що самі прадуть та роблять на вирстатах. Картузики купують на базарі іс старої матерії. На дітях одежа постоянно однакова, і в будинь і в сьвато. Літом бігають у одних сорочках, у подертих, і на голові нима нічого, ні шапки, ні картуза; і на ногах нима чобіт ніколи. Ноги побростають товстим слоем тіминиці, і ніколи лецс' ни вмите, і голова ни росчесана.

А як побачить наш народ на других народах одежу, як прийде до нас у сило' який із другого сила', наприм. із Глібічка Гуманського оповіту, то вони як прийдуть до нас у сило, то наш народ сміється із їх одежі. У їх, зараз, і картуз: ни дуже широкий верх; околиця висока; козирок — повибивані рубці, і над козирком широка риміняка. Кухвайка — ни з одної матерії буде спереду з чорної матерії, а ззаду з рабої. Штани найбілш білі. Кужухи — під стан, так як і свита; а то більше всього носять кирийки'. Сорочки — нима зборів; на шиї комір вишитий за'полочою, і пазуха. То наш народ каже: „На пазусі — празники сьвата Покрова", бо в нас хоч і є повишиваті пазухи, то ни так: у нас вишиє густо квіточки. То нам гарніще, а їм теж смішно з нас. Вони сміються із наших комірів, вони кажуть: „вухачі", бо в нас комірі з закотою, широкі; а наші на їх кажуть: „копилці", бо вони довгошиї, а їх комірі — як пилка. І на жінках глібічанських — то намісті спідниці то запаска; нею так обгортаїться, як якою радниною, наче береться сажу трасти. А вона і до церкви іде у запасці і в керейці. Запаска робиться із вовни овечої, с чорної, тіки, на ні три смужки з білої вовни або с покрасяної. І на дівчатах теж ни так, як на колодиських або де і на других селах таки у нашім Звиногородцькім оповіті.

Тепер треба доказати за глібічанські дівчата. На їх — довгих кухвайок нима, а все коротенькі і з ґудзиками. Кохти то шиті так плащиком без клинців, тіки навкруги — шлярка, така, що візьме та видере із матерії довгу смужку та тоді збере на нитку та й обшиває кругом кохту, геть і рукави. Кужух — під стан, і на всіх плечах квіточки з гарусу. Комір — круглий і спереду протягняний аж до пояса і ни обкладяний нічим. Свита трохи ни така: стан іззаду із виликими зборинами і засцібаїться ґудзиком.

Кожин хоче удягтися як-найкраще. І ото єсть казочка, шо був собі чоловік і жінка у одному силі', і вони постоянно хотіли, шоб у їх все було добре споражано. І от пішла жінка до церкви. Дивиться — а на її кумі силно гарна одежа. Вона ж таки ни витерпіла та й прийшла до неї та й питає. „Кумо! як оцю одежу звуть, шо ви удягняні?" Вона згорда подивилася та й сказала: „катанаш". Ну, вона приходить додому. Насілась на чоловіка: „Купи міні катанаша!". Чоловік пита: „Який же він?" — „Такий гарний, що мабуть нігде кращого нима, а як хоч подивитися, то біжи, це у куми є". Вийшов чоловік на двір та й дивиться на кумів двір; а в кума висить шкура з здохлої коняки. Виртаїться він до хати та й каже до жінки: „Ну, ни журись, жінко! на ту ниділю підеш і ти у катанашові до церкви". Ну, проходить день, другий, ба вже і половина тижня. Узяв він та зарізав корову, та здер шкуру геть-гарно, шо і роги осталися. Ну, діждали ниділі, убираїться жінка у катанаш. Надів і чоловік ту шкуру на голову рогами. Уходить вона в церков

та й стала аж поперед куми. А та кума дивиться, а на її кумі роги волячі на голові. Вона таки й не витирпіла та й підійшла до неї та й торкнула у бік, а та і оглянулася та й питає: „Чого то ви торкаєте?" А вона каже: „Бо в вас на голові роги". А вона спересердя: „Бий тебе сила божа! Як на ні — аж по зимлі волочиться, а як у мене тіки по ноги — то й то у зависть стало!" —„Та й чого бо ви сердетеся? я бо вам кажу, що у вас роги на голові". —„Бий тебе сила божа! Я винна, що вона свого уже схалястала, а мій новий?! бо я свого нидавно справила". Та й ни пириважила одна другої.

20. СТРАВА І НАПИТКИ.

„Кілко разів денно люди їдять? і в яких порах що коли їсться?"

Їдять люди разів три і чотирі, а літом, як жнива або друга-яка робота, то тоді їдять разів п'ять і шість: рано снідають, а то — гобідають, а то — полуднають, а то — підвичіркують, а то — вечерають. А їдять — то „часом до хріну, а то й собачий голод напириміну". Називають перву їду сніда'нком, другу — гобідом, третю полу'дним, четверту підвичірком, а п'яту вечерою.

Сніданок буває тілки хліб та цибуля, або часник; а в скоровний день, як у кого буває сало, гоїрки, то це на сніданок.

А на гобід вариться борщ або капуста, і до цього вариться каша пшоняна і круп'яна, що дируть із ячме'ню або із гречки. Часом нами'сті каші — лимішка із гричаного борошна або із ячмінного. А як нима каші і лимішки, то пичуть коржі, пампушки, та обмішують із маком або с часником. Борщ — із квасяних бураків та шуляків („шуляки" називаїться капуста одборня)[1]). І варать юшку із картоплі. Гобід буває ниоднаковий, бо буває так, що тіки оден борщ, а буває, що є ще-який приварок: є так, що варать вареники с сиром, та маслом обмастюють, або пичуть голадки на салі або на голії; — то це усе упливає на гобід.

На полудинь — то те, що і на сніданок. А буває так, що тіки оден хліб. Полуднають як-раз у південь.

На підвичірок — теж хліб та цибуля.

А на вечеру вариться багацько різних страв. Вариться коліш, пшоняний і круп'яний; і куліш із гордою; галушки пшинишні або гричані або ячмінні; картопля густо варана і колотяна, сма'чана салом або маслом, та с перцим; і картопля у муньдєрах, то єсть у лушпайках. Іще варать голубці із капусти: розривають головку капусти та заліплюють у листки пшоно або гричані крупи, теж із салом або із голією. Або пичуть прісні пиріжки с картоплию, або с капустою, або с сиром. Смажать капусту із голією або салом. Або пичуть картоплю і хліб житній.

---

[1]) У Звиногородці „шуляками" звуть тую капусту, що не в'яжеться в головки, а йде тілки в стебло. *А. Кр.*

А у сьватні' дні — то варать „за'куску" із м'яса: порізане дрібненько шматочками та с капустую пирикладяно. А тоді — борщ іс салом або із гав'ядиною; затірка іс салом; а як пісно — то на закуску риба, а тоді борщ або капуста із голією, а тоді — квасоля колотяна, біла або рабая, із сахаром; пампушки із маком та сахаром.

А перед Різдвом на Святий Вечір [1]) — то тоді варать кутю та звар, та вареники із капустою або з вишнями; варать капусту, квасолю; і рибу пичуть і варать. А на Різдво также їдять кутю, за'куску, капусту іс салом, вареники іс сиром та смитаною, затірку із молоком. І це ж саме на Новий Год і на Гордань.

На Виликдинь — то тоді гиначе. Тоді пичуть здоровенну паску, та пичуть порося або іс кабана поріб'я або стигно, та красять яєць білше як півтори копи; сала — із хунт, цілушку житьнього хліба, ковбасу, сир, масло, сіль, периць. І ладан — для куріння. То це усе сьватять [2]).

А на вибір найлуччех страв. Печеня — із волячої гав'ядини. „За'куска" — що варать на „гобідах"-де: на поминаніях. Її готовлять так: бере капусту і гав'ядину свинячу, — порізана дрібно на шматочки, — та пирикладає трохи капусти, а трохи гав'ядини, та лаврового листя, та перцю і соли. „За'тірка" — з молоком або салом і маслом. Затірка зготовляїться так: із пшинишного борошна, та міситься на яйцях, та качаїться тоненько, та тоді коржа скотює у трубку, та й ріже дрібненько. А я чув, що у Глібочку — то кажуть „різачка" на „затірку", а в Харсонські губерні — то кажуть „мотузки".

Страву приготовляє господиня постоянно: і у будинь і у свято. І страви ни пириховуються такі, що постоянно їдять, а [переховується] страва тіки така, що її приготовляють мало-коли. Тоді, як є сливи, то набирає у виликий горщик слив та й суне у піч на цілі сутки, а тоді висоває та лиє' на діраву миску, у которі у дні повіртяні діри. То ті сливи геть ізбіжать, що тіки остануться кістки; то звуть тоді його спуском. Та ще добавляють сахару. То це переховують на далеке врем'я. І ще так же роблять із веше'нь, тілки другим порадком: бере вишні та в'ялить на сонці, а тоді насипає у діжку та лиє маляс і сахар і горілку; то воно ни таке, як вишняк той, що наливають у бочонку, бо це — тілки щоб вишні довго диржалися і ни збавилися.

Звірині' — найбілше споживають зайців, королів, а білше і ни знаю, щоб був такий звір, що його можна їсти. Зайців — то є багацько, бо їх ще маленькеме ловлять, та вигодовують, та ріжуть. Приготовляють із нього „печеню", наріже м'яса дрібненько, та картоплі, та сала, перцю, та пшинишного борошна; та воно спечеться,

---

[1]) Про Різдво, Ордань та Великдень, з їхніми обрядами та їхньою їжею, є нижче розділи в рубриці: „Народній календар". *А. Кр*

[2]) Іще я чув, що сьватять ножа, очкура, щоб піймати відьму та достати цвіт із папороті. Бо, каже, як нима сьваченого ножа і очкура, то чорти ни дадуть узяти цвітка.

то кажуть „печеня". А ні — то варять суп із заячим м'ясом. Часті убитого звірати: сама перва — голова, шия, спина, спереді під шиєю груді, передні лопатки, і передні лапи; ззаду, зверха од спини — клуби, хвіст, задні лапи. (Шкура дуже дешева: стоїть оден симигривник). А других звірів ни можна істи, бо вовк — та їсть собаку, то його люди ни їдять. І других таких звірів ни їдять — лиса, тхора. Тхорі бувають ни одної породи: бувають тхорі у полі, а бувають сілські. То той, що у полі, то білший у два рази, а дешевший у три рази; а цей, що у силі', то цей багато дорожший. Із полюво'го тхора шкура стоїть пів-карбованця, а с сілского — стоїть два карбованьці; а їсти теж ни можна. Іще їсти ни можна борсука. То — порода така, як свиня, геть і в щитині, тіки здорово сите. Його сало дуже добре для ліків. Як скотина наб'є шию у ярмі, то воно помагає, бо його-таки й лікарі бируть та приготовляють із його ліки. А наш народ — тіки мастять чоботи та чиривики та постоли. А королі — то то такий звірок, домашній, що він багацько є у господарів у сілских; вони нічого ни шкодять: їдять солому та бур'ян, так саме як і зайці. І їх можна їсти.

А білше їдять усе домашнє-тіки, которе сам вигодує.

Жінки, і мужчини, і діти їдять разом і уместі, ни окроми одно-од, другого. Тіки, діти — буває так, що найранче наїдяться там що-нибудь: печеної картоплі, або мати з борщу витягне, або тіки шматочок хліба: то воно білше нічого ни хоче. А білше — коли їсть уся симня', то і діти їдять. І страв ни буває окроми для старших, а щоб для молодших ще б була друга; а яку їдять старі, таку і молоді. І даже з одної посуди усі їдять: їдять усі укупі із одної миски, тіки мають [свої] ложки'. Бо ло'жки ни бире одно другого, ба каже: „Як їсти другого ложкою, то будуть заїди коло рота".

Варять усе у чирип'яних горшках, і їдять із простої миски і дирив'яними ложками: а як для гостей, то є полумиски, білі, фа'рфурові, а ложки — теж дирив'яні,

А напитки роблять із вешень: бируть вишні та сиплять у бочонок, та сиплять сахар-пісок, та лию'ть горілку, — то називають вишняк. А сливи — то кажуть сливняк. Іс те'рину — то тирнівка. А найлуччий напиток — горілка. А пива й вина — то совсім ни п'ють, бо народові, як ни п'яний, то і ни напиток.

21. ЯК У НАС ПРИЙМАЮТЬ ГОСТЕЙ?

Яке у нас для гостя приймання?

Гостя приймають у нас найбілше горілкою. Там, що закуска чи є шо, чи нима, — а горілка шоб була! Як є горілка, то тоді за [...] що ни будь: шо постарить — те і закусить. А все таки для гостей то, хоч і будного дня, то все-таки дає що-нибудь лучче їсти. Ш[...] рить сало виликими шкварками, або рибу пече на салі або на голії

і приносить горілки. І тоді гость, веселий, зараз бере чарку горілки та й здоровкаїться: „Дай же, Боже, здоров'я! дай, Господе, бути живим та здоровим, а приставшим — царство небесне!" А як наперед прибираїться для гостей, то страву добру гутують: варять вареники і гав'ядину, і рибу пичуть, і напичуть паляниць, а тоді ше і внисуть квасяних гоїрків і капусти. Послі всього, як уже те усе поїдять, як є ще горілка, то ше їдять і капусту і гоїрки, а як нима горілки, то вони нічого і ни їдять: та'к трохи посидять — та й росходяться. А при горілці, то просиділи б цілі сутки.

Що' подають вечеряти кумам та гостям на христинах, та, знов, на поминальному гобіді, то про те пишеться не тут, а в иншому місці.

22. ЯК ЛЮДИ БЕРЕЖУТЬ СЕБЕ ОД ХОРОБИ? ДЕЩО ПРО ЛІКУВАННЯ-ОДМОВЛЯННЯ.

Народ такого нічого ни знає, шоб якими-другими боками стиригтися од болізнів, а народ тілки знає дідів та бабів. Як тіки чого заслаб, то зараз до баби, щоб одробляла [1]). Та ще побілше жінки': вони — зараз таки до баби або до циган, шоб ворожили.

От у нас у силі' є, зараз, така жінка, шо любила ворожити, шоб циганка сказала, шо' роби'ть, шоб ніколи ни слабіти. Ба ще й чоловік-таки возив її кілка раз у Романівку до діда. Але, врем'я було це висною, береться цей чоловік їхати сіяти ячмінь, та й укладає у віз мішки, борону. Аж дивиться: до другої хати чогось заглядають цигани. А він думає собі: „Це вони хотять ворожити мої жінці!" Він скоро запріг коні та й поїхав; виїхав він за сило' та зараз послав хлопця у поле, а сам вирнувся додому. От він приходить додому, обійшов по-за хату та прийшов під двері, та й слухає, — а циганки вже в хаті ворожать. А ця жінка здорово просить, шоб шо зробили, шо вона постоянно слаба: „Зробіть міні, шо я постоянно нездужаю: щось мене коло серця тоншить, і голову далі розірве, а в крижах — то постоянно наче свічкою пече". — „Давай руку, погадаю! Тілки по-

[1]) Про всяке сушене і свячене „помішне" зілля (клечання, Маковієве) записувач тут не згадує. Ми одначе в нього-таки були вже надибали оповідання про Зелені святки, що клечання з тих святок треба зберегти, бо воно „дуже помагає од нарíву" (ст. 15), а инше тодішнє зілля — „од болю голови" (ст. 15). Там-само він оповідає що од бешихи, або „як у корови затвердне вім'я", то дуже помагають устілки в тих чоботях, що чоловік ходив до церкви і на Різдво і на Новий рік і на Йордань (ст. 15). Нижче, в відділі про баб'ячий календар, записувач подає цілу рубрику „про свячену воду", що „вона дуже помагає скрізь, — як голова заболить, або живіт, або завіне", а „як уже, борони Боже, непоможе сьвачена вода, то тоді треба до баби". Оповідаючи далі про Юріїв день, записувач скаже про сцілющу Юрієву росу, що „дуже помітна од очей, од зубів і ше багато од чого. Про день Симона Золота він перекаже, що зібране тоді зілля та коріння — на купіль проти жіночих хороб — за допомогою одначе баби-спеціялістки. І про [...] він нам ще розкаже, що вони надто пособляють проти дитячих недуг, „як болить дитину в горлі"; та й для всіх инших хороб Маковеї дуже помічні: „В тому [...] ейові посвятяному нима нічого такого, шоб воно ни помагало од якої-нибудь [...]. При нагоді він там зазначить ще й деякі симпатíйні способи проти хороб. *А. Кр.*

золоти руку". — „Чим?" питає жінка. — „А хіба ви ни знаєте, хазяїчко? хіба у вас нима чим? Гроший хоч карбованчика, бо як тіко нибуде монети, то ни видно на руці правди. А то ще годиться і сала с кусок. А як два, то луччс до правди скажу". — „Дам, голубки! дам геть-усього, аби помогло". — „Ой, а хіба ж ви ни знаєте? я ж як походила коло старої Клеменчихи, то вона ж зараз і виздоровіла". От вона кладе карбованця на руку, і начинають ворожити. От дивиться циганка на руку та й каже: „Ой, голубко! коло вас уже добре постаралися! Зараз, ваш чоловік та ходить до другої, та вас хотять зігнати с світа. Бо це вдовиця, та вона причарувала вашого чоловіка. Як ото ви були на балю, то тоді вам вона дала дання, і тепер ото вас тошнить коло серця". — „Ой, Боже мій! що я тепер буду бідна робити?!" — „Як дасте сорочку і полотна хоч гаршин із п'ять..." — „Дам, серце, дам! геть-усього дам, аби помогло!" — „Поможе, серце". От начинають одробляти. — „В вас є зілля-любисток?" — „Он є наче, за Миколайом". — „Ой, таже то і помішне'". От бере циганка той любисток. І одколупала у пічі шматок пичини, і на порозі устругала. Узяла тоді макітру та й повкидала це все у макітру, та й каже: „Дивіться, хазяїчко! може, я брешу? Ні! Оце — любисток, шоб вас любив чоловік, а оця пичина і струганий поріг — то це од того, шо тошнить коло серця. Ще як би було дістати сажі у сінях у ко'міні!". Та — тілки-що одхилила двері, — та зирк, аж тут і чоловік є. Та й іде вже у хату і чоловік, та й каже, защипаюче двери на защіпку: "А! ...ч[ог]о ж ти, циганська пичінко, наворожила свої спині, то' її й буде!". От і бере циганку за руку: „А я і биз золотіння тобі заворожу!" І взяв доброго оскомелка, та як нашне' чистити циганку! та часто та густо! Та як випустив з хати, біжить циганка вулицию та кричить: „Ой, девле! ой, девле!" Це по циганський: „Божи мій!". Ну, поодпровадював ворожок, тоді береться до жінки: „Ну, кажи міні, шо' ти виворожила? А ну, іди-но лишинь! я тобі своїм любистком заворожу!". Бере намочані віжки, та й давай чистити та приказувати: „А оце тобі цигани! а оце тобі ворожка!" Б'є, б'є та й розпитує: „Ну, кажи! шо' ти виворожила?" — „Ой, чоловіче! казала, що нас підлито, — оця погана Люл[ь]ка, задертий ніс, постаралася. Хіба ти ни зна'їш? хіба мало в нас робилося нищастя? то вівця скрутилася, а то курей пропало шось с п'ятиро, або ото Настуня ніжку опарила. Тоді став чоловік та й задумався: може, справді жінка правду каже. (А в їх справді було підлито. Одної ночі виходить Пріська на [...] пириступила чирис поріг, та й почула під ногами мокро. Вона як наробить крику: „Ой, Тимоше! ой, пропала я тепер [...] хто на двір ані телень. Розвиднилося — аж виходить старий Тиміш на двір. Дивиться розбитий гладущик лижить пирид порогом), тоді вже повірив Тиміш.

А цей гладущик — то це винисла сусіда с помиями в сіни, собака вбіг у сіни та хтів похлиптати помий та всунув голову, а назад

ни можна. Він тоді як дасть драла, та як-раз попав у Тимошове подвір'я. А тут на подвір'ї стояв камінь. Він як трісне тим гладущиком об той камінь, а він і россипався, і побігли помиї. А вони тоді на сусіду: „Лихої волі, ти сяка-така підлила!" Та' божиться: „Я ни знаю і ни відаю!" А проте ни вірать.

Отак народ боїться слабости і береже себе. —

[Року 1927-го, в м. Звиногородці, почув Мик. Левченко од знайомого молодого шевця-міщанина Степана Приймака, що він розійшовсь із своєю жінкою Єленою, і сталося це ось чому. Жили вони на Пісках. Встали вранці, одчиняють двері, — аж двір вапною полято, од сіней та аж до воріт, і коло порога солом'яне перевесло покладяно. То вони, Степан і Єлена, переступили через перевесло і пішли через двір. І того ж таки дня посварилися — і розійшлися. А треба було не переступати, а взяти перевесло за один кінець та в печі спалити, а вапну — позстругувати, позчищати; — і нічого й не було б. А хто піділляв, то всі знають: сусіда. Бо Степан колись хотів одружитися з її дочкою, та одкинувсь, і взяв Єлену. — *А. Кр.*]

23. ЯК НАРОД НАЗИВАЄ КОЖНУ ЧАСТИНУ ТІЛА І ЯКІ ПРІЗВИЩА З ЦЬОГО, ТА ИНШІ.

Чоловік стоїть на ногах.

То сама-спідня часть зветься підошви, а зад ноги — п'ята. А спереді — палці. На палцях — нігті, на палцях сустави. Палці звуться: первий— виликий, а три — середних, а крайній — мизинчик.

А од палців є жили. Тут, де самий горбочок, то зветься плесно, а де гульки' — то кісточки. Вище — то гомилки. А де пиригинаються — то коліна.

А нижче коліна, а вище кісточок іззаді — то зветься литка. На колінах зверха — чашки', а під коліном — жили.

Вище — стегна, ззаді миж стегнами — с...ка[1]), а спереді миж стегнами — х.., або табака.

А з боків — клуби, а назаді — то крижі, а тут — ребра по боках.

Спереді — живіт. На животі — пуп, вище пупа — груди, а ззаді часть — звуться плечі.

А тут і руки. Де згинаються, то звуться лікті. А сюди — палці, долоня. А як скласти до-ме'ста, то зветься кулак. А як зігнути [...] то зверха будуть щиколодки.

А коло плечей під сподом, то звуться пахви.

На плечах — шия, а на шиї — голова, позаду — потилиця і в'язи.

Голова. На голові — волосся. І самої голови зверха — зветься черип. Спереді — лоб, а в лобі — гочі, а над гочима — брови. А на

---

[1]) Делікатно: „паші-стара", „гола". *А. Кр.*

гочах ці чорненькі кружалятка — то звуться „чоловічки", а де біле, то білки.

З боків — вуха. Спереді — ніс, а в носі дірки' — гніздри.

Під носом — вуса, на верхні губі. І спідня губа. То буде рот. А в роті — язик [і зуби]. А нижче губів — борода'.

З боків — лиця, вище лиців — щоки. З боків коло вух — то виски.

А під шиєю — горлянка.—

І прізвища с цього.

У нас був чоловік, та з його прозивалися Кліпало. Бо вів, як нашне гочима кліпати, та й аж притискає. Цьому чоловікові була раз комедія. Возили у Шполу хуру [1]), та й украв у одного чоловіка хтось батога. Та прийшов [той чоловік] до гурту та й питає: „Чи ни бачили хто батога?" Та й дивиться по всіх. А той начав тісно кліпати. А той дивиться — та й каже: „А ти, чоловіче, кліпай ни кліпай, а батіжка оддай!". І тоді його начали звати „Кліпалом".

А другий — „Ніздратий", бо виликі ніздри, та іще до того кажуть „кагли".

А то кажуть „Свистун", бо він у ніс постоянно свище.

А то — „Носатий", а то — „Вухатий".

У нас був колись чоловік, та був у його виликий живіт. То на його казали „Позінський" і „Пуз-Вухатий".

Та, тепер, другі села із наших прозиваються „Вухачі", а ми на їх кажим: „Копилці", бо вони ходять у одних сорочках, а удягають кирийки [2]).

А у одного чоловіка та задертий ніс до гори, то кажуть: „Люл[ь]ка чюмацька".

А то — „Кривов'язий", а то — „Клишоногий".

У нас у силі' є оден чоловік. То на йо'го при'звісьок є такого багато, що мабуть іс п'ятиро. Бо, зараз, кажуть: „Кривобокий", і „Бабій", і „Переверняний", і „Обирни-пазуха",' і „Підоплічка". То — „Бабій" — шо він любив свою бабу; а „Кривобокий" — шо в нього одно плече нижче, так як бисклубий кінь. А це, що кажуть „Обирни-пазуха" і „Підоплічка" — то це його жінці цигани ворожили, та скинули сорочку, та обирнули назад пазуху, та водили його кругом хати, та на дворі шипотали; а ті — в хаті вишиптали, де шо було.

І ще вам допишу за призвіща.

Призвіще — од того на людей: оден на другого росе'рдився то й зараз на нього видумав призвісько. От, премерно, Гайшук видумав на Кузьму Кириленка: „Дрохва", — через те, що його жінка молодою була гладка, а вони кажуть: „така, як дрохва". І с того уже і на покоління кажуть: „Дрохвичі".

А на Юхима по фамілії — Околітенко, а по вуличному — Стратій", а прозвище — „Юшка". Це кликала дівка, його дочка, вечерати

[1]) До Шполи од Колодистого – верстов 40. *А. Кр.* [2]) До цього пор. ст. 47. *А. Кр.*

Гукала: „Тату! ідіть юшки їсти!", а дехто почув, і піймали те слово. По цьому усі тепер „Юшки".

А Паламаринки'. Павло, Макар і Хведь; із їх ше дід по фамилії звався Паламаренко. А по вуличному — „Тарани", а прозвище — „Небеські". Тепер на них кажуть на кожного: „Не'бис", через те, що був їх батько косоглазий: так — усе вгору, наче на небо; то на них видумали: „Небеські". І ще вдобавок кажуть на них і „Косі", що він був косогокий.

Був Гнат Бизуглий по фамілії, і по вуличному так, а прозвище було у нього „Штиль". Через те, що він був такий тонкий та високий, — а вони назвали його Штильом. І так і тепер „Штилі".

А був Стипан Подопригора по хвамілії, і по вуличному так-саме. А на прозвище — то була у нього над гоком болячка, а хто-то каже: „Це висить брунька". С того сло'ва все поколіньня — „Бруньки".

Єсть Єфім, по фамилії Рак; так і по вуличному. А прозвище — „Шахрай", через те, що він був дуже виликий баришник. Ранче, назад годів з двадьцять, то цих баришників було дуже мало, — ни так, як тепер усякий баришує. От через те його, що він дуже баришував та дуже божився дурно, щоб як-нибудь чоловіка обійти, шоб коло нього багато заробити гроший, — то за те прозвали його „Шахрай". По ньому тепер усі його діти — „Шахраї".

А тепер далше. Зветься „Поручик". Ето фамєлія така по його заслузі. Він був у москалях та заслужив поручика, — потому вони і пишуться: „Поручікі".

Шо Никифор — „Бириговий", бо його дід над беригом жив, а по вуличному „Сиса", по жінці, — то це я вже записав (ст. 32).

А про польські хвамілії — то є собі казочка, шо поляки дуже сердяться, як почують її. Я її записав од Данила Шивця:

„Де взялися ляхи? — От ш чого Бог зліпив ляха: узяв — просіяв на густе сито, насіяв пшинишного борошна, та замісив його густенько, — та й зліпив ляха. Ото окончив його, як слєдує бути. І як-раз був день соняшний, теплий, гарний. А Бог думає: „Дай, винису його трохи на сонце! нихай протрахне трохи!" Узяв його Бог помаленьку, виніс на двір, і дивиться, де б його поставити. Узяв його, заніс аж у свій сад, та й поставив його помаленьку, під тином.

„Десь ни візьмись собака, та до того ляха! та давай його їсти! Як побачив це сьватий Питро, шо вже ляха собака доїдає, то мирщій до Бога, — дав Богові знати. Тоді вони обидва за кілки, та мирщій за тим собакою по саду ганяти! То загнали його у якісь суточки, та як зачали його там часто та густо кілкаме потягати, — а той бідний собака як зачав паскудити! То то як на вишню, то „Вишньовський", а на грабок — то „Грабовський", а як на сливу — то „Сливніцький", а на ясин — то „Ясінський", а на кропиву — то „Кропивніцький". І так далі! [1])

[1]) Ще як я малим хлопцем був, то чув од товаришів-школярів кінець такий: "А зробив собака ґецки-кецки, — і вискочив пан Стецкі". *А. Кр.*

„То ото так вам ляхи виплодилися. Бог — одного ляха зліпив, а собака його як іззів, то випоров їх мабуть с півсотні, або й більше. То вони ото і по цю пору розпложуються.

24. КОСМЕТИКА.

Написано у Вас: чи не роблять чого люди, щоб волос був чорний, а лиця червоні?

Такого нічого ни пригадаю гарного. Тіки скажу: у нас як буває сход — на сілського старосту, то тоді буває іс старого молодий. У нас у силі' був Гандрій, — то він, бувало, як намастить голову голи'вою, то аж по потилиці біжить! а вуса попідмастює сажою. А то буває і ще таких багато, шо це роблять. Бо як тіки у силі' вибор старости, то тоді хоче кожин гарний бути. Шо тоді тіки ни роблять!

Шоб були щоки чирвоні, то це ведеться найбільше миж дівками.

У нас було дві старих дівки. Та ніяк ни можна їм вийти заміж! Аж десь узявся якись лабус та й узяв одну, а друга — осталась. Жеве ця год, другий, — ніхто ни бере. А їх звали — одну Харитина, а другу Хима; то Харитина вийшла заміж, а Хима ні. Та й побачила Хима Харитину, та й питає: „Скажи міні, систруню, як ти вийшла заміж? Ти ж однолітка зо мною і ни краща від мене". — „А, ні! ни кажи, що ни краща! бо я таки була багато краща, поки голову накрила. Бо я купувала краски". — „Якої? скажи ж мині, систруню! може б, і я купила?" — „Шо даси? то скажу". — „А хіба та'к ни скажиш?" — „Ні! як даси карбованця, то скажу". — „Дам, аби було діло". — „Буде! Підеш у Кални'болота, то там миж лавками сидить стара жидівка та й продає все, чого треба. Як волосся сиве, то є в таких шабатурках, як ото пани чоботи натирають, шоб були блискучі, то як тіки потирни' ко'си, — то так стане, як вуголь. А то є ще краска, що накрасювати лиця; то як потри лиця, то будиш, як жар". Ну, ото пішла Хима у Кални'болота. Найшла ту жидівку та й питає. „Нима в тебе такої краски, шоб були чирвоні лиця і шоб підчирнити коси?" — „Є!" жидівка обзиваїться. — „А ну, давай". — „Аби роші, а я дам". Показує її трошки манії і коробочку вакси. — „Ну", питаїться Хима жидівки, „а шо ж тобі дати за це?"— „Три карбованці". — „А може, буде багато?" — „Ну, як багато, то ни купи! Хоче купити, щоб бути молоді, а гроші шкодує!". Подумала дівка. Шо' вже ни буде, а мабуть треба дати три карбованці! От, приходить вона до жидівки: — „Ну, даватиму гроші, та тіки навчи, як же натиратись". — „А як зе! навцу. Як змиїсся, то візьмес оце с коробоцки та й потрес коси. Тіки ни руками, а є така щітка. То вмочи у коробочку, та тоді по косах! тіки добре, так шоб аж було сухе. А оце чирвоне — то візьми та потри у біленькому платочкові, та трошки змочи, і натирай лиця". Ну ото заплатила гроші Хима та й іде додому. Приходить вона додому та й жде пиділі, як бога. Ну,

діждала таки. Ну тепер, ше у суботу в-вечері, саме як милася,— та й начирнила голову так добре, що лучче і ни треба. А лиця начирвонювала вже в ниділю рано. Все зробила Хима так, як слід, і таки ж як жидівка казала, і тоді вбралася та й пішла до церкви. Приходить вона в церков та й стала на-сампереді. Люди дивляться: шо це таке? чия це дівка, така чирвона? Али все-таки ни діждали краю, — пішли впізнавати. Роспізнали — а то Хима!...

Отак народ глядить сам себе! бо він нічого ни знає. У йо'го волосся на голові — то так, як на паршиві вівці. А лиця — більше всього, шо й і водою ни миються, а на руках — то можна і гречку сіяти. Од такої чистоти болять гочі постоянно. А зуби — то ше зма'личку або повибиває, або сами повипадають, бо як тіки сідає їсти борщ або кашу чим-найгарачіщу, то шоб була кварта з водою, — шоб зараз „погартувати зуби". Народ ни дуже слідить за цим, шоб було гарно на голові або на тілі. Народ дуже ухажує за животом, шоб був накладяний галушок. Бо мужикові галушки — то так як панові мнясо. Бо мужик, як викладе боки галушками, то так, як добрий муляр грубу. Він як сяде їсти, то шоб ни оставалося! бо як тіки зостається, то, бодай мав лопнути, а виїсть. Бо єсть приказка: „Лучче шкурі податься, як у мисці остаться".

25. ПРО СЕМЕЙНЕ ЖИТТЯ В НАС НА СЕЛІ.

а) На якім праві сім'я держиться?

У нас право заключаїться мужа із женою церковним законом — вінчанням. Піп вінчає, записує по книгах, становить по два поручителі: „женіха" — два, і „нєвєсти" — два. І питає їх піп, поручителів: „Чи нима ніякого сродства междо молодими, котрі будуть вінчатися?"

Це в нас закон твердий, дуже його шанують. Як ізвінчався, то став рідніщий ще, як батько свої дитині, — так чоловік жінці. Уже тоді батько ни має діла до свеї дочки, а за все чоловік її до неї має діло. Вона його повинна слухати і пониважати його своїм чоловіком; уже до неї другий ніхто ни має діла. Такий у нас закон заключає церква вінчанням! Як ізвінчався, то уже до смерти живуть у парі, котрі живуть по тому закону

А є такі, що вінчаються тіки для слави, що звінчана; — а з другими союз веде ще лучче, як дівкою вила'. На те ни дивиться, що вінчана.

б) Коли закон — вінчання, то чи буває розвід?

Чи буває у нас розвід?

Котрі не харашо живуть в супружестве, то в нас самі по собі ни розвидуться: як звінчаїться, то вже жеве. Як добре живуть, то до смерти живуть у парі, а як которо которого не любить, то можуть собі так: одно другого покине, жеве собі на стороні одно од

другого, а все-таки діло має одно до другого. Так, що вінчатися їм ни можна, а треба подавати у свою губерню у Сьватєйший Синат, щоб митрополіт розгрішив їм розвід, шоб видав „розводну бомагу". А він тілки розгрішає тим, которі розійшлися та сім год одно другого ни бачило. Тоді він дає „розводную запись": і — розгрішає виходити за другого замуж, а йому — жинитися на другу. Таким порядком у нас диржать закон.

Та побільше, хоч і як жінці нидобре живеться, а вона свого чоловіка ни кидає. Задля дітей: хоч і мучиться, а жеве разом з чоловіком.

в) Як вигодовують і няньчать дитину?

Як уродиться у неї дитина, то вона його гудує свею груддю саменайменче, як півтора году; а то і два годи.

Як уродиться, то через два або три дні кладе у колиску, і колише його, і співає йому разних пісень. Співає так:

I.

Е-е, е-е, люлі!
Чужим дітям дулі,
Васильові (або як його звуть) калачі,
Шоб спав удень і вночі
І в колисці й на пічі.

Ой на кота вуркота,
На дитину дрімота.
А став котик вуркотати,
А дитина буде спати.

II.

Е-е, е-е, коти два,
Сірі-білі обидва.
А ти, коте сірий,
Та замітай сіни,
А ти, пилихатий,
Та замітай хату.
Ни йди, кицю, по водицю,
Бо упа'диш у кирницю!
Пішла киця по водицю
Та й упала у кирницю.
Пішов котик витягати,
Пішов кицю ратувати.

Витяг кицю за хвостець
Та й ударив об стовпець.
Упав піп із воріт,
Забив с-у, ше й живіт [1]).
А попадя с печі
Та побила плечі,
А наймичка з груби
Та побила груди,
А наймит с-під стола
Та загубив постола.
Дитина с колиски
Та побила писки.

III.

Люлі, люлі! мале дитя, спати!
Пішла мати до роду гуляти.
Нихай вона хоч нагуляїться,

Дубовий бич аж до рук побивається.
Дубовий бич аж до рук поб'ється.
Вража спина ли'ха набереться.

IV.

Ой, сини мої, соколи мої,
А дочки-голубочки!
Ой, як я буду та й помирати,
Сходьтеся до купочки.
Ой, сини сидять — радоньку радять:
„Ой, шо ж бо нам почати?
Ой, коли б же нам нашу матінку
Хороше поховати!"

Нивістки ходять — радоньку радять:
„Ой, шо ж бо нам почати?
Ой, коли б, коли б нашу свикруху
Скоренько брали с хати!"
А дочки ходять — радоньку радять:
„А шо ж бо нам почати?
Ой, коли б же нам нашу матінку
Хороше оплакати!"

[1]) Як няньчить у панів, то співає: „Забив спину і живіт". *А. Кр.*

V.

Ой горе, горе, мої діточки, з вами,
Що я ни маю хазяїна над вами!
Пішла сирота у поле жита жати,
Лягла сирота ни вечеравше спати.
«Ни вечерала, ни буду й обідати...
Ой коли б міні родину одвідати!"

[Заколисних пісень на Звиногородщині є чимало. А що з с. Колодистого записано тілки п'ять, то я тут-таки подам ще скілкись заколисних пісень — із записів моїх (1890, м. Звиногородка), Ол. Панасевича (1897, с. Гусакова, верстов 10 од Звиногородки) та С. Терещенкової (1926, с. Попівка, верстов 10 од Звиногородки)]:

VI.

Е-е, е-е, котку!
Не лізь на колодку,
Бо заб'єш головку,
Та буде боліти,
Нічим завертіти.
Була одна наміточка,
Та й ту дівки вкрали,
На кукли подрали,
Та в піч повкидали.
Сідай, бабо, на баран,
Поїдемо на базар,
Та купимо шовку,
Заверти'м головку,
Щоб росло, не боліло
Ні головка аш тіло.
(1890).

VII.

Е-е, е-е, котку!
Не лізь на колодку,
Бо заб'єш головку,
Та буде боліти,
Нічим завертіти.
Була одна дранка —
Та вкрала циганка,
Була одна намітчина —
Та й ту вкрала дівчина
Та подерла на шматки,
Та поробила ляльки.
(1926). Е-е, е-е, е-е, є.

VIII

Люлю, люлю, котку наш!
Чи ти вмієш „Оченаш"?
— Ой я вмію „Оченаш",
Та й ще краще за вас.
Бо я в школі був,
„Оченашу" вчився,
Та з полички вбився.
А попадя з груби
Та вибила зуби,
А наймичка з печі,
Та вибила плечі.
Дитинка з колиски,
Та вибила писки.
(1890).

IX.

Е-е, е-е, котку наш!
Чи вмієш ти „Оченаш"?
Ой, я вмію „Оченаш"
Та ще й краще за вас,
Бо я в попа вчився
Та з припічка вбився,
А попадя с пе'чі,
Та побила плечі,
А піп упав с полу,
Та виломив ногу.
Е-е, е-е, е-е, є
Ой на кота воркота,
На дитину дрімота.
(1926).

X.

Е-е, е-е, коточок
Вкрав у баби клубочок
Та й поніс по-за ліс
Та й до Галі заніс.
Стала Галя бити:
Не вчись, котку, красти!
Та вчися робити,
Чиривички шити,
Та й не дорогії —
По три золотії.
(1926).

XI.

Е-е, е-е, люлечки!
Золотії вервечки,
Мальовані билця,
Колихала мати сина,
Свого чорнобривця.
(1926). Е-е, е-е, е-е, є.

XII.

Е-е, е-е, люлі!
Налетіли гулі
Та й стали гадати:
Що' Марійці дати?
Та й сіли на люлі...
Цитьте, гулі, не гудіть,
Та Марійки не збудіть,
Бо Марійка манесенька,
Вона спати радесенька.
Хоч і хоче, то не спить, —
Треба її дубцем бить;
Хоч не дубцем, то різкою,
Зеленою берізкою
(1926). Е-е, е-е, е-е, є.

XIII.

Упав піп із воріт —
Забив с-ку ще й живіт.
А попадя з печі —
Та побила плечі,
А наймичка з груби —
Та й побила груди,
Паляниця із полиці —
Та барана по хвост[иц]і.
А дитина із колиски —
Та побила писки,
А баран з-під лави —
Та дитину рогами.
Оце тобі, баране!
Не бий дитя рогами,
Бо дитина манесенька,
Вона спати радесенька.
Е-е, е-е, е-е, є.
(1926).

XIV.

"Е-е, люлі, люлі!
Чужим діткам дулі,
А батькові — драпача,
А тобі — калача.
О-ой, люлю, люлю'сю,
Спиче мама пампусю.
О-ой, люлю, люле'шику,
(1897). Зварить мама кулешику.

XV.

Кипи, кипи, кашко!
Приїде Івашко,
Стане на воротях
В червоних чоботях,
З золотою булавою...
Кипи, кипи, кашко!
Приїде Івашко,
Привезе Марушку —
В червонім кужушку.
(1897).

XVI.

Сидить дід на стілці',
Взувається в постілці,
А бабуся на припічку —
В золотому очіпочку.

XVII.

Гойда, гойда, гойдаша!
Де кобила, там лоша.
Печенеє порося
(1926). Закоцюрбилося.

XVIII.

Мати сина колихала
Та й ніченьки не доспала.
Думала, що син буде —
Матері не забуде,
А мій син — п'яниче'нька:
Де мед чує — там ночує.
Де горілку — там і днює.
(1926).

XIX.

Вийду я на могилу
Та розшморгну торбину
Та розпустю свої дітки,
На всю Україну
Дітки-ж мої, дітки,
Дітки-ж мої, пташки!
Вас у мене — не стілко,
Тіко двацятірко.
Тіко дваціятірко, —
Та ви міні не важкі,
Двоє в полі оре,
А чотирі молотить,
А дванацять дочок
У постать заходять,
А двоє маленьких —
Я й тії годую.
Я й тії годую —
Цареві готую.
Вийду на могилу,
Розшморгну торбину
Та буду скликати,
Та буду питати,
Который з вас буде
На старість годувати.
А найстарший каже:
„Не буду, не буду!"
Середущий каже:
„Якось воно вдасться".
А найменчий каже:
„Сховайте торбину!
На старість іздасться"...
(1926).

г) Чи дуже батьки люблять своїх дітей і чи не дають їм надто багато волі?

Як-то кажуть: „В силі' ни без скурвого сина": є-таке народ всякий. Є такі, шо дуже дітей своїх кохають, але та'к кохають, шо прамо як свого ока в лобі, та'к він дитини, — шоб воно ніко'ле (значить, дитина) ніколе ни то шо заплакало, але шоб і ни скривилось! Бо він, як побачить, шо дитина плаче, то його аж коло серця заболить. І вже та дитина із-малку спорчана, с теї дитини вже ни буде доброї людини. Бо воно ше з-малку робиться хемерне, виридливе, сирдите, йому нічим ни можна вгодити; воно все робить батькові, чи там матері, на збитки...

Воно, там, чого-нибудь просить, а йому мате ни дає. А чом же вона йому, ни дає? бо нима того, чого воно просить. То воно зараз сердиться, та бере та робить шкоду. А яку шкоду? От, стоїть миска, чи макітра, чи шо друге, — то воно бере та кидає на-пропа'ли, шоб воно розбилось. А батько йому за те нічогісинько ни каже, ше просить його: „Цить, цить, моя дитино!". Оце, як воно де-нибудь спить, то його обходять так, як шо лехе; а оце вже, як устало, то зараз так і завирищить, ниначе здуріло. То вони його даже і до зимлі ни допустять: так його пилінтують! І так воно в їх і росте, як бор'ян в полі.

От воно вже виросло до п'яти год, — то воно таке роспусне, шо чого бачить, того і просить, шо бачить, то те і робить, кого бачить, того і б'є. А вони коло його, як то кажуть, „як коло оброкового коня". Оце всирид ночі прокинулось од сна, то вони йому зараз партику хліба в руку, — і воно їсть посирид ночі. І так воно росте аж до дисяти год. О, тепер уже воно, вже як піде миж людьські діти, то воно собі думає, шоб йому і діти годили так, як і його домашні йому годять. Та зараз давай людьських дітей бити! І діти біжать до своїх матирів, кричуче. Тоді зараз виходять матері — і давай с теї дитини

матірою сваритись. І то вже та мати об'їсться за свою дитину зо всіма сусідаме! І сусіди од того часу своїх дітей до тої дитини ніколи ни допускають, і та дитина од того часу ні до яких дітей ни прикасується. Скрізь ходить собі само: де знає, там і ходить.

От воно ходить по чиїм-нибудь подвір'ї. Побачить на чужім подвір'ї гарненьку паличку. І воно ж уже знає, шо на чужому подвір'ї ни можна нічого займати, бо хтось буде бити, — то воно так старається ту паличку узяти, шоб ніхто ни бачив. І от ухватив ту паличку — і побіг до свеї хати, прибійгло до свеї хати і радіє, шо вкрало паличку. Тоді воно йде і в друге подвір'я, і там наглядить паличку, і там візьме так, шоб ніхто ни бачив. От уже він і майстир палички красти... І от, од цього разу, воно вже на паличку ни хоче і дивитися, а воно вже дивиться, шоб шо друге вкрасти. Ходить воно по чужому подвір'ї і дивиться: лижить батіжок. І воно коло того батога виляє, аж доки ни вкраде. От вкрало і побігло до свеї хати, — і вже радіє, шо уже кращу штучку вкрало. Ну, тепер уже воно бачить, шо на чужому городі наросло тако-го багато огірків. І воно думає: „Ну, як би тут украсти хоч парочку огірочків!" І як зашне, як зашне — і вкраде!

І тепер уже йому товаришів ни хочеться і бачити у вічі, бо йому лучче самому гратися. Ну, оце вже воно бачить, де-нибудь вишиньки доспівають, — і йому так хочеться покушати новинки. І як піде глухиме бокаме, та роваме, та бор'янаме, — і влізе в садок і вкраде ягідок, і тоді вже так радіє, як ше і разу ни радів, шо втік. І от, це вже в його голові тіки і думається, шоб де шо-нибудь вкрасти. От, приходить він до свого сусіди в хату, і сидить у хаті, і так і пантрує, шоб шо-нибудь вкрасти. А його ж думки ніхто ни зна, шо він собі думає. І наглядить шо-нибудь: чи ножика, чи замочка, чи шо-нибудь друге, — і то вже ниприміннo вкраде.

Ото вже йому і п'ятнадьцять год. Тоді вже воно... де які груші, то його вони ни втічуть; де які баштани, то його вони ни втічуть, де шо він наглядів, то і його. Тоді вже він шукає собі товариша, такого, як він сам. І як зберуться вже вдвох, то тоді і по коморах, і по конюшнях, і куди задумають.

І так воно йде по природі: злодій — і виплодить злодія; розбійник — і виплодить розбійника, а мошеник — мошеника, а баришник— баришника, а розумний — розумного, а дурний — дурного. Воно є і це, шо розумний виплодить дурного, а дурний розумного, но тіки це дуже рідке щасьця.

Злодій і розбійник — найбілше з їдинаків; скоро він тілки їдинак, то зараз або злодій, або розбійник. А чого це так? Бо він змалку дуже плеканий, а з тих плеканьців ніколе ни дожидай доброго нічого, а тіки шо зла.

д) Діти в великій сім'ї.

А вже де є вилика сім'я, шо там дітей четвиро або п'ятиро, то там уже зовсім иначе життя. Там батько дає їм часто прочуханки, — аже есть пословиця, шо каже: „Де страх, то там і Бог".

От як прийде зима, то в ті хаті, де є багато дітей, то там чисте пекло. Ото тіки тихо, як діти сплять, а як повставали, то цілий день робляться настоящі погроми в хаті.

Оце повставали. Ни то, шо рано, але таке вдосвіта. Ну, там батько береться до свеї роботи, а мате до свеї, а діти до свеї роботи — в самий перед до їжі. А в кожні хаті ведеться такий звичай, шо, як встала дитина, то воно зараз за пматуру хліба та давай їсти. То батько зараз до його — і давай йому лопоцанки. І як дає йому лопоцанки, то й приказує: „А вперед Богу молись! а Богу молись! а тоді будиш їсти". Вибив його, добре вибив, і загнав на піч — с час або й білш. А осталні діти, тоді як батько одну дитину вибив добре, то вони вже коло батька „так, як праве вухо", як то кажуть. Те — собі: „Тату! моліть мене Богу!", а те — собі: „Тату! моліть мене Богу!". А батько їм каже: „Отак! моліться Богу, то я вас ни буду бити ніко'ле, а того лидачого раз-у-раз битиму". А тимчасом той вибитий лижить на пічі ше й досі ни моляний, а осталні граються з батьком, — там, коло його лащаться, як ті цуцинята. І він їм росказує яку-нибудь баєчку. То вони це слухають, слухають, а далі — одно другого щип, або драп! і тоді одно, або двоє начинають плакати. От зробиться в хаті плач, рев. Тоді встає батько і начинає лупи'ть уже цих, шо були добриме; от вивітрив їх, вивітрив добре, і позагонив їх всіх на піч. І там вони гудуть, як ті жмілі, там декотрі і посиляться, бо це ж ше досвіток, ше далеко до дня. І це вже тихо в хаті. Ба це с печі так, як ті коти: перше — оден бух; а це низабаром — і другий с печі бух, тоді те — собі, а те собі: „Тату, моліть мене Богу! тату, моліть мене Богу!". От тоді стають вкупі двоє або й троє тих дітей, і зачинає мате молити їх Богу. Каже: „м'я отца", а вони собі кажуть: „м'яца'", а мати каже: „і сина", а діти кажуть: „тина"; а мати: „сьватого духа", а діти кажуть: „стодуха. Аміпь". І це ж ше їм нима чого дивувати, шо вони так говорать, бо самому старшому ни білше, як сім або вісім год, а менчим ни білше, як чотирі, або п'ять год. І так їм мате і далі проказує аж доки і її покойні мамка вчили, і „цару небесний", і „утішителю", і „бладико, прости", і „яко на пиб[ис]и і на зимли", і „нагадавшого пророки", і далі.

Ну, от помолила мате дітей Богу. Тоді садить їх на припічок і дає їм лакомипки. Навитягає їм із борщу картоплі, бо борщ уже в неї давно кипить, вона вже його затирала, як дітей молила Богу, тоді ж вона їм і картоплі навитягала з борщу. І поділила їх всіх ниприміпно рівно: там, чи по дві, чи по три, бо як тіки буде в которого білше, то зараз і біда. Але вона і так з пиме трохи з ума ни зійде; бо вони цю картоплю як поїдять, то знов кричать: „Дай, мамо, їсти!".

Та шо ж вона їм дасть? хліба? — коли хліба ни хтять, прокляті, їсти! То вона їм мусить сипати в чирипочок борщу, хоч трохи і ни докепляний, абе загодити проклятих. Тоді вже, як загодить, — і вони собі підуть гратись. А мате тим часом і ложки миє, і хату замітає, і в пічі вигортає попіл, шоб нагоріло добре в пічі, бо ше і хліб в ночвах, а тут ше і сама Богу ни молилась. От ше до цього всього зачинає і Богу молитись.

Ба це одна дитина с припічка бух! упало і носа розбило. І тут зараз зробилась тривога, Боже мій! Тут прибіг батько. Мате покинула геть-чисто всю роботу, геть і Богу. Прибігає, хапає дитину на руки, цілує його: „А, Боже мій! убилась бідна дитина!". І біжить, хапає з водою кварту, і поливає водою те місце, де дитина впала.. (А для чого це місце поливається водою, то я і сам ни знаю. Казала моя баба колись, ше як я був маленьким, шо це годиться поливати, щоб нічого дитині ни вадило; а більше нічого ни знаю. Ба це знаю, шо, як дитина чого-нибудь злякається, чи собаки, чи кота, чи чого-нибудь другого, то то зараз як тіки-шо злякалось, то зараз треба йому пазуху роздерти аж до пупа. То це для того пазуха роздирається, шоб пириляк ни ожив, бо, як тіки злякається дитина, та зараз ни передерти пазухи, то нипримінно ожеве пириляк; ба як тіки ожеве пириляк, то тоді вже ни одну бабу прийдеться одвідати, та ше нипримінно до схід соньця)... І от як упала вже та дитина с припічка і певне вже плаче, тоді батько і мате шукають виноватого, хто його пхнув с припічка.

То як окажеться, шо ніхто ни пхав, то зараз батько матір загинає лаяти за те, шо, як дитина гралася кругом стола по лавках, то знати вилізло і на стіл. Бо це ніяк ни пройде, шо, як дитина вилізе на стіл та посидить на столі, то послі то нипримінно впаде: хоч з лави, хоч с припічка, хоч звідкіль-нибудь, а таке впаде. Ну, а як дитина розіб'є нихотяче шо-нибудь: або горшка, або миску, або вікно, то за це дитини бити ніяк ни годиться. Бо як за ці штуки дитина буде бита, то та ж сама дитина того ж самого дня нипримінно ше щось розб'є: або вікно, або миску, або горшка; значить, це дуже вадить, як дитина шо розб'є та його за це бити. Або: як мате затирає борщ чи шо-друге вроді борщу, то вона затирає, звісно, макогоном; то вже того макогона вона так і глядить, шоб котора дитина його ни облизала. А ше найгірше — як дівочий пол, шо вже як облизала вона макогона, то вже і надійся, шо в неї буде чоловік лисий, прамо такий, як макогін. А як-шо хлопиць оближе, то буде жінка його лиса, а таке-так ніяк ни пройде, — нипримінно буде вадити. І ни можна маленької дитини бити по губах, даже й помаленьку, бо хоч і виросте здорове, то буде німе: ни вмітеме говорити. І ше ось шо: скоро дитині ше нима года, — Боже сохрани йому риби давати! бо як тіки нагодуєш рибою до года, то воно навіки буде німе, ніколе ни буде говорити.

Ще ось яка замітка: от, як — буває — чешиш голову грібінцем та начешиш воший, то друге єсть таке, що бере ці воші, шо начеше, та кидає на вікні та там їх і лупить. То це тоже ше колись дуже давно казала моя покойна бабуся, шо вошей дуже виликий гріх на вікні бити, бо ни вдержиться ангел хатній. Бо в хаті є три ангили, і вони собі кожин сидить на вікні. Як-тіки говориться в хаті добре, то вони радуються, а як же тіки сварка, то вони смутяться. А хто б'є на вікні воші, то вони зараз покидають ту хату, і хата тоді наповняється ничистеме духаме, — і тоді робиться в хаті сварка й бійка, аж доки ангили ни пирилитять хату...

Ну, тепер тра завирнутись назад. Ну, тим часом наварила мате обідати і замила' хату і каже: „Ну, діти, сідайте! будим обідати". Тоді геть-усі діти — як подуріли! Де котре було — та навипиридки за стіл, і посідали наче тії ангелики, і ждуть поки мате їм пренесе на стіл борщ. Тоді вони за ложки. Те — собі: „Це моя ложка", а те — собі: „Це моя!". І завидуть за столом сварку і бійку. Тоді мате породжає їм ложки кожному, і зачинають обідати. Ну, там їли, чи ни їли, — уже те собі каже: „Я ни хочу", а те' собі каже: „І я ни хочу". Ну, це вже мате несе їм кашу. Це вони до теї каші хап, хап, — і вже ї ни хочуть. Тоді зараз же по шматку хліба в руки собі кожне, і гайда по хаті, наче подуріли. Тоді мате вже впріває з ниме до вечора. Ну, а мате — там чи праде, чи шиє, чи шо-друге робить: в матері раз-у-раз є в хаті двадьцять робот; вона раз-у-раз так, як на коловороті, її раз-у-раз ні'коле в гору глянути.

От прийшов вечір. То тра дітям варити вечерати. От, затопляє в пічі, насипає в піч картоплі, і топить в пічі, і пече картоплю дітям, бо діти вечері ни дождуть, бо поспляться, поки мати зварить вечеру Тут картопля печеться, — діти хапають ту картоплю з жару, і вечерають. А мати місить тісто на галушки. І тимчасом, поки мате зварить галушки, то діти поїдять картоплю... І ше вечері дождуть. От вони тоді-ше сідають вечерати. І тоді допіру лягають спати.

є) Дитячі забави.

У нас є для дітей такі забави.

Ісперва, як воно начинає уже гуляти, то йому зараз у колисці, наверх нього, чіпляють що-нибудь чирвоне: хустину, або пояса чирвоного. І воно на те дивиться і забавляїться. А далше, як воно вже сидить і гуляє, то тоді посадить його з нянькою, і дають йому кота: нянька диржить, а воно гуляє. А тоді, уже воно як білше, як йому вже с-півгода, то воно вже тоді саме сидить. То тоді їму такі забави: дають їму яку-нибудь паличку, або шо-нибудь таке, аби дати в руку, — то воно і гуляє.

А як воно вже ходить на ногах, то тоді: як хлопиць, то давай йому батога, і він собі іс тим батогом прогуляє цілий день; а як

дівчина, то давай її яких-нибудь платочків, — то воно робить зараз ляльки і носить її на руці так, як жінка свою дитину.

А вже як вони підростають, то бігають по вулиці, збираються гуртом і гуляють так: згортають порох на купки і роблять собі баштани; тоді одні у других крадуть кавуни, а ті їх ловлять. І чак собі вони гуляють, поки ни підуть собі у школу.

У школі обучаються грамоти, набираються розуму, научаються закону божого і по історіях Ветхаго і Новаго завета. Іс школи вони виходять уже трохи образовані.

От вони висною уже гонять скотину пасти, і там вони занімаються разними гульбищами. Саме перве — „шкарбутають" палицями. Чия палиця останиться іззаду, то те називають „ґила". Ето вони „гуляють у гили". А друге, тежсаме, гуляють у „шаптура". Шкарбутають палицями чия останиться іззаду, то той кидає свою шапку; а вони всі кидають палицями, поціляють ту шапку: як поцілять, то буде кидати поки ни поцілять; як уже ни поцілять, то тоді ізнов шкарбутають, та другому те саме роблять. Оце воно і називаїться: „у шаптура".

Оце в них всякі такі гульбища до годов двєнадцяті. А послі двєнадцяті год вони уже усе те кидають, начинають друге.

Тоді вже бируться хлопці до дівчат, а дівчата до хлопців. Таким порадком: виходять вечиром на вулицю хлопці і дівчата, уместі гуляють, і зазнакомлюються одні з другими. І с цього у них виходить, що вони ходять на досвітки до кого-нибудь у хату зимою. Там справляють і запусти, і Гандрея, і разні там свої ігри справляють.

Отак вони, із малого до виликого, мають свої забави.

А дівчата стараються такими способами привлікать до себе хлопців. Єслі вона його любить, то вона йому скаже, де' вона буде ночувати; а він до неї преходить. І так вони одне другого сподобає. С тих, буває, і побируться. А білше, що він з неї насміється: може другу взяти, а її покине. То добре, що вона останеться дівкою! а як ше й дитину приведе, — та й тоді вже і сидить у свого батька, — ніхто її ні за що ни має. І сидить — та гудує свою дитину. Дуже довго вона жде, щоб її хто взяв замуж. Хоч найдеться який удівець такий, що вже за нього ніхто ни хоче йти, то вона мусить іти; бо її тоді дуже горе сидіти у батька. Або найдеться який і парубок, та він дуже бідний і лидащо, то той її тіки і сватає.

Як у нас, є зараз покриток ізо три, таких що у них є по троє дітей. І так вони їх бідні і гудують.

ж) Доки батьки піклуються дітьми?

Дітьми добрими родичі піклуються найбілше до двадьцяти год, — парубок і дівка.

Так саме буває, що дівка піде і в шіснадцять год, а буває така, шо і годів із двадьцять-п'ять сидить.

І буває ще так, що остаиться у батька і на цілий вік.

з) Як ділять батьки добро поміж дітьми?

У нас батько ділить своїх дітей так:

Сина — наділяє землею. Стіки в нього є зимлі і стіко є синів, то він дає кожному часьть, шоб було рівно в кожного, — считаїться „батьківщина", і горо'да — тоже. І як добрий батько, то поставить хату і клуню і купить яку-нибудь скотину, шоб йому ни дуже трудно було хазяювати, йому.

А дочці — дає тіко „двіжімоє імущество". Дає її: кожуха і свиту, і скриню, і намисто, і говець штук три. І ше як батько багатий, то дасть биків пару, або корову.

Як нима сина, тіки дочка, — то займає все батьківське імущество. Як є син, то щитаїться „наслєдьнік" — займає наследство: а як нима сина, то дочка „наслєдьніца" займає все „наследство".

и) Вдовині права.

У нас як вийде замуж на його ґрунт, то вона право таке має, як і чоловік. Тіко, вслучаї чоловік умре, а вона ни має од нього наследства, то її вже, як вийти замуж за другого, то це тирає право: вже ця зимля од неї остається.

А як має од того, первого, чоловіка дитину: хлопця або дівчину, то, хоч іде замуж і за другого, а цю часьть зимлі, котору батько дав її чоловікові, то вона вже її займає с собою: ніхто права ни має до неї.

Отаке у нас дурне право.

і) Приймаки.

Як іде парубок у прийми, то він наслідує право те саме, що й вона, як матеме діти з нею.

А як ні, нема дітей, то вона як умре, то він лишаїться права од цього її наследства, воно остається в її родичів, а він іде за наследством до свого батька. Він у тих приймах так розжився, як кажуть, що „був собака в приймах, та хвоста збувсь".

Та'к у нас у приймах наживаються; а тіки за ними дуже один другого пирибігає, — так, шо бідний, которий ни має куска зимлі, то той, за багатим, ніколи у прийми ни вступить.

Як у дівки є дисятина зимлі, то її сватає той, у которого є дисятина зимлі, і вона за того йде. А ранче було так: як сваталися, то ни дивилися, у кого стіко зимлі, а дивиться дівка, шоб парубок гарний, а парубок дивиться, шоб дівка гарна. А тепер! як у дівки є зимля, то нихай у неї і носа ни буде, або похожа на якого зьвіра, — а її сватають, ше і б'ються за неї.

Отака в нас зробилася сотужна зимля. Бо у нас дуже багато пани зимлі диржа'ть, так шо під людьми — може — дисята часть зимлі. За те' в нас дуже б'ються в прийми.

к) Сирітські права.

Сироти в нас як остануться без батька, то записують їх имущество і становлять два опікуни: становлять їх матір і ше одного чоловіка, чужого. І тоді те імущество, которе їх мати схоче пустити в „сироцьке", то те продають [1]), а осталне — на содержаніє собі мати оставляє. Землю пускають у аренду до зросту сиріт.

Як уже вони „взрослі", що вже може роспоражаться саме своїм імуществом, то тоді йому видають на руки його всі прибілі за ті годи, скілки було його імущество в „сероцькому распораженію". У нас оден остався сирота од батька, а мати його вийшла замуж, а його все імущество пішло в „сироцьке". До „возрасту" його — наросло дев'ять сот карбованців. То він їх як узяв у свої руки, то їму ни стало їх і на два годи, — тіко осталося пара бичків! То так ті „сироцькі гроші": лехко приходиться, — і лехко їх проводять: мало вони кому пішли в ползу.

А ці права сироцькі записуються у волості в книжку. Старшина над ними распоражаїться: приїзжає в сило, збирає „сход общества", і становлять „попечителя сироцького капітала". Тоді він ними распоражаїться: визичає людям на вексель, забирає з них 10 процентів, і таким порадком він вибуде год. Тоді вибирають другого. Він пиридає йому, скілки має налічних гроший, а то — векселі йому оддає.

І такі у нас сироцькі порадки.

Оці мальовничі образки сілського життя-буття надіслав до мене 1906 року селянин із с Колодистого Іван Лисак. Це собі простий селянин, тілки ж дуже інтелігентний, добре начитаний. З ним приятелював покійний В. М. Доманицький — відомий український діяч-кооператор у с. Колодистому (та й не тілки в Колодистому), і через Доманицького познайомився з Ів. Лисаком і я. Дано було Ів. Лисакові писану етнографічно-побутову і фолклористичну програму. Тілки ж він не надто тримався програмового плану, а писав так, як йому краще підказувала асоціяція ідей. З художнього боку — його записи через те лиш виграли, але з систематичного — трохи програли, і міні довелося тепер, перед друком, декотрі його розділи переставляти, а поодинокі уступи часом і геть повитягати, щоб дати їм у збірці зовсім инакше місце (у фолклористичній частині). Але стилю Лисакового, його незрівнянної фразеології, сілської мови, з її нелітературною фонетикою і лексикою — я не зачепив ані трохи, — от тілки що я з Лисакового ярижного правопису повикидав „ы" та „ъ" і позамінював „и" на наше „і". Таким побутом усі талановиті записи Ів. Лисака подаються тут в його безпосередній, первісній формі і віють на читача щиро-народнім, любим ароматом українського села. Од повітового міста Звиногородки до с. Колодистого

[1]) = „продають" на скілкись літ, тобто пускають в аренду. *А. Кр.*

прошу вас Господине [illegible]
пишити до мене хоч маленьке
письмецо чого вам хочуся
и я вам тоді [illegible]
[illegible] [illegible] будьте здорові
найщирший ваш українець
И. Лисак

1906

23 ноября

буде понад 20 верстов; між Звиногородкою та Колодистим лежить містечко Кални'болота, або — по урядовому — Єкатеринополь.

Побутові записи, в своєму рідному селі Колодистому, поробив Ів. Лисак у кінці 1905-го і в початку 1906 року; фолклорні — навіть передпе. Я тоді попрохав його прислати мині ще й його фотографію (в Колодистому, дякуючи покійному В. М. Доманицькому, навіть і свої сілські фотографи завелися). Надсилаючи мині свою фотографію, Ів. Лисак долучив ще й характерного листа. Факсіміле я тут подаю (ст. 68). Воно наочно ілюструє авторів правопис. — *А. Кр.*

До „факсіміле" на ст. 68-ій:

просю васъ Господаре одъ пышить до мене хочъ маленьке письмечко шо вамъ хочыця а я вамъ тоди отъ пышу тымъ часомъ бувайте здоровы любящій васъ украïньць

И. Лисак

23 ноября

II.

ПРО ВСЯКІ СІЛЬСЬКІ КАРИ, СУДОВІ І САМОСУДНІ.

(1880, містечко Ли'сянка) [1]).

У волосних наших правосудів найчастіше карання — то на тіло, „по голій", тілки ж приговоряють не на більше, ніж написано в законі, тобто „до двадцати ударовъ"; а як часом — то кажуть за провину заплатити гроші: накладають пеню, „штрап". І якось воно не трапляється так, щоб той, кого до чогось присудили, прохав у суддів замінити йому тую кару на котрусь иншу. А чому того не трапляється? — та тому, що до волосного суду селяни наші обирають людей з-поміж свого-таки гурту. То отії судді-селяни добре міркують, що' то за чоловік, кого вони судять, а так само — шо' він має чи чого він не має, та й присуджують винному саме таку кару, щоб проти неї не охота була йому й спиритися. Що правда: часом може статися так, що суд, через щось-там, візьме засудить винного до непідхожої йому кари (бо от, скажемо, присуд вийде не по його грошах, або, знов, з нього людина дуже поважна, то „по голій" карати його не чля), то тоді підсудний заявляє суддям, що він з того при'говору не завдоволений, дак нехай йому дадуть копію приговору, а він „подасть жа'лобу". Звичайно проти грошової пені спориться той, хто бідний і не має чим платити; а проти биття спориться багатир, бо він радніший заплатити грошей навіть два рази стілки, аби його не били, а люди б не глузували. Та такі пригоди трапляються в суді дуже не часто; волосні судді ніколи в світі не наважуються вибити різками заможного селянина.

Заможних селян судять так. Той, кого позвали на суд, приходить — та й іде до осібної кімнати: „судейської"; а там засідають волосні судді та з ними помічник волосного писаря, або й сам писар,

---

[1]) Подається те, що записав 1880 р. народній вчитель у містечку Ли'сянці — Йосип Димінський, син відомого подільського етнографа. Містечко Ли'сянка — верстов 23 на північний захід од Звиногородки. Писав він цеє для відомого дослідника українського звичаєвого права проф. Ол. Кістяківського. Тепер Кістяківського папери перейшли до Української Академії Наук, і акад. І О. Малиновський видобув ці Димінського записи з-поміж иншого архівного матеріялу. Писані вони по-російськи, дуже важким, канцелярським стилем. Та ми їх тут подаємо по-українськи, саме такою мовою, якою говорять у нас на Звиногородщині. *А. Кр.*

щоб записувати рішення волосного суду І от вони засідають, слухають, а той, кого покликали на суд, виправдується, хоче їм довести, що він того або того не робив і не винен; але — докидає він — коли вже судді та волосний писар присудять, що він таки винен, то він ладе'н дати на Божу церкву стілки-там грошей, або стілки. Суд переслухає, як він виправляється, тоді переслухає й того, хто його позиває. І коли виявиться, що позов — таки справедливий, а той, кого позивають, людина заможненька-собі, то судді пам'ятають його обіцянку про „Божу церкву" та й присуджують, нехай він заплатить пеню. І ті гроші, що він дасть, оддадуть не куди, як таки на церкву, зрідка хіба йдуть вони до громадських („обчеськи'х") сум. Тут і судді, і той, хто позиває, і той, кого позвали — всі вірять, що вони тим роблять дуже добре діло, і що Бог за це заплатить своєю ласкою і позовникоі і винному; а так само й судці без Божої ласки не зостануться. Проти такого вирішення не сперечається й позовник, пристає на це.

Судді не вважають на те, чи чоловіка, чи жінку вони судять і до чого засуджують, — хіба що бачать, що жінка не порожня; тоді, замість вибити її різками, вони або присуджуть жінці щось робити на громаду, або — здебілшого — її карають грошовою пенею, „штрапом", од одного до двох і трьох карбованців; не дивляться, чи то багато для неї, чи небагато; білшої-ж пені, ніж три карбованці, ніколи не буває.

II.

Волосні суди не присуджують „къ лишенію свободы", хіба що дуже рідко. А коли когось замикають під гарешт, то це робить волосний старшина й староста; то вони замикають до „холодної" за бешкет, за бійку, за побій, за неплатіж подушного, викупу. Кого посадовляно до „холодної" за бешкетування чи за бійку, то ті пересидять у „холодній" якийсь день, часом два, та й їх випускають на волю. А котрі сидять за те, що грошей не платять, то їм доводиться инколи висидіти й днів троє. Таких тюрем чи „мъсть заключенія", як у го'роді, по селах нема. Оберуть для арештованих одну з хат (чи, там, „ко'мнатъ") у волосному правлінні, — та й край, і то, звичайно, коли є така зайва хата. І коли по деяких волосних правліннях така зайва кімната справді знайдеться, то в ній ніколи не топлять, і не мастять її в сере'дині, і не дають туди світла. Через те в народі таку кімнату справедливо звуть „холодна". А побілше, щоб замкнути когось при волості під гарешт, приладнають таке собі підземелля, отаке ніби льох, без вікон, а світло доходить туди хіба крізь двері, та й то — тіки тоді, як хтось двері одчинить, щоб увійти до льоху. І все ж тому, хто сидить у такому льоху, буває краще ніж тим, котрі сидять у „холодні[й]", бо хоч би який мороз був тоді на дворі, а в льоху тім, у підземеллі, не так воно й холод-

но, не морозно. По деяких селах роблять волосну „гарештантську" в старосвітських димарях, або зачиняють чоловіка в клуню, чи куди. В усіх „правительственныхъ мъстахъ заключенія" видають „заключеннымъ" харчові гроші. А на селі, кого замкнули при волосному правлінні, тому не буде ніяких „харчових" нізвідки. Коли замкнули чоловіка з того-таки самого села, де є волость, то йому ще байдуженько, бо свої сім'яни вже ж таки принесуть йому хліба. Та коли сидить чоловік з иншого, далекого села, то то вже чисте лихо йому! сидить він нічого не івши, хіба що сторож волосного правління зглянеться на бідолаху та й дасть йому Христа-ради хліба шматок.

III.

Хоч на церкву гроші суд і оддає, та до якоїсь епітимії або до покути — не присуджують ані сільські суди й начальство, ані священик.

IV.

Не суд, а самі люди, надто ж по глухих селах, над злодіями частенько роблять ось яку кару. Як виявлять злодія, то водять його селом.

Це прямо-таки обряд такий. Обікрадений, як знає, хто його обікрав, іде до коршми та й об'являє всім людям, хто там є в коршмі, шо ось такий-то чоловік (і каже його ймення) цієї ночі вкрав у нього, скажем, вівцю, або курку, або свиню, або свинину, сало; а через те він і прохає усіх добрих людей, хто тут є, піти з ним та потрусити у того в хаті. Усякий, хто є тоді в коршмі, неодмінно мусить — бо так уже годиться — піти за обікрадяним. І всі гуртом ідуть до того, кого мають за злодія, та й трусять його хату. Додати треба, що серед тих, хто йде на трус, раз-у-раз буде сільський староста адже-ж він неминучий гість сільського шинку, із підначалними своїми десятськими... І от, як витрусять крадіжку, то все теє, шо злодій покрав, забирають із злодієвої хати та й навішують на злодія та й ведуть його до громадського зборища — до шинку.

Як приведуть до шинку, то його зараз-таки прив'язують до стовпа, і він стоїть коло стовпа який час, пообвішуваний овечими шкурами, м'ясом, салом, свинячими ногами, — одне слово, на ньому навішано все те, з чого видко його злодійство, те що в нього витрусили. Прив'язавши його отак-о до стовпа, тут його й облишають, а всі, хто трусив і хто не трусив, ідуть до шинку випити могорич за те, що трус так до-пуття вдався. П'ють могорич добрі люди години дві і три.

Тимчасом сільські хлопчаки густим натовпом збираються коло прив'язаного злодія та й виробляють з ним, що їм заманеться. Та не самі дітлахи знущаються з бідолахи. Зачувши, що коло шинку гукають-галасують, надходять і старші люди. То кожен з них має

собі за повинність геть-чисто обплювати пику бідолашному злодюжці. Тоді діти, побачивши, що' роблять старші люди, силуються робити те саме іще краще, ніж вони.

Отак-о стоїть провинний, аж доки збереться чималий гурт цікавого народу. От, назбирається людей трохи чи не всеньке село, — тоді одвязують злодія од стовпа та прив'язують його до тачки („Тачка" — це такий ніби візок, щоб возити землю; вона на одному колесі, з двома голобельцями-держаками). Сідає в ню один з найзавзятіших інквізиторів, з палюго'ю в руці, та й їде селом, — везе його злодій. Вся юрма, що надводить тачку й запряженого бідолаху, має собі за повинність — на кожному роздоріжжі добре попобити злодіяку палюгами по спині.

Отаке виробляється аж два дні. На ніч бідолашного злодія замикають до свиней.

Я сам на свої очі бачив, як селяни вчинили таке-о з упійманим злодієм.

V.

У сусідньому з нами селі селянин „обідив" священика, із свого-таки села попа. Священик дочекався неділі, пішов правити службу Божу до церкви, а як служба Божа одійшла, то він попрохав людей ще не йти додому та й розказав своїм парахвіянам, як його отой чоловік покривдив.

Селяни вислухали попову кривду та й вирішили — зараз-таки піти до винного, покарати. Діялося це влітку, і селяни загадали тому мужикові надягти на себе кожуха! а поверх кожуха свитку, ще й підперезатися. І отак-о вдягняного, в кожусі й свиті літом, водили-гонили його селом. Попотягали вони його серед літньої спеки годин із п'ятеро по селу, а тоді повели його на сільський цвинтар. На цвинтарі, на одній з гробових плит, поставили того мужика навколішки, а до рук дали тримати дерев'яну колоду, пудів так із двоє завважки.

Катування теє затяглося, так, години до одинацятої.

VI.

До одного знахура (С. Х.) прийшла дівчина, дочка заможного селянина з того самого села. Прийшла вона, щоб він щось порадив їй на нездоров'я, а коли можна, то нехай би він і погоїв її од хороби. Знахур переслухав, чого вона хоче, та й сказав, що треба її насамперед добре полапати. Довго він її оглядав та розпитував та облапував, — а тоді об'явив їй, що вона непорожня. Дівка страх засоромилася та й пішла додому.

Мина якийсь час, зустрічає знахур тую дівчину на вулиці та й править з неї аж два карбованці — за те, що про ню мовчатиме, людям не казатиме. У дівчини таких грошей не було, то вона

сказала, що не дасть. Знахур розсердивсь та й подавсь до коршми, та й усім, хто там у коршмі був, він розказав, що, от, отака-о дівчина вагітна. Чутки незабаром дійшли до її батьків, і тії жахнулися: як?! що?! Вони взяли її розпитувати, та вмовляти, нехай вона признається, всеньку правду скаже. Тілки-ж дочка казала одне й одне — що вона як єсть ні з ким не спала. Батьки, не пійнявши своїй дочці віри, взяли покликали бабів-повитух, — нехай вони оглянуть їхню дочку, чи зайшла вона в тяж, чи ні. Повитухи оглянули й заявили, що тому нема правди.

Тоді батько тієї оббріханої дівчини удавсь до громади, та й попрохав, щоб учинили суд над знахуром, — бо на що він пускає погані чутки за його чесну доньку? Громада переслухала батькове прохання й докази та й постановила: нехай знахур залізе в шинку під стіл тай г а в к а т и м е по-собачому на кожного, хто увійде до шинку.

Знахур не сперечався і, що люди присудили, те й зробив: гавкав з-під столу [1]).

VII.

Котрий чоловік вчинить дуже лихий вчинок, — чи заб'є кого, чи церкву обкраде, або, знов, бджоли покраде, то про таких народ каже, що найкраще було-б їх вішати на шибениці.

Разом з тим слід завважити, народ наш не дуже радий з того, що тепер на суді немає хоч-би якихсь легеньких „мук" (тортур) для тих вражих людей, що проти них є геть-усі докази, а вони таки не признаються, що винні. Так само, кажуть, слід би „брати на муки" й тих людців, котрі не хтять виказати своїх товаришів-спілників, що разом з ними крали або яке-инче лихо діяли.

Та народ не просто собі язиком плеще, що варто б лихих людей „на муки брати", — він, коли треба, так-таки й робить це. Бо коли люди наші, сами, без допомоги од поліції, упіймуть злодія чи якогось иншого такого лихого ворога, то, перше ніж приставити його до поліції, тяжко його б'ють, а далі й мордують-катують. Катують — то таким способом, що б'ють отого злодіяку дручками по п'ятах, та викручують йому руки, прикрутивши цурку, то-що, і катують отак-о доти, аж доки він признається до того, чого вони хочуть.

---

[1]) Ор. Ів. Левицький у своїх старосвітських „Волинських оповіданнях" (Київ, 1914, в примітці до оповідання „Пашквіль", ст. 114) зазначив, що в судовій практиці на Литві і Волині XVII-XVШ в. звичай вимагав, щоб, за лихий наклеп, винний в присутності суда рачки підліз під лавку і, лежачи там, перепросив би по статутовій („Литовського статуту") формі: „што єсми менилъ на тебе, вь томъ на тебе брехалъ, якъ песъ"; а промовивши: „брехалъ, якъ песъ", він ще повинен був з-під лавки тричі прогавкати по-собачи. Це називалося тоді в юридичній мові: „odmaviac" (= брати назад) і szczekac". Про це, напр., див. Акты Вилепской Комиссіи для разбора древнихъ актовъ, т. XV, № 83. — *А. Кр.*

VIII.

Разом з тим от що варто затямити. Чоловік може бути й злодій-злодіяка, і всі люди теє знають, але ніколи наші люди не викажуть поліції того злодія, що не вчинив жадної шкоди саме-іменно їм, людям нашим. Тим-то злодій, коли хоче щоб люди в тій околиці, де він живе, не були йому ворогами, то ніяк у світі нічого не вкраде там у них, а краде де-инде. Через те поліції важкенько приходиться викривати якогось злодія, і багато злодійств так і залишаються невикриті. Бо звичайно поліція, щоб розшукати того, хто щось украв, шукає його саме там, де крадіжка скоїлася; а направду, той злодій то буває собі чоловік аж із третього або з четвертого села; ну а його односельчани — то ті, хоч і знають, що крадіжка то то не чиє діло як його, та виказати його побо'ються. У їх — така думка, що, хоч би поліція й злапала того злодія, то на суді однаковісінько його виправдають і випустять, або він сам утече; а тоді вже то він знатиме, я'к йому найкраще помсти'тися, „з лихвою", — так кажуть вони.

XI.

Коли когось із селян завдадуть через щось-там до тюрми, а потім звідти випустять, то селяни такого людця вже мають за навіки пропащого. І думають вони так недурно, бо й справді воно часто так буває. Казав міні один старий селянин: ще ніколи того не бувало, щоб той, хто в тюрмі посидів місяців з двоє, опісля не став би злодій та страшенний крутій.

X.

Є в народі ось яке оповідання про кари для розбишак.

Їхав селом якийсь руський, — купець із крамом, — та й заїхав до коршми, щоб коні погодувати, та й самому чогось попоїсти й горілки чарку випити. Як ото він наївся, витяг він свого гаманця з грішми та й став гроші лічити. На лихо йому, сиділо тоді в коршмі двоє селян, здоровецьких мужиків, і бачили вони, як він свої гроші лічив. І зайшла їм у голову думка — тії гроші собі до рук прибрати. Дорога, кудою мав той руський далі їхати, йшла величеньким лісом. От вони, тих двоє розбишак, і надумалися там засісти та й руського дочекатися. Не довго ж вони чигали, бо он-он-он — і вже руський той над'їхав. Порівнявсь він із ними, — вони заступили йому дорогу: „Давай гроші!" Руський — нічого: не сперечався з їми, а любісінько витяг гроші і тілки поспитавсь у них: „Чи-ж багато вас тут?" Розбишаки йому одказали, що „оце ж нас двоє". — „Ну, каже руський, то треба вас поділити, а то, хто вас зна, ви ще поб'єтеся!". Цеє кажучи, полічив він поділив гроші по половині, і простяг до одного — одну половину, до другого — другу. Нічого

собі не думаючи, розбишаки спокійнесенько підійшли до нього, — радіють, що оце ж кожному такого багато грошей припадає. А руський як-стій схопив кожного в руки та й бахнув лобами одне об одного. Обидва розбійники аж зомліли та й попадали на землю. Тоді руський узяв одного з них та й повісив на дереві догори ногами, а другому — взяв пообламував ноги. І так покинув. Уранці йдуть шляхом люди, побачили одного, вішалника — мертвого, а другого — каліку безногого. Почали розпитувати, що воно за знак, а той каліка всю правду й розказав, — мовляв однаково вже йому гірше не буде.

Отаке мінї оповідав один наш селянин, а він сам на свої очі бачив того каліку в Київі. Так отой каліка й переказав йому усе [1]).

[1]) Записав Йос. Дмінський у містечку Ли'сянці, 24 вересня 1880 року.

III.
СВАТАННЯ.

(Село Попівка під Звиногородкою).

(1926)[1])

Як підходить сину років вісімнацять, то батько й мати потехеньку придивляються до людей, — тих, що є в них дівчата, — та й до дівчат. Отож і починають радитися. Починає хто-небудь з батьків, найбільше мати. — „А що, старий? Треба щось думати! Начеб то пора й сина дружи'ть, та невістку взять... хай бе собі працювали в парці та господарство збирали, поки молодчі. Та й міні допомога була б". — „А в кого ж бе й узяти? як ти думаєш, стара?" — „А бог його святий знає, до кого-б його й посилати!"...

Отак одного вечора радились і старі Гавриленки'. — „Наче б то Писанки' нічого собі люди", каже Радін Гавреленко. — „А як же! то гарні люди, й гарного заведе'ння. Та й дівка гарна, смирна, робоча, покірлива... А коли йде куди, то нікого не минає, щоб магайбі не сказала". — „А що на це Панас скаже?" — „А чим же він закепкує?! Дівка пристойна, гарна, як туполя гнучка, а батьки з прадідів чесні, ні з ким не позивалися, ні в чім негарнім не замішані, богобоязливі, нічого не вкрали, не осудили". — „То й посилаймо, нехай Бог помагає... А кого ж бе нам у старости' запрохати? хто тут найлучче вміє балакати?" — „А хто ж, як не Нихвонтій та Димид?.. Гукай на Марійку, хай іде до хати"...

Ото Марійка прийшла. Та й кажуть її: „А біжи-лишень, доню, до Нихвонтія та до Димида, та й скажи, щоб вступили на час сюди". Коли — прийшли старости. Та й питають (хоч сами вже й догадуються, в чім справа): „А що це ви маєте нам таке гарне сказать?" — „А догадуйтесь!" — „А хто вас знає! Може, хочете нас пов'язати, або що?" — „Боронь боже! Ми вас в'язати не будемо. Хай вас люди в'яжуть". — „А де ж нам тих людей шукати?" — „А бог його знає... Може, ви де пораїте?" Старости вишукують людей, хто має дівчата. А старі мовчки слухають, а тоді й кажуть: „А не лучче було б до

---

[1]) Записала у селі Попівці (верстов над десять на захід од Звиногородки, по тім боці р. Тікича) С. М. Терещенкова, що завідує музеєм у Звиногородці. *А. Кр.*

Миколи Писанки? ми так наче на ньому й помирилися із старою. Вони люди наче б то гарні, про них нічого негарного не чуть: обмірковані, хлібосолні, а богобоязливі, що й мухи не вб'ють. Як іде шляхом після дощу, то ні одні річечці не дасть застоятись: кожну пропустить, щоб не спинялась". (Бо то річечкам дощовим гріх застоюватися, — щоб швидче йшли до моря, до своєї рідні).

Отак вони радяться. І не питаються сина. (А той давно оком накинув иншу).

Посилають до сусіда позичити хліб (бо свататься йдуть не инакше, як з позичаним хлібом). Принесли хліб, гукнули на Панаса. Беруть позичаний хліб, благословлять його, не кажучи куди посилають: „Іди, сину, шукай собі талану, нехай тобі Господь помагає". Син цілує хліб і руку батькові, потім матері. Після цього дають той хліб старостам і дві пляшки горілки. Ті беручи кажуть. „Підем. Посланців не б'ють, не ріжуть". А батьки додають: „Та з порожними руками не йдіть до нас!" Старости, виходячи з хати, кажуть: „Господи! пострічай добрий час!"

Вийшли з хати. Ідуть мовчки. Панас питає: „Куди ж це ви мене ведете?" — „Отам мовчи", — кажуть старости: „там побачиш!" І так мовчки дійшли туди, де Писанки сидять. Панас побачив, що не туди куди б йому хотілось, — але нічого не каже: бо треба коритися старшим.

То молодий залишається на дворі під вікном, а старости йдуть у хату (Трапляється, що молода дуже не до вподоби, — то свати в хаті балакають, а молодий втіче).

То от увіходять старости в хату, кланяються й кажуть: „Добри'-вичір у ваші хаті!" — „Доброго здоровлячка! просимо сісти". Старости сідають і кажуть: „Сядемо, щоб старости сідали". Бо коли не сядуть, то хазяїнові це непошана. Далі кажуть: „Та й не питаєте, чого це ми до вас прийшли?" — „Скажете, чого й що ви за люди". — „Ми стрілці-молодці, вийшли на припорошу, і побачили слід куниці. Пішли та й пішли тим слідом — і вислідили аж до вашої господи. А тепер будемо вас в'язать за те, що переховуєте куницю". Господар одказує: „Та боронь Боже! ніякої куниці в нас нема, — трусіть!". Старости „А коли знайдемо, то наша буде?" — „Та трусіть, трусіть! такої звірини в нас нема!" — „Та то ж не куниця, тож красна дівиця!" кажуть старости, і кладуть хліб. — „Дівиця хоч і є, то не для вас". — „Не для нас, а для нашого козака. А в нас козак молодець, просимо видати за нашого козака". Дівчина вибігає з хати, і там залишається з хлопцем. Батько: „Та ми ж вас не знаємо, ні вашого козака". Староста: „Наш козак гарний, гарного хазяйського роду, чесного заведення". Батько: „Та скажіть-же, хоч, од кого це?" Староста: „Еге! вам скажи, — а ви, як не оддасте, та на сміх та на глузи підіймете!.. Ми ж вам кажемо, що люди гарні, ваша дитина горя за ними не зазнає. Люди — Господи які! батько — статечний господар, нікому ні-

коли й лихого слова не сказав, а мати — там така добренна, що на всей куток! гріх і подумать". Батько: „Добренна, а без палиці не пройдеш?" Староста: „Та Бог з вами! Це ж од Радона Гавреленка!.. Хліба не цурайтесь, це ж хліб людський, не наш". Батько: „Та так бе ви й казали! а то через вас і я не гарно сказав. Вони то люди гарні, але чи вони вас сюди прислали?.. Та й хлопця вашого ми не знаєм, може, він кривий або сліпий? Покажіть же нам, нехай ми його побачим, який він кота в мішку не торгують". Старости гукають у вікно: „Гей, козаче! а йди-лишень сюди, бо нас тут в'яжуть!" Іде.

Сказав Панас „добривечір" — та й став соромливо коло порога. А незабаром і дівчина ввійшла та й стала біля печі, ніби щось розглядає в запічку. Старости кажуть: „Дивіться на хлопця, щоб не сказали, що ми обмани'ли. Він не кривий, ні сліпий, — якого вам ще треба?" Батько: „Та ми то бачимо. Він хлопець гарний, і гарного роду, але нема за чим оддати. Та й дочка ще молода, нехай ще погуляє". Старости: „Еге-ге! Поки молода, то тіко тоді й оддавати. А ви хочете, щоб постарілась?!.. Ми молодої й шукаєм. У нас і козак молодий, то ви кажіть нам щось гиначе". Мати: „Та що ж вам казати? Вона ще не вміє нічого робити, ні хліба пекти, вона ще допіру на ноги зіп'ялася". Старости: „Це не біда! мати навчать — покажуть, як що робити. Вони жінка добра". Мати: „Еге! ще й справді подумаєте, шо вона не вміє нічого робити! А вона в мене, що я вмію, то й вона". Батько: „Та воно, про нас, то й байдуже. А як дочка скаже?" До дочки: „Кажи, дочко, одряжай їх". Дівчина соромливо: „А я знаю?" Батько: „Ні! мабуть, ідіть собі. Може, де иншу знайдете, а ми ще почикаємо". Старости до дівчини: „Ну, кажи ж, дівчино, підеш за нашого хлопця? Дивись, який перед тобою бравий стоїть!" Дівчина мовчить. — „Та не бійся! у нас тобі добре буде. У нас батько й мати добрі, будуть жалувать, як рідні". До батьків: „Кажіть же, бо ми од вас не підемо, поки не почуємо доброго слова". Батько до жінки: „Стара! що його робити?" Мати: „Та про мене й байдуже. Тіко, як же я без неї лишуся? Я ж без неї як без рук". Батько: „Еге-ге! хіба вона тобі вік буде роби'ть? Обійдешся. Он-он-о, Клим тобі візьме в хату, та й буде робити, — а вона хай іде меж люди, поки наші очі світять". Мати: „Еге! не встигла на ноги зіп'ястися — та вже й меж люди?! Хіба в тебе діти полова, що ти будеш розкидати?" Батько: „І справді прикро роблю я: рідну дитину виганяю з хати!.. Ні, свати!" Старости: „Не підемо з хати, поки не почуємо од вас путнього слова". Батько: „От напасть! Люди добрі, дякуємо вам за хліб та за вашу честь, але з цього нічого не буде. Кажу ж вам, що воно ще молоде, й богма за чим оддавати. Нема меляного, а на капусту ще й кіт не валявся, а треба ще й до капусти. Ідіть собі шукайте иншу, не гайте часу". Батько сидить біля порога на стілчику й курить люльку, пускаючи дим в одхилені двері. Старости моргнули оден до другого, схопили Писанку — і посадили із стілчи-

ком за столом на покуті. Староста поставив на стіл пляшку горілки. Писанка здивований промовив: „Та що ж це буде?" Староста: „Будем горілку пить". Писанка: „Та ставте хоч і другу, то нічого не поможе!" Староста другий ставить другу пляшку горілки на стіл. Писанка:„Та що ж це воно буде?" А староста вискакує на лаву й здіймає образ і кладе на стіл, а другий староста зняв хліб з полиці і теж на стіл. Писанка бачить, що нічого не поможе, гукає до дочки: „А чи нема в тебе, допю, їх чим пов'язать, щоб тутечка не бунтувались у нашій господі?" Дівчина йде в комору й уносить на деревляній тарілці два рушники та й соромливо ставить на стіл, бере рушника й кладе старості на плече. А той одказує: „Дякую, дочко, нехай Бог помага!" Потім другому теж. Писанка вилазить із-за стола, а староста мерщій дає хліб в руки, бо вже зняв хліб з полиці, й гукає на молодих: „Бийте поклони!" (Бо коли б батько поблагословив тим хлібом, що старости принесли, то опісля обдумався б й одмовив бе, — сказав би: „я ж вашим хлібом поблагословив, не своїм"). Батько стає біля стола й благословить хрестяче хлібом. Дівчина й хлопець б'ють три поклони, і за кожним поклоном цілують образ, потім хліб і батькову руку, перше дівчина, потім хлопець. Після стає мати, — так само кланяються й матері. Зараз же старости садовлять батька й матір за стіл на по'кутя, а сами ріжуть швидче той хліб, що принесли (Бо коли не розріжуть, а батьки' розраяться, то можуть молодою хліб одіслати; а коли розріжуть, то не одішлють). Молода подає огірки, капусту, яблука, коли день підпаде скоромний, то й сало. Мати, затурбована, промовляє: „Ви так одразу нас захопили, що й немає чого подать". — „Нам не те дороге, що на столі, а те дороге, що за столом та перед столом". Старший староста наливає чарку горілки й каже до сватів: „Дай же, Боже, щоб діждати потанцювать та чоботи побить!" п'є горілку і налива до батька. Батько підносить чарку і каже: „Дай же, Боже!" і проказує всякі побажання, і випива. Староста налива, батько подає другому старості. Той випива, бажа всього доброго, і передає матері. Як вип'є мати, то староста налива й каже: „Пийте до дочки". Мати дає доньці, а тая бере чарку й цілує руку матері й батькові, потім старостам, та піднесе чарку до губів — і передає молодому. Молодий теж цілує руку батькам, потім старостам, і вип'є. Молоді не сідають, а закусюють стоячи. Старости ввесь час балакають, розказують веселі байки, — такі, що про сватання. Після вечері батько й каже: „Тепер, ми козака не пустимо, загарештуємо, бо хто вас зна, що ви за люди і хто вас сюди прислав. А коли вас прислали батько й мати, то хай прийдуть: ми побачимо, що' вони за люди, то тоді їм оддамо й козака". Старости розпро'щуються, цілуються з сватами. Свати випроважають їх аж за ворота, і вертаються.

А старости йдуть до батьків молодого, не скидаючи рушників з плечей. Як увіходять у хату, весело гукають: „А здорові

будьте, татусю та мамусю! біда трапилась! Ми ходили на влови, і пішли по припороші, і надибали слід куниці, та влізли в чужу господу, — і ті господарі нашого козака загарештували. А тепер — ідіть визволяйте!" Після цих жартів починають оповідать, як що було. Батьки, як иноді, то зараз таки йдуть; а найбільше йдуть другого дня в-вечері.

От другого дня ідуть до батьків молодої молодого батько й мати. Як увіходять до хати, то кланяються й кажуть: „Добри'вичір! будьте здорові з п'ятінкою святою". Кладуть хліб на стіл. Ті зараз прохають сісти. Ті сідають, кажучи: „То й не питаєте, чого ми до вас прийшли?" — „А Бог вас знає! скажете чого". — „Та тут наче б то наші діти щось теє. Та й сни сняться якісь такі, Бог його знає проти чого вони". Писанчиха ставить на стіл закуски, які є в хаті, а разом і просить сісти вже за стіл. Гавреленко ставить пляшку на стіл, а Гавреленчиха миску варенників, бо вона з собою принесла. І сідають на покутя: Писанка — за стіл, а Писанчиха — з краю стола. Гавреленко частує, і їдять, що є на столі, та радяться, коли призначити сватання. [*А. Кр.*: Як де, то звуть „заручини"]. Порадилися, що найлучче буде в неділю в-вечері. Свати довго не сидять, дякують за вечеру, цілуються й виходять; їх випровадили за ворота — і свати пішли техенько.

В суботу в молодої цілий день готуються до „сватання" [*А. Кр.*: або, там, до „заручин"] мастять біля печі, долівку миють, прибірають, затірку місять, кури ріжуть, та инше.

В неділю варять, печуть, запрошують родичів та приятелів на сватання, а молода — ту подругу, яка має бути за „старшу дружку". Вечером молодого батьки запрошують своїх і йдуть до батьків молодої на „сватання". Беруть із собою паляницю, періжки, вареники, бабку запечену, курку чи качку. Молодий іде з парубком, — котрий має бути за „старшого" буярина. Ідуть вони не разом: по одному, і по двоє, щоб не спристрітили. Входять у хату, кланяються: „Помагайбі! будьте здорові з неділею". Ті кажуть: „Спасибі! будьте й ви здорові" і прохають сісти. Гості ставлять на стіл, що принесли, та й сідають: на лавках, на полу, на припічку, де хто зможе. Та жартують-розмовляють. Як уже всі гості посходяться, то господарі прохають за стіл. Молодого батько-мати та хазяї сідають на по'кутя, а всі гості — кругом стола, молоді, буярин і дружка — сідають з-краю на полу. Молодої батько вип'є чарку горілки, а потім частує гостей, починаючи із сватів. Всі, кого частують, приказують: „Дай же, Боже, здоров'я — в світі прожить, дітей одружить та унук дочикати!" Хто що придумає — приказує, а батько всім одказує: „Дай Боже!" Потім вечеряють: найперше — капусняк, потім квасок, затірку, печене м'ясо, потравку з курей, курчата запечені з начинкою, качки, вареники в сметані, бабку, яблука, груші, сливи. До кожної страви частуються горілкою, настояною на корінні, та наливками; при цьому радяться, на коли призначити весілля. Найбільше призначають за місяців два, півтора, а коли близько до Пилипівки, то й швидче. Потім

умовляються, які подарунки. Молодої батько каже: „Ото, щоб міні були рукавиці та щоб кожушані" А мати: „А міні — чоботи. Як собі хочете, а щоб чоботи були та ще й гарні. Та в мене ще й дівчина є, то її мусять купити стрічку гарну, на гаршинів чотирі, та й грошей хоч півкарбованця. А хлопцям — по ножеві. Опроче у нас є родичі і так добрі люди (називають, скілки їх), — шоб було всім по шишці й рушникові! а матері хрещені — гарний очіпок і рушник, а батькові — хустку й шишку". Молодого батько: „А міні «борону» й хустку". Мати: „А міні — шерстяну хустку. А родичі у нас теж є, то шоб їх не минали, а по шишці й рушнику щоб дали (називають, скілки родичів). Хрещені матері — теж, гарний очіпок і рушник, а батькові — хустку й шишку". Молоді в договори не вплутуються, а дружка й буярин дбають за молодих. Всі договори обмірковуються не просто, а з різними приказками та приштами, я'к колись десь було сватання. А тому це тягнеться всеньку ніч, — аж перед світом трохи заспівають та й розходяться. І ще б були сиділи, та коли розви'дниться, то соромно йти. Та й не безпешно люди будуть дивитися, а очі бувають усякі. Гості розходяться, прощаються і приказують самі-найкращі побажання.

Доки весілля ще настане, увесь час готуються: наме'люють борошна, нару'бують дров, прибірають, що-базару їздять до міста: може, що треба докупити? Молоді[й] — куплять скриню, кужуха, набирають полотна (в кого свого нема), за'полочі, купують гостинці й подарунки. Вдома шаткують капусту, білять хату, та инше. Молода мусить обшити всіх хатніх, себе й молодого, тобто вишити й пошити сорочки. Її допомагає старша дружка. В кожну неділю та свято дівчата-подруги приходять, помагають квітки робити, а жінки та молодиці затірку місять, борошно сіють на паляниці, на шишки та коровай. Кабана колють гарного, барани ріжуть, та инше. На затірку вимісюють пуд борошна на копі яєць (60 штук); кислої капусти виходить відер десять; горілки — відер сім.

В неділю рано на остатнім тижні, молода запрошує старшу дружку. Та йдуть на друге село до родичів — прохать на весілля. Вбирається так, як на весілля, лиш не розплетяна.

В четвер печуть паляниці, штук сорок (Після неділі паляниць іше підпікають. Та ще гості, трохи чи не всі, хто йде на весілля, несуть по хлібові). У вечері свати ще сходяться та й до краю обмірко'вують, як починати й що робити. Вип'ють і розходяться.

В п'ятницю з самого ранку родички сходяться до молодої й молодого і печуть шишки, штук двісті. Вони цілий день розчиняють, місять, ліплять — співаючи. Мати частує. У вечері пізненько розходяться.

1926.

Додаток до „сватання"

З того оповідання, яке С. М. Терещенкова записала в с. Попівці (1926), видко, що „сватанням" звуть у нас не тілки геть-усю довгу передвесілну процедуру (починаючи з ходіння двох старостів „припорошею" та „куничим слідом" аж до хати, де сидить тая „куниця, не-куниця, а красна дівиця"), а звуть „сватанням" тісніш саме отой вечір, що здебілша скрізь по Вкраїні зветься він „заручини". Обрядових пісень тут не зазначено, та очевидячки поміж ними повинна б бути оця, що я її маю в записі Ол. Панасевича (1897) в недалекому од Попівки селі Гусаковій

Два рушники — старостам,
Третій — молодому;
Іще йому подарую
Хусточку шовкову.
Подивлюсь на молодого
Йому усміхнуся,
Та з Василем молоденьким
На вік заручуся.
Я й по хаті чуки, чуки!
Оддам їм рушники в руки,
А найкращий — Василю,
Щоб любив він Марусю!

Тілки ж О. Панасевич не каже, щоб ця пісня співалася на „сватанні", а подає її попросту як „весілну" (субітню, певне; пор. ст. 94, е).

А. Кр.

IV.
ВЕСІЛЛЯ В СЕЛІ ПОПІВЦІ.

(10-12 в. од Звиногородки).

(1926).

Весілні записи із Звиногородщини я маю такі:

а) 1878 р. — з містечка Ли'сянки, верстов двацять-три на північний захід од Звиногородки. Записував народній учитель Йосип Димінський, син відомого подільського етнографа Андрія Димінського, за програмою, даною йому од проф. Ол. Кістяківського. Першого весілного дня (тобто субітнього) Димінський не подає, а починає з неділі, з вінчання.

б) Мої записи 1890 р. — із двох близьких сіл на захід од Звиногородки. Одно село — Не'морож (од Звиногородкл 5 верстов), друге село — Озірна (од Звиногородки 2 верстві).

в) Півтора десятка весілних пісень із села Гусакової (верстов 12 на півд.-зах. од Звиногородки), що записав там Ол. Панасевич 1897 року.

г) Дуже докладний опис весілля 1926 р. в селі Попівці, верстов над десять на зах. од Звиногородки, поруч сіл Неморожі та Озірної — записувала там на місці С. М. Терещенкова, що завідує музеєм у Звиногородці.

Для друкування покладяно в основу дуже добрий опис С. М. Терещенкової. Мої тексти, записані сорок тому літ у сусідній із Попівкою Неморожі та в Озірній, можна сказати нічим не одрізняються од теперешніх Терещенкової записів. Деякі (і то нечисленні) мої варіянти та ще такі Неморозькі й Озірянські пісні, що їх у весілному Попівському описі С. М. Терещенкової ми не знаходимо, я подаватиму серед її текстів у квадратових дужках. Так само можна було використати для друку скілкись текстів із Гусакової 1897; тілки ж і про тексти Ол. Панасевича з Гусакової, так само як про мої тексти з Неморожі та з Озірної, треба просто сказати, що вони мало-мало чим одрізняються од тих текстів, котрі позаписувала С. М. Терещенкова в сусідній з ними Попівці.

Що ж до Ли'сянських весілних записів Йос. Димінського 1878 р. — то в них ми знаходимо вже чимало-чого несхожого з усіма инчими вищезгаданими записами із Звиногородщини. Тему весілний Ли'сянський опис Йос. Димінського 1878 р. подається в нас далі зовсім окреме, як самостійна цілість.

Акад. А. Кримський.

І.

СУБОТА (у молодої).

а) Мати розчиняє коровай.

В суботу дуже рано, як треті півні заспівають, встає мати й молода. Мати розчиняє коровай водою з трьох криниць та борошно з трьох стіжків (а може котра криниця або стіжок буде щасливий?) та миє дочці голову й заплітає в дрібнюшки дуже тісно, щоб потім довше розплітали та співали. Трапляється, що мати слаба, то вона не миє молодої, але заплести мусить не хто, як вона, бо це вже в остатнє.

Дуже рано сходяться дружки, бо молода вже наперед їх позапрохувала.

б) Молода скликає родину.

Як позбираються дружки ще ледві сіріє, молода благословиться в матері „скликати родину". Вона б'є поклони тричі й каже: „Благословіть мене, мамо, родину скликати", та за кожним поклоном цілує матері руку, і хліб, і в губи. Мати благословить її хлібом і одказує: „Бог благословить", і дає в руку рушник. Того рушника молода носитиме в руці аж до кінця весілля.

І от вона після благословіння од матері та од батька йде з дружками „по родину".

На самий перед іде молода до попа, щоб таксамо поблагословитися. У попа б'є поклони і каже: „Благословіть, пан-отець!" і цілує. Цілує попа тілки в руку. Піп благословить її рукою. Старша дружка кладе на стіл шишку; а шишок вона несе велику хустку.

Доки йшли де попа, то не співали. Тепер піп поблагословив, молода з старшою дружкою вийшла з хати, а там біля хати попової чекають її дружки (їх 18 — 20). То вони починають співать:

1) Ой, попе, попе, батьку наш!
Одчини церковку проти нас!
Звінчай дітки-однолітки,
Бо вже час.

2) Ой, попе, попе Гордію!
Не дзвони рано в неділю,
Задзвони рано в суботу,
Завдай дружечкам роботу.

Після цього „йдуть по родині", до тих родичів, хто живе в тому ж селі. І доки того ходіння по селі, дружки співають. Молода всіх, кого спіткає, цілує: старих — в руку, молодих — в губи, дітей — в лече. До родини, до знайомих та до всяких приятелів молода заходить у хату з дружкою, кланяється до землі тричі кожному хто в хаті, й каже: „Просять батько й мати, і я просю, не погордувати вступи'ть в нашу хату на дар божий, на хліб, на сіль і на весілля". Дружка кладе шишку на стіл і каже: „Дайте прадива — молоді[й] коси доточи'ть". Їй дають „куклу" прядива, й вона віша за пояс. Поки обійде село, то обвішається навкруги-себе; — і вона, ще й друга. Дружки співають, по селі ходячи, такі пісні:

3) Дружечки-голубочки!
Зійдіться до купоньки,
Зійдіться до одної,
До своєї молодої.

4) Ой рядочком, дружечки, рядочком,
По-під вешневим садочком!
Вищипайте руту-м'яту зелененьку,
Заквічайте Оксану молоденьку.

5) Помалу, дружечки, ступайте,
Нашого винограду не ламайте.
Бо наш виноград сам поріс,
Кудись нашу Оксану бог поніс.

6) Защебетав соловейко в саду на лану,
Казала Оксана: „заміж не піду"
Казав соловейко: „буду літати",
Казала Оксана: „буду гуляти",
Казав соловейко: „політаю",
Казала Оксана: „погуляю"

7) Помалу, дружечки, йдіте, 2
Пилом не пиліте,
Та щоб наша пава пилом не припала,
Щоб на наші віночки не впали пилочки.

8) Ішла Оксана по воду —
Сподобала Панаса на вроду.
Впустила відерце на денце.
Витягни, Панасе, моє серце!

[9) (Запис, в с. Неморожі 1890 р. *А. Кр.*)]
Сивий-білий лебединочку!
Чи був же ти на Дунаєчку?
Чи бачив ти та й голубочку? —
Ше тіки хтів ізлинути,
Вона мене побоялася,
В лататтячко ісховалася. .
Молоденький Іванку!
Чи був же ти на Дунаєчку?
Чи бачив ти та й Марієчку? —
Ще тіко хтів ізлинути,
Вона мене побоялася,
У світлоньку заховалася.]

10) Виряжала мати дочку на село:
— Проси, доню, родиноньку весело,
Щоб твоя родинонька весела була,
Щоб до тебе на весілля прибула.

11) Ой ходили ми, ходили
Та все одним слідом:
Зеленою сачавицею
За своєю сестрицею.
З гори та в долину 2
По червону калину,
По хрещастий барвіночок
Оксані на віночок.

12) З гори та на гору 2
З хазяйського двору,
З-під білої берези
Йдуть дружечки тверезі.

13) Ой ішли ми мостом, 2
Під золотим хрестом,
По соснові дошці —
До Оксани в гості.

14) Ой ішли ми в лужку, 2
Загубили дружку,
Тепер ідем співаючи,
Дружечки шукаючи.

15) Ішли ми лапами, 2
Пшеницю ламали:
Уже тобі, дівко Оксано,
Не гуляти з нами!

16) Ой не шуми, рою, 2
Понад головою,
Та зашуми дібровою
З хорошою молодою.

17) Ой у гайочку отава, —
Чогось наша Оксана не жвава:
Поки дружечок зібрала,
Темная ніченька настала;
Поки дружечок запросила,
Темная ніченька наступила.

18) Ой уже ми находилися, 2
Ой уже ми наклонилися
Старому й малому
Й Богові святому.

19) Ой скочу я в кринку, [1]) 2
Нарву я барвінку,
Та постелимо столи,
Щоб було зеленесенько,
Вечеряти веселесенько.

20) В лузі ми бували, 2
Калину ламали
Та в'язали пучечками
З молодими дружечками.

21) Ой вінку мій, вінку,
Хрещастий барвінку!
Купувала тебе в ринку,
Замикала тебе в скриньку,
А тепера ходю,
На весілля просю

[21 а. Вар із с. Неморожі, 1890, запис. *А. Кр*]
Ой вінку, мій вінку,
Хрещастий барвінку!
Купувала в ринку,
Замикала в скриньку,
Тепер носю,
На весілля просю].

[22 З с. Неморожі, 1890, запис. *А. Кр.*]
Вій вітер з рожі
Та повій по дорозі,

[1]) „Кринка" — те саме, що „криниченька". Порівн. далі №102. *А. Кр.*]

Розмай русу косу, червоний пояс.
Руса коса моя плечиці встеляє,
Дівчинина челядь, як мак процвітає].
23) Там Оксана дружечки збирала,
Русою косою маяла,
По волосочку губила,
Отецьких синів любила.
[24) С. Русакова, 1897, запис. Ол. Панасевич]:
Олено, де ти була?
За річкою гречку в'язала!
А в нашої гречки — чорнії вершечки,
А в вівса — роса коса,
А в пшениці — золотії косиці,
А не ходи боса — коло мого проса!
А не роби сліду — та на мою біду!
Гочадра-помандра,
По-волоськи джа-джа!
25) Котилося яблучко з Миргорода [1]),
Прикотилося яблучко під ворота.
Стелися, хмелю, по тину,
Бо йде Оксана додому.

Як молода — сирота, то їй співають:

26) Ой ходила та Оксана по круті горі,
Нагляділа щуку-рибу на бистрі воді:
Плеви, плеви, щуко-рибо, тихо по воді,
Прибудь, прибудь, мій батеньку, тепера міні.
Дай же міні порадоньку, бідні сироті.
— „Ой рад бе я, доню моя, прибути тобі, —
„Насипана сира земля на руки міні,
„Зліпилися карі очі на віки міні,
„Господь тобі, моя доню, до помочі стань,
„Є у тебе, доню моя, рідний дядько, —
„Нехай дає порадоньку так, як батько.
— Є у мене рідний дядько не оден, не три, —
Ніхто не дасть порадоньки такої, як ти.

Коли в селі ще є весілля, то молода однаковісінько зайде прохать до себе, а коли дві молодих спіткаються, то стелять свої рушники на землі навхрест, б'ють поклони на рушники тричі й кожний раз цілуються.

в) „Коровай готують".

В той час, як молода ходить-прохає на весілля, мати з шишками йде прохать на коровай [2]) родину та сусід. Поки мати ходить прохать, удома порядкує „куховарка", що прийшла ще з п'ятниці. Вона в цей час варить обідать для коровайниць і готується до вечері; її допомагають де-хто з близьких родичів чи сусід.

Кожна сусідка, як її закличуть на коровай, робить собі „квітку" з калини та барвінку, затикає за хустку та й іде на коровай. Сюди йдуть самісінькі жінки, не дівчата, і кожна коровайниця, як іде, що-небудь несе: або борошна миску, або яєць десяток, сала кусок, масла, миску слив, одне слово: несе — що хто має, аби не з голими руками, бо не годиться. І кожна неодмінно бере в пазуху ножа, щоб не з'урочили. Як увіходить коровайниця в хату, батько дає чарку горілки і прохає закуси'ть. Вони закусюють нашвидку: смажану капусту з м'ясом [3]), холодець, вареники в сметані.

[1]) У Звиногородці, за дитячих літ, я чув варіянт: „з Новгорода". *А. Кр.*]
[2]) Дуже звичайна вимова „короваль". *А. Кр.*]
[3]) Це, ми бачили (ст. 49), зветься „закуска". *А. Кр.*]

От, уже зійдуться всі запрошені, і коровай зійде. Мати вибирає, котрі з них мають коровай місити. І тоді починають до його братися. Раз-у-раз місять коровай удвох близькі сестри, чи братові (аби не вдови) – і то такі, котрі живуть гарно з чоловіками. Вдовам не дозволяються місити, щоб не повдовіла молода, а на коровай — то їх просять. Старі жінки так само приходять на коровай, але ліплять самі молоді жінки, а старі тілки навчають та розказують молодим, як воно було колись. Дві молодих коровайниці-родички посилають до батьків молодого, а од молодого до молодої присилають своїх прохать на коровай. Як ці коровайниці в хату ввійдуть, кладуть шишку на стіл і кажуть: „День добрий! кланявся сват свасі, молодий молоді, рогач чаплії, лопата коцюбі, а макогін куховарці — і прохають на коровай". Їх частують.

Коровай раз-у-раз розчиняють у ночвах. Ночви стоять перед столом на ослоні. Котрі молодиці мають місити, ті миють руки і благословляться. Одна з них каже: „Пане-старосто, пане-підстаросте!" (Староста й підстароста, або дружко й піддружко, це брати жонаті, або близькі родичі). Старости одказують: „Ми раді слухать". Коровайниці кажуть: „Благословіть — молоді[й] коровай міси'ть. Ті одказують. „Бог благословить". Коровайниці лічать: „Раз, і другий раз, і третій раз". Староста одказує, всі три рази. „Бог благословить". Поблагословившись, співають три рази:

27) Благослови Боже, І отець і мати
Благослови Боже, Своєму дитяті
Коровай зібгати.

Дві обрані коровайниці починають місити. Мати для них додає ще одну „прислужницю", таксамо з ближчих, то тая підсипає борошно. Як вимісить тісто, то викладають його на стіл, а прислужниця вишкріба ночви та й окроме змісює вишкрібане тісто, і окроме його кладе, щоб сходило, а далі з його роблять голуба; то той голуб буде куховарці. Вимісяне тісто для короваю кладуть на стіл, щоб сходило, і накривають чистою скатіркою. В той час поки місять та поки тісто сходить, коровайниці співають; а їх буває повна хата.

28) Дві сестриці коровай місять,
Вони його не замісять
Без скрипочки, без дудочки,
Без чарочки горілочки,
Без скрипки, без тарілки,
Без чарки горілки.
[28 а). С. Наморож, 1890, запис. *А. Кр.*].
Дві сестриці коровай місять,
Вони його не замісять
Без скрипки, без, балабайки,
Бел гіркої горілки.]

29) Оксанина ненька, 2
Та й по вулиці ходить,
Та й сусід своїх просить.
— Сусідоньки мої, голубоньки!
Прошу вас до себе,
Та й до свеї хати —
Дитяті коровай бгати.

30) Орали ми цілицю, 2
Сіяли ми пшеницю
По горі, по долині,
Щоб стало всі родині.

31) Вийду я на могилу, 2
Гукну я на родину:
— Бувай, родино, бувай
До мене на коровай!
32[1]). Як ми коровай місили,
З Дунаю водицю носили,
Як не з Дунаю, з криниці, —
Місили коровай сестриці [2]).
33) Ой стану я та й подумаю,
Ой стану я та й подумаю,
Ой що ж міні та й робити:
Чи воду носити, чи коровай місити?
Як буду воду носити,
То я утомлюся:
Як буду коровай місити,
То горілки нап'юся.
34) Світи, Боже, з раю,
Світи, Боже, з раю,
До нашого кораваю.
Світи, Боже, з неба,
Бо нам Тебе треба,
Світи, Боже, нижче,
Щоб до кораваю ближче.
35) Сам Бог коровай місить,
Пречистая світить,
Ангол воду носить,
Господа Бога просить.
36) Ой знаю я, знаю, 2
Що в цьому кораваю:
З трьох криниць водиця,
З трьох стіжків пшениця.

Як тісто висходить, то ті молодиці, що вже місили, благословляться: „Пане старосто, пане підстаросто!" Одказують: „А ми раді слухать". — „Благословіть — молоді коровай бгати." Благословлять тричі і перелічують: раз, і другий раз, і третій раз, — як і попереду. Тепер молоді коровайниці, що мають охоту ліпити (аби не вдови), миють руки й починають ліпити. Перемісивши співають: „Благослови, Боже!" Мати подає пікну' діжку, і її ставлять на ослоні перед столом. Мати кладе в діжку хліб та грудку соли. Закривають діжку віком, на віко посиплють жито й борошно. Мати дає три свічки, їх засвітять і приліплять до діжі на трьох кінцях віка. Далі розкачують коржа, кладуть на віко, поверх коржа — перехрестя, посередині на перехрестя — два голуби, щоб любилися діти, потім — вареники з сливами, після цього посипають сиром, поливають маслом; все, що кладуть у коровай і поверх кораваю, то все по парі, щоб молоді весь вік були в парі. Поверх цього всього кладуть паляницю, посеред паляниці кладуть дві шишки вкупі, об'язані обручиком. Весь коровай убирають голубчиками, шишечками, рогаликами й різними винтехлюшками, виробляними з тіста; їх пришпилюють соломинками. Крім кораваю ліплять „лежня" (лежень — довгий калач), круглого калача, качку, борону й гребінку. Поки це все робиться, коровайниці співають:

37) Кораваю-раю,
Я тебе вбіраю
У рожеві квіти,
Щоб любились діти.
38) На коровай ішла,
Коробочку яєчок несла,
На дорозі впала,
Яєчки побила.
Пішлося на біду, —
З чим же я на коровай піду?
39) Я коровай бгала,
Трошки тіста вкрала,
В пазуху сховала.
Стали люди закмічати
Та сорому завдавати.

[1]) У мене примітка 1890 р., з с. Не'морожі: „Це — як місять коровай, першому старості". Як розуміти цю примітку, тепер міні не ясно. Пор. №42, 43, 44. *А. Кр.*

[2]) Неморозький вар. 1890: „Із широкої криниці — замісили коровай сестриці". *А. Кр.*

Трійця по церкві ходила,
Спаса за ручку водила:
— Ой, Спасе ж наш, Спасе,
Ходи до нас часто!
В нас хороші коровайнички:
Хорошенько коровай бгають,
Сиром посипають,
Маслом поливають,
В середені — тетерочки,
А по боках — перепілочки.
41) Оксанин батько багатий був
Та виорав пивоньку — на цілику.
Посіяв пшеницю — на новині.
Колосиста пшениця — на стеблі,
Хороший наш коровай — на столі.
42) Наш півень білокрилий, 2
Наш дружко чорнобривий,
Перевеслом підперезався
Та й до короваю взявся.
43) Наш дружко прибрався
(Сім років не вмивався).
Взяли його по-під боки
Та повели на лотоки:
Нахилили, вмили.
Серпом підголили.
44) Ой помела, дружбоньку, помела,
Щоб твоя головонька печі не мела,
Бо як помела не буде,
Все ж твоя головонька відбуде.
45) Коміи каже: „Пахне 2
Коровайом смашно".
Піч паша регоче,
Короваю хоче,
А припічок заливається —
Короваю сподівається.
45) До збору, дружечки, до збору!
Рубайте сосну здорову
Та кладіть її на загніт,
Щоб був коровай на весь світ.
46) А в нашої печі 2
Золотії плечі,
Мальовані крила,
Щоб коровай загнітила.
47) Голуб прилітає 2
Та в піч заглядає,
Коровайниць питає:
— Коровайниці-голубочки,
Чи час коровай сажати?
48) Говорив коровай три речі:
Чи далека доріжка до печі?
Дайте василька — підператися,
Щоб до печі добратися.

Насамперед садять у піч „голуба", а потім коровай, після короваю — лежня, калача, „гребінку" й „борону". Після цього молодиці беруть діжу і носять на руках вище голов, стукають об сволок і співають:

50) А піч наша на стовпах,
Діжу носять на руках.
Пече наша піч, пече!
Спечи нам коровай іще.

Після цеї пісні коровайниці всі миють руки в великій мисці й тею водою вмивають батька-матір і поцілуються, а потім коровайниці вмиваються і вмивають усіх, кого піймуть, і не втираючись цілуються. Тоді коровайниці йдуть на тік з цею водою, що руки мили. З ними йде батько з горілкою; вони співають:

51) На тік мі йдемо 2
І воду несемо,
І воду і водицю
Поливати пшеницю.

На току кроплять снопи, які є, солому, клуню, і танцюють; а декотрі молодиці грають на рубель та качалку, відро, затулку од печі то що. (Грачів для весілля наймає молодий, і вони весь час при ньому; в молодої, коли в хаті немає молодого, то грають на хатнє прилади). Батько частує їх, а вони танцюють і грають: це „коровайниці борошно обтрусюють". Після того танцювання йдуть борошно обтрусювати в садок, і там танцюють і кроплять дерево,

щоб родило, потім на город ідуть кропити. А батько ходить і частує. Після обтрусювання йдуть до хати і співають:

52) На тік ми ходили 2
І воду носили,
І воду і водицю,
Роди, Боже, жито й пшеницю.

Входять в хату, сідають за стіл, обідають і співають тричі:

53) Робили ми діло,
Аж нам чоло вспріло.
На бога ви гляньте,
Нам горілки дайте.

54) Ми звідсіля не підемо, 2
Поки бочки вина не вип'смо,
Поки з печі короваю не витягнемо —
Аж тоді ми підемо.

Потім устають із-за стола, витягають коровай, кладуть на пікцу' діжку, накривають чистою скатіркою та й виносять у комору, а таксамо „гребінку" й „борону", а „лежня" — кладуть на рогу стола проти де сідає молода [1]). Круглий калач: ставлять на столі миску, на миску цей калач, на калач дві нових ложки, звязані червоною стьожечкою.

г) Коровай у молодого.

У молодого коровай таксамо ранком розчиняють, і все таксамо робиться. Тіко, що молодий ходить по селі з одним буярином, а всі инші буяри сходяться до нього перед тим, як ідуть розплітать. У молодого не роблять калача й лежня, а роблять „качку" для тещі. У молодого грають грачі. Наймають грачів на три дні. а грають вони довше, бо весілні не пускають їх, а складаються й додають [2]). Тепер у нас грають на дві скрипки й бубон, а давніш грали на бас і цимбали — окрім скрипки. Та буде тому років двацятеро, як покинули в нас цимбали. На горіщах вони були ще лежали, та як пішли всякі „налоги" на музику (в 1920—1922 роках), то цимбали всі попаляно.

Після півдня до молодого збираються б о я р и („буярі"). Буярів бува 20-18, як і дружок; а свашок — дві; і світилок — дві. „ С в а ш к и " сестри або родички молодого; то молодиці в гарних хустках, вишиваних сорочках, горсетках, спідницях, підперезані вишиваними рушниками. „ С в і т и л к и " — таксамо сестри або близькі родички, дівчата одягняні так, як і свашки, тілки що на голові — стьожки й квітки. Старша світилка носить у руках ш а б л ю в суботу й неділю до вечора. За старих часів молодого сестра несла справжню таки шаблюку, заквічану квітками. А тепер зветься „шабля" пучок васильків сухих, — отих, що їх кладуть мертвим коло голови (це — що ніби шабля вже вмерла), а в ті васильки ставлять дерев'яний хрест (— що ніби хрест поставляно на шаблі). І три свічки воскових горить в пучку васильків: одна з них довга, і нею шабля обкрутяна.

---

[1]) тобто близенько коло молодої. — *А. Кр.*

[2]) хіба що сами грачі якось уранці тихенько втечуть. — *А. Кр.*

А кінець шаблі вставляно в цілушку житнього хліба; в тій цілушці навскрізь вирізано такі риси, як шишки. Зверху цілушки, де держа'ть руками, обмотано хусточкою. Старша світилка завжди і йде і сидить обік молодого.

д) Косу розплітають.

Доки те все робилося, молода обійшла родину та знайомих і повертається з усіма дружками додому.

Сідають за стіл. Молода і дружки — всі одягняні в вишиваних сорочках, святкових спідницях, горсетках, рушниками підперезані (на весіллі тіки рушниками вперізуються). Заквічані вони квітками, котра — більше, котра — менче, а молодої вся голова вквічана. Збоку до квіток пришито два маленьких віночки з позлітки та червоної волочки. Котра дружка посватана, то таксамо заквічана, як молода, в віночки, „вінчики". Дружкам дають їсти: капусту, холодець, печеню, квасок з курки, вареники, періжки до ряжанки, яблука, то що. Вони обідають і співають:

55) Боронися, Оксано, боронися,
Та не дай кісоньці розплестися,
Та не дай кісоньці маяти, —
Лучче б було б дівкою гуляти!
Не дай кісоньці розплести, —
Лучче було б дівкою підрости!

56) Десь, у тебе, Оксано, батька нема,
Десь, твоя матінка спати лягла,
Десь, твої братіки в турка на війні,
Що ні'кому боронити кісоньки твої.
Десь, твої сестриці в чужі стороні,
Боронити кісоньки —
На дрібнії слізоньки!

А тимчасом молодого мати й батько благословлять іти до розплітання молодої. Вони сидять у себе перед столом на ослоні. Молодий б'є їм поклони й цілує хліб і в руку тричі. Потім вони виряжають сина за ворота й навчають, щоб уклонився незенько тещі, тестеві й родичам, дають йому хліб, — і він іде.

Молодий іде попереду; обік його — світилка з шаблею, а коло неї друга; з другого боку — свашки, позаду — грачі й буяри.

Коли молодий прийде до молодої, вклониться її батькові і матері і родичам і поцілує всіх, — тоді ставлять ослона перед столом, кладуть кожуха, садять молоду, і старша дружка благословиться в старости: „Пане старосто, пане підстаросто! благословіть молоді косу розплести". Ті тричі поблагословлять, — і тоді дружки співають:

57) Благослови Боже, 2
І отець і мати,
Своїому дитяті
Кісоньку розплітати.

58) Ой дай, мати, стілця, 2
— До стілця кожуха, 2
Щоб сіла молодуха.

59) Ой брат сестрицю розплітав,
Де ж тії уплітки подівав
Поніс на торжок — не продав,
Менчії сестриці подарував:
— Возьми, сестрице, оплітоньки,
Будем розплітать кісоньки.

Молодий з молодої братом виплітають оплітки й дають сестрі; а коли нема сестри, то близька родичка — за сестру. Далі співають:

60) Ой брат сестрицю та й розплітає,
Все рожу споминає: 2
„Не йди, сестрице молода, заміж:
Ще рожа процвітає". 2

61) Було літо, було літо, та й стала зіма;
Посію я чорнобривці коло Різдва.
Коли мої чорнобривці зацвітуть,
Тоді мою русу косу розплетуть.
Уже мої чорнобривці розцвітають,
Уже мою русу косу розплітають.
Уже ж мої чорнобривці розцвіли,
Уже мою русу косу розплели.
Розплели русу косу на дрібний мак, —
Дай же нам, Боже, усім так!

62) Ой дай, мати, щітку, 3
До щітки гребінку —
Розчесати кіски
На дрібнії слізки.

63) Наїхали, моя ненько, щось за пани,
Взяли мою русу косу під жупани,
Взяли мою русу косу та й розплели.
Стала моя руса коса маяти, —
Стала моя матінка плакати. —
Не плач, матінко, по косі,
Та заплач, матінко, по красі,
Бо коса буде косою,
А краса не буде красою.

64) Упав гребінець під стілець, —
Подай, Панасе-молодець!
— „Я ж тобі, Оксано, не вдівець,
Щоб подавати гребінець"

65) Ой дай, мати, масла! 2
Я ж тобі корови пасла,
Гонила на росу, —
Дай масла на косу

66) Ой на дворі те'рень тешуть, 2
А в хаті косу чешуть.
Уже терень обтесали,
Уже косу розчесали.

67) Ой тихо-тихо Дунай водоньку несе,
А ще тихіше Оксана косу чеше,
Ой, що ж начеше — на тихий Дунай несе: 2 [чок,
— Ой пливи, косо, під матінчин дворо-
Послухай, косо, що матінка говорить.
Матінка каже: „Не добра годинонька,
Бо йде від мене рідняя дитинонька"

68) Ой на дворі просо молотять, 2
А в хаті косу золотять.
Уже просо обмолотили,
Уже косу озолотили.

69) Ой, просо, просо, волоття!
Ой косу мою золотять!
— Косо моя золотая,
Не рік я тебе кохала,
Що-суботи змивала,
Що-неділеньки квічала,
За один вечір втеряла.

[69, а). С. Неморож, 1890, запис. *А. Кр.*].
Ой просо, просо, вороття,
Ой ко'со ж моя золо'та!
Та не рік я кохала,
Що-суботоньки змивала,
— За один вечір втеряла].

70) Глянь же, моя ненько, на мене.
Як твоє серденько не в'яне?
Розплели кісоньку, та й має.

71) Татарин братік, татарин,
Оддав сестрицю за даром [1]),
А русую кісоньку за п'ятак,
А біле личко оддав так.

72) Стрелнули з рушниці;
Не пізнав брат сестриці —
За русими кісоньками,
За дрібними слізоньками.

73) Не пізнала мати 2
Свойого дитяти
За русими кісоньками,
За дрібними слізоньками.

74) Похилеє дерево явурина,
Покірнеє дитятко Оксана,
Що незенько отцю й неньці вклониться,
Дрібненькими слізоньками вмиється. —
Ой не жалуй ти, Оксано, низького клону,
Поклонися родиноньці ще й чужому!

Отак косу розплели й розчесали.

є) Молодий і молода на покуті. Полуднають.

Як розплели й розчесали косу, то, доки співають останню пісню, дружко чіпляє молодому до бока за пояс хустку, що нею молоду в понеділок зав'яжуть.

---

[1]) За дитячих моїх літ (в 1870-их рр.) я ще чув, як співали: „Оддав сестрицю за таляр." *А. Кр.*

Потім молодий і молода кланяються її батькові й матері і всім хто в хаті, і цілують, а дружко тим часом стелить на по'куті кужуха, де молоді сиді'тимуть. Після цього молодий бере молоду за рушник, що у неї в руці, а староста — молодого — за хустку, що коло бока; благословиться — і заводить на п о с а д, садить на кожух. Треба сказати, що, доки одбувається весілля, молодий весь час у шапці, тіко коли кланяється, то старший боярин йому скидає своєю рукою, бо молодий — „князь", а тому своєю рукою шапки не скидає. Молодий — неодмінно в вишиваній сорочці, що йому молода вишила.

Як сядуть молоді на посад, тоді сідають дружки за стіл (а їм показує молода, де котрі[й] сідати). Перед столом сідають буяри (і їм, теж, показує молодий де кому сідать). Коло молодого сідають світилки, а коло світилок — свашки.

Всі полуднають, а дружки полуднають і співають:

75) Ішла Оксана на посад, 2
Зострічa її Господь сам
Із долею із щасливою, 2
Із доброю та годиною.

С в а ш к и.

76) Ішов Панас на посад, 2
Зустрічає його Господь сам
Із долею із щасливою,
Із доброю та годиною.

Д р у ж к и.

77) Ой глянь, мати, та на мій посад: 2
Усі дівки у косах сидять,
А на мою та роса впала.
А на мою та роса впала, —
Бо я свою та й розчесала
Широкою та гребінкою.
Широкою та гребінкою,
Із людською поговіркою.

[Коли немає матері в молодої, то співають:

[78). С. Неморож, 1890, записав *А. Кр*].
Оксанина ненька та перед Богом стоїть,
Та й навхрест ручки держи'ть,
Та й Господа-Бога просить.
— Пусти мене, Боже, до долу,
А із долу — додому.
Хай же я та подивлюся
На своє дитятко,
Чи хоро'ше, чи споря'джено,
Чи в час воно та й посаджено.
Спорядили добрі люди,
Посадили близькії сусіди.
Посадили, як те паненятко,
Сидить собі, як те сиротятко.

Це — коли матері нема].

є) Ідуть і молода і молодий на субітню вечірню — і з вечірні прямують до молодого.

Цеє одспівавши, дополуднують та йдуть до церкви: молодий, молода, дружки, світилки, свашки й буяри. Як ідуть на вечерню, то не співають.

Молодої батькові й матері в цей вечір до церкви йти не годиться, а тому вони, як випровадять молодих, то стануть і помоляться в хаті, а потім садовлять за стіл усіх, хто є в хаті. А мати молодої, як молоді підуть до Церкви, посилає по свої[й] родині та посилає грачів на добраніч грать. З грачами посилає хлопця, молодої менчого брата (або родича, коли нема брата) і дає йому мішок. Він водить до тих, кому треба грать, і носить мішок, у мішок

складають, що дають за грання. Найбільше дають хліба, а як хто, то дають гроші.

На вечерні молоді довго не стоять, а тіко поклоняться образам та й ідуть до молодого. І дружки співають; а молода йде до сусід молодого, знайомиться, в кожну хату заходить, кланяється й цілує. Дружки співають:

79) Ой, були ми в церкви, 2
Молилися Богу,
Святому Миколі,
Що стоїть на престолі.
80) Лети, лети, соколоньку,
Вище од нас,
Та занеси звістоньку
Перше від нас,
Бо в нас звістонька
Од короля,
Щоб нам дорога
Проста була.
81) Чуй, мати, звістоньку
Про свою невістоньку [1]):
Висока, як ялина,
Червона, як калина.
82) Світи, зірко, з неба,
Бо нам тебе треба
Нашому молодому
До щасливого дому
83) Чи рада ти, свекрушенько, чи не рада,
Ведем тобі невістоньку з винограда.
Чи ти нею молодою згордуєш,
Чи ти її вечеряти зготуєш?
— Не згордую, дружечки, не згордую,
Я ж її вечеряти зготую.
84) Ой, свекрухо, свекрушечко,
Подивися у віконечко:
Чи то метіль мете,
Чи невістка йде?
Метіль мете стежечками,
Йде невістка з дружечками;
Метіль мете, замітається,
Йде невістка, поспішається.

ж) Прийшли до молодого.

85) Добрий вечір цьому, 2
А хто в цьому дому
— Старому й малому,
И Богові святому.
86) Увійшли ми в світлицю, 2
Глянули на полицю;
На полиці—паляниці.
Добрий вечір вам, зовиці!

Молода кланяється молодого матері й батькові, а потім усім хто в хаті є. Після цього дружки благословляться й заводять на посад, і всі сідають за стіл, заспівавши: „Іде Панас на посад" – співали і в молодої (№ 76).

87) Ой у місяця аж два ріжечки,
Обидва — рівнесенькі. 2
Ой у Панаса аж два братіки,
Обидва — рідненькі.
Оден братічок коня сідлає,
А другий примовляє: 2
— Іди, братічку, з турком на війну
Завоюй королівну.

Та співають у молодого не довго.

з) Молода з дружками, повечерявши у молодого, вертає на субітній вечір додому

У молодого — дружки багато не співають, бо молода поспішає до свеї матері. Після вечері молода з дружками йде додому, а молодий із своїми залишається — „вити гільце".

[1]) В с. Гусаковій (запис. Ол. Панасевич 1897): „Чуй, мати, звістку — про свою невістку". *А. Кр.*]

Дружки йдуть співають:

88) Були ми в свекрухи, 2
Їли ми пампухи,
По столі качали
І в мед умочали.

89) Були ми у свекрушечки,
Їли ми аж до душечки,
Їли, пили, ще й гуляли.
Хорошенько нас приймали.

Коли ж не добре:

90) Були ми в свекрухи, —
Так як не бували.
Пили ми горілку,.—
Як і не пивали.
Аби в свекрухи в гостях були!
91) Місяцю ріжкатий, 2
Де ми бу'дем ночувати?
Чи в руті, чи в м'яті,
Чи в дружчині хаті?
92) Замітай, братіку, новий двір,
Застеляй, братіку, тесовий стіл,
Застеляй, братіку, лавочки,
Щоб посідали дружечки.
93) Світи, брате, свічку 2
Та йди на зустрічку,
Бо вже твоя сестра
Та з вечерні прийшла.
94) Місяць зіронько минає —
Оксани з вечерні немає;
Зіронька місяця перейшла —
Оксана з вечерні вже прийшла.
95) Вечірняя зіронька вже сходить —
Наша Оксана десь ходить;
Вечірняя зіронька вже зійшла —
Оксана додому вже прийшла;
Вечірняя зіронька аж сяє —
Оксана братіка чикає.

Молодої брат виходить із свічкою далеко на шлях і частує дружок. Потім бере молоду за рушник і веде до хати. Мати зустрічає з хлібом, з свічкою. Молода кланяється і цілує хліб і материну руку й плаче. Дружки співають:

96) Добрий вечір, моя ненько!
Ми-таке до вас:
Чи метяні сіни й хата,
Чи миті лавки,
Щоб посідали дружечки.

Співають, як і по розплітанні (№ 73):

„Не пізнала мати"...

Входять у хату — співають, як і в молодого:

„Добрий вечір цьому" (№ 85)...

и) Чекають молодого на вечерю у молодої.

Молода з дружками сідають за стіл і співають, поки прийде молодий:

97) Ненько моя, та й голубонько! 2
Чи я тобі надокучила?!
Чи хліб та сіль та переїла?! 2
Чи світлоньки пересиділа?!
98) Доню моя, та голубонько! 2
Ой ти ж міні не докучила,
Хліба й солі та не переїла, 2
І світлоньки не пересиділа.
Докучили твої подруженьки, 2
Під віконця підбігаючи, 3
Тебе з хати викликаючи.

99) Ой благослови ти, мій батеньку,
Брать подружки у дружки!
Ой благослови ти, моя ненько,
Кого садити блезенько.
— Сади, доненько, сади блезенько
З ким гуляла вірненько,
З ким ти гуляла-подругувала,
Щиру правду казала.
100) Грає моречко, грає: 2
Оксана потопає;
Оксана потопає 2

Та й на неньку гукає:
—Ой рятуй, ненько, з моря [1])! 2
Я буду вічно твоя.
—„Неволя, доню моя [2]), 2
Рятувать тебе з моря".
Грає морєчко, грає: 2
Оксана потопає, 3
На батенька гукає...

Цю пісню співають довго: „на батенька гукає", „на брата", „на сестриць". І всі, в пісні, їй одказують, що не їх воля — рятувати її з моря. Після всіх вона на Панаса гукає:

Грає морєчко, грає, 2
Оксана потопає.
Оксана потопає
Та й на Панаса гукає:
— „Рятуй, Панасе, з моря, 2
Я буду вічно твоя!"
— Вирятую я з моря, 2
Ти будеш вічно моя!

[100 а) С. Гусакова, 1897, запис. Ол. Панасевич кінець отак:]

Море грає, грає,—
Оксана потопає:
„Рятуй, Панасе, із моря!
Бо твоя тепер воля —
Рятувати мене з моря"].
101) Через сінечки двоє дверечок —
У вешневий садочок.
Ой там Оксана овесець брала,
Голубоньків годувала: 103)
— Ой їжте, пийте, ви голубоньки,
Щебечіть, соловейки!
Завдайте тугу-темному лугу,
Ще й батеньку старому
Він мене дає, та й сам не знає,
Доленьки не вгадає. 104)
102) В мого батенька на задвірочку —
Криничка в барвіночку
Куди я піду, — не питаюся,
Забаруся — не боюся,
І з ким стану стану я та розмовляю—
Як рожа процвітаю.
В мого свекронька на задвірочку—
Криничка в барвіночку.
Куди йду я — та й питаюся,
Не баруся — та й боюся.
А з ким стану я та й розмовляти—
Як василечок в'яну.
Ходила та Оксана по світлоньці,
Та будила свою неньку на лежанці:
— Вставай, вставай, ненько моя, бо вже годі спать,
Бо вже міні із тобою не вік дівувать,
Цюю нічку суботьнюю переночувать.
На добраніч тобі, моя нене!
Остається зілля моє в тебе:
І руточка, і м'яточка, і шалвія,
Хрещастенький барвіночок, і все зілля.

Доки це співають, молодого ще нема: він ще в своїх.

і) А у молодого тимчасом „гільце" вили.

В той час як у молодої співають дружки, в молодого сидять за столом: молодий, світилки, свашки й буяри.

Старший буярин вносить в хату „гільце" — з вишні, кругле, гиллясте. Він ставить „гільце" на стіл і благословиться у старости „молодому гільце вить" тричі. Світилки й свашки співають тричі: „Благослови Боже!" На столі повне решето „квіток": барвінок, калина, колосочки й цукерки. На самий перед звяже „квіточку" мо-

[1]) Вар.: „Рятуй, матінко, із моря" (с. Гусакова 1897). — *А. Кр.*
а) Вар.: „Не моя, доню, воля" (с. Гусакова, 1897). — *А. Кр.*

лодий: два колосочки, калина й барвінок. Дві таких квітки прив'яже на вершечку гільця, і дві свічі, і засвітить. Після цього всі в'яжуть, квічають. І співають світилки й свашки:

105) Гільце в'ють — і горілки не п'ють.
Стоїть горілка коло гілечка, —
Сами не п'ють, і нам не дають.
106) Ми свойому Панасові гільце вили,
Усі луги-бережечки виходили,
Хрещастенький барвіночок вищипали,
Усю калиноньку виламали,
Поки свойому Панасові гільце звили.
107) Гільце звили, гільце звили —
І горілки не пили.
Ти, Панасе-серце, викупи своє гільце!
Як не викупиш — продамо,
Ми ж тобі сорому завдамо.

Але вже час те покинути та йти на „дивит-вечір" (тобто „дівич-вечір") до молодої.

к) Звивши собі „гільце", молодого ведуть до молодої.

Як зів'ють гільце, то йдуть до молодої і співають:

108) Ой, місяцю-ріжку! 2
Світи нам доріжку,
Нашому молодому
І конику вороному
109) Світи, місяцю, світи,
Щоб було видко йти
З скрипками, з цимбалами,
З молодими буярами.
110) Вирву я берізки — три різки,
Вдару я конеченька по-під ніжки:
— Біжи, біжи, конеченьку, на загір'я,
До моєї тещеньки на подвір'я!
А в моєї тещеньки мед-вино п'ють. —
Там мене молодого давно ждуть.

Як молодий у подвір'я входить, то дружки в хаті співають:

112) Горіхове зернятко в вікно б'є,
Ой там молодий Панас на дворі є,
Не так на дворі, як за двором.
Незабаром він буде за столом.

Молодий входить у хату:

113) Стелися нам, зятю, 2
Через гору — хмелем,
В подвір'я — папером,
В сінях-василечком,
А в хаті — барвіночком.

І ото молодий увійшов до хати.

л) І у молодої квічають своє „гільце". „Дівич-вечір".

Як увійшли в хату, молодий кланяється. Теща зустрічає з хлібом. Світилки співають: „Добрий вечір цьому" (№85). Дружко заводить за стіл. „Лежня", що був лежав на рогу стола коло молодої, приймають. Молодий сідає „на посад". Дружки співають: „Іде Панас на посад" (№ 76).

На столі стоїть г і л ь ц е, таке як і в молодого, в решеті „квітки" такі ж. Скоро сядуть за стіл усі буяри та світилки, то одразу і встають і, стояче, квічають гільце. Молода, як й молодий, перша

починає и засвітить дві свічки, а потім усі квічають калиною, барвінком і цукерками. Уквічують й зовсім густо. Дружки, світилки й свашки співають:

114) У нас сьогодні дивит-вечір —
Та рано, рано,
Дивит-вечір, славний вечір —
Та ранесенько.
На три стіни кам'яні —
Та рано, рано,
На четверті золотії —
Та ранесенько.
На ті золотії-маківонька; —
Та рано, рано.
На ті маківоньці ластівонька —
Та ранесенько.
Звила гніздечко з чорного шовку —
Та рано, рано,
З чорного шовку, з білого льонку —
Та ранесенько.
Вивела діток-одноліток —
Та рано, рано.
Перше дитятко: молодий Панасьо —
Та ранесенько.
Друге дитятко: молода Оксана —
Та рано, рано.
Молодий Панасьо, молода Оксана —
Та ранесенько.

115) Ой луговая та й калинонька!
Як лугом ішла — шумiла,
Як греблею ішла — гремiло,
Під двір підійшла та й стала,
В сінечки ввійшла, сказала,
Своїх дружечок прохала:
— Ой ви, дружечки любії,
Звийте гілечко ви міні,
Ще й вєшневеє деревце —
Дівці-Оксані на гільце.

116) Старший буярин, кращий усіх,
Ізвив гілечко краще всіх,
Поставив його на столі —
На хрещасті переверчасті скатерці.
Наше гільце красне,
З верха до коріння рясне
Ми ж його з Києва привезли,
Ми ж його на стіл поставили —
На хрещасті переверчасті скатерці

117) Ненько моя та голубонько! 2
Устань рано у суботоньку,
У остатнюю суботоньку 2
Ізмий міні та головоньку,
Зачеши мене гладесенько, 2
Заплети мене дрібнесенько
Більше мене та й не митимеш
І рук своїх не томитимеш,
Більш ти мене не чесатимеш
І рук своїх не ламатимеш.

Отак „гільце" заквічано.

м) Вечеря після „гільця" та танці.

Коли заквічають „гільце", починають вечеряти капусту, затірку, квасок, печеню, холодець, вареники чи періжки, бабку, яблука. За вечерею співають:

118) Не сиди, Оксано, боком: 2
Це ж тобі не навроком!
Присунься близенько:
Це ж твоє серденько!

119) Бери, Оксано, ложку, 2
Покажи нам дорожку, —
Нехай ми будем знати,
З ким сіли вечеряти.

120) Наш орел сизокрилий, 2
Наш дружко чорнобривий
Шапочку в руках носить,
Нас вечеряти просить.

121) Півничок сокоче: 2
Ми капусти не хочем!
А курочка кудкудаче, —
Дайте нам що-гиначе!

122) Куховарочко наша! 2
Не сма'чана затірка ваша!
Як будете більше смачити,
То будемо довше жити.

123) Немає того й на селі, 2
Що у Оксани на столі.
Ой, є що їсти й пити, 2
Є кому припросити.

Після вечері йдуть всі на двір танцювати. Коло хати перед вікнами танцюють зімою й літом, а коли буває дощ, то в клуні.

Грачі сидять на спризьбі і грають. На самий перед хлопець дівчину викрутить, а потім беруться по парі та й танцюють вальця, прискокують трояна, тропака, козачка, хлопці сами — гайдука. Останнім часом почали танцювать ще й польку.

До польки приспівують:

124) Отак, отак, отакечки!
Ночував я у Гапочки.
Гала, гала у ночі,
А Гапочка на пічі.
Казав вівчар тії дівці:
„Займай, біжи, білі вівці!"
Ой, не зайняла овець,
Та побігла у танець.

До вальцю приспівують:

125) Свині в ріпі, свині в ріпі,
Поросята в моркві... *)

На дивит-вечір ідуть з усього села молоді і старі і діти. Молоді — танцюють, хто хоче; а старі стоять кругом тих, що танцюють, або сидять на спризьбі, на колодах, літом на траві. Як перестають грачі грать, усі розходяться. Дружки йдуть до старшої дружки ночувать і співають: „Місяцю ріжкатий! де ми будем ночувати?" (№ 91, ст. 97).

126) Ой місяцю ріжку! 2
Світи нам доріжку,
Щоб було виднесенько,
Дружечкам веселесенько.

На весіллі спать лягають хто де впав: на пічі', на лаві, на полу, на лежанці, на долівці, в соломі, та инше.

II.

НЕДІЛЯ.

а) Вінчання.

Рано до молодої зійдуться дружки. Заквічають молоду, а сами кожна йде до своєї хати прибиратися до церкви.

А молоду батько й мати благословлять образом, що його вже раніш посвятили. Молода бере того образа й несе до свекрухи. З нею йде старша дружка і дружко. Молода поставить образ у свекрухи, поклониться батькові й матері і потім іде до церкви.

В церкві по службі, як люди вийдуть, ставлять серед церкви налойце. Коло нього стелять рушника, а того рушника молода на-

*) Про таке підспівування, яке може иноді стати й за цілий оркестр, нижче йде мова при № 355. *А. Кр.*

пряла. Молоді обоє поспішають найшвидче стать на рушник, бо хто з них первий стане, то „того буде зверху правда". Коли стануть на рушник, то оглядатися не можна ніколи в світі: котре огляпеться, то вмре швидко. Котра свічка в руках, то, коли вона ясно горить, то гарне буде життя, а коли не ясно горить або мига, то буде зле; а коли погасне, то швидко вмре.

б) Повінчану молоду ведуть до молодого.

Руки в'яже піп таким же рушником, на якому і стоять.

Після шлюбу молода повинна йти до молодого. Отож вона хитрує, щоб утікти до своєї матері. Тоді дають молодому догону. Люди виходять на вулицю дивитися, як буде молода тікать. Молода йде і дивиться, де її зручніш утікать. Часом буває така молода, що ніхто не може догнать: всі шляхи, вигони, садки оббігає. Котрий буярин піймe, тоді молодий купує горілки буярам. Дружки спокійно йдуть і співають спочатку, як і в суботу: „Були ми в церкві: молилися Богу" (№ 79).

127) Полетіла наша пава по круті горі,
А за нею соколонько на воронім коні.
Тіснії вуличеньки, тіснії,
Ідуть дружечки пишнії.
128) Чорнява Оксана, чорнява,
Усяких дружечок зібрала.
Одна-чорнобрива
Та всіх прикрасила.
129) А з дороги, вороги! з дороги!
Не переходьте дороги!
Нехай її перейде родина,
Щоб наша Оксана була щаслива,
Нехай її перейде чоловік,
Щоб був Оксані довгий вік.
130) Розкотітеся, кислиці!
Розійдітеся, сестриці!
Дайте Оксані дорогу,
До Панасового двору.
131) Ламайте калину, 2
Встеляйте долину
Дрібненькими різочками:
Іде Оксана з дружечками.
132) Схилилася верба 2
З верха до коріння;
Вінчалась Оксана
З ранку до полудня.
133) Як ми Оксану вінчали,
Воскові свічки палали.
Кидали недогарки у воду, —
Хорошая Оксана на вроду;
Кидали недогарки в горілку, —
Плакала Оксана по вінку.
134) Шлюб брала, шлюб брала,
Шлюб шлюбувала,
На тонесенькім, на білесенькім
Рушничку стояла.
135) Ой стояла Оксана під вінцем,
Розчесала русу косу гребінцем
Червоний чобіт на нозі,
Золотий перстень на руці,
Що купив Панас в дорозі.
136) Піп рученьки в'яже, 2
Він правдоньку скаже.
Як із'яже білі руки,
То не буде вже розлуки [1]).
137) Сі'чаная калинонька, сі'чаная!
А вже наша Оксана звінчаная
Червоний чобіт на нозі,
Що купив Панас в дорозі.
Ой у дорозі купував,
А у Києві підкував,
А в Попівці на тарілці
Оксані-дівці подарував.
138) Схилилася вишня, 2
Як свекруха вийшла
До Оксани-дитяти
Кликати до хати.

[1]) Вар. з Гусакової (1897, запис. Ол. Панасевич): „Як з'яже руки — то не буде розлуки". *А. Кр.*

Молодого мати вийде за ворота з хлібом. Молода поклониться, поцілує хліб, руку. Мати просить до хати.

Як увійдуть до хати, то дружко благословиться — молодих на посад садовити. Дружки заспівають: „Помагайбі цьому, а хто в цьому дому" (№85). Потім: „Благослови, Боже!" Сідають за стіл, обідають, і не співають, довго не сидять, а поспішають до молодої.

Грачі, поки молодий в церкві, то вони ходять по молодого родичах та по сусідах, грають на добридень. Коли молоді йдуть з церкви, вони разом з ма'тірою і проведуть до хати. Як молоді обідають, то грачі теж обідають, лиш не за столом, а на лаві проти печі.

в) Од молодого (та свекрухи) ведуть звінчану молоду до її батьків. Прощальні сумні пісні.

Як молода пообідає й має одійти, то молодого мати бере [її] за рушник і проводить за ворота з музиками.

І молода йде до своєї матері, а дружки по дорозі співають:

139) Були ми в свекрухи. 2
Їсти нам не давали,
Ні їсти, ні пити,144)
Ще й хотіли бити. севич].
[140) С. Гусакова, 1897, запис. Ол. Пана-
Добривечір, тату!
Чи заметяні сіни?
Чи заметяна хата?
Че заметяні покої
Без мене молодої?
— Ой, заметяні сіни,
Ой, заметяна хата,
Ой, заметяні покої
Без тебе молодої...].
141) Ой, братіку мій, мій!
Чи заметяний двір, двір,
Чи заметяна хата,
Чи заметяні сіни,
Чи заметяні покої
Для мене молодої?
142) Не метяна хата
І не миті миски,
Не митії лавки
Без Оксани дівки.
143) Одчиняй, братіку, новий двір,
Застеляй, братіку, тесовий стіл!
Та став, братіку, пляшечки,
Бо йдуть сестрині дружечки.
Вийди, матінко, проти нас,
Спитай, матінко, усіх нас,
Де ж твоє дитятко бувало,
Русою косою маяло,
Під царським вінцем стояло.
145) Вийди, матінко, з калачем,—
Звінчане дитятко з панечем,
Як не з панечем — з мужиком;
З'язані рученьки рушником.
[145а) Вар. з с Гусакової, 1897].
Вийди, вийди, матінко, з калачем,
То звінчалася твоя доня з паничем.
Не так з паниченьком,
Як з простим мужиченьком!].
146) Прилетіла пава,
Прилетіла пава,
Серед двору впала.
Вийди, мати, з хати
Павоньку витати!
147) Не пізнала мати,
Не пізнала мати
Свойого дитяти —
За русими кісоньками,
За дрібними слізоньками.

Мати виходить з калачем та з свічкою. Доки співають: „Не пізнала мати", молода кланяється, цілує й плаче. Входять в хату. Старша дружка благословиться: за стіл сідати. Дружки співають: „Благослови Боже". Після благословіння сідають за стіл і обідають. І співають, аж доки прийде молодий:

148) В неділеньку по обіді 2
Йшла Оксана по воду. 2
Ішла Оксана по воду —
До зеленого броду.
Почула згук за горою, 2
Вернулася цодому:
— Матінко-голубонько!
Матінко-голубонько!
Сховай мене в світлоньку!

149) Ой гоже, гоже, мій милий Боже!
Що ж бо я наробила!
Ой, кого ж бо я вірно любила—
Той стоїть за дверима;
За порогом стоїть, в супілку грає,
Моє серденько крає.
— Ой не стій, не стій край віконечка,
Не край мого серденька! —
„Буду стояти, в супілку грати,
Твоє серденько краяти!"
Кого не знала родом-родиною,
Тому стала дружиною;
З ким не любила зустрічатися,
З тим пішла вінчатися.
Кому не хтіла рученьку дати,
З тим я пішла шлюб брати.

150) Ой жалкує та Оксана на батька свого,
Ой, що вибрав дружиноньку не такого.
— Не я її, доню моя, тобі вибрав
Цю пару нелюбую: годі плакати!
Господь, доню моя, таку пару вибрав,
Господь тебе, доню моя, з нею спарував.

151) Ой як тобі, та Оксано,
Не жаль буде?
Ой як тая зіма зійде,
Літо буде;
Хрещастенький барвіночок
Цвісти буде.
Будуть дівки квітки рвати,
Вінки плести,
Через твоє подвір'ячко
Будуть нести.
Та все будуть викликати:
„Вийди погуляти!"—
А ти будеш в кватирочку
Виглядати,
Дрібненькими слізоньками
Личко вмивати.
Чужа мати не пускає
На вулицю
З дівчатами погуляти
Чужому дитяті.

152) Летять галочки у три рядочки,
Зузуля — попереду; 2
Усі галочки на гиллях сіли —
Зузуля на калині, 2
Усі галочки защебетали —
Зузуля закувала. 2
— Ой чого куєш, чого воркуєш [1]),
Чи недоленьку чуеш? 2
— „Ой того кую, того воркую,
Що недоленьку чую" [2]).
Ідуть дружечки у три рядочки —
Оксана попереду. 2
Усі дружечки на лавках сіли —
Оксана на посаді. 2
Усі дружечки та заспівали —
Оксана заплакала. 2
— Ой чого плачеш, гірко ридаєш,
Чи поради не маєш? 2
Ой чи тобі жаль батька старого,
Чи подвір'ячка його? 2
— Ой не жаль міні батька старого,
Ні подвір'ячка його, —
Тіко міні жаль русої коси
Та дівоцької краси. 2.

153) Де ти, калино, росла 2
Такая високая?
— Ой росла ж бо я, росла 2
У лузі при березі.
Там люди воду брали 2
Та й мене поливали.
— Де ти, Оксано, росла
Такая хорошая?
— „Ой росла ж бо я, росла 2
В батенька у світлоньці"

154) Ой, батеньку та ріднесенький! 2
Снився міні сон дивнесенький,
Що, десь, наше та подвір'ячко 2
Чорним шовком та й обснована,
Калиною та й обтикано, 2
Сріблом, злотом та й обсипано.
— Можна, доню, цей сон одгадати: 2
То не шовк, а то коса твоя,
Не калина, а краса твоя, 2
Срібло, злото — то сльози твої.

155) Не жаль міні на зузуленьку, 2
Що не хоче кувати,
А жаль міні на батенька, 2

---

[1]) Вар. (с. Гусакова, 1897): „Чого шкодуєш". *А. Кр.*

[2]) Вар. з Гусакової: „Не шкода міні темного лугу | Ні гіркої калини: | Жаль міні раннього куваннячка, | Пізнього куваннячка" (запис. Ол. Панасевич). *А. Кр.*

Що не хоче годувати,
Ні годувати, ні зодягати, 2
Ні на вулицю пускати.
Одну батько свитку справив —2
Та й до шлюбу поставив;
Одну мати стрічку купила —2
Та й тої не зносила.
Взяла разочок памиста — 2
Та вже й на посад сіла.
А як з посаду встала, 2
Та вже й на рушник стала.

Коли оддають на друге село, співають:

156) „Братіку-порадничку! 2
Порадь мене, братіку!"
Брат сестрицю порадив — 2
За сто верст одпровадив,
За сто верст ще й чотирі, 2
За гори кам'янії.
Горе, сестричко, буде: 2
Сніданнячка не буде,
Снідання — у полудень, 2
Вечеря — у півночі.
Посідали всі вечерять. 2
„Іди, невістко, до броду!
„Іди, невістко, до броду
„По холодную воду! —
На камінчик ступила, 2
Неповні відра набрала — 3
Слізоньками доляла.
Поки з водою прийшла, 2
То й вечера одійшла. —
„Давай, невістко, пити, 2
Та ставай ложки мити!"
Помила і прибрала, 2
Сіла та й заплакала:
—Як би ненька це знала, 2
То й вечерять прислала
Місяцем та зорою, 2
Братіком та сестрою.

А сироті, то співають так:

157) Ой у сінячках за дверичками
Чужий батінко стоїть.
— Ой увійди ж ти, чужий батінку,
З сінечок у світлоньку!
Ой подивися, чужий батінку,
Як сирітонька плаче.
Батька немає, а рід не дбає,
Та й порядку немає.
Нема порядку в суботу з ранку,
Не буде й до останку.
158) Зеленая та й дібровонько!
Чого в тебе так пеньків вного, 3
Зеленого та й ні одного?
Ні'кому та й зашуміти, 2
Дібрівоньку розвеселити.
Ти, Оксано, ой ти дівонько!
Чого в тебе так батьків вного?
Чого в тебе так батьків вного, 2
А ріднього та не їдного?
Тіко тії, що напитися, 2
А нікому пожуритися,
Тіко тії, що пить та гуляти, 2
А ні'кому порадоньки дати.
159) Сирота плаче, гірко ридає,
Що матінки не має.
Стоять столи тесовії, —
Ні'кому застеляти;
Стоять люди тутешнії —
І ні'кому частувати.
Великий двір та малий збір,
Бо не вся родинонька,
Нема родини ні половини,
Ні рідньої матінки.
160) Пошлю галочку на Вкраїночку
По свою родиноньку,
І соколонька вище од неба:
Міні матінки треба!
А соколонько не долітає,
А вже матінка знає:
„Од кого посли до мене прийшли?
Од рідного дитяти,
Ой, од дитяти, од сиротяти,
Шоб порадоньку дати.
Нема порядку в мого дитяти
Без рідньої матінки".

В весільні хаті весь час усі двері повідчиняно, людей повна хата, сіни й двір. В неділю батько-мати, родичі й близькі не бувають веселі: більше того що плачуть, слухаючи жалібних пісень.

161) Ой на горі полуцвітки процвітають,
Усі гори кам'яній застеляють.
А просила та Оксана батька свого:
— „Пусти мене, мій батеньку, на круту гору,
Нехай же я полуцвітків на вінок нарву".
— Вчора була суботонька, то був вільний день,
А сьогодні неділенька, то не вільно.
Тілько вийди погуляти на подвір'я,
Подивися на зіллячко та й не гайся,
Із батьковим садочком розпрощайся.
162) Чого сидиш, не заплачеш, 2
Матінки не жалуеш?
В тебе ненька старенькая, 2
Голубонька сивенькая,
По воду йде — спотикається, 2
Слізоньками вмивається:
— Ой десь, моя дитинонька
У чужого батенька.
Там вона стиха ходить 2
І нікому не догодить,
Вона в мене гордо ходила
І всім нам догодила.
163) Матінко-голубонько! 2
Чи буду я такая,
Чи буду я такая, 2
Як калинонька ця?
— Будеш, донечко, будеш, 2
Поки у мене будеш;
А як підеш од мене, 2
Спаде личенько з тебе;
Спаде личко рум'янее, 2
Дитя моє коханее.
Стане личко кропивкою
З чужою дитин[к]ою.

Молодого весь час іще нема.

г) Що тим часом роблять в молодого? „Квітки пришивають".

У молодого. Як пішла молода із свекрушиної хати до матері, то молодий з буярами, світилками та свашками сідає за стіл. На столі ставлять полумисок і скидають „молодому на підкови"; скидають усі: і батько, і навіть куховарка. Тоді старший буярин благословиться — „квітки пришивать". Після благословіння співають тричі:

164) Благослови, Боже, 2
І отець, і мати
Своїому дитяті
Квіточку пришивати.
165) Гадайте, буяри, гадайте!
По золотому скидайте!
Бо тепер дорога не тая,
Тепер дорога слизькая, —
То треба Панасові чобіток,
Ще й золотеньких підківок.
166) А в горо'ді липа, 2
Золотом облита, —
А підіте принесіте,
Буяр прикрасіте.
167) А в горо'ді вишня, 2
Квіточками пишна, —
А підіте наломіте,
Буяр прикрасіте.
168) А в горо'ді жасмін, 2
Сріблом-злотом зацьвів, —
А підіте виломіте,
Буяр прикрасіте.
169) А в горо'ді рожа, 2
Там стоїть сторожа, —
А підіте розженіте.
Квіточок нам нарвіте,
Квіточок ще й колосочків
Принесіте нам хоч трошки.

Під той час грачі сидять на спризьбі і грають: дівчата й хлопці танцюють. А в хаті буярам свашки' пришивають стьожки червоні до шапок, по аршинів три, три з половиною. Як пришиє стьожку, то кладе на дерев'яну тарілку й подає тому чия шапка, — а він кладе гроші за те, що пришила. І так — усім; а старостам та музикам „квітки" пришивають — звязані два колоски: калина й барвінок. Давніщими часами пришивали такі квітки й буяри, а років шісдесять

як почали стрічки пришивати. Свашки, пришиваючи, із світилками співають: „Не стій, сосно, розвивайся!".

170) Буяри, не гуляйте, 2
Квіточок нащипайте:
Барвіночку й колосочки
Пришити до шапочки.
171) Я свашка зо Л[ь]вова [1]), 2
Приїхала вчора,
Я вчора в торгу була,
Я вчора вторгувала:
За три копи — шовку,
За чотирі — голку.
Та не жаль мині дати
Квіточку пришивати.
172) Я літом-не гуляла, 2
Барвінок поливала.
Рости, рости, барвіночку,
Буярам на квіточку!
173) Шила швачка, шила — 2
Та й голку вломила.
Тра буярам заплатити,
Щоб голку наточити.

[Не на Звиногородщині, а по инших Україні місцях, саме отут співають і дуже відому пісню: „Ой, бором-бором, боровино'ю" [2]). Вона в нас подається не тут, а значно далі, під № 277. *А. Кр.*]

д) Молодого „поїзд" виряжається по молоду.

По тих піснях усі встають із-за стола.

Батько й мати сідають на ослоні перед столом. Бере батько хліб, — молодий кланяється і цілує хліб та руку. Потім мати так же благословить і дає хліб молодому.

Поблагословивши, мати кладе в полу овес, сушані груші, зе'рнята, горіхи, цукерки й гроші. А староста бере молодого за хустку, що висить у молодого за поясом, і виводить молодого з хати. А за ними всі виходять, і мати з вівсом теж. Грачі грають, свашки й світилки співають:

174) Мати сина до тещі виряжала,
Виряжаючи словами научала:
— Не пий повного перепою!
Та виливай коникові на гриву!
Щоб була гривонька кучерява,
Щоб була тещенька ласкава.

На дворі перед порогом на стілці уже стоїть пікна' діжка; на діжці хліб, і свічка горить. Дружко водить молодого за хустку кругом діжки, а мати посипає з поли тею мішаниною: вівсом, сушаними грушами, то що. За молодим старший буярин їздить верхи на вилах (на знак того, що колись це було на коневі) — і танцює. За ним ходять світилки, свашки, буяри й грачі. Свашки співають:

175) Посипай, матінко, овесом,
Щоб наш овесець рясний був,
Щоб наш Панасьо красний був.
176) Мати сина родила, 2
Місяцем обгородила,
Зорою підперезала
Та й до тещі виряжала.

[1]) Не'морозький варіянт у мене записано (1890): так: „Ой, швачка, швачка золвова". Довелося „золвова" написати як одне слово, бо на моє запитання: „що ж воно таке — золвова?" співачка задумалася та й вагаючись одказала: „мабуть, зовиця?". Ів. Лисак (1905) без коментарів дав запис із с Колодистого: „Ой, свашка, свашка золвова", так само написавши ніби-одно слово: „золвова" замість правдивого: „зо Л[ь]вова" *А. Кр.*

[2]) Чуб. IV, ст. 596.

Як обійдуть круг діжі тричі та кінчать обсипати, то мати бере цей хліб, який лежить на діжці, дає під другу руку молодому. А в той час старший буярин показує гнів, що, от, кінь не такий! він ламає вила до коліна — і кидає через хату.

Мати й батько надводять молодого з „поїздом" за ворота. Свашки й світилки співають:

177) В дорогу, Панасе, в дорогу!
Пий горілочку — потрошку!
Пий горілочку — не спийся,
Незенько тещі вклонися.
Ой виряжай, моя ненько,
Хорошенько
Та до теї тещеньки гордої,
До теї Оксани молодої.

Молодий, з двома хлібами та з хусткою коло бока, йде з „поїздом" до молодої.

Втім „поїзді" — свашки несуть велику хустку шишок, щоб стало наділити всім родичам, дружкам і всім. Один староста несе кужушані рукавиці для батька молодої, а ножі для її братів, староста другий — несе „борону" й „гребінку". Старший буярин несе чоботи для матері, менша світилка — стрічки для сестрів та медяники й цукерки для маленьких дітей-родичів. Старша світилка — ця несе „шаблю", а тому вона нічого не може иншого нести. Который-небудь буярин, або то той, то инший, несуть боклажку чи, там, відро з горілкою для стрічних парубків, котрі переходитимуть „поїзд". Старости — обидва зімою в кереях, літом в чемерках чи свитках, підперезані поясами, з довгими палицями; у кожного є неодмінно новий кухоль, і на кухлі шишка. Це — ніби на те, коли „князь" захоче в дорозі пить; — то напувають із свого кухля, щоб, мовляв, ніхто не всипав отрути, а шишкою накривають.

По дорозі свашки з світилками співають:

178) До тещі ми йдемо, 2
Подарунки несемо,
А які подаруночки? —
Червонії чобіточки.

179) Ой ішли ми низом та низом, — 2
Загатяна доріженька хмизом.
А в Панаса кінь вороненький:
Перескочить хмиз зелененький.

180) Ой попід лісом битая доріженька,
Ой туди їхав Панас із буярами.
Йому калина дорогу заступила,
— Вийняв шабельку, став калину рубати,
Стала калина до нього промовляти:
— Не задля тебе ця калина са'жана,
Ой тут дружечки цю калину ламали,
Та задля тебе Оксану наряжали.

Це співаючи ведуть „князя" по молоду.

е) Молодого „князя" поїзд перепиняють і на греблі і коло воріт молодої, силуючись не пустити до хати.

Цей „поїзд" на греблі перепиняють парубки і прохають, щоб дали горілки за молоду. Торгуються про це старости та ще два чи три парубки, — а всі инші парубки співають, щоб не чути було торгів. Сторгувавшись за молоду, староста дає пів-ведра або четвертину горілки, та й ідуть.

Коли доходять до воріт, то співають:

181) Їхали ми три милі,
Ніде нас не спинили,
І тут нас не спиняйте,
До Оксани пропускайте.

182) Ой, ви хлопці-молодці, просимо вас:
Пропустіте доріженьку проти нас,
Бо в нас листоньки од короля,
Щоб нам дорога проста була.

На воротях так само спиняють парубки „поїзд" — кутчани. Вони торгуються: вони оповідають, як-то вони цілим кутком ночі не спали, та гляділи молоду од вовків, од лисиць та од усяких звірів, та од турків, татар, та всяке инше таке оповідають. А тим часом світилки співають „ворітни'цю":

183) Ой на городі огірки,
А на воротях парубки:
Ні проїхати, ні пройти,
Ні сивому соколоньку пролинути.

184) Ой, ви хлопці-молодці селяни!
Поставали на воротях з киями.
Як ми схочемо, то й пройдем
І свого соколонька проведем.

[184 а „Ворітниця" із с. Озірної, 1890, запис. *А. Кр.*]

Наші хлопці-молодці міщани [1])
Поставали на воротях з киями.
Хлопці-молодці! просимо вас,
Одчиніте ворітечка протів нас:
В нас є писанки од короля,
Щоб нам дорожка проста була].

Старости жартуючи дають „хлопцям-молодцям" в о д и, то що, а кінець-кінцем дають горілку, і тоді їх пускають у д в і р. В подвір'ї, недалеко порога, стоїть стіл. Він застеляний скатіркою, на столі — хліб, сіль і відро з водою для коня.

Як увійдуть у двір, то стають перед столом, а старости йдуть до хати. Їх спиняють у с і н я х. На хатнім порозі стоять хлопці, брати' молодої (коли нема братів, то намісті їх — родичі). Старости стоять у сінях, а два дружка в хаті, і через поріг палицями одні об другі трахкають. Старости кажуть: „Кланявся сват сватові, молодий— молоді[й], буяри — дружкам, а коцюба — куховарці. Чи можна нашому князю в цей дом вступити? бо князь стомляний приїхав з далекої дороги, проїхав великі гори-моря, війною воювався, поки до вашого дому добився". Брати кажуть: „Не пустим, поки не дасть коня вороного й меча золотого". Старости жартують, але ті кажуть давати коня й меча і виго'нять старостів на двір. Старости приходять до молодого й оповідають те, що в хаті чули. Потім ідуть другий раз, і третій. Свашки співають:

185) А в нашого свата 2
Соломляна хата,
Та боїться впустити,
Щоб хати не спалити.

[185 а) с. Неморож, 1890, запис. *А. Кр.*]
А в нашого свата
З верби, з лози хата,
Та боїться упустити,
Щоб не розтрусити].

[186) с. Неморож, 1890, запис. *А. Кр*]
Василечки — ви запашнії,
Свати наші — учорашнії.
Ой учора веселилися,
А сьогодні посмутилися.
Ой учора вичелялися [2]),
А сьогодні поховалися].

[187) с. Русакова, 1897, зап. Ол. Панасевич]
Васелечки запашні,
Свати наші вчорашні!
Вчора вихвалялись,
А сьогодня поховались.]

[1]) Озірна — лиш дві верстві од міста Звиногородки. А. Кр.]

[2]) На моє запитання: „шо ж воно таке: вичелялися?" співачка (1890) одказала: „Ви-

Дружки співають, коли посли одходять од порога:

188) Перші — прийшли й пішли,
Не вміли говорити,
Ні шапочки зняти,
Ні рученьки дати:
Шапоньки пришиті,
Рученьки прибиті.
Дайте їм їсти й пити,
Щоб вміли говорити.

189) Треті посли — прийшли,
Уміли говорити,
І шапочку зняти,
І рученьку дати.
Шапочки не пришиті,
Рученьки не прибиті.
Дайте їм їсти й пити
За те, що вміли говорити.

Поки старости ходять з поклонами й домагаються, щоб впустили їх із „князем" у хату, свашки співають:

190) Ой на хаті зілля. 2
А в хаті весілля [1]),
Перед хатою сухо,
— Вийди, наша щебетухо!

191) Вийди, Оксано, вийди! 2
Не буде тобі кривди,
Сядь собі на помості,
Частуй свої гості.

Дружки:

192) Нема Оксани вдома: 2
Пішла по калину
Прийде з калиною —
Побачиться з родиною.
193) Глянь же ти, Оксано, в віконце:
Стоїть твій Панас, як сонце,
Кінь його припав росою.
Він сам молодий красою.
194) Гляньте ви, дружечки, на зорі:
Чи багато буярів на дворі?
Не багато буярів, сімсот усіх;
Під ними кониченьки вороненькі,
А на них сіделця золотенькі.

Свашки:

192) Доки ми будем стояти, 2
Траву-мураву топтати
Червоними чобітками,
Золотими підківками?

Трапляється, що молодого „поїзд" приходить тоді, коли йде дощ. Тоді співають:

196) Ой, над князьом дрібний іде, 2
Чим ми його та накриємо? —
Куницями та лисицями,
Братіками та сестрицями! [2])
[196а) С. Неморож, 1890, запис. А. Кр.: „Це — як прийде зять до молодої"]
Либонь же, ми та й не влу'чили [3])
Та й до свата не заїхали!
Ой, як-би ж вони свати,
То б они (sic) вийшли з хати
Свого зятя та оглядати:
Чи високі підбори?
Ой чи чорнії брови?
На зятенька та й метіль мете,
На зятенька дрібний дощ іде... —
Укрийся, зятенько, вкрийся
Куни'цями та лиси'цями, —
Братіка'ми та сестри'цями].

Так — поки старости повернуться з хати в-третє.

челялися — значить, раділи". Тілки ж у щоденній мові такого слова нема, і навряд чи воно й у пісні правдиве. *А. Кр.*].

[1]) Вар. з Гусакової (1897, запис. Ол. Панасевич): „Бо у нас весілля". *А. Кр.*].

[2]) Наголос на „у" — то тілки в пісні, а та'к — то наголошують середній склад. *А. Кр.*].

ж) Теща зустрічає зятя перед хатою, вітає його, але й хоче його отруїти.

От як уже старости третій раз повернуться з хати, мати (теща) виходить з хати до зятя. Вона виносить на тарілці велику хустку й хліб. Старший буярин скидає шапку молодому своєю рукою. Молодий кланяється, цілує руку тещі й хліб. Вона міняє хліб; а хустку дружко чепляє до другого боку молодому.

На тарілці разом з хусткою мати виносить і горня, а в горняті є варений овес із попілом і з водою (це, мовляв, ніби отрута), і теща це підносить зятьові, щоб випив. Він підносить до губів — і зараз кине через голову: тілки ж — так, щоб нікого не попасти по голові, бо людей в цей час багато дивляться, як молодий кидає горня. А тоді мати зятя частує горілкою. Грачі грають, а свашки співають:

197) Мати зятя частує; 2
Щастя й долю дарує:
„Як я багата буду, 2
Я тебе не забуду,
Встаючи, лягаючи,
Господа благаючи."

198) Пропила мати дочку 2
На солодкім медочку,
На гіркії горілці, —
Чоботи — на тарілці.

І справді буяри подають тоді чоботи.

з) Теща бере од зятя викуп — чоботи, а батько — рукавиці.

Доки співають отую пісню, дає матері старший буярин на тарілці чоботи, а потім батькові дає рукавиці. І так само для батька співають: „Батько зятя частує" та „Пропив батько дочку".

Після цього буяри розувають молодої матір тут-таки, перед хатою. Старі її чоботи — перекидають вони через хату, а в нові чоботи старший буярин узуває матір. І музики грають, — а буярин з тещою танцює, а батько сам навприсядки в рукавицях танцює й приспівує під музики: „Оце тії рукавиці, що зять дав, а за тії рукавиці дочку взяв!". А мати приспівує: „Оце тії чоботи, що зять дав!"[1]). Байдуже, чи літо буде, чи зіма, а матір перезувають, і вона танцює, і батько.

Після цих танців свашки співають:

199) Хвалилася сваха, 2
Що її дочка пряха:
Раненько вставала,
На рушнички пряла.

Дружки:

200) А в коморі сволок, 2
Там рушничків сорок,
А підіте винесіте,
Буяр прикрасіте!

Тоді з хати виходять молодої се'стри заміжні, або невістки, і виносять рушники. Дружко стає на порозі в сінях, а ті молодиці,

[1]) До цієї пісні пор. ст. 83. Повний текст „Чобіт" подається у нас нижче, №342 *А. Кр*].

що з рушниками, за ним. Дружко бере по два рушники на довгу палицю (тую, що він з нею увесь час) і гукає: „Десь, тут є у нашого князя молодого старший і другий буярин? — нехай даються знать". То ті підходять, беруть рушники — і зараз оден другого перев'язують через плече. Так само дружко дарує викликаючи всіх буяр, свашок, світилок, старостів. Коли пообдаровують, то ці сестри ходять помеж буярами з решетом, і співають:

201) Решето тороточе, — 2
Чого ж воно хоче? —
Півтора золотого
Од князя молодого.

Буяри жартуючи кидають молодої сестрам грудочки, камінчики, а потім гроші, — там, п'ять чи десять копійок*). І тоді „поїзд" намагається йти до хати.

и) Але брати молодої таки чинять перепони і на порозі і в сінях. За викуп пускають „князя" до хати, та молоду укривають. Бійка „князевих" бояр у хаті з братами — і замирення.

Та на хатнім порозі запиняють поїзд хлопці — брати молодої — палицями. Вони не пускають і вимагають „коня вороного й меча золотого". А дружки співають: „Стелися нам, зятю" (№ 113). Потім молодий дає молодої братам гарні ножі, в рогові або костяні черенці, і по чарці горілки і по шишці. І допіру як молодий розплатиться із старшими братами, то вони вступають йому дорогу.

Як увійдуть у хату, то куховарка повинна зараз дати вогню — засвітити свічки на „шаблі"; бо коли не дасть, то світилки співають: „А в нашого свата — солом'яна хата, та боїться засвітити, щоб хати не спалити" (№ 185). Як тіко ввійдуть, то співають: „Помагай-бі цьому, а хто в цьому дому (№ 85)". Коли світилка не смілива та гнеться по-за спинами, то співають:

202) Світилко-чорнобривочко!
Не світи очима
Та по-за плечима!
Та засвіти свічечками
Перед нами-дружечками,
Та засвіти ясненькими
Перед нами молоденькими!

Поки молодий стояв у сінях, то круглий калач підсунули до молодої, й вона нахиляється на нього, а старша дружка накриває молоду великою хусткою.

Перший в хату входить молодий, за ним старша світилка з „шаблюкою", потім — друга світилка, свашки й старости. Батько й мати стоять з хлібом, молодий кланяється, дружки співають:

203) Горіхове зе'рнятко,
Червоний цвіт.
Уже тобі, Оксано,
Зав'язаний світ.

204) Ой дивно нам, дивно, 2
Що буярів не видно, —
Дайте нам хоч одного
Буярина молодого.

*) Буває, що дружки ще й висміють „буярина", співають: „А ти, сірий мужичище, | Кидаєш п'ятачище!" *А. Кр.*

Буяри входять в хату, дружки до них співають:

205) Де ви, буяри, забарилися? Чи бога просили?
Чи на мосту завалилися? Чи в соломі почували? —
Чи сіно косили? Щурі вуса пооб'їдали!

На покуті біля молодої сидить маленький хлопчик: то теж брат її, чи родич. А од покутя до порога стоять хлопчики на лаві і всі з дубцями. Брат і всякі родичі б'ють дубцями молодого, і не пускають до молодої, і кажуть: „Ми качани крали, та сестру годували, решетом воду носили та напували, — то ми вам дарма не оддамо, — дайте ножа!". А маленькі кажуть: „Дайте медяників та цукерок!". Як не дає їм „князь" молодий нічого, то знов б'ють дубцями. Потім молодий менчим хлопчикам дає ножі-„циганчуки" та по шишці, а маленьким — медяники та цукерки. Аж після цього ці малі родичі оступаються з своїх місців, — дають молодому дорогу.

і) Молодий викриває молоду з-під хустки. Свашки й бояри вітаються з молодої родом. Пришивають „вінчики"

Дружко благословиться у старости — молодого на посад заводити. Дружки співають тричі: „Благослови, Боже". Дружко бере молодого за хустку, що висить у нього коло бока, та й заводить його на посад. Він веде молодого тричі ногами по лаві, по ослонах, кругом стола. Дружки понахиляються, сидячи за столом, і співають:

206) Глянь же ти, Оксано, 2 Бо йде твоя доленька
Через калач На посад,
Карими очима Уже тобі не ходити
Та й заплач, Більше в косах.

Як прийде молодий третій раз до молодої, то злізе з лави, сяде коло молодої, скине з неї хустку і повинен її поцілувать. Як поцілує-таки, то співають:

207) Тобі, дружку, дружкувати, Що умієш цілувати.
Тобі, князю, князювати,

Коли ж не поцілує, то дражняться, співають:

208) Тобі, дружку, свині пасти, Що не вмієш цілувати!
Тобі, князю, заганяти,

Молода плаче. Дружки хамкають — і співають:

209) Куховарко тітко! 2 На лютім морозі.
Дайте їсти швидко! Дайте капусти їсти,
Бо буяри в дорозі Просимо буярів сісти.

До світилок:

210) Сванечки, сванечки, Розсипте шишки,
Наші голубочки! Як горішки, по столі.

Свашки до дружок:

211) Не дощове літо, 2 Панасові сестри
Не вродило жито,— Шишки не принесли.

Свашки висипають шишки на стіл, „борону" на дерев'яній тарілці дарують батькові, матері — „гребінку", дружкам так само на тарілці дарують шишки. І тоді сідають за стіл.

Після цього старший буярин бере з молодого шапку і дає на тарілці сестрі молодої, а свою зараз надіває молодому на голову, а на нього, на старшого буярина, надіває свою шапку менчий буярин; а на того — дальший, і так — до кінця: самий крайній — то той без шапки лишається. У молодої, знов, коло квіток є маленькі два „вінчики" з позлітки та волочки (Кажуть, що таким вінчиком благословляв був піп, а тепер — сами роблять і пришивають). То старша дружка бере одного віночка й передає на тарілці разом із шапкою до сестри молодої, а тая сестра стоїть на полу коло подушок, із заміжними сестрами та невістками й родичками (на ці віночки дивляться, як на шось святе) [1]. І от, молодої сестра бере шапку — і благословиться у старости пришивать „вінчик". І співають тричі: „Благослови, Боже". Потім пришивають до шапки віночок і співають:

212) Я швачка маленька, 2
В мене ручка біленька,
В мене голка тоненька.
Та не жаль міні дати —
Віночок пришивати.

213) Бреди, зятю, річку глибоку, 2
Купи міні стрічку широку,
З золотими стовпчиками,
З довгими кінчиками.

214) Зятю мій коханий! 2
Ти ж міні не поганий,
Ти ж мою сестру любиш,
Ти ж міні стрічку купиш.

215) Ой ти, зятеньку, а я твоя [св]ість[2]):
Викинь міні на тарілку карбованьців шість.
Як не викинеш до шести,
То поїдеш додому без сестри.

[215а). Вар. з Не'морожі, 1890, запис. *А. Кр.*].
Ой зятю, зятю, я твоя свість, —
Кинь міні на тарілку рублів шість.
А як не кинеш — без шести [3]),
То поїдеш додому без сестри.
А як викинеш з половиною,
Возьмеш сестрицю із скринею].

Сестра надіва, на голову, молодого шапку — і співає, пританцьовує (на полу!). Її допомагають ті, що стоять з нею на полу:

216) Не дивися, зятю, в землю:
Подивися в кешеню!
Вийми грошей жменю,
Та посип на тарілку —
За Оксану дівку.

217) Подивися, зятю, на мене:
Краща я, [св]істонька, від тебе —
В зятьовім коп'ячку [4]),
В сестриному віночку.

---

[1]) Оті вінчики з позлітки, що у молодої на голові помеже квітками, потім зашивають їй у подушку, раз на-завсіди.

[2]) „Свість — значиться, свістялка: що він її сестру бере", — пояснила не'морозька співачка (1890). В записі з Полівки — „ість" — *А. Кр*].

[3]) Це точно перевірено: „без шести" А. Кр.]. [4) = шапці. *А. Кр.*].

218) Зять на мене та й не дивиться,
Зять мною та й противиться,
Зять на мене не погляне,
Зять мене [*А. Кр.* вар., „мінє"] ницком лає.

219) Підманила зятя, підманила —
Із кропиви віночок пришила,
А він дума, що з барвінку,
Кидає гроші на тарілку.

За цих пісень передають сестрі од молодого на тарілці гроші, стрічку й шишку, а так само чарку горілки.

к) Всечастування та вечеря у молодої після „вінчиків".

Свашки частують усіх, котрі стоять на полу і помагають співать, і дають по шишці. Сестра передає молодому на тарілці шапку, а старший буярин свою шапку возьме, а його шапку надіва йому. І всі надівають шапки, кожний свою. Потім батько й мати частують молодого й молоду. Буярин скида молодому шапку; це — тому, що він „князь" і не повинен нічого робити. Молодий чарку бере хусткою, а молода рушником. Грачі сидять на лаві біля мисника та грають. Вони грають, а разом дружки й свашки тоді-само співають: „Батько зятя частує, щастя й долю дарує", „Батько дочку частує"...., „Мати зятя частує"...., „Мати дочку частує".... Все оце грають і співають звільна.

Після частують світилок, свашок, а потім — дружок і буяр, але таким чином, що чарка йде од дружки до буярина, а од буярина до дружки, і так до кінця: то буярина, то дружку. А потім почастують грачів.

Дружки співають:

220) Ой з-за гори гуска летіла, 2
З перцем капуста кипіла.
Чи з перцем, не з перцем,
Аби з щирим серцем

221) Їжте, буяри, ложками,
Бо в нас капуста діжками;
У нас капуста вродила,
Дівка Оксана садила.

На стіл ставлять миски з капустою: їдять по дві дружки і два буярини з миски. Паляниці на весіллі не ріжуть, а ламають. Перед кожною стравою частують: горілкою запіканкою і різними наливками з самогонки). Буяри кожну чарку випивають, а дружки, світилки, свашки й обоє молоді тіко до губів підносять. Грачі обідають на лаві коло мисника. Дружки й буяри весь час балакають, жартуючи, співають після кожної страви:

Дружки:

222) Стинулися стіни, 2
Як світилки сіли,
А ще лучче стинуться,
Як горілки нап'ються

224) Стинулися лави, 2
Як сіли буяри,
А ще гірше стинуться,
Як горілки нап'ються.

Світилки:

223) Нехай дружки не лякаються,
Нехай стіни не стинаються,
Нехай тоді стинуться,
Як горілки нап'ються.

225) Не шуміте, дружечки,
Не шуміте,
Наших буярів
Не сороміте!

Бо наші буяри
Тут не були,
Вашої горілки
Не пили.

Дружки:

226) Світилочко-пані! 2
Вечеряй же з нами,
Не будь така пишна,
Як у саду вишня!

Світилка:

227) Ой як бе я пані, 2
Не сиділа б я з вами:
Сиділа б з панами
Краще як із вами,
Сиділа б я з паничами
Над білими калачами.

Дружки:

228) Де ж тобі паничів набрати?
Не поїдемо в Крим купувати!
Сиди лучче з мужиками,
Пий горілочку з нами.

Світилки:

229) Гадайте, дружечки, гадайте!
По золотому скидайте:
Ми поїдемо за миль сім, —
Навеземо паничів вам усім.

Дружки:

230) Світилка — шпилька при стіні,
На ній сорочка не її.
Прийшла сусідка за сонця: —
Скидай сорочку, не соромся!

Світилки:

231) Старша дружка — зоя (?), 2
Під піл заховайся,
Решетом накрийся,
Як миша зігнися,
Та не вилазь з-під йолу,
Щоб не злякала нікого.

Дружка:

232) Світилка — ворона, 2
Сидить край порога,
Ноги розставила,
Рота роззявила:
Хоче нас поїсти,
Що немає їм де сісти.

Світилки:

233) Ой чого ж ви, буяри, сидите?
Чом нам радоньки не даєте?—
Вам не сидіти перед столом,
Вам тіко сидіти під столом!

Дружки:

234) Буярине, не задавайся! 2
Сім літ не вмивався,
А на восьмий умився
Та й на людей подивився.

235) Старшого буярина свита 2
Полотном підбита,
Із костриці зуби,
А з ганчірки губи,
Бородою трусить,
Капусти не вкусить.

Світилки:

236) Бігла сучка ровом, 2
А за нею дружки ройом.
Думали, що мати, —
Стали її цілувати!

Дружки:

237) Гаразд, світилко, гаразд! 2
На припічку пара котенят.
Тобі з ними граться,
А не з нами змагаться.

Світилки:

238) Ой уже мир-миром!
Пероги — із сиром.
Ви, дружечки, не сварітеся:
Лучче з нами помирітеся.

Дружки:

239) Ой уже мир-миром!
Пероги — із сиром,
Варенички в сметані...
Помиритись згодні з вами.

240) Сванечки, сванечки,
Наші голубочки!
Заспівайте нам хоч одної
Перемирної пісеньки
Просимо вас!

Свашки:

241) Дружечки, дружечки,
Наші голубочки!
Ми й не вміємо,
Ми й не сміємо,
Ми з чужої сторони,
Боїмося сорому
Ми не полем ішли —
Та щоб пісню найшли!
Ми лісом блудили,
Пісні погубили —
Просимо вас!

242) Зіронька на небі 2
Світить у віконце,

На посаді молодята
Сяють так, як сонце.
Чом ти, пенько, не спитаєшся,
Куди дося вибирається?
Чи меж турки, чи меж татари,
Чи меж ті превражії люди? —
Ой горенько тобі, доню, буде:
Ой там гора кремінистая,
Там свекруха поровистая,
Вона тобі норови покаже,
Вона тобі правдоньки не скаже!
Ой, що зробить — вона переробить,
Ой, що скаже — вона перскаже.

[244) Неморож, 1890, запис. *А. Кр.*]
Як свекрусі годити? —
Годи, Марійо! годи, доненько,
Свекрусі, як матінці.
Держи відерця ще чистенькі,
Водиці повненькі.
Прийдуть зовиці, Іванові сестриці, —
Сами собі здивуються:
— „Ми в батька були, —
Чом нас не вчили,
Щоб і ми так робили?"]

Дружки співають до куховарки:

245) На печі ведмідь лежить,
До гори лапи держить.
Хоче бабу з'істи,
Що не дає буярам їсти.

А куховарка одспівує до дружок:

246) Наш горо́д при долині, — 2
Виїли моркву свині,
З'їло порося вовка,
Пропала наша морква.

Тоді знов:

Дружки:

247) Ми горох молотили, 2
Пеленами носили
Од припічка до полу, —
Дякуєм цьому дому
Од припічка по лавці, —
Дякуєм куховарці.
248) Їли буяри, їли, 2
Півтора вола з'їли. —
На столі — ні кришечки,
Під столом — ні кісточки.
249) Їли дружечки, їли, 2
Півтора голубочика з'їли, —
На столі — всі кришечки,
Під столом — всі кісточки.
250) Переломимо лавку 2
На зятьову славку.
Зять буде лавку тесати,
А ми підем в садок гуляти.
251) Ми горох молотили, 2
Копійку заробили.
Треба старості дати,
Щоб вивів нас із хати
На двір погуляти
Та світа повидати,
Буярів оглядати:
Чи вбогі, чи багаті?
252) В нас тарілки не ціновані,
В нас Оксана не цілована.
Тоді буде цілувати,
Як ми підемо з хати,
А ми підем погуляємо
Та й прийдемо розпрощаємось.

Всі виходять на двір до музик; а ті грають коло хати. Не довго, скількись-там хвилин, потанцюють, а тимчасом у хаті вечеряють старіщі гості, що на весіллі. Кожний раз, як молоді виходять із-за стола, то сідають родичі та сусіди та й їдять там страву.

л) По вече'рі коровай ділять.

Вже як родичі та сусіди повечеряють, сідають знов молоді з дружками та свашками.

Дружко йде в комору по коровай, старший буярин і старша дружка теж ідуть. Вони кладуть на коровай два рушники навхрест:

253) На городі явір та явір, —
Туди пішов старший буярин.
На ньому шапочка, на ньому чобіточки,
На ньому жупан, жупан,
Сам буярин — як пан, як пан.

254) На городі груша, груша, —
Туди пішла старша дружка.
На ній червоні чобіточки,
На ній червона хусточка,
Дружечка — як паняночка.

Дружко показується з коровайо'м на порозі. Дружки співають:

255) Подивися на поріг, діво:
Несуть твоє діло,
Як біль білесеньке,
Як папір тонесеньке,
Із білого цвіту,
Є його по всьому світу.

Дружко благословиться три рази і кладе коровай на стіл і благословиться „ділити коровай". Дружки тричі співають: „Благослови Боже". Старша дружка через стіл миє дружкові руки. Співають:

256) Миє дружко ручки,
Поглядає на кілочки:
Чи не висять рушнички,
Щоб потерти ручки?

257) Не дивуй, дружку,
Що короткі рушнички:
Наша нивка не вродила,
Стара ненька не зробила.

Дружко крає коровай так, щоб усім наділити коровая. „Пару", — оті верхні шишки, що вкупі зліпляно на короваї, — не ріжуть; молода ховає „пару" до скрині. Співають:

258) Помалу, дружбоньку, коровай край!
Усю мою родиноньку обділяй,
Бо у мене родонька є вного,
Щоб його обділити усього.

259) Світи, дружку, свічку, 2
Шукай роду по запічку,
Щоб його обділити,
Щоб його не гнівити.

Дружко стоїть коло стола, бере по два шматки короваю і шишку молодого, кладе на тарілку. Старший буярин піднімає тарілку й гукає: „Десь, тут є од нашого князя молодого й молодої батько й мати?, — нехай даються знать!". Батько й мати підходять до буярина і. уклонившись, кажуть: „Дякуємо молодому й молоді за дар божий і за цей ґречний подарок". Після цього кладуть їм два шматки короваю, дві шишки, очіпок й рушник. І так само буярин гукає хрещеного батька й матір. Після — всіх дарують.

І кожному, крім короваю й шишки, дається й рушник, селянського виробу.

Дружки весь час співають:

260) Ми пшеницю пололи,
Рученьки покололи, —
Дайте нам хоч шишечку,
Дайте нам хоч кришечку
Цього короваю,
Що з божого раю.

261) Подивися, дружку, 2
Що твоя жінка робить!
По семеро дітей водить,
Та всі з кешенями, —
Весь коровай забрали.

262) Подивися, дружку,
Що твої буяри роблять!
Під стіл нахиляються,
Коровайом запихаються:
То в рот, то в кешеню —
Дівчатам на вечеру,
То в міх, то в рукавиці —
Дівчатам на вечерниці.

263) А їхала свашенька під горою,
Поламала возика під собою,

Та погубила шишечки, —
Не даровані дружечки.
264) — Не їхала свашечка під горою,
Не вломила возика під собою,
Не погубила шишечки, —
Будуть даровані дружечки.
265) Я тебе, дружбоньку, питаю:
Чи даси ти міні короваю?
Як ти міні короваю не даси,
То я тебе за двором перейму,
У тебе коника одійму —
Старшому буяринові подарую.
266) На бога ви гляньте,
„Підошви" не крайте!
„Підошви" не крайте, —
Музикам оддайте.
267) Ой прилетів горобчик сіренький,
Сів край віконця раденький,
Спустив крилечка додолу, —
Час вам, дружечки, додому!
267) — Ой прилетів горобчик сіренький,
Сів собі край вікопця раденький,
Підняв крилечка догори, —
Будемо гуляти до пори.
269) Світилки-паняшки! 2
Вставайте вже з лавки,
Нехай лавки не гнуться,
Нехай люди не сміються.
270) — Ой ви, дружки, не перші,
У вас роти, як верші,
Як би ви розум мали,
То ви б цеї не співали.
271) А ми-таке будемо сидіти
І Оксану молоду глядіти,
Ми з цеї світлоньки не підемо,
Поки Оксани не візьмемо.

Після хрещених батьків дарують шматками кораваю: тіток, дядьків, родичів, сусід, дружок і буярів, а найпослі всіх дарують грачам „підошву" з кораваю. Всі однаково дякують, як і батьки.

Поки ділять коровай, парубки-„запорожці" повні сіни стоять, і на дворі. Вони ще наперед збігаються з усього села „на Запоріжжя", щоб захопити місце в сінях.

І як коровай ділять, то м'якушку, що над підошвою, вирізують і залишають для „запорожців", і після всіх кладуть на тарілку ці шматочки кораваю, і навіть кришки. Дружко гукає: „Десь, тут є од нашого князя молодого запорожці добрі хлопці? нехай даються знать!". Запорожжі одказують: „А ми раді слухать". Руки, як ліс піднімаються та хапають те, що кому дістанеться; а після діляться помеж себе.

м) Прощання з дружками.

Як усі дарунки пороздають, то всі, кому подаровано рушника, чіпляють собі того рушника через плече; кому припала хусточка — чіпляє хусточку на голову, а мати хрещена надіває очіпок на голову. І танцюють. А дружко з двома дерев'яними тарілками вистукує, одна об другу, під музики, — і танцює навприсідки.

Приданки та дружки весь час співають, одні до одних:

272) Чого, дружечки, сидете?
Чом додомоньку не йдете?
Уже Оксана не ваша,
Тепер Оксана вже наша. —
273) — Не за вашим столом сидимо,
Вашої горілки не п'ємо,
Будем сидіти, будем гуляти,
Оксану підмовляти: —
274) „Не йди, Оксано, з жінками
Та йди, Оксано із нами:
Ми ж тебе у садочок заведемо,
Ми ж твої кісоньки заплетемо,
Та скинемося по грошу,
Купимо стрічку хорошу,
Та скинемося ще й по п'ятаку,
Купимо тобі стрічку ще й не таку" —
275) — Із нами, Оксано, із нами!
Ми ж тебе у світлоньку заведемо,
Ми ж тобі кісоньку розплетемо,
Та скинемося по грошу,

Купимо тобі хустку хорошу;
Та скинемося ще й по п'ятаку,
Купимо тобі хустку ще й не таку —

276) — Наїхали кацапи з-за хати,
Де ж тебе, Оксано, сховати,
Щоб тебе кацапам не дати?

[*А. Кр.*: Як відомо, де-инде на Україні, ба й у Білорусі, співають тоді (а як де, то багато передше) ще й пісню: „Ой, бором-бором, боровино'ю — а хто ж то їде вечориною?"[1]). Ця пісня добре відома й на Звиногородщині, тілки вже й не як обрядово-весілна, а попросту як звичайна співанка. Будь-що-будь я подам тут її повний текст —за моїм записом 1890 р. в селі Неморожі:

277) Ой бере-бере-бережино'ю —
Хто до нас прийде вечерино'ю?
Ой прийшов до нас Іванко п'яний:
„Одчини, Маріє! я ж твій коханий!"
— „Не одчинюся, неньки боюся" —
— „Я ж твої[й] неньці низько вклонюся!"
— „Не кланяйсь, сину! я ж не панянка.
Одчини, доню, я ж не бороню".
Вийшла Мартуня — та набранила,
Вийшла Марія — оборонила:
„Собачий цюцю! в солому спати!
„Тебе, Іване, просю до хати. —
Ой у сінечках за дверечкаме,
Стоїть ліжечко із подушкаме.
А в тім ліжечку там Іван лежить,
На правій ручці Марію держить:
„Ой ти, Маріє, ти чорнобривая,
Ти — чарівниця справедливая" (1890 *А. Кр.*]

278) —Прощавай же, подруженько! ми вже йдемо,
Все твоє дівування собі беремо:
І руточку, і м'яточку, і шалвію,
Хрещастенький барвіночок і все зілля.

279) Брала Оксана льон, льон,
Виганяла дружечок вон, вон!
— Ідіть, дружечки, з хати—
Не хтіли льону брати.

280) Ідіть, ідіть, подруженьки, не сваріться,
Як вийдете за ворота — поділіться.

281) Ревнула корова з порога:
Оставайся, Оксано, здорова!.
Засвітила в віконце зіронька:
Зоставайся, Оксано, здоров[еньк]а.

282) Жалуй мене, ненько моя, жалуй мене!
У чужую сторононьку не дай мене!
Бо в чужії сторононьці без вітру шумить,
Чужий батько, чужа мати не б'є — та болить,
Як піде до сусідів, то осудить:
Сонлива й дрімлива невістка моя.

Це вже для дружок справжнєє прощання з молодою. Час її покинути.

н) Бояри й дружки ідуть без молодих на дружчини до старшої дружки.

Після цих прощальних пісень дружки виходять з весілної хати, старший буярин бере старшу дружку за рушник і веде її до її (дружчиної) матері [*А. Кр.* Це вже вони в иншій хаті, у старшої дружки, справлятимуть „ д р у ж ч и н и "]. Туди йдуть усі дружки й буяри, і грачі ідуть і грають. А дружки співають:

283) Ой помалу, буяри, дружку ведіть,
Та на ні[й] сорочки не подеріть:
Бо на ні[й] сорочка шовкова,
Бо вона дружечка попова.

284) Берегом качки пливуть, —
Горою дружку ведуть,
З скрипками, з цимбалами,
З молодими буярами.

[285) С. Неморож, 1890, запис. *А. Кр.*]
Пливе, пливе качка на воду, —
Хорошая дружка на вроду:
Ще краща її мати,
Як буде нас приймати].

---

[1]) Див., прим., запис із містечка Гостомль Київського повіту (у Чубінського, т. IV, Спб. 1877, ст. 389, № 1094. Та ще див. ст. 596. *А. Кр.*].

286) Широкая кладочка на воду,
Хорошая дружечка на вроду;
Хорошенько буярин її ведє,
Хорошенько її ненька нас приймє.
287) А полола дружечка лободу
Та послала буярина по воду:
„Ой, як прийдеш, буярине, з водою,
Тоді буду вечеряти з тобою".
288) Оце тобі річка-калюжка, —
Оце тобі річка-калюжка,
Оце тобі старшая дружка!
Як не будеш за рушник вести,
Будеш її на руках нести.
289) Вийди, дружчина мати, з хати! 2
Засвіти свічку воскову'ю!
Засвіти свічку восковую —
Привели дружку молодую.

Дружчина мати виходить з хати з хлібом і з свічкою. Буярин і дружка кланяються так, наче молодий і молода, і цілують хліб і руку. Мати просить до хати. В хаті сідають на покутя, як молоді. Мати подає вечерять. На „дружчинах" хоч би й яка вечеря була, а вже вареники мусять бути неодмінно. Кожній дівчині треба хоч-раз бути старшою дружкою; рідко трапляється, щоб якась дівчина пішла заміж, не побувавши попереду старшою дружкою.

Співають на „дружчинах":

290) Знати, дружечко, знати, 2
Що рідняя мати:
Од стола до порога—
Та й вечеря готова...
291) Бери, дружечко, ложку,
Покажи нам дорожку, —
Нехай ми будем знати,
З ким будем вечеряти.
292) Наш буярин сидить, як паночок,
А на ньому синій жупаночок,
А на ньому сивая шапка,
Коло боку золотая шабля.
293) Старша дружка на кодрі стояла,
Буярина частувала:
„Буярине-білогорочку,
Прошу тебе на горілочку!
Хоч не знаю — як звати,
Буду тебе частувати.
Як не вип'єш горілочку,
То не піду до таночку".
294) Старша дружко! ти не гайся,
З вечерою поспішайся,
Бо зірочка вже височенько —
Нам додому далеченько.

Після вечері грачі заграють у хаті. Дружки потанцюють, тілки ж не довго, тому що грачі поспішають до молодого.

Потім дружки йдуть собі додому [1]), а буяри — до молодого, що зостався коло молодої.

о) Виїзд молодих од тестя.

У той час як бояри й дружки повели були старшу дружку до її матері на „дружчини", а молода з молодим зосталася в своєї матері, приданки закутують молоду великою хусткою поверх квіток, і молоді обоє сідають на по'кутя. І всі родичі сідають-вечеряють. І співають:

295) Ой добре ми зробили, 2
Що в парі посадили
Калину з ожиною,
Оксану з дружиною.
296) Кайся, Панасе, кайся:
Даєм тобі Оксану,
Щоб боса не ходила,
Щоб сліду не робила,
Щоб не були вікном двері,
Щоб не спала без вечері.
297) А Панас та й по дворі ходить,
Чорну шапку у рученьках носить,

[1]) В Ли'сянському весільному записі побачимо, чому їм до молодої страшно вже й зазирнути. *А. Кр.*].

Свого тестя хорошенько просить.
— Ой, тестеньку, ти мій батеньку,
Тепер я твій рідний зятенько.
Не гай мене, виряжай мене,
З дружиною одряжай мене!
Тепер нічка — та темненькая,
Доріженька — та далекая,
Бо казали не баритися,
З дружиною не пізнитися.

298) Ой по дворі по темненькому,
По шпориші зеленькому
Там Панас по шпориші ходить,
В руках коня вороного водить,
Свою тещеньку просить.
— Ой ти ж, моя тещенько-жаданко!
Не гай мене, виряжай мене,
Бо тепер же нічка темненька,
А доріженька тепер слизкенька.

[298а) Вар. із с. Гусакової, 1897, запис. Ол. Панасевич]

Ой по дворі по новесенькім,
По шпориші зеленесенькім
Ой там Панас по шпориші ходить,
Коника за поводи водить,
Сиву шапку в руках носить,
Хорошенько тестя просить.
— Тестеньку, мій батеньку!
Пускай мене, виряжай мене!
Тепер ніченька — все темная,
Доріженька — далекая.
— „Ой зятеньку, ти мій синоньку,
„Пожди хоч годиночку,
„Заким зберу всю родиночку
— Було не день, не годиночка,
Було збирать всю родиноньк
Дивитися на дитиночку (1897)].

299) У неділю та по вечері
Сядьмо, мамо, та пожурімось,
Усім добром та поділімось.
Тобі, мамо, верстенечко,
Міні, мамо, полотенечко;
Тобі, мамо, решето з мичками,
Міні, мамо, скриня з сорочками.

[299а)Вар. із с. Гусакової, 1897, запис. Ол. Панасевич]

Сядьмо, ненько, повечеряймо,
По вечері пожурімося,
По тії журбі поділімося.
Тобі, ненько, верете'нечко,
А міні полоте'нечко.
Тобі — решето з мичками,
А міні — скринька с сорочечками.
Тобі буде все матірне,
А міні все плоскіннее,
Хорошеє та добірнее. (1897)].

300) Уже пізненько, вже не раненько
Нам ділитися, ненько:
Міні — скринечка, тобі — боденька,
Зоставайся здоровенька!

301) Ой іде наш маляр з хати,
Та не буде кому малювати:
Ні припічка, ні долівочки, —
Ой, вип'ємо ще горілочки!

302) Загортай, мати, жар, жар:
Буде тобі дочки жаль, жаль!
Та кидай у піч дрова —
Оставайся здорова!
І припічки й пороги,
Зоставайтеся всі здорові!

Встають із-за стола. Буяри вносять скриню з приданим молодої, і в тую скриню вона ще вкладає „пару" (себто дві шишки вкупі, які зрізали з короваю) і дві ложки, ті що були на круглому калачі. Накриває скриню скатіркою — і буяри виносять скриню на віз.

Мати й батько благословлять молодих. Молода забірає в полу дарунки: „гребінку", „борону", „калач" і „лежня", і буяри висадюють її на перший віз, там де скриня. Як висадять буяри скриню й молоду, то староста бере молодого за хустку і тричі обводить кругом воза. Молодий хльоскає батогом по возі, навкруги ходячи, і каже до молодої: „А кидай батькові норови та забирай мої!" Тричі це промовить, потім сідає на віз. Буярин гукає на воли: „Гей", а погонич спиняє: „Стій, бо немає привою! привій перервався". Тоді мати виносить гарний рушник і кладе на ярмо, а коли кіньми їдуть, то на дишель. Аж після цього їдуть. Молодий — теж на цьому возі,

А на багатьох возах розміщаються, буяри, свашки, світилки, „приданки" (родички й сусідки). Буяри перед тим, як везти молоду, повквічують коні й вози квітками і барвінком, калиною і стьожками, та коні добре нагодують, щоб добре бігли. І всі придани виїздять із молодою та із скринею геть з тестевого двора.

Тут слід сказати, що' робиться з весільним г і л ь ц е м .

Гільце в неділю ввечері розривають. І кожна дівчина силкується, щоб схопити тую з калини квітку, яка на верху гільця, щоб заміж вийти. А решту калини — то жінки' розбирають, і коли купають дітей, то кладуть в купіль, щоб було здорове й червоне. Або, от, як ідуть доїти корову, то беруть із собою і накладають тую калину на дійки корові і так, черєз перстені, доять — аж поки направиться корова знов на гарне молоко.

п) Придани везуть молодих і скриню до свекрухи й свекра. Свекруха зустрічає.

Як везуть молоду (та її скриню) до молодого, до свекрухи й свекра, то по шляху, що веде до молодого, хлопці палять солому, кулі, освітляють дорогу. Приданки співають:

303) Топи, мати, грубу! 2
Везуть тобі невісточку любу,
Чи люба, не люба,
Аби тепла груба.
[304) С. Озірна, 1890, запис. *А. Кр.*]
Ой куди ви мене повезете?
— Під лотоки.
Шо ж міні постелите?
— Шматок осоки.
А чим мене будете везти?
— Лотоко'ю [1]).
А чим мене вкриєте?
— Осокою....

[Кінця цієї пісні, „шо її співають прида'ни", озірянська співачка 1890 „ніяк у світі" не хтіла міні сказати: „бо дуже стидна". *А. Кр.*] [2]).

305) Ой їхали та возилися,
Соб, цобе зачипилися,
Поломали осі
Та й стояли й досі.
306) Ой панове-сватове, просімо вас:
Прилитіла вутінка з вечора до вас, —
Ви ж її не бийте й не лайте,
Ви ж її хорошенько приймайте.
307) — Ой, панове-сватове, просимо вас:
Прилетіла сива гутка з вечора до нас,—
Ми ж її не б'емо й не лаємо,
Ми ж її хорошенько приймаємо.
308) Тупу, конику, тупу!
Везем тобі невісточку, як ступу.
Не так ступу, як ступите —
Везем тобі невістище.
309) Приїхала пані 2
В золотому жупані...
Побачимо, люди,
Що з тої пані буде!
310) Одчиняй, мати, хату:
Везем тобі пелехату
З розплетяними кісоньками,
З дрібненькими слізоньками.
Одчиняйте хату й сіни —
Везем тобі невісточку й сина.
311) Наїхали купці з загір'я
Купувати — до матері — півня.
А я півня не продам,
Бо в мене півень господар:
Вийшов за ворота та й гребе,
Син міні невісточку привезе.

---

[1]) — „Шо ж то воно значить, лотоко'ю?" спитав я у співачки. — „Це так співають, а воно виходить: ло'ткою", пояснила міні вона. Слово „лотка" (зам. „лодка"), із здрібнілою формою „ло'точка", иноді трапляється й по инших піснях у нас (прим.: „Ой що ж тебе принесло'? Чи лоточка, чи весло'?" *А. Кр.*].

[2]) Менче поцеремонився Йос. Димінський — у своїх ли'сянських весілних записах 1878 р., що подаються нижче. *А. Кр.*].

312) Вийди, матінко, огляди,
Що тобі буяри [привезли]:
Чи вівцю, чи ярку,
Чи невістку-жданку?
313) Вийди, матінко, проти нас!
Засвіти свічку ярую восковую:
Привезли тобі невістку молодую.
314) Прилетіли дві тетерочки,
Хоч не вчора, то теперечки,
А ви на них і не кишкайте,
А ви їх і не полохайте:
Нехай не літають
Та нехай привикають!

Молодого мати виходить з хлібом і в руках держить гилячку з вишні, і до кожного дубчика приліпляно свічечку з ярого воску, і свічечки — засвітяні. Молоді обоє кланяються, цілують хліб і руку. Мати просить до хати. В хаті зустрічають їх, із співами, родички молодого:

315) До нас, невістко, до нас!
Буде тобі добре у нас:
Сама діжа хліб місить,
Сама піч хліб пече,
Сама вода в хату тече,
Вітрець повіває,
Світлоньку замітає.
316) Невісточко наша, жаданко!
Ми ж тебе сім років ждали,
Сім років сорочок не прали
Та на горіщі скидали,
Поки тебе молодої дождали.
317) Тобі, мати, не журитися,
Тобі, мати, веселитися,
Тобі, мати, в пічі не топити,
Тобі, мати, діжі не місити,
Тобі, мати, хати не мести,
Тіко в хаті порядочок вести.

На те співає мати:

318) — Як топила в пічі, то й буду,
Як місила діжу, то й буду,
Як мела хату, то й буду,
Тілко теї слави,
Що невістки дождала.

І всі чекають, щоб привезяна невістка вступила до хати.

р) „Комора". Вечеря і пісні про „калину".

Буяри несуть скриню в комору, а молода йде в хату й кланяється. Жінки, а найбілше родички молодого, стежать за тим, як вона кланяється. Коли кланяється до землі і б'є поклони, то та молода „погана", „не чесна", і до комори її не ведуть, а зараз починають співати погані пісні. Коли ж молода кланяється не до землі, то таку молоду ведуть до комори.

Молодий бере молоду за рушник, а староста бере так-само за той рушник і веде. За ним ідуть до комори дві сестри або родички, із свічкою чи з каганцем. В коморі передягають молоду в друге, чисте, оглянене всеньке, убрання — і обшукують у всьому, ба навіть у косах шукають, чи нема часом того червоного, яке жидівки продають за двацять-п'ять карбованців. Потім пришивають до хустки вінчик, який був біля квіток, і зав'язують в хустку. В сінях співають жінки:

319) Ой, мамцю, мамцю, мамцю! до комори ведуть.
— Цить, дошо, цить, дошо, бо там меду дадуть.
Ой, мамцю, мамцю, мамцю! вже її... розвязав.
— Цить, дошо, цить, дошо, бо так Бог приказав [1]) ..

Після цього молоді входять і всім кланяються і цілують. Потім молода розрізає червону волочку або вузенькі стьожечки і роздає всім жінкам „жички", — а вони чіпляють собі до хустки. Після весілля ці „жички" ховають; і літом, коли хто багато жне й зажмінить руку, то перев'язують руку, щоб не боліла, або коли багато копає, то таксамо ногу перев'язує.

Коли молода породжає „жички", то сідають вечеряти і співають:

320) Калина, мати, калина!
Доброго роду дитина,
Хоч вона по досвітках ходила,
Та й з собою калиноньку носила.
321) Ой казали люди, 2
Що Оксана не добрая буде,
А Оксана добресенька,
Як калина червонесенька.
322) З калиночки — дві квіточки,
А в нашого роду, в нашого роду —
Нема переводу:
Яка мати, така й донька,
Як червона калиноньке.
323) Ой скаче зайчик попід гайочок
Та й скаче,
Найшов клубочок ниточок
Та й плаче:
— Поможи, боже, цей клубочок
Ниток змотати. —
Поможи, боже, міні невістки
Діждати.
Зайчик ниточки розсотав,
Я невісточку дочикав.
324) Бреди, Оксано, бреди!
Не бійся холодної води,
Високо піднімайся
Та з сорому викупляйся.

Після вечері трохи потанцюють. Та вже воно пізно, а тому лягають — хто де ляже: на лавах, на полу, на лежанці, на землі, та инше. Ті, котрі ляжуть спать найпізніше, то попарують сплящих та поприв'язують до кожного що-небудь — як ото коцюбу, рогача, цибра' з помиями, відро, та инше.

III.

ПОНЕДІЛОК.

а) Молода береться до роботи — хату замітає, снідання наготує.

В понеділок раненько молода встає й починає пораться: розвішує рушники свої на образи, на картини, на сволок, на кілочки по стінах і де тіки можна. Це поробивши, вона йде по воду, дарма, що вода є в бацилах і діжках. Принесе свіжої, вмиє батька й матір і втре своїм рушником.

Тимчасом усі весілні встають, і за кожним тягнеться що прив'язане. Всі сміються, жартують.

Як усі повстають, молода замітає хату. То весілні не дають їй замітати: кидають у сміття ложки', ножі, макогона, все що попадуть,

[1]) У мене в не'морозьких записах (1890) далі йдуть ще дві строфі, теж сексуального характеру, але краще буде тут їх не наводити. *Л. Кр.*].

і жартуючи кажуть, що, от, невістка не прово'рна і все вимітає. Молода разом мете — і те, що підкинуть, підбира. Буяри танцюють і допомагають молоді[їй], а весільні гості все-ж-таке кидають. Потім повиносять на двір. що є: стільці, діжки й инше, і кажуть, що то молода повимітала. Молодий почастує — і вони повносять.

Поприбіравши в хаті, молода готує до снідання: зносить усе, подає на стіл. Поки молода готує, буяри заберуть рядна й біжать по родичах, знайомих та сусідах, і кого застануть у постелі, то беруть його в рядно та й несуть на весілля — такого, як застукали. Од цього не можна ані одкупитися, ані одпроситися, а тому всі вони в цей день поспішають дуже рано встать, щоб сплящих не захопили в рядно. Кого принесуть в рядні, той мусить дать горілки.

Позносивши гостей, сідають снідать усі крім молодих.

б) Приданки несуть вість до матері молодої.

Як поснідають, ідуть приданки' до матері молодої. Ідуть, співають. А мати з самого досвітку не спить, та турбується та біга й прислухається, чи не йдуть і якої співають. Вибігає на шлях, слуха, аж на тин вилазить, сусід питає: „Чи не чуть?" Нарешті вона чує: співають. Коли гарно співають, то мати рада-радесенька біжить до хати. Гарно співають:

325) Не бійся, матінко, не бійся.
В червоні чобіточки узуйся.
Топчи вороги під ноги:
Заробила твоя донька пироги,
Хоч не пшенишні — то яшні,
Усьому роду прекрасні.

326) А летів голубок
Через батьків двірок:
— Бурку-ку, бурку-ку! —
Та спасибі батькові,
Та спасибі матері
За науку.

327) А летів горобець
Та й сів на дручку.
Та спасибі батькові,
Та спасибі матері
За дочку.

328) Тут наша родина,
Вона ж нам заробила —
І пити, і їсти,
І за столом сісти.

Мати:

329) Ой вирву я з рожі квітку,
Та заткну я за намітку, —
Нехай моя квітка сяє,
Нехай родина гуляє!

А як молода „погана", то співають отакої, „поганої":

330) Вівсеньку наш рясний! 2
Роду наш прекрасний!
Пийте та гуляйте —
Сором покривайте.

331) Ти, Оксано біла, 2
Де ти сором діла?
Підкинула під поріг,
Щоб собака ззіла.

У тещі садовлять приданок за стіл, частують, потім грають на рубель та на качалку, та на затулку од печі, то що, і танцюють.

в) Од тещі та од инших сестер несуть снідання для молодих.

Мати та сестри одсилають снідання молодим. Несуть молодиці-родички — і співають:

332) На горо'ді рута-м'ята стоптана,
Сюди наша родинонька узята,
А ми цією руту-м'яту поллємо —
Ми ж тут свою родиноньку знайдемо.
333) Виряжала мати дочку-дівку:
Дала її калинову квітку,
Щоб квіточка не згубилася,
Щоб родина не смутилася.
334) До родини ми йдемо,
Снідати несемо,
Снідати, обідати,
Аби родину одвідати.

А оце співають, коли вона „погана":

335) Бодай тебе, та морозоньку!
Поморозив — та калиноньку!
Поморозив калиноньку,
Та посмутив родиноньку

Молодиці входять у хату до молодих, кланяються й кажуть: „Добри'день! кланялися молодому й молоді[й] батько й мати, і прислали снідання". Застиляють своєю-таки скатіркою стола й ставлять принесяне снідання. Молоді сідають їсти, а з ними — хто бажає. Снідають, жартують. Молодиці припрошують, молодий частує.

г) Молоду всі привчають до роботи — хліб пекти, воду з криниці носити.

Після снідання молода починає місити тісто для хліба. Під той час весілні жінки, жартуючи, що ніби молода не прово'рна, кидають в тісто: овес, сушані вишні, зе'рнята, часник та инше. Як молода замісить і береться до печі, то ці весілні жінки рвуть ко'міна та й приспівують:

336) Ой, коміне, коміночку!
Зірву тобі головочку,
А за тую провину
Вирву тебе половину

І гуртом надривають ко'міна. Молода одбороняє комін, вона хотіла б як-найкраще спекти хліб. Потім гуртом місять глину і ліплять комін – і вліплюють туди: сміття, дрова, хамло, віника, всякі цурпалки. Комін — такий, що й приступити не можна!

Спечеться хліб — молоду ведуть до криниці по воду. З нею ідуть усі весілні й музики. Молоді буяри стелять дорогу кулями і танцюють. Всі теж танцюють і співають. Навколо криниці обкладуть соломою і запалять, – і молода повинна перескочити через огонь, щоб нічого в житті не боятся. Молода витягає воду скілкись разів, а буяри її воду виливають, аж поки молодий почастує горілкою. Тоді буяри беруть відра на коромеслі і сами несуть, танцюючи. Коло хати молодий знов мусить почастувать, бо виллють, і доведеться вдруге йти по воду, дарма що вода в хаті є.

д) Молоді з весілними гостями й старостами йдуть обідати до тещі, а вечеряти зять веде тещу й тестя та родичів — до себе.

Тоді молоді поклоняться батькові й матері, а так само всім весілним, і, взявшись обоє за рушник, ідуть до матері, молодої (Давніш, перед революцією, йшли до попа та до пана).

Декотрі з весілних передягаються в найдраніще і найсмішніще. І, йдучи з молодими, вони забігають у подвір'я і ловлять кури. І їм ніхто не боронить, бо то весілні.

А ті котрі не передягняні, то ті йдуть, співаючи і танцюючи всю дорогу. Молоді по дорозі кого спіткають, кожному кланяються і цілують. Два старости йдуть поважно з хлібом, перев'язані обидва через плечі червоними поясами і в руках довгі палиці, пообмотувані червоними поясами. В лівій руці кожний держить нового бляшаного кухля, накритого шишкою; з тими кухлями вони ж через усеньке весілля перебувають.

Як прийдуть молоді до молодої батька (тестя), кланяються батькові й матері, і таксамо всім хто в хаті. Батьки садовлять усіх за стіл, частують горілкою і „варохою" (Вароха — то юшка з озвару, що кипів з тернем та перцем). Куховарка подає обід.

Як пообідають, то потанцюють трохи в хаті й на дворі та й ідуть назад до молодого, танцюючи. А молоді держаться за рушник, кланяються. У молодого теж сідають за стіл: їдять, співають, потім танцюють.

А коли вже сонце спочине, то молодий з буярами, старостами й грачами йде по тещу. У тещі молодий кланяється тестеві й тещі, бере обох попід руки, і веде до себе. За ними йдуть усі родичі і знайомі і два дружки з хлібами. Приданки співають:

337) Ой, меде наш, меде!
Зять тещеньку веде
Та за білую ручку, —
Та за поштиву дочку.
338) Не гнівайся, тещо, 2
Що зять опізнився,
Бо він був у ділі —
У короля на весіллі,
Дрібного письма вчився
Та й до тещі опізнився.

А оцієї співають до тещі, коли молода „погана":

339) Зять тещеньку веде, 2
На дорозі кладе:
— Полеж, тещо, тута! —-
Я виломлю прута
Та й буду тещу бити,
Що не вміла дочки вчити.
340) Ой чи чули, люди добрі, таку новину?
Загубила (ім'я тещі) свою дитину.
А (ім'я свекрухи) поблизила
Та й має собі дочку й сина.

Приданки несуть великий клумак шишок. Коло порога молода перестрічає, кланяється, і прохає до хати. Зять водить, грачі грають. В хаті тещу й тестя садовлять на по'кутя — і всі, що прийшли, сідають за стіл. Частують горілкою і варохою і співають:

341) Дайте нам варохи,
Дайте нам хоч трохи,
Дайте нам в черепушечку,
Закропити свою душечку.

Варохою частують так, як горілкою.

е) Ділять коровай у молодого та танцюють „на рядні", і инше.

По вечері з комори вносять коровай. Староста благословиться й ріже. Коровай у молодого дарують так, як і в молодої (ст. 118-119), от тіки шо нема „запорожців". На дерев'яну тарілку кладуть шматочок кораваю і молодої шишку. І так само гукають молодого ро-

дівчів. Тещі — матері молодої — дають на тарілці „качку з каченятами", що її пекли разом з коровайом з того ж таки тіста, і кажуть: „Нате вам качку за прачку" і приспівують: „Нате вам качку за прачку! Качка буде кричати. А мати сама буде прати".

Роздарувавши коровай, устають із-за стола, стелять нове молодої рядно на долівці, і танцюють теща із свекром, а тесть із свекрухою на рядні. Грачі грають, а вони приспівують:

342) Ой, чоботи, чоботи ви мої,
Наробили клопоту ви мині!
Чоботи, чоботи ви мої,
Наробили клопоту ви мині!
Оце тії чоботи, що зять дав,
А за ції чоботи дочку взяв.
Чоботи, чоботи ви мої,
Наробили клопоту ви мині!
Ой це ж тії чоботи, що з бичка,—
Чом же ви не робите, як дочка?
Чоботи, чоботи ви мої,
Наробили клопоту ви мині!
На річку йшла — чоботи скрипіли,
А з річки йшла — чоботи хляпіли [1].
Чоботи, чоботи ви мої.
Наробили клопоту ви мині!

Батько співа: „Оце тії рукавиці, що зять дав!"

Одспівавши пісню, всі тії танцюристи попадають на рядні і лежать. І зять їх „одлива'": частує горілкою, — і тоді вони встають.

На рядні танцювать ці батьки мусять неодмінно. Коли трапиться, що котре з них нездужа, то за неї — хтось із родичок, чи за чоловіка — родич, таки мусить танцювать на рядні.

Після батьків танцюють на рядні всі, хто є на весіллі; і кожен, окрім батьків, перетанцювавши кидають на рядно гроші молоді[й] за те, що випере.

Перша пара після батьків танцює „чумака". Молодиця-„чумакова жінка" вдає, що вона ображана і сердиться на „чумака", і весь час вона, як танцює, то одвертається од нього, а „чумак", буярин той, танцюючи ловить її, щоб зазирнуть в очі, і танцює скинувши шапку, ніби перепрошує. І так у танцях вони красивенько-собі вихиляються. Коли вона, „чумакова жінка", помириться, то поцілується з ним, і тоді „чумак" швидко навприсядки танцює, а вона його догонить, нагнувшись танцює, і робить гарненькі вихиляси головою й руками. До цього танцю грачі грають „чумака", і всі хто є в хаті приспівують:

343) Чумакова жінка гуляє,
Бо чумака вдома немає.
Гуляй, гуляй, чумакова жінка
Од середи аж до понеділка!
Гуляй, гуляй, чумакова жінка
Од середи аж до понеділка!
Ой приїхав чумак із дороги
Та й не застав своєї мило'ї.
Ой, чумаче-серце, голубче!
Чом же ти не робиш, як-лучче?
Чумакова жінка гуляє,
Бо чумака вдома немає.

[343а) Вар. з Не'морожі, 1890, запис. *А. Кр.*]
...Доки я чумака любила,
То в червоних чоботях ходила.
А як стала шевця любити —
Тоді стала боса ходити].

[1]) Звичайний у нас варіянт, прим, у самій Звиногородці: „На річку йшла — чоботи ипали, А з річки йшла — чоботи хли'пали". *А. Кр.*

Після „чумака" буяри з молодицями танцюють „козачка" і приспівують:

344) Катерина гречку в'язала,
Катерина правду казала,
В Катерини чорнії очі,
Катерина добра до ночі.
Катерина, як ластівка, в'ється.
Катерина горнеться й сміється.
В Катерини — чорная голова,
Катерина чортова, не моя.

Цей танець такий веселий, що всі, які сидять і стоять, то разом приспівують і пританцьовують.

345) Шар, мати, — капустині,
Шар, мати, — буряка,
Жаль міні покидати
Молодого козака.
347) А до мене Яків прихо'див,
Коробочку раків прино'сив,
А я тії раки забрала,
А Якова з хати прогнала:
— Іди собі, Якове, з хати,
Бо на пічі батько та мати,
А в запічку батькові діти, —
Нема тебе, Якове, де діти.
А в коморі син та невістка, —
Прийде тобі, Якове, звістка.
Посадила б Якова під столом,
Та й накрила б Якова постолом;
Посадила б Якова під скринею,
Та й накрила б Якова периною;
Посадила б Якова під припічком,
Та й накрила б Якова очіпочком.
[347а) С. Неморож, 1890, запис. *А. Кр.*].
Ой до мене Яків приходив,
Коробочку раків прино'сив,
А я тії раки поїла,
А з Яковом спати не хтіла.
— Ой іди ти, Якове, з хати.
Бо на пічі батько та мати,
А в запічку батькові діти, —
А де тебе, Якове, діти?
А на полу батькова невістка, —
Нема тобі, Якове, місця!
Отак я ті раки полузала,
На Якова наплювала *).

Коли на рядні танцюють старі діди, то приспівують:

348) Ой піду я в понеділок —
Та проп'ю я сім кудільок.
Сам п'ю, сам гуляю,
Сам стелюся, сам лягаю!
Ой піду я у вівторок —
Та й проп'ю я рублів сорок.
Сам п'ю, сам гуляю,
Сам стелюся, сам лягаю!
Ой піду я у середу —
Та й проп'ю я всю череду.
Сам п'ю, сам гуляю,
Сам стелюся, сам лягаю!
Ой піду я у четвер —
Все те буде, що й тепер.
Сам п'ю, сам гуляю,
Сам стелюся, сам лягаю!
Ой піду я у п'ятницю —
Та й проп'ю свою телицю.
Сам п'ю, сам гуляю,
Сам стелюся, сам лягаю!
Ой піду я у суботу —
Та й проп'ю я всю роботу.
Сам п'ю, сам гуляю,
Сам стелюся, сам лягаю!
Ой піду я у неділю —
Та й проп'ю я всю надію.
Сам п'ю, сам гуляю,
Сам стелюся, сам лягаю!

Натанцювавшись сідають за стіл, і починається „перепій'

*) Вар. з Озірної 1890: „А Якову дулю показала". *А. Кр.*

ж) „Перепій", з дарунками для молодих на нове хазяйство.

Молодий наливає горілки, а молода підносить на дерев'яні тарілці, зокрема кожному. На столі стоїть тарілка, і на ню скидають гроші на нове господарство для молодих. Окрім грошей дарують ще, що хто може, і голосно вигукують: „Дарую тобі корову, що гребе солому!" (— курка), „Дарую тобі корону, шоб купили корову!" (= гроші), „Дарую мірку золота!" (= просо), „Дарую корець зір!" (= горох), „Дарую сонце!" (= пшениця), „Дарую дійного кожуха!" (= вівця), „Дарую кобця, щоб мали дівчину й хлопця!", "Дарую тобі того коня, що в степу скаче!", „Дарую роя', що не піймеш ні ти, ні я!". Коли дарують полотно, то нічого не приказують, а обмотують полотном, як дарують полотно родичі молодого — то його обповинуть, а коли молодої — то її обповинуть. Це все, що дарують, дружко або староста записують го'жугом на стелі [1]).

349) А вже вкупі батько й мати
Щось будуть дарувати.
Батько й мати — воли та корови,
А братіки — воронії коні,
А сестриці — по телиці.
Сусідоньки — по вівці, [*А. Кр.* вар. „ягниці"],
А ви, притули, даруйте кури.

Теща до зятя:

350) Ой зятю мій рідний!
Закопала під вишнею срібний.
Ой, зятю мій, зятю хороший!
Закопала під вишнею гроші.
Хто буде дочку брати,
Той буде гроші копати.

До свекра:

351) Ой наш батько Йосип
Під полою горілочку носить
І сам її не п'є,
І нам її не дає,
А він її тисне, —
Нехай вона йому скисне!

352) Городи', батьку, ліску!
Ми дали тобі невістку,
Корову в гобору
І скриню в комору,
Подушки' в кімнату,
Господиню в хату.

Отак цей „перепій" тягнеться за північ, а після „перепою" гості розходяться. Молодої батьків — одвезуть.

IV.

ВІВТОРОК.

а) Гости йдуть до молодого „на кури".

У вівторок до молодого всі гості сходяться „на кури". Цього дня увесь час їдять кури, печені й варені. Зранку гості поснідають, а потім одягаються за „циган".

б) Ходять по селі, передягнені за циган, з „козою", та „плетуть журавля".

Усі передягаються в як-найдраніще, сажою та глиною вимастюються, аби не були схожі на звичайних людей, і йдуть з грачами

[1]) У нас на Звиногородщині дуже полюбляють придих перед „о", — і на „о'жог" кажуть „го'жуг". *А. Кр.*

по всьому селі. Цигани начіпляють до себе: підкови, цвяхи, колодочки, в руках — хвойда. Циганки начіпляють ганчірок, з решетами, щітками, і ворожать. За собою водять „козу": на чоловіка накинуть кожуха вовною на-верх, та одного рукава вивернуть і поставлять на голові, та зав'яжуть так, ніби то голова, а роги вчеплять „козі" з ложок, мордочку — теж із ложок. „Коза" танцює і горілку п'є, а по шляху сипле горіхи та цукерки, а тому діти юрмою біжать за козою. Цигани всього просять. Коли хто дасть курку, то носять її в руках, а все инше зсипають у купу — в відра чи в мішок, як ото борошно, озвар, вугля, сало, зе'рно, квасолю, часник і инше.

Повернувшись цигани додому, передягаються й умиваються, і сідають обідать, і співають різних до горілки пісень.

По обіді йдуть „плести журавля".

За „журавля" стає найдотепніший боярин. За його одежу береться хто-небудь з весілних, а за того ще хто, і так одно за друге. Набереться величезний ключ „журавлів" — чоловіків та жінок; от вони йдуть, і співають „журавля", і крукають. Таким чином вони йдуть по селі і держаться міцно одно одного, бо хто одірветься, то мусить дать горілки; — тому вони держаться, куди б „журавель" вів. Журавель веде найтруднішими стежками, проваллями, через рови, будяки, тини, воду. А найбілше люблять ходити через якусь будівлю. Для „журавля" селяни показують що-найкрутіші шляхи. От, у кого висока клуня, то каже: „А переведи через мою клуню, — горілка буде!". „Журавель" веде на клуню. Тут уже журавель допомагає їм, аби як вилізти. Отож повилізають усі так, що весь дах на клуні вкриють, і крукають. Той, чия клуня, показує, стоячи на землі, горілку; коли мало, то вони розшивають клуню, крукаючи. Аж як покаже горілки стіко, як вони хотять, тоді вони злітають...", буває, що й падають. Було так, шо жінка одірвалася, як „журавель" переходив дахом через повітку, і попала в дірку, що її прорвали журавлі, та упала до корів.

Коли плетуть „журавля", то співають:

353) Занадився журавель, журавель
До бабиних конопель, конопель [1]),
А я тому журавлю, журавлю
Кийом ніжки переб'ю, переб'ю.
Кийом ніжки переб'ю, переб'ю,
Та й до пана занесу, занесу:
Нехай же він не гребе, не гребе
І коноплі не скубе, не скубе.

в) Гостюються у тещі та, з маскарадою, ведуть тещу прати ганчірки, „Журавель" у тещі.

Того дня у тещі всі гості їдять, п'ють, співають, танцюють під „свою" музику.

Потім везуть тещу до ставка — прать ганчірки. Жінки передягаються в що-инше, не подобне до звичайної людини, та

[1]) До кожної строфи додають і приспів: „Таки-таки журавель, Таки-таки чубатий, Таки-таки носатий, Таки-таки дибле, Конопельку щипле". *А. Кр.*].

чіпляють собі роги з квіток: літом — із живих, а зімою — з паперяних, і запрягаються в теліжку, ніби корови. Тещу посадять у теліжку та наки'дають ганчірок. Навколо теліжки йдуть жінки і співають танцюючи.

Поки теща пере, жінки і танцюють, і допомагають прать, а тоді посадять і привезуть додому і веселяться до вечора.

Як повернеться „журавель" до молодого, тоді закусять, та забирають молодого й молоду, батька й матір, і йдуть до теші вечерять. Вечеря вечеряється весело. Після вечері ще потанцюють, та поспівають допізна, і пізно йдуть кожний до своєї господи.

г) Дещо про мізинців та перших унуків.

Коли одружують мизинця, — чи наймепчу дочку чи наймепчого сина, — то, в вівторок, на батька й на матір того мизинця накладають на голови вінки: з житніх колосків, рути, й цукерок у кольористих папірцях. В тих вінках вони перебувають цілий день удома, і до сватів ідуть через село в вінках.

Баба та дід, коли дочекають перших унуків дружити, то їм роблять з дерева сережки, позолотять шумкою і повісять на вуха. На возі кладуть боком соло'мляника і садовлять бабу й діда, а так-само ще й бабу-бранку. Сини та унуки запрагаються в віз; упраж — з вінків з цибулі. Воза заквічають; погонич — передягняний; на довгі[й] тичці — батіг з цибулі. І так їдуть до сватів.

V.

СЕРЕДА.

а) „Коштують борщ" на обіді в молодого.

В середу молода рано варить обід, і всі родичі молодого й молодої йдуть „куштувать борщ". Молода старанно варить як-найсмашніщий борщ; а гості наллють у миски горілки, і накришать буряка, і п'ють, — і гукають на молоду: „А йди-лишень та покуштуй, що' це ти наварила!". Потім обідають, співають, танцюють і так одбувають весело цілий день.

б) Весела вечеря в середу у теші.

Аж увс'чері теща запросює до себе на вечеру.

У теші, як прийдуть, то зараз же сідають вечерять.

За вечерею довго сидять, приспівують до кожної чарки, приказують, пригадують як колись було. По вечері ще й танцюють, співають. Грачі грають. І пізно розходяться.

в) Грачі тікають.

Грачі йдуть до молодого, переночують — і раненько, поки всі сплять, забірають свій прибуток та й тікають додому, бо коли не

втічуть, то ще їх не пустять. Грачів наймають на три дні за п'ять карбованців — дві скрипки й бубон, а грають довше, бо гості не пускають: скидаються грішми і дають, щоб грали ще.

VI.

ЧЕТВЕР.

а) „Вимітають куховарку" у молодого.

В четвер усі молодого й молодої гості йдуть до молодого „вимітать куховарку".

Забірають віники, мітли, граблі і „вимітають" разом із сміттям куховарку, покладуть в рядно і викинуть на смітник. Вона ляже, лежить і не ворушиться. А тим часом инші прибігають та докірливо кажуть: „Що ви зробили?! Нащо ж це ви викинули?! Хто ж нам буде вари'ть?!"

Винесять горілку і „одливають" куховарку: частують її, і беруть на руки, несуть у хату, і посадять на по'кутя. І всі сідають обідають: п'ють і вимовляють свою радість, що куховарка повернулась.

б) „Вимітають куховарку" у тещі.

По обіді трохи потанцюють під „свою" хатню музику та співи, та й ідуть до тещі — і таксамо „вимітають куховарку". Вимітання провадиться так, як в молодого, а потім — співи, танці допізна.

VII.

П'ЯТНИЦЯ.

а) „Купають тещу", а „відьма" пришіптує.

В п'ятницю йдуть „купать тещу".

Жінки поназносять усякого зілля, а чоловіки — горілки. Пообідавши варять зілля, із співами й танцями; а чоловіки перерізь (велику діжку, перерізану на дві половині) внесуть у хату, та дров допомагають підносити. Тим часом жінки' одну жінку вберуть за відьму, вчеплять горба, з прядива — коси, з часнику — зуби, глиною та сажою підмалюють, поверх о'дяга надягнуть довгу білу сорочку. Жінки роздягають тещу і садовлять у перерізь, а в перерізь уже вилляно воду з зіллям. І відьма, обвішана всякими травами, купає тещу пришіптуючи. Жінки кругом діжки танцюють, співають і грають на хатнє приладдя.

б) „Сушать тещу".

Чоловіків у цей день не бачать. Вони, поки тещу купають, сидять собі на дворі, в садку, чи на спризьбі, та курять, балакають, оповідають байки, та инше. Коли тещу викупають, одягнуть, то всі сходяться „суши'ть тещу". Сядуть за стіл, їдять, п'ють, співають, потім танцюють, а чоловіки приграю'ть на губу.

в) Одпускають або „продають" куховарку на инче весілля.

Коли на селі ще в когось розпочинається весілля і хотять цю саму куховарку запрохать, то в п'ятницю йдуть „купувать" її в тих, у кого вона куховару'є. Приходять з могоричом і хлібом та й торгуються: „А стіко вам за вашу куховарку треба дать?" — „Півкопи".— „Та це багато! он у неї всіх зубів у роті нема, треба лемішкою годувать". — „Та шо ви там вигадуєте, шо вона стара?!. Вона в нас ціле весілля козачка танцювала!". Отак вони багато балакають, нарешті дають за куховарку копійку, а куховарці — рушника, і забірають її з собою. Весілна мати дає куховарці за всі дні її праці: хустку, три аршини полотна й рушника та хліб.

Коли ніхто не покупить куховарки, то в цей же день оддають їй, що їй припадає, і вве'чері вона разом із гостями йде додому.

VIII.

СУБОТА.

а) „Одклінщина" (Близькі родичі прощаються з весілним перобіщим).

У суботу посходяться близькі родичі, сусіди, теща та тесть до молодого, пообідають, поспівають, і в кінці заспівають:

354) Ой хвалилася неділя,
Що є у свата неділя (?). —
Ой не підемо і не поїдемо,
Поки її не проп'ємо.
Ой і хвалився той понеділок,
Що є у свата присівок. —
Ой не підемо і не поїдемо,
Поки його не проп'ємо.
Ой і хвалився вівторок,
Що є у свата пнів сорок. —
Ой не підемо і не поїдемо,
Поки його не проп'ємо.
Ой хвалилася середа,
Що є у свата череда. —
Ой не підемо і не поїдемо,
Поки її не проп'ємо.
Ой і хвалився ще й четвер,
Що є у свата ще й чекмеп. —
Ой не підемо і не поїдемо,
Поки його не проп'ємо.
Ой хвалилася п'ятниця,
Що є у свахи спідниця. —
Ой не підемо і не поїдемо,
Поки її не проп'ємо.
Ой хвалилася субота,
Що є у свата робота. —
Ой запрагаймо та й утікаймо,
Щоб діла не робити!

Після цеї пісні всі гості розпро'щуються і розходяться.

б) Молоді йдуть на субітню вечерню і „скриваються".

Увечері молоді обоє беруть рушника і хліб та й ідуть до церкви „скриваться". Постають в „бабинці"; піп вийде, накриє „патрахвільом" [1]), почита молитву, — а потім вони беруться за одежу попову, і він їх уводить у церкву. За це дають попові: хліб, рушник і п'ять копійок.

[1]) Частіша вимова: „патрахиль". *Л. Кр.*

IX.

НЕДІЛЯ.

в) Дружки приносять молодій обідати і в-останнє з нею танцюють.

В неділю дівчата — подруги молодої — приносять її обідать. Сідають разом за стіл, обідають, поспівають трохи. Коли молодий має дістаток, то й грачів найме на годин дві, абе дівчата потанцювали з молодою в остатнє. І розпрощаються.

X.

ДЕКОТРІ ДОДАТКОВІ УВАГИ ПРО ВЕСІЛЛЯ.

а) „Своя" музика.

На вісіллі, коли вже немає музиків, то окрім того, що грають на хатнє приладдя, грають ще й на губу.

В с. Попівці довелося міні бути на весіллі і в той час, як уже музиків не було. І застала я надзвичайно цікаву музику:

Чоловіки й діти сиділи на лавках, на ослонах, і грали на губу. Скілкись чоловіків приспівували тонким голосом, ніби скрипка, і вимовляли, безперестань, такі слова": „Свині в ріпі, свині в ріпі, поросята в моркві", „Свині в ріпі, свині в ріпі, поросята в моркві" [1]). А инчі чоловіки товщим голосом вимовляли, ніби бубон бубонить:

355) Дід рудий, баба руда,
Батько рудий, мати руда,
Та всі руді, руду взяв,
Бо рудую сподобав.
Рудий піп повінчав,
Руда му'зика грала,
Руда челядь гуляла,
А дитинка манесенька —
Й та' в колисьці рудесенька,

Всі инчі „грачі" товстеньким голосом, ніби бас, вимовляли:

356) Ой поїдем до камбуди
Та й побачим, шо там буде:
А хто кому радий буде,
А хто кого бити буде.

Ці грачі „грали" уважно, а молодиці танцювали.

б) Як одбилася революція на весілних обрядах.

Од року 1920-го до року 1924-го весілні обряди були так що й скасовані: справляли весілля день або два. Тілки ж, останніми часами почали знов весілля справлять од п'ятниці на одному тижні та й аж до четверга на другому тижні, або й до суботи.

в) Пісні необрядові, що їх співають на весіллях починаючи з вівторка і кінчають у суботу

[*А. Кр.* Дальші пісні, що позаписувала С. М. Терещенкова на весіллі в с. Попівці, правду сказати вже не належать до „весілних" у точному розумінні цього терміна, бо вони не звязуються з якимсь

[1]) Порівн. вище, ст. 101

певним обрядом. Це собі такі пісні, що їх люди охоче співають і не на весіллях, а попросту будь-де, коли п ють - гуляють і веселяться, їх любісінько можна почути і на сільському балю' і на якомусь ярмарку і попросту в шинку. От, скажемо, без пісні „Ой п'яна я, п'яна! на порозі впала" не перебудеться у нас на Звиногородщині (та й хіба тілки на Звиногородщині!) ніякий базар, ніяке гуляння, де п'ють горілку. Це все такі пісні, що належать до циклу т. зв. „п'яницьких".

Тілки ж С. М. Терещенкова дуже добре зробила, що їх таки позаписувала вкупі з иншими „весільними", бо вони в своїй цілости, разом з обрядовими, яскравіщ намальовують перед нами всеньку картину сільского весілля.

І не самих „п'яницьких" пісень співають на весіллі. Співають ще й инших, попросту веселих, або радісних. Характеристична річ, що найостанніші дві співанки, котрі записала на весіллі в с. Попівці С. М. Терещенкова, то вже — історичні. Вони згадують про волю 1861 р., про визволення од панщини, і глузують з панів, що плачуть за панщиною та просять її вернутися, бо колись було з панщиною панам добре: були „у нашої Потоцької шовкові онучі", а тепер „пішла наша стара пані пшениченьки жати!" *А. Кр.*].

357) Горілочку п'ю, п'ю,
Бо я її люблю.
Ой хто ж її пить буде
Ой як же я умру?
А як умру —
Сховайте на ринку
Та повісьте надо мною
Барильце горілки.

358) Чарочко моя, щебетушечко!
Вип'ю я тебе, моя душечко.
Ти біжиш і бражчиш
І боїшся мене, —
Бо ти теє добре знаєш,
Що я вип'ю тебе!

359) Ой випити — то то я,
Погуляти — то то я, —
А робити не здужаю:
Болить мене голова.
Уже моя голова
Всього лиха зазнала.
Макогона й товкача,
Коромисла ще й бича.

360) Ой так я роблю:
Не доїм, не досплю,
Тіко боюсь тої смерти,
Щоб без чарочки не вмерти.

361) Ой п'яна я, не погана я!
Матері ваші біс! не погана я.

362) Гоп-гоп, тра-ла-ла,
Чарочка мала!
А в чарочці — дірка,
Витікла горілка.

363) Ой я йду, та й байдуже,
Задрипала хвартух дуже.
Ой, що ж кому до того?
Задрипала, — то свого!

364) Пішов кум до куми
Позичати яндели'.
Кума кийом потягла:
„Оце тобі яндела'!"

365) Моя жінка — знакомита:
Задрипана ззаду свита,
Та ще й правая пола, —
То то жінка моя!
Як прокинеться в рові' —
Ні очіпка на ні[й]
Ой пила, пила
Очіпка згубила,
Прийшла додому
Та мене била.
Ой била, била,
Вигнала з хати.
„Ой, іди, милий,
Очіпка шукати!"
Ой пішов милий
Хата од хати
Свої[й | мелешкі [й]
Очіпка шукати:
„Хто найшов очіпок
Моєі жінки,

Буде перейма —
Кварта горілки;
Кварта горілки
Ще й мірка проса,
Бо моя жінка —
Простоволоса".

366) Ой не піду по цибулю:
Москаль жінку поцілує.
Буду в хаті сидіти, —
Буду жінки глядіти.

367) Ой гоп, кипи каша,
А сивуха в пляшці — наша.

368) Випий чарочку до дна,
Бо горілка добра.
Випий, випий та й постав,
Щоб мій милий не застав,
Бо як милий застане,
В потилицю достане.

369) Ой була я на риночку,
Та й пила я горілочку
Ой, що ж міні буде,
Що бачили люди!
Що напилась на риночку
Та спала я в холодочку

370) Гоп — та дріта
Серед літа!
Прийшла зіма –
Хліба нема!

371) А до мене досвітки ходили
Та дверима курочку прибили,
Чи ходили, не ходили — нехай так,
А рябенька курочка — „кудкудак!"
Коли-б, коли-б дохтора напитать:
Може, буде курочка сокотать?

372) Ой на горі кавуни,
А в долині дині,
Занадився чорт до баби
В старі[й] кужушині.
— Давай, бабо, рушники,
То я буду брати,
Як не даси рушників,
Буду мордувати.

373) Ой вишенька й черешенька —
Ягідками рясна,
А я ж тобі, мій меленький,
Синами прекрасна.
Ой вишенька й черешенька
Ягід народила,
А я ж тобі, мій миленький,
Синів наводила.

374) Ой поїхав мій меленький та й у степ,
А я свою куделицю під припічок геп!
Лежить моя куделиця, надулася, —
А я пішла, горілочки напилася.
Ой приїхав мій миленький та й додому,
Питається малих дітей: „Чи є мати вдома?"
—Наша мати, наша мати упилася,
На лежанці у кімнаті простяглася.
— „Цитьте, діти! цитьте, діти! нехай вона спить,
Як устане ранесенько, треба прохмилить".
Ой устала моя мила, пробудилась. —
— „Возьми собі сорок шагів прохмилитися,
Возьми собі карбованця розплатитися".
— Не поможе, мій меленький, карбованець-два:
Вчора пила на корову, сьогодні [1]) на вола.

375) Ой випила, вихилила —
Сама себе похвалила,
Що я доброго роду
П'ю горілку, як воду [2])

376) Упилася я
Не за ваше я:
В мене курка неслася —
Я за яйця впилася.

377) Ой п'яна я, йду
На високу гору,
Та й не найду стежечки
До свойого двору.
Хіба ще вернуся,
На яр покотюся,
До лихого Лейби
Піду прохмелюся.

---

[1]) Вар. у Звиногородці: „взавтра". *А. Кр.*]

[2]) До недавніх часів, перед революцією, у нас на Звиногородщині співали цю пісеньку не інакше, як з таким кінцем: „Бо я панського роду, П'ю горілку, як воду". *А. Кр.*].

378) В табунчику п'єм,
Горілочку ллєм,
А гіркії цибуленьці
Жалю завдаєм.

379) Чумаченьку, чумаченьку,
Де ж твоє кресало?
— Заклав в шиньку за горілку,
У Лейби пропало.

380) Ой до мене досвітки ходили,
Та решетом горобчики ловили,
У півночі під стріхою з каганцем. —
Добре гулять з чорновусим молодцем.

381) Була в мене в коморі квасолька,
Я ходила все до жида Волька,
До жида до Волька ходила,
З комори квасолю носила,
В коморі квасолі не стало, —
До Волька ходить перестала.

382) Ой нам тіко при го'роді жити!
Ой нам тіко мед-горілку пити!

383) Ой п'яна я, п'яна,
На порозі впала:
„Ой одчиняй, друже.
Бо йду п'яна дуже!"
Милий одчиняє,
Милої питає:
— Де ти, мила, була,
Що за дом забула? —
— „Була на риночку,
Пила горілочку,
З родом ізійшлася —
За дом забулася".
Як бе милий добрий
Та взяв батіг довгий,
Почав милу бити:
Не йди в коршму пити!
Возьми квартиночку,
Зізви родиночку,
Та з родом напийся
Та й не волочися.
Як квартинки мало,
То бери відерце
Та й вип'ємо, серце.

384) На горо'ді терниця скрипотить,
А мій милий сердиться та й біжить,
Розсердився мій меленький та й дуже.
Міні його се'рдіння байдуже!

385) На шалвію гокріп грію,
А на тою не буду,
Розсердила чор[з]на-кого
Та й просити не буду.

386) Ой гоп, дріта-тіта!
Коли б міні як до літа!
А дам далше до весни,
Та щоб діти підросли.

387) Куцю, куцю, до полови!
Щоб ти здохла до Покрови,
А на літо ожила —
Поросят навела.

388) І луг тріщить,
І вода блищить,
А кум до куми
Судака тащить:
„І кумонько,
І голубонько,
Звари міні судака,
Щоб і юшка була!
І юшечка,
І петрушечка...
Кума люба, кума мила,
Моя душечка!"

389) Ой гоп, та й помалу,
Та й пошила штани з валу,
[Й пошила і наділа.
Кажуть люди, що до діла] [1]).

390) Ой у полі гречуха,
А дід бабу не чуха, —
А вже ж з тею гречухою
Сама себе почухаю.

391) Є у мене горобець
У садку.
Ой найму я стрілця,
Щоб устре'лив горобця!
А тоді я голову
Та й до себе возьму,
А стегенце і реберце
На базар понесу,
Та й куплю я горілки
Аж чотирі манірки.
А потрушеньки —
То для кумоньки.
Отоді я куму
Та й за стіл посадю,
Розділю горобця
На дванацять блюдей:
— „Їж, кумо, їж
Не соромся!
А головку з горобця
Я сама поживу".

392) Сім день конопель,
А матірки три дні [2]).
Не йди, дівко, за ткача,

---

[1]) Кінець, що в дужках, то так співають скрізь по Звиногородщині. *А. Кр.*].
[2]) Частий варіянт: „А ячміню три дні". *А. Кр.*].

Бо готові злидні.
У ткача нема штанів,
В ткачихи — сорочки,
А од шиньку та до шиньку
Сотають клубочки.

393) Виору я сорок день
Та й посію конопель,—
А вродила горстка,
Не м'яка, не жорстка.
Ой чи її бити,
Ой чи її терти?
Ой чи її до шиньочку
За горілку нести?

394) Ой чи пити, то пити,
Корівоньку пропити,
А якую? рябую,
Ще й до неї другую.
Нехай вона не реве,
З хати стріхи не дере. —
Горілочко-сивухо,
Люблю тебе, пся-юхо!
Я за тебе — срібло-злото,
А ти мене — у болото,
Я за тебе — срібняки,
А ти мене в будяки!

395) Ой хмариться: дощ буде!
Признаюся вам, люди [1]),
Що я з свею славою
Попалася в неволю.
Милий їде в дорогу,—
Я пропила корову.
Милий їде з дороги,
А я йому у ноги:
— „Що я, милий, зробила!
Коровицю пропила!"
Милий милу жалує,
Коровицю дарує:
—„Пий, мила, здорова,
Буде друга корова!"

396) Ляшечку-пташечку!
Не ходи до мене:
Бачиш мою нуждоньку?
Б'ють мене за тебе!
Або ж мене, ляше, люби,
Або ж мене залиши,
Або мої чорні брови
На папері напиши.
Ой ти мої — на папері,
А я твої — на лубку.
Люби мене на сонечку,
А я тебе в холодку!

Ой не йди, ляше, на лід;
Бо завалишся, —
Чи ти мене вірно любиш,
Чи ти хвалишся?

397) Чорна гречка, білі крупи,
Не попадайсь, дівко, в руки:
Як у руки попадешся,
Вного лиха наберешся.
Ой, я лишенько зробила,
Що п'яницю полюбила,
Бо п'яниця не встиг сісти —
Кричить-лає: „Давай їсти!"
Насипала з курки м'яса,
Сама сіла підперлася:
„Чоловіче, бійся Бога!"
Литять миски до порога:
— „А я Бога не боюся,
Коли схочу, то й наб'юся".

398) Ой перепеличка повдовіла.
Вона, заміж, заміж захотіла, —
Не могла вона прибратися,
За кого заміж оддатися;
Така ладна була!
Прилітає три пташечки,
До перепелички в старо'сточки, —
А вона їх упізнала,
Кватирочки не відчинила:
Така ладна була!
Прилітає вудвудочок,
Гарний хлопець — як паночок:
Шуби в нього — все коштовні,
Гарний хлопець ще й моторний.
Прилітає самарочок,
А з ним цілий табуночок,
Та нікому не здовбен [2]).
Прилітає соловейко,
Ізтехенька, помаленьку.
Ой сів собі коло хати,
Почав пісню щебетати.
Перепеличка його пізнала,
Кватирочку відчинила:
„Гуляй, гуляй ти, пташино,
Моя милая дружино!"
Що-день все він прилітає.
Цілу нічку щебетає.
— „Ой довго я цього ждала,
Щоб тебе дружиною звала!"

399) Ой піду я під свій двір, —
Та що робить милий мій?
Ой мій милий є до'ма
Та руба сирі дро'ва.

---

[1]) У самій Звиногородці — то співають: „Ой, хмариться, дощ буде, прийде милий — бить буде. Що ж я тобі ізробила? Коровицю я пропила!" *А. Кр.*

[2]) В рукописі: „не з довбень". Та я читаю: „нездовбен" (= нездібний). *А. Кр.*

А у нічі палиться, —
Він на дітей свариться.
А я цеє почула
Та в комору махнула,
Вузол муки в'яжу,
Нікому не кажу...
„Шинькарочко-серце,
Всип горілки з перцем,
Й а за цибулечку,
Та за квасолечку,
Ще й за бараболю";—
Напилася в волю.

400) З кицьок, щурів та мишок
Пошив бабі кожушок...
Одягнув, повернув, —
Погана на вроду!
Привів її до ставка
Та пхнув к дідьку в воду.
Іде дід, хихотить
Та в долоні ріже, —
Оглянувся назад себе:
Баба з води лізе!
„Чи ти, діду, іздурів,
Чи ти ісказився?
Баба пішла купатися,
А ти й оженився!"

401) На дубові на вершечку —
Там посіяв козак гречку,
А зірвалась хура-бура [1])
Козакові гречку здула.
Та ні гречки ні полови,
А в козака чорні брови.

402) Ой, чарочко манісінька!
Яка ж бо ти гарнісенька:
Ні сучечка, ні пенечка.
Смик, смик до денечка!

403) Ой пилося, пилося,
По запасці лилося,
По білії пелені
На здоров'ячко міні.

404) Казала Хайка-жидівка,
Що добра в чарці горілка.
Ще й маненький жидочок:
„Зверха — горілка, на споді — медочок".

405) Горілочко-сивухо,
Люблю тебе, ися-юхо!
Як я тебе виллю,
То не позбіраю;
Як я тебе вип'ю,
То гарно заспіваю.

406) О, як була в коморі красолька,
Я носила аж до жида Волька.
Ти ж ходив, я ходила,
Ти носив, я носила
Аж до теї Хайки-жидівки,
Що давала меду й горілки.

407) Ой гоп, дула, дула!
Коза губи надула,
Цапів не любила
І горілки не пила.

408) Ой дівчина кумина
Обіцяла кавуна,
Обіцяла диньку,—
Дала половинку.

409) Ой, ти жінко, що зробила?
Чоловіка прогнівила!
— „Чоловіче, не журися,
Візьми бритву, підголися,
Йди до коршми — прохмелися".

410) Ой побреду, побреду
По коліна в лободу,
Найду собі дівчину,
Прихорошу, молоду.

411) Ой дід бабу товче, товче:
„Печи, бабо, млинці швидче!"
— Пожди, діду, не бісися,
Як напечу — наїсися.

412) Ой на горі — шарварок,
А в долині — ярмарок:
Дід бабу продає —
Ніхто й шага не дає.

413) Ой ти, дідусю мій,
А я твоя бабка, —
Не бий мене, не лай мене,
То я буду гладка.

414) Кума ж моя, люба ж моя,
Я не пити прийшла,
Кума ж моя, люба ж моя,
Я робити прийшла.

Старі діди сидять на лежанці та полу й співають:

415) У місяці сінтябрі
Впала припороша,
А дід бабу полюбив,
Що баба хороша:
„Убирайся, бабусю,
У біле набілля:
Кличуть люди, кличуть добрі, —
Підем на весілля".
Як чкурнула попід стіл —
Найшла верзуп і постіл.

[1]) Вар. у Звиногородці: „Де взялася шуря-буря". *А. Кр.*

Слава Богу, що найшла!
Узулася та й пішла.
Іде баба греблею
Та все діда лає,
Шо постіл верзуна
Та й попереджає.
Ти — верзун, а ти —постіл,
То ти ззаду постій,
А я з лик черевик,
Попереду привик.
Взяв дід бабу за рученьку
За хорошу вроду,
Вивів її аж на греблю
Та пхнув к дідьку в воду.
„Ото ж, лиха бабо, кайся
Та з дідом не лайся!
У холодні водиченьці
Трошки покупайся".
А як баба вирине,
То дід кийом потягне.
Довго баба булькотіла,
Поки не посіла.
Ой іде дід греблею
Та в долоні плеще:
„Коли б добра молодиця,
Оженився б еще".
Ой іде дід греблею
Та в долоні ріже.
Оглянувся назад себе:
Баба з води лізе.
„Чи ти, діду, одурів?
Чи ти ісказився?!
Пішла баба купатися,
— А ти й оженився!"

416) Ой на горі на круті
Пасуться индики;
А дід бабу заквічав
У нові кісники.

417) Ой горе-біда міні!
Не вернуться літа мої!
Як бе літа вернулися,
То ще б хлопці горнулися.

418) Як я була сім років удовою,
То не чула землі під собою.
Як пішла я за ледачого сина,
То тепер міні лихая година.

420) Я в середу родилася, — горе міні, горе!
Не дай мене за старого, бо борода коле.
Та дай мене за такого, що чорнії вуса:
Як він кивне, як він моргне, то я засміюся.

419) Ой коли б я знав, коли кінець життя —
На той би світ зготував спасіння:
Ой то службами, та молитвами,
А найпаче — [то] панахидами.
Ой вийду я на високу висоту
Та й гляну я у глибоку глибину:
Ой, горять вогні все пекельнії,
Ідуть душі грішні і праведні,
Ой, ідуть душі грішні і праведні,
Зустріча архистратій Михаїл:
— „Ой де ж ви, душі, забарилися?
До царствія не вспішилися?
Ой бо вже рай позачиняно,
А вже пекло повідчиняно".

421) Ой летіла зозуленька
Через наші села.
Чого наша громадонька
Сумна, невесела?
Ой летіла, летіла
Та й стала кувати:
„Збирайтеся, громадонько:
Щось буду казати!
Щось буду казати—
Та ще й говорити:
— „Перестаньте, християни,
Панщину робити"
Та й покотилась панщина,
Аж гори тряслися,
А за нею ікономи:
— „Панщино! вернися!"
Ой уже я більш до вас
Та й не повернуся!
Було б не мучить, не бить
Та й не катувати,
Було б люби'ть, було б люби'ть
Та ще й шанувати! —
Ой летіла дика качка
В очереті впала, —
А в місяці сінтябрі
Панщина пропала.

422) Ой на горі вітер віє,
А в долині тихо.
У Озірні добре жити,
А в Попівці лихо.
У неділю пораненько
Усі дзвони дзвонять —
Осавули з нагайками
На панщину гонять.
Пішов батько на тік з ціпом,
А син із косою;
Пішла мати на лан жати,
А дочка з сапою.
У нашої Потоцької
Шовкові онучі;
Ідуть люди із панщини
Та й плачуть ідучи.
Прилетіла ластівонька,

Стала говорити:
„Не будете, християни.
Панщину робити!"
Прилетіла ластівонька,
На болоті впала,
А в місяці у хівралі
Панщина пропала.
Колись були ми панща'ни,
Тепер — господари,
Бо не ходять осавули
Рано під хатами.
Пішла наша стара пані
Пшениченьки жати,
А за нею паниченьки —
Колоски збирати!

1926

Дві уваги до весілних текстів.

На ст. 104, примітка 2, варіянт із с. Гусакової мабуть чи не поплутаний трохи. В моєму записі з Озірної 1890 я знаходю текст кращий: „Жаль міні раннього куваннячка, пізнього літаннячка".

На ст. 107-ій записувачка не навела цілого тексту пісні: „Не стій, сосно, розвивайся". Ми його подамо далі, в розділі V, серед записів А. Метлинського бл. 1850 р. *А. Кр.*

На ст. 113, ряд. 34 замість „хамкають" треба „хаменають".

С. М. Терещенкова, що од неї ми маємо такий докладний запис сільського весілля в с. Попівці, назбирала із Звиногородщини багацько ще-инчого фолклорного матеріялу, а тому варто подати тут короткий її життепис.

Народилася Софія Методіївна Терещенкова року 1887-го у с. Попівці (верстов 10-12 на захід од повітового міста Звиногородки на Київщині, по тім боці річки Тікича). Попереду вчилася в сільській школі, а року 1902-го вступила до Художньої школи бар. Штіґліца у Петербурзі, і в ній, окрім того що придбала загальну освіту, вчилася малювати, сніцарювати, чеканити по металу, то-що. Як перейшла курс тієї школи, то далі вчилася у художника А. Н. Новоскальцева та у професора В. В. Мате. Од року 1911 та й до 1917 працювала С. М. Терещенкова в б. Царськім селі, мавши там свою майстерню (для прикладного мистецтва), а разом з тим провадила реставрування картин у художніх галереях (прим., гр. Шувалової, та инших). Як настала революція, М. С. Терещенкова 1918 року повернула на Україну до рідної Звиногородщини, і од р. 1919 вчителювала в дівочій гімназії у Звиногородці та в чотирокласовій школі, а року 1920 заснувала в Звиногородці художню школу ім. Т. Шевченка. На початку 1922 р. при тій художній школі заклала вона й повітовий музей для Звиногородщини, Шевченкової батьківщини. В кінці 1922 р., як скасовано Звиногородський повіт, зачинено й тую художню школу; тілки ж Звиногородський музей залишився, — і С. М. Терещенкова працює в тім музеї й досі. Свою службу в музеї, де доводиться мати повсякденні безпосередні зносини з сусіднім селянством на Звиногородщині, С. М. Терещенкова добре використала для етнографії та для фолклорних записів, і року 1927 Етнографічна Комісія Української Академії Наук обрала С. М. Терещенкову на свого дійсного члена.

А. Кр.

С.М. Терещенкова

V.

П'ЯТЬ ВЕСІЛЬНИХ ПІСЕНЬ ІЗ ЗВИНОГОРОДЩИНИ

в записі бл. 1850-го року.

Нашої Звиногородщини фолклор аж до останніх часів залишався, можна сказати, трохи чи не terra incognita в етнографічній літературі. Характеристичний факт — що й відома „Этнографическо-статистическая экспедиція въ западно-русскій край, снаряженная Императорскимъ Русскимъ Географическимъ Обществомъ" в 1870-их рр. під проводом П. П. Чубинського, яка поклала справжню підвалину для української етнографії, чомусь обминула Звиногородщину, — і в пам'ятних „Трудахъ" тієї експедиції, настольній всезбірці для кожного українського етнографа, ми не знайдемо ані однієї казки, ані однієї обрядової пісні, яку „Экспедиція" була б записала на Звиногородщині [1]). Ба й перед тією „Экспедиціею", коли щось із звиногородського фолклору й діставалося-таки до друку, то це траплялося дуже-дуже зрідка. До таких рідких винятків належать п'ять весільних пісень (і, ще, п'ять щедрівок) із Звиногородщини, що їх оголосив А. Л. Метлинський у своїй чималій книзі: „Народныя южнорусскія пѣсни" (Київ, 1854); а тую книгу видавець захарактеризував (ст. 473-1), як „полнѣйшее собраніе южно-русскихъ, т. е. малороссійскихъ, или украинскихъ пѣсень, числомъ до 1000, болѣе нежели на 30 печатныхъ листахъ, или 500 страницахъ".

З-поміж тих п'ятьох пісень, що їх подав А. Л. Метлинський, про дві (ст. 169) він каже, що їх співають „у неділю, як до вінця й од вінця йдуть". Це не так. Ті дві пісні — ще субітні, і їх співають тоді, як молода, „скликавши родину", повертає додому (пор. у нас. ст. 88, № 25):

1) Не гуди, рою,
По-над головою!
То не рій гуде —
То Маруся додому іде.

3) Стелися, хмелю, по тину,
А ти, золото, по йому,
Бо йде наша княгиня додому

[1]) Тілки в V томі „Трудовъ", де вміщено пісні чисто-ліричні, не-обрядові, ми знайдемо у Чубинського із Звиногородщини 13 пісень (чи, там, коротеньких пісеньок), цифра непропорційно малая для того величезного V тома, що обіймає собою 1209 дрібно-друкованих сторінок.

До своїх записів про сватання та весілля в с. Попівці записувачка додала низку малюнків, пороблених з натури. Вони наочно ілюструють той чи инщий обрядовий момент і мають вагу геть-усі. Тільки-ж ми, через чисто технічні труднощі, не можемо для друку використати той цікавий матеріял в його цілості, а обмежаємося на чотирьох образках, котрі лекші для цинкографування.

№ 1. Сцена із сватання. Мати сидить на лежанці і слухає, що їй кажуть старости, а дівка соромливо колупає піч.

1.

2.

№ 2. Батько й мати на весіллі в понеділок. Коли виходить заміж уже остання їхня дочка, а більше немає, або коли жениться вже останній син, то батько й мати на весіллі ходять цілий понеділок у вінках, сплетяних з колосків, калини, барвінку.

№ 3. Молодята на своїм весіллі в понеділок.

3.

№ 4. Теж у понеділок. Двоє дружків, молодої родичі — вони в понеділок цілий день ходять перев'язані червоними поясами. Високу палицю в кожного теж обмотано червоним поясом. У другій руці дружко держить кухоль і шишку.

4.

Ще про дві свої пісні каже Метлинський, що їх співають в суботу для молодої на посаді. Але це правда тільки про одну з них, ось (Метл. ст. 145; пор. у нас ст. 95):

3) Чорна галочка на рокиті сиділа:
Хотіла-ж вона рокиту поламати;
Вона-ж її не зломила,
Тілко вершок схилила [1]).

Молодая Маруся на посад сіла:
Хотіла батенька звеселити;
Вона-ж його не звеселила,
Тілко гірше засмутила [1]).

Лиш одна з тих пісень, котрі у Метлинського вміщено в рубриці: „Недільні. Як до вінця і од вінця йдуть" (ст. 166 і д.), справді є неділна. А саме, — як ідуть молоді в неділю з церкви до молодого (пор. у нас ст. 102), то дружки співають:

2) Метл., ст. 174):
У горо'ді вишенька, за горо'дом дві,
Зацвіли вони, разом обидві;
На їх цвіточки — утроє:
Хорошії молодята обоє!

А про котру звиногородську пісню каже Метлинський (ст. 155), ніби вона співається ще в суботу, для молодої на посаді, то її безперечно співають не тоді: їй місце — теж допіру в неділю, тоді, як виряжається молодого „поїзд" по молоду, і всім боярам пришивають квітки (пор. у нас ст. 107: 2):

4) Не стій, сосно, розвивайся!
Ізвий, сосно, сімсот квіток і чотирі.
Усім буярам — по квітці,
Нашому Юрасечку квіточки не стало:
Єсть у нього квітка,
Марусенька-дівка.

Видно, що в Метлинського не було точних вказівок, коли-саме мають співатися оті п'ятеро пісень, надісланих до нього із Звиногородщини, — і він у своїй збірці попритуляв їх навманя сам де вважав за найкраще.

А. Кр.

---

[1]) У Метлинського надруковано: „тілько".

VI.

ЯКІ БУВАЮТЬ ВЕСІЛЬНІ ЗВИЧАЇ НА СЕЛІ І ЩО БУДЕ МОЛОДІЙ.

(Записи 1878 року в містечку Ли'сянці) [1])

I.

Про перший день селянського весілля (суботу) я не говоритиму, бо тая програма, що міні дано [2]), не каже, що треба щось записувати про перший весілний день. Отож одразу-таки казатиму вже аж за другий весілний день.

II.

У неділю, як молоді візьмуть у церкві шлюб, то, вкупі із свашками, старостами, боярами та дружками, вони з церкви після вінчання подаються до батьків молодої. І доки вони туди до тестя -тещі йдуть, співають весілних пісень, а музики грають.

От яких співають пісень, як молоді вийдуть з церкви:

1) Спасибі тобі, попоньку,
Що не велику взяв платоньку:
Червоного золотого
Та й од пана-молодого.

2) Приїхали з Криму,
Привезли книгу:
Дрібненьке писаннячко
На вічне вінчаннячко.

III.

Як уже ближче підходять до хати молодої, то співають:

3) Вийди, матінко, протів нас
Та випитай, матінко, усіх нас,
Де твоє дитятко бувало, —
Під царським вінцем стояло!

4) Вийди, матінко, з калачем,
Бо вже звінчали твою дочку з паничем,
А не так з паничем, як з мужиком,—
Ізвязали білі ручки рушником.

Прийдуть уже до тещиної хати, спиняться трохи-трохи оддалік дверей, — так, не доходячи ступінів з п'ятеро. А там на

---

[1]) Ці записи 1878 р. поробив — російською мовою — народній учитель Йос. Димінський для покійного проф. Ол. Хв. Кістяківського. З паперів Ол. Кістяківського видобув їх на світ акад. Й. О. Малиновський. Пор. у нас вище, ст. 71. Та тут ми подаємо тії Димінського записи не по російськи, а по українськи, саме так, як говорять на Звиногородщині.

[2]) од проф. О. Хв. Кістяківського. *А. Кр.* *А. Кр.*

подвір'ю, ще доки прийдуть молоді, вже поставлять стола, скатерку вкритого, та покладуть на столі цілий хліб із грудкою солі, а курячу крашанку завбілшки. Молоді підходять до столу і вклоняються хлібові-солі. Молодої батько бере з столу хліб із сіллю та й благословляє їх, далі — мати, брат та найближчі родичі.

Як уже поблагословлять, один з весільних розпорядчиків (дружко) подає краєчок хустки молодим, а сам тримає другий хустки край, та й уводить молодих до сіней, проказуючи такечки голосно, щоб усі почули: „Старосто! пане старосто!" Із середини з хати одказують йому „Раді слухаєм". То знов дружко: „Благословіть молодих за стіл завести". Із середини хати кажуть: „Бог благословить". Знову дружко: „раз", „другий", „третій". Із середини хати одказують: „Бог благословить!", „Бог благословить!", „Бог благословить!", — усі три рази.

Тоді дружко заводить молодих до хати, обводить тричі круг столу і садовить до столу на лаві, а на лаві застеляно к о ж у х а . Кожухом на те застеляють лаву, щоб молоді силно багатіли. Як посідають молоді за стіл, коло них близенько сідають дружко, бояри та свашки. Починають снідати. Усі весільні гості їдять, — а молодим їсти не можна.

IV.

Поснідавши у тещі, всі весільні, тілки без молодих, ідуть до б а т ь к і в м о л о д о г о обідати. Там свашки забирають усе, що треба для дарування, і тоді мають прийти всі знов до молодої, вже на обід.

Коли ж молодий з иншого села, то ще в суботу з вечора, до молодої йдучи, беруть усе що слід: добрих паляниць (пасок) десятків п'ять, скілкись там хусток та рушників, — усе так, як за це передше умовлялися були свати. І тоді у молодої, чи — там — у теші, разом із сніданком дають уже й обід, того обіду молоді, як сказано, не їдять. А після обід весільні гості укупі з музиками йдуть із тестевої хати на прогулянку, вдаючи неначеб-то йдуть вони до батьків молодого; трохи попоходивши, повертаються — ідуть до тестевої хати. —

От, ідуть вони, чи з свекрової хати, чи з прогулянки, туди де м о л о д а .

V.

А сусідні парубки з а с т у п а ю т ь тим весільним гостям дорогу [1]) та й кажуть могорича собі дати за дівчину, що її вони забирають з їхнього гурту. Бояри не сперечаються, одразу й дають: там, око горілки або два [2]). Візьмуть тії парубки од гостей викуп за дівчину, —

---

[1]) Це зветься: „переходять їх". *А. Кр.*

[2]) Треба завважити, що, коли молодий живе в тому-таки самому селі, де він молоду бере, то проти такого молодого з його боярами оті стрічні парубки бувають трохи добріш. Нехай собі і для нього викупний обряд одбувається той самісінький, а все ж тії парубки, що його перепиняють, правлять з нього горілки менче, ніж з чужого. — *Й. Д.*

одійдуть собі геть; а молодого поїзд іде вже спокійно аж до тестевої хати, до подвір'я.

Там, — це ж такий давній звичай, — поки весільні гості ходили чи до молодого, чи так прогулятися, поставляно на дворі стіл, накритий, з хлібом та сіллю; та ще ставлять відро з непочатою водою. Котрі гості приходять, то стають коло столу, а старости (вони залишалися вдома, до молодого не ходили) частують гостей... ...водою, — мовляв, наче якою горілкою, допіру як нап'ються вони води, аж тоді їм дадуть і горілки по чарці. А свашки під той час на дворі співають пісні:

5) Пусти, свату, в хату!
Тут нас не багато,
Дев'ять бояр кіньми,
Два братіки рідних.

6) Решето тороточе
Та чогось воно хоче:
Золотого маленького
Та й од князя молоденького [1]).

Одбудуть частування, — беруться до дарування. [*А. Кр.*: на подвір'ї таки] [2]). Так: беруть тарілку, найчастіш щоб дерев'яну, ламають паляницю (паску тую), і коли подарунок іде для батьків молодої, то до паски додають десять яблук, а як инчим родичам — то дають по півдесятка. Окрім того, до паски та до яблук додають молодої батькам велику хустку — що на голову [3]), а далі дають дарунки родичам, дивлячись, хто як близький: кому — дають самісіньку паляницю, кому — до паляниці додають маленьку, та й то грубеньку-собі, полотняну хустку, що вона швидче вже скидається на ганчірку, як на хустку. Тії подарунки були переховувалися в особливому мішку, попереду обкуреному ладаном, і їх розподіляє одна з свашок, тих що од молодого. Коли одному з дружків подають у руки подарунок, той голосно гукає на всеньку горлянку: „Десь у нашого свата домового, князя молодого, був (називають хто: боярин, свашка, такий-о родич, чи хто] — чи єсть він, чи нема? бо як нема, то оддам на запорозців!". Тут приходить той, кого дружко викликав, та й, беручи подарунок, одгукується не тихіш, ніж дружко гукав: „Спасибі сватові, свасі, князеві, княгині, за їх чесний і величний подарок!" І так другий, третій, і всі инчі.

Як поділять дарунки, то свашки, старости, бояри та дружки йдуть звідси, тай сідають у хаті за стіл. Тут один з весілних розпорядчиків (дружко) наливає горілки в чарку й становить на стіл, на дерев'яній тарілці. І тоді молодий з молодою частують на самий перед батьків, далі родичів і на-прикінці — весілних гостей. Вони притім кожному кланяються, клоном аж до землі, а той, хто п'є, кладе на тарілку чи шаг, чи — там — два, а як котрий, то часом

---

[1]) Цих пісень співають по скілкись разів. *Й. Д.*

[2]) Цього записувач не зазначив, але ж ми з досвіду знаємо, що цеє даруваннія одбувається на подвір'ї. Пор. ст. 109-112. *А. Кр.*

[3]) Про традиційні „чоботи" та „рукавиці" записувач, якось, не згадує. — *А. Кр.*

покладе копійок п'ять-десять; ну, більше як симигривника, ніколи не кладуть. Отакий обряд звуть „перепій". При тім співають пісні

7) Матінко, голубонько,
Я до тебе перепиваю,
Перепий же до мене,
Щастям-здоров'ям наділяю.

Ото одбули „перепій". Тоді молодої сестра (коли сестра є; — а як сестри нема, то найближча з родичок) лізе на лаву, бере молодого шапку та й пришиває до неї червону стрічку. Стрічку пришивають молодому втроє, щоб була одміна супроти бояр, бо боярам стрічку, таку самісіньку червону, пришивають лиш удвоє та ще й трохи короччу. Пришивши отак-о стрічку, молодої сестра надіває шапку собі на голову й починає по лаві гайсати-стрибати, неначе той м'яч, що з резини. При цьому співають:

8) Ой шила я, шила
Та й голку зломила.
Треба міні заробити,
Щоб другу голку купити.
9) Зять міні сопротивиться,
Зять на мене та й не дивиться,
Він губами киває,
Він мене нишком лає.
10) Я в батьковій хаті,
Та на батьковій лаві.
Тепер маю волю
За то над тобою.

Отаке вона співає та на лаві цибає-стрибає, аж доки дружко завдоволнить її паскою та чаркою горілки (горілку ж вона вихиляє одним духом). Та ще дружко дає їй і гроші — удвоє або втроє проти того, що коштують пришиті од неї стрічки. По такій заплаті за пришивання, молодої сестра оддає молодому шапку, і той зараз-таки надіває її на голову.

І сидить так аж доти, доки молодої брат так само здобуде викуп за сестру. А викуп — то такий: паска тая, горілки чарка, ніж, що ціна йому злотий або семигривник, та ще й грошей дасть стілки-само. Під увесь цей час дівчата, — їх звуть „дружки", — співають різних весілних пісень:

11) Братіку, не лякайся,
Братіку, постачайся.
Та не продавай сестри
З гріш, за чотирі,
Прав собі золотого
Од князя молодого,
Од бояр молоденьких,
Од коників вороненьких.
12) Не дивися, зятю, зкоса,
Бо не маєм на пічі проса.
Подивися у кешеню.
Вийми грошей жменю.
Посип на тарілку
За Оксану дівку.
13) Братіку! гроші — полова,
Сестриця — чорноброва.
Та не продавай сестри
За гроша чотирі.

Коли-ж брат молодої завдоволниться й піде з-за столу, тоді співають:

14) Та татарин, татарин — братечок,
Та продав сестрицю за шеляжок;
Та продав русу косу за п'ятак,
А біле личко пішло так.

V.

От, усі пісні одспівано. Дружко гукає: „Старо'сто, наше старо'сто!" Старо'ста одказує: „Раді слухаєм!" Дружко: „Благословіть молодих вивести на прогуляння". Староста: „Бог благословить". Дружко: „Раз, другий, третій". Староста: „Бог благословить усі три рази!".

Тоді дружко подає один край хустки молодим і виводить їх із-за столу та й на подвір'я. Потанцювавши трохи з молодою, молодий одходить, молода пристає до дружок, а молодий до буяр. Починаються танці геть усякі, які надумають-вигадають дівчата з парубками, парубки з дівчатами, одне слово, як хто попаде.

VI.

Під цей самий час молодої батьки готують для доньки все, що треба для од'їзду. Вони пакують у наготовляну для неї скриню — сорочки, спідниці, хустки, хвартухи, скатірки, рушники і дещо з одежі, — що в скрині вміститися може.

Увечері, коли все наготовлено, дружко подає молодим край хустки і заводить їх у сіни. Там він просить благословення, як і передше був просив; тілки ж стукає дружко тричі в двері ціпком навхрест та й заводить тоді молодих до хати. Він надводить їх до столу. Молоді сідають за стіл, а біля молодих круг столу сідають свашки, бояри. Дружки співають до молодої:

15) Хоть думай [,Оксано,] хоть не думай, —
Брести тобі дві річеньки, третій Дунай.
За Дунаєм — черешенька з ягідками, —
Та вже ж тобі не гуляти з парубками!

Молода співає:

16) А я тую черешеньку підрубаю,—
Таке піду з парубками погуляю.

Дружки:

17) Підрубаєш черешеньку, та й не тую,
Гулять тобі неділеньку тілки цюю.

Дружки співають молодому:

18) За Дунаєм калинонька з квіточками,
Та вже ж тобі не гуляти з дівочками.

Молодий одказує:

19) А я тую калиноньку обламаю.
Таке піду з дівочками погуляю.

Дружки співають:

30) Обламаєш калиноньку, та й не тую,
Гулять тобі неділеньку тілки цюю.

Тоді всі поважно посідають за столом, — і подають їм вечеряти. Поки вечеряють, жадних обрядів немає. Та як вечеря одійде, то свашки, бояри та дружки й усі инші гості, окрім молодих (бо ті залишаються сидіти), виходять із-за столу та й, подякувавши господарям, ідуть на подвір'я.

VII.

Тоді „старший боярин" (а „старшим боярином" звуть того, котрий тримав на вінчанні вінець над молодим), з другим, молодшим боярином, беруть „старшу дружку" під руки. І беруть ведуть вони старшу дружку під руки, та й укупі з музиками й усіма весільними гостями (з молоддю — то вже найбільше) ідуть до дружчиних батьків.

Дружчині батько-мати частують гостей горілкою та подають їм закуску. Оце зветься — що дружчин батько гостям „честь оддає". Оддавши честь, надводить дружчин батько весілних гостей із своєї хати, а гості знов, подякувавши господареві й господині, повертаються — тілки не всі! — до молодої.

Не всі, — бо дружки й инші дівчата вже до молодої не підуть а розходяться собі по своїх хатах, і одтоді жадне з дівчат на те весілля не приходить. Бо, коли — була — котра цікава прийде, то перший стрічний парубок тягне її в солому, де й ніч ночує з нею. Тілки ж таке трапляється дуже рідко, бо на таку дівку подивилися б як на вселюдну повію.

VIII.

Повернувшись од дружчиної матері та до молодої, музики вилазять на піл [1]); а вони побілше й сідають не де, як на „полу". Молода й собі приходить та й сідає, а по обох боках коло неї сідають її сестри, а коли сестрів немає, то найближчі родички. Перед столом навпроти молодої сідає її брат, і, поблагословившись у „старости, пана-підстарости", він розплітає косу сестрі. При тім співають:

21) Брат сестрицю розплітає.
Де він тії розплітки діває?!
Поніс на базар — не продав,
Менчій сестриці подарував.
На'-тобі, сестрице, сестрине,
Щоб ще діждали так і тебе.

Як розплете брат косу, тоді се'стри молодої, що сидять з обох боків коло неї, цибають ногами на лаву і надівають на молоду очіпок; а молода вдає, ніби вона з усеї сили його одкидає. Доки це виробляється, співають:

22) Покривалочка плаче, —
Покриватися хоче.
Хоче вона кибалочку [2])
На свою головочку.

---

[1]) „Полом" зветься така кровать: у землю вганяють чотирі стовпи, і зверху мостять дошки. Звичайно ставлять „піл" близько печі. *Й. Д.*

[2]) У Димінського написано: „кобіточку". *А. Кр.*

Далі беруть за краї, що так її звуть, „п а м і т к у", і махають памяткою повад головою молодої, співаючи:

23) Я тебе, сестрице, скриваю,
Щастям-здоровлям наділяю.
Ой будь здорова, як вода.
Ой будь багата, як земля,
Ой будь пригожа, як рожа.

Заспівавши тієї самої пісні тричі, з а в ' я з у ю т ь молодій г о л о в у памяткою, сідають навколо та й співають:

24) Як ми схотіли,
Так її завертіли.
З кинша — паляницю,
З дівки — молодицю.

Инші жінки одспівують на це:

24) Як-би ми схотіли,
Ми-б її розвертіли:
Очіпок — під стілець,
Кибалочку — під лавку [1]),
А памяточку б куклам подарували.
Повели-б у садочок, —
Звили-б віночок;
А звивши віночок —
І повели-б у таночок.
І дівкою нарядили,
Меж собою посадили.

IX.

Проспівавши скілки разів, усі гості підводяться з-за столу та й виходять на п о д в і р ' я .

Тоді молодої батьки здіймають образ та благословляють молодих. Молоді кожному кланяються до землі — три поклони, — батькові, матері, братам, сестрам, дядькам, тіткам, усім родичам і найближчим сусідам. Я якось, бувши на весіллі навмисне для того щоб усе собі помічати, налічив при цьому благословінні аж 81 поклін! А ще ж кожен той, хто благословляє та за кожним поклоном стукає хлібом тричі по голові, — то такому благословителеві доводиться 18 разів стукати молодих по голові, дев'ять разів — молодого та дев'ять разів молоду. Не диво, що бідолашним молодим з такого благословіння голова не то замакітриться, а таки й набрякне. Ба трапляється часом, що молодий або молода, через таке протяжне благословіння та грукання хлібом по голові, аж падають: ноги підтинаються, воно умліває. То це, гадають наші селяни, віщує лихо. Деякі з селян ще перед весіллям зазивають знахурів, то коли одно з молодих умліває, знахур тричі обходить навколо його та кропить святою водою і щось нашіптує. Та звичайно, що й нашіптування тут не пособляє: як умлів, так і не підводиться. Вже хіба як обіллють його холодною водою, аж тоді він привертається до пам'яти.

Як благословляють молодих то співають:

26) Благослови, Боже,
Пречистий [2]) Госпоже,
Отець і мати,
Сестри і брати,
До свекра їхати.

[1]) В рукописі „Кобіточку". *А. Кр.*

[2]) Я чув тілки „Пречиста". *А. Кр.*

Цієї пісні співають, аж доки геть одбудеться ціле благословіння. Як уже поблагословлять, то тоді дружко виводить молодих на подвір'я, а бояри виносять скриню й инше молодої добро та укладають це на віз. Тимчасом співають:

27) Ой брат сестрицю випроважає,
Васильком дороженьку промітає:
Оце тобі, сестричко, дорога,
Їдь до свекрухи, здорова!

28) Загортай, мати, жар, жар!
Тобі дочки жаль, жаль!
Кидай у піч дрова, —
Оставайсь, мати, здорова.

Коли-ж трапиться, що молодий хоч трошечки забариться, то співають:

29) Ой чого сидиш, дурню! [1])
Тобі додому далеко...
По-під горою сторч головою
Рябою кобилою.

X.

Поїзд рушив. Брат та сестра молодої сидять на скрині, а котрі весільні гості везуть молодих (або, инакше сказати, „придани"), ті сідають на инчих возах, й увесь час, як їдуть з приданим, співають різних весільних пісень:

30) Ристю, коники, ристю!
Їдемо з користю:
Веземо користочку,
Молоду невісточку.
31) Ой були ми в ліску
Та спіймали лиску,
Чорную та чубатую,
Хорошую та багатую.
То побачите, люди,
Що з цеї лиски буде!

А це розмова між молодою та весільними гостями:

Молода питається протяглим голосом, а їй теж одповідають протягло всі весільні гості:

32) Куди мене повезете?..
— Під лотоки.
А що міні постелете?
— Сніп осоки.
А чим мене укриєте?
— Кулями.
А чим мене п-те (futuetis)?
— Inguinibus.
32) Оце тобі, мати,
Праник у загаті.
Як будеш сорочки прати,
Будеш мене споминати.
34) Наїхали купці з підгір'я
Купувати до мене півня.
А я півня не продам, не продам:
Він у мене господар, господар,
Вийде за ворота та й гребе,
Він міні невісточку привезе.
Вийде за ворота та й громадить,
Він міні невісточку припровадить.

Як уже під'їздять до хати, де сидять молодого батьки, то співають:

35) Топи, мати, грубу!
Везу тобі невісточку любу,
А чи люба чи не люба —
Аби була тепла груба!

36) Тупу, коники, тупу!
То везем-же ми ступу
Хто буде у цюю ступу пихати —
Та той буде користь мати.

---

[1]) „дурепо"? *А Кр.*

А коли вже в'їдуть на подвір'я, то співають:

37) Добрий вечір тому,
А хто в цьому дому,
Старому-малому,
Сватові домовому,
Богові святому.

Цієї пісні співають тричі.

XI.

Сват і сваха, себто молодого батько й мати, та инчі родичі, на подвір'ї перестрічають приїжджих. Молодий та молода їм уклоняються, а з инчими і здоровкаються і цілуються так гучно, що аж не чути, що' хто балакає. А брат молодої, що з скринею, не злізає з воза аж доти, доки його гарненько не почастують.

Поздоровкалися. Тоді всі, з приданами, з хатніми сватами, йдуть до хати й сідають за стіл так, щоб брат молодої сів на найпершому місці, — як вони кажуть, на по'куті. А молодих просто ведуть до комори та й співають:

38) Прислали нас мати
Білу постіль слати:
Шовком пошита.
Калиною обтикана.
На тім білім ложі
Сподівайтесь червоної рожі.

Коли придан посадовлять, та молодих заведуть до комори, то вже туди раз-у раз дружко підбігає й питає: „а вже"? Чого він так метушиться-тривожиться, то дуже легко вгадати: ба й прида'нам, що за столом посідали, аж терпцю нема. Адже мало того, що їм не дають ані їсти, ані пити, — їм іще й душа не на місці через те, що вони нічого не знають. Кожен сидить — задумавсь і міркує: а що, не дай Бог, дівчина вже не невинна, „не чесна"? Тоді погано їм доведеться!.. І таки справді погано буває приданам, коли молода вже не невинна. Та за „нечесну" молоду буде ще мова окроме, а не тут.

Коли молода вийде „чесна", то придани мало що стелі не зірвуть. Жінки на дворі співають уже таких пісень, що просто вуха в'януть, і на папері їх писати не охота. Але ж як програма міні каже, щоб я все таке записував, то доведеться, коли не всі, то хоч декотрі з тих неподобних пісень подати так, як вони є: [1])

39) Підкину я під комору рало,
Щоб нашому [Панасові] грало.
Ой як буде грати,
То будемо усі знати.
40) Ой виору на череві нивку,
Та посію гороху торбинку,
Та поставлю inguen на сторозі.
То стережи, inguen, то стережи, дурню,
Щоб ilia vulva-canis,
Не украла й одного струка.
41) В калиновім лузі
Pendebat inguen на галузі.
Venit vetusta vulvula:
Eheu, tu meura inguunculum, meum
Хто тебе тут повісив, [praeputiatum!
Щоб той своїми дітьми не втішив!

[1]) Я, де треба, позамінював українщину на латину. Буало добре каже: Le latin dans les mots brave i'honneiete, mais le lecteur frangais veut etre respecte. *А. Кр.*

42) Продрав кіт стелю
Та упав на постелю,
Доти качався, доти валявсь,
Доки нашій [Оксані] inter crura не вбравсь.
43) Ой поїхав dominus inguen до міста
Emere vulvae намисто.
О-й sedavit vulvam supra fornum,
Заглядає їй у вічі:
Ehеu, vulva mea, vulvilla!
Яка-ж бо ти гарнесенька!
44) Червона калинонька, жовтий цвіт,
А чом же ви non coitis? бо вже світ,
45) Рачок по бережку лазить.
Він на тую пліточку важить.
Пліточко моя, краснопера,
Ростав міні пера, —
Зроблю весілля тепера.

Дружко пильно вартує під дверима, чекаючи, що' воно буде. Та як же ж усі зрадіють, коли одразу, прямо в одній-однісінькій коморі, та й виявиться, що молода —„чесна"!

XII.

Але часом бува, що, хоч і „чесна" вона, а все ж в одній коморі „калиноньки" не здобудуть. Тоді водять молодих по инших коморах, ба навіть по повітках, аж поки таки „добудуть калиноньку". А часом і таке страхіття буває, що цілісінької ночі „шукають калиноньку" і ніяк „не здобудуть"!.. Чому ж ніяк не здобудуть „калиноньку"? Багато про це можна б сказати. Тілки ж наші селяни аж ніяк не хтять над тим добре задуматися[1])., дарма що зовсім неважко було б доміркуватися, через що у молодих діло не виходить.

Найперше — от чому. Вже було сказано, що молоді трохи чи не цілий день на своїм весіллі голодують, не їдять, а через те молодий підупадає на силі.

Друге-от що. Частенько трапляється, ба навіть побільше воно саме так і бува, справляються селянські весілля вже аж узімку, а молодих заводять до непаляної комори, і там, на холоднечі, вони мають роздягатися аж до сорочки, а молода мусить ще й в инчу сорочку змінитися. І ото по такому холоді, доводиться їм — півголим добиватися втіхи на весілному ложі!

Третє — ось що. Часом трапляється, молодий має в своїй природі деяку таку ваду, що не зугарен молоду впорати, зробити з дівки молодицю. Нехай же тоді молода як хоче божиться, нехай і як заприсягається, що не вона тут винна, — їй не ймуть віри.

Ну, та кінець-кінцем, коли молодий, геть перемерзлий або знесилений, таки не зможе своїй молодій панянство одібрати, тоді вдаються по знахура. Приходить знахур. Він намагається нашіптувати як-найбільше всякого шептання та кропить святою водою комору й молодих постелю. Покропивши комору, він береться й до молодих, їх він тож-само окроплює і дає випити якесь зілля, що силу чоловічу викликає. Аж після цього молодий зробить, те що йому слід.

---

[1]) „Так у наших дідів-прадідів водилося — то чого ж у нас буде гиначе?" — оце звичайна відповідь, яку доводиться чути. *А. Кр.*

Оповідав міні один мій знайомий ось яку історію про те, як отакая біда трапилася одному молодому: „Якось у январі місяці 1874 року довелося міні переїздити селом Н[еморожжю?). А що ніч була темна, то я мусів залишитися на ніч у корчмі; і жиди-корчмарі, не знаю вже чому, взяли мене за дохтора. Я був спав, — коли, так під третю годину серед ночі, почало страшенно стукати-грюкати в двері та в вікна. Я підхопився з ліжка що воно за знак?! Впустив людей до хати. І довідавсь я, що жид уже переказав про мене людям, ніби з мене дохтор, — то люди прийшли до мене прохати, щоб я пішов на весілля та щось допоміг молодому, бо він нічого не може зробити молодій. Розпитав я у посланців, як воно й шо воно, — та й витяг свого „погрібця", узяв лік: „Tinctura Cantharidum" (настояні шпанські мухи), бо я тою настойкою мастив часом спухлі свої ноги. Та й пішов на весілля, ще й не дійшов весілної хати якихсь ступінів п'ядесят — мене перестріла ціла юрба весілних; і не встиг я ще чогось доладу допитатися, як потягли мене до комори. Що-ж я побачив? Молодий та молода тремтіли усеньким тілом, бо з силенного холоду геть перемерзли; животи їм аж до спини постягало з голоду; а знахур-сердека дурно кидавсь на всі боки та нашіптував та кропив молодих. Нічогісінько з його заходів не виходило. Ціле весілля аж варилося-сердилося, чому знахур не пособляє. Я, як побачив, що й знахур сорома не має і весілні розпорядчики чор-зна-що, то зараз-таки загадав завести молодих до теплої хати та погодувати їх до схочу. А тоді — дав я молодому горілки чарку та й вкапнув туди скілкись крапель настояних Cantharidum. І що ж!. Не зминуло й півгодини, як молодий любісінько зробив усе, що повинен був зробити. Та й виявилося, що молода — „чесна". Ой, що-ж тут чинилося після того! співи, вигуки, плескання в долоні, танцювання-гопцювання! А міні — то вже пішки йти до корчми ночувати не довелося, бо мене перенесяно туди прямо на руках. А голова міні трохи чи не п'яна була з того галасу та повітря, що повне було густого горілчаного духу".

XIII.

Ну от, скажем, виявилося, що молода — „чесна" Тоді їй кажуть тричі заспівати:

46) Не бійся, матінко, не бійся!
У червоні чобітки озуйся.
Топчи вороги під ноги:
Заробила твоя дочка пироги.

Одспіває це молода — співають усі гуртом:

47) Не бійся, матінко, не бійся!
У червоні чобітки озуйся.
Топчи вороги — під ноги:
Заробила твоя дочка пироги,
Хоть не пшенишні, то яшні,
Свому родові сподячні,
Щоб золоті підківки бряжчали,
Щоб наші вороги мовчали!

По цій пісні починають частувати „прида'ы". Подають на стіл скілкись сулій з горілкою, а закуску вже розставляно на столі. Тоді кожен сам може порядкувати за столом наче в себе вдома: їсти-пити, поки душа приймає. Тілки ж приданам того мало, вони хтять ще більше пити, — то їм ще наливають горілки у м и с к и, щоб могли вони пити ложками! Коли в мисці не стане горілки, тоді співають:

48) Чом у свата миска не повна?
Хіба наша дівка не добра?
Наша дівка — добренька,
Як рожа повненька.
Наша дівка придалася —
Як рожа розцвілася.

49) Ой наша родина
Тут нам заробила —
І пити, і їсти,
І за столом сісти.

Знову до миски підливають горілки, і так роблять аж доти, доки скілкись придан опиниться вже під столом. Допіро тоді зачнуть вилізати з-за столу, промовляють „на добра-ніч" сватам, дякують їм за гостювання-частування та й рушають додому — це значиться до батьків молодої.

Тілки ж навряд, щоб багато-хто зміг дорачкувати кудись поза сватове подвір'я! не дурно ж миски ввесь час були непорожні. Тут їм і „добра-ніч" буде, — тут і пересплять собі гарненько. Трапляється одначе, що мороз була, — ну, то тоді часом поодморозюють собі й вуха.

XIV.

Котрі, знов, бадьоріщі, то ті прибудуть-таки до тестевого дому, та й оддадуть молодої матері паску-паляницю, що їм дали молодого батьки. Тую паляницю посновано чим-небудь червоним — на знак, що молода була „чесна". Та й співають:

50) Не бійся, матінко, не бійся!
У червоні чобітки узуйся,
Топчи вороги під ноги,—
Заробила твоя дочка пироги,
Хоть не пшенишні, то яшні,
Своєму родові сподячні,
Шоб золоті підківки бряжчали,
Шоб наші вороги мовчали!

51) Спасибі тобі, таточку,
За твою кудряву м'яточку,
За хрещатий барвінок,
За твій пахущий васи'льок,
За твою червону калину,
За твою почтиву дитину.

52) Ой ко'мине-коминочку!
Добрий ти, паночку
Ти у боки узявся,
Ти гарно підперезався,
Ти на личку білявий,
Ти на брови чорнявий,
Ти на вуса чорнявий,
Ти на волос кудрявий,
Стій собі на своїм місці,
Як на золотім кріслі,
Стій собі тихесенько,
Осміхайся веселенько.

53) Темного лугу калина —
Доброго роду дитина,
Купували в неї купці — не продала,
Просили в неї хлопці, — вона не дала,
Шовком ніженьки звязала,
Для свого [Панаса] держала,
А кілочком затикала.
Хлопцям не давала.

54) Летів горобець
Через батьків хлівець.
Куку! куку!
То спасибі батькові за таку науку,
Та спасибі матері за таку науку.

Співаючи цих пісень, у тещі, вихиляють чарки та й лягають спати, коли вже далі співати й пити не сила.

Другого дня вранці, себто в п о н е д і л о к, прокидаються у тещі ще вдосвіта.

Сусіди та родичі сходяться й починають снідати. Як воно завсіди буває, коли багато люду їдять та п'ють, люди галасують — гомонять, гукають, чарками брязкотять. Сюди-ж приходять дівчата — то ж вони готують спідапок. Коли молода вийшла „чесна", то йдуть до неї вітати, та піднесуть їй наготовану страву, а молода подарує їм стрічки. І дівчата йдуть назад.

В молодого хаті ще вдосвіта всі на ногах, цебто весільні розпорядчики: дружки, старости, бояри, свашки; — приходять одягняні, прикрашані саме-так, як воно слід на весіллі. Дружки й старости на знак того, що молода була „добра-добренька, як рожа повненька", перев'язуються навхрест червоними поясами, а бояри пришивають до шапок довгі червоні стрічки; свашки й собі понашивають коротеньких стрічок до хусток та й, отак-о вдягняні, вітають молодих. Молоді сідають за стіл, і їх припрохують до страв та до питва.

Наївшися досхочу, молодий з кількома весільними гостями, але без молодої, йде до батьків молодої та й дякує, їм за те, що добре навчали дочку. Тії й собі дякують і частують дорогих гостей горілкою, а тоді пускають їх назад. — Коли ж молодий живе не в одному селі з молодою, то тоді він уранці не їде до батьків молодої.

Є звичай: нехай молодий і молода і дружко та свашка та ще дехто підуть до ц е р к в и. Піп прочитає їм там молитву, і молоді повертають додому.

XVI.

Оце вони вже вдома, у молодого. Скликають усіх родичів та сусід і садовлять усіх за стіл. Молоді подають на тарілці горілку, на самий перед подають батькові-матері, а далі.— усім по черзі, оддаючи кожному доземний поклін.

Тії, що од них п'ють, д а р у ю т ь: хто — вівцю, хто — свиню, а вже коли хто вбогий — то попросту дасть якусь курку. Так само можна кидати тоді на тарілку скілкись копійок. Жінки тимчасом співають:

55) Ой роде, роде багатий!
Та даруй скот рогатий.
А ви, братіки, — телиці.
А ви, сестриці, — по ягниці.
А ви, притули, — хоть кури.
А ви, пропійці, — хоть по копійці.

Одбувши даровщину, виходять з-за столу, а тоді заходжуються танцювати й співати різних пісень. Пісень співають тих самих, що й у неділю ввечері.

XVII.

Минає південь, настає — так — година третя дня; то молодого батьки виряжають сина кликати тещу, „вести тещу" до себе,

тобто до молодого. Ідуть по тещу молодий, старший боярин та дружки, й музики, — а инчі залишаються вдома. Як ідуть, то співають такої пісні:

56) Ненька сина вродила,
Місяцем обгородила,
Сонцем підперезала —
До тещі випроважала.
До теї тещеньки гордої,
До [ім'я] молодої,
До теї тещі, аж у двір,
До тої [ім'я] аж за тин,
До теї тещеньки на поріг,
До теї [ім'я] на посад.

Тесть і теща частують тих, що поприходять. Зятенько низько вклоняється й прохає тещу до себе. Посідавши на возах так, щоб теща їхала попереду всіх, вирушають і співають:

57) А зять тещу веде
Та за білую ручку —
За поштивую дочку.
Ой теще моя, ти голубко моя!
Та прошу я тебе
Та ходім до мене.
Та усядь у мене.
Єсть у мене три бочки вина,
Дві полубочки солодкого меду —
Для моєго коханого роду.

Як иноді, то теща візьме заманіриться та й сяде посеред шляху їхати не хоче; а зять усе вклоняється та й вклоняється, аж поки-то теща підведеться.

Заїде поїзд до зятевого подвір'я, — тоді хазяї (сват та сваха, тобто молодого батьки') зустрічають приїжджих, просять зайти до хати і садовлять до столу. Тут подають горілку та закуску, а за якийсь час дають і вечерю. Молоді підносять кожному горілку — то тому гостеві, то знов тому, але на самий перед — молодої батькам. Батьки й родичі хилять чарки, і, так само як було сьогодні-таки (в понеділок) у тестевій хаті, д а р у ю т ь, хто що може, хто — вівцю, хто — теля, хто — ягня, хто — порося, один — мірку пашні, другий — дві-три, а деякі кидають на тарілку гроші. Жінки співають:

Ой роде, роде багатий і т. д. (№ 55).

Довечеряють та всю даровщину одбудуть — то всі гості і свої хатні люди виходять на подвір'я теї свекрової хати. Перед порогом простеляють рядно, і н а р я д н і свати т а н ц ю ю т ь під музику; і кидають на рядно по скілкись копійок. Це вони звуть „д а н ь". Натанцювавшися досхочу, теща та її „по'чет" (сюіта) рушають додому, і вже звідти, од тещиної хати, всі розходяться по своїх хатах аж до ранку А котрі ще лишилися в свата, той ті собі розходяться та й приходять другого ранку, у вівторок.

XVIII.

Треба ще завважити про понеділок-таки, що того дня зранку, на самісінькому версі хати, як і в молодого, як і в молодої, вішають на довжелезній тичці червоного пояса, — і то знак, що молода „чесна". Виносить пояса на хату старший боярин. Винесе — ще й сам на даху якусь там часину посидить. Туди ж нагору виносять

горілку та закуску; а декотрі весільні гості намагаються якось червоного пояса з покрівлі украсти. Коли це комусь пощастить, то тоді старшого боярина карають пенею, — нехай ставить не менче як пів ока горілки або й зо два ока. А коли не пощастить нікому вкрасти, то старший боярин має право гукати, щоб йому давали туди нагору горілки, скілки йому завгодно буде. Частенько трапляється, що, як надудлиться той боярин горілочки вщерть, то так і покотиться з даху, неначе той мняч, а через те часом бувають на весіллі не дуже веселі пригоди. Та пояс тоді вже лишається на даху геть аж до другого ранку.

XIX.

Другого дня у в і в т о р о к молоді та молодого батьки та всі весільні гості йдуть до б а т ь к і в м о л о д о ї.

Дорогою складається ватага із чоловіків та жінок, що звуться вони „ц и г а н и". Отож тая ніби- „ц и г а н с ь к а" ватага йде по селу — курей, гусей накрасти, тале ж крадуть тілки в тих, хто на весіллі гуляв. Нахапають здобичі чимало — та й несуть до хати, і ріжуть-готують, — і розпочинається баль.

Та цьому ще тоді в вівторок не буде край. Молодих батьки та весільні гості понабирають усякої їжі, побільше — то курятинки, та й ідуть до ш и н к у.

Тілки ж і тут без „звичаїв" не перебудуться. Коли весілля одбувається в літку, то беруть сані, до саней причіплюють шлеї та й упрягаються в них декілки чоловіків та жінок. Шворкою прив'язують на санях дві драбині, вгорі вони стуляні одна до одної, а внизу ні, ставляться розворотом (тоб-то виходить наче якийсь дах, гострий кут або трикутник). І сяде зверху чоловік, і там де драбини дотуляються одна до одної, прив'язують тичку. До тієї тички приправляють граблі, і на граблях — чепляють молодої сорочку з червоним поясом. Тож отак і рушають із тими санками до шинку, а жінки дорогою співають пісень.

У ш и н к у, — то там уже піячать геть на всі заставки. І це вже буде й край правдивому весіллю. А з шинку весільні гості, усі хто гуляв, не то що розходяться додому, а рачки лізуть: хто — під стіл, хто — під лаву, одне слово — хто куди запопав; хіба який десятий з них спроможеться дійти додому

Частенько буває, що і в середу, ба й у четвер, знов іще п'ють-гуляють, та то вже не весілля, а хіба вже сказати: весільні проводи.

XX.

Ох, та як же все по инакшому буває тоді, коли молода вже не дівчина!

То всі, довідавшися, похнюпляться, стають мало що не сонні, вже нема охоти веселитися; а самій молодій та приданам — при-

ходиться силно але. Молоду раз-у-раз б'ють, лають і виговорюють їй, а приданам як і дадуть по чарці горілки та трохи там закусити, то то ще добре, а то була й так, що придани навіть і не дожидають нічого, а швидше забираються додому.

Гадають так, що тут молодої брат винен: чому сестри не доглянув? Тому, як заведуть молодих до „комори", то він ходить ні живий, ні мертвий, бо хто-хто, а він то вже ж ніяк не втече од усяких глузів: з його не то що насміються-назбиткуються, а як-коли, то буває що й попоб'ють його здорово. Скоро-но з'явиться він на дверях, то той, що йде з хати, хапає його та й починає обкутувати соломою й пір'ям, повимазуваним у дьоготь. Та й зроблять з того братіка не людину Божу, а якесь страхіття нелюдське.

Про „нечесну" молоду співають пісень і в неділю з вечора, і у понеділок у день — самісіньких соромітських. Молодої батьки радніші тоді тікати світ поза очі, аби-б тілки не чути їх. Свої — то їм співають:

58) Бодай тебе, морозеньку!
Поморозив нашу калиноньку
Та посмутив нашу родиноньку.

Коли прийдуть додому, співають:

59) Ой вівсеньку рясний!
Мій роде прекрасний!
Пийте ви, гуляйте
Усе теє покривайте!
60) Пе'че наша, пе'че,
Дорогая ре'че!
Та не будеш ти вкрита,
Буде тобі головка пробита.
Будуть тобі ребра побиті,
Будуть тобі зуби різно,
Буде в тобі топитися пізно.

Молодого свашки співають:

61) Ой шкода, шкода мою їзду,
А що я їхав по —
Ой посадив vulvam на пічі —
Заглядали хлопці у вічі:
Мороз vulvam роздавив!
А не так мороз, як хлопці,
Славні хлопці-молодці.
Futuebant з вечора до півночі.
62) Ой, futuatur tua mater,
Було хлопцям не давать,
Було кілочком затикать!
63) Стала [Оксана] на порозі,
Розложила обі ручки й нозі.
Подивися, Гараси'ме,
Яке пекло невгасиме!
64) А в городі морква
І вся зверху гичка,
Та засвербіла в [Оксани] мичка.
Як-би не свербіла,
То вдома-б сиділа,
А то засвербіла
То з дому побігла.
65) То калина, свату, калина
На твої воротечка схилилась.
Десь узялися барашки' —
Поз'їдали калині вершечки.
66) Мати к-ва, дочка — друга,
Батько — злодій, коні воде.
Син по місті з києм ходе,
Ходив ти, ходив я,
Ходили ми обидва.
Находили оцій дівці
Та понесли у пеленці.
Поров, поров крізь запаску,
Крізь тоненьку рубашку,
Та взяв заголив
Та inguen встромив.
67) Летів горобець
Через батьків хлівець.
Ку-ку-ку-ку-ріку!
Та н-ру батькові,
Та н-ру матері
За таку науку.

XXI.

Як молода така „погана", то в понеділок ані в молодого батьків, ані в молодої батьків, на хатню покрівлю пояса не виносять, і дружки вже не перев'язуються навхрест не то червоними, ба й білими поясами. Бояри поодривають од шапок стрічки та й порозходяться кожен до себе додому, окрім хіба старшого; свашки — тії й собі не чіпляють до хусток червоних стрічок; дівчата не приходять і не готують сніданку для молодої, і молодий не йде вранці дякувати батькам, що добре навчали молоду. Як посходяться свашки, дружки та инші, то просто йдуть до церкви, а звідти повертаються й беруться до даровизни.

Увечері, як приїде теща до зятя, то не дуже вже увихаються коло неї, і годять їй мабуть разів сто менче, як тоді, коли-б молода була „чесна". Та й не на саму тещу, ба й на всіх весілних, поглядають тоді якось байдужненько й недбало, і раз-у-раз співають при батьках та родичах тої молодої таких пісень, що ті сидять неначе на голках, і тілки їм і думки є, щоб швидше даровщину одбути й мерщій додому податися.

XXII.

І в і в т о р о к — коли молода „погана", то хоч і посходяться до сватів, додержуючися звичаю, тілки-ж якось один до'дного не тягнуть. І хоч і підуть усі, старим звичаям, до шинку, то йдуть тихесенько й плохесенько, без ніякісіньких „звичаїв" та „законів"

Так за те-ж випивають тоді в шинку мабуть чи не білше, ніж булиб випили за молоду „чесну". Частенько буває, що й поб'ються. І кров юшить не з самих сватів, ба часом і з инчих, хто гуляв на весіллі.

І цим побоїщем покладуть весіллю край.

Зібрав Йосип Андрійович Димінський.
19 жовтня 1878 р., містечко Ли'сянка.

VII.

РОДИНИ, ХРИСТИНИ ТА ПЕРШІ ЗАХОДИ КОЛО ДИТЯТКА.

I.

„ХРЕСТИНИ У НАС".

(Селянський запис у с. Коло'дистому 1905).

Як уродиться дитина, то саме-перве біжить хто-нибудь за б а б о ю .

Баба зараз його купає, ту дитину. А тоді бере хліб і курку і злотий гроший, та й іде до попа по молитву, шоб знати, як звуть ту дитину. Піп найде день ангела, вичитає молитву і скаже, як звуть ту дитину. Тоді баба йде додому і зараз приготовляє шось-там їсти.

А батько теї дитини іде за к у м а м и : бере чоловіка за кума, а жінку за куму (тепер; — а ранче, в давні годи, то брали по чотирі парі, вісім душ: чотирі чоловіки і чотирі жінки). Тоді сядуть, трохи шо-нибудь іззідять. Тоді баба стелить к о ж у х а на землю і кладе туди дитину. Тоді стає кум з правого боку, а кума з лівого, і бируть ту дитину, і піднімають три рази угору, і кажуть всі три рази: „Многая лета!". Тоді кума бере дитину на руки, а кожуха пускають на землю. І кидають бабі по дві копійки, а баба каже: „Биріть собі моли'тване, а нам принисіть хри'щане".

Вони тоді — бере кум хліб, а кума дитину — йдуть д о п о п а. Приходять. Тоді кум бере відра, іде по воду, та наливає в христілню. Тоді уносить христілню у хату, наливає у ню три відра води. Уходить піп, і ставить кумів у парі, і дає їм по сьвіцьці обом. Кума розкутає дитину і диржи'ть його на руках голе. І свічки горать у них у руках. А піп начинає тоді правити, які там молитви треба. Як одправить усе, що треба, тоді возьме дитину на руки, голе, та у христілню його, у ту воду, три рази! тоді покладе кумі знов на руки. Як уже його охри'стять, тоді куми поцілують христа і попа в руку Та покладе кум симигривника на стіл, і возьме винисе христілницю на двір. Та й ідуть тоді вже додому.

Приносять його додому. Зараз їм дають по чарці і шо-нибудь закусити, а тоді посилає кого-нибудь просити людей на христини.

Як зійдуться уже люди, тоді просить хазяїн усіх, щоб сідали за стіл. У самий перед садовить кума й куму, а тоді усіх. Наливає хазяїн по чарці і п'є до кума уперед, а кум — до куми. А кума до теї уже подає куми, що родила дитину, а тоді наливає уже до всіх під-ра'д кругом стола. Вип'ють. А ше, як п'є кум, то каже: „Дай же, Боже, нам віка та здоров'я! та нехай же Бог зростить вам сина, а нам хрещеника, а бабам та дідам гонуку". Побільше у нас бувають христини у ве'чирі. Тоді вони вже вечерають. Варать борщ і „за'куску"; а закуска — то, що гав'ядину варать із капустою, то у нас називаїться „закуска"; її постоянно дають у самий перед всякої страви. Як дасть по чарці, то зараз ставлять закуску; а тоді — борщ; за борщем — локшину; іше часом у кого є звар, то послі всього дають звар.

А тоді ще посидять, — то баба-бранка, котора приймала од породілі дитину, буде всім давати по к а л а ч о в і і по „к в і т ц і". Дає калач, кладе на стіл, а „квітку" бере на тарілку і наливає чарку горілки. І подає до калача квітку і чарку горілки, а він її за ту квітку кидає на тарілку копійку. Як обчастує баба всіх, тоді вони забирають свої калачі, і виходять із-за стола, і дякують хазяїнові, і розходяться додому.

А которо рідніщі — остаються, і кум і кума. Тоді приносять по півгока і похрищують свого хреще'ника. А тоді уже всі складаються, і послі христин зроблять баль. Уже тоді п'ють і співають.

II.

ЯК ВОНО ВЕДЕТЬСЯ В СЕЛІ ПОПІВЦІ.

(1926).

а) Що робить жінка, доки ще не розсипалася?

Жінка з самого початку, як постереже, що вже зайшла в тяж, починає пильнувати себе.

То, от, вона не дивиться на щось погане або страшне, бо дитина скидатиметься на оте страшне. А вже коли не-хо'тячи зиркне, то зараз-таки одвернеться, тричі плюне й промовить, або подумає: „Не моїми очима дивлячись, одступи од мене!" — На дохлину не можна диви'ться; а коли гляне, то тут уже не можна плювать! бо коли плюне, то буде в дитини з рота смердіти. — Коли буває де пожежа, то таксамо не можна дивитися, а коли як-стій побачить, що десь горить, то вона руки роставить, щоб ніде себе не доторкнутися. Бо де доторкнеться, то буде у дитини на тому місці червона пляма. — Красти не можна нічого, бо буде злодій, або таксамо буде пляма: хоч вишеньку чи квіточку вкраде, то буде пляма, а коли курку чи яку худобу, то буде пляма оброщена шерстею. — А коли батько в неділю воза помастить, то буде чорна пляма у дитини.

Котра мати за свою дитину наперед дбає та хоче, щоб дитина була і красива і чорнява, то вона носить у пазусі чорнобривці; любисток носить, щоб любили.

Така жінка, що має надію, п р а ц ю є аж до самого-остатнього часу іде в полє сапать, жати, чи вдома коло господарства порається, а таки не кидає роботи. Аж, от, почує, що в той день родить. То тоді вона занесе до вітряка [пашню], намеле й пренесе: розчинить на калачі, поприбірає, води наносить.

А коли вже м а є р о д и т и, то вона, найбільше, х о д и т ь. Бо лягати не можна, геть до остатньої хвилини. В самий перед треба ходити по хаті, і що-тіки в хаті є, то все треба потрясти руками, приміром горшки, миски, рогачі, образи та инше. Потім — усі образи помити, і напитись тої води навхрест, що нею мито образи. Після цього — одсунути стола од лавок, насипать солі на всі чотирі роги стола і наливать тої ж води. Потім проходи'ть кругом стола, тричі по дев'ять разів, шептати „Богородеце" і злизувати язиком ту воду з сіллю. Після — треба ходити по хаті од стола до порога, тричі по дев'ять разів, і кожний раз об поріг ту'пнуть тричі правою ногою, а об підніжок стола — лівою. Коли в той час є вже „баба", то то баба водить і шепче „Богородице", а коли баби ще нема, то жінка ходить сама. А коли ще не родиться, то знов починає з самого початку.

Як почина родити, то вішають з'язані пояси до сволока, і „породіля" береться за той пояс: її підтримують, як є хто в хаті, мати чи чоловік, баба. А діти мусять сидіть на пічі, коли маленькі; а котрі більші — то зімою в сінях, літом — на дворі.

А як же буває т я ж к о р о д и т и, то парять конопляної чи лляної полови й кладуть до живота гарячу. А коли й це не поможе, то чоловік бере рушницю (як нема, то позичить), та зарядить, та вийде на двір – і вистрилить, щоб так легко родити, як вистрел [1]).

б) Породила дитину.

Після вистрелу баба налива в рушницю тричі води і дасть породілі навхрест напитися; — після цього одразу родить. Потім ця жінка лягає на полу, а коли щось трохи морозить, то ляга на лежанці. І протоплять, щоб тепленько було.

Баба зараз кладе дитину на полу [2]). І коли хлопчик, то кладуть коло нього сокиру, і до сокири колодачом одрубують пупа, щоб сокирою вмів добре майструвать; а коли дівчинка — то до гребінки, щоб гарно вміла прясти. Остатнім часом — то й не гребінку

[1]) Скрізь по Звиногородщині вірять, що найкращий спосіб проти важкого родіння – нехай батюшка одчинить у церкві у вівтарі царські врата. То то — дуже помітне'. Тілки ж батюшка не для всякої це зробить. *А. Кр.*

[2]) тобто на ліжку. Див. ст. 152.

кладуть, а книжку: рубають до книжки, щоб гарно вчилася. Після цього зав'яже свяченим прадівом пупа: хлопцеві можна в'язати всяким, аби тіко свячене, а ді'вченці — в'язать тіко тим прадівом що з матірки, щоб діти були; як помилиться та зав'яже плоскінню, то не буде дітей у такої дівчини. Як зав'язує, то приказує: „Не я тобі в'яжу, сам Господь тобі в'яже, не од бабиної молитви, не од матереної, не од батькової молитви, сам Господь тобі в'яже, щастя й долі дає".

Після цього баба ставить з краю на полу н о ч в и, налива чистого л і т е п л а, застеляє чистою пелюшкою і кладе в ночви дитину. Хлопцеві дають в руку шило, щоб швець гарний був, або од воза дають яку частину, щоб господар був, і инче. А дівченці дають в руку голку, щоб шила та вишивала гарно. Коли баба виймає з першої води, то з води х р и с т и т ь і каже: „Іване Христителю! христи воду і благослови і христи бладеньця новорожденного Івана" (баба з води хрестить, — то раз-у-раз називає Йваном, а дівчину — Марійкою, а потім піп назве, як хоче) [1]). Після цього ще скупає в чистіщі воді, сповиє, і покладе к о л о м а т е р і дитину й сокиру. Сокира — для того, щоб не спристрітили, коли людина подивиться на дитину: у якої погані очі, то пристріт сяде не на дитину, а на сокиру. Матері не можна лягати спиною до дитини три тижні, щоб не слабувало на жовтяниці.

Як уже впорається баба коло дитини, то тоді береться до породілі: одтягає живота з усіх чотирьох боків до сере'дини, щоб поставити на своє місце „враз", і примовляє:

„Ішла Матер-Божа золотим мостом, з Сусом Хрестом, із золотім очіпочку, в срібних ризах, золотою палічкою підпералася, з золотими ключами, враз відмикати, враз вимовляти, щоб він не бунтувався, не брикав, не скакав, щоб він під пуп на своє місце став. Ти враз, ти вразище, не я тебе вимовляю: сам Господь вимовляє і під пуп тебе посилає. Під зеленим дубом тобі не бувати й не гуляти, тут тобі ідіння, тут тобі питіння, тут твоє гуляння, тут тобі гуляти, тут тобі розкоші мати Будь легенький, як пір'їна, а маленький, як мачина. Дунь, плюнь, не лічись".

Плюне й подмуха.

в) Кличуть своїх на родини.

Упорала баба породілю — миє руки і готує щось до закуски. А батько посилає дітей до сусідок та до родичів прохати на родини. І наказує, що казати: „Коли ввійдеш у хату, то кажи: Магайбі! просили батько й мати на родини", а коли запитають: що' баба знайшла на калині? то кажи: дівчинку". У кого нема дітей старших, то йде родичка або й сам батько.

Котрі жінки запрошані на родини, то всі передягнуться в чистішу одежу та й йдуть. І кожне несе з собою що-небудь: борошна миску, су'шаних слив, яєць десятеро-п'ятеро, сало, масло,

[1]) Ми бачили в Колодиському записі (ст. 164), що роблять у нас і по-инакшому. *А. Кр.*

та инше. На родини йдуть самі жінки; — дівчата, крім куми, не йдуть; а коли яка дівчина не знає, що родини, і зайде, то баба пояса здере на повивач.

Кожна жінка входить у хату й кажс: „Добридень (чи магайбі)! будьте здорові з дочкою!". Кладе коло породілі, що принесла, а баба бере і виносить до комори.

Батько запрошує за стіл, частує горілкою. Гості п'ють і їдять, що баба подасть на швидку-руку.

г) Прохають кумів — дитину до хреста держати.

Батько з гостями не дляється, а йде запрохувати кумів і заразісінько повертається додому Було колись давно, запрохували кумів пар шість-вісім [1]); а остатнім часом — то одну пару.

Кум і кума передягаються по святковому. Кум бере хліб і пляшку горілки, а кума хліб і крижмо (полотна аршин три-п'ять). Прийдуть куми — то привітаються, як і попередні гості, кладуть хліб на стіл і потім поцілуються з кумом і кумою, сідають за стіл, вип'ють по чарці, закусять на-швидку і починають збіратися до хреста.

Поки куми їдять, баба скупає дитину, та сповиє. І в пелюшку зав'яже: в оден кінець — шматочок хліба і грудочку солі, а в другий — вуголь і печину, в третій — залізяку. І коли хлопчик, то од кумового хліба одріжуть цілушку, а коли дівчина, то од куминого; і ту цілушку кума бере в пазуху. Дитину поки не охристять, то не можна годувати, а тіко губи мастять медом або сахаром.

Баба кладе кожуха, далі коло порога на нього кладуть дитину, бо кожух найщасливіщий. Кум бере за кожух в головах дитини, а кума в ногах, і три рази піднімають, і щастя й долі бажають. Куми й батько на кужух кидають гроші, хто скілки може, і кажуть: „Бабі на повивач!". Баба ті гроші забирає собі, потім бере дитину, дає кумі і каже: „Даю вам рожде'не, а ви нам принесуть хреще'не". І дає кумі в пазуху ножа, чи стару сокиру.

Кума бере дитину і своє крижмо, баба курку, а кум хліб і пляшку горілки, і йдуть до хреста.

д) Христі'ння в попа.

Коли куми несуть дитину до хреста, а по дорозі до хреста хто спітка і погляне на куму з дитиною, то вона і скаже нишком: „Сіль тобі в вічі, печина в зуби, камінь в груди". А як хто спітка і хоче знати, од кого йдуть, то ни можна питати: „Од кого несете дитину?" а питають: „А де це ви роя піймали?" Ті кажуть: „у Івана Макітри (чи кого) на груші". А кума нишком: „Замкни тобі губи

[1]) Тілки ж і я вже не пам'ятаю тих часів, коли було кумів більше, ніж одна пара. *А. Кр.*

й зуби!". Кума, коли йде з хати з дитиною, то чи у попа, чи вдома (а таксамо коли повернеться), мусить перше ставати правою ногою, — щоб не було ліворучів.

У попа кум кладе хліб на стіл і пляшку горілки і гроші, а баба курку дає попаді. Піп ставить христильницю в кухні чи в прихожі, і хрестить.

є) Справляють хрестини.

А тим часом в породілі вдома сусідки та родички місять та печуть калачі і готують вечеру, вишукують калину, барвінок, та в'яжуть „квітки" для калачів. А батько посила запрошувать на хрестини.

Як прийдуть куми з дитиною од хреста, то кажуть: „Магайбі! будьте здорові з Петром (чи, там, яке ім'я дитині)". Кума кладе дитину коло матері і вийма з пазухи ту цілушку, котру носила, й оддає матері; мати хова, і на другий день на-що-серце зсість, щоб було чим дитину годувать. Мати годує дитину вперше, як прийдуть од хреста, правою груддю, бо як помилиться та погодує лівою, то дитина буде ліворушня: все буде робити лівою рукою.

Кого запрохають на христини — сходяться: чоловіки й жінки, одягняні по святковому.

Як посходяться гості, батько прохає сісти за стіл: куми сідають на по'куті, всі гості — круг стола. Батько частує, баба подає страву. Гості вечеряють, розмовляють, згадують про старовину, що колись було. Як поїдять аж остатню страву, то баба подає на полумиску калачі. Ставить на полумисок чарку „варохи" (див. ст. 128) та калач, у калач устромлює „квітку", з'язану з калини та барвінку. Буває, що кум — парубок, або кума — дівка, то в такий калач устромлюють не одну, а дві квітки. Кожний-хто бере з тарілки калач, — а другою рукою бере чарку з варохою, і каже: „Дякую вам, бабо, кумові, кумі й новорожденному за калач, за квіточку й за горілочку. Нехай велика росте кумові та кумі дочка! а вам, бабо, гунука дай же боже діждати, щоб і на весіллі потанцювати". При цьому кладе на тарілку гроші — копійок п'ять, десять, п'ятнацять.

Як обдарують усіх калачами, тоді гості встають і дякують, і розходяться.

Буває, що христини одкладають і справляють опісля. І отож, як трапиться, що через якісь пригоди хрестин не справлять, то калачі з „квітками" роздають на весіллі, разом з коровайом.

Трапляється, що дитина родиться перед вечером і не встигнуть охристити до заходу-сонця, або після заходу-сонця родиться й ночує нехри'щанс; то коли буде так, то на ніч похристять вікна, двері, комін і грубу, накурять „то'єю" [1]) і засвітять над дитиною

[1]) „Тоя" — зілля з аконітової сім'ї. *А. Кр.*

воскову свічку страсну, щоб нечистий не обмінив. Бо хоч лямпа і горить і світить, але то світло не боже, а нечисте, бо гас тече з пекла, то за таким світлом нечистий обмінить. Коли страсна свічка коротка і не вистарчить до дня, то доточують воском не-свяченим, тіко ж достають воску „чистого", тобто у такого пасішника, який не накладає з нечистими, а веде своє бджільництво „по-божому".

ж) Похристини.

Як дитину охрищано, то другого дня рано породіля на-що -серце ззість ту цілушку з сіллю, що кума носила в пазусі. Потім баба розпікає камінця, кладе в казан і полива квасом, а породіля стане над ним і париться. А декотрі — то наливають у миску міцьної горілки і запалять, і породіля так само стоїть над тим вогнем. Це для того, щоб „враз" пішов на своє місце. Тоді вона обіда: їсть усе, що є, потім лежить, сидить і ходить. На вечір запрошують на похристини. На похристинах так само гостюють, як і на христинах, тіко калачів не дають.

з) Що баба робить на третій день і ще до дев'ятьох день.

На третій день баба йде раненько по воду „непочату": поки ще ніхто не брав. Ідучи з водою, налама верби, принесе, нагріє води з вербою і покладе пучку свяченого пшона. Потім ставить ночви коло полу, наливає теї води.

Породіля сідає на полу: ставить одну ногу в ночви, а баба ставить одну ногу свою. Баба бере воду з горняти, яку залишила, й умиває тій жінці обличчя, потім злива на руки. Породіля держись одну руку кулаком до-гори, а другу руку підставляє під лікоть; у руку тече вода, і породіля із жмені випиває тричі. Потім на другу руку зливає так само. Це — для того, що було чим дитину погодувать. Потім баба помиє її ноги. А після цього породіля умиє бабу і так само п'є з бабиної жмені воду і помиє бабі ноги, і поцілуються, а тоді втираються.

Після цього дає бабі хліб і рушник, або полотна аршин зо три. Баба розпрощується та й іде додому. До дев'яти день баба щоденно приходить довідуваться.

и) Як мати дбає за дитину до шістьох тижнів.

Мати дитину купає до шістьох тижнів що-дня рано й вечір.

В купелі варять: проскурину — щоб дитина тіла набиралася, чорнобривці — щоб було гарне й чорняве, любисток — щоб любили. Коли мати купає, то дитині на шию вішає своє добре намисто, і закидає на обличчя, і водою поливає, щоб було червоне.

В купелі кожен раз мати „виправляє", щоб спинка не боліла: тобто бере правий ліктик, прикладає до лівого колінця, а потім лівий ліктик та до правого коліна; а за носик пальцями здушує

і прицмокує, щоб ніс був гарний. Коли дитина вродиться кирпата, то мати в купелі губами висмоктує й виправляє.

[*А Кр.* Виправляють дитині й головку, щоб не була довга або гостроверха. Беруть дитячу голову між долоні (а вона ще дуже м'яка) та стискають та приплескують наче хлібець, „щоб круглепька була". Або, до того, ще й тісним таким ніби-чіпчиком дитині голову здушують, „нехай головка круглепька буде", і воно так і спить з обкручаною головою. Трапляється, зроблять отакі штучки над дитячою головою дуже незручно: буває, баба чи сама мати так глибоко череп надушить, що аж ямку вдушить! Отаке мині самому зробили моя мати вкупі з нянькою, — і тая западинка на тім'ї, що її вони нехотячи вдушили, так навіки й зосталася, не зарівнялася аж до старих літ].

і) „Вивід" — і перше запричастіння.

Дитину вперше причащають в шість тижнів. Коли недужне, то й раніш несуть: баба або родичка, бо матері не можна. Перед запричастінням мати бере в церкві „вивід". Це буває так:

На шостім тижні в суботу приходить „баба", бере хліб, та грошей — п'ять-десять копійок. Мати бере дитину, в пазуху ножа, в жменю вугля, дитині в пелюшку все те в'яже, що й тоді, як хрестили. Як вийдуть за ворота, то мати непомітно кине вугля й каже: „Все лехе обминай нас, рабів божих". В церкві мати з дитиною стоїть в бабинці, а баба несе хліб-гроші попові і прохає „вивести". Піп виходить, вичитує над нею, потім бере дитинку; а мати береться за рясу, йде в церкву, і там молиться і б'є поклони. Коли хлопчик, то піп несе в ві'втар, а дівчинку тіко до вівтаря. Як же піп забудеться та понесе дівчинку в вівтар, то у тої дівчинки виростуть вуса, а коли хлопчика не понесе в вівтар, то буде безбородько. Потім піп кладе дитинку біля вівтаря на долівці, і мати прийде і перескочить три рази через дитину або переступить тричі, щоб не слабувала на чорну хоробу. Потім баба бере на руки. В неділю мати причащається, і дитина таксамо. [*А Кр.*: Так роблять не тілки з першою дитиною ба й після кожного „поно'су". А „поносом" що звуть? Коли жінка зайде в тяж („понесе'"-ніби) та приведе дитину, то це й буде „поно'с". Коли ще раз буде в неї дитина, або знов ще раз, то кажуть: „у тієї жінки було вже два поно'си, чи — там — три". І не про самих жінок так кажуть, а й про все живе, що родиться на світ од матері. Скажуть і про сучку: „У нашої сучки що-года' два поноси бувають" (1900)].

к) Приміти й звичаї коло маленької дитини.

Пелюшки треба надерти ще поки не родиться дитина. Бо, як надерти тоді, коли вже родиться, то ця дитина все своє життя

буде негарно себе поводити помеж людьми. — До шести тижнів у пелюшку зав'язують вугля, печину і залізо, а копійку — до года: спочатку в пелюшку, а потім у сорочечку, щоб грошове було. — Коли дівчинка, то пелюшка на ставку не можна прати до шести-осьми тижнів, бо якщо в три тижні попере на ставку, то в тринацять років дівчина почує, що вона доросла, і починає дівувать; а коли в чотирі тижні, то в чотирнадцять років.

Не можна з-по-за голови на дитину дивитися, щоб не слабувало на сплішник. А із-за плечей не можна говорити, бо буде теж слабувати на сплішник.

Через поріг не можна брати дитину, чи кому давати, бо буде слабовите, нездужатиме.

До року не можна показувати дитину в дзеркало, бо дитина ще ангол, а буде не себе бачити в дзеркало, а нечистого.

До року не можна до дитини в вікно заглядать, бо не буде спати [1]).

Чуба до року не можна стригти, бо силу одріже. Головки не можна зачісувати, щоб було розумне. Гребінця дитині не можна давать, бо заслабне на плісняву.

Дівчинку до року не можна квічать, бо дівкою прикриється.

До року дитині не можна сорочку шити з нового, а не гинуче, як із старого, бо буде швидко дерти сорочки.

Коли дитина сплячи сміється, то ото воно з ангелом балака. Раптово не можна буди'ть, щоб не слабувало на чорну хоробу. Ніколи раптово не можна будити; а коли треба перенести, то каза'ть: „З нами Бог, небесна сила й діва Марія, свят, свят, свят!".

Коли мати йде на базар, чи що, — то бере в пазуху ножа, щоб молоко не одібрало. А як повернеться додому, то покладе на лаву ножа, і на ніж сяде, і тоді годує дитину: це для того, щоб не обгодувать, бо що лишнє, то на ніж сяде.

л) Дальші заходи коло дитини, аж доки залучать (пор. ст. 65).

Як уже дитина навчиться в'язи держати, то вже садять долі, обмостюють подушками чи старою одежиною, і обкладають навколо різними цяцьками: дають у руку дубця — і воно само забавляється, а мати коло своєї роботи порається.

А як хто возьме на руки, то посадить на долоню, та підтримує другою рукою і хита вище голови, і приспівує: „Гоп, чуки, чуки-чуки! баранчуки! або: „Ой гоп, чуки, чуки! наварила мати щуки, та не знала де подіти, та вкинула меж ті діти, — чуки, чуки!".

---

[1]) А з вікна не можна дивитися дитині на вулицю, як ховають покійника та ідуть з проводом, бо тоді, тіки де почухається дитина, „то там нипримінно наросте „мертва кістка". Про цю приміту (її записав І. Лисак у Колодистому) ширше буде мова в відділі „Приміти й забобони", і там наведено й спосіб, як зігнати тую „мертву кістку". *А. Кр.*

Щоб дитина краще розбирала мову, то найперше дитину вчать: „Турки, турки, турки!" — то воно головкою крутить; потім: „Ханьки, ханьки, ханьки!" — то воно простяга ручки і швидко склада й розклада кулачки. А коли воно починає вже щось белькотіть, то вчать таких слів: „баба", „мама", „папа" („папа" — то хліб); як вивчиться, то вчать „тато", „дай, дай", „бозя". Коли воно що їсть [1]), то після підносять до образів і кажуть: „Дя бозі" [2]) — і воно нахиля головку. Показують на образ, а вечером на місяць і питають: „Де бозя?" Воно показує палчиком і вимовляє: „О!".

Та ще так забавляють:

Бере мати чи нянька (нянька — то дівчинка років п'ять-вісім) — бере за ручки, плеще долоньками і приказує: „Тосі, тосі! свині в горосі! нема кому вигнать, тіко Марусі!" (назива ім'я дитини — „Марусі", „Тодосі", чи як).

Або отак.

Бере дитину за ручки і каже: „Сорока, ворона! діткам кашку варила, на припічку студила". Далі за кожний палчик бере і каже. „Цьому — дала, цьому — дала", а на останній палчик каже: „Цьому шийку скрутила, на животі положила... Гай, гай, гай! на бабину хату калачів їсти!".

Садовлять дитину на коліно, держать за ручки, хитають і співають: „Їде, їде пан, пан! на конику сам, сам! а за паном хлоп, хлоп! на конику гоп, гоп!".

Беруть дитину за ніжки, махають звілна навхрест ніжками і кажуть: „Куди йдеш? Косити. А кому: жидові? Жидові". Потім швидко: „Собі, собі, собі, собі!".

[*А. Кр.* Геть по всіх селах на Звиногородщині, та й у самій Звиногородці, забавляють малу дитину ще й ось як. Проказують їй, наче віршовану баєчку: „Ішов піп — коло кіп. Лічив копи — по півкопи. Одна копа — копако'м. Друга копа — копаком. Третя копа — копаком. Четверта копа — копако'м. П'ята копа — копаком..." І так воно далі: „копаком" та „копаком" та „копаком". То дитина дуже цікаво слухає оте безконечне „копаком" і не плаче. — А ще гуляють з дитиною так: підходить до неї, та вдає, ніби хоче з розгону буцнути її рогами. Скаже: „Баран, баран, буц!" — і стукне своїм лобом у животок, або лобом об лоб, тіко ж обережненько, злегесенька, щоб воно не злякалося, а втішно сміялося].

Старші діти з маленькими гуляють „у са'ла". Беруть дитину на плечі, біга й гукає: „Сала! сала!", а другі ловлять і видерають [3]).

---

[1]) А їсти після шістьох тижнів дають дитині усе, що й сами їдять.

[2]) „Дя" = дякуй. *А. Кр.*

[3]) Мабуть і в Попівці, так само як і скрізь у нас по Звиногородщині, кінець тій гулянці буває ось який, раз-у-раз однаковісінький. Котрий з дітваків узяв дитинку на спину, то кричить: „сала! сала!", а инчі діти підбігають та й питають: „А чи добре ж сало? А по чому воно?" — і злегка щипають дитинча („сало" тее) за боки, за ніжки, за голу

Гуляють з маленькими „в козака". Збирається скілкись дітей - дівчатка й хлопчики з маленькими дітками, — садовлять маленьких на шию верхи і біжать під гору бігом, хоч найкрутіща гора. І хто швидче вибіжить на гору, то той — „козак". І инше.

А як нема старших дітей, то воно само лазить по долівці, потім спинається на ніжки, достає лавку руками, і ходить то до стола, то до порога.

В півроку шиють дитині сорочечку із старої сорочки. В рік шиють спідничку чи штанці; сорочечку — вишивають. Коли несуть до церкви, то дівчинці і намисто вішають своє добре.

Мати дитину годує два-три роки [1]). Менче не можна, як чотирнацять місяців. Коли ж мати залучає, то груди вимастить сажою і кида в пазуху з щитини чесалну щітку, якою прядиво чешуть. В сорочку біля пазухи встромляє циганську голку і лякає, що в пазусі „кака" і „вова". А як мати залучить, а опісля шкода стане, що воно плаче, та й знов почне годувати, — то така дитина буде „погана на очі" [2]).

Котра дитина родиться в сім місяців, то зветься „сімак". Сімак два місяці лежить на пічі в вовні, його не годує мати, а тіко мастять губи медом або сахаром, солодким кавуном, під кінець — молоком. Як вийде дев'ять місяців, то беруть з вовни, і мати годує.

У якої жінки нема дітей, то вона носить у пазусі образок святого Вустиміяна. І в церкві наймає службу божу, щоб просили Вустиміяна послати дитину.

м) Селянка з Багачівки оповідає про свої поноси.

От що казала Текля Голобородькова, з села Багачівки [3]): „Як я мала родити Йвана, то я не знала наперед, коли це воно має бути, і думала, що на Різдво. Заходилася, — напекла калачів так, щоб було і на святки і на хрестини. Ба минуло Різдво, поїли калачі, — а „його" нема. Печу я калачі і на Водохреща: поїли й ці — нема; печу я і на Стрітення, — нема! Що його робити? Всеньке борошно випекла, а „його" Бог не дає.

гепку. Силуються щипати так, щоб було весело, а не так, щоб болило. Та котресь не встережеться — і скубне малого так, що він аж зареве. Тоді підбіжить мати, добре наб'є того, хто необережно вщипнув, та візьме дитину швидче на руки, приголубить, защитькає, а всім-инчим дітям накаже, щоб і не важилися більше в „сала" гуляти. *А. Кр.*

[1]) Пор. ст. 58 (з с. Колодистого) *А. Кр*

[2]) Баба Бидулчиха в с. Колодистому (1905) багато точніш пояснила, що то за люди, „шо вони погані на очі, що вони своїми очима другим людям дуже шкодять". І вона таксамо засвідчила: людина буде погана на очі, коли "дурна мамка, як залучить свою дитину, то стане давати другий раз цицьки, та тоді знов годує місяць або два, а тоді знов залучає" Повний запис з уст баби Бидулчихи подається у нас значно далі, в спеціяльному відділі приміт і забобонів. *А. Кр.*

[3]) Село Багачівка — од Звиногородки десять верстов на схід-сонця, на широкому (колись поштовому) шляху, що веде од Звиногородки до містечка Шполи. Багачівка — недалеко на південь од Керелівки, пам'ятної для дитячих Шевченкових літ. *А. Кр.*

Ба це перед пожаними запустами [*А. Кр.:* = перед масницею] щось мене розбирає. А в мене — ані пилочка! Смутку мій тяжкий, що я буду робити!.. Ходю я та й ходю. Діти полягали спать, уже й Карпо ліг, а я ходю — то по подвір'ї, то в хаті, аби не сісти та не лягти. Бо то ж не можна, не годиться; треба ходити до кінця. Ба вже бачу, що от-от упаду: — насилу помила образи, напилася свяченої води, і не встою на ногах. Давай я коліньми лазить. Полізла на двір, рачки внесла соломи, і думаю: „Як перекине мене, то хоч на солому". Беруся я за припічок та й ходю коліньми, то сюди, то туди. А воно мене давай рубать у спину! Е! бачу, що це на хлопця, бо на дівчину рубати не буде, — а думаю: „Бодай же ти заповітрилось!".

Гукаю на Карпа: „Вставай, кажу, та стрепени мною швидче! Доки я буду лазити!". То вже Карпо, як устав та як стрепенув мною добре, то дав Бог, що й найшлося. — „Давай, кажу, пелюшки!". А він, катова сила, спросонку не знайде! — „Давай, кажу, коцюбу!". То він подав. То я коцюбою достала з груби; бо я цілу колодку намотала: де яке було драпячко, то передерла, — бо тож не можна дерти, як уже знайдеться. Гукаю на Карпа: „Давай ночви! буду купати", а він не хоче, каже: „Піду лучче за бабою". То поки він бабу привів, то я й скупала і прибрала.

А другого дня мороз, пам'ятаю, лютий був. Баба пішла чогось додому, а я одягла керею, щоб не простудитися, та й пішла на річку. Попрала всеньке — і вади міні не було. Це тіко ті лежать, котрим нема чого робити, а ми — не лежимо. Я, хвалить Бога, шестеро їх мала, і за одним не лежала! але Господь милував: ніколе од цього не слабувала.

А як я Гомел[ь]ка родила? — В той день зранку пішли з покійним батьком у поле, бо тоді були жнива, то нема коли вакуватись. Батько косять, а я в'яжу. Але чую: щось зо мною не добре діється! Та й гукаю на батька: „Швидче косіть!". А мої батько були нездорові: з підвію скалічіли на ногу, та ще й кишка з пахвини вилазила. То вони сядуть, та запхнуть кишку, та й знов косять. Далі бачать, що не жарт, — та скинули пояса, та під'язали собі живота, та й не розгинаються та косять, а я падаю — та в'яжу! Як докосили, то я й побігла до яру. В яру впала, покотилась трохи, та й далі біжу. Прибігаю до тітчиного поля, — а вони ще й полуднати просять! Я — нічогісінько не кажу. Посиділа трошки, та й побігла: коли-б швидче додому! та щоб не нести в торбинці, як ота Палажка принесла в торбинці те, шо вродилось, а те що два роки — на руках. Приходю додому, аж і батько прийшли. Що я буду робить! Пішла в хлів. Тіко що ввійшла, — а воно дав Бог що й найшлося! Вносю я цього Гомел[ь]ка в хату, аж і бабу Карпо привів. То як пішли куми й баба до хреста, то поки вони охрестили, я й біля печі помастила і вечерять наварила...

(1926).

VIII.
«ГОБІД» [ПОМИНАЛНИЙ]

(Селянський запис із села Колодистого)
1905.

Споминки умерших по нашому називають „гобід".

Як умре у кого шо-нибудь, то там вони зараз напікають хліба пшинишного, і калачі пичуть. Скоромного дьня купує гав'ядину, а як пісного, то купує рибу і бере горілки.

Посилає два чоловіки копати яму, а два чоловіки просить зробити думувину. І купує намітки, і хустинок, і воску на сьвічки. Тоді: як маже умре, то попові дає карбованця або п'ятьдисят копійок, а дякові копійок сорок, та паламарові із злотий за те, шо подзвонить по душі, а як за вилике — то треба попові дати карбованьців іс п'ять.

Найме чоловіка над мерцем савтир читати.

А тоді як заховають, то ідуть усі ті люди на „гобід".

Стають у хаті усі, помоляться Богу, — сідають за стіл. Дає їм хазяїн по чарці горілки. Дають їм їсти борщ; уперед борщу — „закуску", таку: наріжуть гав'ядини дрібно та накладуть с капустою у горщик, ото вона щитаїться „закуска" [1]). А послі дають „локшиню", таку: місять пшинишне борошно ни на воді, а на курачих яйцях, а тоді місить і розкачує дуже тонко, і на чому-нибудь їх повисушує; тоді їх скачує у трубку, і ріже дрібно, тоді знов сушить; тоді сиплять у гокріп — і варать. Це називаїться локшина. А послі локшини іше дають звар. Тоді, як іззідять звар, то вже встають з-за стола усі, моляться Богу. Помоляться Богу — тоді дякують хазяїнові. Та й ідуть додому.

А ще я забув написати, що, як п'ють по чарці, то кажуть: „Дай Боже здоров'я, а померщим царство небесне, а живущим прибав Господе віка та здоров'я, а приставшим — пиро'м зимля!".

І послі похорону, д р у г о г о д ь н я , знов скликає усіх родичів і ше трохи чужих людей, і справляють теж саме: називаїться „гобід". В самий перед наливає хазяїн по чарці і п'є до людей. Каже: „Дай

[1]) Пор. про „закуску" в відділі „Страва і напитки", ст. 49 та ст. 165. *А. Кр.*

Боже здоров'я! Нихай же нам Бог дає віка та здоров'я, а померши царство небесне! Нихай уже його Бог приймає до свеї ласки небесної!".

І так дає по чарці всім, а вони всяк своє приказує.

Тому, хто читає савтир („савтир" — по давньому, а по нашому „псалтір"), — так ше і в дев'ять день те саме справляє. То дають тому, хто читає, три калачі і хустину під савтир; і ше шо там дасть гроший — з руб; а є такий, шо дає і двадьцять копійок. Ну йому ціна ни уставляпа: хто шо дасть.

І ше в сорок день тоже „гобід" ісправляє.

І ше, як хто, то і в год справляє „гобід". Тіко: як бідніщий чоловік, то він таки зве кого бачить, — усі в нього їднакові: а в багатого — то тіки рідьня в нього, которо багаті, а на бідного і ни дивиться!

С. Колодисте. Запис. Ів. Лисак.
1905.

IX.
«БАБ'ЯЧИЙ» КАЛЯНДАР

(Селянський запис із с. Колодистого)
1905.

I.

Той календар, шо в церкві та шо кацапи продають на ярмарках, наші люди тоже знають: місяць гинвар, місяць хевраль, місяць март, місяць апрель... І як скажуть в їкономії: „гроші платитимуть первого числа", то, хоч би який темний дядько, а розбере, коли буде „перве число".

Та промеж собою ніхто про „число месяца" не говорить, а щитають по празниках, по „ниділях" (є такі ниділі). Хтось був сказав, що то „баб'ячий каляндар". Али всі люди на силі' так само лічать.

II.

Той „баб'ячий каляндар" зачинається попереду од Різдва.

Од Різдва до Стретения шість ниділь: нипримінно Стретения буває на шості ниділі. А на сімнадьцятого инвара — Питра Вари' [1]); то в той день нипримінно буває половина зими. А на первого марта — Явдокиї; то це ніколи ни виходить із дисятої ниділі од Різдва. А „Сорок сьватих" [*А. Кр.* 9-го марта] ніколе ни виходить із одинадьцятої ниділи: „Сорок сьватих" — на одинадьцяті. А Благовіщиньня [25 марта] ніколе ни виходить із тринадьцятої ниділі. (Та ще ж і Юрія [23 апріля] щитають од Різдва — на сімнадьцяті ниділі; а Миколи літнього [9 мая] — на двадьцяті).

Тепер уже зачинається календар од Паски — до Питра:

Од Паски до Вознесения — шість неділь. Од Паски до „правої сириди" — півчварти ниділі, то єсть три ниділі с половиною, а до Сьватої ниділі — сім неділь рівно. Послі Сьватої ниділі тиждинь до Питрівки називається „нагалний". А ниділя та, шо пирид Питрівкою, то вона називається ниділию Всіх Сьватих. А на другі ниділі Питрівки п'ятниця називається „дисятою п'ятницею", а чого вона зветься

[1]) Тут Ів. Лисак трохи помилився. Бо „Поклонение вериг апостола Петра" припадає на 16 січня, а не на 17-те. *А. Кр.*

„дисятою", то й баби ни знають, бо вони: „чи брешуть люди, чи може правду кажуть" [1]).

А тепер уже буде щот начинатися од Питра до Причистої.

Од Питра [29 юня] до Гавриїла [13 юля] — дві ниділі рівно: а до Лиї [20 юля] — рівно три ниділі; а Пантилимона [27 юля] — на четверті ниділі. А до Спасівчаних запуст [31 юля] — півп'яти ниділі, то єсть чотирі ниділі с половиною, а до Спаса [6 августа] од Петра — шість неділь биз трошки.

Од первої Причистої [15 августа] до другої [8 сентября] — півчварти ниділі, а од другої Причистої до Покрови [1 октября] — теж півчварти ниділі. А од Покрови до Пилипівчаних запуст — шість ниділь. То тепер: шість ниділь а сім — то буде тринадьцять неділь рівно, — значить, од першої Причистої до Пилипівчаних запуст.

А од Пилипівчаних запуст [14 нб.] до Оведення [21 нб.] — півтори ниділі, а Варвари [4 дек.] та Сави [5 дек.] — на треті ниділі посту; а вже зимного Миколая [6 дек.] — на четверті ниділі. А од запуст до Різдва [25 дек.] — шість неділь, як оден день.

І кінець.

(Записав Ів. Лисак. 1905).

---

[1]) Як бачимо, люди геть забули, що рік колись починався з вересня, і що одна з „дванацятьох" преславних святих п'ятниць, котра припадає на Петрівку, виходить за церковним годом як-раз „десятою". Коли рахувати рік з 1-го січня, то вона виходить 5-та, бо за 10-ту святу п'ятницю треба буде вважати тую п'ятницю, що припадає перед св. Михайлом Архистратигом у падолисті. *А. Кр.*

X.
ОСІНЬ В ЇЇ ДОБІРКАХ ТА ЗВИЧАЯХ

од вересня [„сентября"] до Пилипівчаних запуст.

I.
ВЕРЕСЕНЬ (СЕНТЯБРЬ)

1 ВЕРЕСНЯ. СИМОНА СТОВПНИКА.

Ще з епохи Костянтина Великого почали лічити рік з місяця вересня, „септемврія" того, і для наших українців (разом з инчими православними народами) дуже довго день першого „септемврія" це був перший день Нового року, „новоліття". Якихсь тому лиш півсотні год, я за моїх дитячих літ в 1870-х роках іще чув був про цеє од селян, — що-правда, чув од селян грамотних; от, Спиридін з Чижівки (села на північному заході од Звиногородки) мене-малого навчав, що сьогодні, первого сентября, на Симона Столпника, припадає „новоліття", тобто починається в церкві новий год. Так само, пригадую, молодий Олекса Свєнтушевський (дрібний шляхтич-українець), із села Бродецького на південь од Звиногородки, казав міні-малому, що перше сентября то церковний Новий рік.

Тілки ж тепер, року 1928-го, вже навряд щоб хтось у нас по селах та знав про якесь „церковне новоліття", окрім хіба батюшки, диякона та ще, може, дяка. Знають наші люди лиш одно — од Симона починається осінь, темна осінь, з її пізніми світаннями, з її заранніми смеркання́ми.

Не чув я ніколи ані тепер, ані давніш, про які-небудь мовляв новорічні ворожіння на 1-го вересня. Як бачиться, на Звиногородщині цього дня ніде дівчата не ворожать: то вже буває такеє діло пізніш, у Пилипівку — на Катерини, на Андрія.

А. Кр.

С М. Терещенкова дала міні такий свій запис про 1 вересня:

(1926).

Як давніш — то на Симона трохи чи не в кожній хаті „женили каганця". Рано в хатах посходяться було гості, засвітять каганця, заквічають квітами, і поставлять на столі. Потім гості сідають за стіл

і провадять усе так, як на весіллі. Другого дня запрошують в инчу хату і переносять того каганця; а каганець горить увесь час. Отак-о „женять каганця" цілий тиждень, переносячи з одної хати до другої.

То так у нас по селах. А в Звиногородці — то там „женили свічку", не каганця. Так само стояла на столі свічка заквічана, і кожного дня переносили її до инчої хати. Тілки-ж останніми роками дуже мало додержуються в Звиногородці такого звичаю.

На Симона збирають „прубу" з буряків — і, після, починають копать.

Жінки в цей день висипають для горобців сімня [1]), а в кого сімня нема, то сиплють пшоно, просо, пшеницю, т. ин. „Горобці у Симона обідають" — визбируючи це зерно. Од Симона-ж-таки починає чорт мірать четвериком горобці, і мірає цілий місяць старшим чортам на вечеру.

„Каганця женять".

(С. Тарасівка, 1926, оповідає Явдоха Радченкова, має 64 роки) [2]).

Колись було ото, на Симона женять каганця. Отож і приказка лишилася: коли хто не дуже до роботи, то кажуть: „Оженили каганця, а роботу нехай бог дасть!". Або коли мати будить удосвіта до роботи, то каже: „Вставайте! вже ж каганця оженили!".

Воно то й тепер женять, але рідко вже хто, а перше — то, було, всеньке село справляє таке весілля.

Бачете: літом — то люди роблять од ранку до вечора, а як кури сідають на сідало, то й люди лягають спать, а од Симона — треба вже вставати вдосвіта і працювати при каганці. І увечері так-само — за світлом. То отож, було, на Симона зранку починають готовиться до „весілля": понапікають, понаварують усякої страви, горілки принесуть, і всього в світі приготують, і покличуть гостей — знайомих, родичів, кумів, та инче. Засвітять каганця, поставлять на столі, а сами всі сідають за стіл: їдять, п'ють, співають. Було, хоч і гасом світять до роботи (як вийшов уже гас) [3]), але на Симона засвітять каганця неодмінно, то він цілий день і горить. А гостей понасходиться такого, наче і справді на весілля: співають та вигадують, грають на рубель та качалку, а в кого є свої музики, то й на скрипки та решето грають. Це зветься, що „коровай каганцеві печуть". Нагуляються до пізна — й розійдуться. — А на другий день до инчої хати запрошують. Туди й каганця переносять, уквічаного. І так само одгулюють до вечора, ніби-то „каганця вінчають". — На третій день ще до инчої хати з каганцем запрошують, наче-б то „коровай

[1]) Сімня — то буде не кожне насіння, а тілки конопляне. *А. Кр.*

[2]) С. Тарасівка — на північний схід од Звиногородки, близенько Шевченкового рідного села — Керелівки. *А. Кр.*

[3]) себто: відколи винайшли гас. *А. Кр.*

дарувать", а там — на „перепій" І так цілий тиждень по всьому селі п'ють, аж одляски йдуть, — все село гуде. Одгуляють тиждень, а тоді вже починають працювати при світлі рано вдосвіта і ввечері пізно.

І тепер дехто „женить каганця", але мало, і то старі. А молоді і не гуляють і не роблять, ходять по досвітках. То раніш, хоч і по досвітках ходили, але робили: шили, пряли, то-що, а тепер підуть на досвітки до тої „хати-читальні", нічогісінько не роблять. А поприходять — то до самого дня сплять.

„Свічку женять".

(Звиногородка, 1926, оповідає Віра Новіцька).

Бувало, оце на осіннього Симона по всьому городі таке гульбеще — іїі! Тож, було, в кожній хаті „свічку женять", бо од Симона вже починають при світлі вечером та вдосвіта працювать. І було: хто найзавзятіщий до роботи, той найлучче „весілля" свічці справляє.

Тепер воно виводиться, і „женять свічку" хіба деякі шевці, кравці, кожухарі; а тож, було, всі одгуляють це весілля. Так було нагуляєшся за тиждень! Та якось воно після того лучче й робиться.

Бо й я гуляла. Мій покійний Лаврін шив чемерки та кухвайки, але так шив що-вечора й досвітку, що і спини не розгинав; а роботами було так закидають! бо ніхто краще не пошиє, як він-покійний. За те і свічку було „оженить", як і мусить буть. Дасть міні грошей: я піду накуплю всього, та й він сам таке піде та понакуповує всього, та я напечу і наварю всенького. Чого тіко в нас не було! Хіба тіко пташиннього молока бракувало, а то все було. Поскликаємо гостей: їмо, п'ємо, співаємо, танцюємо, в кого є охота. А Лаврін-покійний силно любив балакать: було, про всеньке розказує, — де воно в нього і береться! Часом, було, таке розкаже страшне, що гості аж бояться додому йти. А другого дня нас усеньких просять до якої инчої хати; а там — ще-куди, та й ще-куди. І такечки цілий тиждень „женимо свічку". А вона горить на столі вквічана; а як ідуть до инчої хати шляхом, то й свічку несуть.

Отак було одгуляють тиждень, аж тоді беруться до роботи. Але вже ж і роблять! Хіба теперечки так роблять, як тоді робили?!

Чорт і горобці на осіннього Симона.

(1926. С. Михайлівка, верстов шість на схід од Звиногородки; оповідає М. Осадча, 85 літ.)

Горобців виловлюють чорти старшим чортам на вечеру.

Тих нечистих старших є сімсот. І отож для них чорт був виловлював всі горобці, а Бог побачив, що нечистий виловить геть-усіх горобців, та й каже: „Що ти робиш? Ти ж вигубиш горобців! Оставляй на розвід, бо не буде ні одного горобця". Одтоді чорт і почав мірити четвериком. Намірить четверик з верхом, а потім вершок

рукою і змітає. Ото, що ми бачимо в осени, як горобці летять рантом табуном, то то є вершки, а то, що нечисті беруть собі, ми їх не бачимо.

Через те горобці такі й лихі, що нечистий ними володіє. Є такі баби, що, як на кого розсердиться та нашле горобців, то всеньку пшеницю зіп'ють, капосні. Буває, що на хату нашле, то, кляті, геть розшиють, до скипочки обірвуть. Инчих пташок не насилають, а тіко горобців. (Позаписувала С. М. Терещенкова).

4 ВЕРЕСНЯ. «НЕОПАЛИМА КУПИНА».

Коли десь трапиться пожежа, горить хата, то на сусідній хаті виносять образ „Неопалимої Купини" й держать, щоб одводила вогонь.

(1905). Образ Ниопалимої Купини, то він нічому більше ни помагає, тілки як у кого буває пожар. То кругом того пожарища — то щоб кожне тоді мало с сусід по тому образкові. І вилазити с тим образком кожному на свою хату і диржати. І диржати — протів пожарища, то Бог помилує: хоч бе і як, то помилує (Од баби Бидулчихи в с. Колодистому записав Ів. Лисак).

Як милує Неопалима Купина?

(1926. Містечко Рижанівка на захід од Звиногородки. Оповідає Ганна Порхунка, їй 43 роки).

Образ Неопалимої Купини не завадило б у кожній хаті мати. Бо тож, не дай Боже чого, то вона ж милує. Тож, боронь Боже, хто мокне [1]), то, хоч і як віхті несе на другу сусідню хату і полум'ям обхватює, а як тіко винести Неопалиму Купину, то нізащо вогонь не візьме! геть і вітер одверне.

Он, як мокло містечко в Рижанівці (це мабуть уже годів сорок буде), то там же таке було, наче Страшний суд! Аж небо червоне було посеред дня! а скілки худоби попеклося та дітей! Моя свекруха, було як розказує про це, то аж здригається. То казала вона, що оден жид побіг до попа, дає грошей і просить: „Молітесь святому, якому знаєте, аби моя хата не згоріла!". То піп гроші взяв і сказав: „Я зараз буду молиться", а жидові дав образа Неопалимої Купини, щоб як найшвидче біг і виліз на хату і держав його. Той жид прибіг, виліз на хату і держав Неопалиму Купину. То всеньке містечко вигоріло, а кругом того жида вогонь аж хвохкотів, уся хата в полум'ї була, а не згоріла! однісінька залишилася. То той жид Господи-як дякував попові.

Або он у Попівці, як мокли Горбенки, то там же не доведи Господи, шо було! А сусіди як винесли Неопалиму Купину, то так і одвернуло вогонь на садки, і ніхто більше не помок. І так хто б тіки немок, а як винесуть Неопалиму Купину сусіди, то вже не по

[1]) „Мокне" — це у нас евфемізм для „горить". *А. Кр.*

мокнуть. У Хівненків уся оселя згоріла, а на хату винесли образа Неопалиму Купину, то й не зайнялася, а з полум'я і не видко було.

(Записала С. Терешенкова).

6 ВЕРЕСНЯ. ЧУДО СВ. АРХИСТРАТИГА МИХАЇЛА.

Михайлове чудо — то у нас свято. По святковому не вдягаються, а так одпочивають: збираються в хатах, згадують про ті кари, які були тому, хто робив у це свято, та инче.

Бог тому розум одбирає, хто в той день робить.

(1926. С. Тарасівка коло с. Керелівки; оповідає баба Савариха, їй 62 годи).

Бог його святий знає, що ті люди собі думають, як вони в цей день роблять! То ж тяжкий гріх! Я не роблю: тим днем не запоможуся, а хіба мало случаїв буває!

Он у нас чоловік Василь Хівренко, — це вже мабуть років скілки, увечері перед Михайловим чудом готується він на ранок сіять. А сусіда хаменає його: „Що ти робиш! Бійся Бога, взавтра такий день!" А Василь каже: „Та чи воно там міні що буде чи ні, а день гарний до сівби, то піду". Наготував він усеньке, що треба було, а на ранок і здурів; ходить по городі, по подвір'ї, по садку — і сіє, що попав. Цілий день сіяв. Повисівав, що тіко було в хаті: пашню, пшоно, борошно, сіль, і ніхто не міг схаменути. Аж на другий день привели попа, та дякувать йому: вичитав на голові вангелію та ще якісь молитви прочитав, — то аж так Господь помилував і повернув розум.

(1926. Село Неморож, 5 верстов на півн.-зах. од Звиногородки. Оповідає Марина Мовчанова; їй 74 годи).

У нас одна жінка на Михайлове чудо віяла жито. То потім набрала того житечка — і віє по городі, по садках; як не стало жита, то вона набрала попілу та й носить по всьому кутку, в кожну хату, та сипле на столи, на лавки і де-тіко бачить. Люди полякались: що тут роби'ть? А вона нікого не слуха та своє робить: носить попіл решетом, та й годі! То аж у церкву водили та одправляли молебствія: Михайлові, Миколайові, Пантелемонові, та Сусові окапест. То аж так вона опам'яталась. І сказала, що «поки жива буду, то не буду робити ні в яке свято!".

(1926. Село Гудзівка, 2 верстві на північ од Звиногородки. Оповідає Олена Лисиця, 87 літ).

Кожна людина не без гріха. У нас була така пригода. Оден чоловік на Михайлове чудо каже до жінки: „Нехай Бог простить поїду та заскородю. Робота це не важка, і не багато там його". Запріг він коні, взяв борону й поїхав на поле. Приїхав, випряг коні, та взяв на плечі борону, щоб причипити та скородити. То як узяв він ту борону — то й не скидав! Пішов по полі: все йому вдається, що

там-о треба скинуть; а прийде туди, де йому вдавалося, то знов удається, що в нічім місці треба скинуть. І отак він цілісінький день носив борону: по полі, по лісі, по проваллях. Аж увечері оден чоловік бачить, що він носиться з тею бороною. Підійшов до нього та й каже: „Чого це ти з тею бороною ходиш? Сьогодні ж Михайлове чудо." А він одказав: „А я з бороною цілий день чудю". То й зараз Бог дав, що він і оброзумівся. Кинув він ту борону, не хотів уже нести, іде та дякує тому, що схаменув його. Взяв худобу та й поїхав додому, а борону аж на другий день забрав.

(1926. Оповідає Гапка Гаркушиха з містечка Городище на Черкащині, близько Звинигородщини).

Мій покійний Юрко, царство йому небесне, ще як був живий та господарював, одної осени на Михайлове чудо і каже до мене: „Поїду я та розсію пшеницю, бо година гарна стоїть надворі. А на-взавтра як задощиться, боронь Боже?". Запріг він воли, взяв пшеницю та й поїхав. Виїхав на поле — чогось ні з того, ні з сього віз на рівному гецнув, перекинувся, і мішок з пшеницею випав! Поставив він воза, взяв мішок з тею пшеницею та й викинув на віз. Коли дивиться — а той мішок лежить по-за возом на другому боці! Він пішов, узяв викинув на віз. Дивиться: аж знов не на возі мішок, а на другому боці! То так він викидав цілий день. Та ще й воли не хотять стоять: поки він возьме мішка, то воли з возом і підуть; дожене він, викине, — а мішок все пада на землю, а воли в другий бік підуть. Та й знов треба з мішком догонить! То він покійний як утомився, що вже і рук не підійме. Дожене воза та сяде перед волами і спочиває, а одпочине та й знов викидає того мішка. То так до вечора бігав з мішком та викидав. А ввечері сів на віз та й поїхав додому, а пшеницю покинув. Приїхав він, покійний, та й не каже міні. А я — думаю, що він посіяв. Коли це вночі, а він Господи як стогне, та побивається цілісіньку ніч! Аж на другий день розказав міні, та попросив сусіду, то він поїхав та взяв того мішка з пшеницею та й посіяв. Бо в нього так руки боліли, що й підняти не можна було.

(1926. Село Тарасівка, коло Керелівки. Оповідає Явдоха Радченкова, 64 роки.)

Я ні про кого не казатиму, як там хто робив на Михайлове чудо; кожний сам за себе буде на тім світі одповідать. А за себе я скажу, що міні було дві пригоди.

Отак, мовляв той, була молода та непоміркована: взяла та пішла коноплі з води витягать. Можна було б і на другий день їх витягти, вони б не перемокли, — так ні ж! пішла на Михайлове чудо! То що ж? хіба я цим запобігла? Пішла, влізла в воду, нагнулася та й узяла горстку руками, щоб полоскать... А міні як зробилося щось! Беру я ті коноплі, — а вони ворушаться наче живі гадюки, та втікають з рук, а я ловлю та хапаю болото! Все міні видає, шо я коноплі

довлю, — а їх і немає, бо я вже чогось перейшла далеко од конопель. Міні робиться то гаряче, то холодно, аж зубами бряжчу, а не кидаю: полощу та довлю, довтаюся цілий день. Та вже люди, дякувать їм, посходились та гукають з греблі на мене. А я не слухаю і не чую. То вони повлазили в воду та на руках мене винесли. І занесли аж додому, аж у хату: передягли мене в сухе, поклали, вкрили добре кожухом, втушкували гарно. Та я як заснула, то спала через ніч і не прокидалася аж до неділішніх обідів. Та дав Бог, що й переспала те лихо.

А другий раз було так. Уже ж мене і накарало, — ні! я ще таке своє! пішла на Михайлове чудо бараболі вибирать! То що ж? я на городі вибираю, — а мій малий гуляв коло хати на току, і вустюк в око вліз. То хіба ж йому первенка гуляти? і ніколи нічого не було, — а тут треба було вустюкові в око вліяти! Кожне сказало, що то кара Божа за те, що роблю в такий день. Насилу гуртом витягли, а воно бідне трохи-трохи не оселіло. Поповодилася я з ним! То після того ні в яке свято нічого не роблю.

(1926. С. Вільховець, 4 версти на південь од Зміїогородка. Оповідає О. Сирота, 51 рік).

Мої мати казали, що вони на свої очі бачили, як одна жінка клубка мотала по всьому селі на Михайлове чудо.

Вона зранку нічого не робила. А після полудня і думає: „Міні ж треба нести до ткача, а я й досі свою пряжу не довела до пуття. Возьму я та хоч домотаю клубки. Наче, це робота не дуже велика". Взяла внесла з комори ветушки, накинула мотовил і почала мотати. Намотала вона клубків два. А далі — бере ці клубки, і забирає на шию ті, які вже змотані і злитані, та й пішла снувати по тину. А далі перейшла в садок, попасновувала на дереві. А потім і пішла по всьому селі снувати: по тинах, через шлях, і по садках, і де вона тіко не мотала! То люди одразу догадалися, що вона вже згрішила, бо такий день; але ніяк не можна було її схаменути. Як вони хотять її додому одвести, то вона втіка до другого тину, та й знов снує! Аж як не стало клубків, то вона траву мотала та клубки робила, то жінки насилу завели її додому наче-б то по клубки, та силоміць її поклали спать. А рано дивляться, що вона таке зійшла з глузду. Та її возили аж в село Новоселицю. Там був такий піп, що вичитував „гордію" [1]); та як вичитав тричі, то дав Бог, що й минулося.

Позаписувала С. М. Терещенкова.

8 ВЕРЕСНЯ. ВВЕДЕННЯ, або ДРУГА ПРЕЧИСТА [2]).

(Подає С. М. Терещенкова).

У дівчат така молитва на другу Пречисту: „Пресвятая Пречиста! Дай міні чоловіка плечистого, з добрими волами, з гарними во-

[1]) „Гордія" або „ордія" — слово, перероблене з „екзордія". Це — екзорцизм, церковне виклинання чи заклинання нечистої сили. *А. Кр.*

[2]) „Перша Пречиста" — то Успення, 15-го серпня ст. ст.

зами, та з чорними бровами!" Та думає дівка, що її можуть узяти ще й після Покрови та й аж до Дмитра.

На другу Пречисту вужі та гадюки „гріються-сушаться". А ще ж є повір'я, що в гадюк та в вужів є цар у золотій короні. І коли хто бачить, як вони сушаться, то треба кинути помеж них червоного пояса і поклонитися; тоді той цар свою корону скине на пояс. Ту корону носити повсігда в пазусі, то та людина буде дуже щаслива, і буде все йти рукою.

Як гадюки на другу Пречисту сушаться.

(1926. Село Залісне в західній Звиногородщині. Оповідає допризивник Мороз).

Що гадюки на Пречисту сушаться проти сонця, то це правда. Бо мої мати бачили на свої очі, як вони сушилися.

В с. Гусаковій на що Пречисту — „мед" [1]). От мати йдуть в Гусакову на „мед" лісом, і спускаються вони на оту балку, що то в Паланці. Дивляться: аж вода блищить на тій балці. Думають вони: „Що ж це воно таке? І дощу не було, — де ж ця вода взялася?" Коли ближче доходять, аж моя годиночко! то не вода блищить, а гадюки вилягли та на сонці блищать! Вони і злякались, а таке стали, і дивляться техенько, бо зроду не бачили таку величезну силу гаду. А вони, одна біля одної, вилягли — і таке велике займисько зайняли, як добре палицею кинуть в оден бік і в другий. Здалека як ото вода блищить, хвилює. Мати перехрестилися та назад, назад, та на гору, та аж кругом обійшли. Прийшли вони на той „мед", та й нічого не їли і не пили цілий день, бо все їм той гад перед очима ворушиться.

Таке-то мати розповідали всім. Я ж не думаю, щоб оце таке мати вигадали.

(1926. Село Ст. Буда, на північн. захід од Звиногородки. Оповідає давніша поміщиця с. Буди – Беккер).

Про гадюки, то й я вам скажу. Бо і чоловік мій бачив, як вони сушилися, а ще раніш дідупьо мої бачили.

Ми жили в Старій Буді. У нас був ліс, а в лісі гарненький ставочок у яру, а посеред того ставочка — островок. Ми на той островок з гостями ходили гулять. От раз мій чоловік поїхав на той ставок рибу ловить. Сів він на човен та й пливає помаленьку. Коли гляне на островець: аж вужі всенький острів покрили! Вилягли, аж блищить оден коло одного, а посередині, — казав, — такий великий! і голова блищить, аж сяє. То треба було хусточку кинуть, а чоловік не знав цього, та взяв і вистрілив. То як кинулися вони всі в воду в їдну минуту, то чуть човна не перекинули. Він тіка, а вони за ним, аж човнем носять. Насилу-божу він вискочив на беріг, та на коня.

[1]) Русакова — між Залісним та Звиногородкою. „Мед" — то храмове свято. *А. Кр.*

та додому! Розказав міні, а я і кажу: „Було-б туди хусточку кинути, бо там був цар їхній, то був бе корону скинув. А то ж таке щастя, воно ж не кожному і дається, а ти і не взяв!" То ж хто дістане ту корону, то все буде, чого б тіко не захотів. І так шкода міні було, що він не дістав теї корони!

А дідуньо мої, то так бачили. Було це на Пречисту, добре пам'ятаю, бо вони часто розказували. Казали вони запрягти коні в бричку, сіли та й ідуть у ліс, бо там їх кілкох мусіли спіткаться і погонить трохи зайців. Ідуть вони лісом, доїхали до річки, і от-от будуть на греблі. Аж коні захропли — і стали, не йдуть. Коли вони дивляться: аж усенька гребля покрита гадюками, а посередині лежить така здоровенна. То був цар, на голові в нього корона аж сяє. Як побачив це хурман, та й злазить. Дідуньо мої кажуть: „Не злазь, бо вони тебе з'їдять!", а він таке зліз. А в дідуня хурман був парубок молодий та гарний, одягнений в чемерку, в сині шапці, і червоним поясом підперезаний. От він розперезався, взяв того червоного пояса та й кинув помеж них. То вони як зверетенилися всі, то мало греблі не рознесли, та в воду! аж заревло, і вода догори пішла повище греблі. А та гадюка-цар залишилася на греблі, перевернулася, перекрутилася круг того пояса, а тоді й вона кинулася в воду. Хурман пішов-узяв ту корону, що цар-гадюка скинула. Наклав на палець, іде до дідуня та й хвалиться і крутить на палці нею; а вона така, як ото перстень шлюбний, золотий, тіко що з зубцями. Казали дідуньо, що така гарна, що аж мигкотить. Вони хурманові й кажуть: „Тепер же ти носи цю корону в пазусі завсіди, бо це твоє щастя: де б ти ни пішов, що б ти ни задумав, у всьому буде вдача". То розказували дідуньо, що не було щасливіщої людини од того хурмана. І хазяйство рукою ішло, і, де б він ни пішов, чи що вивезе продавать, то найдорожче продасть; чи що б то він ни задумав, то вдається.

(1926. Звиногородка. Оповідає Краєвська, 98 літ).

На Воздвижения — гадюки і всяка нечистота влазить у землю; а перед Воздвиженим, на Пречисту — вони мусять посушиться. Мої мама казали, що вони раз були потрапили на такий видок, як гадюки сушились. То вони стали — подивились, що помеж ними є цар у короні. Мама мерщенько кинули хустину помеж той гад і уклонилися до них, та й стали за дерево. То ті гадюки поворушилися, поскакали та й повтікали. Мама пішли туди, — а на їх хустині лежить корона. То мама носили раз-у-раз при собі, бо то їх щастя.

(Позаписувала С. Терещенкова).

14 ВЕРЕСНЯ. ВОЗДВИЖЕНИЯ.

(1905. Колодисте).

У нас кажуть: „На Воздвижения з а м и к а є т ь с я зимля от всяких р о с т е н і й, а на Благовіщення — одмикається" (Ів. Лисак. Пор. ст. 25).

(с. Полівка). На це свято — п і с т. Та ще й мало, що піст: крім цього — варять страви як-найменче: юшку з бараболі та періжки з яблуком, а більше нічого. Це тому, що, ніби, в той день знайшли три хрести і не знали, на котрому було розп'ято Ісуса. Тому в той день не готували багато страви, а бігли дивитися на хрест і прикладали, до кожного хреста, мертвого: на котрому хресті мертвий ожив, то на тому був Христос.

Про те, щоб на Воздвижения не можна було різать капусту, в нас ніхто не знає. Це лиш на Головосіки так (29 серпня).

До Воздвижения всі птиці вилітають у в и р і й, крім диких гусей: дикі гуси вилітають аж після Воздвижения. Вирій — далекий теплий край.

На Воздвижения рано, як задзвонять на „Достойного", то земля здвигнеться й розступиться, і туди повходять гадюки, вужі, ящірки і „скажені" павуки, а тоді земля знов зійдеться. Допіро на Благовіщення Бог поблагословить — і земля знов розступиться, і всеньке те повилазить.

Гадюки на Воздвижения влізають у землю.

(1926. Село Мизинівка. Оповідає Явдоха Бондаренкова, 69 літ).

Воздвижения — це велике свято, і робити — тяжкий гріх. В цей день воздвигається земля. Вона, після всєї літньої праці, здвигнеться й розступиться, і в ті проявини вся нечисть на зіму влазить.

Вони збираються табунами: гадюки, вужі, ящірки, то що, і чекають. Як тіко „Достойного" задзвонять, то земля а той мент розступається, — а вони такечки всі й посунуться. А тая гадюка, котра кого вкусить: чи людину, чи худобу, то вона вже грішна, і земля її не приймає. То вона скрізь лазить і шукає собі смерти: підлазить до людей, щоб її хто вбив, — аж попору не знайде! А як же її ніхто не вб'є, то вона влазить на зіму в льох, або де в стіну, чи в гнійник, і там зімує.

На Воздвижения гріх іти в ліс, бо то гад той злазиться. Але декому то воно й треба піти та назбирати горіхів, бо то ж ті воздвиженські горіхи дуже помішні'. Як ото, боронь Боже, не моєю мірою міраючи, в кого на руці, чи на нозі, чи де-инче вавка яка, або змуляє ногу, то зерно з того горіха висушити, геть стерти його, і засипать тим порошком; то одразу загоїться. Або нарив: то пожувать і прикласти, — то зараз і прорве. Тож луччого лікарства нема. Тіко, що не кожне і піде, бо бувають всякі випадки. Як одна Попівська дівка, як пішла в ліс на Воздвижения, то хіба не зімувала з гадюками? зімувала! То ж старі люди розповідають про це, бо воно ж таке й було. А я знаю, що я на Воздвижения в ліс не піду. Нехай туди инчі люди ходять в такий день!

Як дівка з гадюками зімувала.

(1926. Село Попівка. Оповідає Хвеська Скаженюкова, 98 літ).

Кажуть старі люди, що одна дівка на Воздвижения убралася, як до церкви: в гарну плахту, горсетку, стрічки, і заквічалася. Та

й не пішла до церкви, а пішла в ліс по горіхи. Ходить собі та горіхи збирає, а далі стала на гилку і вишукує в корчі. А це як задзвонили коло церкви „Достойного" — земля розступилася; а та дівка й полетіла в ту розколину! тіко зачепилася за ліщину, то клаптик попередниці лишився на гилочці. Сидить та дівка — і не повернеться од страху. А яма — глибока та широка, така хоч кіньми грай, а гад, як мотуззя, сиплеться в ту яму. До самісенького вечора і не переставав; а вона сердешна — не жева ні мертва. Аж увечері перестали гадюки лізти, і земля зіступилася. Поночі стало іще страшніще, а гад кругом неї аж шумить: так лазять. Ба далі стало од тих гадюк щось мигкотіть, наче сяйво якесь, — і трохи стало видко. А дівку вкинуло в таку гарячку, що от займеться, наче в пекелнім вогні сидить. Тіко гадюки як дотуляться, то таке холодне, що й вимовити не можна. То вона бідна не стямилася, чи вона заснула, чи що з нею зробилося, і чи довго вона отак лежала. Тіко вже вона як блимнула очима та подивилася навкруги себе, а їх Господи яка селенна сила! Так гаду, так гаду! куди глянь — все ворушиться. А посередині лежить великий круглий камінь, і ті гадюки його лижуть, ввесь час: ті прилазать, а ті одлазять. То та дівка дивилась, дивилась довго..., то як захотіла їсти — то й вона підсунулась до того каміння та й почала лизати; а він такий солодкий, як мед. І отакечки вона цілісеньку зіму лизала з гадюками. І вони її не чіпали, а так врядку з ними й лиже; налижеться, та так помеж гадюками і лягає. А батько й мати шукають та плачуть! Та як знайшли вони того клаптичка з попередниці, та й кажуть: „Вже її бідної на цім світі немає, мабуть вовки з'їли". Одправили панахиду за вмершу, справели обід, та й плачуть і не перестають. А вона бідненька цілу зіму з гадом каміння лиже. Тіко казала, що, як панахиду за неї правели, то так тяжко було, що вона вже Бога молила, щоб або гадюки з'їли її, або вмерти. А як дочикалася Благовіщення, то вона нічого ни знала. Тіко бачить, що гадюки силно забігали, та так проворно бігають, то змотуються в клубок, то розмотуються. А це земля розступилася, — і гадюки геть позмотувалися в клубки, як ото добрих дві скрині вкупі, і підкотилися на середину ями. А дівка стала на ті гадюки; то одна, як махнула хвостом, так і викинула дівку на верх землі; а тоді ті гадюки клубками так і повискакували. То та дівка прийшла додому, Господи яка жовта та худа! насилу ногами плентала. Зібралося багато людей, покликали попа, висповідав, запричастив її. А вона всеньке розказала, що її там було, та й умерла.

Грішна гадюка.

(1926. Село Гудзівка. Оповідає Олена Лисиця, 87 літ).

Уже мабуть років з кілканацять, як на мене хтось був наслав грішну гадюку. Так якось, зараз після Воздвижения, виходю я з ха-

ти: аж лежить, не тут згадуючи, гадюка! така, простяглася, і так міні пильно в очі дивиться. Я — мершій у хату, і кажу: „Наробила гріха, то шукай собі кого инчого, щоб тебе вбив! я тебе бить не буду". Зготивши трохи, я пішла до клуні, — а вона лежить, скрутилася, проти сонця під клуньою. Не пішла я в клуню, думаю: „Хто його знає, може й ще думає вкусить?" Пішла я до хати, взяла сапу на всякий випадок, та й ходю, — а її ніде й нема. Кинула сапу, йду по воду, — а вона лізе стежкою. Я так і одскочила: „Бий тебе сила Господня, це вже не спроста!" думаю собі. Принесла води, ходю з сапою, — знов нема її. То отак: як я без сапи, то й є вона; як возьму сапу — нема. Ба вже ввечері прийшов до нас дід та й сидить на порозі. А я несу до столу вечеру, — аж лежить передо мною в хаті, простяглася! Я так і крикнула: „Гадюка!" і миску кинула, злякалася аж трусюся. А дід каже: „Чого ти? Бог з тобою! Це не гадюка, це крайка лежить". Ох, лишенько міні! вже і вдається вона-клята! злякалася ще гірше. Розказала я дідові всеньке, що було, а він і каже: „Шо грішна, то вона шукає, щоб хто її вбив, бо її земля не прийма". Вийшов він на двір, зараз же і увійшов і каже: „Вона таке грішна, бо одного зуба нема в неї. Але йдіть сміливо: вона більше вам не покажеться, бо я її одмовив".

Може вам коли трапиться, то ви змовте (то не буде вадить), кажіть так: „Ти, гадино, ти гадинище! тут не бувати, людей більше не кусати. Іди собі на Сіянську гору, і будеш там кремінну гору глитати". Гадюку бачити — це дуже не гарно, і щоб не вадило, то нашвидко треба сказать: „Лізь собі, гадюко, на свої місця, і що ти мене бачила, не кажи своїм вужам, — а я не буду казати своїм мужам, що я тебе бачила". То вона й не вадитиме. Але Бог милував, після того я її не бачила до цього часу.

(Позаписувала С. Терещенкова).

26 ВЕРЕСНЯ. АПОСТОЛА ІВАНА БОГОСЛОВА.

На Івана Богослова в наших селах деякі люди нічого не роблять, а инчі — роблять яку-небудь легку роботу.

В цей день у багатьох селах „мед" (храмовий празник). В такому селі прибираються до „меду" цілий тиждень, як до Різдва. Коло церкви наварують меду для всього села, а в день того „меду" то коло церкви варять обід, і так само в кожній хаті. Запрошують як-найбільше з другого села людей, і гостюють днів троє-четверо.

(1926. Записала С. Терещенкова).

II.
ЖОВТЕНЬ - ОКТЯБР.

1 ЖОВТНЯ. ПОКРОВА.

(С. Попівка).

До Покрови жінки повинні неодмінно вимастити хати в середині й з-надвору, а чоловіки повинні обставити хату кулями, чи со-

ломою, або й бур'яном, — для того, щоб хата була всю зиму т е п л а. А коли до Покрови не вимастить та не обставить, то після Покрови хоч і не обставляй, бо тепла не буде.

1 жовтня, на Покрову, треба дуже рано витопити, наварити обідать, щоб до світу і каглу заткнуть, — то буде всю зиму тепло в хаті. Коли буває людина сама в хаті і занедужає, то хоч грубу чи лежанку натопить; аби досвіту заткнути каглу, „загнать тепло в хату"!

В день додивляються, звідки вітер віє, — то з того краю буде і зімою віяти. Коли на Покрову до полудня віє з одного краю, а після полудня зміниться, то й зіма так буде міняться. Коли на Покрову тепло, соняшно, то й зіма буде гарна, а коли холодно, то зіма теж буде холодна. (Записала С. Терещенкова. 1926).

(С. Колодисте, 1905). Як повіє вітир на Покрову с полудня, то предвіщає, шо буде гнила зима, то єсть ни буде снігу, а тіки буде дощ та голоморозь. А як же повіє вітир з запада, то буде зима середьня, буде всього потрохи. Із востока — то так само середьня буде зима. А як уже повіє вітир з сівира, — отоді брат диржись на ногах! бо буде зима люта, з виликеме морозаме, і багато снігу. (Записав Ів. Лисак. Пор. у нас ст. 25. Там — і про журавлів, шо летять).

(С. Попівка, 1926). Покрова — в е л и к е с в я т о. Всі святкують, нічого не роблять, рано йдуть до церкви, а по обіді одпочинуть і потім ідуть одні до других на балачки. В цей день (і на Казанської, і на Параски) буває й „мед", або „храм" (коло церков). Та про це вже скажемо як слід, як дійдем до св. Параски. (Запис. С. Терещенкова).

(С. Колодисте, 1905). Послі Покрови зачинаються с в а т а т и с я. Бо єсть і пословиця, шо каже: „Сьвата Покрова в церкві у бані стояла та хороших людей стілки пар парувала". (Запис. Ів. Лисак).

(С. Попівка, 1926). Дівчата моляться на Покрову: „Пресвятая Покрівонька! покрий міні голівоньку, хоч і ганчіркою, аби не бути дівкою".

Од Покрови починають кожну суботу поменать умерших: справляють „обіди" і несуть „мисочки" до церкви. По селі до бідних рознесуть паляниць десятеро. В п'ятницю — не мастять.

2 ЖОВТНЯ. СВ. КУПРІЯНА.

Святого Купріяна (2 жовтня) у нас не святкують: роблять роботу. Тілки рано й увечері в той день моляться і просять Купріяна, щоб не допустив і одвернув чародійниць з чарами.

БАБИНЕ ЛІТО.

„Бабине літо" починається в два тижні після Покрови. І того „літа" два тижні. (Запис. С. Терещенкова. в с. Попівці, 1926).

10 та 28 ЖОВТНЯ. СВЯТОЇ ПАРАСКИ.

В жовтні є Параски два рази. Однієї — десятого, „Преподобниці", і у цей день роблять роботу, тіко легку; а де в сім'ї є Параска:

мати, чи дочка, баба, сестра, то там робити не можна нічого. Другої Параски — 28-го, „Мученицї", і у цей день ніхто не робить, усі святкують. Бо хто на Параски робитиме, то тому буде тяжко переносити, коли трапиться яке-небудь горе: чи хто вмре, чи яка инча біда. А хто в цей день не робить, то такий усяку біду легко перетерпить.

Отут розкажемо про „мед".

„Мед" на Параски, в с Поліщі, 1926:

„Мед" або „празник" (а то ще кажуть „храм") у жовтні бувае в нас на Покрову, на Казанської, на Параски. До того святкування, до „меду", готуються більше як тиждень. Жінки вимастюють хати, перуть, миють, місять затірку, варять самогонку; нема тої хати, щоб у ній не варили самогонки. Чоловіки знов — то ті мелють борошно, колють кабани, ріжуть барани, прибірають на подвір'ї, коло худоби, рубають дрова. За день до „меду" квічають у хатах, вішають рушники, ріжуть качки, кури, гуси, то що, напікають паляниць, калачів. Чоловіки допомагають. Біля церкви, чи в церковного старости, варять мед, з хмельом, у казанах або в горшках: кладуть довгою сьугою вогонь і ставлять з двох боків горшки з медом. Раніш позичали в економії такого казана, що в нього входило шісдесять відер, і варили два таких казани.

Рано на свято жінки пораються коло печі, а чоловіки йдуть на шляхи, і виходять за царену на поле, і одбирають шапки од тих людей, котрі йдуть на „празник" з другого села. І не дивляться на те, чи гарна погода, чи зла: чи добре — без шапки? кожному — одна думка: аби як-найбільше наодбирати од чоловіків шапок, а од жінок — хусток. кожна жінка, коли йде на оказію чи до другого села, то неодмінно несе при собі згорняну хустку. Вже як набере шапок чимало, то йде додому, а за ним ідуть усі ті люди, що од них позабирав шапки. Приведе, покаже свою господу; а тоді ті люди йдуть до церкви, чи залишаються одпочивать в оселі. В такий день в церкві своїх людей не бувае, окрім „мироносниць" [1]). Хіба хто мало шапок наодбера, то йде до церкви і бере шапки у тих, у яких ще не одібрав хтось.

„Мироносниці", назбиравши по селі всього чого треба, варять коло церкви обід. Як одправиться в церкви, то вони запрошують попа, дяка, церковну „півчу" та инчих тих, хто може залишитися біля церкви. Вистеляють скатерки, ставлять обід, — і доли, навколо тих скатерок, сідають обідать. А ті люди, що їх шапки та хустки забрано, йдуть туди, де їх шапки. Там, по хатах, горять лампадки коло образів, і накурено ладаном так, що люди тіко сивіють в диму. Запрохані на обід люди входять у хату, кланяються і кажуть: „Добрий день! будьте здорові з Парасками та з медом".

---

[1]) „Мироносницями можуть бути ті жінки, котрі вже дітей не родять". *Прим. С. Т.*

Господарі кланяються привітно і одказують: „Дякуємо! будьте і ви здорові. Дякуємо, що вступили в нашу хату! Просимо сісти". Коли зійдеться більше людей, то просять їх за стіл, ламають паляниці, ставлять страву. Частують на самий перед медом, а потім горілкою, і до кожної страви: медом, а потім горілкою, запіканкою і різними наливками. Гості, коли бере од господара чарку, то приказують: „Дай же, Боже, здоров'я! нехай вам Бог поверне десятерицею! щоб ви мали в коморі й у гоборі, і ваші діти! Прибав Господи-Боже віка і здоров'я, а приставшим душам царство небесне, щоб їм земля пером була!". Господар кланяється і одказує: „Дай Боже!". Господиня кланяється і пришросює: „Поживіться, люди добрі!". Під кінець обіда припросюють „Та розпережіться ж бо, та поживіться!" Гості одказують: „Душа не з возом". По обіді дають кожному калач, або паляницю. Гості беруть свої шапки і виходять. І зараз-таки їх просять до инчої хати. І так в кожній хаті: разів зо три садовлять за стіл обідать чужих та бідних.

А тоді сідають усі хатні та родичі, які приїхали з другого села. І обідають уже без побожного духу. Обідаючи, вони розмовляють про господарство, про те, що кому траплялося, а далі — співають геть-усяких пісень, і всі дуже й дуже веселіщають. Жінки беруть рублі, відра, затулку од печі, ложки, то що, — грають і танцюють, приспівуючи. В котрі хаті більше гостей, туди й сусіди сходяться. А потім просять до себе всіх, і гуляють до ранку.

Рано — розходяться, трохи одпочинуть, і починають готувать та запрошувать на „рочистий попразент". Отак за співами та танцями провадять цілий день до пізньої ночі, гостюючись то в одній хаті, то в другій. „Мед" чи „празник" святкують оден день, а „попразенти" — два три дні. Як декотрі — то і цілий тиждень.

„Мед" на Параски в с Михайлівні, 1926 [1]).

Оповідали школярі-хлопчики з с. Михайлівки, що на Параски прийшли одвідати музей у Звиногородці:

„Ми прийшли побачить музей, бо в школу не ходимо оце четвертий день уже. У нас був „мед" на Параски, а оце третій день — „попразенти". То в кожній хаті так грають на хатнє приладдя рублі, затулки, пилки, то що! Аж село реве од музиків. (Запис. С М. Терещенкова).

В инчих селах на Звиногородщині останніми часами почали святкувати „празник" уже не так гучно. Уже не виходять за царину „по шапки", а прямо-так гостюються з родичами та знайомими.

---

[1]) Михайлівка (або Сосова) — шість верстов на схід-сонця од Звиногородки, як їхати до с. Козацького. Перед революцією і за перших революційних років батюшкував там побожний о. Коноплянко, що і в городі, серед звиногородських богомільних дам, мав славу трохи чи не святого спасенника (на його ранню службу з проповіддю, наче на прощу, пішки ходили святенниці з города, встаючи вдосвіта). За його батюшкування люди в Михайлівці поробилися богомільніші, ніж де. *А. Кр.*

22 ЖОВТНЯ. КАЗАНСЬКОЇ БОЖОЇ МАТЕРІ.

„Казанської" святкують, як звичайне свято. Буває й „храм". А „храм" у нас зветься „Мед" або „праздник" (1926, с Попівка. Запис. С М. Терещенкова).

26 ЖОВТНЯ. ДМИТРОВА СУБОТА.

(1926). Дмитрова субота. В п'ятницю в якій-небудь хаті збираються „миропосиищі". (А звісно, що мироносницями можуть бути ті жінки, котрі вже дітей не родять). Мироносниці запрошують до себе і немироносниць і зносять, що хто має, — и папікають паляниць, калачів, варать вечерати. А після вечері помоляться всі Богу, і потім, котрі вміють читать, то по черзі читають псалтир усю ніч, спать не лягаючи, і співають усі жінки двацять-трицять божественних пісень. І чоловіки старі так саме йдуть до мироносниць і разом співають та читають.

Рано готують страву, однесуть до церкви мисочку і запросюють на обід як-найбільше людей. На обіді дають багато всякої страви і частують горілкою. А як піп одправить над мисочками, то просять і попа. І разом обідають.

Останнім часом „мироносниці" розділились на „слов'янські" і „українські" і святкують окроме. А коли слов'янські проходять біля хати, що там українські святкують, то затуляють вуха, щоб не чуть співів і не згрішить.

(1926. С. Попівка, Оповідає Танасія Пустовітова):

У нас оце на Дмитрову суботу зібралися так гарно мироносниці. І як-раз так випало, що в одній хаті зібралися „українки", а в сусідній — „слов'янки". Всю ніч читали, співали. А рано йде „українка" по солому на тік, а „слов'янка" стояла біля тину, та як побачила „українку" — та й одвернулася. А та пита: „Чого ви, тітко, одвертаєтесь?" Та одказує: „Бо на вас у такий день гріх диви'ться! ваші попи не мають благодаті од Бога". А вкраїнка каже: „А ваші одурують людей". Як ці почали гомоніти, то повибігали всі мироносниці, а ті далі сперечаються. Слов'янка: „Не маєте права на нашого такі слова казати! бо він святяний, а ваш — несвятяний". Українка: „Мовчи! бо ваш — кацап сіроокий". Слов'янка: „А ваш — циган чорний". Потім, як збіглися до тину всі мироносниці! Одні кричать: „Кацап сіроокий! кацап сіроокий!" А другі кричать: „Циган чорний! циган чорний!" А потім як схопилися через тин за коси, — то й тин завалили! хустки позривали з голов, і всі сплуталися в одну купу. Тіко не лаються, бо в такий день бояться гріха, тіко стогнуть. І зрідка чуть слова: „Кацап сіроокий!"„Циган чорний!". (Записала С. Терещенкова).

Як дівчата моляться, од Пречистої та аж до Дмитра. (1926, С. Попівка).

Дівчата моляться на другу Пречисту [8 вересня] — поважно хрестяться і кажуть: „Пресвятая Пречисто! дай міні чоловіка плечистого, з добрими волами, з гарними возами, та з чорними бровами".

На Покрову [1 жовтня] — моляться набожніш, і силніш вимовляють слова: „Пресвятая Покрівонько! покрий міні голівоньку, хоч і ганчіркою, аби не буть дівкою".

А на Дмитра моляться — і дуже швидко хрестяться і шепчуть: „Святий Дмитро! дай міні чоловіка хитро! сякий-такий аби був, аби хліба роздобув! сякий-такий аби був, аби хліба роздобув!".

Од Дмитра вже не сватаються. Прислів'я є: „До Дми'тра дівка хитра, а після Дем'яна вона дурна й п'яна" [1]).

(1905. Колодисте). То це і єсть пословиця: „Од Покрови аж до Ґми'тра — дуже дівка хитра". А вже послі Ґмитра собаки як загавкають на подвір'ї, то дівка вже і каже: „Здорови, дядьку, будьте!" — Бо вона і досі думає, шо старости ідуть її сватати". Запис. Ів. Лисак.

III.

ПАДОЛИСТ-НОЯБР

(перша половина, од 1-го падолиста — до Пущання, 14-го падолиста).

1 ПАДОЛИСТА. СВ. КУЗЬМИ Й ДЕМ'ЯНА.

Кузьми і Дем'яна — свято не велике.

У кого є діти, то ті рано моляться і просять Кузьму та Дем'яна, щоб допомогли дітям у ч и т ь с я: „Святі Кузьма й Дем'ян безре'браники! заступітесь за нас і допоможіте нашим дітям учитись гарно". А після обіду підкопують дерево, і од цього дня починають с а д и т и д е р е в о [2]).

Над вечір ідуть на село і вишукують Кузьму чи Дем'яна, а коли піймуть, то справляють гуртом йому й м е н и н и. Жінки приносять курей, качок, сира, сала, масла, борошна та инче, і варять страву, а чоловіки дбають про горілку. І гуляють цілий день і ніч, або і днів три. (Записала 1926 С. Терещенкова).

(1926. Хутір Невмитий на північний схід од Звиногородки. Оповідає К. Невмита, 56 літ):

Встала я рано на Кузьми-Дем'яна. Наварила обідать — і так міні чогось недобре, попору не знайду! аж коло серця мене млоїть. Робити — начеб-то не годиться. Хоч воно й маленьке свято, а робити — якось чудно: хіба я тею роботою запоможуся? Думаю: „Не-

[1]) Про Дем'яна (1 падолиста) — мова зараз далі. *А. Кр.*

[2]) Це воно так „годилося б" А направду то починають садити дерево ще й перед Кузьмою й Дем'яном, відколи почнеться „листопад", тобто відколи молоді щепи загублять своє листя. Якщо осінь настає рання, то на ярмарках продають у нас щепи навіть наприкінці вересня ст. ст., а в середині жовтня — то то вже раз-у-раз так, — і не чекають Кузьми й Дем'яна. „Питомники", звідки вивозять в-осени на ярмарки продавати молоді деревинки-щепи, є поблизу Звиногородки в Шевченковому селі Керелівці і по декотрих инчих сусідніх селах. Багато щеп продається з містечка Городища, де завів великого „питомника" ще Симиренко. *А. Кр.*

хай старий з діточками обідає, а я піду, може, де Кузьму чи Дем'яна знайду".

Взяла в пазуху шкалика і пішла до лавки. Сіла на лаві й сидю. Ба й ще одна жінка прийшла, та сидить коло мене. Я її так що й не знаю, бо вона аж під Тарасівкою живе [1]). Жду я та й жду, — нема Дем'яна. Всякі люди до лавки приходять, — а Дем'янів нема. Що його робити! Сидю я, і та жінка сидить чогось. Я бачу, що вже й не рано, я вже й їсти хочу, а Дем'яна нема. Не видержала я та й кажу до лавушника: „Мабуть, треба щось купи'ть та з'їсти, бо чогось їсти хочеться". А та жінка каже: „Та їсти і знайшлося б що, аби шкалик". Я, недовго думавши, та шкалика з пазухи! та на стіл цоп! а та жінка з-під поли макітру вареників, та на стіл! А я й кажу: „Я й не знала, що ви однії думки зо мною". А вона міні одповіда: „Й я не знала, що ви моєї думки". П'ємо ми по чарці, закусюємо варениками і балакаємо. Я кажу: „Як ми одної думки, то породаймось, будьте моєю сестрою". Здіймаю з шиї хрестика, христю її і кажу до лавушника: „Будьте хрещеним батьком". Той бере мого хрестика і христить ту жінку, і вішає її хрестика на шию; сіда з нами закусювать, кладе ковбаси, риби, і посилає по шкалик. Приходять люди до лавки, — а ми їх просимо на хрестини. Вони сідають до нас і що-небудь ставлять та й посилають по шкалик. І отакечки оказія зібралася. Поназносили всього: їмо, п'ємо, а співаємо — аж похрипли! і до самісінької ночі. А діти мої і не знають, де я поділася: шукають мене по всьому кутку. А ми з хрещеною сестрою так породалися, що й розставатись не хочемо! розпрощуємося — та аж плачемо. Приходю я пізно додому, приносю дітям калача з хрестин, що взяла в лавці. Старий мій спить, діти сплять. Я будю старого, а він сердиться, каже: „Де ти була так пізно?" А я одказую, що на хрестинах була, і тягну старого танцювать. Він не хоче, а діти дивляться та сміються. А я сама затанцювала і заспівала:

„Святий Кузьма і Дем'ян
Сварилися за бур'ян,
Бо Кузьма Дем'яну
Не давав бур'яну".

та й лягла спать.

Другого дня рано встаємо. А старий береться до базару їхати, і міні каже з ним їхати. А я йому своє: „Поїдемо колись-інче, а сьогодні підемо на похристини". Він бере два мішки пшениці на віз, запрягає конячата, — а я розпрягаю і вговорюю на похристини. Як зачала, як зачала — і вговорила! Завела конячата в повітку; мішка з пшеницею діти взяли в комору. Я наварила вареників, спекла дві курки, запекла бабку; старий узяв доброго шкалика, і пішли на похристини. Прийшла і та, що ми христили, принесла гуску печену, макітру вареників, запечених у сметані, й там ще дечого, а її чоло-

[1]) Тарасівка — близенько Керелівки. *А. Кр.*

вік — клумак яблук і горілки. І усі ті, що були на христинах, посходилися, і усякого добра поназносили, хто що мав. А хрещений батько — Господи, чого він тіко не наставив на стіл! То ми знов од ранку та аж до ранку їли, пили, танцювали, на рублі грали, а співали, то вже так співали, що аже-ж я й досі хриплю. (Записала С. Терещенкова).

1926. Попівка. Оповідає неписьменний дід Хведір Щербина, 86 літ.

Колись дуже давно, коло Київа, була така селятна та дужа змія, як д'явять гребель, та з трома головами. Вона нікого не боялася і їла людей. В той час коло Дніпра жили два святих — Кузьма й Димиян; вони були ковалі. Їх називали „безсрєбреники", бо вони за роботу не брали грошей. От вони взяли та поставили в скалі кузню коло самої тої печери, де жила змія, і зробили двері залізні. Вони важили стіко, як добрі три дуби. Зробили селенного плуга, розпекли обценьки та й засіли. От вони сидять, а це вона лізе, та прямо до дверей. Та як лизнула язиком, — так і пролизала мало не до середини. Як лизнула вдруге, — так і пролизала мало не на-виліт. Як лизнула втретє, — так язика і показала. А Димиян тоді хап гарячими обценьками за язик! То вона як стрепенулась — аж земля затряслася! а Димиян — держить. Кузьма вчипив на змію плуга, і пішли обгорувать валом Київ, і так догорали до Дніпра. Таким селятним валом обгорали, що змія аж втомилась, і захотіла води. Та як допалась вона до води, та як обпилась, — та й лопнула. Так з неї стіко розлізлося гадюк, ящірок, жаб і всякої нечисти, що аж страшно! Та й розлізлись геть по землі. (Записала С. Терещенкова).

8 ПАДОЛИСТА. АРХИСТРАТІЯ МИХАЙЛА.

На Михайла по селах справляють „меди" і гуляють до Пущення.

1926. Попівка. Оповідає неписьменний дід Хведір Щербина, 86 літ.

Бог як сотворив світ і все, то поставив на всіх чотирьох кінцях світа анголів. Михайлові посадив на ліве плече вітра, і доручив йому керувати ним. Михайло весь час держить вітра за вуса, — то він тіко потрошку віє. А часом Михайло пустить вітрові вуса на одну хвилину, тіко поки почухається; — то зараз же й зірветься селенна буря або завирюха. То Михайло знов його хапа за вуса, а коли б так пустив хоч на-трохи, то геть бе світ змило'.

(Записала С. Терещенкова).

XI.

ПИЛИПІВКА.

Од Пилипівчаних запустів 14 падолиста до Святого Вечора 24 грудня.

14 ПАДОЛИСТА-НОЯБРЯ. ПИЛИПІВЧАНІ ЗАПУСТИ.

(С. Колодисте. 1905). На пилипівчані запусти ісходяться дівки с парубкаме і справляють за'пусти ось як:

Оце тобі оббируть одну хату, шоб у ні справити запусти. То ше до запуст, днів зо два або зо три, дівки в своїх матирів понакрадають пшинишного борошна і сала і єєпь і курей, — геть усього, чого їм треба. От прийшли запусти, — то в їх і напечаного і навараного! От прийшов вечер. Приходять до їх парубки. І кожин парубок на запусти приходить — і пів-ока горілки приносить. І повинно бути так, шоб на запустах ни було лишніх ні дівок ні парубків, а нипримінно шоб було по парі: дівка й парубок, а ни иначе. От повходять парубки до хати і сідають за столом. І виймають з кишинів горілку, і зачинають сами биз дівок (буцім-то вони ни нуждаються дівкаме!). А дівки-таке — їм ни дають нічогісінько закусювати. Але парубки вип'ють по одні і по другі, — а закусити нима чого! Отоді вони кажуть дівкам: „Алже б ви, дівки, дали б нам чого закусити!". А дівки їм кажуть: „Дайте нам по чарці горілки, то ми вам дамо закусити". Тоді робиться сьміх та регіт. І тоді вже ставлять на стіл всяких закусок і зачинають кружляти, аж доки їх [хазяйка] ни повикидає. І там вже всі вмісьці ночують: парубки й дівки.

І от уже дожидають аж до Різдва [1]). Записав Ів. Лисак.

(1926. С. Попівка). На Пущення од самого ранку готують страву в кожні[й] хаті, а од полудня — сходяться гості. Пізно, вже як гості порозходяться, то немало з кожної хати розносять по бідних страву, яка лишилася. Бо в Пилипівку скоромного їсти гріх.

---

[1]) На Різдво, там на другий день чи на третій, приготовляють дівки парубкам хустинки. І ни маленькі хустинки, а саме-менче як на пів-руб'я, а то буває так, шо й на руб: уважаюче по любощах — дівки с парубком. А вже парубок дівці – повинин для неї мати пів-ока горілки; а вже ни менче як півока. І от сходиться парубок з дівкою; бере її де-нибудь в клуню або в шо-друге таке, і там вона йому дає хустку, а він її дає могоричу пів-ока. І це називається так вообще, шо „дівка парубкові вчипила колодку". *(Ів. Лисак).*

В Пилипівку по середах та п'ятницях геть-нічого не їдять до вечора, а в-вс'чері їдять, як і в [Великий] піст: печену бараболю, капусту сиру, галушки.

Цілу Пилипівку, коли прядуть чи шиють, то не співають, а колядують. (Записала С. Терещенкова).

24 ПАДОЛИСТА. СВЯТОЇ КАТЕРИНИ.

(С. Полівка. 1926). На Катерини дівчата сходяться до якої вдови, і варять кашу пшоняну, і заливають сім'яним молоком. Як смеркне, беруть кашу і макогона, йдуть до воріт. Стукають об ворота макогоном — і кажуть: „Доле, доле! йди до мене каші їсти". Потім однесуть кашу до хати, а самі йдуть лічити в тину кілки і кажуть: „Вдівець, молодець"... „вдівець, молодець"... „вдівець, молодець"... аж до краю. На якому залишиться на краю, за такого вийде заміж: чи за „вдівця", чи за „молодця".

Після цього йдуть попід хати слухать. Коли в хаті, при розмові, або на дитину чи на кого, скажуть „сядь", то та дівка, що підслухала „сядь", заміж не вийде цього року; а коли скажуть в хаті: „йди", „біжи", то ця вийде.

Після цього сідають вечерять, дівчата й хлопці. Перше їдять кашу, а потім усе, що наготували. По вечері кожна виломить гилочку з вишні і, як повернеться додому, поставить у воду на покутя [1]). Тоді хлопці йдуть додому, а дівчата зав'язують у пазуху сім'я, кожна собі [2]), і лягають спать. (Записала С. Терещенкова).

30 ПАДОЛИСТА. СВ. АНДРІЯ.

(Попівка. 1926). На Андрія — як на Катерини: дівчата сходяться в хату, де вони завжди збираються, і готують вечерю.

Коли побачать, що на дворі поночі, то йдуть до криниці. І кожна набирає в рот води, і несуть додому не оглядаючись. У хаті на тій воді кожна для себе замісить дві пампушечки, ще й додають у тісто якої-небудь присмаки. З того тіста зліплять кожна по парці — і позначать соломинками, колосочками, то що, щоб знати чиї. І садять у піч разом з „калитою". На „калиту" тісто місять з маком, медом, сахарними вишнями, озюмами, та инче. Розкотять великого коржа, посиплять вишнями, горіхами чищаними, то що, потім накривають другим коржом, посиплють маком, і викладуть — горіхами, озюмами — геть-усякі визерунки, а ще й уцяцьковують хрестиками, рогаликами, то що. Коли випечеться, то пампушки покладуть на незенькому стілчику, а самі йдуть шукають собаку в сусідів, чи в знайомих, аби була не зла. Приведуть собаку в хату. Вона понюхає всі

[1]) Це теж ворожіння. Коли гилочка до Різдва чи до Нового року розцвітеться, то дівка вийде на той рік заміж. *А. Кр.*

[2]) ховають до Андрія (30 падолиста), як побачимо далі. Нагадаю, що „сім'я" — то насіння конопляне, не яке-инче. *А. Кр.*

пампушки, а потім бере. То чию першу возьме, то та перша вийде заміж, а в котрої не возьме, то та не вийде. Після того вішають ті[й] собаці на шию перевесла, кожна дівка, і уквічують квітками.

А потім сходяться хлопці, приносять горілки, і вішають до сволока на мотузочку „калиту". Ставлять відро, що в нім розведено з водою сажі, і стають коло калити два хлопці з квачем. А всі инчі, по черзі, сідають верхи на коцюбі і під'їжджають до калити. Коли під'їде, то й каже: „Добривечир тобі, пане Калитинський!". А той, що стоїть коло калити з сажою та квачем, одказує: „Здоров будь, пане Коцюбинський!" Той, що на коцюбі: „Я приїхав калити кусать!" Той, що з сажою: „А я буду по губах писать!" — „Я кусну". — „Я писну". „Кусну!" „Писну!". Так три рази і треба сказать, тіко не засміяться; а ті вигадують найсмішніші слова, аби засміяться. Той, хто не засміється, вкусить калиту; а хто засміється, то не вкусить, і квачем з сажою по губах помастять. На коцюбі їхать до калити мусять усі, навіть хазяйка теї хати.

Після цього сідають за стіл і вечеряють: юшку з риби, рибу печену, варену, вареники з капустою, з вишнями, із сливами, то що. За вечерою розмовляють, кажуть байки та колядують. По вечері пожартують трохи та й ідуть.

Хлопці йдуть додому, пізненько, а дівчата йдуть на річку, чи на ставок, і в ополонку стромляють руки і у воді шукають, чи не трапиться що. Коли знайде клаптика з хвантини, то вийде за ткача; коли трісочку, то за майстра; рамінця — за шевця; соломинку чи кізячка — то за господаря вийде. Потім ідуть у садок, беруть з пазухи сім'я те, що на Катерини зав'язали (ст. 200), і сіють по снігу і приказують: „Андрію, Андрію! я сім'я сію, спідницею волочу, бо заміж хочу". Після цього всього розходяться. Або йдуть у ту хату, де вечеряли, і там ночують.

Старі примічають; як є в цей день иній, то врожай буде на гречку.

Записала С. Терещенкова.

4 ГРУДНЯ. ВАРВАРИ.

Варвара — „перша кутя". Цей день святкують, не роблять; і неодмінно на вечерю варять „кутю" і озвар, „бо Варвара варила" [1]). Одначе у нас на Варвари (не так, як у Київі) колядники не ходять по хатах чи по-під вікна колядувати.

(Колодисте, 1905. Оповідає стара баба Бидулчиха):

Празник сьватої виликомучиниці Варвари — то це, бачте, празник Господе який виликий! Він такий, як і Різдво; він же припадає у той день, шо і Різдво. А піди, вони його тепер празнують? — аж нікуди! Ой, Господе! хто отих песьменних видумав, то й то ни чоловік. Адже я кажу, шоб песьменним очі повилазили, тоді б було добре на світі жити. А то чириз їх скоро буде Страшний суд. Го-

[1]) С. Попівка. Запис. С. Терещенкова, 1926.

споде милостивий! де те добро буде в світі божому, як тобі ні празника, ні ниділі ни шанують? Але де вони будуть шанувати празники, як вони ше розувніщі за Бога? Вони тобі знають, які „більші" празники, а які „менчі!" Ой, Господе! яке було, а яке стало!

(Од баби Бидулчихи записав Ів. Лисак).

Погода на Варвари (с. Колодисте, 1905; див. у нас ст. 25):

От, як буває на Варвари виликий сніг, то старі люди кажуть так: „Ото, діти, так: як дождем сьвата-Різдва, то й побачете, який буде виликий сніг. От, скажете, діти, шо я брешу. От, діти, шоб ви знали шо, як буде на Варвари сніг або мороз або ж тепло, то нипримінно те буде саме і на Різдво"...

В Пилипівку кажуть: „Так дня, як у зайця хвоста". А вже кажуть: „Як прийшла сьвата Варвара, то й шматок ночі ввірвала". (Запис. Ів. Лисак).

(Попівка). Кажуть, що „Варвара пів-ночі ввірвала, а дня доточила". (Запис. С. Терещенкова).

(Звиногородка). „Варвара — ночі (вар.: „ніч") урвала". (*А. Кр.*).

5 ГРУДНЯ. СВЯТОГО САВИ.

(Попівка). В цей день — Сави й іменини Бога-Саваохта святкують. І найбілше в цей день думають про святе та божественне.

Котра за Пилипівку напряде мало, то приказує: „Було-б тобі ні савити, ні варварити, ні андросити, та було б тобі кужеля кундошити!". (Запис. С. Терещенкова).

6 ГРУДНЯ. ЗІМНЬОГО МИКОЛАЯ.

Микола у нас одно з найбілших свят. Що правда, з колядками до чужих людей (як, от, у Київі) у нас на Миколи не ходять: співає собі колядок удома, кому схочеться. Тілки ж робити щось на Миколи — то вже ні! І щось проти Миколи сказать — теж неможна. „Бо вій такий, шо всеньке бачить і свого не подарує, а коли його попросять, то він і допоможе".

(1905. С. Колодисте. Оповідає стара баба Бидулчиха):

Старі люди колись любили диржати в хаті образа сьватого Миколая, бо цей образ дуже помагає од усякого нищасьця. Як де шо пропаде у кого-нибудь, або коні вкраде хто у к[ог]о, або здохне шо у кого, або яке друге лихо зробиться куму-нибудь, то тоді у самий перед треба просити на поміч сьватого Миколая, шоб він помилував. Бо він, як ше ходив по зимлі, то він дуже ратував усякий народ од усякого нищасьця; то йому Господь милосердний поручив, шоб він і тепер ратував. Він і тепер ратує людей. От, наприклад, заслабне у мене шо-нибудь: чи дитина, чи батько, чи мате, — то треба зараз просити Миколая на поміч. І він помилує, як схоче.

Молитва святому Миколі:

„Ішов святий отець Миколай горою — вів челядь з собою. В чорне вбрався, чорним підпризався, с Чорного моря води брав, і душу і тіло ратував". (Од баби Бидулчихи записав Ів. Лисак).

(1926. С. Сосова, або Михайлівка, шість верстов на схід-сонця од Звиногородки. Оповідає Н. Осадча, 79 літ):

Одна вдова була дуже бідна і мала три дочки — таких, що вже пора було й оддавать. Та тому що бідні, ніхто не траплявся. От, одної ночі, не спить вона та молиться, і просить святого Миколи, щоб допоміг. І не помітила, як десь узявся старий сивий дідок, взяв її за плече і каже: „Іди за мною". — „Куди?" питається та вдова. — „Та йди, каже дідок, а там побачиш". Вона й пішла. Привів вій її до церкви і поставив, щоб постояла коло церкви, а сам пішов у церкву, і дверей не одчиняв. Стала вона і стоїть. А це одхиляється вікно. Вона глянула: той самий дідок махає на неї рукою. Вона підійшла, а він дає її три вузли грошей і каже: „На! оце буде твоїм дочкам по вузлі". Та жінка взяла, подякувала, та й питає: „А хто ж ви будете такий? Що ж я дітям скажу?" А він одказав: „Скажи, що той дав, що з підшмаляною бородою". Та й сховався в церкву і вікно прихилив. Принесла вона ті гроші — і боїться. Думає: „Може, який злодій? то ще й я буду одвічать!". Стала питать у церкві, чи нема якої покражі. Зійшлися люди, полічили гроші, обшукали всеньке, — нема покраж. От вона і каже, що її було таке-то пришествія: такий-то дідок, із сивою короткою бородою, дав і сказав, що „той, що з підшмаляною бородою". А люди всі разом в оден голос сказали, що то святий Микола.

То після того що-найкращі господарі прислали по рушники. — Отаке-то було!

(1926, с. Попівка. Оповідає Пріська Лицарка):

Святий Микола — такий: як попросиш, то він і допоможе, а коли не догодиш, то він і покарає. Он, як у нас у Попівці в Хвилончика чогось гинула худоба, — а він був господар добрий, було чому гинуть, — Хвилончиха і стала просить святого Миколу. І каже: „Святий Миколо! допоможи міні. Оджени од моєї худоби хоробу, не допусти, щоб вона гинула! а я вже тобі зсучу з самого чистого воску свічку і поставлю в церкві перед тобою". З того часу — як батогом трахнув: перестала худоба гинуть і вичуняла геть. Але як у Хвилончиків було велике господарство, то Хвилончиха порається собі коло господарства, а про обіцянку й забула. Коли одної ночі спить вона, а її й сниться, що прийшов севенький дід з банькою та й торкає її палицею і каже: „Вставай! дивися, що робиться". Вона схопилася, глянула: аж осяяло всю оселю! Вона до вікна, — дивиться: аж то сушня горить! А у Хвилончиків сушня була така, що паровиць п'ять слив лягало. Вона зачала кричать, побудила всіх; але врятувать сушню

не пощастило: згоріла, а на ній разом і сливи погоріли, тіко вугля лишилося. Як це вже все скоїлося, вона почала розповідать про свій сон, про того діда: та аж тоді допіро згадала, що обіцяла святому Миколі. А люди й кажуть: „То тож ти не допилнувала своєї обіцянки, а святий Микола прийшов та й запалив. Він же приходив з банькою. Що було б тобі попрохать його? був би і погасив. А ти про нього і геть забула".

Я ще мала була, як це трапилося. То покійні мати, царство їм небесне, було Господи як наказують, щоб ми не прогнівили святого Миколу.

Про Миколу та про Гарія.

(1926, с. Попівка. Оповідає Степан Гавреленко, 80 літ).

Свято Миколі буває два рази на рік: зимнього й літнього. Миколи зимнього встановляно ще тоді, як він у кубкові ходив. А ото вже як Господь розгнівався на святого Миколу та одібрав од нього кубка, то він уже цілу зіму й з хати не виходив, бо без кубка було холодно. Аж літом уже почав ходить, як тепло було без шапки. То тоді і свято йому зробили.

Це ж було так. Ото як жив святий Микола на землі, то й Гарій тоді теж жив і був попом. Тілки ж Микола тримався старої віри, а Гарій поперекручував: багато повикидав, а инче повставляв. Святий Микола часто йому доказував, що так повинно буть, а Гарій — на своє вернув. І через це вони часто сварилися. А то вже, як скликали нараду і стали все обмірковувать, то святий Микола і каже до Гарія: „Поїдемо. То там розберуть і нашу справу, чия правда". Запріг Гарій чвурку коней і поїхав. А святий Микола запріг шестерик коней, і всі вони були не однакової масти, а такі: буланий, вороний, сивий, білий, дерешуватий і карий. Сів святий Микола та й поїхав. Догнав Гарія — і перегнав. Їхав, їхав — та й смеркло. — „Що тут роби'ть?" каже святий Микола. А тут як-раз стояв шинък на полі. Він і каже до хурмана: „Повертай до шиньку! там підночуємо, коні одпочинуть, перегріємося, а рано й поїдемо". Так і зробили. Заїхали, повечеряли, коней нагодували — і полягали спать. А пізненько і Гарій туди приїхав. Повечеряв, ліг та й одпочиває, коли дивиться: аж і Микола спить. Він мерщій до свого хурмана, розбудив і каже: „Бери мерщенько меча та одрубуй Миколовим коням голови!". Хурман поодрубував, а Гарій хутенько засвітив свічку та й підшмалив святому Миколі бороду. Миколі як припекло, він схопився; а Гарій — на свої коні та й поїхав! Микола — до своїх коней! аж усі — голови і хвости поодрубувано. Він до хурмана, розбудив та каже: „Швидче запрягай коні!" Той — до коней, та одказує, що голови поодрубувано. А Микола на нього нагрумічав: „Швидче притуляй голови та хвости до коней, та бігом!". Хурман мерщенько попритулював, як попав: до білого чорну голову, а до чорного булану, і так усі попереплутував, абе швидче. Запріг та й поїхав. Догонить Микола Гарія, а Гарій

і не пізнав. Дивиться та й каже: „Це ще хтось, рябими кіньми, поїхав", та й байдуже собі. Коли приїхав, а Микола вже й там, і всеньке вже про Гарія порозказував. От почалась уже нарада, а вони ізнов завелися. Микола до Гарія: „Нащо ти міні бороду підшмалив?!" та Гарія через ногу, звалив на землю, та давай його ногами топтать. А Бог побачив це, розгнівався та й узяв з голови у Миколи кубка. Так і бачили, як кубок полетів прямо на небо до Бога. То ото-ж і образ є в нашій церкві: як Микола Гарія ногами б'є. Отак святий Микола і залишився на всю зіму без кубка, що й з хати не було в чім вийти: та ото вже він аж весною вийшов, без кубка. Але опісля як зачав у Господа прохать, що, мовляв, „я ж за Тебе доказував, Тобі ж хотів лучче зробить, а ти мене накарав і без кубка залишив, — на сміх людський лисиною блискаю", то Господь змилосердився та й повернув йому кубка. Отож і намальовано на образі, як Матер божа з Спасительом накладають святому Миколі кубка. (Записала С. Терещенкова).

9 ГРУДНЯ. ГАННИ ЗАЧАТТЯ.

Ганни Зачаття, — в цей день не можна згадувать про вовків, ні про вовкулаків. Бо вони од цього дня починають ходить великими табунами. Хто про них згадає, то вони й заходять у ту господу.

(1926, с. Попівка. Оповідає Юрко Незаймай, 78 літ):

На „Ганни Зачаття" не тіко в господі не можна згадувать про вовків та вовкулаків, ба навіть і на шляху не можна згадувать.

Отже Каплунів батько, — він же чоловік був поміркований, обережний, — а його підкусив нечистий, щоб таке-згадав.

Ішов він на Ганни Зачаття з церкви. І надало йому оглянуться: аж іде позаду Рижинюк. Каплун, як побачив, то аж здригнувсь, та й не втерпів, сказав до Гнивара, що з ним ішов: „Бий його сила Господня! Сьогодні такий день, а Рижинюк наче б то з церкви йде! адже ж він вовкулак непрохторенний". Гнивар тіко плечима знизнув, а Каплун зараз пригадав, що не можна про це згадувать, та й замовк, ото тіко й сказав. То що ж! йому це дурно не минулося. Другого дня увечері латав він чоботи. Всі спали, а він таке довгенько сидів коло чобіт, і байдуже собі. Коли рано вийшов до корови, — аж тіко кістяк з корови лежить, та роги на налигачі! Так він і остовпів: не знає, чи це він збожевілів, чи справді корова обгризяна. Побіг до хати. Повибігали всі хатні, наробили крику, плачуть. Збіглися люди, дивляться: з'їли вовки корову, тіко кістяк лежить. — „Тут не без дива. Вони не сами були, хтось приводив", кажуть люди. А Каплун каже: „Це Рижинюк приводив, бо я вчора його бачив, не тут згадуючи". То люди казали, що й чули, як корова несвоїм голосом ревла бідненька. Але тоді хати не так густо були, як тепер, сусідів близько не було, а Каплунова хата була аж попід лісом, — то й не пішли рятувать; думали, що чого-инчого вона сердешна

ревла. А Каплун і не чув; видко, що йому вуха на той час нечисті позатикали. То вони всі хатою чуть не подуріли.

(1926; с. Мизинівка, на захід сонця од Звиногородки верстов 10. Оповідає Параска Вовкотрубова):

Оповідали мої баба, що одного пана вовки з'їли.

Кажуть, що як-раз на Ганни Зачаття захотілось панові кудись їхати. Він і каже до хурмана: „Запрягай коні". А хурман не хоче, одмагається: „Бійтеся Бога, проше пана! сьогодні Ганни Зачаття". Пан накричав на хурмана: „Запрягай і ніяких забобонів не вигадуй!" Запріг і поїхали. Виїхали вони на поле, та й смеркло. То як уїхали вони в яр, а там вовків повнісенький яр. Хурман по конях батогом! а вовки за бричкою біжать, аж на бричку скачуть. Та й стягли пана з брички. То на другий день тіко ноги в чоботях знайшли.

(1926, с. Попівка. Оповідає П. Щербакова, 50 літ):

Як я ще була мала, то мої батько поїхали Ничипоровими кіньми в Вільхівець, до Пустовітового млина [1]). Це як-раз було після Ганни Зачаття. Змололи вони та й їдуть додому. Переїхали вони Хорсуне та й з'їзжжають на Соловеїв яр. Аж чогось коні почали хропти. Батько дивляться аж в яру така селенна-сила зір, як ото на небі, — аж яр мигтить! Вони й ще собі не туди, що то вовки, а думають, що світлячки світять. Аж браво диви'ться наче на Великдень коло церкви свічечки горять! Коні хропуть, не хотять іти, — а вони з воза злізли та таке ведуть їх. Як уїхали в яр помеж ті зорі, а то вовків така-така сила! Вони злякались та махнули на них сокирою, а вона злетіла, тіко держак залишився в руках. А вовки враз і обступили кругом воза. Батько хутенько сірники з халяви, соломи з воза запалили, та махають тим вогнем кругом воза, та палять! і ведуть коні. А в ніх було на возі кулів два: обсторчовано воза було. То вовки ніяк не приступлять до батька й до коней. А батько палять солому та палять та женуть коні. Вибралися вони на гору, стали коні дужче бігти. Батько вискочили на віз та палять солому й кидають на всі боки воза. І якось дав Бог, що вовки потроху-потроху та й вернулися. А батько коло Паланки гналися так, стіко в коней духу хватало: боялися, щоб ще й з Паланки не вибігли вовки, бо й соломи вже не було.

То за місяців два пішли батько до чоловіка за якимсь ділом. Дивляться, аж їхня сокира лежить на дривітні. То вони тіко спитали: „Де ви цю сокиру взяли?" А він каже: „Знайшов". Батько нічого йому й не сказали, тіко подивилися, що сокира та сама, що вони кинули на вовків, — і вона вже аж у нього! То батько до смерти згадували та дивувалися, що вони б ніколи в світі не подумали на такого чоловіка, що він вовкулак. І, бувало, кому стануть розказувать, то всі люди дивуються та чудуються, що такий чоловік, наче

[1]) Вільхівець — чотирі верстві на південний захід од Звиногородки: *А. Кр.*

й нікому нічого, і до церкви ходить, милостиню дає, господарує собі — а з-підтишка вовків водить! Та й надійся на кого!

(1926, с. Багачівка, десять верстов на схід од Звиногородки. Оповідає М. Похитайленкова, 40 літ):

Я ще була молодою молодицею, і запрохали мене в Михайлівку за куму. Це як-раз було на Ганни Зачаття. Я зібралася та й іду. Смеркло вже, але я гадаю: „Тут недалечко — од нашого села до Михайлівки: перебіжу!" Вийшла я з села та таке-так хутенько біжу. Тіко що збігла на балку, оту, що коло ліска, — аж перебігають мене собаки, та такі великі, та до мене! Коли я оглянуся — аж вони обступили мене навкруги. Смутку мій тяжкий! Я вже бачу, що це не собаки, а вовки. Та до мене! А я й сіла мерщенько, бо чула од людей, що, коли спіткаться з ними, то тра сісти й не ворушиться. Як я сіла, а вони як сунули до мене, а оден вовк, такий здоровий, загарчав до їх сердито, — а вони й полягали. Сидю я, а вони вилягли навколо мене, як трость, і всі головами до мене: кожний поклав голову на лапи та й дивиться на мене. Ой, смутку мій тяжкий! Сидю я, і нікогісінько не видко, ані лялечки нема; я й не ворушуся та сидю. Навіть і перехреститься боюся, геть і отерпла. Спочатку силно пропасниця мною тіпала, а потім уже й захолола та сидю. А вони очима світять, як свічками. Ой, як же то було страшно! не доведи мати Божа нікого хрещеного до такого страху! Ба вже перед світом устав той найбільший, що нагарчав на вовків, та до мене, та й нюхає мене. А я силно держуся, щоб не впасти. А він обнюхав мене навкруги, та ще так блезесенько коло самісінького мого лиця мордою, а далі, вибачайте, виробився на мене та й пішов. Ой лишенько, бачу! а вони всі це роблять. Сидю я, а вони підходять оден за другим, та оден за одним. Як зробили вони це всі, то дав Бог, що й порозходились потроху. А я ще сидю; боюся, щоб не повернулися. То вже аж як стало на світ благословити, я встаю. Аж не можна: геть ноги заклякли! То я на силу Господню розволодала ноги та й пішла помаленьку до села. Коли я в село, — як збіглися собаки до мене! гавкають та виють, як на вовка. Ба збіглися з усього села! ой, лишенько! Люди дручками розгонять, — нічого не помага. То я вже не могла дійти до тої хати, де мене чекали в куми. Та дякувать, люди мене впізнали, та до себе взяли в хату, передягли мене, а собак мусіли рушницею розгонить, бо виють та стіни гребуть. То я відтіля пішла додому, бо вже міні було не до кумування. А кожуха то покинула: пропав добрісінький кожух! Згадати боюся, як я тіко не дохватила лиха!..

(1926, с. Багачівка. Оповідає Т. Дайчиха):

На Ганни Зачаття не можна згадувать про вовків та вовкулаків, бо, капосні, будуть навідуваться і видушать, де яка говечка, де яке телятко. Але кажуть, що й над вовками є захисник, святий

Юрко. Одному чоловікові й довелося бачить святого Юрка з вовками.

На Ганни Зачаття їхав чоловік з базару. Вже смеркало. Аж біжить вовк і не зачіпає чоловіка, тіко так собі кудись біжить. А той чоловік, не довго думавши, схватив того колодача, що купив, та й кинув на того вовка. І як-раз попав у стегно: так і застраг той колодач! А вовк і побіг з колодачем. Поцмакав чоловік, поцмакав, та й поїхав. На другий день удосвіта поїхав він у ліс по гайтини. Їде він полем, і вже так, що от-от доїде до лісу. А це біжить до нього табун вовків, і так раптово сунулись до нього. А це голос з неба: „Не зачіпайте!" Ті й стали. Чоловік дивиться, аж летить з неба святий Юрко білим конем. Злетів на землю й спинився коло чоловіка. Та такий же гарний, та пристойний, у золотій шапці, з пікою; і так обцяцькований золотом та самоцвітними камінчиками, що аж сяє. А вовки на нього так пилно дивляться. Святий Юрко до чоловіка й каже: „Що це ти зробив?" Коли чоловік гляне — аж стоїть перед ним той вовк, що він на нього кинув колодачем, геть і той колодач в стегні стримить. А Юрко на того вовка пальцем показує і каже: „Що ти зробив? Хіба він тебе зачіпав? Він собі біг своєю дорогою, куди йому треба, а ти взяв і пробив його колодачем. Вийми зараз же, і більше ніколе нікого не зачіпай!". Отак святий Юрко каже, а кінь сивий та гарний так під ним виграє браво, наче аж танцює. Взяв той чоловік вийняв колодача, а Юрко взяв того вовка та й полетів на небо, а за ним аж полум'я схватилось. Ті вовки порозходилися, а чоловік стояв на тому місці, аж поки не розвиднелося. А тоді й поїхав у ліс по гайтини. (Позаписувала С. Терещенкова.)

12 ГРУДНЯ. СВЯТОГО СПИРИДОНА.

На Спередона лякають сокирою дерево, щоб родило, і приказують, що хто тіко вигадає: „А я тебе поливаю, а я тебе доглядаю, а ти шкодуєш міні яблучка дать? Я тебе зрубаю, на тріски потешу і у печі спалю, тіко не вродиш міні!". Скаже — і сокирою махне, як ніби хоче рубать. (Записала С. Терещенкова) [1]).

17 ГРУДНЯ. ДАНИЛА ПРОРОКА.

Церква святкує в цей день пам'ять „Данила і трьох отроків во пещі огненной", але людські приміти швидче підходять до „Данила во рві львином". *А. Кр.*

(Попівка. 1926) На Данила-пророка люди моляться і свічки ставлять перед святим Данилом і просять його:

„Святий Даниле-пророче, замикателю вовкам зуби! замкни їм губи й зуби дванацятьма замками, щоб вони не ладні були простягати свої довгі зуби до божої та нашої худоби". (Записала С. Терещенкова).

---

[1]) Те саме роблять і на Новий рік. Див. запис Ів. Лисака в Колодистому, 1905. У нас ст. 16. І нижче в відділі „Новий рік". *А. Кр.*

XII.
БАГАТА КУТЯ І РІЗДВО.

а) ТИЖДЕНЬ ПЕРЕД РІЗДВОМ.
(1926)

В тиждень до Різдва чоловіки намелють борошна, нарубають дров, поприбирають у худоби, коло хати, пороблять широкі стежки для колядників, колють кабани. А на кабанах є приміта: як заколють кабана, то дивляться на косу [1]). Коли коса товща з краю, то початок зими холодніщий, а серед'дина — той зіма в серед'дені буде холодна; і так далше.

Старі люди примічають: коли є и н і й на дереві до Різдва, то буде врожай на оземину, а коли після Різдва — на ярину [2]).

Жінки мажуть хати, перуть, готують ковбаси, то-що. А як буде до свята ще два дні, то жінки чипурать хати: все миють, вішають рушники, квічають квітками, що наробили з паперу, а найбільше — сухими. Печуть книші й стулники; варять озвар. (Записала С. Терещенкова).

б) 24 ГРУДНЯ. БАГАТА КУТЯ.
(С. Попівка. 1926).

На „Багату кутю" жінки з самого раня на самий перед засвітять лямпадки, помоляться, а потім беруться до печева: печуть калачі, періжки. І всього напікають багато, щоб стало й для колядників. Тоді варять страви: „кутю" (до неї мед та озвар), капусняк; рибу варять, печуть, холодять, ліплять вареники з усякими ягодами; і неодмінно варять квасолю — щоб родила.

Чоловіки — голяться, стрижуться, чоботи мажуть, заготовляють худобі як-найлуччого сіна; а ще ж роблять п о ' к у т я. Для по'кутя беруть саме найкраще сіно і кладуть у кутку під образами, на лаві, і разом з цим моляться Богу. Потім ставлять велику „квітку" жита, а в кого великий садок, то і пів-снопа ставлять.

---

[1]) Коса — splen, селезінка. *А. Кр.*

[2]) Пор. такий самий запис Ів. Лисака 1905, в Колодистому (у нас ст. 24). Лисак додає, що „як ни буде инію ні до Різдва, ні послі Різдва, то буде г о л о д н и й г о д". *А. Кр.*

Коли „кутя" готова, то витягають її з печі і ставлять на лаві під мисником коло дверей. А тоді жінка, старша в хаті, тягне помаленьку до покутя кутю по лаві. І каже: „Іде кутя на покутя,... квок, квок, квок!" І так три рази каже і квокче; це — щоб курчата гарно водилися. Чоловік, за кожним разом як вона скаже: „Іде кутя на покутя", додає: „А озвар — на базар"; це щоб базар удавався. За матірою ідуть діти, які є свої чи чужі, і цяпкають як курчата. Коли поставить кутю на сіно, то всі киркнуть; це — щоб рабці курчат не брали. Після цього ця мати поскубе всіх за чуби, за коси, хто є в хаті, — щоб курчата були чубаті; а за вуха посмиче — щоб були курчата баркаті.

Після цього всього всі одягаються в чисті сорочки, коли можна — то в нові, а таксамо вдягають усю одіж чисту. Накурять ладаном, і стають усі — моляться Богу. Потім батько до всіх каже: „Добривечир! Будьте здорові з кутею та з Святим вечиром". Тоді батько й мати сідають за столом на кожусі, — щоб хата тепла була. Батько, коли сіда вечеряти, неодмінно підпережеться, хоч він ніколе й не підперізується.

Починають вечерять з куті: „кутя" — із пшениці, з медом та озваровою юшкою і маком [1]). Після куті частуються горілкою чи самогонкою, настояною на овочах, коріннях, наливками. І приказують: „Дай же, Господи-боже, здоров'я нам усім! Дай же, Боже, щасливо цю кутю провести та й другої дочикати в щасті й здоров'ї!". А хто в москалях, чи десь далеко од своїх, то їх згадають і кажуть: „Нехай їм легенько гекнеться! А преставшим душечкам — царство небесне! щоб їм там легенько лежалося, нехай їм земля пером!". Перший п'є батько, коли нема діда, а тоді — мати, і далше всі — по старшині. І кожне до чарки приказує, а батько одказує: „Дай Боже!" і кланяється. Як усі почастуються, то починають їсти капусняк, квасолю, рибу варену та печену, холодець, вареники та озвар.

Примічають: хто за вечерою чхне, той буде здоровий цілий рік, а хто подавиться, то той умре. Сидять за вечерою тихо, промовляють тілки те, що справді треба: бо тоді приходять разом і вмерші вечерять. А коли за вечерою так-собі балакають, то вмерші тіки в вікно заглядають, а в хату не приступлять. Після вечері як перехрестяться, то розмовляють про те, що дід, баба, чи хто чужий бачив або чув, як янголи співали на Святий вечір. Бо в цей вечір янголи літають і співають. І люди часто виходять на двір і прислухаються, як вони летячи співають. Довідуються і до худоби, бо худоба під Різдво і під Новий год говорить між собою людським голосом.

---

[1]) У Ів. Лисака 1905 в с. Колодистому зазначено тут звичай (див. у нас ст. 16), що першу ложку куті — з'їдять, а другу — ні, ба кидають другу ложку куті до гори під стелю і кличуть: „Морозе, морозе! іди до нас вечеряти, та ни поморозь нам жита і пшениці!" І є приміти: як чия кутя до стелі вчепиться. *А. Кр.*

Повечерявши, ставлять на столі миску, а в миску кладуть ложки: щоб вони лежали рядочком, ниць, держалом до гори. Зверху ложок кладуть книша. На покуті ставлять: у мисочці — кутю, в чарочці — з озвару юшку; це для в м е р ш и х душ, що прийдуть вечерять.

На ніч покроплять худобу помиями, од пристріту, і самі всі вмиються, щоб не бояться пристріту; а червоним „кацапським" рушником утруться, щоб цілий рік бути червоному. Та й лягають спать. Лямпадка не гаситься, аж доки свята не одійдуть.

Стели'ться в цей вечір не годиться: лягають, де хто ліг. (Записала С. Терещенкова).

Як худоба під Різдво балакає поміж собою.

1926. С. Чичиркозівка, верстов 15 на схід-сонця од Звиногородки. Оповідає Гаврило Зубенко.

Колись-то дуже давно оден чоловік хотів довідаться, чи балакають воли під Різдво. Пішов він у повітку, ліг у яслах та й лежить. Лежав він довго, аж змерз добре, а воли мовчать. Аж у півночі оден віл лягає та й каже: „Лягай і ти, брате, бо взавтра буде нам робота". А другий питає: „Яка ж нам буде робота?" — „Як то яка? а взавтра вмре наш хазяїн!". — „Не велика й робота! я тіко поїду та дощок на домовину привезу, а ти одвезеш на цвинтар. Не буде він нас більше ні бить, ні їздить нами!" Устав той чоловік удосвіта, прийшов у хату та й каже до жінки: „Давай-лишень швидче чисте шмаття, бо буду вмерать". Жінка перелякалася, почала допитуваться, відкіля це він довідався, та що таке трапилося. Діти плачуть. Чоловік крикнув на їх: „Чого це ви порозкисали! хіба це тіко я вмру? всі люди вмирають, тіко не разом". Одягся, ліг; розпорядився, которими волами їхать по дошки, а которими на цвинтар везти; та й умер. Посходилися люди, дивуються, що так несподівано. А оден дід питає: „Чи не ходив він часом уночі до волів?" — „Ходив", каже жінка, „підслухати, чи балакають воли. Але міні нічого небіжчик і не розказав". — Ото ж бо й є!" каже дід: „отак колись і мій батько ходив слухать, а рано і вмер, тілки встиг з нами розпрощаться".

1926. С. Ми'зинівка, на північний захід од Звиногородки верстов 10. Оповідає М. Ковальова:

Оден чоловік пішов до повітки, де стояли воли. Став техенько та й слухає. А воли їдять та й кажуть: „Треба нам добре повечерати, бо взавтра повеземо свого господара на цвинтар". То той чоловік увійшов у хату: „Ох! ох! ох!" Ліг, побивається; а перед ранком і вмер. Тіко встиг сказати жінці, що трапилося. То воли таке його завезли.

1926. С. Попівка. Оповідає Я. Джуганова:

Оден чоловік уночі під Різдво пішов слухать, що' буде худоба балакать. Слухає він, а цап до вола каже: „Поборімся!". А віл одказує „Одчипися! я так натомився — хуру возив, а господар навіть

і отави не дав ради такого великого свята, а дав сіна". Чоловік не все розказав жінці, а на Новий рік знов пішов слухать. Віл їсть, а півень гребе. Віл до півня: „Не греби! міні господар таку смашну вечеру дав на остатній раз". А півень питає: „Чого ж це остатній?" А віл одказує: „Бо він усе розказав жінці, що тут чув". Півень засміявся та й каже: „От який наш господар дурний! Та я маю сто жінок — та й одні правди не кажу: як найду зерно, то всіх скличу, а сам з'їм, а вони думають, що котрась жінка з'їла, та й шанують мене". То як почув той чоловік таку справу, то вже й не каже жінці. Вона чіплялась, чіплялась, аж сердилась, — а він таке не сказав та й не вмер.

Як мертві під Різдво до церкви ходять.

1926. С. Хлипнівка, дві верстві на північ од Звиногородки.
Оповідає І. Коцюбенко.

Як же його нам до церкви не ходити, коли мертві душі, що їм не вілно, то і ті йдуть до церкви! Їм же не вілно йти тоді, коли їм захочеться, бо Господь дозволив мертвим іти в церкву лиш на Різдво та на Великдень, і то вночі. Мої баба навіть розповідали — те, що сами бачили:

Давно, як ще ходили колії, то люди були неспокійні. Так і бійся, щоб не наскочили ляхи або татари! То люди в кожні[й] хаті по черзі виходили слухати, чи не чуть нічого. От одна старенька баба вийшла послухати, а це було як-раз на Різдво, і жили вони недалеко церкви. Слухає та бабуся — аж в церкві люди гомонять. Вона подумала, що то бояться вдень правити та правлять уночі. Увійшла вона в хату, накинула на себе кужушину та й пішла до церкви. Ввійшла вона в церкву: аж людей така сила, що й протовпиться не можна; та всі бубонять, і димок сіріє з ладану. А це всі ті люди до неї так і сунулись! і якось так, наче злякані. Вона тіко тоді роздивилася, що якісь не такі люди. Дивиться: аж і ті вмерлі є, що вона їх знала. То вона аж тоді згадала, що цеї ночі мерці йдуть до церкви. То її такий страх обняв, аж хустка на голові піднялася! А вони — в намітках, і кожне з свічкою, і щось до неї кажуть сердито. Але вона так перелякалася, що й не розбере, що' вони й кажуть. Та ще такою чудною, глухою мовою балакають. А як схватили її за плечі та як тіпнули нею, то чуть душі не витрясли! а очима так блискають. І на очах же міняються: то здається, що вони всі — чоловіки з вусами, і голос чоловічий! то зараз же зміниться, і наче вже жінки. А одна душа так витріщила очі, та до теї баби, схопила за спину та й наче на повітрі випхала на двір; а кужух у мертвої залишився в руках. Та й сказала та душа: „Ото подякуй міні, що я тебе вирятувала! бо було-б з тебе й кісточки не лишилося! Та більше ніколи не йди до церкви в наш день". Баба в ідні сорочці додому прийшла. То до смерти згадувала й десятому заказувала.

Як мерці приходять на кутю вночі до хати.

1926. Звиногородка. Оповідає баба Марта Присяжненкова.

Я сама бачила, як мертві приходили вечерять.

Отако поставила на покуті їм, а сама лягла й лежу, а не сплю. Колись всі послалися, а це на мене наче вітром повіяло. Я дивлюся аж од вікна по стіні — лялечки, наче ото тінь, одно за другим, рядочком, та все по двоє, так біжать до по'кутя. А я полічила — та дванацять налічила. Та й загойдалася тінь на покуті; і не дуже довго була, а це знов — одна за другою по парі до вікна! Та й не стало. Я встала, помолилась Богу та й лягла спать. І не дивилась, чи багато випили, бо чогось було страшно. (Позаписувала С. Терещенкова).

в) ПЕРШИЙ ДЕНЬ РІЗДВА.

(1926. Попівка).

На Різдво рано, як тіко встануть, дивляться, чи багато мертві випили з озвару юшки. Дивляться й на ложки: чия ложка перевернеться в мисці, той умре в цім році.

Після того жінки варять обід, а чоловіки худобу запорають. Та й ідуть до церкви: чоловіки, жінки, дівчата й хлопці.

Після церкви, як прийдуть додому, то господар перехреститься й каже: „Добридень! будьте здорові з Різдвом!" Хазяйки сипле обід, а діти курять ладаном. Та й сідають обідать. На самий перед вип'ють потрошку теї юшки, що мертві не допили, — щоб на тім світі побачиться, — а потім з'їдять потрошку куті, і тоді частуються. І приказують, як і на кутю. Як почастуються, то їдять: капусту, затірку, печеню з м'яса, ковбаси, капусту смажану, вареники запечані в сметані, бабку, голадочки з яблуками та з медом.

Після обіду молоді йдуть з вечерою до хрещених батьків, до діда, баби, дядька, тітки. А батьки сидять удома і приймають хрещеників.

Як прийде хрещеник у хату, то каже: „Добридень! будьте здорові з Різдвом". Кладе на стіл три книші, і зверху ковбаса чи риба, сахар, яблука й инче. Тоді дають чолом тим, до кого принесли вечеру (бере лівою рукою руку батькову, правою вдарить, потім поцілує). Хрещеників садять за стіл, частують горілкою, медом, і дають їсти капусту, запечану з ковбасою, бабку й вареники. Хрещеники довго не гуляють, бо мають ще багато обійти. Хрещеникам дають гостинці: медяники, цукерки, яблука, горіхи, гроші, стрічки, ножики, намиста, то-що. Вечеру обміняють: принесяні книші собі возьмуть, а свої покладуть у хустку хрещеникам. А ті возьмуть та й ідуть далі.

Хрещеники цілий день так ідуть, що й хата не зачиняється. Вечеру хрещеники повинні нести тому, що на тім світі мати хрещена буде ціх же хрещеників годувати тею вечерою; а хто неносить, то не буде чим їх годувать.

Великі парубки та дівки несуть вечеру тіко до найближчих; а після йдуть на цілий день на лід. Там вони колядують, готуються до вечірніх колядок, вибирають „березу", дівчата — окроме, а хлопці — окроме. „Березою" той може бути, котрий найбільше знає колядок і найкраще колядує; то то буде його повинність — розпоряжатися колядками, котру співати, і стежити за порядком. Та ще треба вибрати „міхоношу", що носитиме коляду, яку люди за колядку винесуть. На „міхоношу" вибирають того, хто не вміє гарно колядувать.

Як ще на дворі видко, то ходять колядувать маленькі дітки, а зовсім маленьких несе мати чи батько. А як смеркає — йдуть більші колядувать. А коли добре смеркне, тоді йдуть дівки та парубки, ті й ті — окроме.

Підходять колядники під вікно й кажуть: „Пане-господаре! благословіть колядувать!". З хати хто-небудь одказує: „Колядуйте". Тоді колядують. Як переколядують, „береза" й каже: „Добривечир, пане-господаре! з Різдвом поздравляєм! Дай Боже весело це свято провести, в щасті і в здоров'ї, і другого дочикати. А ви, хлопчики, скидайте шапочки! а ви, дівочки, скидайте віночки! та кажіть: „Дай Боже". І всі голосно з протягом гукнуть: „Дай Боже!". Колядникам виносять книші, калачі, паляниці, гроші.

Колядують усеньку ніч до дня — по селі, по-під вікнами. Деякі господарі запрошують до хати вечерять. Тілки, колядники вечерять не сідають, а стоячи вечеряють, шоб швидче.

Крім колядників у кожній хаті колядують куми, родичі, то-що. (Записала С. Терещенкова).

(1905. Колодисте). Як прийде Різдво, то ввечері першого дня збираються колядники і ходять-колядують попід вікнами у добрих людей. Прийдуть — і одспівають, ну, отаку колядку:

Нова рада стала,
Як на небі хмара;
Над вертепом звізда ясна
Весь світ осіяла.
Пастушки з ягнятком
Пирид тим дитятком
На вколінця упадають,
Бога вихваляють.
„Ой Боже, наш, Боже!
Ти, небесний цару!
Даруй літа щасливії
Ти, наш господару"

І от як пириколядується під вікном яка-нибудь колядка, то кажуть так:

„Добрий вечир, пане-хазяєве! поздоровляєм вас с цим світлим празником, Рожиством Христовим, з миром покорним, з добрим здоров'ям. Та виносьте ковбасу, бо хату рознису! виносьте книш, бо впусьцю у хату миш. Та там на полиці у куточку — лижить п'ятак у куточку (*А. Кр.*: платочку?); казала мати, щоб колядничкам дати".

І тоді виносить хазяєн паляницю або калача і стоїть за порогом. І тоді виходить із гурту самий „береза", і підходить до хазяїна, і скидає із голови шапку, і бере у руки паляницю од хазяїна з рук. І диржить у руках, і каже так: „Як цей дар божий ґрешний та ви-

лишний, шоб такий був наш пан-хазяїн гречний та вилишний — пирид панаме, пирид государамс, і пирид віськом государським, пирид миром хрисьтіянським... А ваша річ, колядничкі! знімайте шапочки та кажіть"... І як скаже слово: „та кажіть!" — і тоді усі разом крикнуть, у оден голос: „Даайй Боже" (Записав Ів. Лисак.)

(1892. Вар. із с. Пальчика, 30 верстов на південь од Звиногородки.). „День Добрий, пане-хазяїне! Поздравляєм вас з сим празничком, Рождеством Христовим. З миром, спокійно, дай Боже діждать будущого Богоявленія!" Беручи хліб, що дає господар, береза промовляє далі: „Який сей хліб гречний та величний, — щоб був такий пан-хазяїн гречний та величний, — перед панами, перед государями, перед віськом государським, перед миром християнським. А ви, колядничкі, скидайте шапочки та кричіть: Дай Боже... (усі гукають разом з ним: „дай, Боже!") ці святочки опровождать, та й других діждать". (Записав С. Єфремов од Левка Кордюченка, 13 літ) [1]).

(1905. с. Колодисте). І це робиться під кожную хатою.

І як кончили колядувати, тоді ідуть по порадку „берези", — значить так, як скаже береза: до кого іти на „забір", то єсть на баль. А таке ж бо у самий перед ідуть до „берези". І це буває там парубків п'ятнадьцять або і більш, то то повинин кожний пропити одну читвиртину горілки ниприміннo. То цеї халазії хватить на цілі святки! І ше так буде, що й декотрому і голова на двоє од цеї халазії (Записав Ів. Лисак).

г) ДРУГИЙ ДЕНЬ СВЯТ.

(1926. С. Попівка).

На другий день свят, — рано жінки попорають коло печі, а чоловіки коло худоби, та й ідуть до церкви. І кожне несе старцям книші, калачі, паляниці й инче. В цей день неодмінно треба дать бідним коло церкви, що хто може, бо коли людина по смерти попаде до пекла, то Матер-Божа покаже це, шо було дано, і випросить у Спасителя ключі од пекла й випустить ті душі.

Після церкви йдуть до хати. Обідають і частуються, як і в перший день.

По обіді діти несуть вечеру далшим родичам, а потім ідуть спускаться на санках з гори.

Дівки та парубки зносять до одної хати коляду, яку позалишали були в різних хатах, перелічують, шукають покупця. Колядницький хліб купують дуже дешево бідні вдови та инчі. На ці гроші купують що-небудь до церкви, а частину парубки залишають, щоб „запить колядку", купивши горілки півтора гока. А дівки куплять собі на спогад по лянничці.

Чоловіки й жінки — йдуть з вечерою до кумів, одні до других, і гостюються та колядують до пізньої ночі.

---

[1]) В відділі колядкових (та й щедрівних) текстів ми побачимо ще й инчі варіянти цього привітання. *А. Кр.*

Жінки й чоловіки так само провадять і третій день. (Записала С. Терещенкова).

(1905, С. Колодисте):

На Різдво, там на другий день чи на третій, чепляє дівка парубкові хустку, «колодку» Див. ст. 199, примітка (*А. Кр.*) [1]).

д) РІЗДВЯНІ ГРИЩА ТА ЗАБОБОНИ.

Од Різдва до Нового року дівчата збираються на льоду, ковзаються і співають цілий день. А хлопці на льоду „хургаються". Хурґало робиться так: забивається в лід та заморозюється кілок; на кілок накладається колесо од воза, до колеса прив'язують дуже довгу тичку, до тички сані-самотужки. Потім два парубки кілками колесо крутять, а на сані сідають по чотирі парубки, і воно силно швидко крутиться. Дівчата не сідають хурґаться, бо иноді сані одірвуться, — то ті, що хурґаються, дуже далеко одлітають.

Співи — по всьому селі, бо робити нічого не можна. Бо хто що зробить, то все те окошиться на дітях, що будуть родиться, або на худобі. Ну от, коли рубать святками, — то дитина народиться така, що в неї будуть наче поодрубувані палці, вуха; або це буде у ягняти, теляти. Коли що крутить святками, то покру'тить ноги, руки палці. Шить — то очі позашиваються. Як сніпки в'язать — то буде по шість палців у дітей на руках. І инче таке буде.

Од Різдва до Водохреща не можна бачить веретена, щоб не бачить гадюки літом. Через те веретена виносять перед святками на горіще.

Тяжкий гріх, щоб на святки зоставалася сирова пряжа: починки, клубки, мотовилники, бо відьми тіко цим і пособляють собі: по сирові[й] нитці підіймається на небо та й забирає зорі. А тому це все до свят поперуть і позолять.

Усі вечері од Різдва до Водохрища звуться: „Святий вечір". (Записала С. Терещенкова).

---

[1]) Дівка парубкові чепляє «колодку» і на масницю, як іще побачимо далі. *А. Кр.*

XIII.
КОЛЯДУВАННЯ І КОЛЯДКИ.

(1892–1926)

Колядувати в нас починають, відколи зайде піст-Пилипівка (15 нб. ст. ст.). У Пилипівку жіноцтво, як пряде чи шиє, то не співають будь-яких пісень, а колядують собі. Позбираються люди на якийсь празник чи, там, празничок, вип'ють, закусять, — і колядок поспівають. Завчаються колядок і хлопці і дівчата, щоб знати добре співати попід чужими вікнами, як прийде Різдво, „Святий вечір".

В північній Україні, з-осібна в Київі на його передмістях, колядники ще й перед Різдвом у Пилипівку ходять колядувати до чужих людей. Найперше — на Варвари (4 грудня). Співають тоді й осібну колядку на Варварину похвалу:

Яко благодати
Єсть на світі мати,
Варвара прекрасна,
Всьому світу ясна:
Мучилася за Христа,
За небесного творця.
Бога Тройцю познала
І три вікна создала.
Отець її не злюбив
Та й в темницю посадив:
Мучся, мучся [1]), Варвара,
Три вікна создала [2]).

Міні не відомо, щоб таке святкове ходіння з колядками на Варвари одбувалося десь у нас на Звиногородщині. Навпаки, навіть у Пальчику, де на Варвари буває „храм" (бо церква — во ім'я св. Варвари), не ходять у таке свято колядувать попід вікнами. В самому ж циклі різдвяних колядок згадують у нас і Варвару, та й то частенько, дарма що в її день з колядками не ходять.

Знов же так само: у Київі ходять колядувать і на „зімнього Миколи" (6 грудня ст. ст.) [3]), і є спеціяльні колядки з його ім'ям. Ось та колядка, що з нею колядники ходять у Київі по хатах на „зімнього Миколи":

Ішов Миколай
Лужком-беріжком
Святий Миколай,
Лужком-беріжком.

[1]) Вар. „Сиди, сиди"

[2]) Записав колядку цію М. З. Левченко у Київі на Солом'янці. Варіянти на Звиногородщині див. у нас № 26 (із с. Шостакової), № 38 (з Гусакової), № 56 (з Попівки).

[3]) Літній Микола (9 травня) колядок не знає.

А на встречу йому
Ідуть три жиди.
Святий Миколай,
Ідуть три жиди.
А то не жиди,
То паші (вар. „руські") діди.
Святий Миколай,
То паші (вар. «руські") діди.
Ішов Миколай
На Сіонську горку.
Святий Миколай,
На Сіонську горку.
А на тій горі
Церковка стоїть.
Святий Миколай,
Церковка стоїть.
А в тій церкві
Три гроби стоїть.
Святий Миколай,
Три гроби стоїть.
А в першім гробу —
Діва Марія.
Святий Миколай,
Діва Марія.
А в другім гробу —
Сам Ісус Христос.
Святий Миколай,
Сам Ісус Христос.
А в третім гробу —
Сам Миколай.
Святий Миколай,
Сам Миколай.
На Діві Марії
Свічі палають.
Святий Миколай,
Свічі палають.
Над Ісусом Христом
Ангели поють.
Святий Миколай,
Ангели поють.
А над Миколаєм
Роза розцвіла.
Святий Миколай,
Роза розцвіла.
А з тої рози
Вилетів пташок.
Святий Миколай,
Вилетів пташок.
А то не пташок,
То Божий синок.
Святий Миколай.
То Божий синок [1]).

На Звиногородщині в колядках св. Микола згадується часом [2]), але щоб де у нас ходили на зімнього Миколи колядувати по-під вікнами, про такий звичай я не знаю.

Одно слово: справжнє празникове колядування для добрих людей одбувається допіро Різдвяними святками, а в Пилипівку колядують лиш для себе, серед своєї роботи, або в своїй кумпанії, по-хатньому, по домашньому. І в самому тексті колядок, коли їх співають Пилипівчаним постом, часом роблять деяку одміну проти колядування Різдвяного. От про колядку „Ой рано-рано кури запіли" Іван Лисак, записуючи її в Колодистому, завважає, що до неї „послі кожного стиха припів" буває не однаковий: як перед Різдвом, то „Ой дай Боже", а як на Різдво, то „Святий вечір".

Записані колядки із Звиногородщині маю я такі:

а) 1892 р., із села Пальчика, 30 верстов на південь од Звиногородки, на східньому боці ріки Тікича, записав С. О Єфремов. Тепер він ординарний академик, а тоді ще школярував.

б) 1892 р. із села Шостакової, верстов 20 на південь од Звиногородки, з західнього боку Тікича. Записав С. О. Єфремов.

[1]) Записав М. З. Левченко у Київі на Солом'янці.

[2]) Пор. № 56 (запис із с. Попівки), де св. Миколай згадується поруч Варвари. Та ще див. таку саму щедрівку з Гусакової (№ 25), що швидче скидається на колядку, ніж на щедрівку.

в) 1897-1898 р., із села Гусакової, верстов 12 на півд.-зах. од Звиногородки. Записував гурт людей: Ол. Панасевич (пор. у нас ст. 4), та Вас. Рожанський, та ще инчі. Колядки ці переважно церковно-слов'янського характера з важкими церковно-слов'янськими словами, мало зрозумілими для колядників. Через те, хоч Ол. Панасевич з товаришами сам записував і геть точно, та тексти сами-собою виходять дуже покалічені, покручені. Котрі колядки складено простою мовою, ті — добрі.

г) 1905 р., з села Колодистого, верстов 23 на південь од Звиногородки, на захід од ріки Тікича. Записував Іван Лисак. Це найпопулярніщі на Звиногородщині колядки, — і я їх тут у книзі публікую на найпершому місці.

д) 1926 р., записи С. М. Терещенкової в селі Попівці, верстов десять на захід од Звиногородки (пор. ст. 85 і ст. 143). Коли їх порівняти з инчими давнішими текстами, то на їхньому тексті 1926 року слідно, що в якихсь 35—40 літ церковно-слов'янщина наших колядок встигла ще далі покалічитися. Приміром, замість „Богъ на землю сниде" вже співають: „Бо на землю сніг іде" (№ 46), а де співалося про Діву Марію, що вона Христа „питає сосцы своими зъло драгими", там тепер співають щось зовсім неподобне: „питає Сусу своєму зілля драєму" (№ 52). *А. Кр.*

I.
У СЕЛІ КОЛОДИСТОМУ.

(Записав Ів. Лисак).

(1905)

Колядувать начинають аж із 15-го ноябра — аж по 31-го декабра. А ходять з колядками під вікнами на Різдво. А як ото 6-го генвара стріляють на Ордані (як ото-саме піп стрімляє христа у воду, та ото стріляють). — то то старі люди кажуть, що то як стріляють, то то „прогонять колядку геть-далеко, аж у ліс на дуба". І тоді вже, од того врем'я, колядувати Господе сохрани! бо тоді вже гріх ниспокутуваний, аж до самих Пилипівчаних запуст! Аж на первий день Пилипівки можна знов колядувати [1]).

1) Нова рада стала (див. ст. 214; вар. № 43, з Попівки).

2) (Вар. № 19, з Пальчика, та № 29 з Гусакової).

Видить же Бог, видить творить, [2])
За що мир погибає, —
Архангила Гавриїла
В Назарет посилає.

Благовісний в Назареті, [3])
Стала слава у вертепі.
От, прикрасний граде Вихлиїме!
Отверзи врата їдема.

[1]) То то вже, як застріляли колядку на дуба, тоді вже треба учитися висьнянок усяких, щоб уміти, як прийде піст сьвятий. *Ів. Л.*

[2]) Зам. „Творець" Таких покалічень у колядкових текстах буває взагалі багацько. Все таке зазначати я не стану. *А. Кр.*

[3]) В перволисі: „в Назарета", як спомин про первісний текст: „Благовісний Назарете!" *А. Кр.*

[Не заходить ясне сонце
От дівичеського ложа] [1]).
Та звізда ясна осіяла,
Тром царам путь показала. —
От перший день трої-м цару
Нисуть Христу дару,
Нисуть смирну, злато і кадило,
Христу дари приносяще.
Та Ирод барзе засмутився,
Що Сус Христос народився.
Слуги свої розсилає,
Христа вбити шукає.
А ни знайшов Христа вбити, —
Звилів дітей вигубити
У трох літах, і лижащих
Ни видів пощадити.
Та Ирод діти забиває,
Матка з жалю умліває,
Плаче плач Охлиїма
По чадах своїх маленьких:
„Як же міні ни плакати?
„Я ж пичалпая їх мате!
„Я за ниме пичалюся,
„Я по їх ридаюся.
Та піде Ирод аж до гаду
До Люципира на пораду,
А ми цей день висилімся,
Рожеству поклонімся.

* * *

3) [Пор. вар. з Гусакової, № 31].
А вскри[к]нули анголи
На нибисах согласно,
А ви, людіє, на зимлі
Пойте пісьню прикрасну:
Царіє! вдарте во струни,
Возіграйте, князі, во труби!
Христос раждається — славіте,
Язици, розумійте,
Яко с наме Бог! яко с наме Бог!
Ступив ангел з ни[би]са,
З виликого совіта.
Знаменіє всім дає
У послєднії літа.
Царіє! вдарте во струни,
Возіграйте, князі, во труби!
Христос раждається — славіте,
Язици, розумійте,
Яко с наме Бог! яко с наме Бог!
Приймн вусла, Давиде,
Та возіграй, пророку!
Яко пророк возіграв,
Шедче предче живота:
Царіє! вдарте по струни,
Возіграйте, князі, во труби!
Христос раждається — славіте,
Язици, розумійте,
Яко с наме Бог! яко с наме Бог!
Познай нинє, Гедеон,
Як твоє руно востече:
Христос з Дєви родився —
Всю твар собі превлече:
Царіє! вдарте во струни,
Возіграйте, князі, во труби!
Христос раждається — славіте,
Язици, розумійте,
Яко с наме Бог! яко с наме Бог!
Пастеріє! біжить коч,
А оден коч другому [2]),
Взявше в руки баранця,
Несуть ік Рожденному:
Царіє! вдарте во струни,
Возіграйте, князі, во труби!
Христос раждається — славіте,
Язици, розумійте.
Яко с наме Бог! яко с наме Бог!

* * *

4) [Пор. вар. з Полівки, № 46].
Вдарте в усла сьміло!
Висилися, Діво!
Вже Сус Христос із дівиці
Взяв на себе тіло.
Анголи пристали,
Так йому співали:
„Слава [в] вишніх, мир на землю"
Голосом воздали
Матка сповивала,
Так його й витала,
Свого сина рожденного
Царем називала.
Ирод засмутився,
Що Бог народився,
Думав Ирод, що Бог прийде
Царства одбирати.
Ти, Ироде-враже,

---

[1]) Ці два рядки додаю за варіянтом з Гусакової. І взагалі треба мати той Гусаківський запис на увазі. *А. Кр.*

[2]) Це написано зовсім читко. Звичайний варіянт: „Пастиріє біжать скоро, Один ко Другому". (Див. прим. у Чубинського, т. III, 1872, ст. 340). *А. Кр.*

Всяке тобі скаже:
Діявол ти на вік вічний!
Бог зиламе з'яже.
Возіграй, Давиде:
Бог на землю прийде,
Од Сиона до коріня
Син Марії прийде,
А Рхиля ридає,
Плаче, умліває:
Вона своїх штирох синів
Мертвих доглядає.

* * *

5) [Пор. дещо в № 27, з Гусакової та в № 47 з Попівки].
А в Риму, в Риму
У Віхліему
Радуйся, радуйся, земле,
І то єсть бог же й народився! [1])
Стали гадати,
Яке мня дати.
Радуйся, радуйся, земле,
І то єсть бог же й народився!
Дали йому мня
Сьватого Питра.
Радуйся, радуйся, земле,
І то єсть бог же й народився.
Діва Марія
Ни возлюбила,
Ни восхвалила.
Радуйся, радуйся, земле
І то єсть бог же й народився.
Стали гадати
Яке мня дати,
Радуйся, радуйся, земле,
І то єсть бог же й народився.
Дали йому мня
Сьватого Павла.
Радуйся, радуйся, земле,
І то єсть бог же й народився.

* * *

6) [Пор. вар. з Пальчика № 21, з Гусакової № 32, з Попівки № 48],
Ісагія наша сі'я [2]),
Ой, що Дєва породила сина.
Днесь младенца і спервенца,
Ім'я йому Імануіл.
Да нарикуть йому ім'я Ісус:
Той Бог спасе людей от гріховних спокут.
Всі собирімся, падше, поклонімся
За нім, за нім крест возбранім.
А враг темний тужить верно,
В Рагуїлі своєя сили
Зложил зависть, зависть і ненависть
Ироду-цару.
Шедше трої-м цару, нисущи-м дару,
Звездою взрелі, которої мелі,
Мір проводящє, в вертеп поспішащє,
Де потребу імелі.
Шедче во храмину, впали на коліна,
Дарію дали, цара ввидали:
„Радуйся, цару, приносящим дару!
Ми с тобою царствували" [відає:
Ангел во сні возвіщає, ції слова по-
„До Ирода ни йдіте, свої доми возбратіте."
Ирод поруганий, барзе розгніваний
Вилів дітей забивати, звилів їх побити,
Камінним сплавити
Чотирі-на-десять тисяч.

* * *

7) Іде звізда чудно
З восток на полудьньо,
Над вертепом сіяє.
Тром царям путь являє.
Шедше тріє цари,
Нисуть Христу дари.
Ірод їх спригласил.
«Куда йдете?» іспросил.
Отвічавше йому:
„Ми ідем к Рожденному" —
— „К Рожденному ідіте —
І мне возвістіте." —
Ангел сострічавше,
На путь наставлявше:
„Другим путьом ідіте,
До Ірода ни йдіте".
Волхви возвративше,
В Ирода ни бивше.
І спять возвративше,
Ни горше трудившися.
Слава Ті — рожденном[у],
За всіх умоленном [у],
Спасет Бог человека
От нині до вєка.
Аще поклонюся,
Пред Царем смируся,
Чаю в небі бити,
З Ним до віка жити.

* * *

8) [Пор. вар. із Шостакової № 25 та з Попівки № 51].
Народився Ісус Христос, народивсь,
Который нам небо й землю просвітив,

[1]) В инчих записах: „бог живий народився". *А. Кр.*
[2]) В Колодистому-таки кажуть, що колись співали: „Ісаія – внуши сиє".

На Ордані тихо вода стояла,
Там Причиста свого сина купала.
І скупавше у шовкове сповила,
А сповивше у васильки вложила.
Десь взялося із схід сонця три царі,
Та пренесли Сусу Христу три дарі.

Ой їден цар божим миром мирував,
А другий цар Сусом Христом називав,
А третій цар золотую квітку дарував,
То ж ни квітка, то ж божее рожество,
Всьому миру на цім світі радосно.

[Кінець цієї співанки, з'язаний не з чим як саме з Різдвом, добре свідчить сам собою, що не тілки у нас на Звиногородщині, ба й будь-де, вона справедливо співається як колядка, а не як щедрівка. У Чубинського одначе (т. III, ст. 449) її вміщено серед щедрівок (з Гайсинщини), — дарма що сам Чубинський трохи вище в тім самім томі (т. III, 320) подав її в відділі колядок. *А. Кр.*].

(9 [Пор. вар. з Гусакової № 35 та з Попівки № 52].
Світ змесленний днесь [ся] родить:
Бог от Дєви к нам приходить,
І його же—ієлія [1]) —
Причистая Дєва-Марія
Днесь раждає і питає
Сосци своїми, зело драгими.
Бог во шопє между скотє
Приславной нинє.
Тріє царі прославімо,
Со звіздою наслєдімо,
Нисуть злато, ливан, смирну.
На коліна упадають,
Що в пустині, славной нині [2]),
Поклон воздають.
Ирод злосливий воз'ярився,
Що Христос-цар народився,
Вилів слугам звєсця дати,
Царем пирсідським всюду іскати.
Младенца вбити, з світа згубити
Цара нового.

* * *

10) Согласний день прославився:
Ясна новина,
Де анголи поспівали
В божому дому.
Поють пісню пісньовую,
Поють пісню пісньовую,
А нам радость таковую,
Всем преблагою.
Причистая Дівиця,
Матко їдина,
Даруй же нам зимний рай
Во граді своем!
Чистая Дєва, раждай сина,
Чистая Дєва, раждай сина,
Яко люди на коліна,
Матька їдина!
Заграй же нам, цар-Давид,
На вусла сміло: Веселія спороспло,
Да все споняло.
Што за чудо, што з'являє,
Што за чудо, што з'являє?
Вертеп землю промишляє,
Нас потішає.
Падлецкой цар, падлецкой цар,
Падлецкой нинє.
Де Сус Христос народився
В яслах на сіні,
Де бидлята спочивали
[Де бидлята спочивали]
І до Бога поклон мали,
Ше й загрівали.

* * *

11) [Пор. вар. з Шостакової № 24 та з Попівки № 53].
Дивно, дивно по всім світі,
Що в Київі у повіті [3]).
Породила Діва сина;
Породила Діва сина
У яслині [4]), у пустині.
Сіном, сіном прикриває,

---

[1]) Поясняють, що „ієлія" — то „алилуя" (очевидячки, польське „аллєлюя"). *А. Кр.*

[2]) Живовидячки, треба було б написати: «славной Нені (= Матері)». *А. Кр.*

[3]) Слово „повіта" це те саме, що „повітка". Тілки ж коли порівняти цей рядок з № 8 та № 25, то можна б здогадуватися, що первісний текст був навіть чи не такий: „Дивне диво по всім світі, у шовкове оповите". *А. Кр.*

[4]) Виразно співають „у яслині", а не „у яскині". І так само в багатьох инчих колядках. *А. Кр.*

Сіном, сіном прикриває, —
Син до матки промовляє:
„Матко моя, ни лякайся,
Матко моя, ни лякайся,
Сина свого ни цурайся!
„Будь маткою ці дитині,
Будь маткою ці дитині,
Ни тай Христа у яслині!" —
Тяжко Христа потаїти,
Бо вже стали пісню піти
Усі анголи на небі.

* * *

12) [Пор. вар. з Попівки № 44].
Ой на[й]девнеє та парождения,
Божая сила!
Породила Діва-Марія
Божого сина.
Та вона його породила
І слід прикрила,
Щоб анголи ни узнали
Божого сина.
Та вони його як узнали,
Хтіли потаіть.
Мале дитя рожденнеє
Воздухом накрить. [голи]
Як послав Господь три ан-
З небес поюче,
Темної ночі, ясної звізди,
Христа славлюче.
Як литіло три анголи —
Пісьню співали,
Шо на Рожество Христове
Сади зацвіли.
Та не так тії сади цвіли —
Інійом пали;
Моліть Бога, християни,
Шоб ни запали!
Моліть Бога, християни,
Ше й малі діти!
Показало всякеє древо
Разнії квіти.

* * *

13) Днесь розсіяло
Сонце у вертепі;
Ісус лижить
В Давидовой шопі.
Земно тирпить
І дрожить.
Бог в своїх руцєх
Свєт диржить.
Ти, Ароне,
Святий чоловіче:
Сподобився їси
Со святиме жити.
Ой бил, бил,
В небі жил:
Со святиме ангеламе
Пісню запів.
Ти, Давиде, свої вусля
Строй, строй!
Во псалтирі і тимпані
Спой, спой!
Возіграй,
Восклицай,
І со святиме
Пісьню співай!
Місяць і сонце,
Весело іграйте!
Гори, холми,
Царя восхваляйте!
Гори, холми
І вся реки.
Моліте Бога
Всі чоловєки!
Причистая Дєва,
У Бога їдина, Ублагала ласки
У свойого сина.
Слава, слава,
Слава Рожеству!
На віки слава
Його Божеству!

* * *

14) [Пор. вар. з Пальчика № 23 та з Гусакової № 37].
Днесь поюще, купно іграймо,
Цара рожденного всюди восхваляймо,
Поюще, іщуще *),
„Слава во вишніх Богу" глаголюще.
Нігде тому та й не може статься,
Ой, що Ирод хоче царствоваться
Над Христом новорожденним, —
Младенець у яслах єсть положен.
Цар на осляті в Їгипет ступає, —
Ирод своє військо всюди розсилає,
Бил бе вбієн Цар нарожден,
От Марії Дєви днесь воплощен.
Ти, Царице, всюди єсть прислава!
Днесь раждає причистая Панна;
Бог во шопе между скотє,
Христос почиває, Бог во плотє.
Приступіте, братіє, до цього!
Послушайте розума, що єсьть до того!
Златиє квіти, которо квіти
На главах вінци, в небі биті.

* * *

15) Чи вдома, вдома
Бідная вдова?

*) = „і чтуще". *А. Кр.*

Славин їси, славин їси,
Наш Христе-цару, на нибиси!
Нимає вдома,
Пішла до Бога:
Славин їси, славин їси,
Наш Христе-цару, на нибиси!
„Ой дай же, Боже,
„Хоч три голочки! —
Славин їси, славин їси,
Наш Христе-цару, на небеси!
„Хоч три голочки
„На сироточки! —
Славин їси, славин їси,
Наш Христе-цару, на нибиси!
Іди ж ти, вдово,
Іди ж ти додому!
Славин їси, славин їси,
Наш Христе-цару, на нибиси!
Прийде до тебе
Аж троє гостей —
Славин їси, славин їси,
Наш Христе-цару, на нибиси!
Аж троє гостей,
Троє радостей —
Славин їси, славин їси.
Наш Христе-цару, на нибиси!
Ой їден гостю—
Ясне сонічко.
Славин їси, славин їси,
Наш Христе-цару, на нибиси!
А другий гостю —
Ясин місяцю.
Славин їси, славин їси,
Наш Христе-цару, на нибиси!
А третій гостю —
Дробин дощику.
Славин їси, славин їси,
Наш Христе-цару, на нибиси!
Замітай двори,
Застиляй столи!
Славин їси, славин їси,
Наш Христе-цару, на нибиси!
Клади калачі
З ярої пшиниці!
Славин їси, славин їси,
Наш Христе-цару, на нибиси!
— А чим хвали[ш]ся, —
Ясне сонічко?
Славин їси, славин їси,
Наш Христе цару, на нибиси!
„Ой як я зійду
В нидїлю рано –
Славин їси, славин їси,
Наш Христе-цару, на нибиси!
„Возрадується
„Весь мир хрещений,
Славин їси, славин їси,
Наш Христе-цару, на нибиси!
„До церкви йдучє,
„Свічі нисучє,
Славин їси, славин їси,
Наш Христе-цару, на нибиси! –
Чим похвали[ш]ся, —
Ясин місяцю?
Славин їси, славин їси,
Наш Христе-цару, на нибиси!
„Ой, як я зійду
„Пізно з-вечора —
Славин їси, славин їси,
Наш Христе-цару, на нибиси!
„Возрадується
„Ввесь звір у полі —
Славин їси, славин їси,
Наш Христе-цару, на нибиси!
„Ввесь звір у полі,
„Чумак в дорозі —
Славин їси, славин їси,
Наш Христе-цару, на нибиси!
Чим похвали[ш]ся, —
Дробин дощику?
Славин їси, славин їси,
Наш Христе-цару, на нибиси!
„Ой, як я зійду
„Тричі у маю —
Славин їси, славин їси,
Наш Христе-цару, на нибиси!
„Возрадується
„Жито, пшиниця —
Славин їси, славин їси,
Наш Христе-цару, на нибиси!
„Жито, пшиниця —
„Всяка пашниця —
Славин їси, славин їси,
Наш Христе-цару, на нибиси!

* * *

16) [Пор. вар. з Гусакової № 39 та з Попівки № 58].
Ой рано, рано
Кури запіли,
Ой, дай Боже! [1]).
А ще найранче
Пан Роман устав,
Ой, дай Боже!

[1]) Як [співають] до Різдва, то „Ой, дай Боже!" а як [співають] на Різдво „Святий вечір". Це послі кожного стиха припів. *Ів. Лисак.*

Пан Роман устав,
Лучком забражчав:
Ой, дай Боже!
„Вставайте, братя,
„Коні сідлайте! —
Ой, дай Боже!
„Та поїдимо
„В чистеє поле —
Ой, дай Боже!
„В чистеє поле
„На полованьня —
Ой, дай Боже!
„Ой там я пазнав
„Куну в дериві,
Ой, дай Боже!
„Куну в дериві,
„Дівку в терині.
Ой, дай Боже!
„Ой тобі, брате,
„Куна на шубу.
Ой, дай Боже!
„А мині, брате,
„Дівка до шлюбу.
Ой, дай Боже!
Добрий вечир!

[Дальша колядка, яку записав Ів. Лисак у Колодистому, вона по инчих місцях України не колядується, а щедрується (тобто співається допіро на Меланки під Новий рік) [1]). Таких колядок, що иноді перекочовують в щедрувальний репертуар, або щедрівок, що збігаються з колядками, ми ще побачимо далі не одну. Та от, кінець колодиської колядки № 18 (про „царівну-королівну") виходить у сусідньому ж так селі Шостаковій, як щедрівка (№15 серед друкованих нижче „Щедрівок").

А. Кр.].

17) Під дубиною, під зеленую,
Ой, дай, Боже!
Там ходив плужок вос[ь]миринную —
Ой, дай, Боже!
А за тим плужком [Павло] з батожком [2]).
Ой, дай, Боже!
Вийшов до його батинько його:
Ой, дай, Боже!
„Ой гори, синку, цю довгу нивку!
Ой, дай, Боже!
„Та насіємо жита-пшиниці —
Ой, дай, Боже!
„Жита-пшиниці, на паляниці,
Ой, дай, Боже!
„Ше й стожок гречки на варенички,
Ой, дай, Боже!
Ше й стожок вівса, та й колядка вся.
Ой, дай Боже!

* * *

18) [Пор. вар. з Гусакової № 40-41, та з Попівки № 59] [3]).
Ой, по долинах
Річиньки бринять —
Ой, дай Боже!
А по городах
Мачиньки цвітуть.
Ой, дай Боже!
Тудою ішла
Панна Оксана,
Ой, дай Боже!
Вирвала квітку
З макового цвітку:
Ой, дай Боже!
„Як би я така,
„Як цяя квітка —
Ой, дай Боже!
„То носила б я
„Срібнії ключі.
Ой, дай Боже!
„Одмикала б я
„Холодні льохи.
Ой, дай Боже!
„Набирала б я
„Солодкі миди.
Ой, дай Боже!
„Частувала б я
„Рокові госьці.
Ой, дай Боже!

---

[1]) Див. прим., у Чуб., т. III, ст. 465 (з Ковельщини), або т. III, ст. 450 (з Ушицького повіту, далекіший варіянт). *А.Кр.*

[2]) „Павло", чи „Панас", чи, там, „Іван", — хто є у хаті з малих дітей. *Ів. Л.*

[3]) Та ще див. серед колядок у Чубинського т. III, ст. 395. Окрім того див. у нас таки, нижче, в відділі вже щедрівок (№15, з Шостакової). *А. Кр.*

„Рокові гості,
„Ще й колядниченьки.
Ой, дай Боже! —
Як по воду йшла —
Як зора зійшла.
Ой, дай Боже!
Як з водою йшла –
Місяць зійшов.
Ой, дай Боже!
В сінички входить —
Сонічко сходить.
Ой, дай Боже!
В хаточку входить —
Аж пани сидять.
Ой, дай Боже!
Аж пани встають —
Шапки зіймають.
Ой, дай Боже!
Шапки зіймають —
Її питають:
Ой, дай Боже!
„Чи ти царівна,
„Чи королівна? —
Ой, дай Боже! —
„Я ні царівна,
„Ні королівна.
Ой, дай Боже!
„Отецька дочка,
„Як паняночка. —
Добрий вечир!

II.

КОЛЯДКИ В СЕЛІ ПАЛЬЧИКУ'.

(1892)

Колядок у с Пальчику' знають не гурт, менче ніж у с. Колодистому. Всі ті п'ять колядок із с Пальчика, що записав С. О. Єфремов, записав він з уст одніеї людини — од селянина Володимира Кравченка (було Кравченкові тоді, 1892 року, двацять п'ять літ). Декотрі з них — варіянти до тих колодиських колядок, що позаписував Ів. Лисак; тілки ж і в тих варіянтах є чимало своїх значних одмін. Село Пальчик — на східньому боці р. Тікича, с. Колодисте — на захід од Тікича, але це села близькі одно до одного: буде поміж ними, так верстов 8—9.

А. Кр.

9) [Пор. вар. з Колодистого № 2 та з Гусакової № 29].
Ой видить Бог, видить Творець [1]),
Що весь мир погибає,
Архангела Гавриіла
В Назарет посилає.
Благовіствуй в Назареті,
Стала слава у вертепі.
Ой прикрасний граде-Гофлиєме!
Отверзи нам двер Едема [2]).
[Не заходить ясне сонце
От дівинеського ложа].
Гирод велми засмутився,
Шо Христос-цар народився, —
Слуги свої розсилає,
Христа вбити шукає.
Не знайшов він Христа вбити,
Звелів діток погубити:
Острим мечем розсікає,
Кров невинну проливає.
Звізда ясна возсіяла,
Тром царям путь показала;
Ідуть тріє тії царі,
Несуть Христові дари:
Смирну, злато і кадило
Сусу-Христу приносили,
На колінка припадали,
Христа Бога величали.
Пішов Гирод аж до аду
Люциперу на пораду, —
А ми тому звеселімся,
Христу в ноги поклонімся.

* * *

[1]) Ця строфа співається, на початку, ще й так: „Ой видить Бог, видить горе". *С.Є.*
[2]) Цей стих співається ще й так: „Отверзи нам врата-двері". *С.Є.*

20) В Гофлиємі - граді торжество днесь.
Христос, цар і слава, родився во яслях;
Пастеріє служать, і янголи воспівають: } двічі.
„Слава в вишніх Богу і на землі мир".
Що віл же з ослятком від ясел ступили,
Пред рожденним Христом колінця склонили:
Радість християнам і печаль ироділнам, } двічі.
Що скот безсмисленний познали Творця.
Сам зволив узяти тіло на себе,
Даби відкупити грішне[є] серце,
Гріха свободити і од ада іскупити; } двічі.
Всі в рождествї Твоїм востренетали.
Ликуйте, пророці, і ви, патриарсі,
І ви-правовіри, і ви всі святії,
Що наша свобода — з племени Давида, } двічі.
Свобода нам — Христос, з рождеством своїм.
Гирод мерзке серце та й не укротив,
Єгда тріє царі о Ісусі реша:
„Младенець – рожденець єсть у яслях положений. } двічі.
Той цар над царями, Бог і чоловік".
Єгда услишавше, воєнних послав
В[о] град Гофлиєм младенців ізбити:
Тож Гирод прелютий не пощадив дітей малих, } двічі.
Ще й сина своего любезнійшого.
І ми, правовіри, усі поспішаймо,
Рожденому Христу честь - хвалу воздаваймо, —
Царю і владиці да воспойте, чоловіці: } двічі.
„Слава в вишніх Богу, і на землі мир!"
Кий язик возможе Тебе восхвалити?
Дай же, Христе царю, Тебе прославити,
На віки вічнії дай услишать те пєніє } двічі.
Од янгола в небі во віки віков.

* * *

21) [Пор. вар. з Колодистого №6, з Гусакової №32, з Попівки № 48].
Ісаія наша сія,
Що та Дєва породила сина,
Днесь первенця і младенця,
По вік його Мануїла.
Звеселімся: днесь ісполнися
Твоя мова о Христі слави;
Се Дєва во чреві на радощ Еві [1])
Зачне і родить Сина.
Нарекут йому теж ім'я „Ісус", —
Да спасет Бог люди своя од гріхів і покут.
Всі торжествуймо, духом нарікуймо:
Прийде до нас днесь Месія.
Ой чудо, чудо — земля світові,
Цар цареві, господь господеві
Се спрежде віка роди чоловіка, —
Днесь родився і умертвився.
Чудна новина: Бог-отець сина
Ізволив послати за нас страждати.
Хто ж облінився і не поспішився
Днесь його витати?!
— А де ж теє Отроча? — Ой там, де звізда.
А хто ж він такий? — Христос, цар слави.
Всі соберімся, паче поклонімся,
Бо од його крепость взяли.
Тріє царі несуть Христу дари.
Стали їх питати, орудувати:
— „А куди ви йдете? Шо ви несете?"
Вони стали повідати:
„Ідемо к царю". — „А к которому?"
„Котрого знає весь світ". — „Його тута ніт.
Ой ви ідіте, поклон несіте,
І ви міні возвістіте".
Вшедше во храмину, впали на коліна,
Царські дари цареві дали.

[1]) Записано, як одне слово: „на радощеві". *А. Кр.*

„Радуйся, царю! даєм ті дари,
Щоб з тобою царствувати!
Ангель во сні возвіща, тії слова повіда:
„До Гирода не йдіте, і не возвістіте",
Гирод поруганий, велми розгніваний,
Велів дітей забивати.
Не можна знати, як би і сказати:
Плач великий, бо жаль малих дітей.
Звелів побити, в пламені спалити
Чотирі-на-десять тисяч.
Ангель во сні возвіща, тії слова повіда:
„Не плач, Рахиль-мати, по своїм дитяті:
„Будуть твої діти царствіє іміти
„Во Сіоні праведному.
І ви, людіє, тром царям пойте;
Де родивсь Христос-цар, там торжествуйте.
Радуйся, віро [1]): люба й а віро, } двічі.
З надеждою во віки!

* * *

22) [Пор. вар. з Гусакової № 36 та з Попівки № 49].

Дар днесь пребогатий
От небес сойде.
Яко капля каплющая, } двічі.
На землю спаде.
Бог од Діви плотію
Днесь рождається,
Ясно-зрачно в темную ніч } двічі.
Всюди сіяє.
Яко небо второе,
Вертеп показа,
Де во яслях, де во Божиїх } двічі.
Младенець лежа.
„Слава в вишніх Богу" —
Нумо, співаймо!
Рожденного-Безсмертного } двічі.
В яслях витаймо!
На свірелі пастирі
Пісню голосять,
Тріє царі тріє дари } двічі.
Богу приносять.
І ми усі вірні
Дар принесімо,
Рожденному-Безсмертному } двічі.
В руці вдадімо.
Бог днесь низпослав
Духа святого,
В виді крилів голубиніх } двічі.
Низходящого.
Дай же нам, Христе,
Тебе витати,
І з Тобою в царстві Твоїм } двічі.
Во віки жити.

* * *

23) [Пор. вар. з Колодистого № 14 та з Гусакової № 37].

Днесь поюще, купно іграймо,
Царя рожденного ми всі вихваляймо,
Поюще і ликующе,
„Слава у віки" глаголюще.
Ніхто [*А. Кр.*: Ирод?] не схоче сього і [з]стати:
Вже днесь ісхоче миром царствувати
Над Христом, над врожденном,
Младенцем у яслях положенним.
Ти, Царице, всюди всеславна;
Вже днесь раждає пречистая Панна,
А в вбогій топі днесь, де скоти,
Христос спочиває у плоті.
Ой да й Йосип та й обручник Дєви –
Услишавше од ангела жива:
Поіми Отроча і Матір його,
Біжи, біжи во Єгипет од проклятого!
Цар на осляті в Єгипет ступає,
Ирод своє військо [вигоди відсилає.
Бил би убієн цар нарожден,
Од Марії-Дєви днесь воплощен.
Приступіте, братія, до того,
Послушайте разом, бо вже є готові
Златії квіти, з которого кміти (?)
На главах вінци днесь підбиті.
(Записав С. Єфремов 1892).

III.

КОЛЯДКИ З СЕЛА ШОСТАКОВОЇ

(1892)

Село Шостакова — близесенько с. Колодистого, верстов три-чотирі, і лежить так само, як с Колодисте, на захід од р. Тікича. Колядки, що записав С. О. Єфремов у Шостаковій року 1892-го, одспівала колядниця Лекера Маєвська, і було їй тоді 16 літ. *А. Кр.*

---

[1]) „Радуйсь, офіро". *А. Кр.*

24) [Пор. вар. з Колодистого № 11 та з Попівки № 53].

Диво, диво по всім світі,
А в Київі на повіті
Породила Панна сина
І в яслині положила.
Сіном, сіном простеляє;
Син до матки промовляє:
„Матко ж моя, не лякайся
І дівицею вбирайся;
Будь маткою сі[й] дитині,
Не тай Христа у яслині".
Трудно Христа утаїти:
Почали янголи пісні піти.
Як янголи виспівали,
То й пастушки услишали:
Ісус Христос народився,
Нам на землю з'явився.

* * *

25) [Пор. вар. з Колодистого № 8 та з Попівки № 51].

На річці Ордані тиха вода стояла,
Діва Марія свого Сина купала.
Скупавши, в толокно сповила
І [сповивши. *А. Кр.*] в яслині положила.
Над [о]тими яслами сірі воли стояли,
Божим духом дихали [1]).
До схода-сонечка приїхало три царі,
Привезли Йому [аж] три дари;
Перший же цар — Сусом Христом наймену-
вав,
Другий же цар — дарою подарував,
Третій же цар — квіточкою найменував.
Се тая квіточка — пресвітлий день Різдво,
Щоб усьому мирові хрещеному було ра-
дісно.
Розвеселися, пане-господаре, в свому дому,
Як янголи в своїм убранню.

Я вже був згадав (ст. 222), що Чубинський, подавши цю колядку попереду як колядку-таки (т. III, ст. 323), потім умістив її — знов серед щедрівок (т. III, 449, з Гайсинщини). У нас на Звиногородщині це тілки колядка, не щедрівка. А от дальша колядка з Шостакової (№ 26) про те, як будовано церкву з трома вікнами, в одній своїй частині іде в самій-таки Шостаковій ще й як щедрівка:

26) [Пор. вар. з Київа, ст. 217, з Гусакової № 38 та з Попівки № 56].

Пресвята Варвара
Церкву збудувала. —
Славен, ясен
Ісус Христос на небесі!
Із трома верхами,
Із трома вікнами.
Славен, ясен
Ісус Христос на небесі!
А в перше віконце
Сходить ясне сонце.
Славен, ясен
Ісус Христос на небесі!
А в друге віконце
Сходить ясний місяць.
Славен, ясен
Ісус Христос на небесі!
А в третє віконце
Дрібен дощик іде.
Славен, ясен
Ісус Христос на небесі [2])!
А із того дощу
Бистра річка бігла.
Славен, ясен
Ісус Христос на небесі!
Сперичався Петро
За землю й за небо, —
Славен, ясен
Ісус Христос на небесі!
Що земля велика:
Гори та долини,
Славен, ясен
Ісус Христос на небесі!
А небо маленьке
Усе та рівненьке.
Славен, ясен
Ісус Христос на небесі!

---

[1]) Пригадую варіянт: „І на Бога своїм духом дихали". *А. Кр.*

[2]) Середню частину цієї колядки, як у нас наперед згадано, трохи змінюють і щедрують перед Новим роком. Див. у нас нижче в рубриці: „Щедрівки" № 4 (запис А. Метлинського бл. 1850 р.), № 14 (с. Шостакова), № 26 а (с. Гусакова), № 37 (с. Попівка). *А. Кр.*

IV.

КОЛЯДКИ З СЕЛА ГУСАКОВОЇ

(1897–1898).

Село Гусакова, верстов 12 на півд.-захід од Звиногородки, лежить на тім битім шляху (колись поштовому), що веде од Звиногородки — через Вільхівець та Гусакову — до містечка Тального і, далі, аж до Гуманю. Тут колядки записувала 1897-1898 року ціла кумпанія шкільної молоді, що поприїздили додому на Різдвяні святки. Окрім Ол. Панасевича (що за нього в мене була не раз уже згадка) записував Вас. Рожанський (колядок з десятеро) та потроху В. Саббатовський та Гр. Оксененко та Марта Кислинська.

Як перейшли ті записи до моїх рук, я познаходив у їх текстах чимало чого непевного, не розбірного. Видко було: і сами колядники не добре розбирали те, що співали, і записувачі не все те розуміли, що записували. Через те я в найближчий ярмарковий день вийшов у Звиногородці на базар та й напитав старенького чоловіка з Гусакової, що прийшов до міста побазарювати. Закликавши старого до себе, я попрохав його переслухати всі колядкові записи з Гусакової, котрі міні було дано. За його допомогою пощастило міні розібрати деякі поплутані стихи та й повиправляти їх на добре. Та ще й сам я записав од нього прегарну колядку, чисту пастораль (№ 28). Її я потім чув іще й у Смілчинцях, од „шляхтича" Ісака Кулінича.

27) [Пор. вар. з Колодистого № 5 та з Попівки № 47].

Добрий вечір тобі,
Пане-господару!
Радуйся, ой радуйся, земле,
Син Божий народився.
Первий буде празник
Святого Василя.
Радуйся, ой радуйся, земле,
Син Божий народився.
Другий буде празник
Святе Водохрища.
Радуйся, ой радуйся, земле,
Син Божий народився.
Накривайте столи
Та ше й келеймами.
Радуйся, ой радуйся, земле,
Син Божий народився.
Та кладіте калачі
З ярої пшениці.
Радуйся, ой радуйся, земле,
Син Божий народився.

* * *

28) [Записав *А. Кр.*].

Щасливії часи віка
Отнині настали,
Которії пришедшії
Оддаль — дочекали:
Де Йсус Христос
З Діви народився.
Збіралися пастушкове
Шопу оглядати:
Побачили Христа в яслях —
Хтіли дарувати:
„Ходім! поймім
Йому по козлята!"
А одному не достало
Піймати козлятко, —
Бігаюче, шукаюче —
Та й піймав ягнятко.
Іде, несе,
Витає дитятко:
„Прийми, цару нарожденний,
„І моє убозтво!
„Прийми — возьми ти од мене
„Яке єсть худозтво.
„Прийми! возьми!
„Яко твоє бозтво. —
На дарунках не достало —
Стали приграватн,
То на дудки, на пищалки
Скочма вигравати!

„Трай - рам! дай нам
„Тебе оглядати!"
— Ти, Йосефе старесенький,
Просю, не смутися:
Поколиши мале дитя,
Возьми, не лінуйся!
„Гай - гай! люлі!
Од плачу гамуйся!"
Нехай буде слава Отцу,
І Отцу і Сину,
Нехай буде слава Отцу,
І Отцу і Сину,
На віки віків
І Святому Духу!

* * *

29) [Пор. вар. з Колодистого №2 та з Пальчика № 19].
Видить же Бог, видить Творець,
За что мир погибає, —
Архангела Гавриїла
В Назарет посилає.
Благовістить в Назареті,
Стала слава у вертепі.
О! прекрасний граде-Віфлеєме!
Отверзай врата едини!
Не заходить ясне сонце
От девического ложа.
Звізда ясна возсияла,
Трьом царям путь показала.
От, перші тріє царі
Несуть Христові дари:
Леван, смурну і кадило
Христу Богу приносяще.
А пришедше у храмину
На коліна впадають,
На коліна упадають,
Христа-Бога звеселяють.
Ірод сьому смутился,
Що Христос-цар родився, —
Сказав слугам своїм,
Христа вбити шукає!
А не нашол Христа вбити, —
Сказал Ірод вигубити
Всі маленькії діти
[В] трох літах, у чотирох.
Сказав больших не бити.
Ірод дітей забиває,
В большой камень розсікає,
Кров невидимо проливає,
Христа вбити шукає! —
Ти, Ироде злий, проклятий!
Ой, про-що ти так шатаєш?
Ой, про-що ти їх матаєш?
Сина свого не пощадиш
І нашого предвечного
Христа убити шукаєш?
Не плач, не плач, Рахіль-мати,
По своїх чадах маленьких! —
— „О, як мінї не ридати?
„Єсть печална я їм мати,
„Єсть печална я їм мати, —
„Мусю по чадах ридати! —
— Узриш сина своєго
У лоні с правидними,
Ірод пошол аж до аду
К Люципіру на пораду.
Ми всі тому веселімся,
Рождеству поклонімся.

* * *

30) Горнії лики і сили
У Вихліємі пристали
Рожденно днесь у яслі витати.
Марія єсть моя мати,
Чистая дєвица.
Імператор звенился,
Что Христос-цар родися.
Адаме! со пророци торжествуй!
Вся твар земная ликуй
О рождестве Єго!
О! дивная новина
За царя рожденна сина:
Уже земля небом стала
Видима держимая
Царя всея тварі.
Радуйся! Царі [1]) от востока,
Слишавшеє от пророка:
„Уже Христос рождається
От Дєви у Віфліємі" —
Пришли [2]) су дари з Раіля.
Ірод сему засмутивсь,
Что Христос-цар народивсь;
Скоро сказав своїх воїн собрати,
Христа в ясліх шукати,
Мечем рубати [3]).
Ти, Іосифе-серце,
Та й нескверпее агеньце,
Ізойди от града-Вихліема
До Єгипта чертога
Царского украшена.
Кланяйтеся, людіє!
Воспойте, пастеріє!
Слава днесь рождаемому,

[1]) Написано: „Царю" *А. Кр.* [2]) Написано: „Пристели". *А. Кр.* [3]) вар. „убивати".

На землі сильнішому,
Что в небі у рождестві Єгої

* * *

31) [Пор. вар. з Колодистого, № 3].
Кричіте, ангели,
На небесі согласно!
Ви, людіє, на землі
Пойте песню прекрасну:
Царія, царія, вдарте во струни!
Возіграйте, князі, во труби!
Христос раждається — славіте,
Ви, язиці, розумійте,
Яко с нами Бог, яко с нами Бог!
І ангели воспели
„Славу в вишніх Богу",
Ви, людіє, на землі
Дадім хвалу премногу.
Царія... і т. д.
Пастирія сбежались,
Взявше в руки барана.
К Рожденному несуть,
Поклон ему воздають.
Царія!... і т. д.
І царіє от востока,
Слишавше от пророка,
Леван, смурну і злато
Несуть к Рожденному!
Царія!... і т. д.
Ірод сему смутился,
Что Христос-цар родился.
Сказал воїн собрати,
Христа вбити шукати.
Царія!... і т. д.
Ти, Іосифе-серци,
Да нескверне агеньце,
Ізойди о[т]сюда
В страну Єгипет.
Царія!... і т. д.
Виде пророк видимо
Руно єго рошено:
Моісей — купина
Неопалимая.
Царія!... і т. д.
Слава Єго Рождеству,
Преславному торжеству!
Ми-грішнії хвалімо,
Поклон ему дадімо.
Царія! царія, вдарте во струни
Возіграйте, князі, во труби!
Христос раждається — славіте,
Ви, язиці, розумійте,
Яко с нами Бог, яко с нами Бог!

32) [Пор. вар. з Колодистого № 6, з Пальчика № 21 та з Попівки № 48].
Ісаїла Боже света,
Что уже Дева сина породила
Днесь младенца і спервенца,
Во век его Мануїла.
А днесь веселися, ісполнися,
Что твоя мова о Христе слава:
Уже Дева во чреве на радость Еве
Зачне і породить сина.
Нарекуть ему ім'я Іисус:
Той спасет людей грехов і спокут.
Ми всі торжествуймо, духовно ликуймо:
Прийде до нас днесь Месія!
О! чудо! чудо! Земле і свете!
Что цар царом, господь господаром,
Єще прежде века ради человека
Днесь родился у мир сей.
Чудная новина: Бог-Отець сина
Зволил послати за нас страдати!
[Х]то й облінився та й не спішився
Днесь Єго витати?!
А где-ж тое отроча? — Ой там где звезда.
А кто-же там такий? — Сам Господь слави.
Ми всі соберімся, падше поклонімся,
За нас несуть крест, возбранімсь
І враг темний, торжественно,
Ізраїль умер свої сили.
Зложім зависть і ненависть
Царю, царю-Іроду!
Єще тріє цари несуть дари,
Звездою стріли, которие вміли [1]),
І в мир провостяще, в вертеп поспішаще,
Без потреби уміли.
Вшедше у храмину, впали на коліна,
Дарими[ми] дари царя вид[=т]али:
„Радуйся, цару! несем тебе дари:
„Нам с тобою царствовати!"
Єще тріє царі, несуще дари,
Стал Ірод питати, виридувати:
„Куда ж ви ідете? Что-ж ви несете?"
Они стали повідати:
„Пойдимо к царю". — „Ік которому?" —
„Котрого весь знає свет" — „Тут его нет.
„Уже ви ідіте, поклон несіте —
„І ви міні возвістіте".

[1]) В инчих варіянтах: „которої". *А. Кр.*

Ангел у сні звіщає, [*А. Кр.* цій
слова повідає:]
„До Ірода не ідіте, в своєм доме
возвестіте".
[*А. Кр.* Ірод поруганий,] барзе
разгнєваний
Сказал: дітей забивайти!
Не можна знати, как би сказати,
Плач великий, і жаль малих дітей.
Видяще побиті, по парам сповиті
Четиренадесять [тисяч].
Не плач, Рахіль-мати, по своєм
дитяти!
Христос увішає, сиє повідає,
Что твої діти будуть уміратн,
Во царствії моєму — жити.
І ви, людіє, днесь торжествуйте:
Народился цар Господь — сей днесь
празнуйте!
Дайте мне [о]фіру любую, віру,
С надеждую во вєки!

* * *

33) [Пор. вар. з Попівки № 51]
І ликующе возіграймо днесь,
Явися ти нам благодать от небес:
Христос народився от нині
От непорочної діви Марії
І у мир для нас.
І ти, Іосифе, ти нам торжествуй,
І ти, Давиде, радость нам празнуй!
Христос для нас всіх подано,
Емануїла с неба послано,
По пророчеству.
У Віфлиємі єсть положено:
Младенец от Марії есть нарождено;
Хвалу воздають, умильно кладуть
Дарі: леван і смірну
Увесь мир єму.
У Віфлиємі дари носяще
Царіє от восток припадающе.
Пастиріє на свирілі поють.
Ми ж бо єму честь воздаймо,
Богу рожденому!
І ми чтімся [1]), днесь, чтімся, спешімо
В рождестве его — чисто-славно:
Їх-бо, речи, нам даровати,
Горнєє царствовати
Во веки веков!

* * *

34) Предвічний с предвіку родився,
Сходящий із землі просвятився [2]).
І нас во тьмі возведе
І ко світу приведе
Возмрачний.
Новії літа зачинають:
Новий цар-царя возмагаєть, —
Що убого народився,
Багатого засмутив —
Ірода.
Ірод же с того засмутився,
Що з Діви Христос народився:
Казав його шукати,
По всіх землях питати
На страту.
А в північ місячна година,
Де Христа Діва породила,
Цілую ніч світити,
Його волю чинити
Мусіла.
Перестань, старче, смутувати:
Привикай Христа сповивати,
Судителя свойого.
Знають Бога нашого
Без люта.
Іроде, готуєш ти страту
На чию? — сам на свою главу:
Первий же ти погибнеш
І мук своїх не уйдеш,
Пекелний.
Трусяться всі іродяни,
Смутяться усі ігиптяни.
Ангол у сні сказує,
Що все Ірод готує
На Христа.
Де Христос в Єгипті мешкає,
Всіх врагов святими страхає,
Радується храмина,
Веселиться дружина
Христовая.
І ми всі цього веселімся,
Рождеству святому поклонімся.
Як би речі воспреймали —
Покой вішній даровал
Нам на землі.

* * *

35) [Пор. вар. з Колодистого № 9
та з Попівки № 52]
Світ мисленний днесь народився,
І Бог с небес в рай ісходил,
І єго-же і велія
Пречистая Діва-Марія
Днесь ражає і питає
Сонце своїми тіло Ізраїля [3])
Бог во шопі, между скоти,

[1]) = тшімся. [2]) Вар. у Гусаковій-таки: „Предвішній родився при літі. Хотяще землю посітити". *А. Кр.* [3]) Це замість „сосцы своими зъло драгими". *А. Кр.*

Преславной нині.
Пастиріє там приспіли,
Бога в яслях у виділи,
І ангели прелітають,
Всі согласно воспівають.
„Слава Богу рожденному!"
Мир просвітивше,
Бога моливше,
Лежить в оном все спокойно
Людям на землі.
Тріє царі обществують
І з звіздою наслідують,
Злато-леван єму дають,
На коліна [у]падають
Рожденному-безсмертному
Владиці-Богу честь дають,
Нову же от скинії, славної нині —
Поклон воздають.
Тем к вертепу всі теціmo,
Бога в яслях прославімо!
І Рождено-восплочено,
Днесь у яслях положено,
Лежить в плоті между скоті,
Явися нині в яслях на сіні, —
Жи[в]от віка чоловіка,
Возлюбленний Бог,
За нас-грішних сшел за віру,
Ми грішнії прославімо;
Бога-сина в тройці
Ангели і пророци
Прославляли во віки віков.

* * *

36) [Пор. вар. з Пальчика № 22 та з Попівки № 49].
Дар днесь пребогатой
От небес прийде,
Яко капля каплющая —
На землю сниде.
Бог [в] утробє Дєвія
Слава вселися,
Із нея-же невидимо
Миру явися!
Бог у Дєви плотію
Днес[ь с]я рождается,
Темно-мрачно, ясно-зрячно
Всюду сияет!
Яко небо второе,
Вертеп показа:
Бог у яслях, безсловесен,
Младенец лежа.
Ангельскії всі хори
Там собрались
І весело на облацех
Пісню співали.
Пастиріє на свирілі
Пісню голосять,
Тріє царіє дари
Богу приносять.
Леван, смирну і злото
Дари несіте.
Чистим серцем Сина с Отцем
Слезми моліте!
Се вєрние і нинє
Дари несоша,
Рожденному-безсмертному
В руцє дадоша.
А бисть-же нам Господь сослав
Духа святого
В виденії голубині
Снисходящого!
Тройцу трієм-святую
Славімо нині!
Оглядайте, глас слишайте
На Іордані!
І дасть-же, наш Христе-Боже,
Тебе видіти!
Нам с тобою в царстві Твоем
Во вєки жити.

* * *

37) [Пор. вар. з Колодистого № 14 а з Пальчика № 23].
Днесь поюще, купно іграймо,
Царя рожденого всюду вихваляймо,
Поюще, іщуще,
„Слава во вишнії" глаголюще!
Се царіє! [1]) всюду є си славна!
Днесь раждаєть пречистая Дева
[*А. Кр.*: Панна?]
Убачайте ж: между скоті
Христос спочиваєть в плоті!
Цар на ослятє в Єгипет вступає.
Ірод своє войско к суду розсилає.
Бил би убиєн цар нарожден,
От Марії-Дєви днесь воплощен.

* * *

38) [Пор. вар. з Київа, ст. 217; з Шостакової № 26, з Попівки № 56].
Святая Варвара,
Церкву збудувала —
Радуйся, земле,
І ти, сине Божий, над нами!
С трома вікнами,
С трома верхами.
Радуйся, земле,
І ти, сине Божий, над нами!
Перше віконце —
Яснее сонце.

[1]) Вар.: „Всецарице!" *А. Кр.*

Радуйся, земле,
І ти, сине Божий, над нами!
Друге віконце —
Ясний місяць.
Радуйся, земле,
І ти, сине Божий, над нами!
В третє віконце
Сус-Христос купався.
Радуйся, земле,
І ти, сине Божий, над нами!
Сус-Христос купався,
С Петром поражався:
Радуйся, земле,
І ти, сине Божий, над нами!
А посучім шнури
Із чорного шовку.
Радуйся, земле,
І ти, сине Божий, над нами!
А зміряймо небо,
А зміряймо землю.
Радуйся, земле,
І ти, сине Божий, над нами!
Тим небо маленьке,
Що всеньке — рівненьке.
Радуйся, земле,
І ти, сине Божий, над нами!
А тим земля більша,
Що гори-долини,
Радуйся, земле
І ти, сине Божий, над нами!

* * *

39) [Пор. вар. з Колодистого № 16 та з Попівки № 58].

Рано, рано
Кури запіли.
Ой, дай Боже!
А ще найранче
Пан Роман (чи хто) устав.
Ой, дай Боже!
Пан [-Роман] устав,
Лучком забражчав:
Ой, дай Боже!
Вставайте, братя,
Коні сідлайте!
Ой, дай Боже!
Коні сідлайте,
Хорти скликайте!
Ой, дай Боже!
Та поїдемо
В чистеє поле.
Ой, дай Боже!
Ой, там я назнав
Куну в дереві
Ой, дай Боже!
Куну в дереві,
Дівку в терені.
Ой, дай Боже!
Вам буде куна,
Куна на шубу,
Ой, дай Боже!
А мині буде
Дівка до шлюбу
Ой, дай Боже!

* * *

40) [Пор. вар. з Колодистого № 18 та з Попівки № 59]. [1]).

Росла красна
Калина у лузі.
Ой, дай Боже
А ще найкраща
[Оксана] у батька
Ой, дай Боже!
По воду ішла —
Як зора зійшла,
Ой, дай Боже!
Із водою йшла —
Як місяць зійшов.
Ой, дай Боже!
В сінечки входить —
Як сонце сходить.
Ой, дай Боже!
[В хаточку входить]
Аж пани сидять.
Ой, дай Боже!
Шапки іздіймають,
Її питають:
Ой, дай Боже!
„Чи ти царівна,
„Чи ти королівна?
Ой, дай Боже! —
„Я не царівна,
„Не королівна:
Ой, дай Боже!
„Батькова дочка,
„Як паняночка.
Ой, дай Боже!
Жартуй не жартуй,
Горілки купуй.
Ой, дай Боже!
А с того жарту
Горілки кварту
Ой, дай Боже!

* * *

[1]) У Шостаковій співають цю співанку (в близькому варіянті) не як колядку, а як щедрівку. Див. у нас нижче відділ: „Щедрівки" № 15. *А. Кр.*

41) [Пор. № 10 і позначені там варіянти]
Ой рясна-красна
Калина в лузі,
Ой, дай Боже!
А ще найкраща
[Оксана] в батька.
Ой, дай Боже!
По воду ішла —
Як зоря зійшла.
Ой, дай Боже!
А з водою йшла —
Як місяць зійшов.
Ой, дай Божі!
В сінечки входить —
Як сонне сходить.
Ой, дай Боже!
В хатоньку входить —
Аж пани сидять.
Ой, дай Боже!
Шапки здіймають,
Її питають:
Ой, дай Боже!
„Чи ти царівна,
„Чи королівна?
Ой, дай Боже! —
„Я ні царівна,
„Ні королівна:
Ой, дай Боже!
Батькова дочка,
„Як паняночка
Ой, дай Боже!

А оце — то приспів після колядки, просять чогось у хазяїна:

42) [Пор. вар. з Попівки № 61].
Бігла тиличка, через бережничку
Та в дядьків двір.
Я вам, дядьку, заколядую —
Винисіть пиріг.
Не винисите пирога —
Возьму вола за рога,
Та поведу до моря;
Та одіб'ю правий ріг:
Рогом буду трубити,
Волом буду робити.
А хвостом поганяти,
На гречку орати,

V.

КОЛЯДКИ В СЕЛІ ПОПІВЦІ.

(1926).

У вступному передньому слівці до колядок (ст. 219) я вже був зазначив, що в колядках, записаних за наших часів 1926 року в Попівці, церковно-слов'янщину бачимо ми перекручену ще більше, ніж ми це бачили в инчих, давніших записах. Видко, що церковно-слов'янізми наших колядок стають для розуміння новіщих колядників усе важчими та й важчими, а через те навіть і чисто українські стихи в колядках обертаються в щось покалічене, аж безглузде. Та от і відомая „нова рада" перевернулася в якусь „навереду" (№ 43); а що замість „Богъ на землю сниде" співають: „бо на землю сніг іде" (№ 46) і що замість „сосцы своими, зъло драгими" вийшло у нових колядників „Сусу своєму, зілля драєму" (№ 52), це ми вже зазначали. Звичайно, що скалічіння мало зрозумілих церковно-слов'янських стихів у колядках — річ дуже не нова; воно й по давніших записах аж надто виблискує; тілки ж не можна заперечувати, що тепер воно посилніщало аж-аж.

Подаючи далі колядки з Попівки (їх позаписувала С. М. Терещенкова), я декотрі покалічення („віртуозніші") зазначатиму під самим таки текстом.

А. Кр.

На Різдво в церкві піп заколядує саму-найпершу колядку от яку:

43) [Пор. вар. з Колодистого, № 1].
Навереда стала,
Як на небі звізда,
Під вертепом звізда ясна
Весь світ осіяла.
Де Христос родився,
З Дівою плотився,
Там чоловік перед Богом
Килимом повився.
Пастушки з ягнятком,
Перед тим дитятком
На коліпця упадають,
Бога вихваляють.
„Ой ти, Христе-царю,
Небесний пастерю,
Даруй літа щасливії
Цьому господарю,
Цьому господарю
І усьому двору".

* * *

Після цеї колядки колядують всякі инчі колядки три дні в церкві, і такі ж колядки колядують увечері першого дня по-під вікнами:

44) [Пор. вар. з Колодистого № 12].
Ой дивняя нарождения,
Дивна дивина,
Що породила Діва-Марія
Божого сина.
Народився сам Сус Христос
Причистої панні,
Щоб не дізнались два жидовини
Божої тайни.
Дозналося два янголи,
З небес летючи,
Темної ночі, ясної зорі
Христа славлючи.
А в городі в Русалимі
Там диво стало,—
Що мале дитя новорождене
Світ осіяло,
Осіяло небо й землю,
І різнії квіти,
Що возрадувавсь весь мир хрещений,
Ще й малії діти.
Здивувались всі людія,
Ще й малі дііи,
Що й у Рожествї Христовому
Зацвіли квіти.
Архангела Гавриіла
Ріки обляли,
Що в Рожествї у Христовому
Сади зацвіли.
А вдарте чолом перед цим столом
Його пристолу,
А вдарте, вдарте, поклон воздайте
Його пристолу!

* * *

45) Ой, діти, підемо молитись Христу
У місто Давида, в печеру святу
Дивіться, кого то в цей радісний час
Наш батько небесний годує для пас.
В бідненькі[й] повітці яселця стоять,
Маленьке дитятко на сіні лежить.

* * *

46) [Пор. вар. з Колодистого, № 4].
Возіграй, Давиде
Бо на землю сніг іде [1]),
Од Київа до Сіона
Маріїн син прийде.
Ударте на вуслаї
Веселися, Діво!
Вже Сус Христос народився,
Взяв на себе тіло.
Мати, сповивала,
Так йому співала,
Сина свого, рожденного
Царем називала:
„Ой, сину мій, сину,
Сину молетвенний,
Спиш ти довго, ростеш скоро,
Бладенець спасенний."
Анголи злітали,
Так йому співали:
„Слава вишний, мир на землю,
Голосом створенний!" [2])
Рахиля ридає,
Плаче й умлівае,
Вона своїх чтирьох синів
Мертвих оглядає.

* * *

[1]) Я вже мав нагоду зазначити (ст. 236), що це має значити: „Бог на землю сниде", а „Од Київа до Сіона" — то: „От коріня Єсеєва". І ще багато є тут инчих таких самих диких перекалічень у тексті, та вже не варто на всіх їх спинятися. *А. Кр.*

[2]) В Колодиському записі — краще: „Голосом воздали". *А. Кр.*

47) [Пор. вар. з Колодистого № 5 та з Гусакової № 27].
Добрий вечір тобі,
Пане-господару!
Радуйся, радуйся, земле,
Що син Божий нам народився.
Застеляйте столи
Та все килимами!
Радуйся, радуйся, земле,
Що син Божий нам народився.
Будуть у нас гості,
Та все три радості:
Радуйся, радуйся, земле,
Що син Божий нам народився.
Що першая радість—
Святее Рождения.
Радуйся, радуйся, земле,
Шо син Божий нам народився.
А другая радість—
Святого Василя.
Радуйся, радуйся, земле,
Що син Божий нам народився.
А третяя радість—
Святе Водохреща.
Радуйся, радуйся, земле,
Що син Божий нам народився.
На твойому дворі
Та виросло древо.
Радуйся, радуйся, земле,
Що син Божий нам народився.
Та виросло древо
Тонке та високе.
Радуйся, радуйся, земле,
Що син Божий нам наробився.
Тонке та високе,
Ще й листом широке.
Радуйся, радуйся, земле,
Що син Божий нам народився.

* * *

48) [Пор. вар. з Колодистого № 6, з Пальчика № 21, з Гусакової № 32].
Осаліла світ виділа,
Що вже Діва породила сина:
Вже ж із первенця, із сина бладеньця,
По вік його Манаїла. святий!
Ой хто ж то такий? сам Господь
Вже Діва у чрєві на радощі Єві
Породила Суса Христа.
Ой ішли царі—і несли дарі.
Гирід став їх питати:
„Ой куди ви йдете? і що ви несете?"
Вони стали повідати:
— „Ідемо к царю". „Ік которому?"
„Ой, отому, що увесь світ
Знає добре, що тут його нїт".
— „Ой же, ви ідіте і дари несіте
Та й до мене возвістіте".
Янгол прилітає, волхвів возвіщає:
„До Гирода не йдіте, ин[ш]им путьом одійдіте".
Гирід поруганий, бардзо розгнівований,
Казав дітей вигубити.

* * *

49) [Пор. вар. з Пальчика №22 та з Гусакової № 36].
Дар [д]несь приблагає
Й а з неба зійде,
Яко капля каплющая
На землю спаде.
Бог отробі дівиця
Слово [в]селися,
Як же, як же невидимо
Мир уявився?
Не ся діво плотіє,
Не ся рожденно,
Темно-мрачно ясно-зрачно
Чудо сіяє.
Янгелськії всі хори
Там все з'являли,
На облаці веселую
Пісню співали.
І Тройцю присвятую
Славлять янголи:
Ослишайте, оглядайте
Води Гордані!
Ой ти, Христе справедливий,
Даєш видіти!
Нам з тобою во царствії
До віку жити.

* * *

50) Ой вітають цару,
Несуть Христу дару,
А Гирід проклятий
Пита: „Куди йдете?"
Вони йому отвіщають,
Що „йдемо ґ рожденному" —
„Ґ рожденному ідіте,
А міні богу звістіте"
А янгол злітає
На путь наставляє:
„Одним путьом к Цару йдіте,
А до Гирода не йдіте."
Став Гирід ридати,
Та вередувати:
Малесенькі отрочата
Та все вигубляти.
Катове плюндрує,
Дітям смерть готує.

Возіграй, Давиде,
Бо з небес Бог прийде,
Од Симона до коріня
Син з Марією прийде.
Ми Бога хвалили,
Ворога забили,
Рожденному–безсмертному
Честь, поклони вдарили,

* * *

51) [Пор. вар. з Колодистого № 8 та з Шостакової № 25].
Ой учора із вечора нам Сус Христос народився,
Который нам небо й землю утворив.
На Гордані-річці тиха вода стояла,
Ой там Матер-Божа сина свого купала,
А, скупавши в річці, в китайочку сповила,
А сповивши сина, в василечки вквічала,
В василечки вквічала, в яселечка поклала.
А над тими яселцями сірі воли стояли
Та все на дитятко божим духом дихали.
Узявши з яселечок, на престолі положила,
А на тім престолі три янголи літало,
І все ж над дитятком харовими співали.
На заході сонця аж три царі їхало,
Та Їсусу Христу аж три дари принесло.
Ой перший цар святим миром мирував,
А другий цар Сусом Христом найменував,
А третій цар квіточкою дарував.
Оце тая квіточка, що в перший день Різдво,
Щоб у сьому мирові щастя й радісно було.
Веселися, пане, у свойому домові,
А святії янголи у пресвітлому раю.

* * *

52) [Пор. вар. з Колодистого № 9 та з Гусакової № 35].
Світ месле'нний днесь народився,
В Бога в троїці світ ісходив,
І їгоже, — їілія, —
Пречистая Діва-Марія
Днесь страждає і питає
Сусу своєму зілля драєму [1])
От лошоті мардо скоті [2]) —
Преславно нині.
Над вертепом-світлицею
Зо звіздою праведною
Злута, лята, смирно воздаймо [3]),
На коліпця упадаймо.
Слава Богу рожденному!
Мир просвітивши, благоволивши
І од віка чоловіка
Поклон воздають.
Пастерія днесь приспіли,
Бога в яслях увиділи.
На колінця упадають,
Бога в яслях возхваляють.
„Жить нам вілно, всім спокійно
Людям на землі".
Всі янголи прилітають.
Всі согласно восьпіваюсь:
„І рожденно, воплощенно,
Днесь у яслі положенно.
Вже ж ти гарно всім спокойно
Людям на землі!"

* * *

53) [Пор. вар. з Колодистого № 11 та Шостакової № 24].
Страшно, страшно по всім світі,
По Русалимському повіті.
Панна сина породила,
Та й у ясля положила.
А хто з Христом у яслині
Буде ненькою цій дитині?
Трудно Христа утаїти!
Почали вже пісні піти.

* * *

54) [Пор. вар. з Гусакової № 33].
Ой, ликующе возіграймо днесь!
Об'явився ти нам благодать із небесь.
Христос народився у Діви,
Від непорошної діви-Марії,
Та й у мире глєнно (sic!) [4])
Ой ти, Йосепе, ти ж нам торжествуй,
А ти, Давиде, радість нам празну'й!
Христос гля нас ім ся подано,
Од Нимоїла з неба зіслано,
Та й у пророчистві.
Мир уявимся, шімся, спішімся [5]),

---

[1]) = „Сосци своїми, зіло драгими". *А. Кр.*
[2]) Це замість „Бог во плоті, между скоти. *А. Кр.*
[3]) = „Злато, ливан, смирну". *А. Кр.*
[4]) Оте „глєнно" безперечно замість „тленно" (через стадію: «дленно»). *А. Кр.*
[5]) Вар. з Гусакової: „І ми чтімся [= тщімся] спішімо". *А. Кр.*

І в рожистві його чесно славімся.
Пастерія на смерешно тайно [1]):
Ой кому ж ми честь воздаймо?
Та Богові рождения!
У Вихлеймі дари носяще,
Царі от восток припадающе-
Кальбе (sic), братця, нам даруваться,
Горніся, горніся [2]) царствуваться,
Та й на віки віков!

* * *

55) Діва Марія! де Христа діла?
Занесла Христа в великі жита.
Ой прийшли жиди Христа шукати:
Жито вирвали, — Христа не знайшли.
Славен єси, Боже, на небеси!
Діва Марія! де Христа діла?
Занесла Христа в густії ліса.
Зійшлися жиди ліса рубати:
Ліс вирубали, — Христа не знайшли,
Славен єси, Боже, на небеси!
Діва Марія! де Христа діла?
Занесла Христа в великі моря.
Зійшлися жиди море спускати:
Море заграло, – жидів забрало,
Славен єси, Боже, на небеси!

* * *

56) [Пор. вар. з Київа ст. № 217, з Шостакової № 26 та з Гусакової № 38].
А свята Варвара
Церкву будувала:
З трома верхами,
Із трома хрестами,
Із трома хрестами,
Із трома вікнами.
У перше віконце
Світить ясний місяць,
У друге віконце
Світить ясне сонце;
У третє віконце
Зіронька зорає.
Увійшли в церковку —
Три гроби лежать.
Ой у першім гробі —
Святий Миколай,
У другому гробі —
Сус Христос лежить,
У третьому гробі —
Діва-Марія.
Над Сусом Христом
Свічі палають,
Над Миколою
Книги читають;
Над Дівою-Марією
Рожа процвіта.
А з теї рожі
Птах вилітає.
То ж не пташечка,
А то син Божий,
Що по всім світі
Людей навножив.

[Про цю колядку (№ 56), слід завважити, що друга її частина співається ще й як щедрівка; — такі факти нам уже доводилося ноту вати (ст. 225, 229). Диви далі окремий розділ: „Щедрівки", № 23 (з Гусакової) та № 29 (з Попівки). *А. Кр.*].

57) Ой нас Бог зіслав
У цюю землю.
У цій землі
Правди немає:
Син на батька й неньку
Руки здіймає,
Сестра на сестру
Чари шукає;
А брат на брата
Ножа готує;
Дочка на матір
Очі завертає.

* * *

58) [Пор. вар. з Колодистого № 16 та з Гусакової № 39].
Ой рано, рано
Кури запіли.
Ой, дай Боже!
А ще найранче
Пан-Андрій устав.
Ой, дай Боже!
Пан Андрій устав —
Лучком забражчав.
Ой, дай Боже!
Лучком забражчав,
Братів побудив:
Ой, дай Боже!

[1]) Вар. з Гусакової: „Пастиріе на свирілі поють". *А. Кр.*
[2]) Ясно, що „горніся" перекалічено з „горняя", або „в горніх", чи що. *А. Кр.*

Вставайте, брати,
Коні сідлайте!
Ой, дай Боже!
Коні сідлайте,
Хорти скликайте!
Ой, дай Боже!
Та поїдемо
В чистеє поле.
Ой, дай Боже!
В чистеє поле
На полювання.
Ой, дай Боже!
В чистому полі
Та на роздолі
Ой, дай Боже!
Там стояв явір,
Тонкий, високий.
Ой, дай Боже!
На тім яворі
Сидять голуби.
Ой, дай Боже!
До тих. голубів
Цілився стрілець,
Ой, дай Боже!
Цілився стрілець —
Андрій-молодець.
Ой, дай Боже!
— Андрію-брате!
Не стріляй же нас!
Ой, дай Боже!
Не стріляй же нас,
Розпитай же нас.
Ой, дай Боже!
Ми не голуби,
Ми є янголи.
Ой дай Боже!
Он, для тебе є
Куна в дереві,
Ой, дай Боже.
Куна в дереві,
Дівка в терені.
Ой, дай Боже!
То буде братам
Куна на шубу.
Ой, дай Боже!
А тобі буде
Дівка до шлюбу.
Ой, дай Боже!

* * *

59) [Пор. вар. з Колодистого № 18 та з Гусакової " 40-41].
Ой расна-красна
В лузі калина.
Ой, дай Боже!
А ще й найкраща
В батька Марина.
Ой, дай Боже!
Як по воду йшла, —
То й зора зійшла.
Ой, дай Боже!
Як з водою йшла, —
То й місяць зійшов.
Ой, дай Боже!
Ввійшла в сінечки —
Злотий хрест найшла.
Ой, дай Боже!
Ввійшла в світлоньку —
Аж пани сидять.
Ой, дай Боже!
Аж пани сидять,
Шапки здіймають,
Ой, дай Боже!
Шапки здіймають,
Її питають:
Ой, дай Боже!
„Чи ти царівна,
„Чи королівна?
Ой, дай Боже!
— „Я не царівна,
„Не королівна,
Ой, дай Боже!
„Я в батька дочка,
„Як паняночка.
Ой, дай Боже!

[У Попівці, таксамо як у Колодистому і Гусаковій, та й де-инде на Україні [1]), оця співанка про „царівну-королівну" іде як безперечна колядка. Та нагадаймо, що в Шостаковій це буде щедрівка. Див. у нас далі, в рубриці: „Щедрівки", № 15. *А. Кр.*].

60) Пане-господаре,
Бог тебе кличе.
Ой, дай Боже!
Бог тебе кличе,
Даром дарує.
Ой, дай Боже!

[1]) Пор. прим. у Чубинського т. III, ст. 395, — запис із Баришполя на Переяславщині. *Л. Кр.*

Дарує тобі
Два лани жита.
Ой, дай Боже!
Два лани жита,
Третій — пшениці.
Ой, дай Боже!

Третій — пшениці,
На паляниці.
Ой, дай Боже!
Четвертий — вівса,
Та й колядка вся!
Ой, дай Боже!

А отакими колядками доколядовують:

61) [Пор. вар. з Гусакової № 42].
Бігла теличка
З-під бережничка,
Та в дядьків двір.
Я тобі, дядьку,
Заколядую:
Винеси періг!
Як не даси перога,
Возьму вола за рога,
Та виведу на поріг,
Та викрутю правий ріг.
У ріг буду трубити,
Волом буду робити,
А хвостиком поганяти,
Та на гречку орати.

[І оце жартовливе доколядування (№ 61) про „теличку", і ще два далші доколядування (№ 62 та № 63), де попереду згадують немащений „постіл", а тоді просять хазяїв дати сала, — в инчих місцях України вони йдуть разом із щедрівками, під Новий рік. От, див. у Чубинського т. III, ст. 478 (з Борзенщини) та ст. 475 (з Гайсинщини) та ст. 475 (з Радомишельщини). Та й у нас на Звиногородщині вони бувають і щедруванням. Див. щедрівки з Шостакової № 16 та № 17. *А. Кр.*].

62) Постіл косий,
А я босий.
Сварилися мати
З батьком за сало,
Щоб дали сала
Постола помазать.
Батько сварився.
Щоб я не барився.
Мати казала,
Щоб дали сала.
Дайте ковбасу,
Бо хату розтрасу,
Винесіть книш,
Бо напустю повну хату миш.

* * *

63) Сидить дід на стілці,
Взувається в постілці.
Здоров, діду, ізноси!
Нам винеси ковбаси!
Не винесеш ковбасу,
То я й хату розтрасу,
А винесеш кишку.
То з'їм у затишку.

* * *

64) Ой пришедше пастирі,
Ще й примудрі звіздарі,
Перед Богом,
Смирну й злато приносять,
На колінця впадають
Перед Богом.
Ой цілуйте Христа в ніжки,
А нам виносьте періжки,
Перед Богем!

Як доколядують, то малі кажуть: „На печі в куточку — копійка в черепочку. Треба її взяти, колядникам дати. А ви, дівочки, скидайте віночки, та кажіть: Дай Боже!" Дорослі: „Добривичир, пане господаре! з Різдвом поздравляем, а за цю вість — ковбас шість, лантух вівса, на верх вівса — ковбаса, і глечик молока, щоб наша міхоноша здорова була. Добривичир!".

1926.

XIV.
НА МЕЛАНКИ ПЕРЕД НОВИМ РОКОМ.

(31 грудня)

I.

(1926. Полівка). На Миланки рано примічають, хто перший прийде чужий у хату: коли жінка, то перша з ягнят буде ягничка, а як чоловік, то буде баранчик. А дівчата примічають: як жінка перша прийде, то не прийдуть старости, а коли чоловік, то прийдуть.

Хлопці цілий день ходять і пускаються на всякі вигадки, щоб украсти у дівчини подушку; а коли вкраде, то дівчина мусить вишити тому хлопцеві сорочку.

На Миланки мастять коло печі, щоб ягнята були лисенькі. Чоловіки й парубки стрижуться, голяться, чоботи мастять дьогтем, бо це в такий день од Бога дозволяється. Жінки печуть книші, калачі, стулники для посипалників, періжки, а як має смеркать, то печуть голадки; коли є дівчина, то першого голадка сховає [1]).

Щедрівники — хлопчики й дівчатка — ходять попід вікна й щидрують [2]). Їм виносять гарячі голадки, медяники, цукерки, гроші — п'ять копійок на гурт. (Записала С. Терещенкова.)

(1892. С. Пальчик). Як не дозволять щедрувати, то щедрівники співають:

Ой на річці, на Ордані —
Нема хліба, ходім далі!

та й ідуть далі. (Записав С. Єфремов од хлопця Левка Кордюченка, 13 літ).

А. Кр. А коли щедрівники щедрують там, де вони свої люди, то після поважного щедрування починають часом і жартовливих щедрівок. Дещо з такого смішкуватого (та й дуже нецеремонного) щедрування записав Ів. Лисак у Колодистому (№№ 10—12). А є поважна щедрівка на честь святій Меланці: „Ой ще вчора із вечора, Наша Меланка приїхала" (див. ст. 244), — то єсть і богохулна-ніби травестія до неї: „Наша Меланка не робоча, На ній сорочка парубоча". Цю травестію записала 1926 року С. Терещенкова в Попівці (№ 31), але вона дуже відома й по всіх инчих наших селах на Звиногородщині, та й у самій Звино-

[1]) Вона з тим голадком ворожитиме ввечері (ст. 245) *А. Кр.* [2]) Це ввечері. *А. Кр.*

городці. В 1870-их рр. служила у моїх батьків дівчина Меланка; то знайоме сусідне парубоцтво, як приходило під вікно щедрувати, одразу починали своє співання отією жартовливою щедрівкою: „Наша Меланка не робоча, На ній сорочка парубоча!" — на великий сміх і втіху всім, і собі, та й самій Меланці.

II.

Як щедрують у Колодистому? (1905)

Перед Різдвом і на Різдво була „колядка". Колядувать начинають аж іс 15-го ноября — і колядують аж по 31-го декабра, — тоді вже заходить „щидрівка".

Ото вже пирид заходом соньця ідуть діти. Збираються до-куни по душ чотирі і п'ять, шість, сім і до десятьох. Ідуть тоді попід вікна. Щидрують — аж поки кому хочиться, хоч і до півночі. А ще пак: которі — такі, що ни мають хліба і шматочка у хаті, то ті прамо ходять аж до половини ночі. І вони щидрують так: підходять під вікно і начинають:

Ой ше вчора із вечора
Наша Миланка приїхала [1])
Привизла собі Василичка,
Ой Василичка і кілчика.
—Ой Василичку, мій кілчику,
Ни гони курей по хлівчику,
Бо в мене кури дорогії:
Аж по чотирі золотії.
Наша Миланка ложки мила,
Золотий хвартух замочила.
Добривичир!

А хатні їм одказують: «Здорови будьте! а стілко вас там? п'ять чи десять?" Одказують. От вони їм — по шматку хліба, а як є оладки або вареники, то виносять їм по варенику. І так, як у которі хаті нима таких дітей, щоб послати щидрувать, то для їх дуже ни вигодно, бо його та щидрівка підтикає добре..., та ше як бідного!

А который має собі щидрівників, то вони йому нанисуть шматків із мішок; то вони мають собі їсти на днів десять або і більше. (Записав Ів. Лисак).

III.

Од Меланки – сватання. Дівчачі звичаї й ворожіння на Меланки.

(Попівка 1926)

На Миланки починають старостів посилать — сватать.

На Миланки "дівчата ввечері збираються по дві, три, і більше – і ворожать. На самий перед вносять в хату півня, ставлять перед ним просо, воду й глину: як півень п'є воду, то дівка вийде за п'яницю, як клює просо, то за господара, а коли гребе глину, то цього року не вийде заміж. Як ворожать, то кажуть: „Доле, доле гребената! скажи, що міні буде в цім році?"

---

[1]) І приспівують до кожної строфи: „Щедрий вечір! Добрий вечір! Добрим людям на весь вечір!" *А. Кр.*

Накривають покришками каблучку, хліб і вугіль. Потім та, котра не бачила, що кладуть, одкриває одну покришку: каблучка — заміж, хліб — не вийде, вугіль — умре.

Палять сірника до гори головкою, і куди похилиться — в той край вийде заміж.

Після цього виходить на двір і слухають, в який бік собаки загавкають. В той бік кине того першого голадка, що сховала (ст. 243). Це роблять по черзі.

Потім ідуть до криниці; і так, як і на Андрія, набирають в рот води. І йдуть окроме одна од другої, щоб не засміяться. І не можна оглянутися; а як оглянеться, то щось лехе по губах ударить, і вода виллється. А коли принесе в роті води, то замісить коржика, спече; а як лягає спать, то кладе під голову, щоб приснився жених.

Як полягають усі в хаті спать, то дівчина застеляє лаву новим рушником, засвітить дві воскові свічки і наливає в миску води. Ставить на рушнику і сідає на стілчику. І дивиться в воду, поки побачить щонебудь. Потім робить греблю з ломачок; ставить під піл, на якому спить, і каже: „Доле, доле! переведи мене через цю греблю". Після цього замотає в пояс отого коржика, що замісила на воді з рота, і нового гребінця покладе під подушку, і лягає спать.

IV.

Як примічають під Новий рік старі люди?

(1926. Попівка) Під Новий рік старі люди дивляться в вікно, бо домовий повинен перебігти од комори до льоху; то коли він біжить одягняний, — рік буде гарний, урожайний, а коли він буде бігти голий, то рік буде голодний і нещасливий.

Дивляться на небо: коли небо зоряне, то буде врожай на горох та ягоди. (Записала С. Терещенкова).

(1905. Колодисте). Як протів Нового году буває ніч ясна і тиха, то буде гарно і тихо цілий год. А як буває ніч бурна і хмарна, то буде год нищасливий і ниврожайний, і буде цілий год крадіж, розбой, — так сказати, буде бурне життя всіх людей. (Записав Ів. Лисак. Див. ст. 24-25) [1]).

(1926. Попівка) Чоловіки під Новий рік і під Різдво вночі часто виходять до худоби слухать, як вони говорять, бо Бог дозволив в ці дві ночі худобі й птиці балакать помеж собою і поскаржиться перед Богом на хазяїна. Але великий гріх — підслухать. А коли хто підслуха, то не можна нікому про це казать, бо, як розкаже, то вмре. Тіко, не кожний може й почуть, а тіко той, хто має цвіт з папороті, та той, який ніколе не покривдив своєї матері [2]).

---

[1]) Лисаків запис з Колодистого про те, як „іще одну штуку роблять протів Нового году", а саме — як об'язують перевеслом деревину, щоб родила — див. нижче, в його оповіданні про садові звичаї в день Нового року. *А. Кр.*

[2]) Таке саме вірування — і на Багату кутю, 24 грудня. У нас на ст. 211-212 наведено й скілкись оповіданнів, як чоловік підслухував людську балачку своєї худоби. *А. Кр.*

V.

Як джума під Новий рік до чоловіка прикотилася.

(Оповідає із с. Вільхівця М. Кобиха, 98 літ):

Кажуть старі люди, що колись давно, мабуть уже років з двісті, по селах їздила джума та людей морила.

В одному селі жили собі дуже бідні люди. От під Новий рік сидять вони в хаті, вечеряють, — аж чують: щось на дворі гукає: „Одчиніть!". „Біжи та одчини," каже чоловік. Жінка пішла. Тіко-що одчинила двері на двір, а це як не закричить! та прожогом у хату. — „Що там таке? — питає чоловік. Жінка кричить: „Ой лишенько! до нас якась голова прикотилася в сіни, та така страшна. Тікайте, діти, на піч!" А чоловік каже: „То кажи, хай у хату котиться". Жінка одчинила двері, — аж укотилася голова в хату. І держить в зубах книжку, і каже до чоловіка; „Чоловіче! запрягай коні та вези мене на села." — „Чим же я повезу", каже чоловік, „як у мене нема ніякої хвостяки в господі?" — „Ну, то на санках сам мене вези. Бо, як не повезеш, то я тебе задушу. Бо я джума". Чоловік пристав на те. Каже: „Повезу, тіко скажи, чи довго буду возить?" Голова одказує: „Не довго, тіко один рік, починаючи од сьогодні". — „То вже й возитиму! Де ж я подінусь?"

Взяв чоловік голову, замотав її в рядно, поклав на сані, та й повіз у сусіднє село. Привіз до першої хати, санки поставив на дворі, а голову вніс у хату та й поклав на столі. Голова читає книжку, а люди по всьому селі мруть. Як уже вимерли в тому селі, то в друге перевіз. І так возив ту голову по всьому світі. Вимерли всі люди, тілки залишилися в тому селі, відкеля чоловік, що возить. Голова тоді й каже до чоловіка: „Тепер я хочу покинуть трохи людей на розвід. Залишу твоє село, але я не одна джума, нас є багато, — то щоб не виморили й твого села! То ти скажи своїм всім людям, щоб неодмінно кожний рік, на Новий рік, палили сміття, кожний у свойому садку, — то джума ніколе не прийде. А тепер завези мене до себе, то я собі піду". То чоловік привіз голову, і вона десь далше покотилася.

А він поззивав усіх людей, розказав. То ото з того часу палять сміття на Новий рік, од усякої хороби. (Записала С. Терещенкова).

XV.
ПОЗАПИСУВАНІ ЩЕДРІВКИ.

1850—1926.

I.
ЗАПИСИ БЛ. 1850 РОКУ.

Колядок із Звиногородщини ніхто за XIX століття друком не оголосив. Але щедрівок — дісталося п'ятеро до А. Л. Метлинського, і він їх випечатав у своїй збірці: „Народныя южнорусскія пъсни" (К. 1854) на ст. 341-343. З якого села вони, цього А. Метлинський не подав. Передруковуємо ті пів-десятка тут, на першім місці. Завважимо, Метлинський ніде не позначив, що після кожного щедрівчаного стиха додають приспів; „Щедрий вечір, добрий (або „святий") вечір! Добрим людям на цей (вар. „весь") вечір".

1) [Метл., ст. 341. Пор. вар. з Колодистого № 6, Пальчика № 19, Гусакової №25 та з Попівки № 32].
Вилетіла ластівочка,
[Щедрий вечір, святий вечір!]
Сіла на віконьці;
[Щедрий вечір!...]
Стала щебетати,
[Щедрий вечір!...]
Господаря викликати:
[Щедрий вечір!...]
— „Вийди, вийди, господару,
[Щедрий вечір!...]
Подивися на кошару"
[Щедрий вечір!...]
Чи всі вівці покотились?
[Щедрий вечір!...]
Чи ягниці поплодились?
[Щедрий вечір!...]
Чи баранці круторогі?
[Щедрий вечір?...]
Чи ягниці чорноброві?
[Щедрий вечір! Добрий вечір!
Добрим людям на цей вечір!]

* * *

2) [Метл., ст. 342].
Прилиніла, пригадала,
[Щедрий вечір!...]
На віконці щебетала:
[Щедрий вечір!...]
„Устань, устань, пане-господару!
[Щедрий вечір!...]
Та побуди челядь свою гарну,
[Щедрий вечір!...]
Та побуди челядь молодую,
[Щедрий вечір!...]
Та засвіти свічку восковую.
[Щедрий вечір!...]
Та походи по дворочку,
[Щедрий вечір!...]
Як пчілочка по садочку"
[Щедрий вечір! Добрий вечір!
Добрим людям на цей вечір!]

* * *

3) [Метл., ст. 342].
Ой на ріці, на госоці,
(Щедрий вечір!...)
Там пливає клинов листок;
(Щедрий вечір!...)

На тим листку написано
(Щедрий вечір!...)
Написано три письмечка:
(Щедрий вечір!...)
Перве письмо — ясен місяць,
(Щедрий вечір!..)
Друге письмо — ясне сонце,
(Щедрий вечір!...)
Третє письмо — ясні зорі.
(Щедрий вечір!...)
Ясний місяць — сам господар;
(Щедрий вечір!...)
Ясне сонце — його жінка;
(Щедрий вечір!...)
Ясні зірки — його дітки.
(Щедрий вечір!... Добрий вечір!
Добрим людям на цей вечір!)

* * *

4) [Метл. ст. 342. Пор. вар. з Попівки №37]
Ой на горі, на камінній,
(Щедрий вечір!...)
Там волохи церкву ставлять,
(Щедрий вечір!...)
Церкву ставлять, вікна будують:
(Щедрий вечір!..)
Одно віконце — ясне сонце,
(Щедрий вечір!...)
Друге віконце — ясен місяць,
(Щедрий вечір!...)
Третє віконце — ясні зірки.
(Щедрий вечір!...)
Ясне сонце — то господиня;
(Щедрий вечір!...)
Ясен місяць—то господар;
(Щедрий вечір!...)
Ясні зірки—то його дітки.
(Щедрий вечір!... Добрий вечір!
Добрим людям на цей вечір!)

* * *

5) [Метл. ст. 343. Пор. вар. з Колодистого № 8, Шостакової № 16, Пальчика № 21, Попівки №№ 34-36].
Щедрий вечір, наше господару!
(Щедрий вечір!..)
Стережи, Боже, твого товару!
(Щедрий вечір!...)
Стережи, Боже, твого спадку
(Щедрий вечір!...)
Цілуй Христа в ноги за отця і матку
(Щедрий вечір!...)
Гарненьку-хазяєчку маєш,
(Щедрий вечір!...)
Гарненько — її споряжаєш,
(Щедрий вечір!...)
Як пчілочку — у меду,
(Щедрий вечір!...)
Як барвінок — по саду
(Щедрий вечір!...)
Цілуйте Христа у ніжки,
(Щедрий вечір!...)
А нам виносьте пиріжки!
(Щедрий вечір! Добрий вечір!
Добрим людям на цей вечір!)
Добривечір!

До цих п'ятьох щедрівок додав Метлинський (ст. 344) ще й новорічне побажання, яке підходить найбільше до тих примовок, що їх узавтра вранці проказуватимуть посипальники:

Ходить Ілля
На Василя:
Куди махне,
Жито пахне:
З того колосочка
Жита бочка!
Добривечір!

II.

ЩЕДРІВКИ З СЕЛА КОЛОДИСТОГО.

(1905)

[*А. Кр.* Хронологічно слід було б зараз по Метлинського записах подати тії, що поробив С. О. Єфремов року 1892-го в с. Пальчику і в с. Шостаковій, та гурток шкільної молоді року 1897-1898-го в с. Гусаковій. Тілки ж я попереду подам ті щедрівки, котрі записав року 1905-го селянин Ів. Лисак у своєму селі Колодистому, бо ці чисто-селянські записи — характерніша од инчих].

6) [Пор. вар. Метл. № 1, з Пальчика № 19, Гусакової № 25, Попівки № 32].

Прилитіла ластівонька,—
Щедрий вечир, сьватий вечир!...
Сіла собі край віконька —
Щедрий вечір, сьватий вечир! ...
Як зачала щибитати,—
Щедрий вечир, сьватий вечир!...
Господара викликати:
Щедрий вечир, сьватий вечир!...
„Вийди, вийди, господару!
Щедрий вечир, сьватий вечир!...
Подивися на кошару:
Щедрий вечир, сьватий вечир!...
Чи всі вівці покотились?
Щедрий вечир, сьватий вечир!...
Чи баранці породились?
Щедрий вечир, сьватий вечир!...
Чи баранці круторогі?..
Щедрий вечир, сьватий вечир!...
А ягниці чорноброві?
Щедрий вечир, сьватий вечир!...
І ягнички-біловушки
Щедрий вечир, сьватий вечир!...
Скачуть собі коло грушки,—
Щедрий вечир, сьватий вечир!...
А баранці круторогі,
Щедрий вечир, сьватий вечир!...
Скачуть собі по оборі, —
Щедрий вечир, сьватий вечир!...

[Кінець цієї колодиської щедрівки — то, правду кажучи, є вже й самостійна щедрівка. Пор. вар. з Гусакової № 22 та з Попівки № 28. *А. Кр.*]:

І ти, Петре, і ти, Павле! —
Щедрий вечир, сьватий вечир!...
Та возьміте срібні ключі—
Щедрий вечир, сьватий вечир!...
Та одімкніть рай і пекло —
Щедрий вечир, сьватий вечир!...
Та випусьціть грішні душі—
Щедрий вечир, сьватий вечир!...
Тілки тей ни випускай[те]—
Щедрий вечир, сьватий вечир!...
Що в ниділю рано їла,—
Щедрий вечир, сьватий вечир!...
А в п'ятницю пісні ціла,—
Щедрий вечир, сьватий вечир!...
А в суботу ни вмивалась —
Щедрий вечир, сьватий вечир!...
З матінкою поругалась—
Щедрий вечир, сьватий вечир!.

* * *

7) Попід небом доріженька —
Щедрий вечир, сьватий вечир!...
Там ходила Божа мати —
Щедрий вечир, сьватий вечир!...
І ходила, і питала
Щедрий вечир, сьватий вечир!...
Свого сина-Василина. —
Щедрий вечир, сьватий вечир!...
„Ой там твій син на Ордані —
Щедрий вечир, сьватий вечир!...
Сьватить воду із попами,
Щедрий вечир, сьватий вечир!...
Із попаме, із дякаме
Щедрий вечир, сьватий вечир!...
І с кропилом з усім миром.
Щедрий вечир, сьватий вечир!...

* * *

8) [Пор. вар. у Метл. № 5 — ст. 343, з Шостакової № 16, з Пальчика № 21, з Попівки №№ 34-36].
Добри-вичир, пане господару!
(Щедрий вечір!...)
Стирижи Боже твоєго товару!
(Щедрий вечір!...)
Хорошеньку хазяїчку маєш,
(Щедрий вечір!...)
Хорошенько її споражаєш,
(Щедрий вечір!...)
Як чашечка — у миду,
(Щедрий вечір!...)
А барвінок — у саду;
(Щедрий вечір!...)
Як чашечка в миду потапає,
(Щедрий вечір!...)
А барвінок в саду процвітає.
Добрий вечир!

[*А. Кр.*: По-доки йшли щедрівки поважні. Окрім них Ів. Лисак позаписував у своєму Колодистому ще скількись инакших щедрівок, що він їх назвав: „Щедрівки забавні". Перша з них буває в инчих Україні місцях не „щедрівницею", а „колядницею", і співається тоді так: „Ой коляда колядниця, Добра з медом паляниця, А без меду —

не така. Дайте, дядьку, п'ятака!" Та й № 11, де просять ковбаси, теж пристосовується і до колядування, а не тілки до щедрування, — і то на нашій таки Звиногородщині]:

9) Щедрик-бедрик, щидрівниця, —
Добра з медом паляниця,
А сухая — ни такая,
А з маслечком — ше луччая.

* * *

10) Ой на річці на Синиці
Продав батько дві тилиці.
(Щедрий вечір!...)
Батько скаче, мате плаче,
А жид бички чибираче [1]).
(Щедрий вечір!...)

* * *

11) [Вар. у Шостаковій №17]
Щедрик-бедрик,
Дай вареник
Грудочку кашки,
Кілце ковбаски.
Як ни винисиш ковбасу,
То я тобі хату рознесу!

* * *

12) Щедрик-бедрик,
Дайте вареник,
Грудочку кашки,
Кілце ковбаски!
Щедрик-бедрик,
Сухоребрик,
На тин сп'явся,
Круто в-ся (cacavit).
Щедрик-бедрик
На льоду
Витріщив яйця,
А я йду.
Ой на річці
На Батрашьи
Поклонився
Judaeus cani,
Et Judaea
Meo podici.
Ой на річці—
Гапка в стрічці,
Паринь в шапці
Н-в (cacavit) Гапці.

III.

ЩЕДРІВКИ З СЕЛА ШОСТАКОВОЇ.

(1892)

Позаписував у Шостаковій пів-десятка щедрівок С. О. Єфремов. року 1892-го. №№ 13, 15 та 17 одспівала йому Лекера Маєвська (що було їй тоді 16 літ), а №№ 14 та 16 записано од Наталки Ганджєнкової (літ їй було 21). В квадратових дужках я од себе додав ті рядки, котрі з тих щедрівках чуються по инчих Звиногородщини селах. Од Шостакової до Колодистого буде верстви три-чотирі.

13) [Пор. вар. з Колодистого, на ст. 244, Пальчик № 20, Попівка № 30].
[Ой учора із вечора. *А. Кр.*]
Пасла Меланка два качура;
(Щедрий вечір!...)
Гуляючи, загубила;
Шукаючи, заблудила.
(Щедрий вечір!...)
В чистім полі плужок оре,
За тим плужком — Василь з батіжком:
(Щедрий вечір!...)
— Ти, Василю-василечку,
Посію тебе в городчику.
(Щедрий вечір!...)
Буду тебе поливати,
[Що суботоньки проривати. *А. Кр.*]
(Щедрий вечір!...)
Та й за головку затикати,
Та й до церковці похожати.
(Щедрий вечір!...)
Поїхала б я в гості,
Та в мене коні не ковані.
(Щедрий вечір!...)

[1]) У Звиногородці співають: „жид телички чеберяче". *А. Кр.*

[В мене коні не ковані. *А. Кр.*]
В мене сані не зложані.
Щедрий вечір! Добрий вечір!
Добрим людям на весь вечір!

* * *

14) Ой дай, Боже!
Рано вставала, хусточки шила
Ой дай, Боже!
Барзи вина стерегла, — часок заснула.
Ой, дай Боже!
Налетіли пташки, — видзьобали те вино.
Ой, дай Боже!
— Не дзьобайте, пташки, вина, бо мій його [треба.
Ой, дай Боже!
Бо до мене буде три гості рано:
Ой, дай Боже!
Первий гість — ясне сонечко,
Ой, дай Боже!
Другий гість — ясний місяць,
Ой, дай Боже!
Третій гість — дрібен дощик.
Ой, дай Боже!
Возрадується весь мир в домі,
Ой, дай Боже!
А звір у полі, а риба в морі.
Ой, дай Боже!

[Оця щедрівка № 14, своїм текстом, близько межує з колядками. А дальша щедрівка з Шостакової, № 15 — то вона по инчих селах на Звиногородщині співається саме-іменно як колядка. Диви наші колядкові тексти з Колодистого № 18, з Гусакової № 40, з Попівки № 59. Так само і де-инде по Україні; див., прим., близький колядковий текст у Чубинського т. III, ст. 395 (з Баришполя на Переяславщині) та III, 300 (з Гайсинщини, початок колядки. *А. Кр.*]:

15) В ліску, в ліску,
На жовтім піску
Пава ходила,
Пір'я губила.
[Оксана] збирала,
В рукавець клала,
А з рукавця брала,
Та вінок сплітала.
На голову наклала,
До церкви пішла.
А в церкву ввійшла, —
Як зоря зійшла.
З церкви прийшла, —
Як сонце зійшло.
Ввійшла до хати,
Її стали питати:
„Чи ти царівна?
Чи королівна?"
— „Я не царівна
Й не королівна, —
Отецька дочка,
Як паняночка"

* * *

16) (Пор. Метл. № 5, ст. 343, Колодисте № 8, Пальчик № 21, Попівка №№34-36)
Добрий вечір, пане-господаре!
(Щедрий вечір!...)
Стережи, Боже, свого товару
(Щедрий вечір!...)
Стережи, Боже, всякого спадку;
(Щедрий вечір!...)
Моли Бога за отця, за матку.
(Щедрий вечір!...)
Хорошеньку хазяєчку маєш,
(Щедрий вечір!...)
Хорошенько їїспоряжаєш:
(Щедрий вечір!...)
Як бжілонька—у меду,
(Щедрий вечір!...)
Як барвінок—у саду.
(Щедрий вечір!...)
Цілуйте Христа в ніжки,
(Щедрий вечір!...)
А нам виносьте пиріжки.
(Щедрий вечір!...)

[Далі йде той трафаретний кінець, що його ми вже бачили в колядках. *А. Кр.*]:

Як не винесеш пирога,
Візьму вола за рога,
Буду в ріг трубити,
А волом буду робити,
Хвостом буду поганяти
Та на хліб заробляти.

* * *

17) [Пор. вар. з Колодистого № 11].
Щедрик-бедрик,
Дайте вареник,
Грудочку кашки,
Кілце ковбаски!
Дайте кишку —
Із'їм у затишку;
Дайте ковбасу,
Бо хату рознесу.
На полиці в куточку
Гривня в платочку,
А ще на полиці —
Лежать паляниці.

Кінець цього щедрування — близький до того, що ми вже бачили при колядуванні. Прим. див. те, що кажуть колядники в Попівці, після № 64. *А. Кр.*

IV.

ЩЕДРІВКИ В СЕЛІ ПАЛЬЧИКУ

(1892)

Позаписував щедрівки в Пальчику С. О. Єфремов, року 1892-го, од хлопця Левка Кордюченка (було йому 13 літ) та одну (№ 20) — од Марка Колісниченка (19 літ).

18) (Пор. варіянт з Гусакової №24 і № 23; Попівка № 27).
Ой на річці, на Ордані,
Там Пречиста ризи прала,
(Щедрий вечір!...)
Свого сина колисала:
„Люлі, люлі, мій синочку!"
(Щедрий вечір!...)
Прилетіли два янголи,
Взяли його на небеса,
(Щедрий вечір!...)
А небеса розтворились,
Всі святії поклонились.
(Щедрий вечір!...)

* * *

19) (Пор. вар. Метл. № 1, з Колодистого № 6, з Гусакової № 25, Полівки № 32].
Прилетіла ластівонька,
(Щедрий вечір!...)
Сіла собі край віконця,
(Щедрий вечір!...)
Стала собі щебетати,
(Щедрий вечір!...)
Господаря викликати:
(Щедрий вечір!...)
„Вийди, вийди, господарю,
(Щедрий вечір!...)
Подивися на кошару,—
(Щедрий вечір!...)
Чи всі вівці покотились,
(Щедрий вечір!...)
Чи баранці породились?
(Щедрий вечір!...)
А баранці круторогі
(Щедрий вечір!...)
Скачуть собі по оборі,
(Щедрий вечір!...)
А ягнички-чорновушки
(Щедрий вечір!...)
Ходять собі по-під ручки.
(Щедрий вечір!...)

* * *

20) (Пор. вар. з Колодистого на ст. 244; Шостакова № 13; Попівка №№ 31 і 30).
Ой наша Меланка малесенька,
Як коноплина тонесенька.
Ой наша Меланка Дністром брела,
Дністровую воду пила,
На камінчику ложки мила,
Ложку, тарілку упустила;
Ложку, тарілку доставала,
Тоненький хвартух замарала.
Ой повішала на воротях: [1])
„Ой повій, вітре, з глибокого яру, —
Висуши хвартух, як я знаю;
Ой повій, вітре, то сяк, то так, —
Висуши хвартух, як білий мак;
Ой повій, вітре буйнесенький, —
Висуши хвартух тонесенький!"

[1]) Вар. на північ од Звиногородки: „Повій, вітре, чєрез ворота! Висуши хвартух краще злота!" — два рядки, а не один, як у Пальчику! *А. Кр.*

Ой учора із вечора
Пасла Мелашка два качура.
Ой, пасучи загубила,
Шукаючи заблудила.
Ой, заблудила в чистім полі, —
Аж там Василь плужком горе:
— „Ти Васильку, ти чебчику,
Посію тебе у городчику,
Та буду тебе поливати,
Що-суботоньки проривати,
За русу косу закладати,
Ще й до церковці прохожати.

21) [Вар. Метл. №5 – ст. 343, Колодисте № 8, Шостакова №16, Полівка №№ 34–36].
Як чашечка у меду, як барвінок у саду процвітає,
Чоловік жінку в гості виражає:
Ой будь ти мати хрещена,
Свого сина носила, по-під небеса хрестила.
А ви, дітки, цілуйте Христа в ніжки,
А нам виносьте пиріжки.

V.

ЩЕДРІВКИ В СЕЛІ ГУСАКОВІЙ.

(1897–1898)

Так само як і колядки, записував щедрівки вГусаковій гурток шкільної молоді: Ол. Панасевич, В. Рожанський, М. Гернега, Марта Кислинська, Ганна Смоктіївна. Дещо подавалося в двох, рівнобіжних записах, і тому щедрівчані тексти з Гусакової давали легку спромогу перевірити один одного. При нагоді завважу, що щедрівка № 22 співається, можна сказати, геть-однаковісінько і в селі Гусаковій і в городі Звиногородці.

півки № 28].
22) [Вар. з Колодистого № 6 кінець, з По-
А сів Христос вечеряти.
Щедрий вечір! добрий вечір!
Добрим людям на весь вечір!
Прийшла до його Божа мати:
Щедрий вечір!...
— Кидай, сину, вечеряти,
Щедрий вечір!...
Бери ключі пекелнії.
Щедрий вечір!...
Випускай душі спасеннії,
Щедрий вечір!...
А грішнії ни випускай.
Щедрий вечір!...
А тілки тої ни випускай [1])
Щедрий вечір!...
Що в п'ятницю пісню ціла,
Щедрий вечір!...
А в суботу ни вмивалась
Щедрий вечір!...
А в ниділю рано їла.
Щедрий вечір!...

[*А. Кр.* У Звиногородці співають цю щедрівку геть-усю більше-менче тими самісінькими словами, тілки додають ще такий кінець: „Отця-неньку прогнівила". А й у Гусаковій-таки, як хто, то співа цю саму щедрівку з отаким кінцем]:

...Що в неділю рано їла,
Щедрий вечір!...
А в п'ятницю пісню піла
Щедрий вечір!...
А в суботу не вмевалась,
Щедрий вечір!...
Та й до пекла поспішала[сь],
Щедрий вечір!...
Та матінки не слеталась.
Щедрий вечір! Добрий вечір!
Добрим людям на весь вечір!

[1]) Вар. у Звиногородці: „Не випускай душі тої". *А. Кр.*

[До далшої щедрівки з Гусакової, № 23, маємо ми найближчий варіянт у щедрівці з Попівки, № 29, а кінець ще й у Пальчику № 18. Ще варіянти — то вже в колядках, між инчим і в тій — не із Звино-городщини — колядці про Миколая, що колядники ходять її колядувати в Київі 6 грудня. Див. у нас ст. 218. *А. Кр.*].

23) Ой йшла Марія с царського двора.
Алілуя, алілуя, алілуя, с царського двора.
А за нею йшло аж три жидовина.
Алілуя, алілуя, алілуя, три жидовина.
А ті жидови Христа мучили.
Алілуя, алілуя, алілуя, Христа мучили.
Христа мучили, на хрест розп'яли.
Алілуя, алілуя, алілуя, на хрест розп'яли.
Повели його в чистеє поле.
Алілуя, алілуя, алілуя, в чистеє поле.
В чистому полі три древи лижить,
Алілуя, алілуя, алілуя, три древи лижить.
А с того древа кражі кражають.
Алілуя, алілуя, алілуя, кражі кражають [1]).
А з тих кражів церкву будують,
Алілуя, алілуя, алілуя, церкву будують.
А в тій церкві три гроби лижить.
Алілуя, алілуя, алілуя, три гроби лижить.
В першому гробі Сус Христос лежить,
Алілуя, алілуя, алілуя, Сус Христос лежить.
В другому гробі святий Николай лежить.
Алілуя, алілуя, алілуя, Николай лежить.
В третьому гробі Діва Марія,
Алілуя, алілуя, алілуя, Діва Марія.
Над Сусом Христом книги читають,
Алілуя, алілуя, алілуя, книги читають,
Над Миколаєм свічі палають,
Алілуя, алілуя, алілуя, свічі палають.
Над Марією рожа зацвіла.
Алілуя, алілуя, алілуя, рожа зацвіла.
З тої рожі — та вилитів птах.
Алілуя, алілуя, алілуя, та вилитів птах.
Та политів птах попід нибиса,
Алілуя, алілуя, алілуя, попід нибиса.
А ті нибиса растворилися.
Алілуя, алілуя, алілуя, растворилися.
Усім святим поклонилися,
Алілуя, алілуя, алілуя, поклонилися.

[Варто зазначити, що, коли в цім варіянті ми чуємо „Усім святиж поклонилися" (і так само в Попівці № 29), то далший варіянт, записаний не де як у Гусаковій-таки, дає нам инакше співання: „Усі святі поклонилися" (і так само в Пальчику № 18). Зазначім тут (№ 23; № 24) і церковно-слов'янську вимову: „Нибиса растворилися", що її по инчих записах уже ніде не слідно. *А. Кр.*].

24) [Пор. № 23 кінець, та вар. з Пальчика № 18 та з Попівки № 27].
Ой на річці, на Орддаг,
Там Причиста ризи прала,
[Щедрий вечір!...]
Свого сина сповивала,
На ялині колисала.
[Щедрий вечір!...]
Прилітіли три ангели,
Взяли Суса на небеса,
[Щедрий вечір!...]
А небеса растворились,
Всі святії поклонились.
[Щедрий вечір!...]

* * *

25) [Пор. вар. Метл. № 1, з Колодистого № 6, Пальчика № 19, Попівки № 32].
Прилітіла ластівонька,
[Щедрий вечір!...]
Стала щебетати,
[Щедрий вечір!...]

[1]) „Кряж" — стовп обтесаний кругло. *А. Кр.*

Господаря викликати:
[Щедрий вечір!...]
Вийди, вийди, господарю!
[Щедрий вечір!...]
Подивився на кошару:
[Щедрий вечір!...]
Чи всі вівці покотились?
[Щедрий вечір!...]
Чи ягниці породились?
[Щедрий вечір!...]
А баранчики круторогі —
[Щедрий вечір!...]
Скачуть собі по оборі.
[Щедрий вечір!...]
А ягниці-карнаушки
[Щедрий вечір!...]
Скачуть собі коло грушки.
[Щедрий вечір!...]

* * *

26 а) [Вар. у Попівці № 38].
Добрий вечер тобі, пане-хазяїне!
Щедрий вечер!...
Ой стоїть береза на твоїм дворі,
Щедрий вечер!...
Золотії гилля, серебраная кора.
Щедрий вечер!...
Наленули райськії птахи.
Щедрий вечер!...
Кору обдзьобали, гилля обламали.
Щедрий вечер!...
Замітайте двори, застиляйте столи!
Щедрий вечер!...
Кладіть паляниці із ярої пшениці.
Щедрий вечер!...
Бо прийде до тебе сам
Господь у гості.
Щедрий вечер! добрий вечер!
Добрим людям на весь вечер!

* * *

26 б) [Див. № 26 а].
Стояла береза насеред двора,
Щедрий вечір!...
А на тій березі кедровая кора,
Щедрий вечір!...
Кедровая кора, золотії гилля,
Щедрий вечір!...
Налинули всі райськії птахи,
Щедрий вечір!...
Кору обдзьобали, гилля обламали.
Щедрий вечір!...
Пане-хазяїне! замітай двір!
Щедрий вечір!...
Замітай двір, застиляй стіл!
Щедрий вечір!...
Клади паляниці з ярої пшениці!
Щедрий вечір!...
Бо будуть у тебе всі миліі гості:
Щедрий вечір!...
Милії гості — сам Господь у гості.
Щедрий вечір!...
А перший гость — ясний місяць,
Щедрий вечір!...
А другий гость — ясне сонце,
Щедрий вечір!...
А третій гость та дрібненький дощик.
Щедрий вечір! Добрий вечір!
Добрим людям на весь вечір!

VI.

ЩЕДРІВКИ В СЕЛІ ПОПІВЦІ.

(1926).

Всі ці щедрівки позаписувала С. М. Терещенкова. Слід зазначити, що вона призбірала щедрувалних текстів більше, ніж усі инчі по инчих селах на Звиногородщині. Можна гадати, що з її записами геть-увесь щедрувалний репертуар на Звиногородщині виходить так що й повний.

27) [Варіянти — Пальчик № 18, Гусакова № 24 і 23 в кінці].
Ой на річці, на Гордані,
Там Пречиста ризи прала,
[Щедрий вечір!...]
Свого сина сповивала,
На ялинці колихала.
[Щедрий вечір!...]
Прилетіло три янголи,
Взяли Суса на небеса,
[Щедрий вечір!...]
А небеса розтворились,
Усім святим поклонились.
Добривечір!

* * *

28) [Вар. Колодисте № 6 кінець, Гусакова № 22].
Ой сів Христос вечеряти, —
[Щедрий вечір!...]
Прийшла до нього Мати його:
[Щедрий вечір!...]
— „Кидай, сину, вечеряти!
[Щедрий вечір!...]
Бери, сину, райські ключі,
[Щедрий вечір!...]
Поодперай рай і пекло,
[Щедрий вечір!...]
Та випусти грішні душі,
[Щедрий вечір!...]
Тілко теї не випускай,
[Щедрий вечір!...]
Що в неділю рано їла,
[Щедрий вечір!...]
А в п'ятницю пісню піла,
[Щедрий вечір!...]
А в суботу не вмивалась,
[Щедрий вечір!...]
Та й до пекла прибиралась"
[Щедрий вечір!...]

* * *

29) [Пор. вар. з Гусакової № 23] [1]).
Діва Марія Христа зродила,
Алілуя, алілуя!
Христа зродила — та й загубила.
Алілуя, алілуя!
Ой пішла вона Христа шукати —
Алілуя, алілуя!
Спіткала вона три жидовини:
Алілуя, алілуя!
„Оці — тії жили, що Христа взяли"
Алілуя, алілуя!
— „Ой тож і не ми, тож наші слуги"
Алілуя, алілуя!
Ой там на горі древо стояло,
Алілуя, алілуя!
А з того древа кражі рубали.
Алілуя, алілуя!
Кражі рубали, церкву ставили,
Алілуя, алілуя!
А в тій церковці три гроби лежать.
Алілуя, алілуя!
У першому гробі Сус Христос лежить,
Алілуя, алілуя!
А в другім гробі святий Василій.
Алілуя, алілуя!
А в третім гробі — діва-Марія.
Алілуя, алілуя!
Над Сусом Христом книги читають.
Алілуя, алілуя!
Над Василієм свічі палають.
Алілуя, алілуя!
Над Марією рожа процвіти.
Алілуя, алілуя!
А з теї рожі птах вилітає.
Алілуя, алілуя!
Та й полетіли аж на небеса.
Алілуя, алілуя!
А ті небеса — розтворилися.
Алілуя, алілуя!
Та й усім святим поклонилися.
Алілуя, алілуя!
Добри'вечир!

[*А. Кр.* У цьому записі з Попівки той святий, що лежить в одній з трун, зветься Василій, і це дуже добре підходить для вечора 31-го грудня, бо взавтра, 1-го січня, святкується пам'ять св. Василя Великого. В щедрівці з ГусакоЕої № 23 у гробу лежить св. Миколай, — це в щедрівку перенесено живовидячки з колядки на честь св. Миколая (пор. у нас про київське колядування на Миколи, ст. 217–218). На Поділлі той святий, що в гробі лежить, зветься в щедрівці св. Ілія (Чуб. III, 447, з Літинщини), — бо Ілію взавтра на Новий рік згадають посипальники. Дуже часто, на Україні, чи то в цій щедрівці, чи то в близькій до неї колядці, згадується в гробі Іван Хреститель, що його святкування тісно сполучується з різдвяним, — див. прим. щедрівку-таки з Острога Волинського (Чуб. III, 448) та колядки з Радомишельщини (Чуб. III, 354), Овруччини (III, 354), Козелеччини (III, 353) та Переяслав-

[1]) З не-звиногородських варіянтів варто тут зазначити (з усяких місць) у Чубинського: – щедрівки (III, ст. 447), і колядки (III, ст. 353). *А. Кр.*

цими близько Києва (III, 354). А на півночі нашого Полісся, на Мозирщині (Чуб. III 354) співають у схожій колядці (не щедрівці), що в церкві у одним з гробів лежить св. Петро, тоб-то некая одмикатель].

30) [Пор. вар. з Колодистого ст. 244; Шостакова № 13, Пальчик № 20].
Ой учора із-вечора
Пасла Миланка два качури,
[Щедрий вечір!...]
Пасла вона, загубила,
Шукаючи заблудила.
[Щедрий вечір!...]
Приблудила в чисте поле, —
Там Василик плужком оре:
[Щедрий вечір!...]
— „Ой ти, Василю-василечку,
Посію тебе в городочку,
[Щедрий вечір!...]
Та буду тебе доглядати,
Сім раз на день поливати,
[Щедрий вечір!...]
За русу косу затикати,
Та й до церковці учащати!"
[Щедрий вечір!...]

* * *

31) [Вар. зазначено при № 30.
Найближчий — з Пальчика № 20].
Наша Миланка не робоча, —
На ній сорочка парубоча;
Наша Миланка робітлива, —
Та на камені ложки мила. 2.
Ложку в тарілку упустила, 2.
Шовковий хвартух замочила:
„Ой повій, вітре, повій з яру, —
Висуши міні хвартух с краю!
Ой повій, вітре, буйнесенький, —
Висуши хвартух тонесенький!"

* * *

32) [Пор. вар. Метл. № 1, з Колодистого № 6, Пальчика №19, Гусакової № 25].
Прилетіла ластівонька,
[Щедрий вечір!...]
Сіла собі край, віконця,
[Щедрий вечір!...]
Стала собі щебитати,
[Щедрий вечір!...]
Господара викликати:
[Щедрий вечір!...]
„Вийди, вийди, господару!
[Щедрий вечір!...]
Подивися на кошару, —
[Щедрий вечір!...]
Чи всі вівці покотились?
[Щедрий вечір!...]
А ягнички породились?"
Добривечір!

* * *

33) У наші[й] церкві аж три бані,
[Щедрий вечір!...]
А в господаря три кошари:
[Щедрий вечір!...]
В одній кошарі — все телички,
[Щедрий вечір!...]
В другій кошарі — все ягнички,
[Щедрий вечір!...]
Ще й баранчики круторогі,
[Щедрий вечір!...]
У хазяєчки чорні брови,
[Щедрий вечір!...]

* * *

34) [Вар. у Метл. № 5 ст. 343, Колодисте № 8, Шостакова № 16].
Добрий вечір, пане-господару!
[Щедрий вечір!..]
Стережи, Боже, свойого товару
[Щедрий вечір!...]
Товар на гоборі, а хліб у коморі.
[Щедрий вечір!...]
Хорошеньку господиню маєш,
[Щедрий вечір!...]
Хорошенько її споряджаєш:
[Щедрий вечір!...]
Як бджілочка у меду,
[Щедрий вечір!...]
Як черешенька у саду
Добривечір!

* * *

35) [Варіянти позначено при № 34].
Добрий вечір, пане-господару!
[Щедрий вечір!...]
Стережи, Боже, свойого товару.
[Щедрий вечір!...]
В тебе товару — всякого стадку
[Щедрий вечір!...]
Моли Бога за отця й матку,
[Щедрий вечір!...]
Щоб не було на худобу впадку
[Щедрий вечір!...]

* * *

36) [Вар. № 34].
Добрий вечір, пане-господару!
[Щедрий вечір!...]
Стирижи, Боже, свого двору
[Щедрий вечір!...]

В тебе товару — повна обора,
[Щедрий вечір!...]
В тебе господиня — гарна-чорноброва:
[Щедрий вечір!.]
Як бджілочка — у меду,
[Щедрий вечір!...]
Як барвіночок — у саду
[Щедрий вечір!...]
Як барвіночок у саду процвітає,
[Щедрий вечір!...]
Так пані-матка світлоньку прибирає:
[Щедрий вечір!...]
Засвітіть свічку, чисту-восковую:
[Щедрий вечір!...]
Поведіть челядоньку туди молодую.
[Щедрий вечір!...]
А ви, дітки, цілуйте Христа в ніжки,
[Щедрий вечір!...]
А нам дайте по два періжки.
Добривечір!

* * *

37) [Вар. у Метл. № 4 ст. 342].
Ой на горі, на каміні, —
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на весь вечір!
Там волохи церкву будують,
Щедрий вечір!...
У тій церковці троє віконець.
Щедрий вечір!...
У перше віконце світить ясне сонце,
Щедрий вечір!...
У друге віконце світить ясний місяць,
Щедрий вечір!...
А в третє віконце — ясні зіроньки
Щедрий вечір!...
То ж не місяць, — то ж господар!
Щедрий вечір!...
То не сонце, — господиня!
Щедрий вечір!...
То не зірки, — то їх дітки!
Щедрий вечір! добрий вечір!
Добрим людям на весь вечір!

* * *

38) [Пор. варіянти з Гусакової № 26 а та № 266].
Ой стоїть береза посеред двору.
Щедрий вечір! добрий вечір!
Добрим людям на весь вечір!
Ой на ті[й] березі сімчастая кора[1]),
Щедрий вечір!...
А на ті[й] березі — золотеє гилля.
Щедрий вечір!...
Прилетіли птахи, кору обдзьобали.
Щедрий вечір!...
Кору обдзьобали, гилля обламали.
Щедрий вечір!...
Замітайте двори, застеляйте столи!
Щедрий вечір!...
Печіть паляниці — з ярої пшениці.
Щедрий вечір!...
Бо приїде Гива, сам Господь у гості.
Щедрий вечір!...
Ясну свічку ставте. нам голадків дайте!
Добривечір!

[*А. Кр.* Кінець цієї щедрівки, де просять хазяїв щось дати щедрівникам за щедрування, нагадує собою аналогічні кінці в колядуваннях. Ще ближче до колядничих прохань підходять оті дві щедрівки № 39 та № 40, що їми ми кінчаємо цілий відділ]:

39) Христова мати
Ходила щидрувати.
На пристолі стояла,
Чесний хрест держала.
Золотою кадилницею
З своїх ручок кадила:
„Радуйтеся, люди,
До вас Христос буде!"
Люди радуються,
Христа сподіваються.
Цілуйте Христа в ніжки, —
А нам виносьте періжки!

* * *

40) Прилетіла розчипірка,
Причинилась до одвірка:
Чи є вдома господарка,
Щоб винесла нам голадка?
Добривечір!

1926.

---

[1]) Слова „сімчастий" ніхто не розуміє. Навряд, щоб воно мало той пень. що в слові „сімня" (= насіння), або „сівка" Швидче, це якесь перекручення. В варіянтах з Гусакової — або „серебраная кора", або „кедровая кора". *А. Кр.*

XVI.
НОВИЙ РІК

1 січня

а) Новий год у нас у Колодистому

(Селянський запис)
1905.
(Запис 1-ий, од Гапки Ополонцевої, 70 літ):

Це вже щидрівка і кончилася. Це вже узавтра буде Новий год первого января, — сьватого Василія. 1 января, на сьватого Василія дуже рано вдосьвіта треба в самий перед повиносити сьміття, те що змітали ше од самого Різдва під покутя цілий тиждинь [1]). І в самий перед устають на Новий рік рано, і простиляють которо саме найбільше радно, і збирають те сміття на радно. І де-в-кого то влізе те сміття геть-усе за оден раз на радно; а де-в-кого, — то треба два рази виносити, бо за оден раз ни влізе.

І виносять те сміття у садок, туди де саме-найгустіще дериво поросло. І там, його висипають на купу і підпалюють, — і воно там горить, аж доки геть-усе ни згорить. І як позапалюють геть-усі люди с кожної хати кожний у свому садочку сміття, то геть-усе сило засяє од тих купок горащих. То, от, оце сміття, шо воно удосвіта геть-скрізь горить, то воно дає людям двояку ползу. Одна полза — шо накуриться кожна диривина тим димом, шо горіло сміття; то на будуще літо те дериво ни буде боятися ні оселні, ні мошки, — словом, нічого ни буде боятися. А друга полза — шо протів такого празника, як горить та іде догори дим, то то іде до Бога жертва; значить так: Богові приятно, як іде дим угору. То звідциль є дві ползи — чоловікові і Богові [2]).

Тепер: як має розвидьнятись, тоді встають маленькі діти, ни менчі п'яти год, а ни білші дисяти год, і набирають кожне собі у торбину пашні там-якої: чи ячменю, чи проса, чи вівса, — і ідуть посипати. От, уходять у хату і кажуть: „Здрастуйте! будьте

[1]) Змітається і під піл. Див. ст. 16. *А. Кр.*

[2]) Пор. до цього той запис (у нас на ст. 16), що подав Ів. Лисак, оповідаючи про садівництво в Колодистому, та ще записи на ст. 261 та з Попівки ст. 262. *А. Кр.*

здорові з Новим годом!" І кидають по хаті зерно і говорять: „На щастя, на здоров'я, на Новий год! Роди, Боже, жито-пшеницю, всяку пашницю, на оборі бика й тилицю, а на кошарі — барана і ягницю, а на столі — грошей криницю [1]), а на лижаньці [2]) — дітей копицю". І хатні тоді їм дають або варєника, або пиріжка, або і шматок хліба; а тепер [1905], уже годів зо два, то дають гостиньці: хоч то конфетику, хоч по грудоцьці сахару. І так ходять по хатах аж доки ни повисипають пашні з своїх торбинок. І ходять табунчикаме по душ п'ять, по шість, і по менч, і по більш.

А ше от як єсть: як увійде посипальник (бо їх люди звуть посипальникамє) до свого дядька або до тітки, або до діда та до баби, та там зараз племенникові чи, там, онукові дід чи дядько: „А шо, синашу? (чи, там, онучко). Ми тебе наймем нашого снопа молотити, — (то|го|, шо стоїть на покуті ше од Різдва), — молотив нас, сину, снопа! Ми тобі заплатим добрі гроші". От онучка чи, там, племенник з ниме згожується за ціну: там, чи за три копійки, чи за п'ять, за стіки там згодиться. От, тоді тягне [посипальничок] с покутя того снопа, і замітає хату, і кладе того снопа на чистому, і бере в руки палицю, і зачинає того снопа молотити. От, обмолотив того снопа на два боки — і тоді ставить того снопа назад на покутя, а зерно збирає в свою торбину. І тоді росплатюється с хазяєном.

І як племенник уже здоровий, такий шо год з дисяток, то іде в дядькову обору, чи в стаю, чи в хлів. Шо там у дядька є: чи воли, чи коні, чи вівці, та ше як є маленьке тиля або лоша, то бере його на мутузок і вводить у хату — і поздоровляє хазяїна з Новим годом. І як ше те, шо там він уведе: чи воляче, чи коняче, чи овече у хату, та воно в хаті накладе, то тоді хазяєн радіє, бо це його буде щасьця; а як умочиться, то діло драть. То племенник ту скотину диржить у хаті, аж доки дядько йому ни дасть гроший, там, копійок стіки: п'ять чи шість, — шо там дасть. І от: получив племенник гроші — тоді виводить ту скотину с хати на обору чи, там, куди. І по рахубі!

І ше оден такий закон на день Різдва і на день Нового года, на день Орданський, єсть такі хазяї, шо ни дають рано свої скотині їсти, аж доки ни вийдуть із церкви.

І в день Нового года старається кожний, і старий і молодий, шоб того дня ні с ким ні побитись ні посваритись: бо, як поб'єшся або посваришся, то ввесь год те буде. (Записав Ів. Лисак)

(Инакший запис з Колодистого-таки, 1905, про Новий рік):

Це вже дуже рано удосьвіта против Нового году знов тая сама дітвора, що ходила і щидрувати, — ото будять їх батьки або

[1]) Нижче, в Колодистому-таки (ст. 261) ми маємо варіянт: „а в скрині — грошей копицю". *А. Кр.*

[2]) Вар. з Пальчика (1892): «а в запічку». *А. Кр.*

матирі, і набирають якої-нибудь пашні у торбинку, і посилають їх „посипати". То вони вже як підуть посипати, то посипають до самого білого дня.

То це як прийдуть у самий перед у яку-нибудь хату х л о п ц і, а ни дівчата, то тим хлопцям, що первий будуть раз посипати, то ще і получать по два шаги. А як же д і в ч а т а прийдуть уперед хлопців посипати, то то вже тоді дід до баби: „Е-ге!" каже: „Ни будимо ми цей год мати щасьця! бо шерепи прийшли попереду посипати". І тоді вже сумують дід з бабою.

От як увійдуть посипалники у хату, то в самий перед кажуть: „Здрастуйте! (або: Добридень!) Будьте здоровенькі з Новим годом!". Та й тоді кажуть (посипаючи): „На щасьця, на здоров'я, на Новий год! Роди, Боже, жито-пшиницю, всяку пашницю, на оборі бика і тилицю, на кошарі барана і ягницю, а в скрині гроший копицю". І так у кожні хаті говорать таким манером.

А ше у иичі хаті роблять от шо. Беруть того с н о п а ж и т ь н ь о г о, що стоїть ше з різдьваних сьват. І вперед замитуть хату, і сьміття змитуть туди, де зміталося ше од первого дня на Різдво, і кладуть того снопа на зимлі. І м о л о т я т ь його ломачкаме, доки ни змолотять до каплі. Тоді збирає кожний у свою торбину, і тоді їм хазяїн платить за роботу — по три копійки кожному молотникові. І тоді вже він щитає себе щасливим чоловіком на цілий год.

І це тоже удосвіта: кожний хазяїн бере збирає у мішок своє сьміття, нисе у свій садок, і запалює те сьміття, шоб воно згоріло геть до каплі, та шоб ше і добре куріло. Бо, як накурить добре на увесь садок, то тоді той садок ни буде боятись висною ні оселні, ні якої-другої мошки; задля того вони собі цеє і роблять... А тимчасом як прийде висна та боває урожай добрий на оселню, то є вона у кожному садку: і в накураному, і в нинакураному садку! То цьому мабуть правда, як то кажуть, „як вош кашляє" — така цьому Правда. (Пор. ст. 16 та ст. 259. А. Кр.).

А то ше одну штуку роблять протів Нового году. З вечора беруть крутять перевесла, та йдуть у садок [1]), та й об'язує кожну диривину тим перевеслом — геть і груші, і сливи, і вишні. Як об'язують яке-нибудь дерево, то й примовляють: „Вроди міні, дериво, грушу! бо, як ни вродиш, то я с тебе витрасу душу". І бере її помаленьку трасе, і тоді бере об'язує її перевеслом, та й каже: „Я тебе перевеслом назначу, — шо с тебе буде, в маю побачу. Як будиш (там, шо нибудь: там, яблука, або сливи, або груші) родити, — то буду до тебе од цього часу ходити. Як ни будиш цвіту мати у маю, — то я тебе як яловку зрубаю". І тоді одходить од неї. І вона собі стоїть об'язана цілий год [2]).

---

[1]) = на Новий год удосвіта. Див. ст. 16. *А. Кр.*

[2]) Пор. той самий звичай на Спиридона, 12 грудня. Див. ст. 208. *А. Кр.*

І то вже така поговорка йде, шо, як-куму той день [Новий год] прожеветься, то так йому буде житися цілий год: як кому добре, то добре цілий год, а як кому погано, то тому буде погано житися цілий год. І то така поговорка ведеться і до сього дня. І то вже на Новий год кожний себе вєде як-найчисьніще той день. І правда, що мало-коли буває бійка на Новий год, геть і миж парубками. Бо парубки — більше б'ються, як ни б'ються; ну, а на Новий год таке ни б'ються.

І то вже который чоловік хоче чим заніматись, то ниприміннo можна замітити: бо він так і шукає свеї вигоди. Як хоче випити, то за це і говорить: „Якби оце де-нибудь випити!" А который хоче красти, той дивиться, шоб шо-нибудь хоч-маленьке украсти у той день, бо воно так та „годиться". (Записав Ів. Лисак, 1905).

б) Новий рік у селі Попівці (1926)

Од Куті до Нового року не можна виносити на двір сміття, а замітають під покутя, в куток, скілко б його там не було [1]). В печах та грубах палиться у нас соломою, а тому сміття в хаті чимало. На Новий рік удосвіта, коли задзвонять до всюношньої, чоловіки кожний у свої хаті забирають сміття в рядно і виносять у садок. Кладуть так, щоб дим ішов на садок, — і запалять. Те сміття курить аж до дня: це — щоб уродило дерево. (Пор. ст. 16 та 259 і 261).

Господар, як упорається з сміттям, іде до худоби й дає як-найкращу пашу; тіко не можна брати вилами. А господиня понагодовує птицю і після цього набере за піл пшениці, проса, й посипле по подвір'ї горобцям та инчим пташкам. Попоравши, йдуть до церкви, та не всі, а котресь лишається, — тому, що маленькі дітки ходять цілий день посипать.

Ще здосвіта хлопці, такі що годів їм по п'ять, по десять, ба й п'ятнацять, ходять гурточками по двоє, троє, чи там п'ятеро, посипать в кожну хату. І як тіко переступлять поріг, раптом сиплють зерном, яке мають в торбинках, змішане: жито, пшениця, ячмінь, гречка, просо, горох, сачавиця, то що. Посипають так, щоб зерно попало в кожнісінький куточок, а так само й на господарів, і приказують: „На щастя, на здоров'я, на Новий рік! Роди, Боже, жито-пшеницю і всяку пашницю, а в запічку дітей копицю, шоб за припічок бралися, та на піч дерлися! коноплі — вище голови, а льон по коліна, щоб голова не боліла. Добридень! будьте здорові з Новим роком та з новим щастям!"

Приказують посипалники і так [2]): „Ой у полі, в полі, сам плужок оре. Як не сам плужок, то Господь оре. Як не сам Господь — діва-Марія. Діва-Марія — їсти носила, їсти носила — Бога просила: Ой

[1]) „під піл", каже Ів. Лисак 1905 про с. Колодисте (ст. 16). *А. Кр.*

[2]) Це ж і щедрівка є така (див. ст. 250, 257). Пор. і Метлинського запис, бл. 1850 р., у нас ст. 248. *А. Кр.*

роди, Боже, жито-пшеницю,—жито-пшеницю, всяку пашницю! Добридень! будьте здорові з Новим роком та з Веселем. На щастя, на здоров'я, на Новий рік — щоб краще вродило, як у-торік: жита-пшеницю, всяку пашницю! коноплі під стелю, льон по коліна, — щоб у вас хрещених голова не боліла! Добридень! будьте здорові з Новим роком, з новим щастям, з новим здоров'ям". (Пор. ст. 260 та ст. 261).

Посипальникам господар дає стульники, періжки, медяники, цукерки, яблука, горіхи й гроші — п'ять-десять копійок на гурт.

Першим посипальникам дають молотить те жито, що стояло в снопі од Куті в кутку на покуті: молотять качалками. За це дають по три-п'ять-десять копійок кожному. Пашньою — посипає господар садок, щоб рясно цвіло дерево, а цею соломою — підперізують овощове дерево, для того щоб родило. Сокирою тежлякають дерево і кажуть тричі: „А будеш родить, чи не будеш?! Як не будеш, то я тебе зрубаю!" І так замахне, як ніби-то рубає (пор. ст. 16, ст. 208, ст. 261). Примічають: коли під деревом обметяно сніг так, що навколо дерева ямка, то буде на садовину урожай.

Після того, як посипальники переходять всі, то всю посипану пашню збирають і дають курам, щоб неслись.

Раніш, коли були поміщики чи так-який господар, що в його була худоба й робітники, то котрий парубок доглядав коні, вбирав коня: на голову було надівають коневі сиву шапку, удягають парубочу сорочку, чемерку або керею, зеленим або чирвоним поясом підпережуть, ноги обмотають позліткою; в гриву та в хвіст — теж позлітку і карбованці. Потім уводять коня в хату до пана, і водять по всіх покоях. Після коня вводять було вола на голові — стрічки, вінок, намисто од усіх знайомих дівчат, до вух — сережки; роги — обмотано позліткою, з прадива — коси заплетяно; напнуто як-найкращою хусткою коліровою, підперезано поясом; хвартух; на шиї — багато намиста, карбованців, червінців, хрести та довкачі; в хвості — позлітка, на колінях, на ратицях — квітки. Після вола вводять барана, свиню й усяку птицю, вбрану. Пани всі, і навіть діти, вставали вдосвіта і одягалися по святковому. І було з хлібом чекають цю убрану скотину стелять килими, хустки, і по них водять вола, коня, та инче. Як обійдуть усі покої, то худобі дають хліба, а тим, що водять — горілки і грошей. Давали всякі гостинці охоче, бо вірили в те, що од цього буде щастя; а коли худоба чи птиця що зробить в хаті, то за це давали гроші окроме, бо вважали за найбільше щастя. Тепер це все робиться тожсамо, тіко не слуги водять худобу, а сини чи дочки.

В цей день дівчата, коли вмиваються, то в воду кладуть червоне намисто, щоб багата й червона була цілий рік.

Коли прийдуть з церкви, то, кожне, перехрестяться і кажуть: „Добридень! Будьте здорові з Новим роком, з новим щастям, з новим здоров'ям"! Потім обідають і частуються, як і на Різдво.

По обіді всі ходять одні до других і поздравляють, гостюються, співають.

Старі люди, коли входить у чужу хату на Новий рік, то каже: „Помагайбі! Будьте здорові з Новим роком, з новим щастям! Прийшов Новий рік, приніс новий хліб, по сім стогів вкупі, воли на оборі, а хліб у коморі, повний хлівець овець, ялівничок — теличок, і залічок - діточок". Хлопці йдуть на хурґало (ст. 216), а дівчата йдуть на лід співать. Записала С. М. Терещенкова.

1926. Оповідає неписьменний дід Хведір Щербина, 86 літ, з с Полівки:

На Новий рік тяжкий гріх — сіна вилами брать для худоби; а треба ще за дня покласти багато так, щоб хватило до ранку. Бо колись на світі жили два брати- Кавель та Гавель. Ото ж під Новий рік, саме як всюношна правилася, Кавель пішов по сіно, щоб волам їсти дати; а Гавель спав у сіні. Кавель взяв вила, та як замахнув, щоб більше сіна на вила набрати, то так і наштриґнув Гавеля на вила, і кров полелася. Кавель злякався й хотів скинуть Гавеля з вил, але Бог зараз з'явився, поблагословив та й каже: „Держи ж ти, поки світа й сонця!" А щоб усі бачили та каялись, то Бог його поставив на місяць. То ото ж він і досі стоїть так, і видно, що Кавель Гавеля на вилах держить. [Записала С. Терещенкова].

XVII.
ГОЛОДНА КУТЯ ТА ОРДАНЬ.

а) Тиждень од Нового року до Голодної куті.

(с. Попівка, 1926).

Після Нового року до Водохреща [6 січня] можна робити тіко вдень; а в-вечері — гріх, бо кожний вечір святий. Хто в-вечері робить, то за кожну роботу Бог покарає отак, як за роботу од Різдва до Нового року. А тому в-дню люди працюють, а в-вечері збираються в хатах і розмовляють про відьми, то-що.

Цілий той тиждень прибирають в хатах, всеньке перуть, бо після Водохрища довго не можна прать [1]).

б) В день Голодної куті не можна кидати шмаття на дворі.

Як прийде день Голодної куті [5 січня], то святять воду в діжці коло церков. І в цей день не можна, щоб що-небудь із шмаття чи з бдяги, або хоч ганчірочка, висіло на дворі, — тому, що як вода святиться, то всі нечисті сили тікають з болота і ховаються в те, що на тину залишилося.

(1926. С. Попівка. Оповідає Мусій Прийма, 68 літ):

Якось уже давненько на Святий вечір, тоб-то на Голодну кутю, так уже на дворі сутеніло, дивлюся я в вікно. Аж мотовилник висить на тину. Я й кажу до старої: „Чи ти й досі з тину шмаття не позабирала?! А вже ж воду освятили!". А вона каже: „А як же! я давно все забрала". А я до неї: „Та що ж то висить?" Коли вона до вікна, та аж у долоні плеснула, і крикнула: „Смутку мій тяжкий! то ж мій мотовилник!... Як же це я забула взяти?... Біжи хутенько та возьми може, ще Господь не допустив нечистої сили". Я мерщенько вибіг — та до того мотовилника. І от-от уже до нього добіжу, а він — з тину! Та й побіг. Я за ним, а він поперед мене біжить, і ніяк не дожену. Я й бачу, що з-під мотовилника хвіст виліз, аж закарлючився, — ні! таке біжу! За-гарячу то й не схаменувся, що

[1]) Коли найдовше не прать, то найдовше буде вода чиста; а як хто що випере, то одразу нечисті сили в воду повлазять. Та про це буде мова далі [ст. 275]. *С. Т.*

треба до воскресного Богу молиться, — навіть і не перехрестився. А воно прямо побігло в лози, що понад берегом. Аж тоді я схаменувся: став, перехрестився, молюся до воскресного Богу, та й іду до хати. Коли дивлюся: аж воно, бий його сила божа, і бігло не так, як люди. Чи ви не повірете? п'ятами наперед бігло, не тут згадуючи!... Прийшов я до хати, а жінка й питає: „А де мотовилник?" А я махнув рукою, перехрестився й сказав: „Не згадуй про нього!" То вона вже й догадалася, що щось трапилося негарне, та й не питала. А я не казав, щоб не согрішить. Аж після Водохреща все розказав.

(1926. С. Полівка. Оповідає Лукія Месенкова, 84 роки):

Нехай Бог простить, що скажу! Бо я вже стара, то воно б і не варто було про таке згадувать, але, як прийшлося, то вже скажу. Забула, скілко це вже років минуло, котру ж це я дитину годувала чи Мотру, чи Миколу? ба знаю добре — що на Голодну кутю перед вечерою, ще як мали воду святи'ть коло церкви. Я пішла на двір, позабирала все з тину, щоб не висіло, бо то ж не годиться. То ж, як святять воду, то нечисті сили всі з болота втікають, де які є; то вони так і підуть по селі, щоб у що вбраться: чи сорочка, чи полотнина, чи хоч маленька ганчірочка, то їх начіпляється, як болота, до неї. Тоді вже боронь Боже в хату внести! бо вони-лихі цілий рік будуть скушать на все недобре. Хоч і які гарні будуть люди, а коли того дня що забудуть на дворі і тоді внесуть в хату, як уже, не моїми словами кажучи, нечисті сили понасідають, — то вони підкусять або на злодійство, або навіть і на вбивство. То вже ж ото кожна людина дивиться за цим, щоб не забуть: не тіко у себе, але й у сусід. Отож я всеньке позабирала, прийшла в хату, погодувала дитину та й вийшла послухать дзвону. Стала на горбку та й стою. А це раптово як затріщить, як зареве на ставку, наче завирухою! Коли гляну в яр, — аж там, годинонько моя тяжка! таке зірвалося: крутить тим снігом, рве, а гочеретом носить, аж страшно диви'ться. А вони, нечисті сили, так сипнули од того ставка! аж викручуються та біжать од ставка на всі боки, як ото галки помеж снігом чорніють. Я мерщій до хати! Думаю: „Хто його знає! щоб часом до мене не вчипились!" геть і двері за собою заперла й перехрестила. То якось Бог дав, що не вадило. А до Хронихи, то кажуть, що, як улізло, то лихий див робило: цілий рік підкусювало її на все безголов'я. І що її Хрін не попобив, а вона наче не та зробилася, та й годі! Все село про це гомоніло. Записала С. М. Терещенкова.

в) Як справляють Голодну кутю в Колодистому

1905.

(1-ий запис). На Голодну кутю, то єсть 5-го января, которо старіші люди, то ни їдять нічого зранку до вечора. А маленькі діти ни видиржать зранку до вечора биз їжі, то чи, там, аж доки піп ни

осьватить води [коло церкви в діжці] – то для їх повинна бути свячена вода ще торішня. То малим дітям в самий перед на голу печінку треба дати хоч торішньої свяченої води, – а тоді тіки їм можна їсти. А ни пивше свяченої води — Боже борони їсти! гріх! А старі всі повинні виждати, аж доки піп ни осьватить води.

От осьватив піп коло церкви воду, понабирають люди свяченої води, принисуть додому, — і вся сим'я повинна напитись потрохи теї води на голу печінку, опроче малих дітей. Тоді, як напились усі води, то так у оден миг, як скаже: „а ну! сідай, де хто стоїть!" то так враз всі повинні і посідати, де хто стояв. Хоч і посирид хати! І тоді сидять минут іс п'ять — і тоді ідуть куди кому треба. То це сідало роблять задля того, шоб дуже здорово кури несли яйця.

Тепер: як мають сідати вечерати, то треба, шоб було у хазяїна грудочка крейди, або білої глини. В самий перед поробить скрізь крейдою хрестики: от на горщику на тому, шо с кутьою, а тоді — на тому горщикові, шо із зваром, а тоді — на макітрі (бо до куті ше треба упсред терти маку макітрі, а тоді той мак треба розвести з медом або із сахаром, дуже рідко; і тоді в той розведяний мак, шо в макітрі, викидають із горшка кутю, і гарно розмішають, і так з макітри і їдять). Тепер: написав на макітрі хрестика, а тоді на всіх образах геть скілки є у хаті, по хрестику; а тоді на дверах і на вікнах, геть і на сволоці, і на комині, і на грубі, геть скрізь; як то кажуть: „уся в христах — як овечка в рип'яхах". Тоді шукає хазяїн торішню сьвачену воду і наливає у мисочку попереду торішньої води. І наливає в мисочку цеї води трошки, шо принесли сьогодня з церкви, як осьватили. Та вирвуть з десять житніх колосочків з того снопа, шо стоїть на покуті, і з'яже їх ниточкою. І це буде називатися кропилце. Тоді це кропило умочає [хазяїн] у сьвачену воду, в ту шо в мисоцці, і кропить в самий перед покутя. Тоді покропив свяченою водою тоже геть усю хату — і гайда на двір! В самий перед — у клуню. От, там поробив христи на дверах і на сохах. Тоді покропить сьваченою водою і комору, і хліви, геть де шо є у обисьці. Аж тоді сідають вечерати.

Ото зветься, що сідають до Голодної куті, — у-вечері п'ятого гинвара.

То у самий перед бере у ложку куті батько, а тоді мате, і так до найменчого. І тоді бере батько куті у ложку знов, та й диржить у ложці ту кутю, та й каже: „Морозе, морозе! іди до нас вечерати, та ни поморозь нам картоплі та квасолі, гоїрків, бураків, а у полі жита, пшиниці, проса, гречки". І так далі. І тоді ту кутю ложкую підкидає до стелі. То та кутя, як прилипне до стелі, то тоді батько каже: „О, стара, піймy чей я роя! Бо бачиш: геть-уся кутя причипилась. А ну ти пробуй, яке твоє буде щасьця". То це набере стара у ложку куті, та як ляпне тею кутею об стелю, то аж бризки підуть по хаті. Та й ни пречепиться дажс і трошки: чисто-уся кутя

упаде до зимлі. Тоді старий каже: „Е, стара! рідке твоє щасьця! Ни піймиш ти роя: видно з діла!" І так аж до найменчого [1]). І тоді вже їдять кутю,... а ще ж правда: вип'ють ще по чарці горілки, а тоді вже їдять кутю. Ну, вже кутю виїли; тілки трошки оставляють назавтра. Тоді вже бируться до капусти. А це виїли, — то бируться до квасолі. А тоді до вареників з капустою або з сливами, а тоді вже печена риба; а тоді вже кончають вечеру печеною рибою. Оце вже і повечерали.

(Записав Ів. Лисак).

Инчий запис з Колодистого, од старої баби Бидулчихи (1905):

Сьвачена вода дуже помагає скрізь. О, як кого-нибудь нападе пристріт... а який пристріт? часом голова кого заболить, або живіт, або завіне, — то то в самий перед сьваченою водою треба спорскати, то воно проходить. А як уже, борони Боже, ни поможе сьвачена вода, то тоді треба до бабки; та бабка викачає пириляк курачим яєчком, то часом і це помагає, дуже помагає! А як і бабка ни поможе, то тоді уже смерть, бо вже ніхто ни поможе, — то вже прамо от Бога назначано.

От на п'ятого і шостого генвара, як прийде, тоді ниприміннo шоб була сьвачена вода стара, тобто т о р і ш н я . Бо як нима торішньої води, то ни то, шо старим людям, а даже і малим дітям не можна їсти, доки ни нап'є[ш]ся сьваченої торішньої води. Хоч старе і мале, то воно повинне напитися торішньої, — аж тоді їсти. А тоді як осьватить піп воду, тоді приносять люди теї води додому. І в самий перед понапиваються потрохи геть-усі, скілки є в хаті. Тоді, як ни готова вечера, то їдять, которо старі люди, по шматку хліба. І в те врем'я стара мате, де є у хаті, то так і крикне: „Сідайте геть-усі від-разу!". І тоді, де хто стояв, то так і сідає, скілки є у хаті, і сидять таке-довгенько. То це вони сидять от чого: шоб цілий год неслись кури і ни пириставали.

От, тоді встають. Тоді которе-нибудь наливає у мисочку води сьваченої, і робить кропилце із житьніх колосків. Та й кропить у самий перед — почотний куток: покутя; а тоді — образи, а тоді — на полу, і на пічі, і вікна, і худаминт, і мисники, і двері, і в сінях, і в коморі, і в клуні, і в оборі, — геть-скрізь, де знає. Тоді ждуть вечері.

От уже і вечера готова. Тоді хазяїн бере кусок крейди і малює хрестики: у самий перед на тому горшкові, шо с кутьою. Напише хрестик; тоді — на тому горшкові, шо із зваром; геть і на образах усіх, скілки є в хаті, і на вікнах, і на дверах. І вечерають.

А як де ничисте місце де-нибудь: чи в коморі, чи на дворі...ото, бачте, єсть таке місце, як то кажуть, „ничисте", то єсть там чортяче гніздо. І то вже там шо ни поклади, то чорти геть порозкидають;

---

[1]) Див. вище, ст. 16. *А. Кр.*

[2]) Це ж также саме вечерають і на первий сьватий вечир, то єсть протів Різдва *(Іван Лисак).*

од того воно і щитається „ничисте" місце. То те місце кропити свяченою водою — Боже сохрани! бо помститься, як то кажуть. Ото як би покропити те місце свяченою водою кому-нибудь, то ту людину зараз і нападуть чорти, і зачинають мучити. Зараз буде тею людиною кидати, або одбере руку, або ногу, або руку і ногу, вже буде ту людину мучити цілий вік, аж доки ни замучить; бо вони свяченої води бояться, це вже звісно.

Свячена вода має дуже вилику силу. От, як ставиться нова хата на новому місці, то так зра ставити нової хати на новім місці ни можна. А треба вперед ось як: ото узавтра буде заклащина, то єсть будуть зводити хату, то треба днів за два обмірати місце на хату, і покропити свяченою водою, і понасипати купки жита там, де будуть стояти стовпи. І ця штука робиться ниприміннo протів ночі. І пириночують там купки того жита. І на другий день до схід соньця треба іти дивитися. Як цілі будуть купки жита геть до їдної, то значить чисте, а як декотра роскидана купка, то там уже ничисте місце. Значить, чорти росердилися, шо їх місце покропляне свяченою водою, та й роскидали купки жита; — то треба шукати другого місця. (Од баби Бидулчихи записав Ів. Лисак 1905).

г) Що була, коли не поробити хрестиків на посуді?
(Попівка, 1926)

Запис зроблено од Радона Паламаренка в Попівці. Цей Паламаренко і влітку і взімку ходив без шапки, не в чоботях, а в постолах, і дуже був страшний. Бо він працював у кузні, ковалював, а вмивався тіко раз на тиждень у суботу, — умивався-таки, бо хто в суботу не вмивається, то Бог до раю не прийме. А в церкві любив прислуговувать коло попа. І на тижні як хто вмре, то Радін кидає роботу в кузні, іде до церкви та й при попові несе кадило, то-що. Волосся ніколи він не стриг, бо в кузні коло роботи потроху підшмалювалось. Він за все-сврє життя недужий не був. Раз при людях випив четвертину відра горілки й з'їв відро сирої, допіро пійманої риби, але не вадило! Він не тілки ковалював, він ще й лікував людей од зубів: як у кого болів зуб, то до нього йшли. Бо ще й другий був лікар, але до того менче йшли, бо той, як візьме обценьками за зуб, то всю гору тим слабим чоловіком зволочить. А Радін робив краще: до нього коли хто прийде лікуваться, то він прив'яже дратвою зуба до стовпа, а сам розпече велику залізяку, щоб була червона, возьме обценьками та й соває до слабого; а слабий злякається і зуба вирве. Отож той Радін оповідав:

Було й міні з ними! з тими, що не при хати згадуючи. Вони мене ціле моє життя не кидають. Моя оселя — понад ставком, то я такого лиха з ними заживаю! так і бійся, щоб у хату не второгунились! Але не встережешся.

Отож, на Голодну кутю, то жіноче діло — шмаття з тину хапати, шоб нечисті сили не влізли, а наше чоловіче — то це вже хре-

стики понаписувати крейдою на всьому, що є в хаті. То вже так пильнуєш, щоб нічого не проминути! На всьому напишеш, навіть і на гожузі, — бо й на ньому понасідають, як комашні, коли не напишеш хрестиків.

Але якось підвів мене нечистий отой Анцивула. Бо-то ж він так і шукає, щоб кого скусити. То ж він колись був на небі янголом, старшим, але дуже розібрав: та й не хотів перед Господом служить! І підвів инчих янголів, каже: „Нашо нам день і ніч трепетать перед Господом? Це ж дуже важко! Киньте його та йдіть за мною: будете міні служить, я вас не заставлю трепетать, будемо жить у згоді". І найшлося багато таких, що пристали з ним. (От навіжені! я день і ніч би трепетав перед Господом, аби тіко він милосердний мене до себе прийняв). А Михайло-архангел почув це — та й доніс Господеві, що, мовляв, так-то й так. А Господь сказав до Михайла: „Зжени Анцивулу з неба в присподню, а сам будеш уже старшим". От Михайло як схопив вогненного меча, та із своїми янголами як зайняли його з військом — та й загнали в воду. А Господь зараз як дмухнув своїм сьвятим духом — так сьома льодами й заморозив його, Анцивулу. А він — силно силкується, щоб-як пробить лід та вилізти! То як зачав він бити рогами в лід, як зачав, — та й зломив одного рога, то вже він тим одним рогом як зачав, то насилу дошпортався, поки виліз. Але таке виліз, нам на безголов'я! То через те, ото, він і з одним рогом, а помеж людьми так і нишпорить, щоб підкусить на який гріх... От бачете, який він? І зараз скушає! я ж хотів про горданю казати, а він підкусив мене, щоб про нього казати!...

Отож одного разу, на Голодну кутю; він мене підкусив, і я забув понаписувать хрустики так, як заорало міні. А як освятили воду увечері коло церкви, то, як посипалися нечисті сили до мене, то ми не могли й до вечері браться: так бігли, аж шуміло. То нещастя було! Оце вночі, то так і тарабанять горшками й усеньким; що є в хаті. Як їх — повнісінькі горшки, миски й усеньке-чисто, то я було ніяк не сплю вночі: не дають, нечисті сили. Лежу було, лежу та й пошну говорити: „Да воскресного богу!" то вони трошки й притихнуть. Та й знов — тарабанять та шкработять! Давай я їх заклинать, кажу: „Анцивуло, зійди з мого дому! Я, хрещений і віруючий, ім'ям бога Саваохта заклинаю вас, вийдіть всі, скілко вас тут є", — то знов трохи втихомириться. І так мене вимучили! А жінка лає мене та лає, що це все через мене, бо я не понаписував хрестиків. Я й ладаном курив у хаті; й у церкві святій, у вівтарі коло попа, прислуговував що-неділі та що-свята, — ні! нечисті сили таке своє! Та як зачали, як зачали — і підкусили мене на горілку. Хіба ж я й отак перше пив? А тепер — п'ю, як вони за мною з пляшкою так і ходять! Оце, лежу вночі і не сплю, а він-лихий стоїть проти вікна з пляшкою і манить мене до себе. Держусь я, держусь довго — та й

не видержу, іду і п'ю. А жінка що скаже проти мене, то й наб'ю. І знаю, що це все Анцивула винен, — ну що ж! нічого не можу зробити! де далше, то гірше п'ю, а вони кругом мене аж кишать! Так і бачу: хвостаті, та зубаті, і кожний міні горілку показує, та на скуси підводить. Хіба ж би я ото йшов на заклад, старий чоловік? а то пішов, бо скусив. То я ото був і заклався на четвертину горілки, що вип'ю, і відро сирої риби виїм. І, мабуть, вони коло мене дуже увихалися, бо випив четвертину горілки і рибу виїв. То всі полякалися, думали, що я не витримаю, а нечисті тішилися, що душу возьмуть. Але Господь милосердний таке заступився за мене: не дав, щоб я згорів. Бо я ж ні одної свічечки в церкві не промину, щоб не доглянуть, кожну поставлю, перехрестюсь, кропило подам, кадило попові. То я як випив ту горілку та поїв рибу — та й пішов до своєї господи. Нічого жінці не кажу, а сам мерщій на піч — ліг спать. Але вночі жінка чує, що я щось-таке гризу, аж луна по хаті ходить. Та й питає мене: „Що ти гризеш?" А я кажу: „Бублика їм". Міні здається, що я такого смашного бублика їм, що й на Великдень не їв. Коли рано дивлюся: аж я свою череп'яну люльку з'їв, тіко трошечки залишилося! — Е! думаю я, то це ж міні Господь милосердний навіжки' давав, щоб я не курив, то ж тяжкий гріх — курить". Я після того й кинув курить. І підкидали міні ж не раз, але я таке не курив більше. Раз іду я на греблі, аж лежить така, капосна, гарна люлька! Чуть не взяв, але пригадав, що то Анцивула коїться, та й не взяв. Бо я таке боровся з ними, не дуже нечистим піддавався. Але так вони міні за все життя настирилися!... Що ж, як понад самісіньким ставком хата! (Записала С. М. Терещенкова).

д) Як у Попівці справляють Голодну кутю та готуються до Ордані. (1926).

На Голодну кутю чоловіки працюють коло свого кишла; а жінки з самого раня печуть книші, калачі, періжки, варять рибу, капусняк : одне слово — те, що й на Багату. Тілки ж на Голодну кутю од самого раня не можна нічого їсти ані пити, поки не нап'ється с в я ч е н о ї води.

Воду в той день (5 січня) святять коло церкви в кадубі. Од кожної хати приходять з кухлями, пляшками, глечеками — і набирають води, приносять додому. Всі нап'ються, умиються, а решту сховають і держать її проти всякої недуги.

Так само цеї свяченої води господар возьме, змішає з водою звичайною, покропить хату, сіни, комору, потім іде до х у д о б и (крім коней та свиней). А старший, або найменчий син — іде за батьком з хлібом, і того хліба увесь час, од хати до хліва, кусає й їсть. Ідуть помаленьку, бо коли найбілше разів укусить хліб, то найбілше буде добра од худоби. Хліб не ріжуть, а кусають од цілого. [...] покропить худобу, хлів.

І після цього йдуть у хату і сідають вечеряти, попереодягавшися в чисте все. Господар набере в ложку куті, підходить до вікна і каже: „Морозе, морозе! йди до нас вечеряти! А як не хочеш вечеряти, то приходь обідати, а як не хочеш обідати, то хоч-так одвідати. Та не поморозь на полі гречки, ані в хліві овечки, ні в коморі, ні на дворі, ни в гоборі. Я тобі — куті й меду, а ти не йди на мою гречку попереду". Тоді ту кутю підкидає до стелі, і дивиться скілки зерен прилипне до стелі, стілки буде стіжків хліба. А коли пасішник, то стілки буде роїв, скілки піймуть зерен. Після цього вечеряють. Починають з куті, як і на Багату кутю. І такі ж самі страви.

Мертві душі теж приходять вечерять.

По вечері виходять і з рушниці прогонять кутю. Старі люди в-ночі під Водохреща виходять дивитися на зорі: як багато зір, то садить квочки — буде гарний полуп.

є) Ніч під Водохреща. Роблять „ордань"

Чоловіки, парубки й дівки після вечері (Голодної куті) йдуть на лід, і всю ніч працюють коло „гордані": для взавтрього рубають горданю, хрести. Ще раніш вирубують в льоду хрести, наливають бурякового червоного квасу, зеленки-синьки. А в декотрі — хварби не наливають, лиш у ту ополонку вкладають хреста, зробляного з калини та з барвінку й инчих сухих квітів (ст. 273). А в цю ніч вирубують ці хрести. І ставлять красиві хрести з позаморозюваними в середині квітами, ставлять хрести й з чистого льоду, а потім обливають червоним квасом і виробляють різні визирунки. Коло „гордані" ставлять вівтар, висікають з льоду все, що там повинно бути: іконостас, престал, то що. [Диви малюнки на ст. 273, 274].

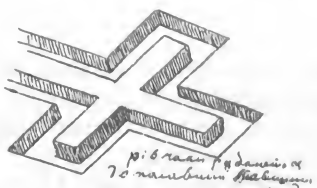

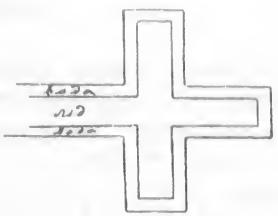

Рівчаки рубаються до половини товщини льоду.

Допіро вранці приходять звідтіля додому.

Оповідає І. Марченко, 56 літ, з с. Попівки:

Як я був молодий, то дуже любив рубать „горданю". Уже без мене ніхто не вирубає! Покійний Савка Реньґач керував нами, а ми всі парубки, які є на селі, рубаємо горданю, хрести, столи, то-що, обливаємо червоним квасом буряковим, синькою-зеленкою. Як дуже холодно, далше од „гордані" багаття кладемо, щоб було де руки

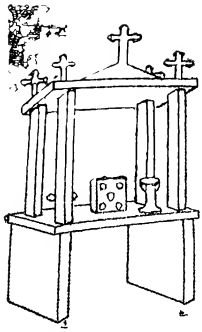

Льодовий престіл, що стоїть посередині „гордані".

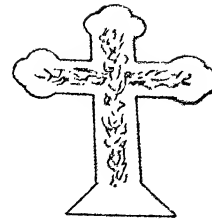

Льодовий хрест, що в середині — заморозяна калина й барвінок (ст. 272).

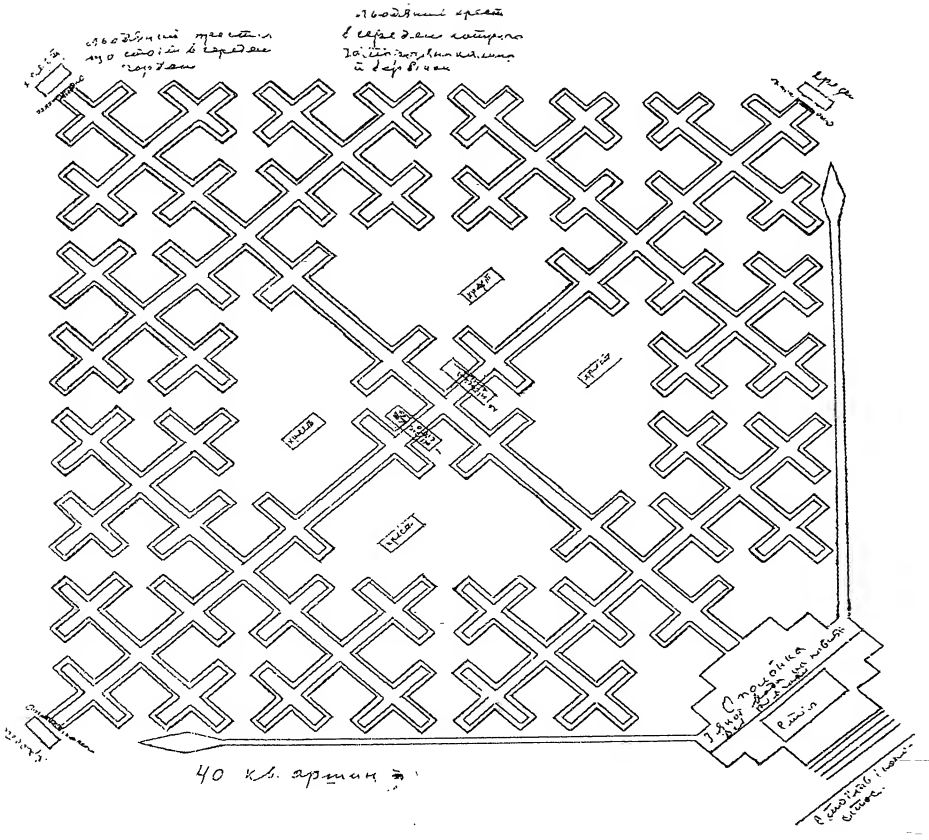

Як робиться „гордань" в с. Попівці (малювала С. М. Терещенкова).

розігріти, то воно горить цілу ніч, а ми робимо. Бо то ж, як повечеряємо, та як підемо, то там там і розвидниться! роботи було багато.

(В Попівці роблять льодову браму найбільше отаку. В инчих селах роблять з образами. І ще все роблять селяни — з льоду)

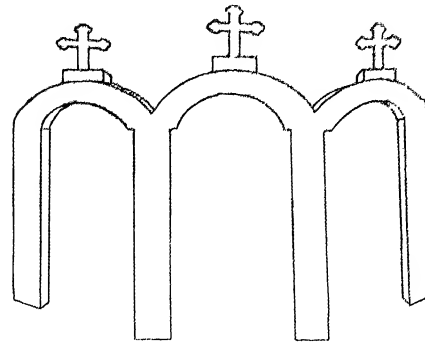

Льодова брама на „гордані" (малювала С. М. Терещенкова).

Отож ми працюємо там, а на березі все щось мигає коло багаття. Ми собі думаємо, що то хлопчики: чогось не йдуть до нас та коло багаття бавляться. Але один парубок, Юмен Полюшук, змерз та й побіг до багаття руки гріть. Ба це як наробить крику! і біжить назад. Ми до нього: „Що таке"?! А він аж задихався і каже: „Кругом багаття нечесті сили гріються". Ми гуртом туди. Добігаємо, а воно щось таке, наче ото чорний дим густий. Та так од багаття й посунулось туди до Хронихи, і так загуло та зашуміло, як ото вода весною, коли греблю прорве. Ми тоді вернулись на горданю та й питаємо, що він бачив: „Чого ти кричав?" А він каже: „Я пішов руки гріти. Доходю до багаття, дивлюся: аж сидять і стоять навколо багаття. Я й байдуже; думав, що дітвора, та прямо до вогню. І руки вже простяг, коли гляну: аж нечисті сили навколо! аж не потовпляться! рогаті, та хвостаті, та зубаті, а чорні як вівці, та такі кошлаті. І усі попростягали до багаття. То я як вереснув, то ото й побіг відтель".

То ми після того ніколе вже не клали багаття на берізі. А набирали кожен собі горшки з жаром і ставили коло себе на льоду, та й грілися.

є) Водохреща (6 січня).

Рано йдуть до церкви. А найбільше йдуть і їдуть і вивозять дітей прямо на г о р д а н ю .

Як прийде піп, то пасішники з трійцями з василків стають рядами перед вівтаром (з льоду), а піп править у вівтарі. За пасішниками стоять чоловіки й парубки з поставниками. Як вийде піп святити, то пасішники стають коло попа впереді гордані, а з поставниками чоловіки — з правого боку гордані, парубки — з лівого боку. Як заспівають гордані, то на чотирьох кутках гордані рубають разом ополонки, так щоб вода в одну хвилину наповнила всю горданю (див. малюнок, ст. 273). Піп бере трійці в пасішників і вмочає в воду, в той мент стріляють з рушниць, „прогонять ко-

лядку [1]). І пускають багато голубів-вертунів; вони дуже красиво весь час понад горданьою літають, і в кожного коло ніжки кольорова паперяна стьожка. Всі п'ють воду, вмиваються й беруть додому. Хто на гордані вмиється, той буде цілий рік здоровий. (В той мент, коли воду святять, — вона зробиться вином).

Прийдуть додому — і на самий перед покроплять святою водою в хаті й у худоби. А так само понаписують хрестики білою глиною на всьому так, як і на кутю. Та ще от що роблять влітку перед Спасом наламають з овочового дерева дубчиків, на Спаса (6 серпня) посвятять і сховають, — а на Водохреща зварять, і тею водою покроплять садок, щоб дерево родило. Мати в хаті накурить ладаном, і сідають обідать: вип'ють потрошку свяченої води; потім куті покуштують, і після цього частуються, як і на Різдво, й обідають усяку страву. (Запис. С. Терещенкова).

(1905. Колодисте). А обідають ось як. Приїхали з гордані — і сідають гобідати. У самий перед — так же саме, як і в-вечері: бируться до куті, тілки вже до стелі ни кидають, — уже їдять одразу, биз ніяких причандалів, тілки візьмуть по ложці куті та вип'ють по чарці горілки, і тоді бируться до куті аж доки ни виїдять до каплі. А тепер: уже бируться до борщу із м'ясом. Виїли борщ, — тоді їдять м'ясо, а тоді — печену учорашню рибу, а тоді — затірку, а тоді — зваром закусили. Та й уже кінець обідові. (Записав Ів. Лисак).

(Попівка, 1926). По обіді молоді йдуть на лід до гордані і там співають різних пісень. А старі в хаті чикають попа; піп ходить в кожну хату, співає й рисує на дверях великий хрест. Попові дають калач і гроші — п'ять-десять копійок, а коли він вийде з хати, то як-найшвидче витирають хреста того, що піп нарисував, так щоб не було й помітно, де він був. Це — щоб кури неслися; бо хто не витре, то кури не будуть нестись.

Це свято святкують три дні: перший день — Водохреща, другий — Івана Хрестителя, третій — той день, в який було Різдво, а четвертий день „тік притік і починок приволік".

Після цього все роблять. Тіко не можна прать (пор. ст. 265), бо вода свячена. А хто хоч що-небудь маленьке випере, то зараз у воду налізуть нечисті сили. (Записала С. Терещенкова).

(Колодисте. 1905). Нечисті — вони дуже рідко й пропадають. Вони тілки ось-коли пропадають. Бачте так: вони дуже бояться христа, — то от коли б Господе пирид Горданою як-найлуччий був мороз! Тоді як піп посьватить воду, то вони ніяк ни полізуть у воду, бо

[1]) (Колодисте, 1905). А як ото стріляють на „ордані", як ото-саме піп стрімляє христа у воду та ото стріляють, то то старі люди кажуть, що то, як стріляють, тото „прогонять колядку" геть-далеко „аж у ліс на дуба". І тоді вже, од того врем'я, колядувати — Господе сохрани! бо тоді вже гріх ниспокутуваний, аж до самих пилипівчаних запуст; аж на первий день Пилипівки можна знов колядувати. То то вже, як „застріляли колядку на дуба", тоді вже треба учитися в и с ь н я н о к усяких, щоб уміти, як прийде піст сьватий. *[Ів. Лисак]* (пор. ст. 219).

тоді усі попи купають у воді христи; — то вони тоді найбільше пропадають. Бо вони тоді так і сидять по биригах та ждуть, поки люди ни повибирають сьваченої води.

Ото вже як вибрали люди сьвачену воду, то вони тоді так і скачуть у воду, так прамо як жаби. І тоді вже ни бояться морозу, тоді вони бируться до свеї роботи. (Записав Ів. Лисак).

А. Кр. Про устілки в чоботях, що пособляють людям од бишихи, корові од твердого вим'я [див. у нас ст. 15], в Колодистому записано от що

Треба зробити так.

Пирид самим Різдвом устилити у чоботи усьтілки і ходити до церкви в тих чоботях цілі сьватки, а найгірше шоб не втирати ні одної всюношної: ні цеї, шо на Різдво, ні цеї, шо на Новий год, і цеї шо на Йордань, і так же саме і всіх трох служб шоб ни втирати. І тоді вже як пройдуть усі сьватки, то тоді повиймати ці устілки с чобіт і повисушувати їх добре, — і тоді вони дуже помагають.

От, як у кого є корова з маленьким тилям, та в неї чого-нибудь затвердне вім'я, то зараз підкурити цею усьтілкою; — то воно зараз пом'якшає.

Людям — воно помагає од бишихи.

(Записав Ів. Лисак, 1905).

XVIII.

ОД СТРІТЕННЯ ІК ВЕЛИКОДНЮ.

I

ЛЮТИЙ (ФЕВРАЛЬ).

2-го ЛЮТОГО. СТРІТЕННЯ.

(С. Зелена Діброва [1]). 1928). Кажуть і „Стрітення", і „Стре'тення", і „Стрічання". В цей день — то зіма з літом зустрічаються. Примічають: коли на Стрітення мороз, то буде пізня весна, а коли на Стрітення одлига, то буде рання весна [2]).

Коли цього дня буде дуже тепла погода [3]), то співають діти таких веснянок:

1) Пожди, доню, до суботи, —
Буде сукня і чоботи.
Субота минає,
Сукні немає.
Десь наша мила
В корчмі гуляє.

2) Огірки-жовтяки, —
Старійтеся хлопці всі;
Огірочки зелененькі, —
Всі дівчата молоденькі.

3) Чортик не котик,
Мишки не вловить.
Мишка — у нірку,
Золоту комірку.

Звичай в нас є на Стрітення святити воду і свічки. Воду — то ту п'ють зараз-таки, або ставлять у льох, і вона там стоїть. Свічки, котрі посвячані, то звуться „страсні свічки" [4]). Цею свічкою, коли [вже од „Страсти"] увійдуть у хату, то роблять на стелі хрести.

Приказки такі: „Коли на Стрітення курка води з калюжі нап'ється, то корова на Юрія напасеться". (Записав П. Мисливець).

(1928. с. В'язівок, ближче до Черкащини). У селі В'язівку на Шевченківській окрузі старі люди говорять так, що „в цей день зіма з літом зустріниться, й борються".

Коли на Стрітення буде мороз, то буде все літо жарко, а коли хмариться, то будуть часто йти дощі.

---

[1]) Село Зелена Діброва — на схід од Звиногородки, недалеко Керелівки. *А. Кр.*

[2]) А в недалекому селі В'язівку — зовсім инакша приміта. *А. Кр.*

[3]) Найчастіш у нас тоді ще дуже холодно: це-ж пора „стрітенських" морозів. І не дурно ж той самий дописувач у другому своєму листі пише, що весну закликати й веснянок співати починають у них аж у квітні. *А. Кр.*

[4]) Де-инде на Вкраїні звуть такі свічки „громничні" (бо й саме Стрітення зветься ще й „Громниці"). *А. Кр.*

Звичай у цей день святити воду є, а такого звичаю, як купувати свічок і ставляти — нема. Для того святять воду, кажуть старі люди, щоб Бог послав їм гарний урожай: пшениці, жита, то-що. (Записав Ів. Мищенко).

(1928. Село Ріпок на захід од Лисянки).

„Стрітення" 2/15 лютого в нашому селі люди святкують (окрім сектантів-адвентістів) на честь того, що ніби-то в цей день зіма стрічаїться з літом: і коли буде мороз, то весна буде рання, а коли буде одлига, то буде весна пізно. Ніяких веснянок у нас на Стрітення не співають.

А ще-ж святкують цей день і як церковний празник — що в цей день стрічали Христа-Младенця в перший раз у храмі. Свічок не святять, а тіко святять воду в церкві, або де-небудь криницю. Як у церкві святять воду, то наносять в діжку води, і після церковної служби піп посвятить воду: а після того всі люди беруть свячену воду хто — квартою, або хто — пляшкою. Воду цю приносять додому, і нею вмиваються, щоб не бояться простуди. Тую „стрітенську воду" зливають у пляшку і вішають на кілочку в хаті на стіні: пляшку зачіплюють мотузочком за шийку.

„Стрітенська вода" — то наче ліки. А саме: як нападе яку людину „пристріт", то призивають бабу-шептуху, вона змовляє слабому пристріт, а потім пирхає на його водою, а тоді напуває „стрітенською водою". Пристріт баба змовляє дев'ять разів під-рад. Трапляїться, що слабий вичунює.

„Стрітенську воду" беруть і пасішники — для того, що, як нападе „пристріт" на бджоли, то саме тоді, як вони неспокійні, пасішник їх кропить стрітенською водою. І, буцім-то, бджоли заспокоюються [1]).

Для „стрітенського морозу" така приказка, начеб-то мороз той каже: „Щоб я мав таку силу, як мій батько, то я-б зсадив роги биковітретякові". „Батько" — то мороз у кінці грудня і в січні місяці. Друга приказка — до морозу: „Тріщи, не тріщи, то вже минулися Водохрещі!". (Записав П. Шалієвський). «Не до Різдва іде, а до Великодня» *(А. Кр.)*.

10 ЛЮТОГО: ХАРАЛАМПІЯ; 11 ЛЮТОГО: ВЛАСА.

(Зелена Діброва. 1928). У кого є скотина, то в той день випивають гуляють, співають. Діти — в мняча гуляють. (П. Мисливець).

(1928. С. Ріпок під Лисянкою). „Харлампія. Власія" — такого празника В нас не знають. (П. Шалієвський) [2]).

МАСНИЦЯ.

а) (1905. Як опроважають масницю в с. Колодистому).

От в понеділок раненько приходить жінка до другої жінки. Уходить у хату і каже: „Помагай-бі, кумо!" А та каже: „Дай боже

[1]) «Курчата, коли вперше випускать, то треба стрітенською водою окропить» (Попівка, *С. Т.*).

2) Те саме пише Ів. Мищенко з В'язівка, що Харлампія-Власія у них не святкують. Свідчення П. Мисливця з Зеленої Діброви — якесь спорадичне. *А. Кр.*

здоров'я! та будьте здорови з масницию". А та каже: „Спасибі! та будьте і ви здорови".

Ото приходить ще кума до куми, і сміється. І в самий перед глядить її за живіт і скрізь, і каже її: „Ой, кумо: ей-бо, коло вас робиться ни ліпше! ви сьогодьня шось привидете'". А та кума тоді: „Ой, ой! болі бируть! Давайте міні баби!" та тоді на піч, та: „ой, ой! болить!". Тоді та кума до другої куми: „Ой, ідіть, кумо, скоро до куми, — (там, Палажки чи Параски)! бо Господе-Господе яка слаба! Мабуть, шось приведе!". Тоді та — звідтиль, а та — звідтиль, і є бабок повна хата. Тоді одна з їх обирається за „бабу" і лізе до теї породілі, шо лижить на печі.

А там, на печі, лижить яка-нибудь колодочка, або який-ни-нибудь рубаниць. Тоді бере та баба того рубаньця і, там, треться коло теї породілі з тим рубанцим. А породіля стогне: „Ой, ой, бабусю! ратуйте!" А бабуся там коло неї тупає, та приказує, та примовляє; а породіля кричить: „Ой! трудно вести прокляту дитину! Коли-б це привести — та й більше ни хочу!". А баба її одказує: „Цить, моя дитино! Дасть Бог, шо це менеться, — то ше другий раз заманеться". Тоді витягає с-під пилини того рубаньця та каже: „О! вже видула! Ось яке головате та пузате!" А її питають: „А шо-ж вам Бог дав?" А баба каже. „Хлопчисько. Ось який, дивіться! тіки-тіки ни побіжить". І тоді дають йому мня „Колодій".

І тепер уже будуть справляти родини. От, зараз читвиртину горілки породілин чоловік бере, і сідають за столом геть-усі і зачинають гулять: гуляють, гуляють. От, породілі посьлі родів нисправно в середині. Ото підходить до неї баба, начинає її лагодити: закачує рукава і зачинає породілі підтягати дна і примовляти. Говорить так: „На виликі гори, на виликі скали! тут тобі ни бувати, чирвоної кіці ни видати! ху-ху-ху! Біг пес чириз говес — замочився, заросився; вибіг на шлях — обтрусився; пху-пху-пху! Щизни, пропади, та до мене ни ходи!", А породіля стогне: „Ох! ох! охохох! Боже мій! ни помагає нічого!.. Дайте міні знахура, як той міні ни поможе — а то ніхто міні ни поможе". От призивають діда-знахура. Породіля вже лижить на зимлі. Знахур бере її, глядить, та каже: „Її треба бабиці заварити". А породіля лижить догори спиною, геть і ни ворушиться. Це дід бере которонайбільший горщик, становить того горшка породілі нижче спини; а породіля лижить та слухає. І візьме [знахур] в руки макогона — та як ударить зо всеї сили по тому горшкові! а той горщик на дрібні часті! Так і розсипліються. Тоді та породіля — так як ни лижала: схопилася, на ноги. Тоді риготять, — і продолжають од кума та до кума цілу масницю. (Записав од матері Ів. Лисак).

Про роботу в масницю (Колодисте 1905). В масницю ни можна прасти, бо ту пражу міль із'їсьць, а як ни з'їсть пражою, то полотном, а все-таке з'їсть. То в масницю ни прадуть і молоді, ни тіки старі. (Ів. Лисак).

б) Масниця в с. Рінку на захід од Лисянки (1928).

Перед самою масницею тиждень зветься „переступною неділею". На тім тижні не їдять скоромного в середу і в п'ятницю. Виходить два дні посту на тиждень, з „переступом" через два дні. Через те і зветься тиждень „переступним".

Перед неділею переступною іде неділя „блудна": в цю неділю повернувся оден із синів якого-то там фарисея, що блудив по чужих краях, він був забрав од батька свою частину добра, і провів її марно, і поблудивши повернувсь до батька. В цім тижні (хоть іще й м'ясниці) ніхто не вінчаїться і весілля не справляє, бо кажуть, що буде блудить которесь із супругів.

Всі дні на масниці звуться звичайно, як і всі дні в инчих тижнях: попросту — понеділок, вівторок, середа, чи як.

На масницю в нас їдять усе: м'ясо, сало, масло, молоко, сир, — словом геть-усякі споживи: бо на м'ясопуст не заговляють.

Чи в нас на масниці справляють „колодку?".

Роблять у нас отаке:

Ідуть жінки на оденки, з кужилем, щось прясти; або бере щось шить. А над-вечір приходить чоловік з пляшкою горілки, щоб „викупить починка". З цього починаються. Таким чином назбираїться пар із п'ять-шість. Тоді начинаїться „волочилник". Перебираються жінки за „козаків", в'їжджають до хати, на справжньому коні (або замінюють коня — і „в'їжджають" на палиці, буцім на коні). Жінка, як перебираїться за „козака", надіває штани, робить вуса, надіває шапку. І підпирізуїться перевеслом із соломи. Це так у жінок і чоловіків.

А молодіж збираїться де-небудь на вечерниці. І яка дівка шанує якого парубка, чіпляє йому „колодку". Яку „колодку"? — хустину. Парубок ховає „колодку" в кишеню [1]), а за це дає „викуп" горілкою-самогонкою. Тую горілку п'ють на ціх же самих вечерницях, і її п'ють лиш ті, що мають охоту „тягнути колодку". А ті, що не хочуть „тягти колодки", то вони з тих вечерниць виходять. Так от: скілко збираїться дівчат і хлопців, то кожна чіпляє дівчина хустину („колодку") хлопцеві, а хлопці дають викуп горілкою [2]). Закуску — то приготовляють дівчата із свого всього.

Заговіни на піст — жонаті справляють по днів три або й білш [3]).

---

[1]) Ів. Мищенко з В'язівка пише, що в них „колодку" перев'язують через плечі. Т. Вовк із Терешок коло Шполи зазначає, що колодкою буває або хустка, або „лента". *А. Кр.*

[2]) Ми вже бачили такий звичай у селі Колодистому 1905 (ст. 199) на другий або третій день Різдва. І це роблять не тілки дівчата. От, етнографові М. З. Левченкові в самій Звиногородці „вчепила колодку" вдова М. П. Рибіцька, що вже в неї й синок чималенький, годів йому з одинацятеро. „Колодка" та була в неї не хустка, а вишиваний рушник. *А. Кр.*

[3]) „Як збереться кумпанія хазяїнів з шестеро, то це, поки не обійдуть усіх шістьох, то й масниці мало: хоть один день у кожну хату!" пише Т. Вовк із с. Терешків коло Шполи. *А. Кр.*

Буває всякого, геть і розпуста, а після того ревнощі. Та за це чи треба тут писать?

Молодь — справляє запуст так: Хлопці оберуть хату і приглашають дівчат на запуст, днів два-три перед тим. Дівчата, ще без хлопців, збираються на запуст, готують на запуст усякі страви: локшину запікають, печеню печуть, вареники запікають, і всяку всячину. А геть-геть пізненько, як упораються дівчата, приходять і хлопці, з горілкою. Хлопців приходить на запуст стіко, щоб на кожного хлопця припала дівчина. Як справлять запуст, як добре вип'ють, всі лягають спать, чисто-всі по парі — хлопець з дівчиною; це вже неодмінно так.

Чи на масницю кладуть сир у рот із ним ночують? — то цього в нас мало-хто зробить. Бо такого величають відьмою, або відьмуром. Буцім-то, такий сир дають корові; то вона дає багато молока, і з того молока виходить багато сиру і масла.

В останню неділю перед постом шоб збирались мерці до Церкви? — то цього в нас не чуть. (Записав П. Шалієвський).

1928. Відповіді з Зеленої Діброви на запитання про масницю в них.

„Як звуть окремі тижні та дні перед масницею?" — Кажуть: „неділя всеїдна", „ніжкова", „чорна". Ніжкова — саме перед масницею [1]).

„Як звуть окремі дні масниці?" — та так попросту і звуть: неділя, понеділок, середа, четвер.

„Що їдять на масницю?" — На масницю — то їдять: вареники з сиром, ражанку, хліб, рибу, кисіль, затірку. Випивають.

„Як проводять час на масницю?" — На масницю час проводять гарно: все добре їдять, випивають. Коли не стане горілки, то парубки, люди, беруть складаються по копійок скілки, і купують горілку. Дівчата та парубки — то співають: „Ох ти, зірко, ти вечірня"; співають: „Ой з-за гори кам'яної"; і багато ще инчих геть-усяких пісень співають.

„Чи чіпляють колодки?" — Чіпляють: вчепе платочка (зветься „колодка") — став бутилку! Бо треба дать „викуп" за прев'язану „колодку", — то треба дать бутилку. І потім разом ідуть, їдять і випивають.

„Як одбувають запуст на Великий піст?" — А так: коли хто оце полаявся з ким, то вона йде до другої і перепрошує, щоб вона її простила. Коли вона простить, то тоді їдять, випивають.

„Чи сплять із сиром в роті?" — У нас, то дівчата беруть у рот кусочок сиру і сплять аж до ранку. Це для того, щоб хто посватав швидче. Цей сир рано дають скотині з хлібом.

---

[1]) Я більше звик чути „ножаний", а не „ніжковий". Запусти перед масницею — звуться „ножані запусти" Пор. оповідання з Багачівки (це-ж не далеко од Зеленої Діброви) на ст. 175. Що-ж до назвища „чорна неділя", то мабуть і в Зеленій Діброві звуть отак тілки остатній день на масниці, що взавтра вже піст. *Л. Кр.*

„Чи є вірування, що в останню неділю перед постом мерці збираються до церкви?" —Мертвецький Великдень — то у нас в останню неділю. (Записав П. Мисливець).

24 ЛЮТОГО: «ОБЕРТЕННЯ» (ОБРІТЕННЯ ГЛАВИ ІОАНА ПРЕДТЕЧІ).

(1905. С. Колодисте. Записано од Гапки Ополонцьової, їй годів 70):

Обертенне — 24 февраля. То „обиртається на Обертенне птиця до своїх гніздів, а діти до хліба, а чоловік до жінки".

Іше і це старі люди говорили, шо на див'яті[й] ниділі, — значить, од Різдва чириз вісім ниділь на див'яті[й], — то хоч-би і як, то вже „віл с колії нап'еться води". Значить, уже пошне ростават сніг — та буде вода в коліях (а коліяме зветься санна дорога).

Як пирилітають висною журавлі с півдня на сівир або-ж дикі гуси, то люди замічають так: як литять журавлі або гуси дуже-дуже високо, то то буде дуже тепла висна; а як же вони литять дуже низько, понад саме сило, то буде дуже холодна висна. (Записав Ів. Лисак).

(1928. С. Ріпок на захід од Лисянки). 24 лютого (9-го березня) — цей день мало хто святкує. Звуть празник: „Обертення" — бушім-то птахи повертаються з вирію. „Вирій" у нас звуть і „Теплим крайом". А буває і так, що сміються з декого цим словом; наприклад, буває хлюстуватий хлопець — і йому кажуть: „Тобі тіко у вирій летіть!".

Як повертає птиця з вирію, то у нас примічають: як летить птиця низько, то кажуть, що ще холодно буде; а як високо, то кажуть, що вже буде тепло. Летять і журавлі. Журавлів у нас часто звуть „веселиками".

Люди до цього празника приказують так: „Пташки повертаються до гніздів, а Діти до хліба". (Записав П. Щалієвський).

(1928. С. Зелена Діброва). На Обертення, 24 лютого, пташки повертаються з „вірія".

Що таке „вірій?" Вірій — це таке, що пташки збираються радками і летять з холодного краю до нас. Птахи летять через те, що там стає холодно, а тут тепло: от вони сюди литять [1]).

Які приміти про журавлів? — Приміт не знаю, а я чув таке оповідання про журавлів:

Летіло багато журавлів. От стрілець одного підстрелив, але журавель ще летів. От стрілець пішов собі, а той журавель упав. Коли це йде чоловік з хлопцем. Той хлопець узяв журавля — в нього була перебита нога. Хлопець одніс його додому, перев'язав ногу і почав годувати його. Ногу ту, він залічив. Випустив його на двір. Журавель побігав, — ще не вміє добре бігати! Хлопець узяв його, оп'ять нагодував — і випустив. Коли це жура-

[1]) Дак виходить: „летять з х о л о д н о г о краю?" а вже не з „теплого краю?!" Всі инчі коресподенти точно кажуть, що „вирій це така т е п л а країна, де взімку перебувають птахи". Прим., Ів. Мищенко з В'язівка. *А. Кр.*

вель бачить, що летять його товариші. Схопився, махнув крилми — і полетів. Хлопець вибіг: немає журавля. Подивився, а він полетів в гурті.

В цей день шмаття прати не можна, бо як попереш, то, як сохнутимуть, то вихор занесе. (Записав П. Мисливець).

(1928. В'язівок). Діти на Обертення співають веснянок. (Ів. Мищенко).

26 ЛЮТОГО: СВЯТОГО СЕВАСТІЯНА.

Цього святого не святкують, але коли в якої жінки нема дітей, то вона носить у пазусі образка святого Севастіяна, щоб були діти. (Записала в с. Попівці 1926 С. Терещенкова) [1]).

27 ЛЮТОГО: СВ. ПРОКОПА.

Це не празник, будень.

„Чи є у вас звичай рахувати зірки вночі на цей день?".

(С. Ріпок 1928). Зірок у нас ніхто не рахує. (П. Шалієвський).

(С. Терешки 1928). Зірок не можна лічити, бо язика одкусить. (Т. Вовк).

(Попівка, 1926). Зір не можна лічить на небі, бо збожеволіє (С. Терещенкова).

29 ЛЮТОГО: СВЯТОГО КАСЯНА.

Святого Касяна у нас на Звиногородщині не святкують. Але старі люди от що переказують за того Касяна, що в пеклі.

(С. Попівка, 1926. *Оповідає неписьменний* дід Хведір Щербина, 86 годів):

Як Христос воскрес, то пішов у гад, щоб душі грішні викупити. А нечистий довідався, що Христос прийде, та й позамикав усі брами, залізні, залізними шпугами, і по три замки на кожну браму; а в пеклі про всякий випадок зробив таке сідало, ниначе крісло, і потайні кайдани на руки й на ноги. Як Христос прийшов та поблагословив — як стій усі замки полопали, і брами самі поодчинялися. Тоді нечистий побачив, що нічого не вдіє, вийшов назустріч, уклонився та й каже: „Прохаємо! ми вас давно чикали до себе в гості!" От повів у пекло до того сідала, уклонивсь і каже: „Просимо сісти!" Але Христос подивився й каже: „Це крісло я ще ніколе не бачив, і не знаю як сісти. Сядь перше ти, то я побачу як сідати, то тоді й я сяду". — От нечистий тіко що сів — а Христос поблагословив, і всі кайдани на руках і на ногах залилися. Христос пішов і повиписував усі душі. Але помеж ними був дуже великий грішник Касян. Христос його й питає: „Чи ти хочеш тепер одбути свої гріхи, чи після Страшного суду?" Касян подумав, та й каже: „Краще тепер". Тоді Христос дав йому молотка здоровенного і каже: „На! і забивай стовпа оцього, що до нього прикований нечистий. І не дивися нікуди, і не переста-

[1]) Носять тоді в пазусі образок і святого Вустиміяна, і службу божу така жінка наймає, щоб Вустиміян послав дитину. (Див. ст. 174). *А. Кр.*

вай бить день і ніч до самого Страшного суда, бо, як ти куди глянеш, то стовп вилізе, і нечистий втіче". Касян каже: „Я-ж не можу видержати так, щоб ніколе не дивитися на світ. Дай міні хоч трошки подивитися, бо я втомлюся й не видержу". Тоді Христос сказав: „То нехай буде так: раз через три роки можеш гляпуть. Але не довго, а тіко глянути — та й знов бить! Бо стовп увесь час вилазить, то неможна довго тобі дивитись, бо вилізе". Ото й досі Касян б'є того стовпа, а нечистий силкується його вихилитать. І за тиждень от-от вилізе, — то в суботу, як задзвонять на вечерню, стовп знов глибше! Тоді знов нечистий силкується. Касян не перестає бити, та йому виріс дуже довгий чуб: так і висить через гочі. І через три роки як гляне через чуб, то зараз і біда: в який бік він зерне, то в той край промірок або голод. (Записала С. Терещенкова).

П'ЯТНИЦІ В МІСЯЦІ ЛЮТОМУ.

(1928. С. Ріпок на захід од Лисянки). П'ятницю у нас ніхто не святкує, тіко жінки у п'ятницю не прадуть. А не прадуть через те, шо колись, кажуть, великомученица Параскева за віру Христову пострадала в цей день. І коли в якої жінки болить голова, то вона зарікаїться в п'ятницю прясти, — і буцім-то в неї тоді голова ніколи не болить. (Записав П. Шалієвський).

(1928. Зелена Діброва). П'ятницями жінкам не можна прасти. А чоловікам робити в полі? — та в лютому місяці то ще роботи людям мало: возять солому, вичищають з-під скоту, тягають воду, і таке инче. (П. Мисливець).

(1928. С. В'язівок, близько Черкащини). У нас не святкують п'ятниць: чоловікам їхати на поле можна. А жінкам прясти — не можна (Ів. Мищенко).

II.

БЕРЕЗЕНЬ-МАРТ.

1 БЕРЕЗНЯ: ЯВДОХИ.

(1928. С. Ріпок на захід од Лисянки). 1/14 марта Явдокії. Коли в цей день ясна погода, то гарна весна буде і врожай на коноплі.

Які є звичаї в цей день? От, хіба: котрі жінки звуться Явдохами, то на Явдохи — її іменини, хоть-би вона родилася і хрестилася і в серпні місяці. (Зап. П. Шалієвський).

(1928. Зелена Діброва). „Чи скажуть, шо на Явдохи байбак свистить — весна починається?" — Скажуть мабуть і у нас (П. Мисливець).

(1928. Керелівка). „Прийшов марець — змерзне ше один старець": (Д. Коваленко).

6 БЕРЕЗНЯ. СВЯТОГО КОНОНА.

(1926. С. Потівка). Конона в нас не празнують, але вірять, що він пособляє проти віспи. Од віспи — то йдуть до церкви і наймають молебінь святому Кононові. (С. Терещенкова).

9 БЕРЕЗНЯ. СОРОК СВЯТИХ.

(1905. С. Колодисте. Оповідає баба Гапка Ополонцьова, їй год із 70): „Сорок сьватих" ніколе не виходить із одинадьцятої ниділі: „Сорок сьватих" — на одинадьцяті[й] [1]).

На „Сорок сьватих", значить на див'ятого марта, то ці сьваті, всі сорок, беруть кожин собі по лопаті і по мітелці і з а м і т а ю т ь геть-усе небо. І геть-усі закутки в небі, де які є, повичищають; і ше кожний сьватий собі добуде по сорок лопаток снігу. То вже од того дня на небі снігу нима даже і накуритися.

Як на „Сорок сьватих" яка буде погода, то й нипримінно така сама буде і на самий Виликдень [2]).

Ше на цей празник старі баби пичуть с о р о к б у б л и к і в, і роздають тих сорок бубликів дітям: усякі дитині — по одному бубликові. І ця милостина таку має силу урівні с тею, шо дають на сороковуст.

І ше на цей празник дівки пишуть п и с а н к и в сорок клиньців, в знак сорока сьватих. Ото напише на сирому яйці сорок клиньців, — та й тоді те яйце лижить аж до виликодної п'ятниці; аж тоді вона його опікає. (Записав Ів. Лисак).

(1928. С. Ріпок на захід од Лисянки). Чи звуть у нас цей день 9/22 березня „Сороки?" — Ні, в нас не „Сороки", а „Сорок святих". І як у цей день буде мороз, то вже білш морозів не буде; а як морозу на „Сорок святих" не буде, то й ше будуть морози. Вірать, шо в цей день всі Сорок святих викинуть по сорок лопат снігу, а якщо такого снігу не буде на „Сорок святих", то такий сніг може випасти і на Виликдень. І як ни випаде на „Сорок святих" сніг, то буде весною холодно і морозно.

„Чи вірять, що в цей день прилітає сорок жайворонків?" — Кажуть, що жайворонок вилітає з вирію на десяті неділі од Різдва [*А. Кр.* А „Сорок святих" то вже одинацятий тиждень].

„Чи вірать про сороку, що вона кладе на гніздо сорок паличок?" Цього в нас ніхто не помічав.

„Яке печиво роблять на цей день (жайворонки)?" Якихсь таких печев, чи хліба, у нас не печуть. (Записав П. Шалієвський).

(1928. Зелена Діброва). Що на „Сорок святих" прилітає сорок жайворонків, то це вірять. Жайворонок вилітає з вирію саме в березні місяці. І що сорока кладе на своє кубло сорок паличок, то і в це вірять. І печево роблять на цей день: печуть з тіста жайворонки, голуби, коржі, бублики, вареники. Це печуть для дітей, щоб було що їсти та чим гратися. В цей день діти бігають з печевом і співають веснянок. (Записав П. Мисливець).

---

[1]) Див. вище, „Баб'ячий каляндар", ст. 178. *А. Кр.*

[2]) Пор. ст. 25. *А. Кр.*

17 БЕРЕЗНЯ. «ТЕПЛОГО ОЛЕКСИ».

(1905. С. Колодисте). На „теплого Олекси" 17 марта. Колись було, як прийде теплий Олекса, то на його геть-усі люди виносять бжоли с тимників — в тічки, чи на пасіку, то вони будуть рано роїтися. (Ів. Лисак).

(1928. С. Ріпок, близько Лисянки). 17/30 березня „теплого Олекси". В цей день усі пасішники виставляють свою пасіку в садки. Якшо буде теплий день, то буде поліття на пчіл, буде багацько меду, і будуть гарно вестися пчоли. (П. Шалієвський).

(1928. Зелена Діброва). На „теплого Олекси" то випускають пасічники бджіл. Після „теплого Олекси" — то буде вже тепло. (П. Мисливець).

(1928. С. Терешки коло Шполи). „Теплого Олекси"... — як тепло в цей день, то більш морозу не буде. (Т. Вовк).

(1905. Колодисте). Весну щитають так: од Різдва, як настане од Різдва дванадьцята ниділя, то на ці ниділі непримінно висна. Тоді — їхати в поле сіяти. (Ів. Лисак. Пор. ст. 23).

25 БЕРЕЗНЯ: БЛАГОВІЩЕННЯ.

(1905. С. Колодисте. Записав од свого батька Ів. Лисак): Благовіщення — 25 марта. Празник Благовіщення — дуже дорогий, а чириз що саме? Ось чириз що:

Як задзвонять вечером на всюношну, і на всюношні — на див'яті пісьні канона — заспівають: „Благовіствуй земле радосьть, радость велію, хваліте небеса божію славу" — і як заспівають цей препєв, то то архангил Гавриіл одмикає землю. І од того часу зачинає земля давати ростєніє всякого зела.

На Воздвижения замикається земля от всяких ростєній, а на Благовіщення — одмикається (пор. ст. 25).

(Звиногородка). Яка буде погода на Благовіщення, така буде і на Великдень. *(А. Кр.).*

(1928. Зелена Діброва). „Через що в цей день птахи не в'ють гнізд?" — Бо вітер їх одначе порозкидає!.. А люди не роблять — бо празник. Кажуть, що в цей день жінкам не можна нічого різати, бо одріже детині ногу.

Що вродиться на Благовіщення, все те буде не як слід. Коли в цей день вродиться дитина, то вона (благовісна дитина) буде нерозумна.

Навіть не можна доторкатися до того, що народиться сьогодні („благовісне" теля, курча, яйце, ягня). До насіння (бурякового, чи якого) не можна на Благовіщення доторкатися, бо потім, як посіє, то не зійдуть. А зерно — святять, потім ним обсипають хату, коли що лякає.

У цей день, то беруть ладан в церкві, а потім удома кадять — ну, от на Великдень. (Записав П. Мисливець).

(1928. С. Ріпок на зах. од Лисянки). „Благовістя" — 25 березня (7 квітня). Люди в цей день нічого не роблять — святкують.

Що птахи не в'ють гнізд у цей день, цього ніхто не помічав. Що-ж до непорожньої жінки, як вона є в сім'ї, то не тіко вона, а вся сім'я нічого не рубає і не ріже. В нас є один чоловік, який і зараз живе. Його жінка ходила важка, а він рубав дрова. Жінка йому каже: „Не рубай сьогодня нічого!" А він одказав: „А ну-ну-ж, я ось попрактикуюсь, чи правда цьому!" Коли прийшла пора і його жінка породила дитину, то у дитини не було на одні руці двох пальців, а третього — половину, а друга рука чуть-чуть уклячана. Ця рахуба була 1923 року у Зубенка Аврама, дитина живе і до сих пір.

Що вродиться на Благовістя, зветься „благовісне", йому не буде долі. Народ вірить, що, коли в цей день народиться людина, то вона дуже нещаслива, дуже розпусна, волочитиметься, буде зла, ненависна, і недовговічна.

„Чи є звичай на Благовістя сіяти капустяну росаду?" — Ні, у нас капустяної росади тоді не садять, бо, кажуть, піде в стовбурі. Та й про насіння кажуть: як торкатися насіння чи капустяного, чи бурякового, чи инчого, то піде в стовбурі. А, так, про врожай — не помічають на Благовіщення нічого. Зерно — святять, то то од слабости в скотини.

Баби на Благовіщення беруть у церкві ладанні, як бувають у дитини припадки, то підкурують цим ладаном. А таксамо, як корова заболіє на вим'я (усовисько), то теж підкурують цим ладаном.

Про те, що на Благовіщення можна якось дістати собі шапку-невидимку [1]), цього в нас не чули [2]).

Погоди — ніякої в цей день не помічають. (П. Шалієвський).

26 БЕРЕЗНЯ: СОБОР АРХАНГЕЛА ГАВРИЇЛА («БЛАГОВІСНИКА»).

(1928. С. Рінок недалеко Лисянки). 26 березня (8 квітня). „Благовісника" мало хто святкує: так шо й ніхто. Але вірать, що коли в цей день народиться ягня, то неодмінно літом „скрутиться" (крутиться буде). А одна жінка каже, вона колись примічала: „Що з того курчати буде, яке вилупиться з того яйця, шо курка знесе на Благовісника?" Каже вона, шо його примітила, оте яйце, і поклала під квочку разом з инчими. І як з нього курча вилупилось, то було калічане.

Шо ластівка в цей день (26 березня) вилітає з вирію, цього в нас не знають: а тіко кажуть, шо буцол вилітає в цей день (буцлом звуть чорногуза). З цього дня начинають сіяти ярові хліби, і засівають городи, начинають будуваться — готовлять матеріял для будування.

А про ластівку от що можна записать, про той день як вона прилетить:

---

[1]) Про шапку-невидимку, золоту, що її треба здерти в церкві з чорта - сміхуна, див. у Чубинського, т. III, ст. 10. Близьке оповідання — в Печерському патерику, про біса в золотій „луді" з квіткою „ліпком" в руках. *А. Кр.*

[2]) Але про це див. далі, в моєму записі (із Звиногородки) про Великодню ніч. *А. Кр.*

Першу ластівку стрічають дуже радісно. Всі радіють, що настане вже правдива весна. Дівки, як побачать першу ластівку, то вмиваються молоком, щоб не було ластівиння (веснушок) [1]). В той день садять росаду для того, щоб швидко росла, бо ластівка швидко літає. І в той день (як ластівка вилітає) старі люди совітують сіяти гречку, бо мороза більш не буде. А на врожай — не загадують.

Рясту не топчуть (в той день, як ластівка прилетить) [2]), бо нема.

Як загремить грім у цей день, то буде холодне літо; а як не буде грому і холодного вітру, то буде гарне, тепле літо. (П. Шалієвський).

(1926 С. Попівка. Оповідає Марія Лисконьова, їй 67 год): Архангел Гавриїл — од нього грім буває, і весною, і влітку.

Архангел Гавриїл перед дощем гремить: сповіщає людей, щоб снопи складали, сіно ховали, то-що. Нечистий не любить, щоб він сповіщав, та дражниться, щоб не дати йому греміть. Архангел сердиться та ловить нечистого, щоб убити. То як замахне мечем — та й блисне. З блискавкою летить стріла. А нечистий тоді як побачить, що розгнівав добре Гавриїла, то тіка, або в хату, або під худобу: дума, що Гавриїл пожаліє людину, чи худобу, то його не вб'є. (Записала С. Терещенкова).

29. БЕРЕЗНЯ: СВЯТОГО МАРКА.

(1928. Зелена Діброва). „Чи є звичай святити на Марка зерно?". — Такий звичай — то є. Для того святять: коли на Проводах, то обсипають могили ним.

Сільсько-господарську роботу починають ще з Благовісника лагодять борони, плуги, дряпаки, зчищають на городі, вивозять гній. А тоді, хоч-би й на Марка, перечищають зерно, готуються до сівби. (П. Мисливець).

(1928. с. Ріпок, недалеко Лисянки). 29 березня (11 квітня). Марка в нас не празнують; обрядів і віруваннів про той день у нас нема. А сільсько-господарська робота починаються з Благовісника (26 березня). (П. Шалієвський).

У яких ниділях зима пропадає?

(*Селянський запис з с. Колодистого 1905*).

От, од Різдва зачинається щот.

Вісім неділь од Різдва повинна лижать зима нивридима, на див'яті — вже повинни віл напитися с колії води. То це ше давня

---

[1]) Ластівиння буває ще й у того, хто видере яйця з ластівчиного гнізда. *А. Кр.*

[2]) Рясту нас на Звиногородщині топчуть не в якесь свято, не в якийсь точний день місяця, а в той день, як побачуть ряст уперше. Топче — і каже: „Щоб і на той рік ряст топтати!" Пам'ятаю, було мині літ п'ять (в 1870-их рр.), я з нянькою надибали (в Звиногородці) ряст і принесли додому, — а з сусіднього подвір'я дівчина, літ їй було п'ятнацятеро, як стій вихопила трохи рясту у мене-малого з рук та й розтоптала його. Я розплакався, а мене почали гамувати; казали, що то так „годиться" робити, і я не повинен плакати. — П. Мисливець із Зеленої Діброви пише (1928): „Раст — то у нас топчуть. На що — не знаю. Мабуть, така гульня". *А. Кр.*

поговорка так ведеться, що „див'ята ниділя попускає, а дисята предержить, а на одинадьцяті — совсім пустить, а на двападьцяті — уже геть і вдовин плуг вийде" [1]). Це значить: геть і вдова вийде в поле сіяти. Так: як вдови — найбідніщі, то в їх скотини нимає чим зимувати; то вони весну обробляють за підножною паною. (Записав од матері Ів. Лисак).

Це ще щитають по старому: це, будьто, колись було так, що то послі Різдва на дисяті і на одинадьцяті ниділі тіки багаті мужики горали та сіяли, а вже на дванадьцяті ниділі і вдовин плуг вийшов горати, бо вже можна на полі пасти, а в вдови вже не було паші, — то то вона вже вийшла аж тоді горати, як наросла в полі паша... Як настане од Різдва двападьцята ниділя — тоді вже ниприміпно тра їхати в поле сіяти. (Ів. Лисак. Див. ст. 23).

Про весняну сівбу

(1928. С. Ріпок на зах. од Лисянки). В програмі сказано за місяць лютий „Опишіть —як починають с іяти, запишіть молитви перед сіянням, коли вони збереглися ще".

В лютому — то в нас ще ніхто нічого не сіє, а сіють аж у березні. [2]).

Перед тим, як сіяти, кожний господар уперш за все спішить оглянуть свій реманент; чи здатний до діла? А коли ні, то негайно лагодять; а ті люди, які не мають своєї худоби, шукають заздалегідь для себе сівача. Та треба допильнувати насіння. Чистять насіння — млинками, трієрами; дбають, щоб не було сажки то-що. Після того як розтане сніг і трохи протрахне земля, що вже не міситься, — начинають сіять.

Як є у кого сівалка своя (або, хоть і нема, а є надія позичити), то в самий перед їде на поле без насіння, а тіко забирає ввесь реманент. як от екстрапатор, культиватор, борони, та гарно виробить землю, вискородить її боронами. Тоді другого дня бере сівалку і насіння — і тоді нею сіє, а після всього закатує катком.

Ті що не мають сівалок і нема надії позичити, то бере з собою на поле насіння, екстрапатор і борони — і їде сіять. В самий перед по ріллі розкидає в рук насіння, а за ним услід їде екстрапатор. А потім коли екстрапатор зстрапакує, то зараз-таки скородить (волочить) боронами. А заволочивши — закатує катком.

Найкращі *(? А. Кр.)* дні для сівби: понеділок, вівторок, середа і п'ятниця [3]). Перед сівбою, як дядько начинає сіять, — надіваючи

---

[1]) І „Благовіщення" 25-го марта, і „Благовісника" 26 марта, і Марка 29 марта — всі оці дні припадають на „двапацятий тиждень". *А. Кр.*

[2]) Таксамо і Т. Вовк, із с. Терешок коло Шполи, пише (1928): „У лютому в нас нічого не сіють" Та й скрізь по Звиногородщині сівба починається допіру в кінці березня ст. ст., „на двапацятій неділі". *А. Кр.*

[3]) Ця звістка (з Ріпка) дуже не збігається з тим, що далі оповідає Ів. Лисак з Колодистого), ст. 290. Може, у П. Шалієвського lapsus calami. *А. Кр.*

сівачку на плечі, скидає шапку з голови і каже: „Господе, поможи! дай Боже добрий час та пору, і роди на всякого долю!" (П. Шалієвський).

Про сійбу у нас в Колодистому (1905) [1].

Єсть такі люди, що ждуть на сійбу „щасливих" днів. А настояще яких? Як ясний день, що нима нігде на небі і хмарочки, то він того дня ни пойде ніяк сіяти, бо то такий день, що на його ниможна сіяти; а ниприміннo шоб був день дуже хмарний, то тоді добре сіяти.

І ше треба знати, у який день і яку пашню сіяти. Наприклад: у пониділок ниможна нічого зачинати робити, бо пониділок — важкий день; а в вівторок — ячмінь і овес. А в сериду — нічого, бо будуть черви їсти; а ше найгірше — як посадиш картоплю, то з'їдять черви геть-усю, то так і ніякої пашні ниможна сіяти. А в четвер — жито, а в п'ятницю — пшиницю, а в суботу — гречку.

І як первий раз їхати сіяти, шо б-то воно ни було, чи жито, чи пшиницю, чи шо друге, — то ніяк ни полатається мастити воза. Бо як-би помастив воза, як первий раз їдиш сіяти жито, то вродять у житі ріжки; а як пшиницю, то буде в пшиниці зона;, а як сіяти овес, то овес ни боїться нічого; а сіяти ячмінь, то вродить головня; і як просо, то головня.

І як їхати сіяти, що-дня, то ниприміннo треба дуже добре раз-у-раз обідати. То як це робити, як маєш їхати сіяти, — то будуть розкішні колоски на всякому хлібові. І як їдиш у поле, то шоб ніхто ни пиприходив с порожнеме відраме дороги, бо це дуже силно вадить: ни буде вдача того дня в роботі. І як їдеш у поле та як найдеш шо-нибудь із заліза, то тоже того дня ни буде в роботі вдачі. А як знайдеш шо-нибудь мотузяне: чи налигача, чи торбину, чи риптуха, чи свиту, — то це буде дуже вилика вдача в роботі.

І як приїдиш на своє поле, то в самий перед треба взяти з воза цілий хліб, і ниприміннo житній, і простилити на своїм полі скатерку, і тоді покласти на ту скатирку цілий хліб і на той хліб покласти грудку солі, — і тоді братись до роботи. От, набрав у мішок насіння — і стане на своїм полі, і набере в жменю того насіньня, та тоді каже так: „Господе, благослови! Дай же, Боже, добрий час, як в людей, так і в вас! Хто перше почав, шоб у мене позичав". І тоді махає рукою навхрист, і розкидає насіння. (Ів. Лисак).

III.

КВІТЕНЬ-АПРІЛЬ.

(до Вербної неділі, або, так, перших двоє тижнів).

(1928. Ріпок). В квітні місяці кінчають усю весняну сівбу, а тоді починають возити на поле гній, на толоку. (П. Шалієвський).

---

[1]) Дуже докладно про сівбу уже розказав Ів. Лисак у своїм великім записі: „Як обробляють землю" (див. вище, ст. 25 — 28). Тілки-ж і опей запис із Колодистого, що ми тут подаємо, то таксамо дав не хто, як Ів. Лисак. *А. Кр.*

(1905. Колодисте). Замічають люди, шо, як на о с и ц і виростають на самому вирху котики висною в началі апреля, то буде на будуще літо дуже добрий врожай на я р и н у.

Од морозу висною от шо роблять. Шоб ни поморозив садовини, то бируть та наливають у великі діжки води, і та вода стоїть в тих діжках цілу весну попід деривом (Ів. Лисак. Пор. ст. 16).

Коли квітень холодний, то це для врун недобре. Треба, щоб квітень був теплий, а май — холодний. „Теплий апріль, холодний май — буде жито, як гай". (С. Єфремов, 1892, в с. Пальчику) [1]).

8 КВІТНЯ. «РУХМАНА».

„Чи є вірування, що все, посіяне на другий день по Рухмані, рушиться, зійде?".

(1928, с. Ріпок на зах. од Лисянки). За „Рухмана" у нас не чули і не знають. (П. Шалієвський).

(1928, с. Терешки коло Шполи). „Рухмана" у нас не празнують. (П. Вовк) [2]).

17 КВІТНЯ. СВ. ЗО'СИМА СОЛОВЕЦЬКОГО.

Це у нас на Звиногородщині не свято. Тілки-ж для старих побожних пасічників соловецькі Саватій і Зосима XV віку (або, як у нас вимовляють, Зо'сим) — то не голі йменя, бо і на Вкраїні ті північні чудотворці Саватій та Зосима охороняють пасіку і — особливо — молоді бджолині рої [3]). Через С. М. Терещенкову до моїх рук дістався ось який документ з кінця XIX в., писаний поганенькою російською мовою для потреб однієї з „економій" графа Браніцького (звичайно, католика):

Заговоръ при поставкъ пчелъ на лѣто въ пчелникѣ, старикъ хохолъ-пчеловодъ научилъ:

Брать съ собою при вывозкъ пчелъ въ степь иконы соловецкихъ чудотворцевъ Зосима и Савватія на заранѣе вычищенное мѣсто. По пріѣзди на мѣсто — ставить икону на палкъ, вынимать швкорень *(sic! А. Кр.)* деревянный изъ арбы, класть его на землю подъ иконы и говорить: „Ужъ якъ сему древу своринью на пни не стояте, гиллёмъ (вѣтвями) не шумити, листомъ не зеленити, такъ въ моей пасицы моимъ роямъ до трехъ сутокъ изъ вихи никуда не летате, чужихъ пасикъ, бартей и валловъ не шукате, а мене господаря дожидате. Принесите, пчелы, Господеву воскъ на свичу, медъ на пищу". Послѣ этаго ставить улья по мѣстамъ. — Если нѣть иконы, такъ нужно-необходимо маленькій деревянный крестикъ къ дерево прибить, бо безъ иконы или креста пчелы плохо несуть меду.

---

[1]) У Звиногородці звичайнісінька приказка не згадує про квітень, а кажуть так: „Май холодний — год хліборобний". *А. Кр.*

[2]) Не маю я п е в н и х звісток, щоб і де-инде на Звиногородщині знали „Рухмана". *А. Кр.*

[3]) Пор. ще св. „Олексу Теплого", 17 березня ст. ст. Див. ст. 286.

Когда чужіе пчелы нападаютъ, нужно искать деревцо или кустъ, гдъ три ствола или вѣтки изъ однаго корня. Вырубивъ это деревцо съ корнемъ, понести на пасѣку, класть на землю возлѣ иконы или креста и читать: „Усытитесь, насланные чужіе пчелы, на сихъ трехъ древахъ и не сходите съ нихъ, бо сіе древо — то святаго Зосима и Савватіи. Я васъ, чужіе пчелы, Божім помощью и дійствомъ святаго Зосима и Савватія замовляю и заклиняю, отъ своихъ пчелъ отвергаю".

По словамъ діда, чужіе перестануть безпокоить своихъ.

[*А. Кр.*: Зазначім, що тілки слово „діда" написано не з буквою „и", а з буквою „і". В усіх инчих українських словах записувач для нашого звука „і" брав букву „и", як того вимагав російський „ярижний" правопис. Автор запису — економ у графів Браніцьких, на прізвище Квятковський, — зроду, швидче поляк, ніж українець].

IV.

ВЕЛИКИЙ ПІСТ.

(1905-1928).

(1928. Ріпок на зах. од Лисянки). Піст має сім тижнів, і ті постові тижні так звуться:

1) „Перша неділя" [*А. Кр.* інакше — „жилний тиждень" [1]), а понеділок, або перший день Великого посту зветься „жилний понеділок"].

2-3) „Друга неділя", „Третя неділя".

4) Четверта неділя — „хрестопоклонна" [*А. Кр.*: частіш — „середохресна" [2]), або навіть і „середньохресна"] [3]).

5) П'ята неділя зветься „п о х в а л ь н а", вона „похвалиться добром і теплом". А субота на похвальній неділі — „похвальна субота" [4]).

6) Шоста — „вербна неділя".

7) Сьома, страсний тиждень, зветься у нас „б і л о ю неділею" [5]). Вона — перед самим Великоднем. Страсний четвер — то „ч и с т и й четвер". П'ятниця і субота звуться „великодна", або „велика".

Старіщі люди, такі що їм літ сорок-п'ять і п'ядесят і більш, то ц і л и й піст їдять п і с н о. А молодші люди, які ще вірують у Христа чи Бога, то нічого скоромного не їдять аж поки не одговіються у церкві, а тоді харчуються, хто чим має. У кого є що їсти із скоромного, то їсть, а як нема, то їсть пісно. Їдять у піст хліб, кар-

---

[1]) „А первого тижня в піст — „жилник-низмилник" — за той тиждень позбуваються жили сили" (С. Колодисте, 1905, од старої Гапки Ополонцьової записав Ів. Лисак). *А. Кр.*

[2]) „Середохресна" — так записано, прим. у Колодистому (на захід од р. Тікича), у Зеленій Діброві (на схід од Тікича). *А. Кр.*

[3]) „Середньохресна" — так подано в записі Т. Вовка із с. Терешок коло Шполи. *А. Кр.*

[4]) Церква в тую суботу святкує „Похвалу Пресвятыя Богородицы". *А. Кр.*

[5]) або, звичайно, „білим т и ж н е м", — так прим., у записі Т. Вовка з с. Терешок під Шполою. *А. Кр.*

топлю, часник, цибулю, капусту, оїрки, оселедці; а варять: борщ, юшку, куліш І кашу, засмачуючи олією. (Записав П. Шалієвський).

(1928. Зелена Діброва). На Великий піст — то люди старі то скоровно не їдять, а їдять картоплю у лушпиннях. Дітям теж не дають, але діти, котрі, то крадуть і їдять. Звичай постувати — то додержується тіко старий народ, а молодий — ні. (П. Мисливець).

(1928. с. Терешки коло Шполи). Постять усі старі од років тридяти-п'яти; а менчі як трицять — то й один не постить! (Т. Вовк).

СЕРЕДОХРЕСНА СЕРЕДА.

(1905. Колодисте). На четвертому тижні посту дождать сириди — то буде як-раз половина посту і назад і наперед. То та сирида називається сиридохресною. І ото в сиридохресну сериду старі люди і тепер празнують, а молоді люди тіки ни прадуть і сорочок ни шируть. (Ів. Лисак).

(1928. Ріпок). На „середохреснім" тижні колись пекли хрести, і давали дітям і тільним коровам. А для чого? то тепер не знають. Тепер ніхто не пече. (П. Шалієвський).

«ПОХВАЛА» (В СУБОТУ НА П'ЯТОМУ ТИЖНІ).

(1928. Зелена Діброва). „Чи є в вас прислів'я: На Похвалу — сорока яйцем похвалиться?" — Є. (І по цілій Звиногородщині є. *А. Кр.*) (П. Мисливець) [1]).

ВЕРБНИЙ ТИЖДЕНЬ.

(1928. С. Терешки коло Шполи). На Вербнім тижні в суботу діти бігають з дубцями з верби: б'ють один другого і приказують: „Вирба б'є, ни я б'ю! За тиждень — Великдень, недалечко — червоне яєчко". (П. Вовк).

(1928. С. Ріпок на зах. од Лисянки). В суботу на Вербнім тижні святять у церкві вербу, це так і зветься: „Верба". І от що я почув: Треба на „Вербі" (як святять вербу) взять гилки' такої верби свяченої та покласти в хаті; і тоді, як маються пекти паску, то цю гилку треба вкинуть у піч, щоб згоріла. В цей мент, як є в селі відьма, то кажуть, неодмінно прибіжить, щоб вихватити! (П. Шалієвський).

(1905. с. Колодисте). На Вербний тиждинь ни можна садити ні картоплі, ні бораків і ще де чого: бо картопля буде така погана, як вирба на смак, а бораки будуть такі твирді, як вирба теж. (Записав Ів. Лисак).

Часом Вербний тиждень буває в нас дуже холодний. І в нас, як і деинде по Вкраїні, можна почути прислів'я: „Прийде вербниця — назад зіма вернеться" [2]) та „Прийшов вербич — кожуха й свиту тербич!" [3]). *А. Кр.*

---

[1]) Вище (ст. 292) ми й чули инче прислів'я на Звиногородщині (з Ріпка на з. од Лисянки) — що Похвальна неділя „похвалиться добром і теплом". *А. Кр.*

[2]) Подав П. Мисливець (1928) з Зеленої Діброви. *А. Кр.*

[3]) Подав П. Шалієвський з Ріпка на зах. од Лисянки та Д. Коваленко з Керелівки. *А. Кр.*

БІЛИЙ (СТРАСНИЙ) ТИЖДЕНЬ.

(1928. С. Рівок на зах. од Лисянки). В „чистий четвер" увечері багацько людей іде до церкви на „Страсть". Кожне купує собі свічку [1]). І як іде додому, то глядить, щоб та свічка не погасла. І як донесе додому, що вона не погасне, то смалить нею на сволоці у хаті хрести. А хрести смалять для того: як є у кого „колька", то струже цього хреста і [з водою] п'є. Кажуть, що після цього перестає колоть. (П. Шалівський) [2]).

(1928. С. Терешки близько Шполи). Старі люди од четверга не їдять до Великодня (Т. Вовк) [3]).

[*А. Кр.*]. Тілки-ж не кожен видержить таке довге постування. І про це є навіть пісенька-сміховинка, що її записав С. О. Єфремов року 1892-го в с Пальчику:

Господи! мене прости!
Ходила я на Страсти;
Запахла свічка медком. —
А я сіла під тинком
Та й з'їла!

Инакший варіянт, теж ізвідтіля, подала С. Й. Явяківська (80 літ):

Господи! прости,
Що не була на Страсти!
Свічечку купила
Та й сіла під тинком —
Аж воно пахне медком!
То я її і з'їла.
Господи! прости,
Що не була на Страсти!

На „Страсті" читають у церкві про „Тайну вечерю" Ісуса Христа з апостолами. То часом хтось із людей після того згадає, звідкіля взявся на світі г и н д и к.

(1926. С. Попівка. Оповідає Ганна Лічманова, малописьменна, їй 40 год):

На Тайну вечеру, коли Христос вечерав з апостолами й бесідували, то жид замотав шию червоним поясом, щоб не пізнали, та й пішов попід вікна дражнитись. Тіки що Христос скаже, то жид зараз і забилкотить. І билкотить та й билкотить. Аж надоїло Христові. Він поблагословив та й каже: „Дражнися-ж ти та белкоти поки

---

[1]) — „купує", коли не має торішньої або позаторішньої страсної свічки. Бо звичайно страсна свічка буває величенька, часом стає на скілкись годів, і її після „Страсти" і Великодня ховають на той рік. Та вона иноді і серед року буває „помічна". П. Мисливець із Зеленої Діброви зазначає (див. у нас ст. 277), що у них ходять на „Страсть" і з „громничною" (стрітенською) свічкою. *А. Кр.*

[2]) Найбільше, для чого висмалюють хрести на сволоші і на одвірках, то проти нечистої сили. *А. Кр.*

[3]) У Звиногородці я знаю старих жінок, що не їдять нічого цілий тиждень, з

світа й сонця!" То той жид зробився гиндиком. Та й досі він дражниться з людей, як хто балака, або співа. Бо він мусить дражнитися, щоб одбути на цім світі кару. (Записала С. Терещенкова).

В Великодну суботу. Як побачити відьму?

(1892, с. Пальчик). Як хто хоче побачити відьму, то треба робити так. Оден спосіб. У Великий піст що-понеділка треба викидать на горіще по одному поліну. В суботу перед Великоднем, як люди підуть увечері на „Діянія", треба затопити тими полінами в печі, — і відьма зараз явиться в хату, ніби позича'ть що-небудь. Це зроби'ть дуже трудно, бо нечиста сила в піст усіма способами перебиває викидать поліно що-понеділка. Рідко-хто не забуде хоч одного понеділка викинуть поліна; а як хоч-раз забуде, то тоді ворожба не має ніякої сили.

Другий спосіб — такий. На запусти перед Великим постом треба закласти кусок сиру за зуби і переночувати так. Другого дня вийнять той сир з-за зубів, зашить його в полотно або в яку-другу матерію, і повісить на шию, і носи'ть цілий піст. В-вечері перед Великоднем, як іде той чоловік на „Діянія", то йому і з'являється відьма. Це робити — дуже небезпечно, бо нечиста сила буде видирать той сир, і навіть може замордувать того чоловіка, що має такий сир. (Записав С. Єфремов).

ЧИ ГУЛЯЮТЬ ВЕЛИКИМ ПОСТОМ?

(1928. С. Ріпок на зах. од Лисянки). У піст уся молодь гуляє на вечорницях, а як тепло, то на дворі гуляють. Співають веснянок.

А гулбища постом бувають такі: у неділю чи у празник всі хлопці і дівчата гуляють у „Розбитого царя", вибираючи з-поміж себе два отамани. Друга гулянка — тіко хлопчача: „Гилка". Третя — разом хлопчача і дівчача: „Піп", і ще „Шапку шиють".

Всі ті гулянки справляють на вигоні, або де на плацу. (П. Шалієвський) [1]).

(1928. Зелена Діброва, близько Керелівки). Вечерниці постом то бувають. Розваги у молоді то такі. Вони собіраються по „сельбудах" [2]), там одбувається вечірка. Співають на вулицях. Борються. В „Довгої лози" гуляють, то-що. (П. Мисливець).

---

[1]) Дописувач дає й опис тих гулянок — „Розбитого царя" отого і ин. Але-ж як ті гулбища не тілки постові, ба й великодні (або навіть, як знайдеться час, то й літні), то ми погуртуємо всі такі звістки далі коло грищ великодних. *А. Кр.*

[2]) Скорочене назвище для „селянських будинків". *А. Кр.*

XIX.

ВЕЛИКДЕНЬ І ВЕЛИКОДНИЙ ТИЖДЕНЬ.

I

а) Про Великдень у с. Колодистому

(Селянські записи, 1905).

У нас по селах для Виликодня пичуть здоровенну паску, та пичуть порося або із кабана поріб'я або стигно, та красять яєць більше як півтори копи, бируть сала — із хунт, цілушку житнього хліба, ковбасу, сир, масло, сіль, периць. І ладан для куріння. То це усе несуть до церкви сьватити на Виликдень. Іще я чув, що сьватять ножа й очкура, щоб піймати відьму та достати цвіт із папороті. Бо, каже, як нима сьваченого ножа і очкура, то чорти ни дадуть узяти цвітка. (Пор. ст. 49).

(Од баби Бидулчихи). А протів Виликого дня дуже рано вдосвіта збираються до церкви. До півночі слухають „Одіянія"; а як дочитаються Христа воскресєния, то кругом церкви ходять, значить, „з обхожденієм". То тоді як ходять кругом церкви, в и г а н я ю т ь геть-усіх людей з ц е р к в и — задля того, шо єсть люди всякі: і злі і добрі. Знаєте: єсть відьми. То ці відьми ідуть до церкви ни молитися, а диржатися за цирковні замки. Ото як ходять з обхожденієм та співають: „Воскресеніє твоє, Христе Спасе, ангели поють на небесах", то тоді которо відьма, — то коли-б де впіймати за цирковний замок! та диржиться, аж синіє. Бо це їм дуже у волшебстві помагає (ото вони і називаються „волшебницяме"). То як побачили цю халазію цирковні підпори — та одтоді зачали вигонити з церкви геть до їдної душі...

А от, бачте, під цею з и м л ь о ю, де ми по ні ходим, там під нею єсть люди, і города, і села, геть-усе, і циркви, і дзвіниці, і дзвони. І в ті дзвони — дзвонять. Але їх ніколе ни чути, як вони дзвонять, тілки один раз у год: на Виликдинь — та аж на Виликдинь. І от, як хоч почути, то піди протів Виликодьня до церкви на „Одіянія"; та треба стояти цілу ніч; і як уже дочитаються Христа, то тоді виходь

мирщій з церкви і ляж до землі. І приклади вухо, і геть і ни дихай, та слухай довго. Та й тоді побачиш та й скажиш, шо я брехала, як тілки ни віриш!

(Од Данила Шевця). Єсть такі, шо протів Виликого дня цілу ніч ни сплять та дивляться, де горать гроші. І от: як набачить, де вони горать, тоді мирщі підбігає туди до того місця, і на тому місці застромить паличку. І тоді пирисьваткує — і захожується копати гроші цілих шість неділь, аж до самого Вознесенія. Бо вони, тіки, під вирхом будуть од Виликого дня до Вознесенія. То гроші тоді бувають у землі глибини ни більше як оден штих. Ба єсть таких багато людей, шо геть і вигорують плугаме, як горуть на просо та на гречку. І то вони тіки будуть під вирхом до Вознесенія. А протів Вознесенія — так і загудуть у глиб, аж туди де вони лижали. І тоді там лижать аж до другого Виликодня. (Записав Ів. Лисак).

[*А. Кр.*: Двох великодних вірувань не записав Іван Лисак таких, що вони, — я-ж це перевірив, — є і в Колодистому таксамо, як по цілій Звиногородщині. Подаю ті вірування за своїми записами 1890 р., що я записав у Звиногородці од старого Андрія Прокопенка (над річкою Тікичем).

На Великдень можна так зробити, щоб кавуни та дині та гірки добре родили. Тут у нас один коло баштанів що-року порається. То як іде він проти Великого дня до церкви, то насипле собі повні чоботи насіння, чи з кавунів, чи з динь, чи з гірків. І чути, як він іде: бо насіння в чоботях аж лящить. Ото стоїть він у церкві і жде, доки піп скаже людям: „Христос воскрес!" То піп скаже: „Христос воскрес!" а чоловік: „Кавуни в мене єсть!" Або той: „Христос воскрес!" а цей: „Огірки в мене єсть!" А тоді те насіння садить, і баштан йому добре родить. (Пор. ст. 302).

Можна зробити себе невидимим. Узять на Великдень яйце, понести до церкви, похристуваться з попом, і тутсамо в церкві розбить й обчистить його. Треба потім усе дивиться в шкарлупину. Зараз явиться чорт, у такій шапці. Тоді хапай з його шапку — і хода з церкви у яку-небудь хату! В хаті надінь шапку на себе, і ніхто тебе не побачить у ній]. (Пор. ст. 287).

(Од баби Бидулчихи). Як святять паски, — то як обійдуть два рази кругом пасок та як мають іти вже третій раз, то стає піп пирид церквою та читає з виликої книги молитви. А там, у ті книзі, написано хто його знає як! бо кожн[ог]о Виликого дня читає ниоднаково. Оце тобі цього Виликого дня буде почитувати „яйця", а на другий Виликдинь — „млеко", а на третій буде почитувати: „мнясо". І ото тобі я добре знаю, шо торішнього Виликого дня почитував: „яйця". Ото, бачте: правда, не було врожаю, на ярину й на озимину? бо то — як він почитує: „яйця". А от, будете прислухатись цього Виликого дня: шо буде почитувати? Як буде почитувати „молоко", то буде врожай на ярину, а як буде почитувати: „мнясо", то буде

врожай на озимину. От я вам кажу дождете Виликого дня, то прислухайтеся та й замічайте, як будете в світі жити...

Ось коли добре вмирати! на самий Виликдинь! Бо в той день рай оччиняний: то хто умре на самий Виликдинь (отаксамо кого уб'є грім) — то вони щасливі люди. (Позаписував од баби Бидулчихи Ів. Лисак).

На другий день Виликого дня ранесинько, чуть світочок, устають маленькі діти, і ідуть по хатах христувати (такіж-самі діти, як на Різдво, так і на Новий год). От, позбираються табунчикамс та й ходять с хати в хату. От, уходять у хату — і кажуть зараз: „Христос воскрес!" і нипримінно три рази. А хатьні їм одказують: „Воістинно воскрес" теж три рази. І тоді їм дають по крашаньці кожному; а хто ни має крашанок, то дає дітям гостиньці, а в кого нимає гостиньців, то шматок паляниці. І так ходять хата в хату [1]).

Празнують тіки т р и д н і Паски: ниділю, і пониділок, і вівторок. А вже с и р и д а — робочий день, геть і рукаме і скотиною.

В четвер — „Рахманський виликдинь".

(Записано од матері, М. Лисакової). Ось чого він зветься „ Р а х м а н ь с ь к и й ". Бо десь є, туди на низ, куди геть-уся вода збігає, там десь є острог, чи на морі, чи Господь його святий знає. Це ше як колись давно с турком була война та турки їх як завуювали — та взяли їх, цих рахман, та загнали на той остріг. Та вони і досі там собі живуть; та ни знають бідні, коли в нас який празник. Але їм геть-усі празники байдуже, — тіки оден Виликдинь треба святкувати. То в которих селах є Тікичі (та от: у Глібічку, або в Калниболотах), то там на Виликдинь впослі обіда набирають у запіл лушпайя с крашанок і нисуть до Тікича. І кидають те лушпайя у воду, і вода заносить те лушпайя аж до тих рахман. Допіру — аж у четвер на Провіднім тижні. І то вже вони як углядять на воді ці шкаралупи, то тоді і розговляються. (Ів. Лисак).

А оце будуть П р о в о д и .

У четвер і в п'ятницю і в суботу вибирає цирковний староста двох чоловіків і посилає з ниме і підводу. Вони їдуть на цих три дні по силі' жебрати. Шо хто дасьць: чи відерце пашні, чи хто дасть дисяток яєць; чи кусок сала, чи м'яса, геть і цибулі; і борошна — є таке, шо дасть з макітирку. Геть-усе дають люди, шо хто має; і гроший дають, і даже паски печені дають. І цирковний староста ізбере таку хату, шоб була близько коло цвинтара, і ті жибраки ізвозять до теї хати геть-усе, шо вони мають.

От кончили сило. Тоді приходить цирковний староста і бере іс собою та чоловіків три чи чотирі. І тоді приходять туди, і продають пашню жидам по які-там ціні; а осталне геть-усе здасться на Проводи, бо на Проводи треба геть-усього. І за пашню уторгу-

[1]) Буває христування й в і р ш о в а н е . Нижче (ст. 308) ми подамо коротке великодне віршування з с Пальчика (1892) та дуже довгу в е л и к о д н у в і р ш у з с. Гусакової (1897). *А. Кр.*

ють ни менче двадьцяти рублів, і даже до сорока рублів; — то рублів на двадьцять візьмуть горілки, а осталні гроші — на другу придухту: там, на м'ясо, на сало, на периць, на листя лаврове, то-що; то на се, то на те.

От у н и д і л ю рано, у ту шо за тиждинь послі Паски, чуть світ вивозять геть-усе, проче хліба, шо там треба варити: борщ, капусту, затірку, закуску і, там, де-що ше друге; там, багато де-чого варать. І от, поки на цвинтарі зварать обід, то тимчасом батюшка в церкві одслужить службу. От, тоді виходить на цвинтар с процесією, і одправить общу п а н а х и д у. А тимчасом кухарки готовлять сідати гобідати. От, одслужив піп панахиду, — тоді просять його на „о б ш и с ь к и ' й о б і д". (Він потому називається „обшиським", бо із „обшиства" зібраний). От, в самий перед сідає піп; а за ним тоді все „обшиство'". Тоді пообідають. То піп зараз до свеї роботи, до панахид, а народ — гайда п о г р о б к а х, кожин по своїх родичах. І кожин хазяїн має при собі півока горілки або око (то єсть на сорок або на вісімдисят копійок), і має при собі закуски всякої: і вареники, і пиріжки, і холодець, і запечаної затірки, і м'ясо, і варані вишні, груші, сливи, — словом, геть-усяка всячина. І збираються в табуни. Ось як: оце тобі — моїх родичів гробки, а це — твоїх родичів, і другого, і третього. І збирається компанія по чоловіка вісім-десять, і більше і менче, і сідають в кружок, і зачинають робити поминки. І тоді роблять поминки до того, шо те — співає, а те — плаче, а те — свариться, а те — б'ється, а те — спить, а те — сюди, а те — туди. Ну, таке зробиться бизладдя на цвинтарі, шо хто його знає, на шо воно і походить!..

А тим часом піп своє робить до самого вечера.

І єсть таких багато людей, шо ни тирають свого розуму, а роблять те, шо слєдує.

І тоді, вже вичирком, шукає кожин [п'яний] свеї вигоди, куму чого хочиться. Тому — хочиться вкрасти, а тому — когось добре попобити, а тому — гарної молодиці. І тоді кожен свого достане.

І с таким порадком і росходяться проводи. (Позаписував Ів. Лисак).

Додаток: Проводи в с. Чижівці.

(1902).

А. Кр.: Селянин села Чижівки Спиридін Кириленко влітку 1902 року записав для мене про „поминки" на Провіднім тижні сільську віршу, що була сама тоді модня у їх на селі. Було Спиридонові годів уже над п'ядесят. Чижівка — на північнім заході од Звиногородки, по тім боці р. Тікича.

П о м и н к и.

После Паски в тиждинь
Задзвонили усі дзвони так, як на Вилнкдень.
Я питаю: „На що дзвонять?.. Чи кого ховають?"

Кажуть мині: „Це сьогодня мертвих поминають"
Хотів-би я знати, де їх поминати.
Кажуть мині: „Он! дивися! за селом, на могилі"...
Стоять христи по-де-куди, та й ті похилились.
Незавидно на могилі: так як у постині!
Гробки — розриті, і ягнята ходять:
Вони собі поминають, і смаку не знають...
Отнище наклали, локшини наварили, гудуть усі дзвони.
Несе рідьня горщки повні перогів, сметани.
Прийшли на гробки, скатерку ростелили,
Наставили горшків-мисок, книшів наломили.
Випив кожен по бутельці, стали наливати:
Брат до брата, сват до свата, мертвих поминати, і попа не ждати.
А нищого — правительство воспретило по селах ходити.
Поводатару докучило даром водити,
То він завів в той уго'л, де самовбийственних людей стали ховати.
Отут стоїть нищий між гробками, акафіст читає
Ніколаю. Спасителю, і Матер-Божі, і Варварі,
І Лазура голосить, та й ще примовляє:
„Чоловіче! смерть над тобою! Чом душі не дбаєш?"...
Чи хто туди дає? — Мало-хто на ті гробки дивиться:
І мати рідьня (що це її син — вішалник) — стидиться.
Поплівсь нищий до села шкабуртати:
Ноги босі, свита драна, і шапки немає,
В торбу вітер свище, бо порожня; в ні й окрушків пшинишних немає...
Зібрали окрушки, хтіли нищому оддати, —
А один каже: „Треба собі по кишенях забрати:
„Підем до коршми — будем при чарці ще дядьків і дядинів мертвих поминати.
Та один чоловік каже: „Молодиці!
„Не захрестили цього нищого! [1]). А де-ж паляниці?"
— „Однесли до каплиці, бо ще й узавтра тра поминати".
А він каже: „Треба таки дати".
То він пішов у каплицю, взяв паляницю,
На-троє ламав, кусок нищому дав,
А два — і сам не знає де дівати.
А другі кажуть. „В кармани забрати!
„Підем до коршми, то будем ще при чарках дядьків і дядинів поминати". —
Прийшли до коршми. Тут музики грають, все село гуляє.
Один старий мужик каже: „Грай мині чумака!"
А другий каже: „Грай дудки!"
А третій каже: "Сідайте на траві та пийте горілку!
„Наші хазяйки підуть танцювати,
„На підковах гоцки витинати і пісню співати". —
Як пішли вони гоцки витинати та пісню співати, — то стидно було її слухати!
Отак у нас поминають хазяї заможні:
При музиках, при чарках, дядини у коршмі!...
Як-би вони поминали — та хоть-би цвинтар окопали!
А то: вони поминають — а ті гробки свині риють.
Та ягнята ходять, ще й попові коні.
Сторож сіно косить та до попа носить...
„А бубон: „бу-бу-бу-бу!" 1902.

---

[1]) „Не захрестили" — тоб-то: „Не нагодували" — так пояснив Спиридін. *А. Кр.*

II

б) Великодний тиждень у с. Ріпку на захід од Лисянки.

(1928).

До цього свята Великодня готуються всі селяни аж-аж. Усяк справляє нову одіж літню і взуття [1]). Печуть для Великодня паску, бабку (бабка — паляниця, спечана в макітрі), калачі, періжки [2]). Страву готують ще з суботи: печеню, начинку. Варять крашанок не менче як двацять-п'ять або й сто штук (писанок у нас ніхто не малює) [3]). Заготовляють горілки [4]), роблять квас з „малаїв". І таке инче.

До церкве понесуть святити паску, або бабку, сало, крашанки, періжки і ковбаси, сіль, пшоно, мак [5]). Чи понесуть святити й крейду? Ні, крейди у нас ніхто не святить. Сіль несуть святити для того, щоб було чим соли'ть, як їсти: свячене — свяченим [6]). Пшоно для чого? Пшоно як посвятять, то дадуть курам, щоб неслися. А мак святять для того: колись, кажуть, ходили мерці (звичайно, не всі, а ті, що за життя казали, що „ми будем ходити і по смерти!"), і для цього святять мак і обсипають його (мерцеву) могилу; як-що визбирає свячений мак, то буде ходи'ть, а як ні, то не буде ходить [7]). Чи понесуть до церкви святити курку? Ні, курку не святять — через те, що вона лупиться з яйця: кажуть, що і чорт вилупився з яйця (з якогось третього). Був колись звичай: к Великодню кожний господар ріже порося, і заправляє його всякими приправами [8]); а святити таке порося не несли, а везли до церкви, в ночовах. І колись паску щоб святити, то треба було не нести до церкви, а везти. Казали як святити, то вже донести не можна. То запрагали воли, — мовляв, благословену худобу. А чому справді воли запрагали, а не коні? —Волом везти паску далеко безпечніше: віл помаленьку йде, а кінь — то біжить, як „злий дух", і може де-небудь і паску перевернуть, або так усе пороструєю.

Тепер усі люди паску святи'ть несуть, а не везуть.

---

[1]) Є й прислів'я (прим у Керелівці, що записав Д. Коваленко): „До Великодня — сорочка, хоч і тоненька, аби біленька. А до Різдва — хоч і товста, аби нова". *А. Кр.*

[2]) Звичайно, печуть і ще щось. П. Мисливець із Зеленої Діброви згадує про коржики. *А. Кр.*

[3]) Це дивно, бо по инчих Звиногородщини селах воно не так. Ба навіть у самій Звиногородці (а вона-ж не село, ба город) ще можна побачити писанки. Трое писанкових орнаментів із Скальоватки (близько Звиногородки) подаємо ми нижче, ст. 306. *А. Кр.*

[4]) Давніш-то, було, горілку купують. А відколи перестали продавати горілку, то селяни сами варять самогон. *А. Кр.*

[5]) В инчих записах згадано ще й хріп (прим. у Терешках під Шполою. Скальоватці близько Звиногородки). *А. Кр.*

[6]) П. Близько з Сигнаївки пише ((1928): „Сіль святять для того — коли зробиться у людини або у скотини більмо на оці, то тоді засипають більмо тою сіллю". *А. Кр.*

[7]) П. Мисливець із Зеленої Діброви пише: „Мак для того святять, коли що лякає, то обсипають хату". *А. Кр.*

[8]) Докладніше про таке порося — див. нижче, в записі з-під Шполи, ст. 306. *А. Кр.*

Ну, то отак готуються до Великодня: печуть, варять.

А всю ніч перед самим Великодним мало-хто спить. Хто — йде до церкви на „Одіяніе", бере з собою крашанку і кладе коло плащаниці. Дехто пораїться та пораїться в хаті коло хатньої роботи — абе було впорать усі роботи. І инче. Правда, є такі, що й сплять усю ніч.

Декоторі не сплять против Великодня через те, що скарбів, „кладів", додивляються. Бо є вірування, що буцім-то против Великого дня „горіть земля", де колись були закопані „клади". Коли я запитав одного чоловіка, чи цьому правда, то божиться, кленеться, що цьому істина-правда! Каже: „Я сам бачив на свої очі, як горіло, — на межі, там де Максимів участок, як я ішов з всіношної проти Великодня. Я дам на це даже свідків!"

Цей самий дядько, казав, що на всіношні, як дочитаються Христа і люди виходять з церкви „з обхожденням" (носять плащаницю), то відьма неодмінно залишиться з самого послєдку і візьметься за церковний замок. То так її можна впізнать.

І ще от що про відьму. Ще вірать, що, коли на Великдень освятити ремінного пояска тричі (три Паски під-рад) — і ним тоді можна піймать відьму коло корови, і вона тоді не втече. Доказують факт, що в с. Павлівці, Букського району, оден дід таким пасочком піймав відьму, коло корови. Вона доїла корову, і була собі так як жінка, а коли він її пійняв, то вона перекинулася в собаку. Як він увів „собаку" в хату, то вона перекинулася після того в голку (бо він її, „собаку", страшенно бив). А як перекинулася в голку, то став бить молотком, — після цього вона перекинулася знову собакою. Тоді дід каже: „Треба одрізати її вуха". Після цього вона зробилася жінкою і стала проси'ться, щоб він її пустив. Але дід сказав: „Коли я тебе так пустю, міні ніхто не повірить. А я тебе назначу: сьоровно', хоть трошки, а одріжу вухо". Цьому минуло год двацять-п'ять, трицять.

Після „обхожденія" [з плащаницею] круг церкви, люди вертають до церкви, правиться утреня. І бувають такі приміти. Саме тоді як піп ходить і кадить у церкві і скаже: „Христос воскрес", то в цей час кожен шукає своєї вигоди. Піп скаже: „Христос воскрес", а охотнік каже: „Я маю оружіе!" [1]); до його буцім то підкасаїться! і він тоді на охоті влучно стріляє. А картьожники: піп — „Христос воскрес", а картьожник каже, що „у мене є туз"; і він тоді повсігда виграє. То знов тут і відьма в церкві. Піп скаже: „Христос воскрес", а відьма каже, що „у мене є сир і масло". (Іще-ж треба знати: тоді в цей час, як відьма каже, у відьми є таки в роті сир). Тоді відьми ніхто не впіймає.

---

[1]) Неточно записано. Одказують так, щоб вийшло прикладно до „воскрес", — кажуть. „есть". Піп: „Христос воскрес!" Стрілець: „Оружіе в мене єсть". Див. ст. 297. *А. Кр.*

Посвятять паску — приносять додому. У нас нема приміти про те, коли хтось швидче паску додому пренесе. Цього ніхто не примічає, бо, як ближче хата, то швидче паску пренесе додому. Той, що приносить свячену паску додому, входить у хату і каже: „Христос воскрес!", а йому одказують: „Воістину воскресе". І розговляються. Крім свяченого ніхто нічого тоді не їсть (і горілки тоді рано не п'ють). Шкаралупу з свячених крашанок зберігають: для того зберігають, що, коли заслабне хтось на пропасницю, тоді ці шкаралупи труть на порошок і напувають слабого: будьто помагає [1]). З свяченим до худоби ніхто у нас не ходить на Великдень. От, те просо, що посвятили в церкві, то згодують курам. Як миша з'їсть свяченого чого-небудь, то зараз, кажуть, зробиться кажаном.

На Великдень усе радіє. Про сонце люди кажуть, що воно в цей день силно довго світить, і день Великодний більший од звичайних (цеб-то довший). Як хто умре на Великдень, то кажуть, що силно щасливий, і прямо в рай іде, без суду. І не тіко на самий Великдень вірать, хто помре од Великодня до Вшестя, то буде в раї. В домовину йому кладуть крашанку. Це для того, шоб він свідоцтво мав, що справді помер на Великдень.

У нас нема вірування, що не можна великодними святами вечеряти після заходу сонця. На Великодні свята тепер вечерають стіко угодно, ще і п'янствують [2]). Нема в нас і такого звичаю, щоб парубки обливали дівчат водою; цього не знають і не роблять.

Великдень празнуіться три дні [3]), і в ці дні ніхто не каже „здоров був", тіко „Христос воскрес!". Як прийде гість до хати, то каже: „Христос воскрес! будьте здорові с празником", а йому одказують: „Воїстину воскресе! спасибі, будьте і ви здорові!" [4]).

І на перший, і на другий, і на третій день люди ходять в гості до своїх знайомих та родичів; так воно робиться в усі три дні празника.

А от коли жінки ходять на Великдень до баби, що в них бабувала, то це тіко в перший день. Жінка як іде до баби, що в неї бабувала, бере на гостинець п'ятирик горілки, три калачі, троє яблук; а як нема яблук, то можна понести крашанок, або сахару. Все це залишається бабі, а горілку разом випивають, баба ще й свеї горілки добавляє.

---

[1]) Од пропасниці ще дуже помагає той рушник, що в нім несли до церкви святити страву: „Коли нападе трясовиця, то обкутують ту людину тим рушником, і кажуть, що трясовиця минеться" (П. Влизько з Сигнаївки). *А. Кр.*

[2]) У Терешках (недалеко Шполи) Т. Вовк все-ж записав, що „не можна їсти, бо буде сліпота". *А. Кр.*

[3]) „а по настоящому — то багато днів", додає П. Мисливець із Зеленої Діброви. „Днів чотирі і п'ять", пише П. Влизько з Сигнаївки. *А. Кр.*

[4]) „Навіть коли чарку п'ють, то кажуть, Христос воскресе!" (П. Мисливець із Зеленої Діброви). *А. Кр.*

Як у кого є к у м и, то кум на Великдень несе калачі до кума, а кума — до куми. Остинця беруть такого обоє: три калачі і троє яблук; або, як яблук нема, то теж беруть крашанок. Тіко, горілки не беруть, як ідуть до кумів. Кум свою дає, а ще й одного калача повертає назад кумі (чи кумові). А все инче, що принесли на гостинчик, залишаїться йому.

З я т ь, як іде до тестя в гості, теж бере три калачі і троє яблук, неодмінно. А тоді, як іде зять із жінкою додому, то теща одного калача оддає зятіві, це знак, що вона зятя шанує і щирим серцем їм хліба бажає.

Треба сказати, що до баби і до тестя ходять с калачами постоянно, а до кумів — тіко два рази на рік: на Різдво — і на Великдень. Знайомий до знайомого йде лиш з одним хлібом, талеж йому повертаїться знову цей хліб, як він іде додому.

Дітям дають цукерки, крашанки і гроші. То діти гуляють к р а ш а н к а м и: „б'ються" (цокаються). Для того, шоб добрий биток був, то в крашанці носка для цього витирають на траві, краска — витираїться на носку, носок — гладенький і крепкий робиться [1]). А б'ють (цокаються) так: оден зверха б'є своєю крашанкою, а другий держить свою крашанку „на биток". Як стукнеться крашанка об крашанку, то оден носок надбиваїться, а другий буває й цілий. Тоді, знов, ці сами крашанки повертають на другий бік, цеб-то „на гузку", і знов стукаються. (Силуються й обдурити оден одного: той, що його крашанка витримала на носку, то він стараїться так обдури'ть, що буцім товче гузкою, але вдарить то носком). Биток оддається тому, чия останеться цілою крашанка.

Які иначі г у л я н к и бувають у молоді на селі Великодними святками? Тепер — дуже не однакові. Одні з молоді — в читальні готуються до театральних вистав, другі — збираються в гурти і, під балалайку, або під які инчі інструменти, танцюють; треті збираються на вулицях [2]) і „плетуть шума", співаючи веснянок. Люблять гойдатися. На Великодних святках є багато вільного часу для гуляння; для цього, ще з суботи і п'ятниці перед Великоднем, роблять на вигоні г о й д а л к у. Гойдаються в самий перед на гойдалці ті, що її зробили, а тоді — ті, що для них ближчі — з родичів та товаришів. Плати за гойдання не бере ніхто [3]). Дівчат гойдають на гойдалці стіки, скіки вони цього схотять: це, мовляв, з пошани для них. З ревнощів до дівчат, на гойдалці часто заводяться хлопці биться: але знайдуться з-поміж хлопців такі, що зараз їх розборонять, помирать, і биться не дадуть.

[1]) „Щоб був добрий биток, то беруть крашанку слинять". (Зел. Діброва). *А. Кр.*

[2]) Дуже часто не де, як коло церкви. *А. Кр.*

[3]) В инчих наших записах зазначено, що за гойдання дадуть крашанку - дві тому, чия гойдалка (Зелена Діброва, Скальоватка). *А. Кр.*

Вірувань, через що саме на Великодні свята ставлять гойдалки, то ніяких вірувань нема. Гойдаються на гойдалках тілки через те, що багацько є вільного часу.

В тиждень по Великодні була Провідна неділя, або Проводи.

В Провідну неділю трохи чи не всі жінки беруть у церкві артос (вони звуть: аркуш), або „дарни'к".

Артос — так вони вірують — то дуже помішна' штука для скотини. Ну от: як не може корова одбитися од бугая, то перед тим, як маються вести корову до бугая, дають їй „аркушу"; після того, кажуть, що корова вже од бугая одіб'ється. Або от, є таке вірування. Буває, що хтось висипле сажу, витрушану с коміна (таку сажу висипають туди, де ніхто не ходить), і корова, або ще яка скотина, вступить у таку сажу. То вона тоді не може запліднитися після витьорця (sic) до тих пір, аж поки їй не дадуть артосу. І доказують факти, що це правда таки.

На Провіднім тижні поминають мертвих. Поминання робиться через те, що, як Христос воскрес, то апостол Хома сказав, що „я не повірю, що Христос воскрес, поки сам не побачу". В пей день до його прийшов Христос і сказав: „Я той, що воскрес із мертвих".

Поминалних днів на Провідному тижні у нас не один, через те що в нас є три кладвища. Поминання тих, що похороняні коло церкви, робиться у нас у Провідну неділю зараз-же після служби, спільним [*А. Кр.*: „общеськи'м"] обідом. А поминання на кожному кладвищі — то вже буває с півдня. Беруть жінки всяку страву, а чоловіки беруть по пляшці горілки. Жінка готує на Проводи таку страву: печеню, локшину печену, запечаних вареників, періжків з начинкою з сиром, ковбас, холодцю, крашанки [1]). Це все збирає в кошик і несе на цвинтар. Як назбираїться багацько людей, приходить піп з церковною процесією і одправляє панахиду над гробами, читає граматки [2]). А після всього благословить піп усю страву, яка приноситься на цвинтар, і тоді одбуваїться спільний обід. На обід прохають і духовенство з усім церковним причотом. На Проводи збираїться на цвинтар багацько старців. Їм дають милостину калачами, знов же запрошують до спільного обіду і всіх старців.

Їжі на гробках у нас ніхто не кладе. Звичаю виливати горілку на гробки теж нема: не ллють. І крейдою гробків не обкреслюють. І такого звичаю, щоб другого дня жінки ходили поминать тіко жінок, — то нема. [*А. Кр.*: Та нема того звичаю і по инчих селах].

---

[1]) Запис із с. Терешок коло Шполи (Т. Вовк) згадує ще про кисіль з [сухих] ягід. В З. Діброві (П. Мисливець) є й кисіль і ще озвар. У Колодистому — ст. 299. *А. Кр.*

[2]) „Попові з кожного хазяїна спопада три паляниці і хунт сахару". (Т. Вовк у Терешках). *А. Кр.*

III.

в) Дещо з Великодного тижня в с Скальоватці коло Звиногородки (1928).

Гутуються до цього свята ще з посту, тоб-то постують, не їдять скоромного. Яйця збирають на крашанки, гутують свині на м'ясо, чікаючи того дня, коли піп у церкві поблагословить їсти.

Коли Великдень буде вже от-от, то прибирають у хатах, мажуть, і таке инче. Пичуть паски, порося [1]), варять крашанки, варе́ники, холодець, капусту варять ще з-вечора, а коли рано після Векодної служби приносять із святіння додому з церкви паску, яйця, ковбаси, солю, то їдять капусту, зварену того вечора. На святіння-ж несуть: паску, порося печене, ковбасу, крашанки, хрін, варане м'ясо, сало, пиріжки з пічінкою, кусочки чорного хліба. Курки в нас не святять, бо вірування нема: крейди — теж.

Крашанки малюють день до Великодня, в суботу [2]).

Писанки бувають приміром такі.

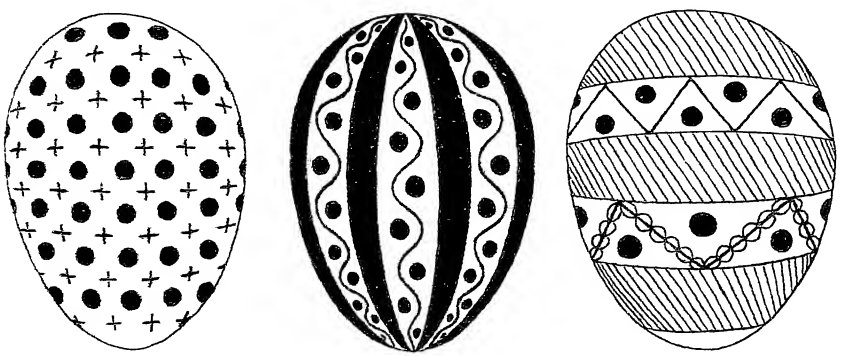

Писанки із с. Скальоватки, 11 верстов на півд. од Звиногородки (1928).

Роблять на писанках і инчі орнаменти [3]).

В церкві перед першим днем Великодня правиться з самого вечора до ранку. Вдома не стеляться спати, а де впав, там і заснув.

---

[1]) Т. Вовк із с. Терешок під Шполою пише: Робиться „порося" з м'яса: зшивають ніби торбину, туди кладуть запечану таку мішанину: біленькі, борошно, перець, листя пахуче, — і зашивають. *А. Кр.*

[2]) „Крашанки малюють у суботу, такі: червоні, жовті, сині" (Т. Вовк із с Терешок коло Шполи). А Йос. Димінський у Лисянці 1880 р. записав: „Яйця красять на спомин про муки Христові, бо жиди поскручували йому яйця, аж вони зчервоніли од крові". *А. Кр.*

[3]) Од Марії Лисконьової, неписьменної старої жінки (67 літ) у Попівці, С. М. Терещенкова записала таке вірування про писанки: „Є такі люди, що писанки коло образів вішають порожні. То-ж тяжкий гріх! бо туда-ж, в ті писанки, нечисті ховаються од грому". *А. Кр.*

Для того не стеляться,, щоб було твердо спать, і щоб не заспать нести до церкви святити паску, то-що.

(С. Терешки коло Шполи) [1]). Уже після того як у церкві співатимуть „Христос воскрес!", піп перший почне з чоловіками христуватися: піп цілує у лоб, а чоловік його у руку й у хрест. Після — усі начинають христуватися: рідня зріднею, знакомий із знакомими. (Т. Вовк).

Коли хто з ким посварився, то в цей день, як вони сходяться до церкви, то христосуються, і промовляють: „Христос воскрес!" — „Воістину воскрес!" Потім міняються крашанками, цілуються та, отако помирившись, розходяться.

Про свячене в нас кажуть, що коли миша, чи якась инча звірина, з'їсть свячене, то в неї виростуть крила [2]).

Великдень святкують всього три дні. До сусід і знайомих ходять у гості найбільше на другий і третій день. Діти і молодь цілий день гуляють. Співають весняних пісень, „Плетуть шума", мають гру: „В коня", „В свині", „Змова", гуляють крашанками „навбитки". Щоб був добрий биток, в ніску крашанки пробивають голкою маленьку дірочку і заливають її воском. То такою крашанкою не важко чужу крашанку розбити, коли той другий не догадається про цю підману [3]).

А ще-ж тоді буває багацько гойдалок. Хто хоче погойдаться, то прийде туди, де зробляно гойдалку, дасть крашанку чи дві тому, чия гойдалка, —і гойдається.

Отак гуляють веселяться ці три дні, а тоді настає знов будний день. (Записав Ів. Козій).

IV.

Великодні вірші.

(1892—1897)

Коли на Великдень діти ходять по хатах христувати (ст. 298), то вони иноді не попросту скажуть „Христос воскрес!", ба ще й віршами привітаються. У селі Пальчику, 1892 року, записав С. О. Єфремов од хлопця Левка Кордюченка (13 літ) таке віршоване христ[ос]ування:

---

[1]) Дозволяю собі вставити в Скальоватське оповідання уривок із запису в недалекому селі Терешках, ближче до Шполи (теж у східній Звиногородщині). *А. Кр.*

[2]) Те саме вірування записано і в Ріпку (в західній Звиногородщині, ближче до Лисянки). П. Влизько з Сигнаївки пише (1928): „Як ми бачимо кажани, люди думають, що це комірна миша зїла свяченого, і в неї виросли крила, і тепер вона літає". *А. Кр.*

[3]) У Звиногородці, де в людей бувають пантарки (шісарки), часом вільне жарить хлопець пантарчине яйце (а в нього шкаралуща тверда дуже), покрасить — і йде битися крашанками. Та за таке шахрайство можуть і боки потягати. *А. Кр.*

Христос воскрес.
Як нам во-здес (sic)
Як цар — дарував.
Прием дарував.
Жидівські пани
Веселі були:
Суса Христа
До гробу вели,
Мучили, розпинали.
Божая матір
Під хрестом стояла,
Свого Сина
З неволі викупляла.
А ви, люди,
Плачте, ридайте!
Суса Христа
Із неволі викупляйте.
Сус Христос
Возрадість приніс;
А ви сеї радости бажайте,
З воскресеніем поздравляйте.

Та де-не-де у нас на Звиногородщині знають „великодну віршу" геть-геть довшу: і ще-ж вона не така сумна, ба куди веселіша, ніж отеє коротке христування, що записано в Пальчику.

Декотрі жартовливі строфи з неї можна почути частенько, тільки ж цілу віршу рідко-хто знає. Непоганий її текст записав 1897 року Ол. Панасевич у своїм селі Гусаковій. Тому що той запис не дуже одбігає своїм текстом од відомих нам текстів XVIII – поч. XIX в. [1]), можна гадати, що він у нас переходив з покоління в покоління не через самісіньке усне переказування, а мабуть чи й не записувавсь. Є в мене старовинна рукописна збірка і з прози і з віршів, що потроху склалася між 1782—1816 роками; вона — з колекції Білозерського, з Чернігівщини [2]). Щоб лекше було порівняти обидва тексти, і отой старий XVIII—XIX в., і новіший із Звиногородщини 1897 року, я їх видаю тут поруч, двома рівнобіжними стовпцями.

(л. л. 116—125). Вѣрша, говоренная Гетману князю Потемкину Таврическому Запорожцамы на свѣтлой праздникъ 1791 года.

1. Христось воскресъ,
Радъ мыръ увесь.
Дождавъ Божой ласкы.
Теперь усякъ
Наивъсь у-смакъ
Печеной паскы.
2. Всѣ гуляють,
Зухваляють
Воскресшаго Бога:
Уже тая,
Що до рая,
Протерта дорога.
3. Зліє духи,
Власне мухи,
Всѣ уже послизлы:

Великодна вірша, записана 1897 року в с. Гусаковій.

1. Христос воскрес!
Рад мир увесь,
Дождавшись Божой ласки.
Тепер усяк
Наївсь у-смак [3])
Свяченої паски.
2. Всі гуляють,
Восхваляють
Во скресного Бога:
Уже тая,
Шо до рая,
Протерта дорога.
3. Злії духи,
Як ті мухи,
Всі уже послизли.

[1]) Див. в рукоп. №210 (кінця XVIII в) б. Київо-Печ. Лаври. З альбому поч. XIX в. текст вид. „Кіев. Стар." 1900, окт., II, ст. 14–20 (з бібліографією друков. текстів XIX в.). Про текст у моїй збірці XVIII—XIX в. див. трошки нижче. *А. Кр.*

[2]) Про Білозерського колекцію — в моїх „Розвідках" I (К. 1928), с. 281—283. *А. Кр.*

[3]) Є у нас варіянт: „Наїсться в смак". *А. Кр.*

Загнавъ Исусъ
Въ пекло покусь,
Щоб хрестьянъ не гризли.
4. І смерть люта,
Що намъ тута
Вельми докучала, —
По болотамъ,
Очеретамъ,
Бъжучи, кричала.
5. Тамъ, суцига,
Теперъ бъга,
Якъ шалена, з ляку:
Божимъ крестомъ
Чорта съ хвостомъ
Прогнавъ, якъ собаку
6. Сей чортъ темній,
Князь пекелній,
Зъ смертью полигався:
Всѣхъ зажерти,
Въ адъ заперти,
Такъ-то изъмовлявся.
7. Воны тое
Вькупѣ двое,
Знюхавшись, шаньцюють:
Хоть старого,
Хоть малого —
То такъ и глабцюють.
8. Була воля:
Хоть и кроля —
У рай не пускають.
Хотя святихъ —
Воны и тихъ
У пекло таскають.
9. На всѣхъ трактахъ,
По болотахъ,
Сторожи стояли.
Середъ шляху
У тюраху
До пекла хватали.
10. Того святци,
Попи, ченци,
Не минали шляху,
Филожопи,
Протопопи
Набърались жаху
11. Пропавъ сей страхъ!
Зарисъ той шляхъ
Купьемъ да болотомь,
Где той злій духъ
Глотавъ, якъ мухъ,
Ненаситнимъ ротомъ.
12. Теперъ скорій
Шляхъ просторій
До раю протерли;

Загнав Ісус
В пекло покус,
Щоб християн ни гризли.
4. А смерть люта,
Що нам тута
Дуже докучала, —
По болотам,
Очеретам,
Біжучи, кричала.
5. Там, суціга.
Тепер біга,
Як шалена, з ляку:
Бо Бог с Христом
Чорта с хвостом
Прогнав, як собаку.
6. Той чорт темний,
Князь пекелний,
З смертю полигався:
Всіх за жертви
В ад заперти —
Так з нею вословлявся.
7. Вони тое,
Вкупі двоє,
Знюхавши, танцюють.
Хоть старого,
Хоть малого —
Всіх туди глащюють.
8. Була воля:
Хоть би й кроля —
У раї ни пускають.
Хоть би й святих —
Вони і тих
У пекло таскають.
9. На всіх трахтах
І дорогах
Сторожі стояли.
Серед шляху
За шляху
До пекла хапали.
10. Усі отці,
Попи, чині,
Ни минали того шляху:
Філозопи,
Крутопопи
Набірались страху
11. Пропав вже страх!
Заріс той шлях
Куп'ям та болотом,
Де той злий дух
Глитав як мух,
Ненаситним ротом.
12. Тепер скорий
Шлях просторий
До раю протерли;

Безъ сторожей,
Всѣ навъстежей
Ворота отъперли.
13. Уже велять
Яблока рвать
Изъ райского древа,
Зъ якого плодъ
Не велѣвъ Богъ,
А вькусила Ева.
14. Давно той ужъ,
Кричать, недужъ,
Що спокусивъ Еву
За то болѣвъ,
Що ажъ полѣзнъ (sic!)
По своему чреву.
14. Вишить, охлявъ,
Бо Бигь заклявъ
Лазити на чревъ
За его грѣхъ,
Що винъ на смѣхъ
Такъ набрехавъ Евѣ.
15. Бідна Ева!
Одну зъ древа
Вирвала кисличку, —
Збула власти,
Треба прясти
На гребенѣ мичку
17. За нею жъ тамъ
Бѣдній Адамъ
Щось, кажуть, принудивъ:
Землю пахать,
Цъпомъ махать, —
Богъ зъ раю пропудивъ.
18. За одну еду
Ева бѣду
Заслужила сію.
Честь Адаму
Ажъ за браму
Выбили у шію.
19. Спроста жена:
Сама она
Яблоко трощила, —
За одинъ плодъ
Увесь народъ
Въ пекло затащила.
20. Богъ милостивъ.
Еву простивъ,
Адама пробачивъ.
Для визволу
Самъ до-долу
Зъ неба лізти рачивъ.

Нима стражі,
Всі навстяжі
Ворота одперли.
13. Уже вилять
Яблука рвать
З древа,
З якого
Ни вилів Бог,
А вкусила Єва.
14. Давно той уж
Лазить нидуж,
Що спокусив Єву
За ту болізь
Аж він поліз
По райському древу
15. Вижджить, охляв,
Бо Бог прокляв
Лазити на чреві
За його гріх,
Що він на сміх
Та набрихав Єві.
16. Бідна Єва!
Одну з древа
Вирвала кисличку, –
Збулась власти,
Треба прясти
На гребені мичку
17. За нею ж там
Сам Адам
Щось дуже принудив:
Землю орав,
Ціпом махав, —
Бог з раю попудив [1]).
18. *Цієї строфи в записі з Гусакової нема.*

19. Дурна жінка:
Сама вона
Яблука трощила, —
Та за той плід
Увесь рід
В пекло потащила!
20. Бог милостив:
Єву простив,
Адаму пробачив:
Для визволу
Сам до-долу
З неба зійти рачив.

[1]) Слів „принудив" і „попудив" — не розуміють. Ол. Панасевич.

21. Тамъ чортище,
Старій псище,
Не хоче смирится:
Крутить хвостомъ,
Еще съ Христомъ
Думає сварится!
22. Лишень же Богъ
Самъ на порогъ
Въ пекло поточився, –
То Вельзеулъ
Попустивъ мулъ
Зъ ляку и въмочився.
23. Завивъ грѣзно,
Якъ вовкъ, ризно,
Голосомъ собачимъ,
Кричить „пробу!"
Що особу
Христову побачивъ.
24. Давъ Богъ хлости,
Що всъ кости
Поламавъ и роги,
И самого
Духа злого
Пидъгарбавъ пидъ ноги.
25. Кричить на пупъ,
Бо всюду струпъ.
Нълзя доторкнути;
Надуло брухъ,
Заперло духъ,
Не можно и пш[к]нути.
26. А смерть-шлюха,
Стоя, слуха,
Що човъпуть над дядьком.
Стала трястись.
Мислить спастись
Прехлюстнимъ порядкомъ.
27. Пустила дурь,
Бьется объ муръ,
Дерется на стѣну;
Якъ шалена,
Тороплена,
Пустила и пѣну
28. Такъ сихъ покусъ,
Знає Исусъ
Хитріе объманы.
За ихъ дѣло
На все тѣло
Наславъ злієраны.

21. А чортище,
Старий псище,
Не хочи смириться:
Крутить хвостом,
Та ще й с Христом
Думає свариться!
22. Али ж як Бог
Сам на порог
В пекло поточився –
То Вельзевул
Пустив мул:
З ляку обмочився.
23. Завив різко,
Як вовк, різно,
Голосом собачим;
Кричить „пробу!"
Що особу
Христову побачив.
24. Дав Бог хлости,
Що всі пости (sic!)
Поламав, і роги,
Та й самого
Духа злого
Підгарбав під ноги.
25. *Нема*

26. А смерть-шлюха,
Стоя, слуха,
Що робиться з дядьком.
Стала трястись,
Дума спастись
Яким-би порядком.
27. Пустила дур,
Б'ється об мур,
Дереться на стіну;
Як скажена,
Тороплена,
Попустила слину.
28. Бже ж тих покус
Знає Ісус,
Хитрим же ж обманом
За те діло
На все тіло
Послав злії рани.

Строф 29–41 нема в записі 1897 року з села Гусакової, а тому друкуємо лиш текст 1791 року:

29. Бо всю пищю,
Всю гузицю
Зъсипала короста.

Пришло у зломъ,
Крутить гузномъ,
Бо болѣнь – непроста:

30. Въ такомъ мѣстѣ,
Що ни сѣсти,
Ани почесати!
Нудьга, тоска!...
Такъ, якъ луска!
Где — соромъ сказати!
31. Зъ нудьги, съ тоски,
Все на куски
На себѣ порвала;
Смердять кости,
Отъ коростн, —
Нагло полизала.
32. Якъ бубонъ, трупъ
Продовбавъ струпъ,
Сороки рвуть тѣло;
З'усѣхъ сторонъ
Много воронъ
Къ стерву налетѣло.
33. На той же трупъ,
Почувши струпъ,
Мухи прилетали;
Костомахи
Разны птахы
Всюду разъметали.
34. Карность злая,
Во якъ тая
З людьми поступала,
Такъ, по дѣломъ,
Душа съ тѣломъ
Нинѣ въже пропала.
35. А сей Юда
Съ того стида
Зардѣвсь, якъ макуха:
То сипѣє
То краснѣе,
Бо бере сокруха.
36. Вельми, ей, зълякъ!
И мѣхъ заклякъ
З грѣшми за плечима:
За его хрѣхъ
Той клятій мѣхъ
Все передъ очамы.
37. Въ землю въкопавъ,
Щобъ мѣхъ пропавъ, —
Та окаменѣла!
Посохъ тамъ цвѣтъ,
И трави нѣтъ,
Болшъ не зеленѣла.
38. Въ водѣ рыбу
Мохъ [1]) изъ глибу
Роспужавъ, и раки.
Вирнувъ злій духъ
Изъ воды сухъ
До Юды, и паки.
39. Злую мару
Пѣкъ у жару, —
Такъ не загорѣвся:
Мѣцно пошитъ,
Чортомъ подъбитъ,
Що й не розъсадився!
40. Зъ огню, с печи,
Въпять на плечи
Берется на Юду;
А с тимъ мѣшкомъ
Ходитъ пѣшкомъ,
У пеклъ повсюду
41. Такъ повелѣвъ,
Щобъ мѣхъ не стлѣвъ
До Страшного суду [2]).

Далі знов подаємо обидватексти:

1791:

42. Тамъ крутенько,
Всѣмъ хутенько
Давъ Богъ царя-Пора,
Адъ разоривъ,
Чорта стребивъ,
Смертъ исчезла фора.
43. Прадѣдъ-Адамъ
І дядько-Хамъ
Давно въ пеклъ, нидѣвъ.
Уже теперъ
Пекло отъперъ,
Якъ Христа повидѣвъ.

1897:

42. Там крутенько,
Там хутенько
Дав Бог всьому пору:
Ад розорив,
Чорта смирив;
Смерть од ляку стала хвора.
43. Прадід Адам
І дядько там
Заграли в свірілі,
Закричали,
Пораділи,
Що Христа узріли.

---

[1]) Так-таки в рукописі: „мохъ", замість сподіваного „мѣхъ"! *А. Кр.*

2) В оригіналі не стає, живовидячки, трьох рядків. *А. Кр.*

44. И въсякъ узникъ
Крутій узликъ
Зъ шіи розъвязали, —
Сусу Христу,
Якъ на листу,
Усе росказали.
45. Ева зѣгнута
Була тута
Отъ злого шайтана:
Сей покуса —
Злѣшій Пруса
І Кримского хана.
46. Мучить дарма,
Бо въ нихъ ярма
Зъ шіи не злазили;
Струпъ на плечахъ:
Въ сліозахъ теча,
Всѣ дрова возилы.
47. Зъ ярма — въ хомутъ,
Съ узлами кнутъ,
Дротяніе путы;
Зъ шіи до пятъ
На спинѣ знать
Кривавіи смугы.
48. Не-в-потуху
Бъеть по бруху
Пятницю святую:
На подъпрягу
Въ колимагу
Запрягли и тую.
49. Щобъ скакала,
Не брикала, —
Кладуть въ ротъ удила,
Сѣчуть плѣтью,
Щобъ тамъ мѣтью
Съ ступою ходила.
50. Понедѣлокъ,
Хоть не мѣлокъ,
Тожъ тая заслуга:
Зъмикулився,
Замулився,
Ледвѣ утѣкъ плуга.
51. Всю налогу
Скоро Богу
Донесли у-вуши.
Не забаривъ:
Адъ разоривъ,
Випустивъ всѣ души.
51. Святій Ахветъ
Узявъ мушкетъ,
Випалівъ на гасло: —
Війшла зграя
Не малая, —
Ажъ пекло захрясло!

44. Тутъ всяк узяв
Крутий узлик
З шиї розвязати:
Йсусу Христу,
Як на листу,
За все росказати.
45. Єва згнута
Була тута
Од злого шайтана:
Сей покуса
Злійшого труса:
Кримського хана.
46. Мучив дарма:
Усіх ярма
З шиї ни злізали;
Струп на плечах,
Бо по плечах
В ад дрова таскали.
47. З ярма — в хамут;
З вузлами — кнут;
Дротиній пути;
С спини до п'ят —
На спині знак:
Кровава смути.
48. *Нема.*

49. Шоб сказали,
Ни брихали,
Кладуть в рот удила:
Січуть плітю,
Шоб митю
Стопою ходили.
50. *Нема.*

51. Все налогу
Скоро Богу
онисли ув-уші.
Ни забарив:
Ад розорив
Випустив всі души.
52. Святий Ахвет
Як взяв мушкет,
Бистрилив на гасло: —
А з рая
Вийшла зграя,
Аж пекло затряслось!

53. Вѣдругъ ожили,
Всѣ загули,
Якъ весною мухи;
С пекла народъ
Бѣгъ навзводъ,
А инши и трухи.
54. Дочувсь Аврамъ.
Що вже Адамъ
Изъ пекла удригавъ,
Винъ зъ Ясакомъ
Ледвѣ ракомъ
І собѣ поклигавъ [1]).
55. Свята Сара,
Хоть и стара,
Да женщина руча:
Вся пѣхота
Шла въ ворота, —
Вона — куди-луча!
56. Племѣникъ Лотъ
Въкупу сиротъ
Якъ изобравъ бѣднихъ,
Тамъ ни дверей,
Ани верей
Въ пеклѣ, нема мѣднихъ.
57. Бо якъ тая
Силна зграя
С пекла потащила, —
Власне туча,
Куда-луча,
Такъ закопотѣла.
58. У божу путь!
Тольки сопуть,
Що ажъ попотѣли
С того страху,
И безъ шляху
До раю летъли.
59. Мусѣй-пророкъ —
Дверѣ, замокъ,
Муръ, пробивъ рогамы, —
Адъ сплюндровавъ,
Помандровавъ
Пѣшимы ногамы.
60. Власне бугай,
С кошари въ рай
Виперся, голодній,
Пекло отъперъ
И шляхъ протеръ
До раю свободній.
61. Адамс, грай!
Отъпертій рай,

53. Всі ожили,
Всі загули,
Як весною мухи;
З пекла народ
Дав, на-возвод,
Ади, які тюпки!
54. Дочувсь Аврам,
Що вже Адам
Із пекла удр[иг]ав, —
Він з Ісаком
Ледві раком
І сам поплигав.
55. Свята Сара,
Хоть і стара,
А женщина руча:
Вся піхота
Йшла в ворота, —
Вона ж — куди луччи!
56. А плименник Лот —
В кучу сирот
Бідних; —
Там ні дверей,
Ні верей
Ни зосталось мідних.
57. Як та туча
Або куча —
Так і покотилась.
У Божу путь!
Тілки сопуть,
Що аж попотіли.
58. *Нема.*
59. Мусій-пророк
В дверях замок,
Мур, пробив рогами, —
Все сплюндрував,
Помандрував
Пішими ногами.
60. Як той бугай
З кошари в гай
Виперся голодний, —
Так із ада —
Вся громада,
Рада, що свободна.
61. Рай одперли,
А в сінях протерли.

[1]) Форма букви „г" тут близька до „з" (як і в строфі 6 : 3), але читати „удризавъ" і „поклизавъ" була б пісеніпиця. *А. Кр.*

Иди, поспѣшайся!
Райскимъ плодомъ
З усѣмъ родомъ
Радъ будь, утъшайся.
62. Веди всѣхъ въ рядъ
У райскій садъ
Яблукъ изъбѣрати:
Ѣжъ отъ древа!
Уже Ева
Не будеть вѣмѣрати!
(1791).

Адам, поспішайся!
Райським плодом
Со всім родом
Там ти утішайся.
62. Ввиди всіх
В райський сад
Яблука збірати:
Уже од древа
До жнив Єва
Не буде вмірати!
(1897).

V.

ДАВНІШІ ВЕЛИКОДНІ ОРАЦІЇ ТА ИНЧЕ ВІРШУВАННЯ.

(1892—1897)

В 1890-их роках старі батюшки на Звиногородщині міні казали, що давненько колись, так вони знають, з отією великодною віршою ходили христувати по людях бідні школярі, — ті що вчилися у дяків. Прийдуть, було, до хати, то і кантів великодних одспівають, та прокажуть і жартовливу якусь віршу, і віршу поважну, а ще ж іскажуть і яку „орацію". Орації тії школярські, теж, бували або штукарські-веселі, або дуже поважні, такі поважні, що й розібрати їх не легко було через їхній високий склад.

Репертуар тих жебрущих школярів на Звиногородщині зовсім добре можна пізнати із старої рукописної збірки, так, кінця XVIII в., що я дістав 1895 року од Ісака Кулінича в Смілчинцях (це село — на північнім заході од Звиногородки); а до Іс. Кулінича перейшла тая збірка од його батька. Всяких віршів чи „пѣсней" Христову воскресенію тут багацько [1]), „орацій" або „рѣчей воскресенію Христову" — теж чимало, і всі наводити тут нема ніякої потреби. Варто подати звідти лиш дещо.

Попереду наведу із Смілчинської збірки такі „орації", що застилізовано їх аж надто „з-письменська, з-висока", тобто або тяжкою церковнослов'янщиною, або (це плід обрусительних течій XVIII в.) уже й книжною московщиною. Що правда — московщина тая сильно негожа, малорозбірна, мабуть мало-мало чим розбірніша од церковнослов'янщини; от хіба що кінець таких орацій — то вже геть розбірний, бо з варіяціями скрізь на одну-єдину тему: „Христомъ воскрешшимъ поздравляя, прошу сей мой трудъ наградить".

Ось оце одна така:

(л. 12) Орація

Нинѣ пройде тма плачевная, а возсія Хр[ис]тосъ сп[а]ситель нашъ от гроба, и радость от вѣковъ ожидаемая явися. Сего ради вся тварь с нами радуется, и в[е]б[ес]ная обновляются. Тоже и ми, улучивши свободу воскр[есе]ніемъ Х[ристо]вымъ, днесь со про-

[1]) Тут є вірші й „пѣсни" чи не на всі празники: христові, богородичні і великим святим. Цікаві — колядки.

рокомъ возошимъ. „Сей день, егоже сотвори Господь, возрадуемся и возвеселимся в-онь" Тою убо радостію я васъ покорно вѣншую, даби той же воскресшій Христосъ далъ въ долговременніе лѣта щастьемъ, а потомъ и въ небесномъ своемь царствіи вѣчнія радости наслаждат[и]ся — всеусердно желаю.

Тут-таки поруч цієї орації — вписана ше друга (л. 12), але вона вже римована й віршована:

(л. 12) Орація.
Великой радости исполнения вся тварь,
Что нинѣ Богъ воскресъ и всей вселенной царь.
Ему я васъ вручаю для сохраненія в жизни сей.
И воскресеніемъ поздравляю от всей усердности
[моей!

У такому самому дусі:

(л. 11 об.) Стихи воскресенію Х[ристо]ву:
Недавно смертніе ридали,
Зря во гробѣ лежаща Хр[ис]та.
Во гробѣ недавно полагали
С ним сокрушенія с[е]рдца.
А нинѣ, воскресъ спаситель плѣненнихъ,
Печали и узи разрушилъ
И крѣпость вратъ желѣзнихъ сломилъ,
Погибшимъ славу возвратилъ.
Нѣтъ больше чимъ уже смутит[ь]ся:
Воскресъ богъ мира, богъ утѣхъ.
Желаю вамъ, чтобъ наслаждат[ь]ся
Нетлѣннихъ благъ на небесѣхъ.
Я вамъ, радостью желая,
Пришелъ утѣшно возгласить.
„Христомъ воскрешшимъ поздравляя,
„Прошу сей мой трудъ наградить. —

Безперечно одначе, шо більше до душі промовляли слухачам не такі „високі" орації і не таке напушене віршуваннння, ба инче, простіше. сказано живою народньою мовою. Ті сторінки в Смілчинській збірці. де вписано великодні поздоровлення мовою простонародньою, важко тепер і читати: так силно вони позаяложувані од частого читання й перечитування. От як „вѣншувавъ" школяр-хлопчачок:

(л. 69). Вѣршь воскресенію Хр[ис]тову.
Хр[ис]тосъ воскресъ нинъ!
Вѣрте мнѣ, малой дитинѣ,
Бо я билъ во Ярусалимъ, рано,
И тамъ мѣнѣ сіе повѣдано.
Мироносицы мене питалы,
Хр]ис]та воскрешаго шукалы, —
Я ихъ справилъ до Еммауса:
„Тамо узрите самого Іисуса".
Тожъ би и я самъ хотѣвъ за нимъ итты,

Въ нѣвець цѣлє пекло збурити...
Но черезъ що не поспѣшивъ? —
Бо на печене порося задививъ! [1]).

Ця „вѣршь" [2]), хоч і киває гумористично на печене порося, все ж містить у собі сміховинного елементу ще не гурт. Куди комічніші в нашій збірці — „вѣршѣ нищанскы", де бідні хлопці-школярі хочуть смішками викликати жаль до себе, щоб люди їх хоч на Великдень добре погодували. Рима двох перших рядків, де „Барабаш" римується до „вас", дозволяє здогадуватися, що маленький школяр-„старець" може підроблявся під дідівську, старчачу вимову, з її шавкотінням:

(л. 11). Нищанска.
Ось же и я, панове! Имя мѣнѣ Барабашъ.
А що тугь чути доброго у васъ?...
Постѣйте! трохи одѣтхну,
То скажу вамъ новину:
Хвалю Бога, що перебувъ початокъ и конець поста,
Бо з голоду трохи не откинувъ хфоста,
И такъ хожу тѣлко що живъ, —
Хочби два хлѣби московскихъ — то би самъ поживъ!
Та й тутъ зазиавъ я роскошѣ — въ школѣ:
Хочъ нѣчого исти, такъ спать доволѣ!...
..... Тѣлько бѣда, що не можна спати,
Якъ возьмут[ь] блощицъ то вошѣ кусати!
И только сонце зайдет[ь] и почне примеркати,
То нашѣ школнѣ возмут[ь] на вошѣ сѣтки наставляти.
И якъ тѣлько въплутается вошъ въ нашѣ сѣти,
То ми всѣ разомъ, схопившис[ь], озмемъ палѣчамъ бити.
А нашъ дякъ кричить: „А бійте добре прокляту скотину!
„Бо вона загризла не едну бідну дитину! —
И вчорашнеи ночѣ були одну велику поймали,
Рядномъ накривши — та вѣріовкою за шію запетлювали
И с-под печѣ витягли, привязали до нѣжки столово'и
И били всѣ через нѣчъ до зори свѣтово'и.
И, такъ потомившис[ь], ми лягли спати;
А вошъ одкусила вѣріовку та й утѣкла ис хати.
Крикнувъ дякъ на насъ. „А глядѣть, чи вошъ есть?"
Колы ми оглядѣли — ажъ тѣлко вѣріовки конець!
И знать: на лаву вилѣзла — и ногами стала;
На полицѣ лежавъ хлѣбъ, и сала кусокъ, — вона й те достала!
И бачили люди, що ис хати поскакала
И несла кусокъ сала...
Отъ такая намъ, панове, причина стала! —

Друга великодна „нищанска вѣршь" з грубим гумором повідає про нещасливі пригоди школярів-христувальників уже не в школі, а на людях, що школярі хтіли їх поздоровляти:

[1]) Вірша склалася, певне, на заході України, і мала живовидячки перед дієсловом „задивив" ще часточку „ся" Переходячи на схід, західно-українські вірші й пісні попросту проминають оте „ся", поставлене перед дієсловом. Це була нераз.
[2]) В нашій збірці слово „вѣршь" — роду жіночого (так, як „вірша").

(л. 10 об.) Вѣршь нищанска.
Ось жс и я, пановс! кривій, недолугій.
Одначе скажу вамъ якъ би и кто другій.
Вчера, сидячи въ школЬ, говорили за хлѣбь. „Нѣ'чого кусати
„А возмѣмь торби та ходѣмъ по людяхъ спѣвати"...
И пришли до їмр человѣка, и всѣ крикнули: „Миръ!"
А дитина каже: „Не миръ, бо батько матѣрь побивъ,
„То и ви покинте спѣват[и] того „миру",
„Бо якъ батько вибѣжить на двѣръ, то не одному нарве гиру... —
Вѣпъ, почувши, вибѣгъ до насъ ис хати,
Ставъ всѣхъ насъ на вечерю прохати.
И поставивъ намъ зъ гороху кѣсѣль, з макухою по половинѣ,
Що тяжко такой вечерѣ спомянут[и] и нинѣ.
А потомъ набравъ зъ полмѣсы дубового соку
И каже: „Пійте, бо я се державъ для васъ изъ полроку"
И заразъ узявъ якус[ь] кадилницю
Та все кадит[ь] жѣнку свою въ потилицю.
Якъ же тая кадилниця урвала,
То намъ у миску и в страву упала,
И миску при насъ розбила,
И пѣд стѣлъ покотила.
Отъ то чоловѣк нахилився под стѣль шукати,
А жѣнка вирвавшис[ь] та побѣгла ис хати.
А вѣнъ на насъ ставъ кричати:
„Нащо ви жѣнку пустили из хати?!
„Якъ нема тепер[ь] въ хатѣ моей жінки,
„То я вамъ дамъ каждому ковѣн[ь[ки! —
И въхопивъ одного за чубъ, ставь волочити,
И каже: „Щастя маєте, що нема чимъ добримъ бити!"
А потомъ възявъ тай повипихавъ с хати
И каже, що „бѣлшь не ходѣть до мене спѣвати!"

Наприкінці наведу із Смілчинської збірки ще одну, зовсім поважну, великодну „пѣснь":

л. 53. Пісньвоскресенію Г[оспо]дню.

Изійдите, ангеловъ лики,
Во стрѣтеніе Владики!
Узійдите, архагг[е]ловъ хори,
Готуйте н[е[б[ес]нія двори!...
Се грядеть Спаситель,
Грядеть побѣдитель,
Ада розоритель,
Оброица.
Плѣнъ сіонскій от Вавилона
Ведѣть его до Сіона,
Ведеть от бѣдъ с подъземнаго края
Во первую сладость рая –
Адама со пророки,
Отцевъ со отроки
Утоли слезнія токи
Черезъ рани,
Яже подъятъ и на том бою,
Когда воевалъ самъ собою
Съ тирянами лютѣйшими зѣло,
Мучащаго душу и тѣло,
Оружіемь крестнимъ
З діяволомь лестнимъ
Смерть грѣшникомъ прелестнимъ
До смерти.
(л. 53 об.) Изійдите ко вертограду
За потокъ кедрскій во ограду!
Собирайте кровавія рожи,
Яже насѣялъ самъ с[и]пъ Божій,
Увѣнчаемь глави
Вѣнцемъ Его слави,
Яже намъ составилъ
Царь слави.

Вострубите и воскликнете,
Всю тварь к себѣ созовѣте,
Составите тимпани и лики
И вся избраннія музики,
Воспойте царевѣ
И всѣхъ господевѣ,
Побѣдителевѣ
Пѣснь нову!

Ликующе и возиграймо
И руками восплещаймо:
Хр[ис]тосъ воскресъ! Во истинну воскресъ!
Хвала Его више небесъ.
Отъниньѣ и до вѣка
Пришедъ царь и владика
Спасти человѣка
От всѣхъ бѣдъ.

На цих виписках і обмежуся, дарма що можна було б насмикати з тієї Смілчинської збірки ще багато-чого цікавого [1]).

1895.

---

[1]) В инчому місці вмістимо опис цілої Смілчинської збірки, і видрукуємо звідти ширші й різнобірніші виписки.

XX.
ВЕСНЯНІ ТА ВЕЛИКОДНІ ПІСНІ ТА ГРИ.

I

Іван Лисак з Колодистого (1905), оповідаючи про те, як на Ордані „прогонять колядку на дуба" (ст. 275 та 219), додає: „То то вже, як застріляли колядку на дуба, тоді вже треба учитися в и с ь н я н о к усяких, щоб уміти, як прийде п і с т с ь в а т и й ". Наш дописувач із с. Ріпка на захід од Лисянки зазначає: „У п і с т уся молодь гуляє на вечерницях, а як тепло, то на дворі гуляють, співають в е с н я н о к " (ст. 295). Або, скрізь, почуєте: „На першому й другому тижні посту дівчата одговіються, а на т р е т ь о м у тижні посту починають в е с н я н о к співати".

Ці слова треба розуміти так, що разом з постом потроху надходить і весна, стає тепло на дворі, то молодь постом співатиме веснянок. Що співатимуться веснянки не тілки постом [1]), ба ще більше великодними святками (бо тоді вільного часу буде більше), того Ів. Лисак не думав що треба додавати: а, от, другий наш кореспондент, з Ріпка, той докладно написав, що на Великдень співають веснянок багацько.

Точного, традиційного дня, відколи п о ч и н а ю т ь у нас співати веснянок, нема. Буде рання весна, будуть і веснянки раніш; будуть довгі морози — то й веснянок не буде. Один з наших дописувачів, із Зеленої Діброви (ст. 276), пише, що вже й на Стрітення, себ-то в п о ч а т к у місяця-лютого 2/II, діти співатимуть веснянок; а другий, отой що з Ріпка, пише, що „ніяких веснянок у нас на Стрітення не співають" (ст. 278); а третій, із В'язівка (ст. 283), зазначає, що співають діти веснянок на Обертення, — тоб-то в кінці лютого (24-го). В живім, знов, сілському житті, через пізню весну та силні морози (як, от, 1928-го року), може трапитися, що співати веснянок на вулиці не буде охоти не то що в лютому на Обертення, ба й у березні. І недурно-ж дописувач із Зеленої Діброви в инчім листі пише: „Весну у нас закликати та співати весняних пісень — починається в квітні місяці" [2]). А у моїх записах з Озірної та з Неморожі (влітку 1890 року) записано од співачок-дівчат, що веснянок співають „на Великдень". І небіжчик Бор. Грінченко у III томі своїх „Этнографическихъ матеріаловъ," (Черн. 1899), подаючи тую чи тую веснянку в записі А. Заблоцького, зазначає: „Записывателемъ она

[1]) І то, на білому (страсному) тижні не співають.

[2]) Це вже не про дітвору він пише, а про здорових-таки дівчат.

названа великодною" (ст. 80, 86, 88, 89, 92, 93). Це живовидячки тому, що на Великдень, хоч-би й який ранній, весна вже буде справжня-таки, а вільного часу, знов, буде геть-більше, ніж постом; і для веснянок та весняних забав Великодні святки – то найлучча пора [1]).

Співають веснянок або посідавши десь на призьбі, на землі, чи на колодах, або, звичайніш, побравшися за руки, — то виходить і спів, і танок — „коровод". Декотрі з весняних пісень — то ціла гулянка, а не попросту пісня, ну от як ото „Кострубонька ховають" (тепер на Звиногородщині це й призабувається), або як „Шума плетуть". В будень співають веснянок з-вечора, в неділю — і в-день.

II.

КОСТРУБОНЬКО, АБО КОШТРУБ.

На Звиногородщині „Кострубонька" тепер не справляють. А буде тому літ двацятеро, як дівки весною „Кострубонька" співали, і починали веснянки саме з „Кострубонька". Скоро покажуться лисинки землі з-під снігу, починали співать, і співали „Кострубонька" аж доки прийде час буряки сапати. Справляють, було, „Кострубонька" от як [2]):

В неділю дівки збираються на горбках, вигонах, і вибирають парубка за Кострубонька; а помеж себе виберуть дівку, що повинна плакать над Кострубоньком. Парубок лягає на землі, наче помер, а вибрана дівка стає на коліна й удає, що вона плаче, і приказує: „Кострубоньку, мій голубоньку!" А дівки всі заберуться за руки, як до веснянки, стануть навколо Кострубонька і співають ті самі слова, що тая плаче і приказує. Починають співать Кострубонька на голос, як веснянки, а кінчають, як до танців, і притупують ногами.

С. М. Терещенкова, що позбирала (1926) звістки про Кострубонька, позаписувала такі пісні над ним, усі із східньої Звиногородщини:

1) [Звиногородка, співає М. Усевич]:
Ой, умер, умер мій Кострубонько!
Ой, умер, умер мій голубонько!
Ой, чим я тобі не вгодила?
Чи „помагай-бі" не казала? —
І по місті ходила,
І намисто носила,
І тютюн купувала,
„Помагай-бі" казала!
Ой горе, ой горе!

2) [С. Багачівка, співає Текля Голобородькова, їй 63 роки]:
Ой умер, умер мій Кострубонько!
Ой, умер, умер мій голубонько!
Чи я-ж тебе не любила,
Перстеників не носила?
Перстеники продавала,
Тобі тютюн купувала,
„Помагай-бі" казала!

[1]) Що великодними святками співають не самих веснянок, ба й усяких инчих пісень „яких попало", це діло звичайне (див. ст. 330). *А. Кр.*

[2]) У Жеготи Павлі ст. 21 та в „Бытъ Подолянъ" Шейковського I, 23 (все передруковано у Чуб. III, 77-78) списано „Кострубонька" зовсім по-инакшому. І починається там з христування: „Христос воскресе — Воістину воскресе!" У нас справляють більше-менче так, як на Переяславщині (див. у Максимовича, т. II, ст. 522). *А. Кр.*

* * *

8) [С. Тарасівка, співає Милашка Шевченкова]:
Ой умер, умер мій Кострюбонько!
Ой, умер, умер мій голубонько!
Ой чим я тобі не вгожала,
Як із базару мандрувала? —
На базар я ходила,
Кужушину носила,
І тютюн купувала,
Тютюном напувала [1]),
„Помагай-бі" казала.

* * *

* * *

4) [Хутір Невмитий, співає К. Невмита]:
Ой, умер, мій Кострубонько!
Ой, умер, умер голубонько!
А вже-ж я тобі догодила:
Тютюном міцним напоїла [1]).
Ой, Кострубонько накурився,
Ой, Кострубонько зажурився.
Ой, Кострубоньку, оживися!
Ой, Кострубоньку, подивися!
Я квасольку носила,
Кострубонькові годила,
І тютюн купувала,
„Помагай-бі" казала.

* * *

Зовсім инакшого текста над „Коштрубом" записав 1892 року С. О. Єфремов у Пальчику над Тікичем:

5) [Співає Параска Надолінська, їй було тоді 23 роки]:
Гей-же, гей-же, Коштрубоньку!
Мій сивий, милий голубоньку!
Шо-ж ти робиш?
— Рибку удю.
Гей-же, гей-же, Коштрубоньку!
Мій сивий, милий голубоньку!
Шо-ж ти робиш?
— Рибку чистю.
Гей-же, гей-же, Коштрубоньку!
Мій сивий, милий голубоньку!
Шо-ж ти робиш?
— Рибку варю.
Гей-же, гей-же, Коштрубоньку!
Мій сивий, милий голубоньку!
Шо-ж ти робиш?
— Рибку їм.
Гей-же, гей-же, Коштрубоньку!
Мій сивий, милий голубоньку!
Шо-ж ти робиш?
— Кісточкою вдавився.
Я серпаночки збирала [2]),
Та Коштрубонька годувала,
А він таки вдавився!

Як переспівають, усі разом ногами тупнуть, — і тоді та, що плакала, втікає, а Кострубонько доганяє. Всю гору збігають: шляхи, вигони, садки; аж як пійме Кострубонько й поцілує, тоді йдуть до гурту й вибирають другого Кострубонька і другу дівку плакать. Иноді, як немає хлопця, то вибирають за Кострубонька дівку, і вона так само лягає, і плачуть над нею, і догонить, щоб поцілувать.

Всі повідають, що це робилося саме на початку весни, у дівчат з парубком. Одна-тіко бабуся (із с. Михайлівки, М. Поштова, їй 95 літ) повідала, що це вона пам'ятає трохи по-иначому. Весною ж і н к и збиралися ховать Кострубонька. Вони скидалися, купували горілку, варили яку-небудь страву пісну в одної з приятельок, і так само співали й притупували ногами над жінкою, яка лягала за Кострубонька. Ллє більше того, — що ховали вони Кострубонька п і с л я Великодня, щоб можна було потанцювать.

III.

Хто-ж такий „Кострубонько?" Він помер, над ним голосять; — виходить, що перед тим він був живий і щось-таке робив?

[1]) Про цей вислов: „тютюном напувала" див. на ст. 324. *А. Кр.* [2]) для ціднння. *А. Кр.*

С. М. Терещенкова позбирала на такі запитання ось які одвіти:

У нас, на Звиногородщині, „Кострубонько" називали те опудало, що ставили взімку на полі, по-над шляхами. В-осени, як починає падать сніг, од сільської „розправи" виряжають десятників, і соцького. Вони беруть воза на кожному кутку в селі та й під'їжджають до тих, у кого є кулі чи околоти. Візьмуть по кулеві од хати на воза, вигонять шарварком чоловіків, і їдуть на поле, по за-село. Там вони в'яжуть перевеслами і ставлять по-над шляхом „рядові" невеличкі сніпки і звязують їх перевеслами. А на перехресті, або там де шляхи розходяться, там ставлять правдивого „Кострубонька". Кострубонько — то собі сніп, звязаний перевеслом; та він — такий, як опудало: з колосків чуб і борода. Вигляду того солом'яного діда дуже кострубатий; через те-ж він і „Кострубонько". Дають йому в руку мітлу, щоб промітав для людей шлях, в рот — дають люльку, щоб палив люльку та не заснув та показував шлях, кудою людям їхати.

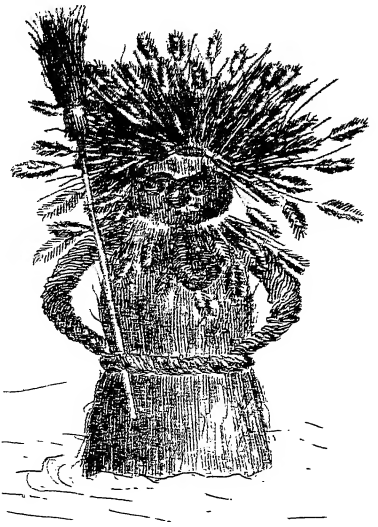

Дід кострубатий (малювала С. М. Терещенкова).

Але треба тому Коштрубові було догожать. Як, було, їдеш проз нього, то треба уклониться і сказать: „Помагай-бі, діду кострубатий!" А в кого був із собою тютюн, то кидали тютюн тому солом'яному дідові й казали: „Помагай-бі вам, діду кострубатий: нате вам тютюну та покажіть міні шлях до села". Коли не сказать йому: „помагай-бі, діду кострубатий", то він зіб'є з дороги, чи в день чи в ночі, і та людина мусить блуди'ть по полі цілий день або ніч. Після цього, вже як поблудить один раз, то другим разом як іде коло Кострубонька, надягає на того солом'яного діда свиту, чи ке-рею, чи чемерку, та низенько вклониться і скаже: „Помагай-бі, діду кострубатий!" Нате вам свитку та не збивайте мене більше з дороги". Тому можна було бачить таких дідів в чоловічій одежі.

Що робили з такими дідами як зіма мине? Ті, що бачили цих солом'яних дідів, кажуть: що їх весною пастухи палили. Брали, теж, солому з Кострубонька, і варили: як закипить, клали в той окріп чересло,

і леміша, і купали слабу дитину од „сплішшика". А як його „ховали", про те далі оповідає дещо столітня бабуня з с. Вільхівця.

Дід кострубатий і „рядові" снопи (малювала С. М. Терещенкова).

В дівчачому весняному „Кострубонька" похороні ми чуємо згадку про той тютюн, що ним догожали Кострубонькові [1]).

Оповідання про Кострубонька.

(1926).

[С. Вільхівець коло Звиногородки, по тім боці р. Тікича. Оповідає Тодора Клеменкова, їй 100 років, вона неписьменна]:

Колись було, на полі скрізь по шляхах стояли такі маняки, поробляні з соломи, щоб видко було, де шлях. Бо то, як завируха, то геть позамітає шляхи, а по тих дідах — видко кудою йти. А на поворотках стояли великі діди геть і з руками і з головою, а чуб з колосків. Звався „Дід Кострубатий". Були йому і пісні складяні, бо весною „ховали" його. Вони його з поля не брали, такого солом'яного діда; тіко так, було, де-небудь у хаті збируться, п'ють горілку, співають і кажуть, що „Кострубонька ховають". Якось вони, там, його вміли й танцювать, а я — така, що не любила ходить туди, де є горілка, та й пісень та танців не знаю.....

[1]) Я вже звертав увагу на цікавий вислов в голосінні № 3 (з Тарасівки) і № 4 (з х. Невмитого): „І тютюн купувала, Тютюном н а п у в а л а", „Тютюном міцним напоїла". Цей вислов переносить нас коли не на схід, то в турецькі часи. Ми тепер про тютюн кажемо, що його „курять" або „заживають", а в східніх мовах (турецькій, арабській) кажуть про тютюн, що його „п'ють" (по-турецьки: „тютюн ічерлер"; по арабськи: „бйшрабу доххан"), а „давати покурити" зветься в східніх мовах: „ н а п у в а т и тютюном".

А тіко знаю те, що було, як ідемо чи їдемо з базару коло Кострубонька на шляху, то небезпремінно кланяємося й кажемо: „Помагай-бі вам, діду кострубатий!" Бо як не скажеш, то перед самісінькими очима такий блуд удасться, що, наче, на тім місці вперше! І не знаєш, куди йдеш, чужина та й годі! Були такі випадки, що й з худобою блудили всю ніч по полі в снігу Бідна худоба аж лука стає та брохається, а було так, що й замерзали. Ось, недалеко кажучи, мій дядько хіба не ночував у полі зімою? І присяй-бо, що ночував! Ще то ласка божа, що морозу великого не було, а то був-би змерз, та ще й з товараками. їздить, їздить по полях, стане, оглянеться, — і куди його йти! А товарочки, бідні, пристали; стане та й стоїть. Аж рано; по лісах, побачив, де він. (Записала С. Терещенкова).

(С. Попівка, оповідає Титяна Присяженкова, їй 99 літ, неписьменна):

Як стояли „Кострубоньки" по шляхах, то воно й гарно було, бо вже бачиш куди йдеш. А тепер: маняків тих — скасували, а дерева не посадили, — та й потрапляй на шлях, як хочеш, коли замете, або вночі!. Тіко „помагай-бі" — то вже треба було сказать, нима-що. Бо як не скажеш Кострубонькові: „помагай-бі!" то, хоч і як, то заблудиш.

Раз я йшла з базару з Рижанівки разом з Сираступкою, — то що я попосміялася з неї! То-ж треба „помагай-бі" казать тіко дідові кострубатому, а вона й рядовим каже! — ні одного не промене, щоб не сказала, кожному незенько вклониться й каже: „Помагай-бі! будьте здорові з четвергом!". То я сміюсь, аж синію, а вона сердиться та каже: „Еге! вам — смішки, а ви хіба не знаєте приказки, що не так панки, як підпанки? Мене як поповодило, то я тепер не буду менать ні діда кострубатого, ні рядового: всім буду казать, язик од цього не одпаде".

Були такі, що не жаліли й одежі давать Кострубатому. А раз, ще за панщини, це розповідали мої мати, що Куліш отой, що в яру коло Гниваря, та був бриля наклав на діда кострубатого! Мабуть то був зблудив, не иначе!..То найшлися такі, що образились: кажуть, що „після Іллі ходить чорт у брилі, — то на що-ж він, Куліш отой, наклав на Кострубонька бриля зімою?" Донесли про це панові Макогоновському, — а він послав того Куліша аж на поле до „діда", щоб скинув бриля. Та ще й у холодну посадили Куліша на всю ніч. (Записала С. Терещенкова).

(С. Попівка, оповідає Оксана Ґудзярова, 54 роки, неписьменна):

Я була ще малою дівчиною, років п'ятнацять, чи що, і послали мене мати в Рижанівку на базар. Побазарувала я та йду додому. А їде старий Ночовник і каже: „Сідай, дівчино! підвезу". Я й сіла. Дід, веселий, поганяє воли та співає всю дорогу. Як порівнявся з дідом Кострубатим, то набрав у жменю тютюну, кинув на діда Кострубa-

того і сказав: „Помагай-бі вам, діду Кострубатий! Нате вам, Кострубоньку! куріть та не носіть по полі мою стару головоньку". То я думала, що то він п'яний та так вигадує собі. Приїхала. Питаю матері, а вони кажуть, що то так треба, що колись усі, хто мав тютюн, то кидали йому, щоб курив та не заснув, та з дороги щоб не збив. А були такі люди, що й рибку йому кидали, чи бублика. А тепер потроху виводиться це. То я ото-ж на свої очі бачила, що Дід-Ночовник кидав тютюн тому Дідові. (Записала С. Терещенкова).

(С. Попівка, оповідає Яків Махтодієнко, 60 літ, неписьменний):

Міні добре в тямку Кострубонько, бо я через нього цілий день блудив у полі. Я був тоді хлопчаком — і добре налякався.

Був я з батьком у Звиногородці на базарі. Побазарували батько зарання та й зайшли в шиньк шкалика випить. А я кажу: „Поїду я, тату, помаленьку, а ви мене доженете". Ото й поїхав. Їду я коло того діда кострубатого, що стояв на поворотці, як кончається село Озірня, а тут шляхи розходяться на Водяники й на Попівку. Як заорало міні, що треба сказать „помагай-бі!" Я-ж і знав про це, а не сказав!.. Поїхав. їду я, їду, — дивлюся: а я знов коло Озірної, і дід кострубатий стоїть. Що це таке?! Я-ж їхав біля нього!... Поїхав я, і добре бачу, що їду тим шляхом, що на Попівку. „Гей, гей!'" махаю на воли батогом. Оглядівся: знов Озірня, і дід стоїть!.. Я вже й злякався: але бачу добре: Попівський шлях, — та й поїхав по ньому. Бачу: Озірня — і дід стоїть!. Ой лишко, що я буду робить? Четвертий раз — коло цього діда кострубатого! і смеркає вже добре. Давай я кричать: „Гвалт! рятуйте хто в Бога вірує!" І дав Бог, що люди в Озірні почули і прибігли. А я воли спинив і кричу — „Чого ти, хлопче, кричиш, як несамовитий?" — „Заблудив", кажу я: „оце вже коло цього діда четвертий раз". — „А ти-ж помагай-бі сказав?" — „Ні, — кажу, — не казав". — „Ну, то й не дивуй, Чому-ж не сказав?.. Тепер тобі треба їхать цим самим шляхом, тіки як доїдеш до степка, то звертай на соб, і доїдеш до самої Попівки. А то ти звертав на цабе, і доїздив до Водяницького шляху, отим малим шляшком, і якось непомітно повертав знов цабе до Озірної". Аж тоді я розтямив. Приїхав пізненько додому, бо ще коло Озірної смеркло; а батько — турбується вдома, а мати — лають, що мене одного пустили. А я тіко в хату — та зараз на піч! і ліг на гарячім чиріні, бо тож добре намерзся. І спав до ранку, як після маківки. То я й досі згадую! А після того — не минав, казав „помагай-бі!" (Записала С. Терещенкова).

IV.
ВЕСНЯНКИ В СЕЛІ НЕМОРОЖІ.
(1890).

Село Неморож — п'ять верстов од Звиногородки, по тім боці р. Тікича. Записуючи там веснянки 1890 року, я разом з тим робив записи

і в сусідньому селі Озірній (2 верстві од Звиногородки). Одміни поміж піснями в обох селах виходили дуже незначні. (Одного з Озірянських варіянтів я таки подам, під №12). *А. Кр.*

6) От у нашого жученька —
Золотая рученька.
Грай, жучку, грай!
Боже помагай!

* * *

7) [Зовсім близенький варіянт з Баришполя — у Чуб. III, 47, з описом танка]
При долині мак —
Преширокий шмат,
Корінистий, головистий.
Молоді і молодиці,
Станьте у ряд, —
Тут буде лад!

8) Горобчику, шпачку, шпачку!
Чи бував же ти в садку, в садку?
Чи бачив ти, як мак сіють? —
Ой так, так, сіють мак,
Ше й морковцю і постернак [1]).

Далшу веснянку (№ 9) ми вже зустрічали (ст. 277), а саме на Стрітення (2-го лютого), в варіянті з с Зеленої Діброви. Той, хто писав про Стрітенські звичаї, навів її для прикладу, як одну з тих веснянок, що од дітей уже й на Стрітення можна-б її почути (але й сам потім додав, що дівчата до веснянок беруться в них у квітні):

9) А до но́ри, мишо, до но́ри!
А до золотої комори!
А ледащо котик, ледащо:
А не ціймє мишки ні за що.
Чортик, не котик! Мишки не ловить!

Веснянка № 10, що йде далі, зовсім збігається з однією з тих пісень, які в Неморожі і в Звиногородці і багато-де на Звиногородщині співаються влітку на Йвана Купайла. Тіко, що на Йвана Купайла співають: „Постій, коню, загнуздаю", а в цій веснянці: „Постій, жабко, загнуздаю":

10) [Вар. в Пальчику № 15].
Скакала жабка з-під призьби. (2)
Постій, жабко, загнуздаю,
Поїдемо до Дунаю, —
До Дунаю води пити,
У [Конона] дівку любити.
Ой у Дунаю вода погожая,
А в [Конона] дівка хорошая.

* * *

11) А гила гилочку, де гилова дочка
Устала ранесенько, милась білесенько,
Панчішки поскидала, голову зачесала.
Ой візьмуся я в боки, покажу свої скоки,
Піду до Дунаю, де бджіленьки грають.
Виберу собі дівку, як калинову квітку,
Виберу собі другу, аж із темного лугу.
Й а в коморі свині-коні.
Гайда, гайда до води,
Наїлися лободи.
Петрова дочка
Неробітничка,
Вигнала бичка
За ворітечка:
— „Пасись, пасись, бичку,
Доки спряду мичку!" —
Бичок не пасеться,
Мичка не прядеться.
Мию, мию ложечки
На тарілочку.
Плету, плету ліс, ліс,
На парубків біс, біс,
А на вас-дівочок
Золотий віночок.
Ховайтєся, дівочки,
Під золоті віночки,

* * *

12) [Вар. в Озірній, №13; Макс, собр. соч., II, 514]
Дріб солі до комори,

[1]) Можна було б цю веснянку вирізнити й як осібну весняну гру: „Мак", а не попросту вкупі подавати як веснянку (див. прим, у Грінченка: „Этногр. мат." т. III, 1899, ст. 107, де й опис гри подано, і позазначувано варіянти з инчих збірок). Та я цього не роблю, а окроме виділяю лиш такі, безперечно вже ігри, як „Шума". *А. Кр.*

А ви, парубища,
Під коробища,
Під собачі хвостища.

* * *

13) [Вар. в Неморожі, № 12]
Дріб солі, дріб,
На каміні — біб,
На каміні — бочка.
То не бочка,
То Петрова дочка,
Неробітниця,
Вигнала бичка.
Бичок не пасеться,
Мичка не прядеться.
Став бичок пастись,
Стала мичка прястись.
І бабка йде,
І теличку веде
— „На-ж тобі,, бабко,
Солоної юшки".
— „Я не хочу юшки
Без петрушки".
Й а соко́л на пічі
Задер ноги-драпачі.
Драп-драп по пічі! 1890.

V.
ВЕСНЯНКИ З С. ПАЛЬЧИКА.
(1892).

У селі Пальчику, на східнім боці р. Тікича, позаписував ці веснянки С. О. Єфремов 1892-го року. Першу з них („Коло млина калина") записав він од Палажки Рудченкової (було їй тоді 17 літ), а всі инчі — од Параски Надолінської (було їй 23 роки). Чубинський, у відділі „Весеннія игры" подаючи (III, 36) першу з цих веснянок: „Коло млина", завважив, що вона „почти всегда бываетъ первымъ хороводомъ изъ начинающихся на праздникъ Пасхи" (III, 32) [1]). Та її любісінько співають у нас (можна и без „ коровода") іще й перед Великоднем. *А. Кр.*

14) [Вар. у Ріпку № 21]
Коло млина калина, —
Там дівчина ходила,
Роман-зілля копала.
Роман-зілля копала,
Ще й матінки питала:
„Що це, мати, за зілля,
Що чорнее насіння,
А білеє коріння?"
— „Копай, доню, корінці,
Чаруй, доню, удівців,
Щоб з тобою не стояв,
За білу ручку не держав,
Перстеника не зіймав.
Це перстень золотий,
А я парень молодий,
В жупані голубім,
На конику воронім.

* * *

15) [Вар. Неморож № 10]
Весна красна! над весною
Скакала жабка під призьбою,
Кониченько — під гречкою.
Вийшов [Андрій] з уздечкою [2]):
„Постій, коню, загнуздаю,
Та поїдем до Дунаю,
До Дунаю води пити
До Стипана [Палажки] любити [3]),
А в Дунаю вода погожа,
А в Стипана дівка хороша".

* * *

16) [Вар. Ріпок № 25]
А в правую середу
Пасла дівка череду,
Запасла корову,
Та запалила діброву.
Дібрівонька палає,
Дівка коровоньки шукає.

---

[1]) Зветься вона „Кривий танець". Варіянт до неї подано у Чубинського ще і в відділі просто „Веснянок" (III, 139). Варіянт — далеченький. *А. Кр.*

[2]) „Андрій або хто инчий, — словом, той парубок, що до його приспівують веснянку цю". *С. Є.*

[3]) „Палажка, Тетяна, чи хто — дівчина того парубка, що до його приспівують. Степан — її батько". *С. Є.*

Решетом воду носила
Дібровоньку гасила.
Скілки в решеті водиці,
Стілки хлопцям правдиці;
Скілки в цебрі водиці,
Стілки дівчатам правдиці.
Скілки на небі зірочок,
Стілки в селі дівочок,
Стілки хлопцям болячок.

Коли вже і в цій веснянці ми бачимо жартовливий вибрик проти хлопців, то далша веснянка (№ 17) то вже сатиричне глузування проти свого сільского парубоцтва. Щоб упікти своїх парубків у Пальчику, дівчата жартом починають вихваляти парубків сусіднього села Берибіси, а далі — висмівають і їх:

17) Виорю нивку довгесеньку,
Та засію гречку чорнесеньку
Не вродила гречка, та вродили будяки;
Препогана челядь — Пальчиківськи па-
Берибіські — кращі, [рубки!
Та й не настоящі:
Висить шмаркляк через губи,
А він його в рот тащить [1]).
Наші хлопці — стрілці-молодці:
Застрелили жабу в ополонці,
А мишу на колодці.
Їли вони хрущі—в борщі,
Печену редьку з чемерицею,
Полетіли в очерет з метелицею.

Про веснянку „Орел поле виорав" (див. далі, № 18) Максимович, записуючи на Переяславщині свої „Дни и мѣсяцы украинскаго селянина" (1856), зазначив, що саме оцією веснянкою (в варіянті: „Орел поле із'орав, із'орав, І ячменю насіяв, насіяв") дівчата „обыкновенно начинаютъ вечера на побережьи Днѣпровскомъ (гдѣ живу я)", коли „поютъ повседневныя свои веснянки" [2]). Тілки ж у Пальчику, як і де-инде по Звиногородщині, зовсім нема такого закону, щоб дівчата, як зберуться в-вечері співати веснянок, то щоб неодмінно починали не з чого, як з неї. Пальчиківський (1892) текст її такий:

18) [Вар. у Ріпку № 23]
Орел полс виорав,
Пшеницею засіяв,
Криличками заволочив,
А ніжкою позначив.
Роди, Боже, пшеницю,
Це молодицям на паляниці.
Старим бабам на крохмаль,
Старим дідам на пиво!
Ще пиво не вкисло —
Для дідів не втисло,
Ще пиво не вграло, —
Вже дідів нагнало.

І ще в Пальчику записав тоді (1892) С. О. Єфремов і таку пісню, що по инчих селах на Київщині вона — звичайна собі пісня (кажуть: „привезяна з Вадесу"), а в Пальчику співають або співали її як веснянку :

19) Ой по морю, морю синьому
Пливе вутка з вутенятами,
З маленькими лебедятами.
Десь узявся сизокрилий орел—
Убив вутку з вутенятами,
З маленькими лебедятами,
Розпустив кров по-над синє море,
А пір'ячка — по під самі небеса,
А мілкий пух — по крутому бережку.
А йшов-прийшов салдатина молодий.
Йому дівка ні склонилася, ні поклонилася.
— Постій, дівко! будеш у моїх руках!
— „Прости, мой друг- винувата перед тобою".

1892.

[1]) Треба: „тягне в зуби". *А. Кр.*
[2]) М. Максимовичъ: Собраніе сочиненій", т. II, Кіевъ 1877, ст. 469.

VI.
ВЕСНЯНКА З СЕЛА КОЛОДИСТОГО.
(1905).

20) Ой висна красна,
Висняночка!
Ой де твоя дочка,
Паняночка?
Ой у садочку,
В садочичку
Шиє милому
Сорочичку.
Яку шиє?
„Лляненькую,
Що буде мому
Меленькому"
А яку шиє
Плоскішную, —
Якомусь буде
Нивірному.

(Записав Ів. Лисак).

VII.
ВЕСНЯНКИ В СЕЛІ РІПКУ.
(1928).

П. Шалієвський у Ріпку (на захід од Лисянки), пишучи до нас про тамошні Великодні звичаї, каже:

На великодних святах по балях співають народних українських пісень, — яких попало. Веснянок співають таких:

21) [Вар. Пальчик № 14]
Коло млина калина (2),
Там дівчина ходила (2),
Ножем зілля копала (2),
Ще й матінки питала: (2)
„Яке, мамо, зілля копать?" (2)
— Копай, доню, з-під дуба (2)
Та зчаруїш нелюба (2),
Щоб з тобою не стояв, (2)
Білих ручок не ламав, (2)
Срібних перснів не знімав. (2)
Бо то персні дорогі: (2)
Триста рублів, золоті (2)

* * *

22) Скопаю я градочку (2)
У вешневому садку (2)
Та посію вишеньки, (2)
А на вишнях ягідки. (2)
Де узявся той нелюб: (2)
Пустив коня в вешнев - сад, (2)
А сам пішов в виноград. (2)
А я коня зайняла, (2)
Та й до пана завела: (2)
„Ой, паночку-паночку! (2)
Суди правду й кривдочку! (2)
Нехай конік буде твій, (2)
Нехай нелюб буде мій". [1]) (2)

* * *

23) [Вар. у Пальчику № 18]
Орел поле поорав (2)
Та пшеницю посіяв, (2)
Крилечками волочив; (2)
Дрібний дощик промочив. (2)
Роди, Боже, пшеницю (2)
Старим бабам на крохмаль, (2)
А дівчатам на коровай. (2)

24)[2]) Коло стежки межки,
Коло стежки межки
Покупив той хлопчина
Дівчині сережки.
Покупив сережки,
Ще й срібнії кілця;
„Убирайся, ти, дівчино,
Узавтра до вінця!"
— Як-же міні вбиратися?
Мене мати лає,
Од неділі до неділі
Гулять не пускає!"
Закувала, та зозуля,
У стозі на лозі;
Заплакала, та дівчина,
В сінях на порозі;
„Усі хлопці — на вулиці,
А мій — у дорозі!"

* * *

[1]) „Під нелюбом у цій пісні розуміють того, що мало дівчину любить" *(Увага од записувача).*

[2]) „Співається на голос: „Млин мене, вода реве, А колисо листом" *(Увага од записувача).* [Це теж веснянка. Див. вар. у Чубинського, III, 174].

25) [Вар. у Пальчику №16]
А з неділі в середу,
Пасли хлопці череду,
Запалили діброву,
Загубили корову
А дубова кладочка,
Там ходила Насточка,
Відром воду носила,
Та діброву гасила,
Скілки в відрі водиці,—
Скілки в дівки правдиці,
Скілки в небі зірочок, —
Скілки в селі дівочок.

VIII.
ВЕСНЯНКИ З СЕЛА ЖУРЖИНЦІВ.
(1928).

Село Журжинці (або Джурджинці) — на північ од Звиногородки, на північний схід од Лисянки. Записував Панас Надзуга. Як видко одразу вже й із самого тексту двох перших записів, надто першого („Туман"), П. Надзуга звернув увагу на веснянки суто-танкові, що їх можна б назвати і весняними грами, не просто танками. Опис „Тумана" можна знайти, прим., в „Народныхъ обрядахъ и пѣсняхъ Лубенскаго уѣзда Полтавской губерній" В. М. Милорадовичъ (у 10-му томі „Сборника Харьковскаго Ист.-фил. Общества" 1897, 49).

26) Туман танчик виводить.
Що виведе — та й стане,
На дівочок погляне:
Чи всі дівки в таночку
У дротяному [А. Кр.: = рутяному] віночку?
Тільки- нема одпеї —
Теї рожі повної.

* * *

27) Мати косу чесала,
Доню свою навчала:
Доню моя, роженько!
Як підеш у танець,
То не ставай „край дуба"
Бо той „край-дуб" — без ума,
Зведе дівку з розума:
За рученьку істисне,
Золот-перстінь ізнімс.
Та він собі надіне.

Третя Журжинська веснянка — прощальна:

28) Нахмарило: дощ буде.
Куди полинеш, мій голубе? —
Полину я на крилятах,
Де збираються дівчата,
Де гарпесенько співають,
У решето пісеньки складають.
Та й поставили на вербі,
Де збіраються лебеді,
Звалили решето до-долу
Час вам, дівчата додому!

У Максимовича („Собр. соч." II, 470) точно сказано (1856), що цю веснянку (в варіянті) на Переяславщині „дівчата поютъ, кончая вечеръ, расходясь по домамъ". У Чубинського (III, 181, з Полтавщини?) такої зазначки нема.

IX.
«ШУМА ПЛЕТУТЬ».

Поміж весняними співами — а вони здебільша співаються в танку — декотрі мають характер невеличеньких драматичних спектаклів. Ми вже бачили таку маленьку драму в „Похороні діда Коструватого" [1]). Та того „Кострубонька" тепер на Звиногородщині призабули. А зовсім добре зацілів до наших часів „Шум", — це-ж не просто веснянка з танком, а ціла забава.

[1]) Пор. і „Мак" (ст. 327), „Дріб" (327–328), „Кривий танець" (ст. 328) та „Туман" (ст. 331).

а) П. Шаліевський з Ріпка (на захід од м. Лисянки) надіслав найновішого описа для „Шума". Проти того, що подано у Чубинського (III, 50 і ин.), ми тут бачимо одміни. Ось що пише П. Шаліевський:

Шума плетуть так.

Збираїться хлопців, а найбільш дівчат (хлопці тепер (1928), потроху, „Шума плести" з дівчатами — стидаються). Набираїться душ двацять-трицять, а то п'ядесят. Забираються чисто всі за руки, вистроюються всі в один ряд [1]). З одного флангу робляться „шумові ворота" — з двох людей, що стоять с того флангу. А весь ряд — переходить через ті „шумові ворота", загинаючи ввесь ряд з другого флангу. Таким чином всі люди переходять через „ворота", і ввесь час співають веснянок. Отак ряд пересуваїться без кінця. І співають:

29) А дівки дума — заплітати „шума",
А Шум ходить — по воді бродить,
А Шумиха рибу ловить.
Що зловила, то й пропила.
Шуби й досі не купила.
„Пожди доню, до суботи,—
Куплю шубу ще й чоботи!"
Субота минає, — чобіт немає,
Друга наступає, — шуби немає...
Ой так-так, сіють мак,
Ше й морквицю, постирнак.
Оїрки — жовтляки, старійтеся парубки,
Оїрочки зелененькі, наші дівчата молоденькі.

б) Цього „Шума" зазначає наш дописувач з Ріпка 1928 серед забав великодних. Аз Зеленої Діброви (ст. 277) ми маємо звістку (чи зовсім певну?) про день Стрітення, 2-го лютого, що, коли буде тепло й одлига, то можуть співати цю веснянку навіть і на Стрітення. Правда, зеленодібровський кореспондент не пише, щоб хлопці й дівчата тоді заплітали й самого Шума, тільки пише, що діти співають такої веснянки:

30) Пожди, доню, до суботи (і т. д., див. ст. 277).

в) Із села Лип'янки (близько м. Златополя) пише Т. Киченко 1928, що в них „Шума" от як співають:

31) Ходить Шум по діброві,
А Шумиха рибу ловить.
Що наловила, то й пропила,
Сущі-доущі ни вгодила:
„Пожди, доню, до суботи,
Куплю сукно, чирвоні чоботи!"

А приспів — такий:

Гоїрки-жовтяки —
Старі хлопці, як бики.
Гоїрочки зелененькі —
Всі дівочки молоденькі.
Плету-плету ліс-ліс,
А на хлопців біс-біс;
На дівчат — лісочок,
Золотий віночок (1928).

г) Мій давній запис 1890-го року із с. Неморожі (5 верстов на півн.-зах. од Звиногородки) значно короччий:

32) А ну, мати, „Шума" заплітати!
А в нашого Шума зеленая шуба.
Огірки-жовтяки — старайтеся (sic), парубки.
Огірочки зелененькі — всі дівочки молоденькі.

[1]) У Чубинського (III, 50): „Дівчата становятся въ „два ключа, одинъ за другимъ паралельно" (Полонне на Волині). Те саме у Максимовича (II, 479) про Переяславщину *А. Кр.*

д) В с. Пальчику 1892 р., од Параски Надолінської (23 р.), С. О. Єфремов записав:

Коли „Шума заплітають", то співають:

33) Шум ходить — по воді бродить,
А Шумиха рибу ловить,
Що наловила, то пропила,
Сучці-дочці не вгодила.
„Постій, доню, до суботи:
Куплю тобі сукню і червоні чоботи".
Субота минає — сукні немає,
Другая минає — чобіт немає.
— Або міні, мати,
Подушок постиліть,
Або міні, мати,
Галушок наваріть.

X.

«ГОРОХА ЗАПЛІТАЮТЬ».

(1892. С. Пальчик).

Коли „гороха заплітають" (опис у Чуб. III, 94), то співають:

34) Горох родить три стручки, три стручки,
Роди, Боже, чотирі,
Щоб його черви сточили,
Щоб хлопці не їли,
Говорити не вміли,
Щоб дівчата наїлись —
Говорити навчились. (Записав С. Єфремов).

(од Параски Надолінської 23 літ).

XI.

«ЗЯТЬ ТЕЩУ ВИБИРАЄ».

(1890. С. Озірна).

А. Кр. Село Озірна — по тім боці р. Тікича, дві верстві од Звиногородки. Під Звиногородкою 1890 року, коли я записував цю веснянку од дівчини (навіть од дівчука, а не од дівчини), стояли салдацькі лагері; і чи не отим близьким московським сусідством треба, може, пояснити деяку московську падь, що насіла на цю короводну веснянку?

35) Ходю я, гуляю по всім караводу,
По всім караводу, по своїм народу
Ходю, вибераю молодую тещу:
— Ой будь міні тьоща, а я тобі зять буду —
Дочку твою брать буду —
— „Буду тобі зовицею, звінчайся з сестрицею.
„Сідай коня вороного та й виїжджай з двора мого.
„Покажи-ка, зятюшка, свої кудри русиі. —
— От у мене кудрі-кудрі: смотри, тьоша, русі, русі!
— „Покажи-ка, зятюшка, свої брови чорні, чорні.
— От у мене брови-брови: смотри, тьоша, чорні, чорні.
— „Покажи-ка, зятюшка, свої ручки білі, білі.
— От у мене ручки-ручки: смотри, тьоша, білі, білі.

(Як далі, співачка забулася. Але який кінець, це ми бачимо з запису С. О. Єфремова в Пальчику 1892 року, теж не без москалізмів):

36) Ходю я гуляю у сім короводі,
Гуляю-гуляю, та й невесту вибираю.
Вибрав та вибрав молоду невесту.
Я гуляю-гуляю все тещу вибираю,
Я гуляю-гуляю все тестя вибираю...
Ходю я гуляю, тещу в гості прошу.
Ходю я гуляю, тестя в гості прошу.
Ходю я гуляю, та все тещу в шию, та в шию!

XII.

«ЖОНА».

(1890. Неморож).

37) Ой поїду, жона, в Китай-город погулять,
Та й куплю я жоні славного ситцю на спідницю.
— „І спідниці не хочу: тебе, мій друж[е], не люблю!" [1])
Ой жона моя, жонушка, жона молода!
Ой поїду, жона, в Китай-город погулять,
Та й куплю я жоні черевички мої.
— „Черевичків не хочу: тебе, мій друж[е], не люблю!"
Ой жона моя, жонушка, жона молода!
Ой поїду, жона, в Китай-город погулять,
Ой куплю-ж я жоні та й платочок на шийку.
— „Я платочка не хочу: тебе, мій друж[е], не люблю!"
Ой жона моя, жонушка, жона молода!
Ой поїду, жона, в Китай-город погулять,
Та й куплю я жоні та й цвіточка на головку.
— „І цвіточка не хочу: тебе, мій друж[е], не люблю!"
Ой жона моя, жонушка, жона молода!
Ой поїду, жона, в Китай-город погулять,
Та й куплю я жоні та й дротянку-нагайку
— „І нагайки не хочу: тебе, мій друж[е], не люблю"
Ой жона моя, жонушка, жона молода!

Такого кінця записав я тоді у Неморожі (1890). Тілки-ж буває ще й инакший кінець:

„Я нагайки не хочу — тебе, мій друже, люблю!"

На моє запитання: „Коли найбільше співають оцю Жону?" співачка з подругами заявила: „На Великдень". *А. Кр.*

XIII.

«НЕЛЮБ».

(1890-1892).

А. Кр. У Чубинського III, 90-92 описано цю весняну гру з чималими подробицями. Той текст (із Полонного на Волині), що його подав Чубинський, не дуже розбігається з тим записом у Пальчику на Звиногородщині, якого зробив С. О. Єфремов 1892 р.:

38) Ой як, як нелюба ой собі знайти?
Ой як, як нелюбові постіль звести?
Ой як, як нелюбого посадити?
Ой як, як коло нелюба сісти?
Ой як, як з нелюбом поцілуваться?
Ой як, як од нелюбого встати?
Ой як, як нелюбого звести?
Ой як, як нелюбого постіль страсти?
(1892).

Геть инакші слова для цього танка — в с. Неморожі під Звиногородкою, що я записав 1890 року:

---

[1]) У Звиногородці співають: „Тебе, мой друг, не люблю", а в Неморожі: „Мій друж". *А. Кр.*

39) Ой виорю городочок,
Та й посiю василечок.
В первiм часу сад садила,
В другiм часу поливала.
В третiм часу цвiт зорвала.
Сорву цвiти, сов'ю вiнок,
Сов'ю вiнок, пiду в танок.
Ой в тiм танку — мiй нелюбий,
Мiй нелюбий — в гусла грає.
Його гусла — дротянiї.
Струни його — золотiї.
Як вiн дихнеть, вiнок сохнеть [1]),
Як вiн гляне, вiнок в'яне...

Друга половина — то вже про любого, а не про нелюба. Слова — тi самi, тiлки кiнець — от який.

Де вiн ступить, вiнок цвi*тьоть*.

XIV.

ГРИ НЕСПIВАНI.

а) Гуляють в „дiтей"

Опис — у Чуб. III, 93. На Звиногородщинi (записав С. Єфремов в Пальчику 1892) слова для гри — такi:

Здрастуй! — Здрастуй.
Продажна твоя дитина? — Продажна.
Що за неї? — Сiм кiп, клубок вовни, тобi, твоєму жениховi, дорогу засипало!

б) „Ластiвка".

(те, що й „Горю-горю, дуб").

Гуляють тiлки в чотирьох, двi парi. Дiялог (записано в Пальчику 1892) такий:

Здрастуйте! — Здрастуйте.
А спечете ластiвку? — Спечем.
А втiчете? — Втiчем.
(Записав С. О. Єфремов. У Макс., соч. II, 510, є одмiни).

в) В „Розбитого царя".

(те, що й „Горю-горю, дуб").

(С. Рiпок, ближче до Лисянки, 1928). І Великим постом (у недiлю чи в празник), і великодними святками, хлопцi й дiвчата гуляють у „Розбитого царя". Гуляють у „Гiлки". А в хатi, вже не на дворi — в „Попа". Та „Шапку шиють".

У „Розбитого царя" гуляють так:

Розбиваїться вся молодь на двi частини. Кожна половина має свого отамана „-царя", і стають одні напроти других у ряд. Виходить — два ряди, помiж ними буде ступiнiв десять-одинадцять. І сильно держаться за руки в одному і в другому ряді. І отаман першого ряду висилає по одному „вояцi" на другий так, що той бiжить що є сили і б'є собою вподiж „ворожнiй" ряд. Коли вiн розiб'є їм руки, то забирає і веде до свого отамана; а як-що не розiб'є рук, то зали-

[1]) Як я запис оцей перевiряв, то вже мiнi спiвано було „дихне" і „сохне", а не „дихнеть" і „сохнеть". *А. Кр.*

шається сам у полоні в другого отамана. Тоді другий отаман висилає од себе тожсамо по-одиниці, щоб розбивали чужі ряди, і коли котрий розіб'є, то веде до свого отамана, а як ні, то залишається в полоні.

Отамани — ті стоять самі в рядах, а вже коли в них у котрого не стане людей, то він іде сам тоді одбивать. Не одіб'є — то він „розбитий".

г) „Гилки".

(1928. С. Рівок). У „гилки" гуляють так:

Розбиваються на дві частині. Перша частина „стає в гилки", щоб гили'ть м'яча, а друга частина іде в другий бік — стає лови'ть м'яча, м'яча звичайно гилять горяком [1]). Поміж обома гуртами [2]) ставлять з кия „бабу": це буде сама середина для гульні, центр. Коли з гилників який загилить м'яча далі за „бабу", то мерщій біжить до баби і стає коло неї [3]). Тоді другий товариш його „викупляє": йому перекинуть мняча назад, він гилить м'яча, і як загилить аж за „бабу" — тоді той, що стояв коло „баби", біжить „до гилки", а той, що гилив, біжить до „баби". (До „баби" і од „баби" біжать бігом-бігом). Ну, а якщо з тих, що ловлять м'яча, котрий пійме, — то вже вони йдуть гили'ть м'яча, а ті, що були гилили, ідуть лови'ть.

Та ще ті, котрі не гилять, а ловлять мняча, слідять от за чим. Коли біжить до „баби" котрий з гилників, а мняч упав на землю і його не вспіймали, то треба хапать мняча та вдарить того, що біжить до „баби" або од "баби", мнячом на дорозі. Як не добіжить до „баби" або до гилки, а той мнячом ударив, то, коли вдарив, значить „одбив гилку". І тепер ті, що гилили, підуть лови'ть, а ті, що ловили, підуть гили'ть.

д) Гулять у „попа".

(1928. С. Рівок). У „попа" гуляють так: (Тіко що ця гулянка справляіться у хаті, і спільно хлопці і дівчата).

Сідає оден за „попа" на лавці і держить полу з свити чи з пальта. А до його нахиляіться ниць оден „сповідаться". „Піп" кінцем поли затуляє йому 'очі; — то з тих, хто в хаті, в цей мент б'є „сповідника" оден долонию по руці, і то теж по долоні, бо долоню він держить одкритою на крижах. Після цього „піп" свого „сповідника" пускає. І як угадає „сповідник", хто його вдарив, то стає сповідаться той, хто вдарив, а як не вгадає, то знову „піп" його

---

[1]) А палиця, що нею „гилять" мняча, і зветься „гилка". *А. Кр.*

[2]) Кажуть і „городами". *А. Кр.*

[3]) Це, так зветься, „тіхна" гилка, — що загилять і втікають. Бо можна гуляти в гилки й нетіхної, простої: одні — мняча гилять, другі — ловлять, а як зловлять, то йдуть вони гилити, а ті, що були гилили, йдуть ловити. *А. Кр.*

„сповідає", а хтось б'є. Иноді так „сповідають" під-ряд п'ять, або і шість разів, і вже як „висповідають", то аж долоня „сповідникові" набракне.

е) „Шапку шиють".

(1928. Ріпок). „Шапку шиють" у-трьох так. Оден сідає на стілчику і бере шапку в руки, і ховає руки в шапку, а у-двох беруть по одні палиці і стають по боках у того, хто буде „шапку шить". Ті, що стоять по боках, звуться „заказчиками" на шапку; а той, що сидить на стілчику — „шапочником".

„Заказчики" ввесь час держать палиці догори. І коли шапочник „шиє" їм шапки, висуваючи руки з шапки, то вони його вціляють по руках палицею „в промежутку". Тілки-ж „шапочника" трудно „заказчикові" вдарить палицею по руці „на промежутку", бо він так зручно і швиденько їх б'є по ногах своєю рукою і ховає її назад у шапку. Він скаже: „Ти диви, яка шапка! яка тут, така й тут" — і швидесенько влупить у цей мент обома руками по ногах „заказчиків" разом. І знов спитає: „А з якого смуша? чи з сивого чи з чорного?" І за кожним словом б'є рукою, як не одного, то другого „заказчика" по ногах, — по стегнах. (Записав П. Шалієвський).

ж) Гра в „регота".

(1928. Лип'янка). Беруться по два, і стають пар п'ять: пара за парою. А один — безпарній, він гука поперед їх: „Раз, два, три! по-слідня пара біжи!" І біжать наперед, — а там стоїть той, шо гукав „раз, два!" і ловить пару собі. А як ни вловить, то знов гука. А як уловить собі пару, той гука, безпарній. [Записав Т. Киченко).

(До ст. 335).

XIV.

„ПОДОЛЯНОЧКА".

(1928).

Діти поберуться за руки і стають кружка. Дівчина серед кола робить усе те, про що співається в пісні: встає, вмивається рукою, падає. А вони співають:

Ой, устань, устань, подоляночко,
Та й умийся, як скляночка!
Ой, як упала, ой як упала —
Сім год не вставала.

(Записав М. Левченко з натури, в липні 1928 р., у Звиногородці на Пісках)..

XXI.

ОД ПРОВІД ДО ЗЕЛЕНИХ СВЯТОК.

(Так. з половини квітня до червня).

I

23 КВІТНЯ-АПРІЛЯ. СВЯТОГО ЮРИЯ.

а) На Юрия в с. Колодистому.

(1905).

Протів Юр'я можна відьму впіймати.

У кого є з маленькеме тилятаме корови, — то є такі, шо глядять теї ночі, шо протів Юр'я, шоб ни видоїла відьма. Бо теї ночі, що протів Юр'я. дуже шарать відьми по коровах, бо Юр'я для відьмів самий важний празник. То ше є такі, шо теї ночі, шо протів Юр'я, можуть впіймати відьму в свої руки. Тіки шо на цю штуку треба мати багато припасу.

А шо собственно? — Зараз, треба мати такого очкура, шо в йому (значить, в тому очкурі) шоб був сім год на Різдво на всюношні і на службі, і на Новий год на всюношні і на службі, і на Виликдинь на всюношні і на службі. І треба, шоб мав того ножа, шо сьватився сім год при пасьці [1]). І, тоді, треба с того очкура зробити таке сілце, як ото роблять на собак, і те сілце наставити в дверах: ни там, де оччиняються, а там де бігун, бо вони [відьми] в обори чи там в хліви ни влазять тудою, де [двері] оччиняються, а тудою, де бігун. А того ножа, шо сім год сьватяний, то треба мати при собі, шоб її, проклятої сили, ни боятись. Та наставити того очкурика — то вона туди сама влізе. То тоді ї, ничисті силі, нічого ни робити, тіки поодрізувати вуха тим ножом, шо при собі, та й пустити. Вона тоді, проклята сила, буде просити, батьком рідним називати, — але ни милуй ничистої сили! Тоді на другий день зараз узнаєш, хто вона такий.

На Юр'я дуже рано, ше до схід-соньця, вигонять с к о т п а с т и на росу, шоб поправлялась скотина; бо того ранку р о с а дуже помітна. А баби на Юр'я, ранесинько чуть-світочок до схід-соньця, виходять туди, де поросте виличинька трава. І бируть із собою ми-

[1]) Диви про Великдень, ст. 296.

сочку і маленьку пляшичку, і пахиляються і збирають пригорщаме росу с теї трави, і зливають в мисочку, а тоді — в пляшичку. Та й спратає дуже в скритне місце, шоб ніхто ни знайшов, бо ця вода дуже помішна: од очей, од зубів і ше, там, де-од-чого, — то вона од цих болів Боже як помагає! Ото тобі очі як заболять або зуби, то цею росою помасти, то так тобі відразу як рукаме одніме, та й тіки.

І ше-ж на Юр'я жінки до схід-соньця садять к а б а к и та роблять таку штуку: як нахилиться садити кабаки, то закидають на голову свою спідницю, і так садять кабаки. І як садять — та й примовляють, кажуть так: „А ти, чорте, ни гуляй та кабаки роздимай". То тоді уродять добрі кабаки, то єсть виликі. (Записав од матері Ів. Лисак).

Чоловіки ідуть на Юр'я в поле оглядати пшиницю та жито. То, як ідуть, бируть із собою ту шишку, шо одломана ше на Виликдинь с самого верха с паски. І тоді, як ходить по своїм житі та по пшиниці, то ту шишку там треба ззісти ниприміннo. І ше: як вийдиш на поле до свого жита чи до пшиниці, та присядь аж до самої зимлі, та й дивись уперед себе: як що мріє там жито чи пашниця помиж груддям, то ше надійся хліба, а як же ні, то ни надійся там хліба, бо ни буде. (Ів. Лисак).

б) (Гудзівка, під Звинигородкою. 1900). На Юрия дивляться, чи високі парі на полі поросли. Треба, „щоб ворона в житі заховалася", то кажуть: „Добре буде жито!" А як воно таке низеньке, що ворона не заховається, то кажуть, що недобре ростс. (Записав А. Кр.).

(1928. Керелівка). Є прислів'я: „Святий Юрочку! натягни на кисіль шну'рочку!" *(Д. Коваленко)*. (1897 Русакова): „Сьогодні не Юр'я, не виводьте нам дурня!" *(О. Панасевич)*.

1928. (С. Терешки коло Шполи) На Юрия ходять церковними процесіями на поле, і там святять криницю; і обідають на полі. Ранньою росою миють очі, щоб не боліли. На Юрия, хто посадить до схід-сонця гарбузи, то вони йому дуже вродять. (Т. Вовк).

в) Юрия в с. Ріпках близько Лисянки (1928).

Церковними процесіями в нас на цей день ходять тоді, коли нема довго дощу вірують, що після цього буде неодмінно дощ [1]).

На полях тепер спільних обідів, сказати-б, уже ніхто не робить, а так дехто-тіко. „Чи закопують остатки їжі на полі?" Ні, цього в нас ніхто не робить, і не знають для чого воно десь так робиться. „Чи не качаються по житу, пшениці та инших хлібах, хто й для чого?" По пашні ніхто не качаїться..., може дехто тіко п'яний! Але добрі господарі в цей день вважають за своє діло — піти на поле обдивиться: чи гарні посіви? що ще треба зробити на полі?

[1]) І дописувач з Новоселиці коло Калниболот (це далеко на південь од Ріпків) теж свідчить, що процесіями ходять на поля „дуже мало", бо „Юрия тепер мало-хто й празнує" (Мик. Пасинок). *А. Кр.*

На Юр'я в нас не роблять, бо свято; але вірують, що хто посадить в цей день гарбузи, чи баштан, то здоровий поросте. Инчих вірувань нема.

Між народом є приказка: „До Юр'я — повинна паша буть і в дурня". Що-ж до скотини, то кажуть люди: хто виганяє свою худобу на пасовиско в перший раз на Юр'я, то будьто Юрий пилнує такої худоби, і вона не дуже піддається всякі слабости. Тілки-ж скотину виганять на пастовище на Юр'я — то не є закон, бо скотину у нас виганяють коли хто здумає: чи до Юр'я, чи після Юр'я. А вівці — то виго'нять у поле ще неділь дві або три перед Юр'ям.

Перший раз, як хазяін виганяє вівці в череду, то того дубця (прутика), шо він ним гонить вівці, приносить додому і над „овешником" стромляє того дубця в стріху: для того, шоб вівці ходили додому. Те саме робить і чередник. Перший раз як гонять вівці до череди, то кожний хазяін виносить черідному хліб, або сало, в знак того, шоб вівці додому голодні не ходили — раз, а по-друге, шо він бажає пастухові хліба, а той шоб йому доглядав гарно його вівці.

„Чи вірять, шо соловейко, зозуля та инчі птахи починають співати у цей день?" — Здається, такого не помічають. Але є приміта: Як заспіває соловей вперед од зозулі, то буде гарне веселе і блаполучне літо; а як зозуля закує вперед од солов'я — то не добре, не гарне віщування. А от у кого гроші будуть у кишені на той час, як уперше закує зозуля, то у того гроші ніколи не будуть виводиться, а завше у його будуть гроші. Бо зозуля „кує", — то ніби й гроші кує.

Про Юр'я думають, що це побідоносець над звірями, над зміями, великий і силний воїн, і коли його святкувать, то вступаїться на войні; оборонить і коли звірі нападуть. А про те, що Юрий є пан над вовками — такого переказу нема в нас тут. (Записав П. Шалієвський).

г) Святий Юрко — добрий пан над вовками.

Про це диви оповідання з с. Багачівки, вище на ст. 207—208.

д) Юрій — і змій під Київом.

(Оповідає баба Бидулчиха. Колодисте. 1905).

Під Київом єсть, так зветься, „Кумене озиро". А чого воно зветься „Куминим"? Як кум с кумою ішли од Христа, то єсть ішли з охрищаною дитиною, — і сотворили гріх. І на тому місці і запались, тілки стало озиро води. І Зьмійовина єсть під Київом, — то її зробив святий Юрій. От як було.

Як запався кум с кумою, шо там тіки стало озиро, та в тому озирі вивилася гадюка. І вона там росла сім год. Її чоловіческе око ни бачило, то вона пирівилася на жовтобруху. І була вона сім год жовтобрухою, та пирівилася на полоза. І тоді була сім год по-

лозом. І знов чоловіче око ни бачило; то вона, як побула сім год полозом, та тоді пиривилась на зьмія. От то змій в самий перед взяв жерти гуси, а тоді — свині, а тоді — тилята, а тоді і людей. І це було дванадьцять год, шо той зьмій хапав людей.

А сьватий Юрій був пророком, і ходив собі по світі. Та й прийшов у Київ. Та й чує це нищасьця, шо таке там робиться, та й каже: „Заждіть, люди добрі! я вас спасу од такого нищасьця. Це на вас Господь милосердний прогнівався, бо я сьватий пророк, то я вам скажу за шо: у вас кум с кумою злягаються, а Господь милосердний за те на вас гнівається. Ну моліться Богу — я вас спасу од цього". Зараз він заказав, шоб була вилика купа заліза, — і тут йому зараз уродилась купа і заліза, і табун ковалів. То він зараз став заказувати, шоб йому зробили такого плуга, шо ше і на світі нима; то вони зробили плуга за оден день. Тоді сьватий Юрій прийшов до того озира. Та як гукнув на його: „Виході', проклята сило!" — і він виходить. А він [Юрій] наставив на його шлию. Тоді як пустив його с тим плугом, — то він як пішов, та й досі нима і чутки і вістки. [*А. Кр.* Але вал-„Змійовину" таки він обгорав]. (Записав Ів. Лисак) [1]).

д) Юрій і циган.

(1869. Записав у с. Керелівці Бойко) [2]).

Стоїть циган, а їде святий Юрій. Циган і питаєцця: „Куди ти їдеш?" Юрій каже: „До Бога, — питацьця: с чого міні жить?" А циган каже: „Спитайсь, голубчику, й за мене: с чого міні жить?" — „Добре, каже Юрій: спитаюся. Але де-ж ти мене знайдеш?" А циган каже: „Дай міні своє золоте стремено, та й приїжжай, такого то дня, на це місце; то ти мене застанеш тутечки." Юрій поїхав.

Через скілки днів, приходить циган на те місце, де бачив Юрія. І зострів його, і питаєцця: „А що? був у Бога?" — „Був", каже. „А що: іс чого тобі жить?" — „Міні, каже, Бог казав, щоб, каже, скрізь ходив і зводив поганих людей". — „А за мене, каже, питавсь?" — Питавсь", каже Юрій. — „А іс чого-ж міні жить?" — „Казав, каже, Бог: що вибреше, що вимота, то те й його". Той циган одвернувся, подякував: „Спасибі тобі!" каже, та й йде. А Юрій каже: „А стремено?" Циган: „Яке стремено?! Я кажу, що так: ще й за стремено пречепицця!"

---

[1]) Це Бидулчишине оповідання з Колодистого про Юрія, що змієм обгорав навкрут Київа „змійовину", близько збігається з оповіданням старого діда Щербини в Поліщі (у нас ст. 198) про те, що Київ обгорала валом змія, яку запрягли в плуг „ковалі" Кузьма і Димиян. Тілки-ж баба Бидулчиха не каже, щоб у тім „табуні ковалів", що скликав святий Юрко, були Кузьма і Димиян, а дід Щербина, знов, не згадує, шоб ковалі Кузьма й Димиян робили щось разом із святим Юрком. *А. Кр.*

[2]) Надруковано у І. Рудченка: „Народныя южнорусскія сказки", т. II, Київ 1870, ст. 190. Різкого анти-звиногородського правопису Рудченкового (прим. „мені" замість нашого „міні") ми в передруку не додержуємося. *А. Кр.*

От потягалися вони довго там, а все-ж таки циган не дав стремена. Пішли до пана. Приходять перед замок. Циган і каже: „Як же тобі не сором буде, що я йтиму до пана голий? Іскинь міні, каже, свій верхній жупан. — одначе в тебе два". Юрий і скинув. Прийшли до пана. Починає Юрій казать, що—от—так і так. А циган і каже: „От я й кажу, що так! Не слухайте, пане: він ще скаже, що й жупан його!" [— „А вже ж мій!" каже Юрій]. Потім вони ще довго там возились; але пан їх вигнав, і в цигана жупан зостався вже.

Як вийшли вони на двір, так Юрій йому почав за жупан: „Я-ж тобі оддав, каже, жупан..." А циган каже: „Ти-ж казав: що вибреше, що вимота, то те й його!" (1869).

II.

ТРАВЕНЬ-МАЙ.

(1 травня).

(Попівка.1926). Першого травня встають усі дуже рано і йдуть у траву, вмиваються росою. А потім кожна хазяйка до схід-сонця посилає дітей накопать зілля для худоби, бабок, какишу' та инчих молошних трав, а сама йде збирать з трави росу. Збирає жменею чи хусточкою, а потім зливає в пляшку, або в кухоль; а як прийде до хати, то обережно зливає в пляшку, закоркує міцно та й заховає в коморі. Бабки та какиш, що діти накопають, несуть у хліви худобі: не заходячи в хату, роздають коровам та вівцям, щоб було більше молока [1]). Після того діти женуть пасти худобу, а мати варить обід.

По обіді збираються жінки, по дві-п'ять не більше, з торбами, йдуть у ліс по зілля. В лісі кожна прошепче молитву: „Святий Аврам на це зілля орав, а святий Микола поганяв, Матер-божа сіяла, та всім людям хрещеним поміч давала". Після цього тихенько, без співів, починають копать зілля. Коли спіткаються з другими жінками, які таксамо шукають зілля, то швиденько одні й другі ховають торби й кажуть: „Бог його знає! Якось-то люди знають зілля— і копають, готують собі здоров'я, а ми — такі, що нічого не знаємо. Отако-тіки вийшли подивитися". — „Отак і ми нічого не знаємо", кажуть другі, та й як-найшвидче розходяться. Не можна казать, що копають зілля, тому що може помеж жінками-збирачками є відьма, або чародійниця, і одбере силу од зілля. Як накопають зілля, то кожна йде до своєї хати і кладе зілля на горіще, щоб сохло до Симона Зилота.

А яке зілля — то буде написано на Симона Зилота. (Записала С. Терещенкова).

(1928. Зелена Діброва). Першого мая — то баби рано встають і йдуть у ліс по комашню. І ллють купель, а в купель комашню кидають,

---

[1]) Про инчі „молошні" зілля — див. нижче, ст. 347. *А. Кр.*

і [*А. Кр.*: у кого ревматизм] купаються. А через то купаються, щоб здоробшим бути. (Записав К. Степура).

(Звиногородка 1890). Пани і підпанки первого мая їздять в ліс маювати: справляють „маївку", п'ють, їдять. (Запис. *А. Кр.*).

(1928. Зелена Діброва). І на селах у нас п'ють. Колись-то — то багатирі, то вони пили по чарці на перше мая; а ці люди — похватили та й собі святкують. Люди в нас на перве мая — то вони купаються, потім п'ють по чарці і гуляють, пісень співають. Яких пісень співають? — а яких знають! Бо вони п'яні, то вони співають пісень — і не розберуть самі. (К. Степура).

(Колодисте. 1905). Примічають у маю місяці: як літають дуже густо хрущі цілий май, то буде дуже добрий врожай на гречку і просо. А як квітує жито (тоб-то цвіте), то, як воно квітувати зачинає із самого вирха, то буде на хліб дуже добра ціна; а як зачинає квітувати по середині, то буде на хліб середня ціна; а як знизу зачинає квітувати, то буде дуже дешевий хліб геть увесь. (Записав Ів. Лисак) [1]).

(Звиногородка 1890). „Май холодний — год хлібородний." (Пор. ст. 291: „Теплий апріль, холодний май — то буде жито, як гай". *А. Кр.*).

2-ГО ТРАВНЯ. «БОРИСА-ХЛІБА».

(1928 Зелена Діброва). Кажуть, що це, перший, Борис посіяв хліб, він уродив, тому його слід би святкувать. І не треба б цей день робити, тому що в цей день хліб вийшов; а вони роблять, — і не гарно вродить хліб. (Записав П. Мисливець).

[1928. Березняки). В нас Бориса і Гліба не празнують. А є приказка така: „Гліба і Бориса, — за хліб берися!" (П. Тимошенко].

8 ТРАВНЯ. ДОВГОГО ІВАНА,

(Апостола Іоана Богослова).

(1905. С. Колодисте). На Довгого Йвана дуже добре садити огірки. (Од баби Бидулчихи записав Ів. Лисак).

(1926. С. Попівка). На Івана Довгого садять огірки, „щоб довгі росли". (С. Терещенкова).

(1928. Зелена Діброва). Чому Іван зветься Довгим? Через те, що до нього треба довго ждати. Про його життя у нас нічого не знають, а так кажуть: Огірки, коли посадовлять на Йвана Довгого, то будуть „довгі". Садовлять кавуни, цибулю, — теж кажуть, що буде „довга". (Записав П. Мисливець).

(1928. С. Товста, близько Зеленої Діброви).

От як уже що посходило, то перев'язують: огірки, гарбузи, кабаки, кавуни й дині, щоб були здорові й росли рясно-густо.

Старий дід, де знайде лаптя, з лика збудованого, то надіне на ногу, й руками й не торкається, і тягне на позі аж в огірки, гар-

[1]) Примічають і инакше: Коли колос квітувати починає згори, то то на добрий врожай, а як знизу, то то на гірший врожай. *А. Кр.*

бузи, чи в баштан: щоб дині, огірки, в'язались так, як той лапоть пов'язаний, (П. Яровенко).

(1926. Попівка). Ходити на огірки в чоботях — не можна: будуть гіркі. (С. Терещенкова).

(1928. Керелівка). «Годуй бджолу до Івана — вона з тебе зробить пана». (Прислів'я. Записав Д. Коваленко).

9 ТРАВНЯ. ЛІТНЬОГО МИКОЛИ.

(1926. С. Попівка). На Миколи нічого не роблять, бо великс свято.

Як гарна весна, то до Миколи повинен колос викидать. Але приказка: „До Миколи не сій гречки, не стрижи овечки". Миколі дано од Бога таку силу, що він може кинуть морозом і все поморозить; а після „Миколи" він не має права.

На літнього „Миколи" вперше починають с в я т и т ь к р и н и ц і.

А од криниць вода робиться свяченою і в ставках; а тому од-тоді можна к у п а т ь с я. Микола не любить, щоб у несвятяній воді купалися, а тому людина, що купається до Миколи, заслабне, зробиться калікою, або втопиться.

Перед тим, як мають криницю святити, за днів троє збираються всі кутчани — радяться, що кому робить; кому — йти до попа, кому — брать на себе розпорядок, кому — привезти піску, яка жінка має піклуваться про те, щоб обід гарний був. І тут же гуртом вибирають таких чоловіків, шоб вони вилили та вичистили криницю. Для цього вибирають чоловіків чи парубків гарних, вродливих, щоб була гарна вода. Вибирають такого, що він раз-у-раз гарно острижений, зачесаний; бо який не зачесаний, кошлатий, то й вода після нього буде кошлата. Питаються промеж усіма, чи нема в голові кузки; бо коли є, то в воді будуть водяні воші. Як будуть чистити криницю найчистіщі люди, то найчістіща й вода буде. А до того: щоб були сердиті! бо після сердитих вода буде завсіди холодна.

За два дні до посвячіння такі вибрані люди виливають і чистять криницю гарно, а тоді, коли набереться води, то й вдруге вилюють до краплі. Після цього ті, шо копали, поборуться, „щоб різка вода була, як квас"; а потім тею водою, що й ще набереться, пообливаються „щоб Бог давав дощ".

На другий день прибирають біля криниці: висипають жовтим піском. Коли близько криниці нема дерева, то чоловіки рубають липи, клинки, закопують коло криниці, як-ніби воно росте. А жінки напікають хліба, щоб було доволі, бо в свято та в неділю пекти хліба гріх, і дбають, щоб усе було до страв.

Рано на Миколи дівчата з усього кутка приносять квіти і стелять поверх піску навколо криниці. Після служби в церкві, духовництво, а разом і всі люди, зійдуться. Як посвятять, то витягнуть води з криниці, нап'ються, вмиються; а потім тягнуть воду відрами та обливають, а найбільше жінок і тих дівчат, що найчипурніщі;

бо може з них котра — відьма. Обливають таксамо й духовництво. Потім стелять навколо криниці на вигоні скатерки, ставлять страву і сідають обідать усі, окрім дівчат та парубків.

Справляють обіди на Миколи і в хатах.

(С. Багачівка 1926. Оповідає Текля Голобородькова, неписьменна):

Ми той рік, як святили криницю,... бо щось довго дощу Господь не давав,... то як посвятили, то геть-усіх водою пообливали та в ставок пхали. А до попа як підбігли, — а він Боже як просить, щоб не купали! А далі бачить, що не жарт, та каже: „Нехай я хоч ризи скину". Де там! як схопили його, так у кольобаху й пхнули по пояс, ще й з відра зверху полили його. Кажуть: „Ризи нові купимо, а дощу купить не можна".

І тоді, коли вже обливають, то ніхто не втіка. А тіко-хто боїться, то то вже видко, що відьма! а як чоловік — то опир.

І тіко-що пообідали — десь узялася не звідти, не звідти хмарка, і пішов дощ. Та ще й гарний дощ, та теплий! Я добре пам'ятаю, бо тоді ніхто не ховався од дощу: раділи, що дав Бог. Отак пообмокали як кури, та й ходили по дощі... Як же од нього ховаться, коли ми його випросили у Господа? (Записала С. Терещенкова).

(1928. С. Товста). В нас є звичай святити криниці на Миколи, тілки не раз-у-раз. Святять криниці чи колодязі тоді, як довго дощу нема. І буває так, що, як припав на цей час вихор і за день-два дощ, то й кажуть: „Так Бог дав!" (бо посвятили криницю). А як нема дощу тиждень, два, й місяць, то старі люди й кажуть: „Це піп (або „батюшка") в грішного в дворі святив криницю", (П. Яровенко).

(1928. Зелена Діброва). Про Миколу оповідають те, що його розбійники не злюбили; взяли кинули в порожню криницю, і заперли а ключі вкинули в ставок. Довго він там був. Коли це рибалки ловили рибу неводом, — і знайшли ключі. Вони догадалася, що запертий чоловік в криниці, пішли і випустили.

Чи є вірування, що не можна до цього дня купатися? — Звичайно, є. А чому не можна? — та тому що можна дістати халєри [1]).

До Миколи не можна мочити коноплі? — Не мочать тому, що коноплі перемокнуть, або недомокнуть, або буде мокра погода, і не буде де висушити. Через те, мабуть.

Є таке прислів'я. Кажуть, наприклад: „Коли ти прийдеш?" — „На Миколи, а ніколи!" (П. Мисливець).

10 ТРАВНЯ. СИМОНА ЗИЛОТА,

(„Семена Злотника", „Золота").

(1905. Колодисте). На Семена Золота, дисятого мая, то збираються баби, штук по дві або по три, та йдуть у ліс за зільлям та за

[1]) Із с. Товстої П. Яровенко (1928) пише: „Кажуть старі люди: Не купайтесь, мої дітки, бо ще холодно!" Але, як тепло, то люди ще й в квітні купаються, на Юрія, чи коли. А першого мая — то й школярам закон дозволяє. *А. Кр.*

коріньям. То вже як понакопують разн[ог]о коріння та попаривають усякого зілля прамо повні мішки, та поприносять додому. Та тоді бируть та накладають того зілля у великі горшки, та наливають водою, та ставлять у піч, та заварують дуже здорово. І ще заварують чисту воду у великих казанах. Тоді ці кип'ятки виливають у цебер або у діжку, а тим зіллям та коріньям закрасять, шоб був чирвоний купіль. І тоді вже в которої баби всупився в крижі вураз, або дна поопадали, то її треба лізти в той купіль і попаритись дуже добре. І тоді її баба геть попідтягає на місце враз і дна, і тоді вона має бути здорова. І тоді ті бабі за цей купіль треба дуже дорого платити, бо це дуже помагає кожному християнинові. (Од матері записав Ів. Лисак).

(1928. Лип'янка). Молодиці в нас збираються, йдуть у ліс, рвуть зілля і купаються, котра слаба, і римтіз є [1]). Скупаються — потім п'ють. Беруть горілку, — і співають: ну от хоч би такої:

Ой ни шуми, луже,
Дібровою дуже,
Не завдавай серцю жалю,
Бо я в чожім краю.
Ой, я в чожім краю —
Як на пужарині.
Ніхто мене не пригорне
При лихі[й] години.
Ой роблю ж я, роблю, —
Робота ні за що.
Люди кажуть і говорять:
„Сирота лидащо!"
Сирота втомився,
На тин похилився.
Люди кажуть: Він у майське
Зілля улюбився!"
(Од Теклі Киченкової).

(1928. Зелена Діброва). І співають тоді [2]):

Ой слаба я, слаба!
Не дайте, я вмру,
Та біжіте, приведіте
Кого я люблю.
Приведіть попа,
Приведіть дяка, —
Нехай же я поговорю,
Поки ще жива.
А вам, п'яниці,
Корак пшениці,
Щоб ви мене споминали
На пеятиці.
А вам молодиці,
Гарні коралі,
Щоб ви мене виплакали
В хаті на лаві:
„Ой нема, нема,
Що з нами пила!
Мабуть, наша товаришка
В гробі зогнила!"..,

Ці зілля та квітки, котрі рвуться, то вони тепер не такі, як давно: немає таких, як раніш були. (П. Мисливець].

(1926. Попівка]. Ті, що не копали зілля першого травня, ідуть і копають на Зилота — таксамо, як і першого травня: техенько. По обіді збираються у такої жінки, що в неї нема малих дітей, хата велика і піч білша, щоб казанів багато можна поставить. Всі жінки, які мають купаться, приносять крім зілля вареники, сметану, бабку,

[1]) Пор. вище (ст. 342) звістку про те, що роблять купіль з комашні. Комашня – то у нас найпервіщий лік проти „ремтізу" (чи „рематізу"). *А. Кр.*

[2]) Пісня — характеру зовсім жартовливого, не ритуального. Вже всі п'яні. *А. Кр.*

кури печені, варені, паляниці, та инче. Потім полощуть зілля і кладуть потроху всякого в кожний казан, наливають водою і ставляють із співами в піч казанів шестеро. А тоді — купаються.

Зілля копають цілий травень. Бо зілля помітне тіко те, що придбане в травні. Коровам та вівцям таксамо дають цілий травень молошне зілля.

Ось яке зілля копають першого травня та на Симона Злота 10-го травня.

1. Матербожена купина. Купаються, щоб молодчими бути. Дівчата варять і вмиваються од ластівиння.
2. Матербожині палці. П'ють, коли голова болить; миють голови.
3. Стожильник. Настоюють і п'ють од пухлятини.
4. Бородаш. П'ють на воді й на горілці — од уразу.
5. Валер'ян. Запарюють на шклянку води оден корінь і п'ють од серця.
6. Масляночка. Дають корові, коли мало молока [1]).
7. Шандра. Наливають гасом, і настойкою натираються од простуди.
8. Тройка. Настоюють на горілці й на воді і п'ють од вразу.
9. Лісовий дзіндзівер. Варять як чай, і п'ють од жіночих хвороб.
10. Лісова ожина. Варять в горняті й п'ють од живота.
11. Живокість. Парять ноги й купаються од простуди.
12. Лісовий деревій. П'ють од вразу й од порухи.
13. Нечуй-вітер. Запарюють і п'ють од кашлю. І лікують свиней.
14. Заяча картопля. Розтирають в макітрі і натираються од ломот.
15. Польова морква. Купають дітей од жовтяниць.
16. Вовчий хвіст. Запарюють як чай, і п'ють од малокров'я.
17. Дубові молоді корінці. Запарюють і миють лишай.
18. Зубрівка. На горілці п'ють од живота.
19. Парчишник. Купають дітей од золотухи.
20. Панна. П'ють настойку після родів.
21. Заячий холодок. Варять і над парою парять очі.
22. Сімозілник. Підкурюються од пропасниці.
23. Кінські копита. Миють коси, щоб росли.
24. Чистець. Умиваються, щоб лице було чисте.
25. Кошовник. П'ють од різачки і купають дітей.
26. Жовті дзвоники. Од ран. І п'ють-од легень.
27. Кремінниця. П'ють од жіночих хвороб.
28. Розмай. Купають дітей і чарують дівчат.

---

[1]) „Шоб корова молоко давала, треба давати б у р к у н пити корові" (К. Степура, 1928, з Зеленої Діброви). Буркун — то мелілот, росте кущами заввишки з людину, або й вище, з медово-пахнючим дрібним цвітом. Про инчі молочні трави вже була згадка, на ст. 342. *А. Кр.*

29. Юзефки. П'ють од вразу.
30. Бишиншник. Прикладають одбишихи. Як сухий, то розпарюють.
31. Ломиніс. Натираються, як нашатирним спиртом.
32. Смілка. П'ють, щоб не було дітей.

11 ТРАВНЯ. ОНОВЛЕННЯ ЦАРЯГРАДА.

Цього дня не святкують, роблять. Але саму назву: „Царяграда" — знають [1]). Що то за празничок, звідки він вийшов, того ніхто не знає.

(1928. Зелена Діброва). „Чи є звичай замовляти горобців, щоб не дзьобали сояшників?" — У нас проти горобців є такий звичай. Коли це перший соняшник на городі зацвіте, — узять одірвать того соняшника і кинуть на ч у ж и й город. Тоді ті горобці тут не клюють, а клюють у того, котрому цей соняшник підкинутий. Отак у нас замовляють горобців. (П. Мисливець).

А. Кр. Талеж таку штуку можна зробити будь-коли, а не'неодмінно на „Царя-града", — надтож коли на „Царя-града" ще на сояшникові й цвіту не буде! (сояшник цвіте пізніш од травня). Є инчий спосіб:

(1905. С. Колодисте). Щоб не їли горобці і друга птиця сояшників, то тра садити або дуже в-досвіта, або дуже пізно вечиром, щоб не бачила всяка птиця. То ни буде ніяка птиця й їсти. (Ів. Лисак. Пор. ст. 16).

(Попівка. 1926). А садити соняшники треба з решета — щоб були великі, як решето. (С. Терещенкова).

13 ТРАВНЯ. «ЛЕКЕРИ-ГРЕЧКОСІЙКИ».

Де-инде на Україні вважають, що саме ото на Лекери добре сіяти гречку, і через те звуть: „Лекера-Гречкосійка". На Звиногородщині я не зміг здобути п е в н и х звісток, щоб цей день звався отак-о. А про гречку у нас попросту примічають, що її можна сіяти з мая — та й аж до Онуфрія (12 червня ст. ст.); про це докладніш див. запис із с. Колодистого на ст. 27. Але часом (прим, у Попівці) то й точніш зазначають: „О д Л е к е р и до Онопрія сіють гречку, після Онопрія — не сіють". Ранню гречку звуть „маївка. *А. Кр.*

ПРАВА СЕРЕДА.

По церковному „Преполовеніє", або „Преполовеніє П'ятидесятниці".

(1926. Попівка). В Праву середу рано с в я т я т ь к р и н и ц і, а разом з криницею й в е р б у святять. Потім, у кого болять очі, то варять оті свячені гилки й над окропом парять очі; в кого болить голова, то голову парять. В Праву середу не роблять, бо Бог карає (С. Терещенкова).

(1926. С. Вільхівець. Оповідає Тодора Клеменкова, має 100 літ, неписьменна):

Права середа святкується на четвертім тижні після Великодня. Це велике свято! роби'ть — тяжкий гріх: багато Бог карає тих, хто робить.

---

[1]) Вимовляють: „Царя-града", а не „Царгорода". *А. Кр.*

У нас у Вільхівці Музиченкова дівка полола в цей день. Дума: „Робота — не велика: святкуюче сполю грядку, бо в будні нема коли". Пішла в беріг та й почала полоть. То так, як полола біля кладки, так там і вмерла.

А оден чоловік (забула, як він звався, бо вже давно це діялось) — поїхав він у поле рілю скородить. Наче вже йому днів не не хватило! в такий день захотілось йому скородить! То минулись йому ті воли! так — як і не було: згинули!

Або ононо в Багачівці: хіба-ж не повбивав град корови, що чоловік ними робив на Праву середу? Повбивав. Отака десь узялася хмара, посипав град, як кулаки, — і повбивав.

(1926. Звиногородка. Оповідає Музичиха, їй 55 років, неписьменна):

Оце йду додому — та й води свяченої не несу: не захватила, розібрали! Тіко вербичку несу. Сьогодні-ж свято: „Права середа" — то й воду святили коло церкви, як і раз-у-раз. Отак, як одправилося в церкві, то вийшли всі: та коло церкви, — дякувать пан-отцям, — освятили. Тіко як беж її святили в діжці! і криниця — своя. Ні! нащось налили в христилню та поставили біля криниці та й святять. То що-ж там теї води? А вирби — чимало накидали на христилню, і навколо неї купою лежали гилки. Людей — Господи якого було! і кожне брало по пучечку. А як обчулися на базарі та як сипнули відтеля, то мусіли „в чергу" їх поставить. А пан-отець кажуть до мене: „Станьте та роздайте по дубчику, щоб не було давки". То я стала та роздала; а вони так браво підходили, і кожне дістало дубчика. Коли огляділася за водою, — а її хоч-би росинка! та отако йду без води... Оце хоч верби захопила чимало, нехай вона буде „для годиться". (Записала С. Терещенкова).

[*А. Кр.* „Права середа" згадується у нас і в веснянках. Див. веснянку з с. Палчика № 16, ст. 328].

ВШЕСТЯ (по-церк. ВОЗНЕСЕНИЯ).

(1926. Попівка). Перед Вшестям роблять тіко до полудня, тому що зветься „Половенія". А од полудня кидають усю роботу, вдома й на полі: яка робота геть-неминуча, то таку пороблять до полудня, а після — тіко одпочивають.

А другого дня — „Вшестя".

На Вшестя запирають хати зранку і виходять цілими сім'ями на поле. І виносять страву й горілку. Обходять своє поле, дякують Богові, шо вродив: яке є, то дякують. Потім сідають з-краю в пашні, бо на межі не можна сідать: по межі нечисті сили бігають. Розстеляють скатерку і ставлять страву, хліб. Старший частує всіх, і дітей, горілкою: „поливають пшеницю й жито", щоб над їхнім полем дощ падав. В той час ведуть розмову тіко про хліб, урожай, дощ, що там бувало коли з хлібом. Як поїдять, всі встануть разом,

перехристяться до схід-сонця, подякують Богові; а що залишиться од страви, чи й цілий хліб, то все розкришать і розкидають в пашню для пташок. І скажуть: „Божі пташечки! визбирайте крипички, і пощебечіть перед Богом та випросіть у нього-милосердного для нас ласки". Беруть посуд, ідуть додому і одпочивають.

Ті люди, що були в церкві, йдуть на поле після обіда.

Перед вечером, як одпочинуть, збираються на вигонах, біля воріт, гуртками, і виносять страву, яку хто має. Їдять усі разом, щоб після нового врожаю було кожному що їсти й людям дать. Молодь збирається по вигонах, в садках: гуляють, співають (С. Терещенкова).

(1928. Зелена Діброва). Це свято тому звуть „Вшестя", що в цей день Господь сходить на небо, тому його так і звуть: „Вшестя".

На цей день печуть усяке печево. Кажуть, що пекли „драбинки", їх тому пекли, що це Бог летить на небо, то йому треба драбини. Цей день проводять гарно: іде на поле, дивиться на хліб, п'є, гуляє. Гуляють добре. Оце п'ють, в їх чого-небудь не стало, так вони по копійок скілки складаються, — і п'ють. (Т. Мисливець).

21 ТРАВНЯ. КОСТЯНТИНА І ОЛЕНИ.

Святкують, багато-хто. Кажуть: „На цей день робити не можна". (П. Мисливець, 1928. Зелена Діброва).

[*А. Кр.* Здається, є і в нас на Звиногородщині вірування, що слід би в цей день перев'язати цвіт на гірках або гарбузах червоною ниткою з пояса. Та точних записів нема. Пор. одначе запис із Товстої, хоч і під инчим днем, ст. 343].

25 ТРАВНЯ. ГОЛОВАТОГО ІВАНА.

(По церковному „3-тє обрітення голови Івана Предтечі").

(1928. Зелена Діброва). Тому він зветься Головатим, що дочка та до своєї матері приїхала в гості. Вона там почала танцювати, виспівувать, так цар зрадів і сказав: „Половину царства тобі оддам". Тоді дочка сказала, щоб він дав голову Іванову. І він взяв одрубав і приніс на тарілці. Тоді Бог йому цю голову назад приробив.

В цей день садять капусту. (П. Мисливець).

(1926. Попівка). На Головатого Івана розсаджують капусту, „щоб головата була", (С. Терещенкова).

XXII.
ЗЕЛЕНІ СВЯТКИ І «ЛОСКОТАВЧИНІ» ПРОВОДИ.

І

По церковному Зелені свята звуться: „день святої Трійці" (неділя) та „день святого Духа" (понеділок). Не можна сказати, щоб ці церковні назви були для наших селян зовсім чужі; але тіко, що вони в селянських устах бувають короччі: попросту „Трійця" (чи там, „Тройця") та „Дух". Доводиться часом почути, надто од дуже богомільних старих людей: „Це було на Тройцю", або й од небогомільних — прислів'я: „Ховай кожуха — до Духа". В самій Звиногородці та по містечках на Звиногородщині термін „Тройця" настілки не чужий, що й жиди на свої зелені святки („Швуес") кажуть „Тройця". Замість сказати: „у нас на тім тижні Швуес" жид охоче скаже: „у нас оце буде Тройця".

Та найзвичайніш, одначе, звуться ці свята: „Зелені". Коли спитаєте, чому вони „з е л е н і", то вам пояснять, що на ті святки людські хати, і подвір'я, і церква уквічані бувають „клечанням" — зеленими гилячками, зеленими зрубаними деревинками, геть усяким зіллям. Навіть воза вквічають зеленою гилякою, коли доводиться кудись поїхати; а що вагони на залізницях Зеленими святками ходять (або ходили) убрані в клечання, то це вже так: адже вагон — то ніби хата, а кожну хату треба хороше-зелено вквічати. Та С. М. Терещенкова записала, з селянських-таки уст (у с. Попівці), ще инакше толкування: „Кажуть люди, що це свято зветься Зеленим тому, що до цього дня все — найзеленіще, найкраще, соковите, дебеле, а од Зеленого свята сонце більше пече, і буває так, що трава вигорає, листя жовкне, в'яне" (1926).

Святкувати Зелені свята можна б було, по-церковному, тілки два дні; але люди залюбки празнують, тобто роботи не роблять, не два дні, а три: „бо то ж трійця — то й празник три дні". Часом можна про це почути селянсько-богословську догматику навіть не таку просту, а хитріщу-мудріщу: „Зелені святки святкують не два, а три дні, кажуть, через те, що Господь — у трьох назвах: Свят-Христос, Єдин Господь, Саваохв" [1]).

---

[1]) Таке од когось записав (з іронією) П. Мисливець у Зеленій Діброві (1928).

II.

Клечална субота.

Субота перед Зеленими святками зветься „клечална".

(1926. Попівка). В клечалну суботу несуть рано до церкви мисочки, одправляють панахиди і моляться за тих, що „не-своєю смертею" вмирають. Роздають усякі пундики і справляють обіди.

(1926. Вільхівець). За вішалника не можна молитись: Господь за нього молитви не приймає. А тіко оден раз на рік, у клечалну суботу, як ото моляться за инчих, що не-своєю смертию повмирали, то в ту-ж-таке суботу за вішалника моляться вночі в Русалимі. Бо в нас як повісилась жінка, — і наче вона нічого собі була! — то діти її посилали аж у Русалим, питали старших попів: „Чи можна за такого-то вішалника молиться?" То звідтеля одписали, що не можна: тіко оден раз ми молимось у клечалну суботу вночі". (Од старої Кобихи, що їй 81 год, записала С. Терещенкова).

(Попівка). Після обіда в клечалну суботу садять огірки, щоб були гарні, зелені. Бараболю садять, на осібній грядці, — для того, щоб була все літо молода бараболя на харч.

А тоді, найважніше діло в клечалну суботу — прибирають у хатах. Мажуть біля печі, долівку, — жовтою глиною, — вішають рушники на всіх образах і на кожному кілочку, а зверх рушників — квічають усякими квітами, що в траві ростуть.

Квічають горобиним горошком — щоб горобці не нападали на пшеницю, коноплі, соняшники, то-що. Як же горошок — плетючий, то заплітають ним усю стелю, вішають поверх рушників по стінах, і в горошок стромляють всякі квітки. Для прикраси дівчата ставляють на вікна і городні квіти: от, любисток, щоб хлопці любили.

Діти принесуть татарського зілля. Коли нема дітей, то йдуть по зілля й старші, бо татарське зілля — то таке, що його треба аж-аж: бо в ці дні мавки та лоскотавки бігають, а вони тіко цього зілля й бояться.

А батькове діло — то вже нарубать клечення: зеленого гилля та малих деревин. Як нема в свойому садку, то рубає в лісі. І закопає скілки деревин чималих коло хати, коло повіток; навіть коли хата стоїть у густому лісі, то однаково закопає деревини коло неї. Після цього в кожному кутку ставлять великі зелені гилки з липи, кленка та ясинка.

На столі товсто застеляють чебчиком, щоб гарно в хаті пахло, а зверху покривають скатеркою. Коли все заквічано, аж тоді застеляють усю долівку татарським зіллям.

Після цього так само квічають у сінях і постеляють татарським зіллям. А потім ламають гилочки: з липи, ясинка та кленка, і клечають стріху навколо всеї хати, повіток, хлівів. І стелять на дворі біля хати татарським зіллям, а в хлівах та біля хлівів вистеляють гарною травою, щоб худоба не голодувала цілий рік.

Всяке клечення боронить од обеясників та од нечистої сили. Але самє-найкраще пособляє проти них — то клечення осикове. Тіко ж ніяково прикрашать хату осиковим, бо, хто побачить осичину, то так і знає всякий, що в тій хаті люди напевне бояться мерців; а тому осику стромляють під стріху там, де менче видко: по-за хатою, в сінях у куточку, на горіщі.

В суботу приберуть клеченням і церкву. Ще перед вечернею приходять у церкву чоловіки та жінки-„мироносниці", і квічають так само, як і в хаті. І стелять татарським зіллям, а татарське зілля привозять возами. (Записала С Терещенкова).

(1905. Колодисте) Те зілля, що квічають на Сьвату ниділю, чи то на Тройцю в хатах, — тоді в нас квічають геть-чим хто хоче. А саме головне квічаньня — клечиньням. Це зветься „клечиньням" от що. Зо всякого дерива наобчищають гиляк, а найбільше з липи і клинка, в кого є це дерево. А в кого нима, то рубають геть і з вешень гиляки, і з вирби, — геть яке-тіки в кого є дериво, то таке і підчищає. І ці гиляки всякі звуться „клечинням". І цим клечинням квічають геть і в хаті ни тіки коло образів, але геть-даже і коло печі, і в сінях, і на дворі кругом хати, і попід стріхи, геть і коло других будинків. То це ж ше не тіки цим одним клеченням квічають, а ше і всяким зіллям, і всякою травою: всяким зіллям — коло образів, а травою — на зимлі в хаті і в сінях, даже і на дворі попирид хатою. І чириз це всяке уквічання ця Тройця ше зветься і „Зеленеме сьваткаме".

І вже, як пройдуть Зелені сьватки, то тоді випратують с хатів геть і клечиння, і зілля, і траву. І всяке зілля і траву дають, шоб поїла скотина; а клечання висушують, та палять в пічі. А таке, по частині, оставляють клечання і трави і зілля — на всяке лікарство. От, клечання дуже помагає од нариву. В кого-нибудь буває нарив де-нибудь: чи на руці, чи на нозі, чи де-нибудь; — то обривають з нього листочки та кладуть до нариву, і тоді воно шось там помагає. А зілля помагає дуже од болі голови: — то те зілля варать, та голову парать, і тоді пиристає боліти голова. (Ів. Лисак).

(С. Товста, близько Керелівки. 1928). Клечають хати так. Беруть липи, а як нема липи, то осики та клинка й берестка, і закривають стіни до того, шо аж у хаті робиться темно. А тоді ше йдуть з косою чи з серпом: косять чи жнуть, і здорово беруть на косу чи на серп і махають; кажуть: „шоб добре було косити, чи жати". І ше беруть рвуть, так зветься, трава-диривій; і кладуть на вікна, шоб пахла по всі[й] хаті. Тепер, квічають на дворі: беруть зрубують великих гиляк і забивають перед вікнами, стромляють у стріху, — і хата робиться в саду. (Записав П. Яровенко) [1]).

---

[1]) Надсилаючи свого дописа, автор дав звістку про себе, і вона своєю любою щирістю варта того, щоб її надрукувати: «Не прогнівайтеся, товариші, шо я так плохо пишу. Бо я б вам написав краще, та я не вмію краще написати. Прохаю я вас, любі товариші, давайте частіш відповіді чи відомості. Ви, товариші, не думайте, що я дорослий, чи вже й жонатий! Я ше такий підпарубчак: до парубків — малий, до дітей — великий".

(1928. Зелена Діброва). „Чи клечають у нас на дворі та по хатах"? — От в нас тіко прийде цей день, так люди і прихватяться нищити дерева, так наче до гарячого борщу! Рубають ясин, клен, квічають у хаті, кругом хати понатикають так, наче, буває, що наша хата в лісі. На це, то йде клен, ясин, барвінок, трава чебчик, помняки, то-що. (П Мисливець).

III.

Зелене свято.

(1926. Попівка). Настає неділя. Ідуть до церкви. Несуть туди пахнючого зілля й квіток — буде ще більше, як було на вечерні.

На Зелене свято святять криниці, як є несвятяні.

А як прийдуть додому і пообідають, то і старі й молоді сидять більше не в хатах, а на дворі, в садках, то-що. Молоді — наймають грачів, щоб грали, а вони танцюють: а старі — сидять у холодку: дивляться і згадують, як колись і вони самі танцювали.

Ввечері дівчата й парубки йдуть на гулицю, де-небудь на вигоні співають, грають, танцюють.

На другий день свят співать та танцювать — гріх.

IV.

Що робить нечиста сила на Зелені свята? Русалки, лоскотавки та мавки.

Клечання повинно одганяти всяку нечисту силу. А вона саме на Зелені святки хоче чинити людям усяке лихо.

(Попівка. 1926). Відьми крадуть у ночі мечики од терниць [1]).То люди так і пильнують їх. У кого є собаки „ярчуки" чи „марчики", то мечики кладуть на ніч коло тих собак. А в кого „ярчуків" нема, то ховають мечики коло осикового клечання. Або з'язують усі мечики шлюбними поясами, щоб відьма не вкрала.

Зеленими святками багато балакають про русалок, лоскотавок, мавок. Не купаються на Зелене свято: бояться, що русалки в воду затягнуть. Хіба що хтось-сміливіщий набере в жменю полину — та й купається: бо полин пособляє проти русалок. Кажуть, на Зелене свято не можна йти й у поле, бо мавки залоскочуть. А вже коли силно треба піти через поле чи то до другого села, чи що, то треба нести в пазусі полин і татарське зілля. Коли мавка перейме та запита: „З чим твоя мати борщ варила?", то треба одказати: „ З полином та з татарським зіллям". То мавка не буде чіпати.

Звідки вони беруться, оті русалки, лоскотавки, мавки? — з тих дітей, що родяться неживі; їх звуть „потерчата". Коли нежева дитина народиться од тої жінки, котра живе по-божому, то буде „лоскотавкою", і вона бігає в житі на полі. Котрих кидають у воду, такі будуть „русалки", в воді. А коли нежеве народиться од відьми чи чародій-

[1]) Пор. у Максимовича: „Собр. соч." II, 504 —505. *А. Кр.*

ниці, то будуть „мавки", оті що бігають у полі і в лісі, та скидаються вони на мишей і на котів. Вони не говорять, тіко мавкотять, а тому й називаються мавками. Мавки — страшні і злі.

Жінка буває й не винна, що їй дитина народилася нежева, а все-ж люди вважають це за великий гріх. Через те декотрі жінки, коли їм народиться нежева, нікому про це не кажуть, а нишком ховають у вишнику, чи в сінях під каглою, — щоб ніхто не знав. А декотрі — беруть дві кумі; ті куми копають яму в садку, і у скриньці ховають неживу дитинку, а на грібку кладуть аршин полотна. То може не така безталанна доля буде їй. Бо як хто возьме те полотно, то буде батьком чи матірою хрещеною; а хрещену дитину — Бог до себе прийме.

(1926. Попівка. Оповідає дід Хвалибіда; мав 103 роки, вмер недавно):

Цей дід Хвалибіда завжди був одягняний в полотняне: у білі сорочці й штанах. У нього борода була голяна, а вуса — такі довгі, що, коли він пливав на човні, то затикав за очкур, або зав'язував за шию, щоб не заважали. А брови такі були великі, що він дивився як через сито, а коли йому треба було придивиться до чого, то він прогортав брови руками. Той дід оповідав:

На Щербаковому ставку там багато отих русалок. Я не раз їх бачив. Раз я вечіром плеву собі на човні. А ніч була тиха та гарна, а місяшно — хоч голки збирай! а вода — хоч видивись! Дивлюся: щось коло очерету бовтається й мигкотить проти місяця. Прогорнув я брови, придивляюся: дівчата! „Де ж це ви, — думаю собі, — набралися?" Підплів до очерету, спинив човна та й дивлюся. А вони таке-так розігралися! То заринають, то хлюпають водою одна на другу; та такі веселі, аж міні весело стало. Як закмітили вони мене, то тіко бачив, що заринули. І в ту хвилину зупинилися всі вкруг мене, аж вода закликотіла. — „Бий вас, кажу, сила божа! Що вам од мене-старого треба?". А вони, кляті, так пилно в очі дивляться, аж наче от-от ускочать. Та такі ж гарні, порозплетювані, та у вінках з латаття! (а його тоді сила було: наче каганці по воді горять). Поклав я весло та й сидю. Думаю, що Бог дасть! А вони човном аж носять. То тіко очима кліпнув, — дивлюся: нема. Знов кліпнув очима, — є! Знов — нема! і знов — є! І так мене заморочили, що я зробився наче очамренний, і не знаю, що його й робити. А їх і не стало. Тихо зробилося. Дивлюся: аж трохи далше вони-самісінькі на сніпках з горобейнику полягали та й пливають помаленьку проти місяця. Чи вони спали, чи що, бо й не поворухнуться. А на мене так сон наліг, що я й не стямився, як і заснув. Прокинувсь я на човні коло берега під вербами, а місяць геть-геть уже! То я через їх-капосних та й ятірів не заставив.

(1926. С. Неморіж. Оповідає Марина Мовчанова, їй 74 роки):

Як ми були малі, то було ніхто не йде в поле в клечалну суботу й на Зелені святки: кажуть, лоскотавки залоскочуть. А люди, котрі жили од поля, то цілісінький день полин носили в пазусі,

Та ми було, Господи, просимось у матері, щоб пустили купаться! а вони — ні-за-що не пустять, бо русалки в воді залоскочуть. Траплялося, що знайдеться хто-небудь такий хвабрий, що возьме в жменю полину та й купається. То люди з усього села збігаються та дивляться: що це воно купається в такий день! Це ж русалки затягнуть, і тіко й бачили!

(1926. Вільхівець. Оповідає М. Пан'їван, 72 роки):

Тепер якісь такі люди понаставали, що ні в що не вірять. Оці молоді лають, хоч не всі, але все ж вони оцим допікають кожного, навіть отих маленьких лоскотавок бідних. Вони розгнівались, та й не показуються: дехто тілки бачить. А колись же то всі бачили. Було, як зачнуть розказувать, то цілий день і цілий вечір сидимо та слухаємо.

Тож перше в клечалну суботу та в регітний день ніхто в поле не піде й нічогісенько не роблять; а тепер бачу: ідуть в поле, ще й роблять там щось; а помолитись — і нема. Тож в клечалну суботу за ніх тіко й моляться й милостину дають; а на перший день Зелених свят, Великдень їх, — то ж їх Бог відпускає, то вони через те такі і веселі: гуляють у полі та віночки плетуть. Казали старі люди, що тих сененьких квіточок, що в житі, не було, — то вони в Бога випросили; а через те їх і в оселю не можна нести, бо то — їх, і вони за ними прибіжать.

Це ж ті діточки, що матері неживими породили, та вони нехрищані. То матерам — тяжкий гріх; а дітки сім років у тьмі сидять, а на сьомий рік відпускає їх Бог, і вони літають і шукають собі хрещених матерів та батьків. Де побачить людину — то й гукає: „Хрести мене! хрести мене!". То треба одразу кинути хусточку, а як нема, то рукава од сорочки одірвати та кинути.

(1926. Тарасівка, оповідає М. Шевченко, 62 роки):

Мої батько казали, що бачили на свої очі лоскотавок. Вони йшли вдвох полем. Аж вибігає двоє з жита: хлопчик і дівчинка, — та до ніх! То вони мерщій одірвали з своєї сорочки рукава, кинули і сказали: „Тобі, Адаме, й тобі, Єво!" А сами — навтікача. Та як дременули, то казали, шо чуть пара з їх не вийшла. Вони наче й дітки, а маленькі дуже. То такий страх обняв, що вони нічогосінько не розбирали, а гнались собі.

А баба казали, що дві дівки, їхні сусідки, пішли по ягоди в ліс. Вони й знали, що не можна йти, але ліс недалечко, і там знайомий козак був. То вони думають: „Через куток поля проскочимо, — та й козакова хата". А таке дівки здоровенькі були, то й обісмілились піти, святкуюче. От, кажуть, пройшли вони либонь до половини того закутка. Аж раптом, наче хто нагнав, з високого жита вилітає табун пташок, та вгору! а потім над головою: круть, круть! А вони полякались та й стали. А ті пташки щебечуть так чудно, наче ди-

тячими голосочками, і так жваво співають та літають. А далі всі пташечки стали в круглому рядку, як каблучка, над головами. І дівки не зогляділися, як навкруги ніх стали маленькі дітки, і держаться за рученята, як ото весняпки дівки гуляють. Ті дівки полякались і стали, як очамренні, і не поступляться. А вопи, ті дітки, всі в біленьких сорочечках, у віночках, попідперізувані віночками, та такі ж бравесенькі! Але вони вноелі розбирали, що бравесенькі; а тоді вони так полякалися, що й не тямили нічого. Насилу одна згадала, що в неї полин і клаптик хвантини честенької в пазусі. Хутенько вона витягла полин, держить у жмені, а клаптика того розірвала, та й кинула на чотирі боки. І так перелякалася, що навіть забула сказати: „Нате вам, Івасики та Марійки!". Як вона це зробила, то й друга це саме. Лоскотавки зраділи, схопили; і ще раз поперед ними таким ключом, як ото журавлі, перекрутились та й побігли в жито. А ті дівки ще стоять, не поступаючись. А як трохи Бог розум повернув, то додому як несамовиті гналися. То казали, що одній — байдуже було (чи вона од себе знала, чи що!), а другій — вадило. Що дива не робили: бабів зводили, по церквах водили, на свічечку просила нічого не помагало: жовта як віск, та й годі! Жовтяниці підсахнулися.

(1926. Попівка. Оповідає Хв. Щербина, 86 літ):

Кажуть деякі молоді люди, що ніби то лоскотавок та мавок нема. Як же нема, коли я сам на свої очі бачив! Дітей я ніколе не пускав у той день на поле, ні до ставка, а сам раз подумав: „Піду та довідаюсь до хліба". Це була клечална субота. Сонце було вже з полудня, робити вже було гріх. Взяв я в пазуху полину, трохи татарського зілля, та й пішов. Думаю: „Що міні лоскотавки зроблять!". А силу в собі чув, то й пішов. Іду я пашнями. А хліба тоді не такі були, як тепер: от, який я високий, — а жито міні з головою! Ба це, чогось жито захилиталось, таке-так загойдалось та зашелепотіло. Я й став. А це вони через шлях, з одного жита та в друге, одно за другим так шведенько біжать. Деякі за ручки держаться, а деякі — по оденці. Я стою в житі, як укопаний, аж одеревлянів. А вони — такі манесенькі; та всі в білих сорочечках; кісенятка — біленькі, по плечі кучеряві; у кожної — віночок на головці з сененьких волошок та з білого роману. Я тоді — з того жита! та шляхом додому! і не оглядався! А міні здається, що от-от щось за плечі схопить! То ще й вдома страшно було, аж мороз по-за плечима ходив. Отаке-то міні на віку було. А старі люди часто бачили.

Міні ото раз довелося, —то я після того ні дітей не пускав, ні сам нікуди не йду.

(1926. Попівка, оповідає Марта Хлівненкова, їй 66 год, неписьменна):

Коли я ше була маленька, то, пам'ятаю, в клечалну суботу батько їхали в ліс по клечання, аж на Козацький яр, бо там був наш садок, та й думали накосити трави для худоби. Бо тоді було

не так, як тепер. Тепер — то постелили в хаті татарським зіллям, а за худобу й забули! а тоді — гарною травою вистеляли в хлівах і в оборах, геть як і мусить буть. Отож і батько поїхали. Випрягли корови, пустили пастись, та й ідуть шукати кращої трави. І я за ними біжу. Приходимо на поляну, а там трава, Господи, яка гарна! Коли дивимось аж ворушиться трава. Ми думаємо, шо то зайці або що, — підходимо крадькома ближче. Аж моя годиночко! В траві сидить діточок скілки, та такі гарнісінькі та манісінькі! у біленьких сорочечках, у віночках, і граються собі квіточками: нагинають траву одно на друге, перекидають квіточки, і так їм весело та любо! То я це як побачила, то чуть до ніх не побігла. А батько мене за спідницю смик! і палцем посварились, та за дерево! А я так перелякалась, аж ноги тримтять. То ми з батьком за кущі, та задка-задка, по-за дерево, та мерщі запрягли корови, та додому! То аж удома в садку накосили трави для худоби. Та й Бог його знає, що б вони були нам зробили, як бе ми не втікли. Кажуть люди, що були б залоскотали, бо буває, що й на смерть залоскочуть.

(1928. Михайлівка, оповідає Олена Осадча, їй 85 літ):

Я на своїм віку хоч і бачила, але бий його сила божа-господня, оті негарні мавки. Кажуть, що вони, не доведи Господи, які клятенні. Ото ж я такі й бачила, не тут згадуючи. Їду до города кіньми, й багато нас на возі було. Дивимося: аж щось на межі ворушеться, і всі ми це помітили. Мій чоловік спинив коні. Коли, моя годиночко, ми придивимося. — аж то мавки! І так на межі рядочком бавляться: та — ту по головці гладить, та — до теї прихиляється. І так вони всі ворушаться. Чоловіки аж із воза позлазили та придивляються, а як побачили — та швидче на віз, та по конях навтікача. Аж під городом спинили коні, і хусточки не кинули. Цур їм!

IV.
ЛОСКОТАВЧИНІ ПРОВОДИ.

В понеділок першого тижня Петрівки (на перший день Петрівки) — Лоскотавчині проводи. Жінки рано несуть до церкви „мисочки" — страву, яку хто може, і хусточки. Піп в церкві служить панахиду за тих дітей, що нехрищені поховано, і почитує „Іванів" та „Марій" (потерчата записують в осібні граматки і називають „Іванами" та „Маріями").

Після панахид справляють коло церкви обід людям; а людей сходиться на Лоскотавчині проводи багато. Обідають цілий день, згадують лоскотавок, мавок, що кому траплялося бачити. Иноді йдуть крадькома на цвинтар, і там дають обід, і залишають хусточки, передерті на четверо, лоскотавкам на крижмо. Бідні люди, що не можуть справить обід, печуть періжки, коржики, зліплять вареники, чи купують бублики, і виносять на поле лоскотавкам: або кидають у жито, — або по-над шляхом у лісі кладуть на дерево. Теї жінки лоскотавки не зачіпають. А ще-ж кидають клаптики по-

лотна і кажуть: „Марійко й Іване! нате вам на крижмо". Як дістане яка лоскотавка такий клаптик полотна, то одтоді вона хрищена.

На ці проводи цілий день носять хусточки, або які чистенькі клаптики з чого старенького. І коли що трапиться, чи здається, що дитинка плаче, чи що, то розривають ту хусточку на четверо й кидають в повітря. Вночі виходять слухать, чи не плаче лоскотавка, чи не каже: „Хрести мене!".

Але вони не тіко в цей день просять: „Хрести мене", а тоді, коли Бог одпустить. І от, коли хтось несподівано почує, що в повітрі плаче: „хрести мене!", то одривають рукава од сорочки, чи що инче, та й кидають в повітру, і каже: „Нате вам, Марійко й Іване, на крижмо!". А коли воно просить і ніхто не почує й не кине, то після того та лоскотавка йде в тьму до Страшного суду, бо сім років вони гуляють, а на сьомому Бог дозволяє й одпускає на цілу добу пошукать хрещеного батька, або матір.

Цей день найчастішу у нас назву має: „Лоскотавчині проводи". Окрім цього ще називають: „брики", „розгри" і „день регітний".

Хто обідає коло церкви на проводах, той уже, звісно, нічого не робить в цей день. А хто й не піде на ці проводи, то однаково празникують: нічого не роблять. (Записала С. М. Терещенкова)

А. Кр. Як бачимо з цих записів, „роз[и]гри", „брики", „регітний день" — все воно на Звиногородщині має бути те саме, що й „Лоскотавчині (чи, там, „Русалчині") проводи" [1]), і воно все припадає в нас на один день — на перший понеділок після Зелених свят. А де-инде на Україні, прим, на Чернігівщині, то воно розділяється або розділялося на два неоднакові дні. Попереду там бувають „Розигри", ше в зелений четвер (див. прим. „Этногр. матер." Б. Грінченка, т. III, ст. 116; пор. в „Повістях" Квітки-Основ'яненка, вид. Потебні 1887, ст. 17—18), і звуть той зелений четвер ще й „Русалчин Великдень" (Чуб. III, 186) [2]). А далі, допіро в понеділок, справляють чи справляли там „Русалчині проводи" (Грінч. III, 116, з-над Десни); це — те, що в нас зветься „Лоскотавчині проводи" [3]).

Назва „брики" в Галичині чується, як „брикси", і це там синонім для „розигри" (див. прим, в словнику Желехівського, т. I, 44) [4])].

---

[1]) З цих трьох назв перша „брики" мабуть показує на „брикання", на лоскотавчині „вибрики" (пустощі). Друге слово „розгри" значить на самий перед те, що по-російськи „розыгрыш", тобто кінець чи закінчення чогось. А „регітний" нагадує про лоскотання, бо од лоскоту люди регочуть, „регітний" = лоскотний. *А. Кр.*

[2]) У нас Лоскотавчин Великдень — перший день Зелених свят. Див. ст. 356. *А. Кр.*

[3]) Грінченко, подаючи звістку за „Русалчині проводи" 1830-их р.р., зазначає їх як річ минулу А в 1870-их рр. у Чубінського III, 187 вже нема терміну ані „Русалчині проводи", ані „Лоскотавчині проводи": у Нубійського — „десятий понеділок". *А. Кр.*

[4]) Чубінський не знає на Зелені свята ані „бриків", ані „бриксів". Є в нього инчі „брикси" (т. III, 223), та то вже аж на Петра, і то таке жіноче свято, не русальне. *А. Кр.*

У Звиногородці 1927-го року в неділю перед Лоскотавчиними проводами чимало селян прийшло до нашого музею, цілий натовп. Чекаючи своєї черги до музею, селяни згадували про лоскотавок та різні пригоди з ними, а деякі дуже турбувалися, що треба поспішати додому, бо треба готуватися до взавтрашніх провід. Селяни з Тарасівки турбувалися найбільше про те, щоб одсвяткувати взавтра проводи не де, як на цвинтарі. Вони згадували, як вони торік „викрали попа" на цвинтар, і, хоч без коровгів, а таке одслужили на цвинтарі.

Другого дня в понеділок ті жінки, котрим через щось довелося бути в Звиногородці, то купували бублички, та роздавали бублички бідним „за лоскотавок", а ще й кидали їх на полі, в жито.

(1926. Неморож. Оповідає Марина Мовчанова, їй 74 роки):

А оце ж, як дасть Бог діждати заговін на Петрівку, то в понеділок першого дня Петрівки — „брики", Лоскотавчині проводи... Ой! любі мої, міні аж страшно, що' тепер робиться! То ж, було, ніхто не робить, а тепер Бог його святий знає, що воно далі буде: забувають!

То ж, було, на ці „брики" кожна жінка щось спече лучченьке та й роздасть бідним. Бо то ж за їх раз-тіки на рік можна давати. Воно ж, бідненьке, виглядає цілий рік. Мої мати не робили в той день, я не роблю, і діти мої не роблять. Я на своїм віку зробила таке, що ніколи не забуду.

Було це в неділю перед „бриками". До нас понасходилося людей. Заговіли — та й сидять, та слухають, як мій чоловік читає. А він — Господи, як гарно читав! та все про святих. Розійшлися вони таке-добре пізно, а я ще аж після них вийшла на двір. Коли чую: щось чи співає, чи плаче. Прислуха'юся я — аж дитина плаче! Де ж це воно взялося? Коло нас ні-в-кого немає таких немовляток. Коли це аж над моєю головою плаче та так голосить, аж вимовляє! Полетить на вешник, — та й знов до мене: таке-так плаче, як ото бувають плаксивиці в дитини. Міні аж моторошно стало. Я пішла в хату та кажу до чоловіка: „Іди послухай, як дитина плаче, на небі чи що. Вийди послухай, щоб потім не сказав, що я вигадала". Вийшли ми вдвох. А воно так плаче над нами, аж опукою б'ється коло нас! тіко не видко, бо дуже поночі було. Ми мерщій до хати і сиділи до ранку, не спали. Аж на другий день розказали людям. Давай нас люди шкалювать: „Як ви Бога не боїтесь! То тож воно, бідне потирча, та просило вас, щоб ви його христили та вирвали з тьми". Думаю: це ж воно так і є! а я й забула, — заорало міні, що взавтра їхні проводи! Я ж знала, що, як нежива дитина у кого родиться, то її Бог одпускає на сьомий рік шукати матері хрещеної. А коли воно просить, то треба кинути йому хусточку, або хоч полотнини шматочок, і хрестика зняти в себе з шиї, кинути й сказати: „Во ім'я оця..., хрестю тебе хрестом. Коли ти хлопчик, то

даю тобі ім'я Іван, а як дівчинка, то Марійка". Воно возьме хусточку, зрадіє, і полетить собі. А я, на то-ж, та забула! А тепер воно мині й з думки не сходить, сама себе лаю: що ж я наробила? не охрестила бідного пискляти! Воно ж мене, бідненьке, просило — і через мене знов піде в тьму. Який же то я гріх буду спокутувати на тім світі!.. Я після розпитала, що то була дитина Явдохи Туркотухи. Вона-покійна вже вмерла, царство її небесне, земля пером, але до смерти на мене гнівалася й не говорила, — що її дитина через мене залишилася в тьмі.

А то ще, в нашім-таке селі, дівка-сусідка в неділю по обіді пішла в клуню одпочивати. Коли чує: аж лопотить крилцями й вимовляє: „Хрести мене! хрести мене!". Та', дівка, схопилась. Слуха, — а воно знов голоском, мов немовлятко, тонесеньким: „Хрести мене!" Вона дивиться навколо, — нічого не видко, тіко лопотить крилцями, як пташечка, і таке добре вимовляє: „Хрести мене!". Вона швидче побігла до хати, сказала батькові та матері. Ті пораділи, та за хусточку, та з хати! дають дівці й кажуть: „Кидай хусточку й хрестика та кажи: На'-тобі на крижмо! — то вирятуєш з тьми". Взяла та дівка хусточку та хрестика. А це воно знов: лопу-лопу крилцями над нею. А вона мерщій взяла та й кинула, а воно схопило та й полетіло до неба. Його не видко, тіко хусточка побіліла. А вночі й сниться її та дитина, та й дуже її дякує, каже: „Тепер ви моя мати хрещена, ви мене вирятували з тьми, я тепер буду в раю. Я Марії Рохотчихи син". Рано пішла та дівка й розказала Рохотчисі. То вона, Боже, як дякувала! і називала її кумою. Каже: „Воно, бідненьке, нежеве й родилося". То до смерти вони кумами були. Батько й мати теї дитини що-Різдва й Великодня вечеру носили тій кумі, що охрестила.

А дід оден у нас... Пасе воли, — аж літає над головою і наче співає: „Хрести мене!". То дід одірвав рукава з сорочки та й кинув; а воно так ухопило та понесло, що тіко помигкотів рукав у-гору.

(1926. Вільхівець. Оповідає М. Пан'іван, 72 роки):

В „Регітний день" — то, хоч і як, то треба хусточку з собою брати, як куди йдеш. І тіко прикмітиш лоскотавку, то одразу роздерти хусточку на четверо та й кинути на чотирі боки. Як нема хусточки, то що попадеться під той час — одірвати клаптик і кинути, і казати: „Івани та Марійки! нате вам на крижмо!".

Колись було, то на цей „Регітний понеділок", то й на цвинтарі правлять панахиду, та все село зносить страву, яку хто має. А тепер — тіко коло церкви обід справляють та панахиду правлять.

Як я була ще дівчиною — і скортіло мене на Зелені святки піти по черешні. А садок наш був у лісі. От ідемо ми з сусідською дівчиною пашнями, аж щось шелепотить, тріщить в пшениці. Ми — звідти, воно — за нами! То ми до самого села гналися, а воно за нами. Ми його й не бачили, бо оглядаться не можна, але добре чули,

як воно бігло та лопотіло по поросі ногами. То більше я в ті дні не ходила й удома не робила, то й не бачила.

А тепер кажуть, що їх і нема вже. Аж чудно' й жалко! Чи справді їх уже нема? Нехай би вони були та лазили в житах! Шо ж бе вони там зробили? То ж їм тіко два дні на рік і гуляти.

(1926. Вільхівець, оповідає М. Черевата, їй 89 літ, неписьменна):

Я за свого життя на Лоскотавчині проводи не робила нічого, нехай не вимовлено буде перед Господом! бо то ж — тяжкий гріх! Ті ж бідні дітки, що поховані нехрищеними, не винні за те, а тіко матері їх винні і будуть за свій гріх одповідать на тім світі. Бог тих діточок дуже жаліє й пеклується за них, а тому й карає тих, що в їх день роблять. Бо хто в ті дні робить, то лоскотавкам тяжко, наче хто їх мучить, — аж слабі робляться. Хто ж ними буде пеклуватися, як не Бог? Ой! бачу я, що тепер вони, бідні дітки, мучаться! Бо молоді оці-о — роблять якось-там: одиесе мисочку, наче одчіпного, і обід хоч і справить, то ні сяк, ні так, — та й до роботи. Бог милосердний розгнівався — та й не карає; а хоч кого й покарає, то зараз звернуть на те, що то трапилося „од природи".

Колись у нашому селі дівка, Горпина Горлівна, робила - працювала на Лоскотавчині проводи, — то здуріла! Господи, що виробляла! Всі-ж бачили, що Бог покарав, — бо чого ж бе вона здуріла? Здоровісінька була, при своїй пам'яті, як усі люди. І тіко пішла на свій город сапать, — не довго посапала, та й здуріла. То так уже й ходила: не повернув Бог розуму.

Та отже й цього року: в Гната грім хату запалив на Лоскотавки. То хіба думаєте, не Божий гнів? Згоріло всеньке, вгасить не можна було! Хіба пожежу, що грім запалив, можна вгаси'ть?

Раніш люди всі святкували й більше бачили лоскотавок, бо носили в жито їм їсти, і хусточки кидали. Я ще недавно була в Мизинівці на Лоскотавчині проводи, — то Господи, як гарно святкували! Як одправили в церкві над мисочками, то прямо пішли в поле з проводом, усі люди й піп і дяк. І я ходила, — то Господи, як хороше було! Ходили помеж пашнями: піп кадив, дяк співав, а люди, що бог дав, кидали в пашні. Після цього прийшли в село — і біля церкви обідали. А по тому обіді, — то ще в хати' люди закликали та й там обідали. Я була в своїх родичів. А вони — колись добрі хазяї були, а тоді — вже збідніли трохи, а оце тепер — перейшли на таке, що й хвостяки в оселі нема. То до вечіра люди обідали: їли та пили.

(1926. Попівка, оповідає Олена Безгуба, їй 87 год):

Якось я була на Лоскотавчиних проводах, та зайшла до своїх родичів, та й опізнилася. Так біжу я додому, перебігла через Кокозову греблю... було міні страшно, аж чудно': такий день, а я одна в пізню пору! Вбігла я в Чорноволів гайок, іду берегом підбігці. Коли б міні як на гору! — то там не так страшно. Тіко-що порівня-

пялася з Тепличеною, а це міні очі щось так і засипало, наче метеликами. Я й охолола. Смутку мій тяжкий! хіба ж це метелики? Де ж вони вночі возьмуться? А вони коло мене лопотять крилцями, в очі лізуть, дух забивають; ноги помліли, а серце от-от вискочить. Якось помацула я ту Тепличену, — коли гляну: під горою проти місяця щось таке селенно біле, аж очі сліпить. А міні як-раз тудою йти! Ой лишенько моє! що ж я буду діяти? Зігнулася я, та по-під тин Пулюшуків згинці-згинці, та й дивлюся. А то, моя ненько рідна, русалки' так вилягли на траві та й гріються. Вони — такі, як дівчата. З латаття вінки на їх, тіко сильно білі, а коси — чорні. То я й не стямилась, як і добігла на гору до шляху; а пожалилася так, що з тиждень тіло терпке було од кропиви.

(1926. Попівка, оповідає Н. Щербакова, їй 50 год):

Міні не траплялося ні тих лоскотавок бачити, ані тих мавок. Але я їх знаю, бо вони моїх матір на смерть залоскотали. Що вони попомучились, — а нічого не можна було зробити: так мусіли і вмерти! Вони сами винні, бо не треба було б іти на город на „розгри", а вони пішли. Та через те й дітей посиротили.

Було так. Прийшли вони з провід. Посиділи трошки з жінками на вигоні, прийшли додому та й думають: „Піду я та цибулю сполю, бо так день-за-день, а цибуля стікає". Вийшли вони на город до теї цибулі, вирвали бур'янин скілки, і так на їх сон наліг, що аж очі злипаються: не можуть собі ради дать. Коли щось наче вітром повіяло. Вони — очима лип! аж коло їх така селенна-сила діточок! Та всі такі гарненькі та веселі. Мати вже й догадалися, що воно за діти. А вони хапають матір: те за долоні, те попід пахви, те за ноги. Мати крутяться помеж ними, як ото осельня в комашні, і нічогісенько не вдіють. Як налоскоталися, скілки душа їх бажала, тоді одпустили матір. Прийшли вони до хати та й нічого нам не кажуть.

Але на другий день як прийшла та пора, в яку вони пололи, то й почали жалітися: і голова болить, і нудно, і так наче тіпки трясуть. Що його роби'ть у світі божому! Батько кажуть, що це вже ні що, як десь погана собака була та мати вступили, або навіяло; то треба цуцинята під язиком сколювать. Повели вони до Лаби, бо він од цього людей рятує. Подививсь він матері під язик: „Нема", каже. Батько не довіряють, ведуть у Чижівку до діда. І той каже, що нема. Ведуть вони аж ген-ген у Новоселицю до баби Грабової, — і та каже, що нема. Ба вже вдома мати й кажуть, що їх лоскотавки лоскочуть. Так і чують, як вони побіжать-побіжать по ногах, — аж мороз піде; а тоді як пошне попід пахвами лоскотать, то мати то вони бідні аж попору не знайдуть. Як перестануть лоскотать, то мати знову усеньке роблять: було, геть і в поле підуть, і нажнуть снопів скілки. Та як зашнуть лоскотать, то насилу додому приведем.

І капосні лоскотали мало не рік. А потім матері й приснилося, що приходить жінка й каже: „Справ дитячий обід, то ми од тебе підемо, покинем тебе. Тіко, щоб не було на обіді ні кислого, ні гіркого, і щоб була молоденька бараболя". Встали мати та й кажуть, що таке-то їм уночі було. А люди кажуть, що то приходила старша над лоскотавками. Пішли мати в базар, накупили риби, цукерок, копиків отих, що „золоте око" [1]), і геть усього в світі. Другого дня запросили дітей з усього села. Сходяться жінки, і несуть діточок, і ведуть: найшло їх повне подвір'я. Постелили скатерки, обсадили діточок, а жінки не захтіли обідать, — кажуть: „Це не наше ме'литься". Нагодували їх: свіжою рибою, молоденькою бараболькою, молошною кашою, то що; ще й роздали їм медяники, цукерки і по калачику з квіточками, як на хрестинах. Розійшлися ті дітки — і матір перестало лоскотать. Тіко, мати були такі замордовані, стражденні, що й насилу ходили. А ще й прийшлося дитину роди'ть, — то вони й умерли.

От старші мої брати: Сергій, Радін, Іван, Василь та Юхим, пішли в Харсонську на заробітки, а я з батьком та менчими дітьми залишилася вдома. Коли лягаємо спати, то всі бояться лягти з краю. То я так, як уже була тоді дівка, і Надежда — дівчук, то лягаємо з краю, а всі діти — по середені; батько — на пічі. То Господи, що воно вичворало цілісіньку ніч! Товчуться... то сорочки качають на полу, аж вікна бражчать..., то горшками на землю кидають, горохом сиплють, дверима рипають... І чого вони тіко не роблять! А як мають вилітать, то так загискрить, аж осяє хату, і зареве в коміні. Аж тепер мороз поза плечима ходить, як згадаю! Я що-вечіра то'єю накурую, і вікна хрестю, і все роблю, що знаю, — а вони ходять та й ходять! А батько на пічі сплять і нічого не знають, що в хаті робиться. Аж уже в-осени', перед Пелипівчаним пу'щенням вечіром: батько — на пічі, я — на лаві пряду, а діти всі кругом стола сиділи та слухали, як Степан псалтир читав. (Він уже ходив до школи, то Господи, як гарно та прозірно читав!). Коли це у причілкове вікно щось дряпа. Дивимося: аж чорненький котик заглядає. Я ледве не впустила, бо й у нас тоді був чорний кіт. А батько гукає з печі: „Не пускай! то щось лихе, бо котик коло мене". А це знов: дряп, дряп! Ми всі — до вікна. А сніжок притрусив, то й видко. А воно — чорне, наче кіт; взялося за вікно лапами, а пазурі такі білі; а хвіст — довгий та колючий, та так простягло по снігу; а лече — наче в дитинки: курносе й з ріжками. Та так до нас зуби вишкирило!. Як угледіли ми, як наробили крику! Батько — з печі, за рогач, та на двір. Ми — за ними: боялися в хаті залишаться. То побачили, що воно — як віник ото горить та гискрить, і прямо по-

[1]) „Коники" — це в нас такі медівники: з медового тіста довгенький коржик-ніби, а на кінці наче конячі головки, і очі зробляно золоті з шумихи *А. Кр.*

за церкву полетіло. Той, Данилишин Андрій, ішов на досвітки, то бачив як воно летіло. І од того часу перестало до нас ходити.

Ми — так радіємо, що ніщо нас не турбує. Але бачимо, що батько чогось почали хиріть: в-день наче й байдуже, а над вечір як полізуть на піч, то вечерять нізащо не злізуть. Питаю: „Тату, що вам таке?" Не кажуть. А люди бачать, що воно, як діжка вогненна, літає що-дня: аж не потовпиться в комін, та гискрить. Але раз уночі чую чогось батько стогнуть і силно побиваються. Я злякалася та до їх: „Тату! тату!". А вони — мокрі, як хлющ, наче за одним духом три копи змолотили. Смутку мій тяжкий! підвела я їх, виводю на двір, щоб обхололи трохи. А вони: „Ох! ох! не вивезу, не вивезу, злізь!" Я облапала: на плечах нікого нема. Вивела їх, посадила на кожусі, а сама побігла до Дігди, щоб ішов прощаться; бо думала, що вмерають. Охололи вони трохи, увела їх у хату і питаю: „Що вам, тату, таке?" Не кажуть. То од того разу що-вечіра їх мордувало; а хто б не питав їх, не кажуть. Але Стуконіжка Степан випитав їх, чого вони найлучче хотять. Пішов у базар та й купив калача й рибу суху, дає та й питає: „Скажіть, що вам, куме, таке? Бо коло вас васильками пахне й наміткою цвілою". А вони й призналися: „Жінка, кажуть, ходить! тіко нікому не кажи. Я й вечеряти ніколе з печі не злазю, бо вона мене не пускає". А мати, як були живі, то чогось з батьком посварились, то й казали: „Чикай лишень! я умру, то тоді тобі своє оддам: не подарую!"

А літом батько забажали спати в хлівчику. Я їм гарненько постелила, то вони там і спали. От було, як над вечір сонце, то вони підуть у хлів, зачиняться і нікогісінько не пустять до самісінького ранку. Раз після полудня до нас понасходилося жінок шість на жорна: вони в нас завжди мололи. Посідали на порозі й коло порога. І батько сидить коло ніх, балакають. А це батько схопились — та бігом до хліва. Жінки гукають, просять: „Посидьте, побалакайте!" Не! і не оглянулись: побігли й зачинилися. А це як зірветься віхор, та круть-круть на подвір'ї! Все рве, що тіко є, і забира з собою, та прямо до хліва, — а коло дверей і зник. То ті жінки — в сіни, та давай молиться: „Да воскресне Бог!"... То батька отак як попомучило ще до осени, то вони в-осени, як кабаки зібрали люди з горо'дів, і вмерли.

(1926. Попівка. Оповідає Марта Хлівненкова, їй 66 год):

У нас одну жінку, Марту Луцькову, лоскотавки залоскотали.

Вона вийшла на город досапати трохи бараболі на їхні проводи. Думає собі: „хоч сьогодні й брики, але нехай Бог простить: тут небагато, то я досапаю". Та тіко шо нагнулася до бараболі, а це манюсенькі немовлятка десь як узялися з трави, та до неї! Та як зачали її лоскотати, та й пхнули її сердешну. Лежить вона і ніяк не може од ніх одігнатись, бо їх така величезная сила, як хмара. Та такі ж манюсенькі, та гарнюсенькі! І так, як ото комарі кашу тов-

чуть над християнином, так вони над нею ворушаться ті діточки: сміються, та ручки простягають, і кожне хоче лоскотать. Ба одно й каже: „Буде вже! пустім живу". А вони ще-таке лоскочуть. Та воно, як зачало їх розпихати, — а вони потрошку-потрошку та й розійшлися. То щож би ви думали? Цілісінький рік лоскотали, аж поки не залоскотали. Як прийде та пора, в яку вона сапала, так над вечір, то й суються в вікна, несчесленна сила, прямо крізь шкло, та Господи як сміються та лоскочуть! І нічого не можна зробити, поки не палоскочуться. То як пополоскотали рік, то вона й умерла сердешна.

(1926. С. Шестеринці. Оповідає Наталка Нужна, їй 30 літ):

Взавтра в нас біля церкви обід і панахида буде лоскотавкам. То й я оце перкалю гаршин купила: буде замість хусточки. Та треба буде піти: хоч я й не знаю, чи цьому правда, але піду. Я що-року ходю й носю, що Бог дав. Мої мати в цей день нічого не робили. Було, посходяться жінки та цілий день балакають: сидять табунами на вулицях, вигопах, подвір'ях. А тепер якось воно переводиться. От я й сама: до церкви піду, й обід понесу, і на сорочечку дам лоскотавкам, — а прийду з церкви та й буду грядки полоть. Це ж робота, наче, невеличка. Може, воно й не гарно, Бог його знає...

Мати покійні в цей день „розгрів" повели корови в поле попасти після церкви: дітей боялися посилать. От, вони водять за налигач під пашнями. Кинули в жито вареників. А це вибігає дві з жита: такі гарнісенькі та манісенькі, як лялечки в віночках; та із-за колосків: гульк-гульк! А мати так злякалися, що й не поступляться. І у жмені полин держать, і на-то ж не забули про нього: та мерщі з-за пазухи хусточку, та передерли на четверо, і кинули. А сами — за корови та додому.

А я бачила лоскотавку — то вже не таку.

Оце, мабуть років зо три, або й чотирі, як був великий голод, от пастухи, саме перед Петрівкою, слухають: аж щось наче по дитячому забелкотіло в житі. Вони полякалися, стали та й слухають. А це жито розхиляється, і виходить відтеля маленький хлопчик, років півтора. Та до ніх. А вони — од нього безлиху; а воно й собі дибає за ними. Вони — хотіли займати корови додому; але обрадилися, що їх багато, а лоскотавка тіко одна. Поставали всі з батогами та й кажуть: „Як-тіко вона буде лоскотать або кусать, то всі разом батогами биймо". Аж воно, браці, дибає до пастухів! Придибало — та щось і белкотить. В драненькій сорочецці, драненькою ганчірочкою закутане. Дивляться пастухи, що вона не кусається, і стали сміливіщі. Далі стали з нею бавитися. Посідали хліба їсти — і лоскотавці дають. І вона їсть. Напилися води з баньки — і лоскотавку напоїли. А вечіром женуть корови додому — і вона за ними. То вони завели її в густу пшеницю, а самі й утікли з коровами. Як розказали матерам та батькам, вони поналякувалися й кажуть: „Цур йому!

це женіть більше туди. Хто його знає, що воно; щоб часом не вадило!". Але пастухів таке скортіло: погнали знов туди. А воно лазить по шляху під житом. Нарвали вони квіток, сплели віночок і підперезали віночком. Ганчірочку з головки — скинули. І гуляють з нею цілісенький день. А тим часом у селі балачка: аж село реве про лоскотавку. Деякі жінки бояться й з хати вийти, а чоловіки радяться, якого способу взятися. На вечір знов завели в жито лоскотавку. Як розказали матерам, то вони й самі не свої, аж потерпли. — „Що-ж ви робите! Ви ж його до себе привабите! Може, воно що нечисте, то ще підсахнеться, то й не збудетесь". Загомоніли по всім селі про це, і другого дня постановили: не пусти'ть пастухів в поле. Та ще й дощ випав гарний, то пастухи й не погнали. Ба це так, як у неділешні обіди, приходить у село та лоскотавка. В болоті, — що й очей не видко! Іде та пада прямо до першої хати. Спочатку заперлися в хаті й думали не впустити; а далі і думають: „Може, воно й не лоскотавка, а дитинка?" Зійшлося наснінок чотирі. Впустили в хату, дивимось: а воно наче й дитина. Вмили, одягли його в сорочечку од своїх дітей. Та я взяла до себе, нагодувала, поклала, та воно виспалось. А потім його забрали до розправи, і постановили сходом, що будуть од села до села переносити його: може, знайдуться батьки. То я вже й не знаю, де воно поділося.

(1926. Оповідають селяни с. Будищ): Ходім швидче додому! бо сьогодні такий день, що страшно в полі ходи'ть. Тепер же лоскотавки в пашнях бігають. Хіба мало кому траплялося? Мої мати сами бачили.

Їдуть вони раз з базару, та й сіли спочивати під житом. Слухають, — аж щось зашелепотіло в житі. Коли вони помаленько розгорнули жито, дивляться: аж там кубло, і сидять маленькі діточки. Всі — в біленьких сорочечках, і полички манесенькі пошиті; всі — у віночках з волошок та роману. Бо то ж їх квітки; кажуть, що вони в Бога випросили. І справді: на городах цих квіток ніде нема, а в полі їх ніхто й не сіє, а вони є, та ще й бравенькі. Ото ж, кажу, мати стали за житом та й дивляться. А вони, кожне, перед собою попростеляли хусточки ті, що люди дають, та й граються малесенькими бубличками: те тому кидає, а те тому. А в матері серце як не вискочить! То мати відтеля як побігли, то так бігли до села, аж колька в боку колола. Мати було часто про це нам розказують, і ні за що в той день нікуди не підуть. Бо то тіко їхнє щастя, що лоскотавки не бачили; а то були б залоскотали.

Буває, що комусь дуже треба через поле піти. То беруть у пазуху полин, татарське зілля й хусточку. А коли хусточки нема і доведеться спіткаться з ними, то рукава од сорочки одірве й кине їм. То кажуть, що Господи, як воно зрадіє.

(1926. С. Хлипнівка, оповідає Ївга Калюжна, їй 68 літ):

Раз я так на своїм віку налякалася отеї мавки, що не доведи Господи! Їду я, на „брики", до церкви, а воно сидить над проваллям. Я думала, що то кіт. Коли дивлюсь: де там кіт! як воно таке

страшне та кудлате, та в реп'яхах обліпляне, а очі аж горять! Бий тебе сила Божа, амінь, амінь, головою об камінь!... А це воно стає на ноги, Я — од нього, мало-мало в провалля не влетіла, бігла й не оглядалася аж до самісінької церкви.

Як же міні не лякаться, як ононо Краєвського як піймало, то що було! Отако-го він у цей день їхав коровками в поле; а воно як вискочило з жита, та йому на плечі, та й сіло. То він скидав, скидав, нічого не міг зробити. Мусів вернуться додому. А вдома — стрибнуло на припічок, у куточок сіло, то рік сиділо. Сидить собі, наче котик, тіко очима водить, ні з ким не говорить і не злазить з припічка. Дають їсти — їсть. А вони йому годять, як лихій болячці: дають йому що-найлученьке. Коли треба щось порадитись, то виходять на двір бояться, щоб воно не почуло та не пошкодило.

Аж на Великдень пішли всі до церкви. А старенька бабуся залишилася вдома та й порається коло печі. І, нехотячи, пришмалила полу з свити. А воно як розрегочеться! та на всю хату реготить. Баба з переляку замкнула хату й побігла до церкви. Розказала своїм, а вони й кажуть: „А чого ж ви не спитали його?" Прийшли та й питають: „Чого ти сміялось?" А воно одказує: „Бо баба накурила сукниною, а ононо на жертці вішалник висить, та таке вичворав, що йому не ладаном курать, а свиткою!". Далі вони питають: „Доки ти у нас будеш сидіти?" А воно одказує: „До того часу, як ви мене принесли сюди. А тоді сяду на плечі, і ви мене повинні занести туди, де взяли". То він як дочекав Петрівки, то мусів й однести. А про вішалника аж послі допитався старих людей, що в тій хаті був колись вішалник.

(1926. Звиногородка. Оповідає Я. Титаренко, їй 30 років):

Моя хата — од самого поля. То я нізащо в день „розгрів" з хати вечіром не вийду. А вдень, як побачу, що хто йде, то аж страшно зробиться; бо міні була пригода з мавкою.

Як я була дівкою, в день „розгрів" мати йдуть до церкви, а я кажу: „Піду я та досапаю трошки бараболі". — „Боронь Боже!" кажуть мати: „хіба ти не знаєш, що сьогодні за день?" От мати пішли до церкви, а я з сестрою пішла-таке на поле. Думаємо: „Поки мати прийдуть, то ми й досапаємо". Вийшли на поле: і тіко-що почали сапать, десь узявся кіт. Та такий заросяний, очі витріщив, та до нас! Ми його — сапами! а він так і стриба помежи очі! Ми полякались та сапами одгонимось, — а воно скаче, та ляже на лапи, та й дивиться на нас; а ми сапи напоготові й держимо. То воно знов до нас, — а ми сапами так часто та густо молотимо; а йому й вади нема! Потомилися ми й не знаємо, що робити. А воно знов присіло на лапи й дивиться, наче несамовите. Ми — звідтеля задки-задки до шляху, та шляхом ще задки йдемо... А тоді як затопили додому, то й палці позбивали й не зогляділися, як на віхор налетіли!

1926. Позаписувала С. М. Терещенкова.

XXIII.

ПЕТРІВЧАНІ ЗАПУСТИ ТА «ШУЛЯК» ТА ПІСТ

аж до Івана Купайла.
(1880-1905-1928 р).

I.

ЗАПУСТИ.

Петрівка, або Петрів піст, починається в тиждень після Зелених свят, у понеділок, — саме в той понеділок, що тоді бувають Лоскотавчині проводи. А день перед тим, у неділю — то запусти.

(1926. Попівка). Зранку наварують усякої страви, як-найбільше й найсмачніше, і цілий день їдять. А чужа людина тіко в хату зайде, — то зараз її садовлять їсти: дають усяку страву, яка є.

А ввечері — то в инчих хатах вечерає тіки своя сім'я, а в инчих — збираються сусіди, куми, родичі. Вони вечерають і співають допізна. Дівчата, знов, збираються окроме, в якої вдови або в московки, що чоловік в москалях, і теж готують усякі страви; а парубки приносять горілки. Сідають рядом усі за стіл. Як є в хаті старша людина, то частує горілкою, що принесли парубки. По вечері танцюють, співають. І взавтра — то вже піст, Петрівка.

Петрівку постять для пропасниць, бо хто не постить, то пропасниці трясти будуть. Бог сказав: „Хто не боїться посту, той не буде боятися пропасниць." (С. Терещенкова.)

(1928. Ріпки). Є прислів'я: „Як Петрівка не піст, то пропасниця не слабість". (П. Шалієвський).

(1880. Лисянка). Не можна, щоб на запусти чоловік злігся з жінкою. Бо хто проти посту переспить із жінкою, то вовк йому вихапає всі поросята. І це не тіко на Петрівчані запусти, ба й проти кожного посту. Через те, коли трапиться, що в когось вовк украв порося, то люди йому кажуть: „А не треба було на пущення черево своє на жінці тішити!" (Запис. Йос. Димінський).

II.

ПЕРШИЙ ДЕНЬ ПЕТРІВКИ – І «ШУЛЯК».

Про Лоскотавчині проводи („розгри", „брики", „регітний день"), які припадають на перший день Петрового посту, ми оповідали. І того самого дня подекуди на Звиногородщині „проганяють шуляка"; подекуди, знов, то „шуляка проганяють" допіро з вівторка, після запуст.

Що бувас на перший день Питрівки, тобто на Шуляка?

(1905. Селянський запис з Колодистого).

От прийшов перший день Питрівки, то в цей день треба „прогнати шуляка", щоб ни хапав курчат маленьких.

Оце в понеділок рапенько в самий перед от-яка зав'язка робиться. Приходить кума до куми, і ни йде до хати, але шукає куминих курей на подвір'ї. І от, як побачить, так і зашне тиме кураме колотити, та за ними бігати, та все кричить: „гай, гай, гай!" А ця кума з хати: „Та шо там таке, кумо, робиться!" А кума тоді іде з-миж тих курей та каже: „Ху! так силно втомилася од того проклятого шуляка!" Та йде до куми та каже: „А шоб ви, кумо!... вилились? Седете в хаті, а шуляк курей трохи ни вихапав. Та так — ху! нихай той шуляк погибне, як я од нього втомилася! Отепер, я'к вам вгодно, а могрича принисіте за те, шо я вам зробила добро". А тоді кума каже: „Спасибі вам, кумо, шо ви оборонили мої кури! Ходім-но до хати та надушим старого діда: може, шо видушим з його". От входять до хати. А кума тоді до кума: „А! Седете в хаті, — а я вам кури доглянула! Коли хочете, то принисіть могрича". А кум до куми одказує: „Ну, то шо! Як пренести, той пренести". Закидає полу, виймає вузла з кешені! длуб-длуб, — видлубує на півока: — „На, стара! посилай кого, нихай пренесе". Тоді стара посилає кого-нибудь по горілку, а сама приготовляє закусити. А чого тоді приготовить закусити? капчони та цибулі молодої, та й оце така закуска. Тоді кума посилає за кумом, та ше за другою кумою; а декотрі — і сами прийдуть. Тоді, як то кажуть, робиться пир на ввесь мир.

(Записав Ів. Лисак)

Як на першім тижні Петрівки гонять шуляка у Попівці?

Як одсвяткують розгри (Лоскотавчині проводи), то другого дня починають „гонити шуляка", щоб курчат не хватав.

Давніш, коли були шиньки, то йшли до шиньку, заходили по дорозі до кумів, приятельок, і гукали коло воріт: „Кумо! а ходімо шуляка гонить!" Коли кума одмовляється, то та кума вговоряє: „Та у вас же є курчата! Як не погоните шуляка, то він, капосний, геть вам виловить. Чи вам теї миски борошна шкода?.. Ходімо, ми там довго не будемо: вип'єм шкалика — та й підемо..., в злидні не впадете". І як почне вговорять, то кума чи приятелька й згодиться. Возьме миску борошна чи що-инче, — там пшеницю, та для закуски цибулі, хліба, редьки, — і підуть; а дорогою ще зайдуть до скілкох. Прийдуть у шиньк, беруть шкалика, сідають на вигоні в холодку, вип'ють гуртом, закусять чим мають. Потім складаються ще на шкалик, і беруть в шиньку рибу. За другим шкаликом починають співать. До ніх ще-які приятельки прилучаться складаються ще на шкалик. Потім — ще складаються. І так п'ють до вечора і співають усяких п'яницьких пісень.

На другий день треба неодмінно прохмелиться. Збирають — і так само йдуть „прохмеляться". А там надійдуть приятельки ті, що вчора не були, і запрошують ще на взавтра. Отако гонять „шуляка" скілки днів, або й цілий тиждень.

Тепер, як скасовано шинъки, то так само збираються, тіки в хатах, по черзі, до одної та до другої.

В инчих селах у перші дні Петрівки, де не гонять шуляка, там замочують дійниці та діжки для сира [1]) і теж п'ють. (С. Терещенкова).

Можна сказати, що опровадивши Зелені святки та „прогнавши шуляка", люди наші прощаються з весною та з весняними легкими роботами, бо після Зелених свят настають важкі літні роботи. Цілу Петрівку добре-таки працюють удома й на полі: сапають буряки, сапають та підгортають бараболю, полють пшеницю, грядки. Зараз по Зелених святах — косовиця, сіно косять, а тоді — жнива, і то вже тягнеться до осени.

Як роблять, то й пісень співають. Є пісні „петрівчані". Не співають тіко тоді, коли жнуть. (С. Терещенкова).

III.

12 ЧЕРВНЯ. СВЯТОГО ОНОПРІЯ (ОНУФРІЯ).

(1905. Колодисте). Гречку можна сіяти аж до Онуфрія, дванадьцятого юня, а послі — ни можна, бо ни буде з неї нічого: так або буде цвісти аж до самої осини, або ж білше того, шо спалить. (Ів. Лисак. Пор. ст. 27).

(1928. Зелена Діброва). Гречка, посіяна на Онопрія, зватиметься „онопріївка" (П. Мисливець). [*А. Кр.* А рання гречка зветься „маївка"].

13 ЧЕРВНЯ. КИЛИНИ.

(1926. Попівка). Хто на Килини посіє гречку, то в тій гречці зерна не буде, снопи будуть, як околоти. (С. Терещенкова).

13 ЧЕРВНЯ. ПОЛСЬКОГО АНТОНІЯ.

(1926. Попівка). Антонія — полське свято; але на Звиногородщині всі шанують „святого Антонія", і ніхто не робить у той день. Як є у кого яке лихо, то просять Антонія допомогти, — й обрікається в день Антонія піти в Лисянку до костьола. Через те на Антонія в Лисянці всі вулиці заставляно возами. Трохи чи не в кожній хаті справляють обіди і закликають чужих людей на обіди.

В костьолі й навколо костьола в Лисянці не можна в той день протовпитися. Ще за день до Антонія з усіх кінців великими табунами йдуть люди до Лисянського костьолу, найбілше жінки та дівчата. Багато йде і возів, тілки ж на возах не сидять, а йдуть пішки за возами. В костьолі моляться й просять Антонія допомогти в тій

[1]) Пор. і у Максимовича „Собр. соч.", т. II, ст. 522. *А. Кр.*

чи иичій потребі, а дівчата найбільше просить про те, щоб святий Антоній послав хорошого женіха, бо, кажуть, що Антоній у цьом ділі дуже допомагає. Цього 1926-го року в Лисянському костьолі було так багато людей, що не тіки в костьолі або коло костьолу, ба й на вулицях тісно було. Ксьондз на Антонія править та казань каже в костьолі мовою вкраїнською. В тім костьолі є мармульова постать Антонія, і перед нею завжди моляться. А є ще й намальований Антонія образ, що його вважають за чудотворного й моляться, перед ним, і просять хто чого бажає.

Оповідають, про той образ, і веселу казочку. Кажуть, один пан в кожне свято та неділю довго було стоїть перед тим образом і все чогось просить. Але сторож заховався за образ та й слуха. А той просить: „Свєнти Антоні, дай мі чвурку коні! й хваїтон, і хурмана". А сторож за образом одказує: „Нє дам, нє дам, бо пан єст кєп". Пан покривдився й одказав: „Дал не дал, а кєпем нє зви, бо як я кєпне, то й ґлова злєце". Після того пан перестав прохать.

(1926. С. Хлипнівка. Оповідає К. Оляніцька, їй 57 год, неписьменна):

Святий Антоній багато допомагає людям, і милує хто попросить. От як іще у нас були пани..., бо тепер усі виїхали,... то раз їхали пани Малецькі до Лисянки. Але на полі пробіг хтось самокаткою, і коні силно сполошилися і понесли полем, як скажені: не могли всі гуртом вдержать. І прибігли коні над самісіньке провалля — оте, що як не доїжжать Лисянки там таке, що й дна не видко! Пан, що сидів на бричці, в ту хвилину сказав: „Свєнти Антоні, ратуй мі коні!" І тіко він це промовив — коні стали, як укопані. То вони позлазили. Та як подивились у ту прірву, то аж голова морочиться! Така глибока, аж мороз по-за шкурою пішов. І щоб був святий Антоній не спинив, то і кісток було б не стало. (С. Терещенкова).

IV.
ДЕСЯТА П'ЯТНИЦЯ.

(1905. Колодисте). На другі[й] ниділі Питрівки п'ятниця називається „дисятою п'ятницею", а чого вона зветься „дисятою", то й баби ни знають [1]).

На дисяту п'ятницю дуже добре садити редьку. Садять раненько, на ще-серце. (Ів. Лисак).

(1926. Вільхівець. Оповідає Капитолина Олійникова, їй 107 літ, неписьменна):

На десяту пя'тницю люди не роблять і тепер: Господь милосердний карає того, хто робить!

У нашому селі на Прохватилівці [2]) одна молодиця полола грядку. А дитину малу — посадила коло грядки, обмостила бур'яном, хвантиною; бо ще й сидіти не вміло. Поле вона. А це раптово закричала дитинка не-своїм голосом. Молодиця — мерщі до дитини! Аж,

[1]) Ширше див. про це на ст. 178 та 179, у примітці. *А. Кр.*

[2]) Прохватилівкою зветься та частина села, де люди самовільно захватили землю. *А Кр.*

не моїм словом вимовляючи, гадючище така здоровенна обкрутилася кругом дитини й душить! А воно-серденне тіко очі витріщило й кричить, де духу бере. Ну, що ж його роби'ть, коли молодиця боїться й приступись! Наробила вона крику, збіглися сусіди. Ніяк не можна одірвать гадюки, зробилась, як залізна, — хоч що-хоч роби! То вони запрягли воли, поклали дитинку, і мерщій у село Стебне до попа; бо він рятував людей од гадюки. Приїхали, стали прохать попа. А він щось пошептав, Бог його знає що, а вона-клята й одпала. Тіко що ж! дитинка вже була мертва, бо гадюка душила й смоктала кров.

(1926. Вільхівець. Оповідає Тодора Клеменкова, їй 100 год, неписьменна):

Оце сидю я й до хати не йду. До цього часу нічого в роті не було, а вже яка пора! Пішло праведне соничко на спочинок; в хаті не топляно, не варано. Я — нездужаю, а дочка — не може. З нею вчора була така біда, що хай Бог одводить кожного хрещеного.

Тож учора була десята п'ятниця. А вона, навісна, мене не слухала та робила. Воно-то не яка й робота, а таке робила отако все, як в будень. Кажу: „Дочко! на що воно тобі? чи ти цею роботою запобіжиш?" А вона не слуха, каже: „Робота мене не буде чекать". Ба, далі, пішла й хотіла вешень увірвать. Тіко що ввірвала бубок зо дві, — а це щось як шпигне, як колне в палець на нозі! Вона аж підскочила. Дивиться: нічого нема. А це одразу в клубах як запече! та таким же пекелним вогнем, що вона аж не стямилась. А це в голову: гу-гу! в очах пожовкло, і оглухла. Ой, лишенько! то вона насилу до клуні долізла; а там її чоловік прибирав на засторонках. Як глянув він, а вона така лізе рачки: як бочка, пухла, не видно ні очей, ні носа; руки — як колоди; і нічого не вимовить, тілки стогне. Зять, цеб-то її чоловік, мерщій попросив у сусідів коня та побіг на поле, взяв свої коні, приїхав. А вона лежить і силно побивається: дихать її не дає, і так її пухлятина розперла, що наче от-от шкура полопа. Та ще й по пухлятині пухирами погнало, як кулаки. Ой лишенько! Взяли її в віз та мерщій до сахарні в лазарет. А там — ні лікаря, ні підлікарчика. Але якось Бог послав таких людей, що таке в тій лікарні дали їй раду: якісь ліки давали, тощо. Як привезли відтеля додому, то вже й стало стухать, а за-ніч, — то й геть стухло. Сьогодні вона, хвалити за Його ласку, не пухла; тіко каже, таке тіло чудне, терпке, наче не її, а серце б'ється, як не вискочить. Тіки вже як ущипне себе, то чує. Тепер вона каже: „Коли б мене Господь помилував, то, доки жива буду, не робитиму на десяту п'ятницю!" (Записала С. Терещенкова).

20 ЧЕРВНЯ. СВЯТОГО МАХТОДА.

(1926. Попівка). Як піде дощ на Методія, то буде два тижні падать. (С. М. Терещенкова).

XXIV.
ІВАНА КУПАЙЛА

(24 червня ст. ст.).

I.

Записів про те, як на Звиногородщині справляють Івана Купайла, і яких пісень співають, призбиралося в мене чимало ще з 1890-их рр. Найпередше то були мої власні записи, поробляні 1890 р. в м. Звиногородці та в сусідньому селі Неморожі (по тім боці Тікича), а дещо зібрав 1892 р. С. О. Єфремов, у селі Шостаковій. Далі, селянин Іван Лисак (1905) дав свої матеріяли, із села Колодистого, — записи, цінні своєю великою простонародністю, як і все инше, що давав нам Іван Лисак. Найдокладніше одначе все позанотовувала С. М. Терещенкова 1926 р., найбільше — в селі Попівці, почасти — і по инших селах на Звиногородщині, чи по цім, чи по тім боці нашої річки Тікича. Хоч матеріял С. М. Терещенкової і пізніщий, він піде тут у нас на самий перед, бо він рясний і характеру чисто сільського; поруч нього ми дамо ще й инші нові записи, 1928 р. [1]). Навпаки, найдавніші з записів, тоб-то мої із м. Звиногородки, підуть аж наприкінці, бо вони городські, а не сільські.

II.
ІВАНА КУПАЙЛА В С. ПОПІВЦІ.

(1926).

Перед Іваном Купайлом цілий тиждень дівчата співають купайлівських пісень, чи на роботі, чи в-вечері на вулиці. А в день самого Купайла і дівчата і всі — святкують: нічого не роблять; хіба, дехто сіно переверне на покосах. А найбільше одпочивають, сплять.

Після полудня чоловіки й жінки збираються по вигонах, садках, подвір'ях і ведуть усякі розмови. Примічають: як піде на Купайла дощ, то цього року не буде врожаю на горіхи, будуть самі мокляки; а мак буде червивий, а на той рік — то буде врожай на хліб. Говорять і за папороть, що вона цвіте в-ночі на Йвана Купайла, хто зірве квіточку з папороті, той знатиме все, геть і де гроші під землею закопано.

---

[1]) Од кого вони і звідки, це скрізь позазначувано. *А. Кр.*

А дівчата од полудня, і великі, і малі, ідуть рвуть собі квіти та вишні на вінки, — такі, щоб з довгими хвостиками. Потім збираються по скілки дівчат і плетуть вінки. Здорові дівчата плетуть сами, кожна сама для себе; дівчаткам маленьким плетуть старші сестри, або матері. Купайлівські вінки плетуть у нас з таких квітів: барвінок, маруна, нагідки, пастурці, ласкавець, сокирки, дзінзівер, рута, м'ята [1]), та ще й кропива, — для того кропива, щоб хлопці жартуючи не здіймали вінки з голови. Та ще плетуть вінки з вешень, геть і з самих вешень. Крім цих вінків, плетуть ще й маленькі віночки, бо їх потім пускатимуть на воду. А в якому сслі є звичай, що й хлопці вінки накладають на голову, то їм плетуть сестри, або знайомі дівчата. Потім сучать свічки з воску, а иноді з густої смоли. А після цього дівчата просять хлопців, нехай їм вирубають купайлицю [2]), часом — то дівчата рубають і сами. У нас у Попівці купайлицю роблять найбільше з дерева вешневого: вибірають гарненьке, кругленьке деревце, щоб на йому було рясно вешень. А в деяких селах — то роблять купайлицю з верби. Потім з дошки роблять підставку навхрест, щоб купайлиця міцно стояла, та ще й щоб пливала, тоді, коли пустять на воду [3]). Десь на вигоні, чи на вулиці, на кутку, обирають місце, вистругують землю, ставлять купайлицю [4]); землю висипають жовтим піском і стелять запашними квітками. Тоді квічають купайлицю різними квітами, ліплять на ню свічки і вішають маленькі віночки з свічками. Сами вдягаються по святковому, накладають на голову вінки.

Купайлиць буває не одна на ціле село, а скілкись на тім кутку — своя, на тім — знов своя. Та ще-ж у той час, як дівки прибіраються до Купайла, то для маленьких д і т е й матері ставлять купайлиці в садках, подвір'ях, помагають уквітчувать і навіть навчають, як співати. А геть-маленьких діточок — то заквічають і держать на руках у віночках.

Ну, от, доки буде вечір, малі дівчатка сидять навколо своєї купайлиці, чи ходять навкруг і співають, а великі дівки — ще ні. Жінки та всякі сусіди сходяться слухати пісень. Як починає смер-

---

[1]) І не тідки з цих квіток. От, у Звиногородці беруть до вінка найбільше синьовід, сокирки, полуцвітки, зірки, барвінок, а окрім того маруну, гвоздички, бурачки, то-що. В недалекій од Звиногородки Скальоватці (як пише Тод. Козій, 1928) найбільше вплітають до вінка барвінок, зозульчині черевички, чебчик, навіть деревій, — щоб пахнуло. А инчий кореспондент з тієї самої Скальоватки (Ст. Василенко, 1928) пише, що вінки плетуть дівчата з барвінку, рути, полуцвітків, гарґонії, зірок, соняшника, шовкової трави, пижми, мняти, любистку. „Вінки плетуть і на купайлицю, і на огірки", додає він. *А. Кр.*

[2]) Зрідка вимовляють, „купалниця" (так записав Тод. Козій у Скальоватці 1928). *А. Кр.*

[3]) А в инших селах — то вербу попросту забивають або закопують у землю. І в м. Звиногородці теж закопують. *А. Кр.*

[4]) Як де близько вода (річка, став), то була одразу ставлять купайлицю коло води. *А. Кр.*

кати, дівчатка ламають купайлицю, беруть по гилочці й біжать кожна на свої грядки [1]), і на огірках та кавунах розривають і розкидають по всій грядці, щоб рясні були огірки [2]). Тоді поспішають до дівок дивитися, як ті справлятимуть це свято. Туди сходяться жінки, чоловіки. Старі й малі сідають з одного боку купайлиці, а на другому — парубки та хлопці.

Треба знати, що духовництво давніш забороняло справляти Купайла: казали, що тяжкий гріх — це свято святкувать, бо воно є гидолопоклонське. „Коли хто не вірить, — кажуть — то возьміть старе колесо, яке сім пасок возило, і подивіться в нього; то побачите, що біля кожної дівчини, що співа, сидить нечиста сила". То декотрі із старих прикотять колесо старе та й дивляться, щоб побачить, як нечиста сила допомагає співать.

Дівки, посвітивши свічки, сідають навколо купайлиці і співають. Найпершу пісню співають: „Ой, місяченьку, наш братіку!" а після співають таку з купальських пісень, яку швидче пригадають:

1) Ой, місяченьку, наш братіку,
Із сестричками-зірочками!
Світи свічечки промінячком,
Щоб не крисати кремінячком.

* * *

2) [Вар. Скальоватка № 3, Колодисте № 35, Звиногородка № 52. Трохи № 79, петрівчана з Шестеринець]:
Ой, вийди, Грицю, на гулицю
Та вирубаєш купайлицю,
Бо наші хлопці недбайлиці,
Не вирубали купайлиці.
Ой, як бе вони за нас дбали,
То й купайлицю вирубали-б.

* * *

3) [Близький вар. 1928 р., Скальоватка]:
А наші хлопці — недбайлиці:
Не вирубали нам купалниці.
А ти, Грицю, не соромсь.
Придбай купалницю, нам принось! [3])

* * *

4) [Вар. Звиногородка № 53]:
Посадю я рожу,
Поставлю сторожу,
Сторожу, сторожу!
Погана сторожа,
Неповная рожа,
Сторожа, сторожа!
Стороною дощ іде стороною,
Над моєю рожою повною.

* * *

5) Не розвивайся, сухий дубе:
Взавтра на тебе мороз буде.
— А я морозу не боюся, —
Узавтра з-рання розів'юся.

* * *

6) Ой у Київі дзвони дзвонять,
А в Звиногородці згони згонять.
Ой, кати згони катували,
Щоб Україну забували.

* * *

7) Ой, ти, Марійко, пишай губи!
Казав Микола: сватать буде.
— Я не пишала і не буду,
Бо знаю добре, його буду.

* * *

8) [Вар. Скальоватка № 9, Каменече № 10. Далекий вар. петрівчан. в Ріпках № 76]:
Ой на Івана, на Купайла
Вийшла Марійка, так як панна.

---

[1]) „Це, ніби, чорт доганяє", насмішкувато завважає Тод. Козій із Скальоватки (1928). *А. Кр.*

[2]) До цього пор., трохи нижче, запис на ст. 381 і 389, про вінки. *А. Кр.*

[3]) Записав у Скальоватці Тод. Козій. Про ім'я „Гриць" він додав, що співають про Гриця, коли тут є парубок Гриць, про Степана, Івана — коли тут є Степан і Іван. І так-само співають до кожної дівки: Оляна, Ганна, Миланка, чи хто. *А. Кр.*

На неї хлопці зглядалися,
Та й зачіпати стидалися.
А той Микола не стидався,
Взяв за рученьку, привитався.

* * *

9) [Вар. із Скальоватки 1928]:
Ой на Івана на Купайла
Вийшла Миланка селом, вбрана [1]).
На неї хлопці зглядалися,
Її займати стидалися.
А той Грицько — не стидавсь:
Взяв за рученьку та й поцілувавсь,
А за другу та й повінчавсь [2]).

* * *

10) [Ще вар. 1928 р. з с. Каменечого коло Торговиці [2])]:
Ой на Івана, ой на Купайла
Ходить Голяна, як та пава.
На нюю хлопці зглядаються,
Та й рукатись стидаються.
А той Микола не стидався [4]),
Взяв за рученьку та й порукався,
Ще й в біле личко цілувався:
„Біле личко, чорні брови,
Ти міні, Голяно, до любови!"

* * *

11) [Вар. Неморіж № 43, Звиногородка № 56, петрівчана в Ріпках № 82]:
Ой побіг коник над річкою,
За ним Микола з вуздечкою:
Ой постій, коню, загнуздаю,
Та й поїдемо до Дунаю.
Аж до Дунаю води пити,
Та й до Марійки говорити.

* * *

12) Ой, ти. Марійко, чорнявая,
Яка на тебе слава злая!
Яка на тебе злая слава,
Що з Миколою ночувала.
— Я ночувала, та й ще буду,
А цюю славу перебуду.

* * *

13) Ой у саду вишня,
З-під коріння вийшла.
Сюди дівка, сюди красна
На гулицю вийшла.
Вийшла вона, вийшла,
Та й стала журиться:
— Не плач, дівко, не плач, красна,
Ше я не женився.
Ой продай же, мати,
Коня воронього,
Та жени мене, мати,
Хлопця молодого. —
— Ой не треба, сину,
Худоби збувати,
Пишуть листи на папері,
Підеш у салдати. —
— Нехай вони пишуть,
Я їх не боюся:
Кінь вороний, сам молодий,
Я ще наслужуся.

* * *

14) Ой на городі майки в'ються,
А за Марійку хлопці б'ються.
Ой нехай б'ються, нема за що:
Хоч вона й гарна та ледащо.
Андрійко каже: „Так і буде!
Таке Марійка моя буде.
Хоч і ледащо — та багата,
В неї старостів повна хата".

* * *

15) [Вар. у Багачівці № 86, петрівчаний]:
Ой ходила Марійка по лану,
Та полола пшениченьку з бур'яну.
Боже тобі, Марійко, допомагай!
Буде тобі пшениченька на коровай.
Ой приїхав той Микола, заплакав:
„Хто-ж мою Марійку засватав?"
А приїхав той Ничипір, спам'ятав, —
„Не журися, пане-брате, бо я взяв!"

---

[1]) Це так записав Тод. Козій. А на инчому кутку у Скальоватці-таки, і того самого 1928 р., Ст. Василенко записав: „силно вбрана". *А. Кр.*

[2]) В записі Ст. Василенка нема оцього, останнього рядка. *А. Кр.*

[3]) Надіслав цю пісню П. Баранов, зазначивши, що її „співають у нашому селі на Йвана Купайла підлітки й діти коло якого будяка, що його закопують на вулиці". Слово „будяк" тут значить, живовидячки, не колючий кущ (як звичайно по-українськи), ба „гилляка", отак як турецьке „бодак". *А. Кр.*

[4]) „Співають ім'я того хлопця, який гуляє з дівчиною, що їй оце співають: з Голиною, чи з ким". *П. Баранов.*

* * *

16) Ой на Івана на Купайла
З ким ти, Марійко, почувала?
Ой почувала під дубчиком
З тим Миколою-голубчиком.
Ой почувала під липою
З тим Миколою-задрипою.
Ой почувала під явором
З тим Миколою-дияволом.

* * *

17) Ой беріг, беріг, бережиною,
Хто до нас прийде вечериною?
Ой прийде, прийде Микола п'яний:
— „Одчини, Марійко! Я твій кохаиий!"
— „Не одчинюся: пеньки боюся!"
— „Я-ж твої пеньці низько вклонюся",
Ой у сінечках за дверичками
Стоїть ліжечко з подушечками.
На тім ліжечку Микола лежить,
На правої ручці Марійку держить.
— Ой ти, Марійко, винограде,
Не йди по воду, бо хтось украде,
Не йди по воду, бо щось загубиш,
Признайсь по правді: кого ти любиш?
— Люблю медочок, бо солоденький,
Люблю Миколу, бо молоденький;
Люблю медочок, бо найсолодший,
Люблю Миколу, бо наймолодший.

[А. Кр.: По инчих селах на Звиногородщині ця пісня співається і не на Купайла, а будь-коли, попросту як звичайна собі пісня. Де-инде на Вкраїні співають її як весільну] [1]).

* * *

18) Чи ти, Марійко, чи не ти?
Звідки до тебе прийти?
— Садком, Миколо, садком,
Буде горілка з медком,
Ще й коникові обрік,
І подушечка під бік,
Ще й білеє ряденце, —
Прийди, Миколо, серце!

* * *

19) Ой ти, Миколо, стережися,
Бо та Марійка — чарівниця!
Бо та Марійка — чарівниця,
Причарувала білі лиця,
Причарувала чорні брови —
Собі Миколу до вподоби.

* * *

20) [Вар. Неморіж №46, Звиногородка №57, петрівч. вар. у Попівці-таки № 64]:
Ой у лісі, у лісочку на дубочку
Висіла колисонька на шнурочку.
А й у тії колисоньці Микола лежить,
На правії рученьці Марійку держить.
— Ой ти, Марійко, паняночко,
У тебе личенько, як яблучко!
Не так личенько, як ти сама,
Як на папері написана.
Писали три дні, ще й три ночі,
Поки списали карі очі;
Писали три дні й три години,
Поки списали на картині.

* * *

21) Ой на горі кавуни,
А в долині дині.
Там Марійка ручки
Та впала в помиї.
Не дивуйся, Микол
Запрягай корову!
Витягай Марійку
Свою чорноброву.

* * *

22) [Вар. серед петрівчаних, Попівка № 87, „як просо полють"]:
Ой ти, Миколо, попів, попів!
Чого шукаєш: волів, волів?
Десь, твої воли давно в шкоді:
З'їли капусти три городи.
Біжи, Миколо, воли займать
Та й з Марійкою гулять, гулять!
— Ой нехай їдять всі чотирі,
А ми обоє чорнобриві;
Ой нехай їдять всі шість, всі шість, —
Нам обом буде користь, користь.

* * *

23) [Вар. Неморіж № 44]:
Ой на Івана на Купайла
Там ластівонька купалася,
На бережечку сушилася.
Дівка-Марійка журилася,
Що ще й рушничків не напряла,
А вже й Миколу сподобала.

---

[1]) Див. мій запис із с. Неморожі (1890) на ст. 120, №277. *А. Кр.*

Окрім цих пісень тоді співають (коли хочуть) іще й пісень попросту „петрівчаних", — з тих, котрі голос мають такий, як купальські [1]).

Дівчата потехеньку од хлопців змовляються, після якої пісні брати купайлицю і нести до води. Хлопці підмовляють знайомих дівчат, щоб сказали, після котрої пісні. Дівчата одспівають тсї, що змовилися, та й беруть купайлицю; тілки-ж коли довідаються хлопці, то то вони беруть і несуть до ставка чи річки. За ними йдуть усі, хто там був. По дорозі до річки дівчата співають:

24) [Вар. Скальоватка № 31, Колодисте №33, Шостакова № 41, Неморіж № 51, Звиногородка № 58. Близька — петрівчана з Полівки № 65]:

Перекладу кладку
Через муравку,
Вербову, вербову!
Час вам, дівчата,
Час, молоденькі,
Додому, додому!
А ти, Марійко,
Зістанься, зістанься:
Прийде Микола,—
Звінчайся, звінчайся!

Пренесе віночок
З кропила, з кропила,
Щоб ти здорова
Зносила, зносила,
Нас на весілля
Спросила, спросила.
— А я цього віночка
Не зносю, не зносю, —
Вас на весілля
Не спросю, не спросю.

Як прийдуть до ставка, то на самий перед викупають купайлицю. Стануть у воді, поставлять купайлицю і хлюпають водою так, щоб свічок не погасить. І співають:

25) [Вар. Колодисте № 37, Шостакова № 40, Звиногородка № 60]:

А купався Іван,
Та й у воду упав,
Купався, купався!

А дівчата прибігають,
Його з води витягають
Суши'ться, суши'ться!

Тоді виносять купайлицю на траву і ставлять. А тимчасом хлопці запалять багаття з кулів і стрибають через вогонь [2]). А дівчата стають з двох боків того багаття і весело співають, аж поки всі хлопці перестрибають по разів два, три:

26) [Вар. Колодисте № 39, Неморіж № 48, Звиногородка № 55]:

Іванова голова
Занялася була.
Стовпом дим,
Стовпом дим!
А дівчата з радощами
Носять воду пригорщами.
Стовпом дим,
Стовпом дим!

Усю воду виносили
І голови не вгасили.
Стовпом дим,
Стовпом дим!
В річці води немає,
А голова палає.
Стовпом дим,
Стовпом дим!

[1]) Про петрівчані пісні див. нижче окремий розділ, ст. 399. *А. Кр.*

[2]) Тод. Козій із Скальоватки (1928) пише: „Звичая скакати через вогонь на Купайла — у нас немає. А в нас скакають через рівчак, струмок води. Коли дівчина й хлопець перескочать разом (руки звязані), то це значить, що одружаться вони; а коли роз'єднаються руки, то ні". *А. Кр.*

Є ось яка приміта. Коли палять багаття, то треба — кажуть — знайти в кущах таку ліску-однолітку, щоб памолодок був з вилочками. І засвіти'ть страсну свічку, і припікати того дубчика з вилочками, і казати: „Де гроші закопано? признавайся!" То ця свічка буде пекти нечисту силу, а вона буде одпросюватьси, що піби-то в неї грошей нема. Але не треба вірить, а припікать, щоб таки сказала, де закопано скарби.

Надибавшись через багаття, хлопці й дівчата беруть з купайлиці віночки із свічечками, кожен свого, і разом пускають на воду.

Трохи чи не в кожному селі є маленька одміна, як пускати вінки.

Найбільше бува так, що хлопці й дівчата беруть віночки, заходять у воду помаленьку, щоб не скаламутити, і пускають. А сами виходять на беріг і, жартуючи, дивляться, куди віночок поплеве [1]). Куди плеве — в той край вийде вийде дівчина заміж у той бік, куди поплив її вінок. Иноді дівчини віночок сплеветься до-купи з хлопцевим, — то та пара одружиться. А коли вінок стоїть чи крутиться, то той, чий віночок, не одружиться. А коли вінок потоне, то вмре.

Де-в-котрих селах роблять це инакше.

От, у с. Шестериньцях — хлопці, як перестрибають через багаття, то зараз усі розходяться, співаючи. Дівчат лишають одних; а ті — роздягаються вінки свої поскидають, а на голови кладуть ті маленькі, що з свічечками, та й поволі-помалесеньку йдуть у воду і заринають. Віночок — сплеве, а вони виринають і дивляться, куди віночки плевуть.

У с. Тарасівці багаття хлопці не кладуть. Вони на високу тичку настромлять куля, поставлять по середині ставка, запалять той куль, а самі сідають на човни, дівчата й хлопці. На одному човні дівчата тримають купайлицю. І так усі, співаючи, пли'вають і пускають віночки.

В с. Керелівці, коло ставка, дівчата й хлопці беруть віночки з купайлиці й усі йдуть на греблю. А дві дівчини, — обрані, котрі гарно пливають, — убираються за русалок, тоб-то передягаються в довгі білі сорочки та коси розпускають, і вони в вінках. Беруть вони купайлицю, а на ній горять свічки, і плевуть. В той час на греблі дівчата співають до русалок, а русалки одспівують до дівчат. Купайлицю „русалки" залишають посеред ставу, а самі випливають на беріг, вони одягаються, а купайлиця сама пли'ва, стоячи. З греблі всі сходяться до русалок — і разом пускають вінки.

Як пустять вінки, то, однаково в усіх селах, розходяться. І кожна дівчина йде на город чи в садок і обполює чорнобіль од усякої

---

[1]) „Чи за водою, чи проти, чи до другого берега" (пише Тод. Козій із Скальоватки, 1928).

трави й зілля, такого чорнобіля вона собі ще в-день намітила. Потім, обполовши, іде по городу та скидає з голови вінок, розриває його та й розкидає по о г і р к а х: це — щоб були рясні [1]). Після цього йде до свої хати, не оглядаючись. І до ранку не можна на двір виходити. А рано до схід-сонця виходить кожна й дивиться на той чорнобіль, що обполола. Коли на ньому кузочка чи робачок червоний, то вийде заміж, а коли сірий або зелений, то не вийде, а як чорний, то вмре.

В котрому селі купайлицю на воду не пускають, то, поспівавши, її ламають. І всі беруть по гилочці, несуть до хати і кладуть під подушку [2]). І хто приснится, з тим одружиться. А старі, коли теж здобудуть таку гилочку, то загнітять нею хліб. Такий хліб дають корові, як ідуть доїть, це — щоб корова гарно стояла.

Та ще на другий день після Купайла рано жінки йдуть на воду, щоб піймати вінка-якого, — з тих, що в-ночі молоді пустили на воду. Такий вінок — то добре од усього, а найбільше од нечистої сили і до корів. Коли відьма збавить, то підкурують.

Папороть.

На Йвана Купайла багато говорять за папороть, як вона в-ночі цвіте і що то в ній за сила.

(1926. С. Попівка. Оповідає селянин І. Джуган):

Розказувала баба, чумакова жінка, що оден чоловік на Купайла пас воли в-ночі на полі. Але трошки приліг, щоб комара задушить, — а воли десь і поділися. Ходить він та й шукає по полі й по лісі, аж мало не плаче. Та як-раз і натрапив на папороть, тоді саме, як вона цвіла. Він цього не помітив, бо йому воли були в голові. Зачепився постолом за папороть, і та квіточка впала в постіл. То він одразу став знати, де його воли: вони аж за другим лісом на балці пасуться! Зрадів він, що вже знає де воли, та й іде туди. Так поспішає, от-от уже дійде! Аж на зустріч йому йде панич. Такий гарний той панич, гарно вбраний, а чоботи на ньому аж сяють: такі гарні! а сам такий легенький, наче перкальовий, хоч за вітром його пускай. Та й питає чоловіка той панич, куди він іде. Той йому каже. А панич і почав просити його: „Поміняймося, каже, на чоботи! дай міні свої постоли, а я тобі — чоботи". Чоловік і питає: „На що-ж вам постоли, коли у вас такі гарні чоботи?" Панич каже: „Міні ще далеко йти, а в чоботях важко. В постолах я забіжу вдруг". Чоловік дума до себе: „От, дурний панич!" Скинув постоли, оддав паничові, а той йому — чоботи. Помінялися. Тіко-що одійшов два ступіні — аж дивиться: ні чобіт, ні постолів немає! І забув, де його

[1]) І приказують: „Так, як цей вінок поплетяний, щоб і будиння поплелося так-само!" (записав Тод. Козій у Скальоватці 1928). Пор. ще ст. 389, в Шостаковій. *А. Кр.*

[2]) У Скальоватці, каже Тод. Козій (1928), дівка під голову кладе віночка. *А. Кр.*

воли. То кажуть, що він до самісінького ранку ходив — і не знайшов. Аж під неділішні обіди воли сами прийшли.

(1928. Оповідають парубки із с. Скальоватки):

У цю ніч 24 червня, на Купайла, кажуть, цвіте папороть. Та треба сидіти й нічого не боятися, бо нечиста сила лякає. От я чув, як одні парубки розказували.

Пішли вони в ліс, іще сонце не зайшло. Взяли нагана. Знайшли папороть — коло тереня — і стирижуть, поки зацвіте: коли зацвіте, зараз треба й зірвати. Зайшло сонце. Уже і пів-ночі. Сидять вони, — коли це бачать: ідуть два чоловіки з пилками, і давай різать дуба. Різали, різали — аж дуб той уже хилиться. Як не тарахне! та одного з парубків по голові! Кров поллялася. Питає той другий, що глядить квітку: „Ой, кров ллється! болить?" — „Ой, болить!" Та таке не тікають. Аж дивляться бандіти обкружають той терень, де вони сидять. Ми — казали потім парубки — прищулилися й не дихнем. А один бандіт побачив нас, та й каже: „Оно вони! стріляй!..." Ох! Ми як дременем! а папороть і общвілась. А ми понагонили повні ноги колючого тереню.

Це так оповідали парубки. А насправжке то їм таке вдавалось. (Записав Степан Василенко).

Багато про квіточку папороті балакають. А ходять її здобувати — мало. Побільше — самі балачки. Та торік (1925) ходила в ліс по папороть одна з хутора Невмитого.

(1925. Оповідає Невмита з хутора Невмитого):

Од багатьох людей я чула, що квіточка з папороті дуже важна. Як-би її дістати, то можна знати, що в світі робиться, і де гроші закопані. Тіко тую квіточку трудно роздобуть, бо нечиста сила, хоч і як, то не допустить. От ми з братом порадились і кажемо: „Ходім! що-б не було!" Брат міні і каже: „Гляди, щоб витримала! хоч би й що тобі там показалось, ти не бійся! не говори і не оглядайсь, а весь час дивися на папороть". Пішли ми. Взяли з собою свячену скатерку, в якій сім років святили паску, ножа сім років свяченого, маку-скакуну, свічку страсну, — і пішли. Прийшли в ліс на ту лощину, де ми ще вдень углянули папороть. Гарно, тихо там, — як у вусі. А вітер ані подихне. Тілко, силно чогось страшно. Простелили ми свячену скатерку під папороттю, геть обповили нею, обчеркнули свяченим ножем навкруги, помолилися Богу, проказали „да воскресний Бог", та й посідали вкупці. І дивимося на папороть. Свічка собі бликає. Ба це як зірветься селенний вітер! реве, та тріщить, аж на нас дерево хилить! Щось виє: чи то вовк, чи вітер; а сови, — то де їх і набралось? пурхають кругом нас велечезною хмарою, як у осінь галки. Я так трусюся, злякалась,... а боюся й оглянуться, або хоч на брата подиви'ться, ... аж сльози з очей капають! А це як не гупоне камінюкою! — мало-мало не влучило! А це другою, та третьою! Та як

не гримоне грім! а блискавка так і хихкотить над нами. Я не видержала гляпула на небо — та трохи не зомліла од страху. Бо побачила щось таке страшне: неначе, якісь птиці, з селезнями головами, з вогненними очима, з гадючими хвостами, а гискри од нього так і сиплять! Коли зиркну в бік, — аж ліс горить. Я заплющила очі, та як схопила брата за плече, і нічого не вимовлю, тіко трясу його і не своїм голосом пищу: „Тікаймо!" То брат схопив скатерку та свічку, та звідтеля! І землі не чуємо під собою... Коли оглянемось, — аж нічогісінько нема, не чуть, ще й недалечко одбігли. А хоч бе вітер подихнув! — тіко десь аж на другому боці сова ску-гука. То ми відтеля підбігці бігли аж додому. А вдома брат давай мене лаять, каже: „Я був-би витримав, а ти міні все збавила!" То довго брат на мене за це грумічав. А яй заприсяглася, що ніколи не піду, доки жива буду. Цур йому! (Позаписувала С. М. Терещенкова).

(1928. С. Попівка. Як оден дядько був натрапив на скарб):

Погнав раз оден чоловік на Купайла у ліс воли пасти. Ввігнав у ліс. Воли пасуться, а він сів під деревом та й сидить. Коли дивиться аж недалеко од нього сидить дід, та такий сивий, що аж білий, а борода аж до пояса. А цей чоловік, що вигнав воли пасти, уже й злякався та хотів тікати. А той дід йому й каже: „Зажди, чоловіче, не тікай, а возьми нарви бур'яну та втри міні носа". Коли той чоловік добре придивиться, — аж у того діда, справді, висить такий сомпляк, що мало не рівний з бородою. Він тоді як чкурне од того діда, геть і воли покинув. Прибігає додому та й розказує людям, що він бачив у лісі такого діда. А йому люди й кажуть: „Дурний ти, чоловіче, що втік. Щоб ти був утер тому дідові носа, то він був бе так грішми й розсипався. Бо то був скарб". Той тоді дядько почухав потилицю та й пішов знов у ліс до своїх волів. Але вже того діда білше не бачив. То він після того що-дня гонив волів на те місце, думав, що ще раз побачить того діда. Але білше вже він його не бачив. (Записав З. Щербак).

(1928. С. Попівка. Як оден бондар заробив багато грошей):

Одного разу, саме на Купайла, йшов бондар з обручами через ліс у друге село — діжок набивати. Іде він, аж це перебігає його якийсь панок та й каже йому: „А куди ти, чоловіче, йдеш?" — „Та, каже бондар, іду в он те село діжок набивати". — „То ти, каже панок, знаєш що? Ти зайди та понабивай міні, а то геть порозсипалися". — „Добре, каже бондар, зайду і понабиваю. А скілки-ж ви дасте міні од діжки за те, що понабиваю?!" — „Та ти, каже панок, не гарачися, а зайди та подивись, які діжки, та понабивай. А тоді й за плату договоримося". Та й повів його в корчі. Одвів недалеко од стежки і привів до льоху. Увійшли вони в льох, — аж у тому льоху повно діжок, і всі з золотом, і на їх обручі полопали, а де-

які той зовсім порозсипалися. — „Ну, каже панок, набивай. Я тобі потім сам заплатю". Узявся бондар, попабинав геть-усі діжки. Потім йому панок і каже: „Тепер я тобі буду платить. Держи полу". Та набрав з кожної діжки по пригорщі золота і насипав йому повну полу. — „Тепер, каже, йди додому та нікому не кажи, що ти був у мене на роботі та набивав діжки. То як не скажеш, то я й ще колись дам тобі заробить". Подякував бондар тому панічеві за те золото. Йде додому та мало не підскакує: так радіє. — „Зажди, думає я більше не буду в тебе набивати тих діжок, бо я й так заберу те золото". Зараз на другий день бере штиля й лопату та йде в ліс на те місце, де той льох. І починає шукати. Штиляв, штиляв, аж упрів, — а нічого не наштиляв. Плюнув та й пішов додому. А так, саме опівночі, приходить до нього той панок та й каже: „А що? Найшов? Ти, дурню, думав, що так і знайдеш, — як вони більше як на п'ятнацять сажнів у землі. Був бе ще колись заробив, а так більше ніколи вже не заробиш". Сказав це та й сховався. І більше той бондар не набивав у нього діжок. (Записав Зах. Щербак).

(1928. Од дядька Йвана у Скальоватці записав Тодось Козій):

Про купальську ніч кажуть, що, ніби тоді для відьом добре ходити. Ось, дядько Іван — той божиться, що „ій-Богу, коло корови я піймав!"

Отилилася в них корова, — кажуть вони, — саме проти цього Купальського дня. На другу ніч, це на Купайла, ліг дядько у хліві коло корови ночувать, щоб, ніби, відьма молока не одібрала. Лежить. Приходить, прямо їй-бо, жінка! Почина доїть. — „На що?!" — питаю я її (каже дядько). Та... А вона, бач, мовчить. Я — за дручок, і ну бити! А це, коли подивлюсь — аж її нема! Де? — перетворилася у собаку. Я ті собаці теж „каші" укинув. Коли знову, аж собака перетворилась у голку!. Та так десь голка упала в сміття, і не найшов я її.

Отак з відьмою було у дядька Йвана. І христяться, і божаться, що правда це.

III.

ДВІ ТЕПЕРІШНІ КУПАЛЬСЬКІ ПІСНІ (1928) ІЗ С ЗЕЛЕНОЇ ДІБРОВИ І ДВІ ТАКІ ІЗ С. СКАЛЬОВАТКИ.

А. Кр. З Зеленої Діброви П. Мисливець надіслав нам 1928 р. дві пісні, що їх, — повідомляє П. Мисливець, — співають у їхньому селі коло купайлиці, на Йвана Купайла. Міні обидві ті пісні відомі (в варіянтах) з инчих сіл на Звиногородщині, тілки-ж не як купальські: перша — т. зв. „петрівчана" [1]), а друга — то собі попросту звичайна пісня, що її я частіш чув аж в-осени.

---

[1]) У Чубинського (III, 1872, ст. 218) вона одначе йде в відділі пісень обрядових „купальських" (з Гайсиншини). *А. Кр.*

27) [Вар. петрівчана в Повівці № 91].
Ой яром, яром, долиною
Косили сіно сокирою,
А коцюбою громадили,
Собі хлопця спонадили,
Шилом у купі складав,
Голкою на віз викидав,
Собаками возив,
Дротиною молотив,
На купу складав
Та зерно продавав!

* * *

28) Гей! Ох ти, зірко, ти вечірняя!
Чом ти рано та не сходила?
Гей, чом місяця не догонила?
Гей! Ох, я рано ісхватилася
Вище лісу опинилася,
Гей! Вище лісу опинилася.
Гей! Вище лісу, вище темного,
Вище садока зеленого.
Гей! На конику офіцер вихиляється,
У письмичку уявляється,
Гей! У письмичку уявляється!
Гей! У письмичку на писано, на-
мальовано.
Аж три брата у війну найме-
повано.
Гей! Аж три брати у війну
найменовано.
Гей! Найстарший брат викупляється,
Середущий вихваляється,
Гей! А третій брат убірається.
Гей! Ох ти, мати, ти мати моя!
Чи я в тебе не дитина була,
Що ти мене у салдати оддала?

Оця друга пісня, що її тепер позначає П. Мисливець як купальську, по инчих селах на Звиногородщині буває навіть не спеціяльно дівоча, а „рекрутська". Варіянт із самого города Звиногородки, що я записав 1890 року, він хоч і далеченький, найбільше містить у собі такого елемента, який міг-би обернути цю рекрутську пісню в купальську. А тому я його подам саме тут:

29) Вище ліса, вище темного,
Ой ше й садушка зеленого
Там-же лежить шлях-доріженька.
Широкая та все битая.
Ніхто туди не похóжуваїть,
Ні коника не провóжуваїть.
Тілки пройшов, що рекрутський на-
Попереду охвицерик молодой, [бор.
На конику вихиляється,
Під ним коник спотикається.
— Постой, коню, не спотикайся!
Скажу тобі усю правдоньку
Скажу тобі усю правдоньку, —
Ой не пий води, що з Дунаєчку
Там же дівки всі купалися,
Купалися, вимивалися.
Купалися, вимивалися —
Красі своїй дивувалися.

Із с. Скальоватки (верстов 11 на південь од Звиногородки) Степан Василенко надіслав заголовки п'ятьох пісень, що у них співають тепер (1928) коло купайлиці. Три з них — безперечні купальські: а) (30) „Ой на Івана на Купайла вийшла Оляна силом, вбрана"; б) (31) „Перекладу кладку ой ясинову, щоб Іван перейшов, як бог" [1]); в) (32) „Катран, катран, любив дівку Іван"[2]). Але дві — зовсім чужі Купайлові, а саме:

г) (33) „Сидить Ваня на дівані, штакан чаю наливає" та
д) (34) „Ой, у полі озеречко, там пливало Івасеве відеречко".

З них двох перша пісня („Сидить Ваня на дівані") — то грубий заводський або фабричний продукт (мабуть привезяний „з Вадесу"); а друга пісня („Ой, у полі озеречко"), хоч вона й наша давня, але — скілки я зазнаю — раз-у-раз вона на Звиногородщині співалася не як

[1]) Чи не треба було-б: „ік Богу"? або „додому"? *А. Кр.*
[2]) Тексту цих пісень Ст. Василенко, на жаль, не записав. *А. Кр.*

купальська. Це була собі звичайна дівоча пісня, що співалася і в Петрівку і не в Петрівку. Я її записав в с. Озірній (2 верстві од Звиногородки) саме в Спасівку, 7 серпня ст. ст. 1890 р., од дівчини, що вже служила в панів і трохи вміла балакати „по-панськи". Оце — той мій запис (а кращими варіянтами із г. Звиногородки та з с. Неморожі, теж 1890 року; та ще є в мене не поганий варіянт 1892 р. з Пальчика):

34) Ой у полі озеречко,
Там пливало відеречко.
Трое суток із водою,
Трое суток із водою, —
Вийди, дівчино, вийди, рибчино.
Поговоримо з тобою! [1])
Ой як будеш цуратися,
Будуть люди сміятися,
Одкотися од нелю'ба,
Як голубка од голу'ба. } 2
— Ой, як би-б же я знала,
Що ти мій, а я твоя, —
Я-б нелюба розбудила,
З тобой речі говорила[2]).
Лежить нелюб на правій руці,
Та боюся розбудити.
Ой, ти козак молоденький,
В тебе коник вороненький:
Сідлай коня, з'їжджай з двора,
Бо ти не мій, я не твоя. } 2

Козак коника сідлає,
До коника примовляє:
Риссю, мой ко́нюю! риссю воро́ний! } 2
Аж до тихого Дунаю!
Аж до тихого Дунаю,
Стану, гляну, подумаю:
Чи міні топиться, чи з коника вбитись,
Чи з другою ожениться? [ся, } 2
Щука риба в воді грає, —
Козаченько потопає:
Викинь тело, грешную душу, } 2
Викинь костушки на сушу [3]).
Там дівчина воду брала,
Жовті костушки збирала [4]).
Жовті костушки збирала, —
До серденька пригортала:
Нехай будуть люди знати,
Як з любови помирати.

* * *

Ст. Василенко, подавши заголовки п'ятьох пісень, що співають у їхній Скальоватці коло купайлиці, ще пише: „Потім, коли приспівають р і з н и х пісень, кожин хватає з гилця вінка". Виходить, що у них у Скальоватці, позабувавши давні обрядові пісні, тепер коло купайлиці співають пісень уже р і з н и х.

Яких „різних"?

Одні — то т. зв. „петрівчані": їх і що-дня в Петрівку можна співати, і на свято Івана Купайла теж співають. І це здавна так ведеться. А про инчі пісні стара Панаська Андріюца в З в и н о г о р о д ц і (їй 58 літ), що сидить по той бік Тікича, за мостом, на Щербаківці, дала точне поясніння (1928). Од неї я записав, що справді-таки тепер коло купайлиці співають у нас не так, як колись були співали: теперечки додають усяких таких пісень, що їх давніш н і к о л и не співали на Купайла. *А. Кр.*

---

[1]) Варіянт у Звиногородці (1890): „Ой, у полі озеречко, Там пливало відеречко, Дубовії клепки, оріхове денце, Не цурайся мене, серце" У Неморожі: „Соснові клепки, дубове денце, Не цурайся мене, серце!" *А. Кр.*

[2]) Sic! саме-іменно: „с тобой"! Бо я навіть перепитував: невже так?! Вар. у Звиногородці і Неморожі: „І з тобою говорила". *А. Кр.*

[3]) Вар. із Звиногородки й Неморожі: „Викинь тіло, грішную душу, Викинь кісточки на сушу". *А. Кр.*

[4]) Звин. і Нем. „жовті кісточки". *А. Кр.*

IV.

ІВАНА КУПАЙЛА В С. КОЛОДИСТОМУ.

Селянський запис.
(1905).

На Івана Купайла, різдво Івана Христителя, — тоді народ старий ни так радіє, як малі діти, а побільше всього — дівчата. Це дівочий празник. Бо дівки на цей празник прибираються до самого вечира. Кожна собі плете вінок із всякого зілля і з вешень (бо на Купайла уже поспівають вишні). Ото кожна собі виплете гарний вінок і дожидає вечира.

От у-вечері ідуть на бериг, вирубають собі гарну „купайлицю" з вирби, або попросту ламають вилику гиляку з вирби, виносять ту „купайлицю" на вулицю, застромлюють її в землю, і закопують. І чіпляють кожна свій вінок на ту „купайлицю". Тоді кругом теї „купайлиці" забираються за руки, і зроблять кружок кругом неї. І крутяться кругом теї вирби і співають пісні:

35) [Вар. Попівка № 2, Скальоватка № 3, Звиногородка № 79. Пор. Шестеринці № 79 петрівчану]:
Ой наші хлопці нидбайлиці,
Ни вирубають купайлиці,
Ой, як би вони за нас дбали,
То-б купайлицю вирубали,
То-б ми молоді погуляли.

А це буде друга:

36) [Вар. Шостакова № 42]:
Ой на Купайла на Івана
Вийшла дівчина, гарно вбрана.
Кругом купайлиці обметяно,
Ше й барвіночком обплетяно.
Ой там Грицько [1]) іс торгом їхав.
А з яким торгом? — с перстеняме.
Усі перстені запродує,
Свої Катрусі [2]) дурно дає.

А це буде третя на другий голос:

37) [Вар. Попівка № 25, Шостакова № 40, Звиногородка № 60]:
А купався Іван,
Та й у воду упав.
Купайла! Івана!
Ой було тобі, Іване,
Ни купатися,
Та із наме-дівчатаме
Погулятися.
Купайла! Івана!

38) [Вар. Попівка № 24, Шостакова № 41. Немоліж №51, Звиногородка № 58. Пор. петрівчану №65 з Полівки]:
Покладу я кладку чириз муравку,
Вирбову, вирбову.
Час вам, дівчата, додому, додому!
А ти, дівчино, зостанься, зостанься!
Прийде хлопчина — звінчайся, звінчайся!
Принесе віночка з кадила, з кадила, —
Шоб ти здорова зносила, зносила,
Нас на вісілля просила, просила!
А як ни будиш просити, то ни діждиш і жити.

[1]) „Чи Стицько, чи Іван, чи Стипан — до кого-там співають". *Ів. Лисак.*
[2]) „Чи Марусі, чи Олані, чи Титяні — с ким той парубок гуляє". *Ів. Лисак.*

39) [Вар. Попівка № 25, Немоліж № 48, Звиногородка № 55]:
Ой литіло помидо чириз наше сило,
Стовпом дим, стовпом дим!
А дівчата з радощами носять воду пригорщами.
Стовпом дим, стовпом дим!

Тоді прибігають до дівчат хлопці, до тої купайлиці, і хапають дівчачі вінки, а купайлицю ламають в камуз. І робиться регіт, сміх, крутанина, тяганина. І тоді кожин парубок бере свою коханку під пахву і веде її до її хати. І тоді де-нибудь лягають удвох спати.

А в других селах, як є річка або ставок, — та стрімляють ту купайлицю посеред води та й крутяться та вплрнають. І теж співають.

І ще кажуть. Як узяти маточину с колиса та дивитися чириз діру, то, каже, що побачиш якогось маленького хлопчика: такий, як панок. Кажуть, шо ніби то чорт.

І ще як почепить вінка самого первого в самім вирху, то ніби ухапить хапун. (Записав Ів. Лисак. 1905).

V.

ІВАНА КУПАЙЛА В С. ШОСТАКОВІЙ.

(1892).

А. Кр. Цього записа зробив С. О. Єфремов 1892 р. од Лекери Маєвської, що їй було тоді 16 літ:

На Івана Купайла дівчата в-вечері збіраються до річки, ставлять на березі вербу і вішають на неї кожна свій вінок. Співають оці пісні:

40) [Вар. Попівка № 25, Колодисте № 37, Звиногородка № 60]:
На Купайла на Івана!
Купався Іван,
Та і в воду впав.
Було тобі, Йване, не купатися,
З дівчатами не женихатися.

* * *

41) [Вар. Попівка №24, Колодисте №38, Немоліж № 51, Звиногородка № 58. Пор. петрівчану з Попівки № 65]:
Перекладу кладку — через виноградку
Вербову, вербову.
Час вам, дівчата, додому!
Ти, [Маріко] [1]), зостанься,
Прийде [Іван], — звінчайся [2]).
Принесе тобі віночка з кропила,
Щоб ти — здорова зносила.
Я — здорова ізносю,
Та й Івана полюблю.

* * *

42) [Вар. Колодисте № 36]:
Під вербою заметяно,
Ще й барвіночком застеляно.
Тудою їхав [Микола] [3]) з крамом:
Ні з яким крамом —з перстенями.
Всім дівчатам запродував,
Своїй [Маріці] дарма давав [4]).
— На-тобі, Маріко, з вічком, —
Полюби мене чоловічком.
На-тобі золотого,—
Люби мене молодого.

---

[1]) Називають тут ім'я тої дівчини, до якої співають. *С. Є.*
[2]) Співають парубкове ім'я. *С. Є.*
[3]) Або инче парубоче ім'я. *С. Є.*
[4]) Ім'я тої дівчини, що парубок кохає. *С. Є.*

Наспівавшись, дівчата здіймають з верби свої вінки, накладають на голови, і так купаються. Потім з віпками йдуть додому. Ідуть на город, розривають вінки і кидають на огірки, приказуючи: „Нехай огірки в'яжуться, як я вінка в'язала!"[1]). (Записав С. О. Єфремов, 1892).

VI.

ШСНІ НА ІВАНА КУПАЙЛА В С. НЕМОРОЖІ.

(1890).

Село Неморіж, де я 1890 р. позаписував ці пісні, буде на північний захід од Звиногородки, близенько, верстов п'ять. Та лежить воно по той бік Тікича, а не по цей, де найбільша частина Звиногородки. *А. Кр.*

43) [Вар. Попівка №11, Звиногородка №56]:
Скакав коник під гречкою,
Біжить Іван з вуздечкою:
„Постій, коню, загнуздаю,
Поїдемо до Дунаю,
До Дунаю воду пити,
До Гриненка дівку любити [2]).
Ой, там вода холодная.
Дівка Настуня [3]) — хорошая.
Ой там водиці напитися,
На дівку Настуню подивитися. —

* * *

44) На Івана, на Купайла
Там ластівочка купалася,
На бережечку сушилася,
Там [Оксана] хвалилася.
Ше й рушничків не напряла,
Вже козака сподобала [4]).
Ше й рушнички на варстаті, –
Вже старости в мене в хаті!

* * *

45) Ой на ясині майки сині,
Пожди, Оксано, до осени,
Бо ми за тебе вручаємо,
Прийде Андрійко — звінчаємо.
— Ой, до осени довго ждати,
Треба в неділю повінчати.

* * *

46) [Вар. Попівка №20, Звиногородка №57. Петрівчаний вар. у Попівці №64]:
Ой, у лісочку на кленочку
Висить колиска на шнурочку.
У тій колисці [Микола] лежить,
На правій руці [Оксану] держить.
Ой ти, Оксано, паняночко!
У тебе личко, як яблучко.
Не так личко, як ти сама,
Як на картині написана.
Писав писар три дні й три ночі,
Поки виписав карі очі.
Писав три дні, ше й три години,
Поки виписав на картині [5]).

* * *

47) [Вар. — петрівчана в Ріпках №72]:
Ой пли'вла утінка під млином, —
Давала Оксана ручку двом.
Ой, на-тобі, Йване, ручку мою,
А я тебе другою обійму.
А я тебе другою обійму —
До щирого серденька пригорну,
В білее личенько поцілую.

* * *

48) [Вар. Попівка №26, Колодисте №39, Звиногородка №55]:
Ой летіло помело через наше село, —
Стовпом дим. стовпом дим!

---

[1]) Трохи інакшу примову в Скальоватці — див. ст. 381. *А. Кр.*
[2]) Треба співати не хрещене ім'я, а прізвище („фамілію") тої сім'ї. *А. Кр.*
[3]) „Або яка є там гинача: Оксана, чи хто". *А. Кр.*
[4]) Або співають на ймення: „Вже [Захарка] сподобала". *А. Кр.*
[5]) Неприродні наголоси: „три години" і „на картині" — через те, що того вимагає музикальний темп. *А. Кр.*

Миколина голова зайнялася була, —
Стовпом дим, стовпом дим!
А Оксана з радощами носить воду при-
Стовпом дим, стовпом дим! [горщами.
Усю воду ви'носила та й голови не зга-
Стовпом дим, стовпом дим! [сила.

* * *

49) [Вар. Звиногородка № 52. В Ріпках № 78 не пісня петрівчана]:
Ой на городі крокіс, крокіс!
Забрав чорт хлопців, у ліс поніс.
Ой на городі крокоситься, —
Забрав чорт хлопців та й носиться!

* * *

50) [Вар. Звиногородка №54 без початкової згадки за Петра. Далеченькі вар. петрівчані в Ріпках№103 та в Попівці №104 :
Ой Петре, Петре й Іване!
Вже-ж твоя Петрівка минає.
Вже-ж твоя Петрівка минає,
Вже-ж твоя дівчина гуляє,
Хай вона-молода гуляє,
Хай вона любощів [1]) зазнає.

* * *

51) [Вар. Попівка №24, Колодисте №38, Шостакова №41, Звиногородка №58. Пор. петрівчану з Попівки №65]:
Перекладу дошку, через дорожку
Вербову, вербову.
Час нам, дівчата, з Купайла
Додому, додому!
А ти, Параско, зостанься, зостанься:
Прийде Іван — звінчайся, звінчайся!
Принесе віночка з кропила, з кропила.
Щоб ти, Параска-молода, зносила
А я того віночка не зносю',
Полюбила Івана, як душу

* * *

VII.

ІВАНА КУПАЙЛА В Г. ЗВИНОГОРОДЦІ.

(1890).

24 червня 1890 року я записав до свого щоденника те, що сам бачив і сам чув у Звиногородці того дня на Івана Купайла. Хоч етнографії там було й багатенько, це одначе не був спеціяльний науково-етнографічний екскурс, а швидче вже ліричні враження. Незабаром, дещо вкоротивши (щоб не було зайвого етнографізму), а саме одкинувши тексти пісень і записи про приміти на врожай, я тії сторінки із щоденника вніс до свого белетристичного писаннячка „Psychopathia nationalis". Тепер, 1928 року, я отут подаю свій давній запис уже не проминаючи в нім жадних етнографічних подробиць, але за те викинувши, або якомога зменшивши, всяку суб'єктивну лірику.

24 червня 1890.

Як я вийшов був здому, то сонце ще не сіло. Я припхався до однієї криниці, де навкруги густо росли верби, та й вигідно примостився поза деревами. Дивлюся, похожають деякі малі дівчата, декотрі, знов, посідали на призьбах, позаквічувавши голови. Онде в одній купці переглядають і критикують віночки. Якась дівчинка, на ймення Степаня, що їй буде год з десятеро, дуже вихваля своє, а гудить чуже, найбільше-ж накопується на Хівру.

— Вже-бо й сплела собі цяцю!.. Як у мене, то тут і повняки, і зірка, і нагідки, і пантелимони... і жовтого, і жовтогарячого... А оця — накидала собі чогось сіренького та й дума, що то вінок!

---

[1]) Вар. (теж у Неморожі): „розкошів". *А. Кр.*

Хівря — бліде, недужне дівча; я знаю, що не довго їй животіти на білім світі. Вона підводить потомляні очі на Степаню і знов дивиться на свій сіренький віночок.

— Чому-ж мій поганий? Хіба-ж це не такі самі квітки? он синьовід, кава, ласкавець..

— А онде простий бур'ян!... — зраділа несподівано Степаня: — бур'ян! бур'ян!... Гоп-гоп! чуки-чуки! бур'ян!...

Всі дівчата голосно зареготались, а за ними й сама Хівря. Та в тім сміху не було у слабовитої дівчинки чогось веселого, а було щось жалібне, — принаймні, так міні було здавалося. Вона затулила обличчя своїм плохеньким віночком та й quasi-весело визирала крізь його. Потім сказала:

— Коли-ж міні шкода цих-о квіток: їх ніхто не любить.

„Їх ніхто не любить, то я їх любитиму". Це вам говорить проста мужицька дитина. Багато ви знайдете в нашої „інтелігенції" дітей з таким золотим серцем? Ато, може, знайдете?!

Безжурна Степаня була-б, може, знов щось утнула Хіврі, аж тут скоїлася кумедна пригода. Маленька Горпина — їй буде так год семеро — була понастромляла до свого віночку силу вишень, а вони тепер подушилися: чотирі червоних течійки попливли по її упрілому личку. Подруги давай кепкувати. А Горпинка здійняла вінка та й любісінько заходилася подушені вишні їсти. Всі аж умлівали з сміху. Та й я з своєї засідки ледві спиняв себе, щоб не розлягатися сміхом, дивлючись на втішну пузатеньку дівчинку, що геть уся вмазалась і чепуриться таким новітнім способом.

— Ге-ге-ге-гей!... Вербу! ставмо мерщій нашу вербу, бо „ті" свою вже поставили! — як стій кричала знов-таки Степаня. Всі подивилися на другий кінець шляху. Я міг розглядіти, що й там зібрався такий самий гурток дівчат-підлітків, усі в віночках. Не важко було зміркувати, що тут іде боротьба на амбіцію. „Тим" хтілося, щоб публіка з усього кутка приходила дивитися й співати до їхньої верби, а Степані так само хтілося, щоб Купайлове свято одбувалося тут, коло хати її батька.

І ці, і „ті" позабивали верби в землю й повішали на вітах вінки. Неутральна партія дівчаток, що гулялася була на одшибі, оддалік, пішла до „тих".

— А ми швидче заспіваймо! а ну-мо, ну-мо, співаймо швидче! — енергічно підмовляла Степаня — доки ті мовчать, всі попереходять до нас.

— Не гурт із ким співати! — обізвалася Яринка: — нас тіки п'ятеро, а там усі. Ходімо, краще пристаньмо й ми до того гурту.

В ворожому таборі тимчасом поставали кружкома, побралися за руки і почали пісень. Зрадливі Степанині подружки весело побігли й собі туди та й мерщій прилучилися до товариства.

Степаня трохи не плакала. Як на те, маленький її брат, *приємок*, ще, підкрався до сестриччиної верби, зламав одну гилку, далі другу, потім цапер на всю деревину. Вона важко гепнула і голосно захрупотіла. Степаня обернулася та й почала лупити брата дубчиком. Він голосив. Вона сама заголосила ще гірш за його. Обидва, плачу'ші, побігли до хати. Коло зваленої верби нікого не зісталося.

Міні не було чого сидіти в своїй схованці. Я пішов далі. Вже лунали співи й по других шляхах. На всю Звинигородку розтиналося довге, одностайне: „Івана! Купайла!" На дворі сутеніло, сонця вже не було.

52) [Вар. Попівка № 2, Скальоватка № 3, Колодисте № 35; пор. петрівч. № 79 Шестеринці [1])]:
Ой, наші хлопці — недбайлиці,
Та й не зрубали купайлиці.
Ой, на городі крокіс поріс —
Забрав чорт хлопців та й в ліс поніс.
Он, на городі крокоситься, —
Забрав чорт хлопців та й носиться.

* * *

53) [Вар. Попівка № 4]:
Покладу я кладку через виноградну,
Посію я рожу, поставлю сторожу
Стороною дощ іде, стороною,
Над моєю рожою повною!

* * *

54) [Вар. Неморіж №50]:
Час тобі, вербицю, розбиться,
Час тобі, Іване, женитися. —
Ой не час, не час, не пора,
Ще-ж моя Оксана молода.
Хай вона молода гуляє,
Хай вона розкошів зазнає,

* * *

55) [Вар. Попівка № 26, Колодисте №39, Неморіж № 48]:
Ой летіло помело через наше село, —
Стовпом дим, стовпом дим!
Прокопенкове жито рано не вижи'то [2]).
Стовпом дим, стовпом дим!

* * *

56) [Вар. Попівка № 11, Неморіж № 43]:
Ой там при лужечку, при лужечку,
Ходив коник, а ходив Прокопенко з [вуздечкою:
Постій, коню! загнуздаю,
Поїдемо до Дунаю.
Ой до Дунаю води пити,
А до Гриценків дівку любити.
Бо там водиця холодная,
А там дівчина угодная.
Ой там водиці напитися,
З дівчиною полюбитися.

* * *

57) [Дослозний вар. в Неморожі № 46, Попівка № 20 та петрівчаний № 64]:
У лісочку на кленочку
Висить колиска на снурочку
У тій колисці Захарко лежить,
У правій ручці Ілену держить.
Ой ти, Ілено-паняночко,
В тебе личко, як яблучко.
Не так личко, як ти сама,
Як на картині написана.
Писав писар три дні й ще три ночі:
Поки виписував карі очі.
Ой писав три дні ще й три години,
Поки виписав на картині.

* * *

58) [Вар. Попівка № 24, Скальоватка № 31, Колодисте № 38, Шостакова № 41, Неморіж № 51. Пор. петрівчану з Попівки № 65]:
Перекладу кладку через виноградку
Вербову, вербову
Час вам дівчатка, додому!
А ти, Насте, зостанься:
Прийде Іван — звінчайся,
Принесе віночка з кропила,
Щоб ти здорова зносила.

---

[1]) Для другої половини (про „крокіс") вар. у Неморожі № 49 та петрівчана в Ріпках № 78.

[2]) Потім міні співав цю саму пісню один хлопець. На моє запитання, що воно таке: „вижи'то"? співець сказав, що „вижи'то" це значить „ви'жато".

А я того віночка не зносю,
Полюб'ю Івана, як душу.

* * *

59) Всі дівчатка купалися —
На бережечку сушилися.
На бережечку сушилися —
Там Діва Марія журилася [1]).

60) [Вар. Попівка № 25, Колодисте № 37, Шостакова № 40]:
Ой купався Іван та й у воду упав.
Купайла Івана!
Було тобі, Йване, на воді не купатися,
З дівчатами на воді не тулятися.
Купайла Івана!

* * *

Я йшов, тулячись по-під тинами та барканами, щоб мене не вгляділи. Немало, де перехрестя, то там і Купайла справляють. Але куди ни глянеш, усюди здебілша малі, підлітки: великих дівок не гурт, бо взавтра рано вставати на жнива цього року жнива почалися перед Купайлом. Парубків навпаки, хоч їм так-само взавтра рано вставати, видко чимало. З невдоволеними обличчями вони переходять од однієї верби до другої, щоб де надибати дорослих дівок, щоб пожартувати можна було.

Я стояв коло чийогось перелазу, міркуючи куди-б міні тепер попрямувати, коли чую споза кутка голоси. Я мерщій ховаюся за перелазом. Ідуть шляхом чотирі парубки.

— Катаржні дівки! — бубонить один —і не наспівалися, як уже й спати пішли. Ану, йдімо до Ко́рдуля, мо' там щось путяще єсть. Казали, Ганна там буде, та панських наймичок багато. — (А тим, звісно, вставати взавтра можна й нестак зарані).

Я оддалік пішов за парубками до Кордулевого дворища. Незабаром почулися дівчачі голоси. А мої хлопці й сами заспівали собі своєї, себ-то ніби не вважають на дівок:

Желал би я бить зозулею,
Мог би я літать,
Полетєл би, узнал би я,
Кого міні горше жаль.
Полетєл би я в тот садочок,
Де я з милою гулял.
Сорвал би я тот цвіточок,
Шо милую забавлял.
Милая ті одрадо,
Я на вулицю не йду.
Сказать я тєбє не смєю,
Шо я тєбє люблю.
Любов наша гражданська,
Ніхто об нєй нє знал,
Шо з нашої любові
Случилась большая печаль.
Запертиї наші три ко́внати,
Де наш бил совєт.
Прощай, прощай, друг любєезной,
Найду на той свет.
Ти міні в ползу будеш,
Шо я не забуду никогда.
Ти другую полюбиш,
А я нікогда нікаво́.
Отворіте мне темницу,
Пустіте на бєлой свєт.
Посмотрю я на ету дєвицу,
Которой у свєтє нєт [2]).

Ач! Пісня не аби-яка, не проста! Передше я, було, раз-у-раз дуже сміявся з неї, допитуючись у наших хлопців, чим їх приманила така безсмаковиця, що вони її скрізь співають. Дак не можуть пояснити! А бачу, що оте курзу-верзу їм до вподоби дуже.

---

[1]) Вар. „дівка Марійка". [2]) Фонетику вдержано дуже точно.

А мої чотирі парубки, підходячи до купальського гурту, ще й другий затягли:

Захотела наша барыня гулять,
На четвьорке, на буланих лошадях,
Ще й на етих парисованих санях.
За метьо́лицу мітьолушка мітьоть,
За мітьоліцу мой миленькой ідьоть,
За рученьку Сашу-Машеньку ведьоть.
Саша-Маша лічко́м бела-хороша,
Росчесана с-под гребешок волоса.

І цю пісню я тямлю добре. Казали міні хлопці, що поняли її од одного чолов'яги, що ходив до Вадесу на заробітки. Наскілки міні пощастило довідатися, нові пісні привозяться „з Вадесу", і отакі звеликорущені, і старі козацькі, і чабанські. А в тім, я рідко коли міг докладно вивідати, звідки хто виучується якої повітньої пісні. Ще найщиріше одказала міні одна молода мати. Вона сказала: „А хто його й знає, звідкіля ті пісні беруться! Часом було гойдаю дитину, — то сами пісні в голову лізуть". — „Які? Такі, що ви їх уже десь чували?" — „Ні, всякі: і такі, що чувала, і такі, що сами в голову йдуть". Пристарюватий один селянин, як я спитався в його, звідки люди виучуються пісень, згірдно одмовив: „Ат! Хіба того добра ще вчитися треба? Сами в голову йдуть" (До речі запишу, щоб опісля не забутися. Другим разом я був спитався в того самого селянина, чи не знає він якоїсь думи про Хмельнищину, а він одвітив: „Хіба я тепер п'яний, щоб пісні співати?!" Це цікава річ: очевидячки, з думкою про пісню народ в'яже думку про щось молоде або веселе, а поважним людям співати не личить).

Парубки підійшли до Ко́рдуля саме тоді, як дівки на часинку покинули співати. Хлопцям хтілося пожартувати з ними. — „Здрастуйте, мусью Ганна!" — крикнув один, рудий, а звався Гнат. Він учепився до повновидої, високої, огрядної дівчини.

— А чого це ви, дівки, затихли? — порядкував він: — Гей, глядіть міні! Співайте зараз, бо позадушуємо геть усіх!

— Ой на городі крокіс поріс,
Забрав чорт хлопців та й в ліс поніс.
Ой на городі крокоситься, —
Забрав чорт хлопців та й носиться!

— почали дівки за Ганниним приводом. Тоді хлопці кинулися душить та лоскотать дівок. Ті брикалися й хвицалися. Ганні пощастило швидко видертися з обіймів рудого Гната та й надавати йому добрих штурханців у бік. Другі дівки, що правда, повизволялися не так скоро. Нарешті веселий галас і метушня ущухли. Все стало спокійно, уп'ять залунало спів'я. Заспівувала Ганна. Гнат був знову суну'вся до неї з жениханням і знову дістав запотилишників та

штурханців. — „Іди к чорту, жмайло замурзане!" — покрикувала дівка вже не жартом, а настоящо, та й заспівала:

Перекладу кладку через виноградку,
Вербову, вербову. Час вам, дівчатка, додому.
А ти, Катерино, зостанься:
Прийде Гнатко, — звінчайся.
Принесе віночка з кропила,
Щоб ти здорова зносила.
„А я того віночка не зношу,
„Полюблю Гната, як душу.

Катерина — божевільна дівка, старчиха; вся Звиногородка її знає та й глузує. Гнат розсердився, а всі зареготалися. — „Не смій казать моє ймення! — гримнув Гнат: бо битиму". — „Атож! овва, як злякалася!" — одвітила Ганна та й завела нову пісню:

Ой летіло помело через наше село.
Стовпом дим, стовпом дим!
А Гнатова голова зайнялася була.
Стовпом дим, стовпом дим!...

Дівочий хор весело підспівував за Ганною. Рудий Гнат таки розлютувався. — „Казав, щоб мене не зачіпала!" гукнув він та й кинувсь бити дівку. Вона, репетуючи і заразом регочучи, бігала круг верби або ховалася за товаришок. Хлопці, котрі з цього кутка, заходилися спиняти Гната, а його приятелі заступилися за ним. Ні сіло, ні впало, завелася справжня бійка проміждо парубоцтвом. Дівчата сполошилися. Співання перервалося. Ті, що боязкіші, зараз познімали з верби свої віночки та й повіялися геть. Позоставалися тілки такі, котрі охочі дивитися на бійку або свару. Незабаром і вони втихомирилися: Гнатових приятелів набито вдосталь, а найбільше його самого, він пошкандибав позаду од усіх, та й думаю, що обрікався помсти'тися клятій Ганні. Більше вже тут не справляли Купайла.

Я пішов далі, куди ноги несуть. Була десята година, а дівчата, котрі з менчих, не вгавають: навпаки, саме тепер воно й співається найкраще. Голоси од співу далеко лунають по місті. Вийшла на проходку Звиногородська „інтелігенція", стараючись похожати саме там, де співають. Спинятися коло вербів „панам" не можна, бо перед „панами" співати не стануть і замовкнуть; тож наші інтелігенти повільною ходою посуваються проз дівчачий гурт. А я нашукав собі одне місце по-за високою купою каміння, заготовленого на бруковку, і притаївся. Верба, де співали, стояла зовсім недалечко од мене. Співали, знов-таки, самі підлітки, страшенно високими сопранами, а може й фальцеттами (якщо дівчатка можуть співати фальцеттами). Замість публіки, на землі сиділо скілкись хлопчаків, а коло порога хати стояло дві молодиці. — Івана Купайла! — лине по повітрю.

— Явдохо! не скавчи так, наче собака! — кричить серед пісні Марина.

— Сама ти, Марино, собака, та ще й рябая! — напівпідспівує скривджена Явдоха та й тягне пісню далі.

— А ти не вий! — знов вирізується з гурту Маринчин голос. — Бо міні вуха роздереш.

— Навіжена! Чого їй треба! — кричить Явдоха серед пісні. — Як налазитимеш, то я за те пантовхаю ногою твого брата.

Світив місяць. Я бачив того брата. Він сидів у колі, по-під самісіньким деревом. Це було ще маленьке хлоп'ятко. Десь певне, грізьба мала дуже сцілющу силу для тонких Маринчиних вух: її делікатний слух заспокоївся, вона вже більше не дрочилась.

Збоку чую голоси. Іде ціла ю'рма панів. Вони наближилися до дітей та й зупинились. Пісня була на середині, тим-то дівчатка ще доспівали її до кінця, але далі — ні чичирк. Усі мовчать. Паньство стоїть та дивиться.

— Что жъ вы, дѣти, не поете? — питає череватий пан.

Ніхто не одповідає.

— Вы съ ними говорить не умѣете, — голосно перебива його одна з дам — Дєвчатка, що ж ви не поете ваших веснянок? — вдається вона до їх.

Знов усі стоять мовчуком.

— А що, чи пойдёте з вербою на річку? — (Річка тече тут унизу).

— Ні, — одказує таки одна споміж гурту

— Жаль. Ну, бувайте здоро́веньки! — говорить пані. Вся панська кумпанія пішла далі. — „О, если бы вы знали, какъ я люблю народную поэзію!" — чую я, як каже дама до своїх кавалерів-поводатарів: „и именно не русскую, а нашу южную поззію. Il y a 1a quelque-chose de touchant...

— У, хвостата! — чую я, як розмовляють діти.

— Таки хвостата, — провадить і стара жінка, що була слухала розмову. — „Понесете на річку", — кривиться вона з дами - націоналки: — от якби тебе присилувать, щоб понесла тую вербицю, дак їй-Богу не понесла-б!.. Хвостата!

— Та ще говорить „веснянок"! — передражнює Марина.

— Тітко, а то не грішка, що пані про Купайла каже „веснянки"? — пита якась маціпура в баби. Тая, не слухаючи, сама допитується в другої, старішої.

— Це ж вона й по хрянцюзькому ушкварювала?

— Ні, десь-певне по-німецькому.

— А хіба то не однакова мова, хранцюзька та німецька?

— Ба не однакова. Кажуть, що всіх аж дванадесять язиків...

— Співаймо! співаймо! — викликує Явдоха, — А ну, ну-мо:

„Скакав коник під гречкою..."

— тонесенько завела вона.

— Знов заскиглила! — сказала Марина.

— „Заскиглила"? Дак ось же тобі за те!

Чую, маленький Тиміш галасує: бо Явдоха вдарила його ногою під бік.

— Не плач, не плач, Тимоше! — заспокоювала хлопчика Маринка. — От, самошедша! а бий тебе кошоба, бісової джуми дівка! — вилаяла вона Явдоху.

— Не лайся, бо я битиму Тимоша знов!

Жінки почали гамувати їх та й помирили врешті. Але вже діти не надто квапилися співати: десь-певне горла їм потомилися. Балакали так собі де-що.

— Е-е-е, Самсоне! А на що ти вінки хапаєш? — як стій нагукнула Маринка на якогось хлопчика, що був нищечком підкрався до дерева та й стягав з гилки вінок. — Дивіть, дивіть! уже вкрав Меланчийого вінка та ще й до других підбереться.

Меланка зарепетувала. Всі раптом кинулися ратувати своє добро од Самсона, поспішали поздіймати з верби свої віночки. Звісно, не перебулося діло без того, щоб за поспіхом не подерлися два чиїсь віночки, здається — Оксанин та Марійчин. Оксана і Марійка заходилися плакати. Баби силувалися їх угамувати.

— Ач які! — вмовляла старіша — хтіли-б, щоб і Купайла співати, і вінки щоб були всі цілі!

Тимчасом хлопчачок Самсін знов налазив до дівочок:

— А ну! чи співатимете, катаржні дівки, чи ні? бо я вербу заберу, — зважливо вигукнув він.

— Та й що з нею робитимеш? Замість капусти собі візьмеш, чи що? — питала жінка.

— Піде взавтра йому на закришку, — шуткувала друга.

— Дак не співаєте? то от вам!

Самсін прожогом вистромив вербу з землі та й побіг з нею навтікача до річки. Дівчата (звичайно дівчата) страшенно заверещали та й кинулися за їм наздогін. За скілкись хвилин вони тріумфуючи вернулися з своєю здобиччю та й оголосили тіткам, що вже не треба буде носити вербу на річку, бо вони за одним ходом її й скупали.

Несподівано пригналася сюди, аж засапалась, одна подружка і оповістила, що коло Дідика — верба із свічками. Всі побігли туди. Тілки дві баби ще зостались й розмовляли.

— Дощу сьогодні не було й не буде, — казала одна, поглядаючи на гарне нічне небо. — Виходить, що цього року горіхи будуть сповняні. Бо то ж приміта як буде на Купайла добра погода, то горіхи будуть сповняні, а як буде на Купайла дощ, то вони геть-чисто стануть мокляки, почорніють у середині.

— А! чи сповняні будуть, чи мокляки, аби не гурт їх зародило!: Бо ви ж знаєте, що горіхи — то проти хліба: як хліб має не вродити, то горіхів буває багацько.

— Хто ж того не знає? Не дурно старі люди примічають. То вже такий день — Купайло, що все покаже... Сьогодні ж і папороть цвіте: хто зірве квітку, той усе знатиме, геть де гроші які закопані.

— Ой, кумо! А чи не брешуть люди за ту папороть?.. Ну, хто коли зірвав квітку з папороті?

— Ходили люди, дак нечиста сила лякає, не дає взяти... Ви чи не од попа наслухалися, що папороть не цвіте? Бо він страх як сердиться, що Купайла справляють. Каже: „Івану Хрестителеві моліться сьогодні, а не Купайлові пісні співайте! Івана Хрестителя шануйте!"

— А хто ж Івана Хрестителя не шанує?! Всі шанують!... Є й молитва йому така, що кров замовляє.

— Яка ж то молитва?

— Не знаєте?... А отака: „Добрий, святий Іване Хрестителю! Спини кров у моїй рані, так як ти спинив воду в Йордані — як ти хрестив і Йордань святив!..." Стара баба Пріська міні казала: скілком, скілком людям ця промова пособила!... І панам вона тут одним замовляла — то й ті повірили, бо пособило... Ні! то собі Хреститель, а то — Купайло!...

— А чи ви, бува, не знаєте: пани — вони ніяк не справляють Купайла?

— Хто їх зна, серце! Либонь що ніяк. Хіба, може, на річку купаться ходять, та й більше нічого. Ох-ох-о... Час уже й ляговитися, — позіхнула вона.

Жінки позаходили до хати.

Не довго я блукав після того по шляхах, слухаючи пісень. Одно — що не манулося міні до людей, бажалося самотою зостатись, а друге — наші пилні десятники заходилися скрізь водворяти мир і благочиніє, себ-то розганяти співаків додому.

— Далі-далі північ, а їм спання немає! — приказували вони: — Додому! додому! наспівалися вже на цілий рік.

Всі звідусіль розходилися. Я, як прийшов до себе, усадовився та й позаписував усе, що бачив і чув.

1890.

XXV.
ПЕТРІВЧАНІ ПІСНІ

Як почнеться Петрівка, веснянок у нас більше не співають, а беруться до пісень „петрівчаних", або „петрівних". З инчих місць України етнографічні збірки подають їх аж надто обмаль. Приміром, у „Народныхъ южно-русскихъ пѣсняхъ" А. Метлинського (К. 1854, ст. 312-314) є лиш т р и пісні „петривочныя". У Чубинського (1872, т. III) нема петрівчаної а н і о д н і є ї [1]). Або, знов, у Б. Грінченка в „Этнографическихъ матеріалахъ" (т. III, Черн. 1899. ст. 122) є лиш т р и пісні „петрівські". Не через лад багацько їх і в нас на Звиногородщині, тілки-ж і не так мало: з півсотні все-ж пощастило призбирати.

Одні з наших Звиногородщанських „петрівчаних" пісень згадують за Петрівку, за її малу нічку, за роботу хатню та на городі або на сіножаті, а як у деяких піснях — то є згадка й за жнива, бо зажинають у нас звичайно ще в Петрівку; тих жнивових пісень співають і після Петра, геть і в липні. А друга низка петрівчаних пісень — про закохану пару, хлопця і дівчину, що мають побратися. Оті другі пісні — аж надто близькі до тих, що дівчата співають на Івана Купайла коло закопаної вербі-„купайлиці". Здебілша навіть і голос у них такий, як у купалських піснях; а тому не диво, що в декотрих наших селах їх уважають прямотаки за купалські і співають коло купайлиці попросту як обрядові. По друкованих етнографічних збірниках, записаних з инчих України місць, ми иноді знайдемо такі пісні в рубриці не „петрівчаних", а „купальських" [2]). І треба завважити, що, справді-таки, провести точну межу навіть хоч би для самісінької Звиногородщини, котра з таких пісень має бути чисто-купалська, а котра — петрівчана, то річ дуже важка. Бо одно — що обрядові купалські пісні співаються в нас не тілки в день Івана Купайла, ба вже й цілий тиждень перед ним, серед петрівчаних буднів. А друге — в наших дівчат на Звиногородщині (живовидячки

[1]) Чубинський, може бути, пісні петрівчані розумів як одну цілість із „купальскими піснями" (що в нього на ст. 199-223).

[2]) Див. у Чубинського т. III, ст. 202 („Ой, мала нічка-петрівочка") та ст. 206 („Стояла Марія під вінцем"), а почасти й ст. 223 („Ти, Храсинко, тайся не тайся").

й де-инде) є звичай: коли вони вважають, що вони на Купайлове свято ще не досхочу наспівалися чисто-купальських пісень коло закопаної купайлиці, то вони тоді додають до свого співу ще й пісні петрівчані (а останніми роками — то навіть і зовсім инакші: і не купальські, і не петрівчані, а так-усякі).

Петрівчані пісні подаємо ми тут почасти за тими текстами 1928 року, що записав П. Г. Шалієвський у Ріпках (ближче до Лисянки), надто-ж С. М. Терещенкова (ближче до Звиногородки) у Полівці, Рижанівці, Багачівці, Тарасівці, Шестеринцях, Зеленій Діброві. Та вони відомі по цілій Звиногородщині, і в мене самого є давні варіянти в моїх записах 1890-го року. Записувачі подали свої записи без усяких застережень під виразним заголовком: „Пісні петрівчані", але котра з них збігатиметься з обрядовими купальськими, то я це зазначатиму

Попереду даю місце пісням про з а к о х а н у п а р у, отим близесеньким до к у п а л с ь к и х. А вже аж тоді, на дальшому місці, підуть ті з петрівчаних пісень, де співають про саму Петрівку та про робоче сільське життя, поміж ними вже небагато є таких, що де-инде на Україні вважаються за обрядові купальські, — але єсть такії й серед них [1]).

I.

ПІСНІ ПРО КОХАННЯ ДІВЧИНИ З ХЛОПЦЕМ.

а) З села Попівки (1928).

61) Через яр, через гори,
Через синєє море,—
Ой, люлі та люлі,
Через синєє море!
Там стояла кладочка
Новая, дубовая, —
Ой, люлі та люлі,
Новая, дубовая!
Ой ніхто там не проходе
І нікого не проводе, —
Ой, люлі та люлі,
І нікого не проводе!
Тіко Андрійко йшов,
Катерину знайшов: —
Ой, люлі та люлі,
Катерину знайшов!
— Катерина добра буде,
Міні з нею добре буде, —
Ой, люлі та люлі.
Міні з нею добре буде!
Катерина в мене буде, —
Хазяєчка з неї буде, —
Ой, люлі та люлі,
Хазяєчка з неї буде!
Ой жаль міні буде,
Як возьмуть її люди,
Ой, люлі та люлі,
Як возьмуть її люди!

* *
*

62) Ой зацвіли полуцвітки, зацвіли,
Усю гору крутую укрили.
Осталася стежечка вузенька,
Щоб ходила Марусенька молоденька.
Ой по горі-гороньці гуляла,
На віночок полуцвітки рвала,
На віночок полуцвітки рвала,
За русую косоньку затикала.

* *
*

[1]) От, хоч-би, пісня: „Ой мала нічка-петрівочка" — вона у нас на Звиногородщині йде як „петрівчана", і у Метлинського теж її внесено в рубрику „петривочныхъ" (ст. 312, з Лубенщини). А у Чубинського (III, 202) вона йде в рубриці „купальських", як одна з найперших.

63)[У Чуб. III, 206 вона в відділі „купальських"] [1]):
А стояла Оксана над ярцем
Та чесала русу косу гребінцем.
Ой прибувай, родиноньку, прибувай
У суботоньку на коровай,.
У суботоньку на коровай,
А в неділеньку погуляй.

* * *

64) [Вар. на Купайла в Попівці-таки № 20, Неморожі № 46, Звиногородці № 57]:
Ой ти, дівчино, прихороша:
В тебе брівоньки — як шнурочок! 2
Твої очепята — як терночок,
В тебе личенько, як ти сама.
Як на папері написана.
Писали три дні, ще й три ночі,
Поки списали карі очі;
Писали три дні, три години,
Поки списали на картині.

* * *

65)[Купал, вар. Попівка № 24, Скальоватка № 31, Колодисте № 38, Шостакова № 41, Неморіж № 51, Звиногородка № 58]:
Перекладу кладку через муравку
Вербову, вербову, —
Час нам, дівчата, час, молоденькі,
Додому, додому!
А ти, Одарко,
Останься, останься:
Прийде Омелько —
Звінчайся, звінчайся!
Принесе віночка
З глодини, з глодини.
Щоб ти - здорова
Зносила, зносила.
Щоб ти здорова
Зносила, зносила,
Нас на весілля
Спросила, спросила.
— А я того віночка
Не зносю, не зносю,
Вас на весілля
Не спросю, не спросю.
А вже того віночка
Зносила, зносила.
Вас на весілля
Спросила, спросила.

* * *

б) З Багачівки.

66) Де ти, хмелю, зімував, шо й не розвивався?
Зімував я в лузі, в лузі на калині.
Де ти, сину, ночував, шо й не розувався?
Ночував я в тої вдови, шо думаю брати.
Не женися з удовою, бо життя не буде,
Тіко тобі молодому сором велій буде [2]).

* * *

66-б) [Тут-такн подаємо вар. із с. Пальчика 1892 р. в записі С. О. Єфремова]:
[Ой ти, хміль, ти мій хміль,
Де ж ти зімувався?
Де ж ти, синок ночував,.
Шо й не розувався?
— Зімував я в лісі,
В лісі на тичині.
Ночував я, моя мати,
В молодої дівчини.
— Худо, синок, робиш!
Худо, синок, робиш!
Жалуються молодиці,
Шо ти шкоду робиш.
— Буду ж, мати, я ходити,
Буду шкоду робити:
Було ж мене, моя мати,
Давно оженити
Ой, я тобі, сину,
Та й не боронила:
Було ж тобі ожениться,
Скоро породила!

* * *

[1]) Окрім того ця петрівчана пісня близька до весільних. Пор. у нас ст. 102.
[2]) У Попівці (нижче ми це побачимо в відділі про жнива і про жнивові пісні варіянт оцієї самої пісні співається й геть пізніш од Петрівки, увечері, серед танців („до скоку").

67) [Вона в Багачівці і петрівчана і купальська однаково]:
Чом ти, барвінку, не стелишся?
Чом ти, Андрію, не женишся?
– „Я ще зелений — постелюся,
Я ще молодий — оженюся".
Чом, руто-м'ято, в гору не йдеш?
Чом ти, Оксано, заміж не йдеш? –
„Я зелененька в гору піду,
Я молоденька заміж вийду"

* * *

68) [І петрівчана, і купальська]:
Ой, по тім боці дощі йдуть,
А по тім боці річки течуть,
Ой, текли вони аж шуміли,
Аж до Оксани прямо в сіни.
Ой, туди хлопці збігалися,
На мед-горілку складалися.
А той Микола найбільше дав,
Собі дівчину найкращу взяв.

* * *

69) [Теж і петрівчана, і купальська]:
Їде Омелько на осляті,
Везе Олену у горняті;
Їде Омелько на мечику,
Везе Олену у глечику.
Та й поганяє нагайкою, –
Буде Олена хазяйкою;
Та й поганяє лозиною, –
Буде Олена дружиною.

* * *

в) Петрівчана пісня з с. Тарасівки, 1928.

70) [Дуже далекий варіянт — купальський, Попівка № 20 і ин.]:
Ой у лісі, у лісочку, на дубочку
Висіла колисонька на шнурочку.
А у тії колисоньці голубець,
Колисався Микола молодець.
Ой, гойдайте мене, хлопці, високо,
Щоб було видненько далеко!
Ой, там моя тещенька жито жне,
Ой, там моя Марійка вінки в'є.

* * *

г) Петрівчані пісні з с. Ріпок, 1928.

71) Ой ти, дівчино, багата,
В тебе старостів повна хата.
Ріж рушники з китайочки,
Давай старостам подарочки,
А хлопчині з торочками,
Щоб не гуляв з дівочками.
— А я торочки одрубаю,
З дівочками погуляю.

* * *

72) [В Неморожі це купальська № 47]:
Ой плавала утка, плавала.
З ким ти, дівчино, стояла?
— З тобою, хлопчино, з тобою,
Як ясний місяць з зорьою.
— По чому ти, дівчина пізнала,
Шо ти мене ще за горою назвала?
— По тобі хлопчино, по тобі,
По твої кучеряві голові,
По твому кониченьку воронім,
По твому сіделечку золотім.

* * *

73) Ой ти; хлопчино, продай бички,
Купи дівчині черевички,
Щоб вона боса не ходила,
Щоб вона людей не смішила:
Буде боса ходити, —
Буде людей смішити.
Ой ти, хлопчино-душа,
Купи дівчині капелюша,
Щоб її личко не горіло,
Щоб твоє серце не боліло.
А її личко горіть буде, —
Твоє серце боліть буде.

* * *

74) Ой на городі під грушкою
Стоїть дівчина з подушкою.
А хлопець дума, шо ворона, –
А то дівчина чорноброва.
Хлопець дума, шо галочка, —
А то дівчина-коханочка.

* * *

75) Ти, дівчино, тайся не тайся:
За тебе хлопчина питався.
Бо він тебе думає брати,
Бо нема кому сорочок прати.
Нема кому ні топить, ні варить,
Нема кому до хлопчини говорить.

У Чубинського III, 223 варіянт до отього нашого петрівчаного №75-го (варіянт не такий уже й далекий) подано з сусідньої Гуманщини, із с. Тальянок, тільки-ж не як петрівчану пісню, а як чисту купальську. А до дальшого запису (№ 76) можна далеченьку паралелю зазначити серед тих купальських пісень на нашій таки Звиногородщині, що записано в Попівці (№ 8), Скальоватці (№ 9), Каменечому (№ 10).

76) Ой летіли гуси, геготіли,
На дівчинині хаті сіли.
Ой, туди хлопці збігаються,
На мед-горілку складаються.
Оден хлопчина найбільше дав,
Собі дівчину найкращу взяв.
Взяв за ручину, повитався,
Взяв за другую та й повінчався,

II.

НАСМІШКУВАТІ ПЕТРІВЧАНІ ПІСНІ.

(1928).

Таких петрівчаних пісень маємо ми три: одна — з Попівки, одна — з Ріпок, а одна — з Шестеринець. Теї, що записана в Попівці („Круковеє колесо"), я серед купальських пісень ніколи не чув, вона мабуть-таки тілки петрівчана. А от навпаки — тую, що з Ріпок (про „крокіс"), я на Йвана Купайла раз-у-раз чув (геть і 1928 року), як її неодмінно співають коло закопаної в землі верби, і то навіть серед найперших обрядових співів. Котра-ж петрівчана з Шестеринець („Ой, наші хлопці нечуйлиці"), то, хоч на Купайла її, здається, не співають, але не дуже далекого варіянта серед обрядових купальських пісень вона таки має.

77) [Полівка]:
Круковеє колесо
Вище тину стояло,
Вище тину стояло,
Вір'яного питало:
— Куди їдеш, вір'яне? —
„На ярмарок, мій пане".
— А що везеш, вір'яне? —
„Все дівчаток, мій пане".
— А по чому продаєш? —
„По сто рублів, мій пане"
— Ой дорого, вір'яне! —
„Бо робочі, мій пане".
— Куди їдеш, вір'яне? —
„На ярмарок, мій пане". —
— Що ти везеш, вір'яне? —
„Усе хлопців, мій пане".
— А по чому продаєш? —
„По копійці, мій пане".
— Що ж дешево, вір'яне? —
„Бо ледачі, мій пане".

78) [Ріпки. Вар. на Купайла в Неморожі № 49 та Звиногородці № 52]:
Ой, на городі крокіс-крокіс, —
Узяв чорт хлопців та й у ліс поніс.
Ой, на городі крокоситься, —
Узяв чорт хлопців та й носиться.
А дівчата ідуть дивитися,
Як будуть хлопці казитися.

* * *

79) [С. Шестеринці]:
Ой наші хлопці нечуйлиці,
Не чули з роду зузулиці,
А як почули, полякались —
Під сухі верби поховались,
Під сухі верби, під густі гиляки,
А наші хлопці свинопаси.
Як прийде ранок, свині гонять,
Як прийде вечір, дівчат ходять.

* * *

Що до цієї останньої пісні (№ 79), то не стілки текетом, скілки своїм духом, підходять до цієї петрівчаної Шестеринської пісні ті купальські, котрі записано в Попівці (№ 2), Скальоватці (№ 3), Колодистому (№ 35) та в Звиногородці (№ 52).

III.

ПЕТРІВЧАНІ ПІСНІ ІЗ ЩОДЕННОГО ПОБУТУ.

Цей відділ ми гуртуємо не топографічно, не по селах, а лиш побутово. Що-ж до топографічного розподілу цих пісень, то зазначмо, що із західньої Звиногородщини два №№ записав 1928 року П. Г. Шалієвський у Ріпках (це — в бік Лисянки), инчі-ж — того самого року С. М. Терещенкова в Попівці, Рижанівці, Неморожі; а те, що подано з сусідньої Озірної, то мій давній запис 1890 р. Із Звиногородщини східньої подаються тут деякі мої записи 1890 р. з самої Звиногородки, дещо — од С. О. Єфремова 1892 р. з Пальчика, а решта — то все позаписувала 1928 р. в Багачівці, Шестеринцях та Зеленій Діброві С. М. Терещенкова:

80) [Попівка. У Чуб. III, 202 вар. серед купальських]:
Ой мала нічка-петрівочка,
Що й не виспалась невісточка.
Вставай, невістко! годі спати!
Час до череди вівці гнати.
Вже твої вівці — на дібрівці,
Твої корови — на діброві;
Вже твої вівці гори минають,
А косарики коси клепають.
Череду гнала та й дрімала,
На терин очі повиймала,
На терин очі повиймала, —
На камінь палці позбивала.

* * *

81) [Шестеринці]:
Ой мала нічка-петрівочка,
Не виспалася невісточка.
Ой спала, спала, не доспала,
Шовкові шнури посукала;
Шовкові шнури посукала —
Вороні коні по гнуздала.
Вороні коні погнуздала —
Та й до милого одіслала.
Ой, милий на конику грає,
Та й у двірочок уїзжає:
— Не спала нічку й не буду спати,
Бо буде з миленьким гуляти.

82) [Ріпки. Для другої половини — варіянти на Купайла в Попівці № 11, Неморожі № 43, Звиногородці № 56]:
Ой, мала нічка-петрівочка,
Не виспалася невісточка.
Ой, спала-спала, не доспала,
Шовкові шнури посукала.
Шовкові шнури посукала,
Вороні коні попутала. —
Ой, побіг коник під гречкою,
А за ним хлопчина з гнуздечкою:
— Пожди, коню, загнуздаю,
Та поїдемо до Дунаю.
До Дунаю води пити,
Ще й до дівчини говорити.
Ой, дівчино, серце моє!
Сподобалось міні личко твоє.
Не так личко, як ти сама,
Як на папері написана.
Писали три дні ще й три ночі,
Поки списали карі очі.
Карії очі, чорнії брови,
Люба та мила до розмови.

* * *

83) [Ріпки]:
Ой, мала нічка петрівная, —
Не куй, зозуле дібрівная!
Не куй, зозуле, у діброві,
Не збуди мене молодої!
Не збуди мене молодої,
Бо спаде личко й чорнії брови.

84) [Попівка]:
Любив козак красную дівку,
Гей, любив всю Петрівку,
Та й любив він усю косовицю,
Гей, любив красовицю;
Любив козак молоду дівчину,
Гей, любив три годочки,
А вдалося молодій дівчині,
Гей, ой, як три деньочки.
Ой, забула красна дівка,
Ой, та козака запитати:
— „А чи мині заміж виходити,
Гей, ой, чи ще гуляти?"
— „Гуляй, гуляй, молода дівчино,
Гей, гуляй, як і гуляла!
Топчи, топчи черевички,
Гей, так, як і топтала.
Наймай, наймай троїсті музики
Гей, так, як і наймала,
Та не доймай хлопцям віри,
Ой, та як ти доймала.
Бо ті хлопці радоньку ведуть,
Гей, радоньку лихую,
Хотять тебе з розуму звести,
Гей, дівку молодую.

* * *

85) [Багачівка]:
Ой, чебчику та горобчику,
Полинь, полинь по підошвочку,
Скажи мині усю правдоньку:
Кому воля, а кому нема волі?
— „Ой, дівчатам уся воленька,
Бо, як прийде та неділенька, —
За стрічечку та за віночок,
На музики та у таночок!
А парубкам уся воленька,
Бо, як прийде та неділенька, —
За скрипочку та за сопілочку,
На музики та за дівочку!
Молодицям нема воленьки,
Бо, як прийде та неділенька,
Під порогом порося кричить,
А у печі та куліш кипить,
А в колисці та дитя кричить,
А в запічку воркотун ворчить.
Порося каже: „Нагодуй мене!"
Куліш каже: „Помішай мене!"
Дитя каже: „Похитай мене!"
Воркун каже: „Поцілуй мене!"

* * *

86) [Багачівка. Вар. Купайла в Попівці № 15]:
Ой ходила Одарка по лану,
Та полола пшеницю з бур'яну,
А приїхав Омелько до межі:
„Боже тобі, дівчино, допоможи,
Боже тобі, дівчино, допомагай,
Буде тобі пшениця на коровай.
Буде з цеї пшениченьки насіння, —
Коли буде, Одарко, весілля?"
— „На суботу, дівчата, на суботу,
Бо я маю за Омелька охоту;
На неділю, дівчата, на неділю,
Бо я маю на Омелька надію".

А оцієї співають, як просо полють (на голос купальський):

87) [Попівка. Вар. на Купайла теж у Попівці, № 22]:
Ой ти, Андрію, попів, попів!
Чом ти не пасеш волів, волів?
Вже твої воли давно в шкоді:
У Катерини на городі.
Ой, як ти підеш, воли займеш,
А до Катрусі на ніч зайдеш.

Дальших двох пісень співають у Петрівку, як сапають буряки:

80) [Рижанівка]:
Ой, чия то черешенька?
Ой, чия то вишня?
Ой, чия то курвочка
Попереду вийшла?
Степанова черешенька,
Степанова вишня,
Степанова курвочка
Попереду вийшла.
Ой, чия то черешенька
На яр подалася?
Ой, чия то курвочка
Ззаду зісталася?
Степанова черешенька
На яр подалася,
Степанова курвочка
Ззаду зісталася.
Ой, позаду юрба-юрба,
Попереду курва-курва.
Оце вам за те,
Що ви біжите!
Попереду юрба-юрба,
А позаду курва-курва.
Оце вам за те,
Що ви не йдете!

* * *

89) [Рижанівка, теж до буряків]:
Пригоничу паш,
Вже додому час,
Бо вже наша господиня
Вечеряти наварила.
Вийшла та й стоїть:
Вечеряти йдіть!
А вже сонце над хатою, —
Пригонича лопатою, Бах!
Од села до села
Побиті кілочки, —
А в нашого пригонича
Немає сорочки.
Од села до села
Ряба жаба ліала, —
А в нашого пригонича
Голова обліала.
Без сорочки, без штанів,
Рівняється до панів!

* * *

90) [Попівка]:
Косарі косять, вітер повіває,
Шовкова трава на косу налягає,
Шовкова трава на косу налягає,
А бідна удова од жалю умирає.

* * *

[Завважити тут треба при нагоді, що і в Попівці, і скрізь по Звиногородщині, косарі, як косять сіно в Петрівку, охоче співають: відомої пісні: „Вийшли в поле косарі"] [1]).

91) [Попівка. Вар. на Купайла, Зелена Діброва № 27]:
Ой яром, яром, долиною
Косили сіно сокирою,
А коцюбою громадили,
Поки Андрія принадили.
Ой, дали йому принадоньку
З білого шовку нагаєчку.
А та нагайка з шовку шита:
Буде Оксана що-дня бита.

* * *

92) [Попівка]:
Ой, перепеличка мала-невеличка
По полі літає,
По полі літає, комиш прогортає,
Сокола шукає:
„Соколоньку ясний, мій друже пре-
Де-ж це ти блукаєш? [красний,
Колишеш ти мною, як вітер травою,
Як вітер травою, козак дівчиною".

* * *

Отих пісень, що йдуть далі, співають у Петрівку аж тоді, як жнива почнуться. То їх співають і після Петра:

93) [Попівка]:
Ой там на горі в пшениці ярі,
Ой там сиділо аж два голуби:
Цілувалися й милувалися
Та й сизими крилечками обіймалися.
Ой, десь узявся стрілець-молодець,
Голуба убив, голубку зловив,
Узяв під полу, приніс додому,
Приніс додому, пустив додолу.
Насипав пшінця аж по колінця,
Налив водиці по самі крилця:
Голубка не їсть, голубка не п'є,
Та на гору в пшениченьку плакати іде.
— Чого-ж не їси? Ой, чого-ж не п'єш?
На крутую гору тужити ідеш.
— Ой, як-же міні та й не тужити?
Ой, горе міні без пари жити.
— Ой, є у мене сімсот голубів:
Вибери собі, котрий милий твій. —
І вибирала й перебирала,
І на пір'ячко, і на степір'ячко, —
Ой, не так ходить, не так воркує,
І не так гуде, як до мене йде.

* * *

[1]) А коли, після роботи, ввечері гуляють та пританцьовують, то „до скоку" приспівують з тієї пісні: „Косив батько, косив я, косили ми обидва. Накосили в'язку сіна, та й те за ніч коза з'їла" (Це варіянт з Попівки). *А. Кр.*

94) [Попівка]:

Ой посіяв козак жито, нема кому жати.
Питається син матері, которую брати: 2
Ой, чи тую богатую, що люди веліли?
Ой, чи тую убогую, що серденько мліє? 2
В богатої, губатої — воли та корови,
А в вбогої, хорошої — тіко чорні брови; 2
В багатої, губатої — бички та телички,
А в вбогої, хорошої — тіко біле личко. 2
Багатая, губатая губи надимає,
А вбогая, хорошая щиро пригортає; 2
Багатая, губатая аж до гори дметься,
А вбогая, хорошая, як голубка, в'ється. 2
В богатої, губатої воли поздихають,
Біле личко, чорні брови по вік не злиняють.

* * *

95) [Звиногородка; пор. № 99]:

Ой ранняя сівба урожайна,
А пізняя сівба неврожайна [1]).
Ой, на раннії — женці жнуть,
А на пізнії — косарі тнуть;
Ой на раннії — пшениця,
А на пізнії — мітлиця;
На раннії — пшениця, як вода,
А на пізнії — кукіль-лобода.

Про дальші пісні №№ 96, 97, 98, що я їх записав 1890 р. одну на хуторі Яровистому під Звиногородкою, а дві — в с Озірній теж під самою Звиногородкою (тіко по той бік р. Тікича), міні було сказано: „Співаються у Петрівку, та співаються і не в Петрівку":

96) [Звиногородка 1890, хутір Яровистий]:

Ой, піду я в ліс по дрова,
Наламаю лому
Заніс мене дурний розум
Та в чужу сторону
А в чужії стороньці
Ні отця, ні неньки,
Тілки в саду зеленому
Поють соловейки.
Ой вирву я з рожі квітку,
Та пустю на воду
„Пливи, пливи, з рожі квітка,
Аж до мого роду!"
Пливла, пливла з рожі квітка,
При березі стала.
Вийшла мати води брати
Та й квітку пізнала:
— „Ой, чого ти, з рожі квітко,
На воді зів'яла?
Ой, десь-же, ти, моя дочко,
В недузі лежала!"
— „Не лежала, моя мати,
Ні дня, ні години:
Попалася в лихі руки
Невірній дружині" —
Ой, на горі коршма,
Під коршмою вишня.
Ой, там моя родинонька
Пить-гуляти вийшла.
Гуляла, гуляла,
Мене споминала:
„Десь, нашої сіромахи
Та вдома немає"
— Ой лети ти, горле,
Де мій батько оре, —
Нехай воли випрягає
Та й мене одвідає.
Полетіть, синиці,
Де мої сестриці, —
Нехай воли випрягають
Та й мене одвідають.

[1]) „Рання сівба" зветься в нас тоді, коли посіють іще перед 1-ою Пречистою („Успениям", 15 серпня ст. ст.), а „пізня сівба" — після 2-ої Пречистої (після „Різдва Богородиці", 8 вер. ст. ст.). Коли-ж засіють між 1-ою й 2-ою Пречистою, то це зветься „середня сівба". *А. Кр.*

— Вже й летіть, канарейки,
До моєї неньки, —
Нехай воли випрягає,
Та й мене одвідає [1]).

* * *

97) [Озірна 1890]:
Ой, горав мужик край дороги,
Ой, горав мужик край дороги.
Гей, соб! цабе, рябий!
Гей-гей, соб! край дороги.
Та воли його круторогі.
Та воли його круторогі,
Гей, соб! цабе, рябий!
Гей-гей, соб! круторогі.
Та погоничі чеверногі [2]), 2
Гей, соб!...
Та повісили торбу, ей, на березі.
Гей, соб!...
Та не порожнюю, з пирогами, 2
Гей, соб!...
Та начиняні горобцями, 2
Гей, соб!...
Ішли дівки за грибами, 2
Гей, соб!...
Знайшли торбу з пирогами. 2
Гей, соб!...
А ви, погоничі, штани скидайте!
Гей, соб!...
Дівчат доганяйте. доганяйте! 2
Гей, соб!.
А погоничі штани поскидали, 2
Гей, соб!...
Дівчат не догнали, не догнали.
Дівчат не догнали, не догнали.
Гей, соб! цабе, рябий!
Гей-гей, соб! не догнали!

* * *

98) [Озірна, 1890]:
Ой на горі ячмінь,
Й а в долині жито.
Під білою березою
Козаченька вбито.
Ой убито-вбито,
Затягнено в жито.
Чорним шовком китайкою
Рученьки накрито.
Ой, прийшла дівчина
З чорними очима;
Ой, розкрила китайочку
Та й заголосила.
Ой, вийшла другая,
Та й то-ж не такая:
Як розкрила китайочку
Та й поцілувала.
Ой вийшла й а третя,
З рубленої хати:
„Було-ж тобі, скурвій сину,
Нас трьох не кохати".
Ой, одна любила,
Й а друга кохала.
Й а трстяя-чорнявая
Чари готувала.
Чарувала руки,
Чарувала ноги,
Чарувала біле личко
Ше й чорнії брови.

* * *

99) [Зелена Діброва; пор. № 95]:
Ой, крикнули журавлі
Та сидячи на ріллі
І кричучи казали:
Гей, гей, гей!
Ой, лучча нивка ранняя,
Аніж тая пізняя.
Гей, гей, гей!
Ой, на ранній женці жнуть,
А на пізній косарі тнуть.
Гей, гей, гей!
Ой, на ранній — жито-пшениця,
А на пізній — кукіль та мітлиця.
Гей, гей, гей!
Ой, лучча мила першая,
Аніж тая другая.
Гей, гей, гей!
Бо з першою діти мав,
А з другою розігнав.
Гей, гей, гей!
Ходить батько по Дону,
Просить дітей додому:
Гей, гей, гей!
Ідіть, дітки, додому:
Не буде вам розгону
Гей, гей, гей!

---

[1]) О р ю т ь на озимину гулящу землю у нас найбільше в Петрівку, поки жнива не почалися. Та буває, що чоловік спізниться і каже: „Ще далеко Ілія — то ще виорю і я" (Ілії —20 липня ст. ст.). *А. Кр.*

[2]) Замість „чеверногі" (тоб-то „косолапі") співають часом „чорноброві". *А. Кр.*

Ой, таточку, таточку,
Де ти подів мамочку?!
Гей, гей, гей!
Цитьте, діти! не гудіть!
Та нікому не кажіть!
Гей, гей, гей!
Я без жінки не буду,
Приведу вам матір молоду.
Гей, гей, гей!
Тобі, тату, жінка молода,
А нам мачуха лиха.
Гей, гей, гей!
Тобі буде все годить,
А нас тіко буде бить.
Гей, гей, гей!
Як тіко батько на поріг,
То мачуха за поріг.
Гей, гей, гей!
А як батько за поріг,
То мачуха за батіг.
Гей, гей, гей!
А як батько за порогом,
То мачуха нас батогом.
Гей, гей, гей!
А як батько за хлівець,
То мачуха за дубець.
Гей, гей, гей!
А як батько за хлівцем,
То мачуха б'є дубцем.
Гей, гей, гей!

* * *

З однією колисковою піснею із с. Попівки 1926 р. (у нас ст. 61) трохи схожа оця петрівчана, що записано її 1928 р. в с. Неморожі (недалечко Попівки) од старої Марини Мовчанової, їй 76 літ:

100) [Неморіж]:
Ой, не буду журитися,
Гей, та нехай на Петрівку
Та заберу дітей в торбу,
Та й піду на нивку
Та вийду я на могилу,
Сяду, гляну на долину:
Ой, дітки мої, пташки!
Та ви ж міні не важкі.
Ой у мене вас не стіко,
Тіко двацять четвірко:
Ой, дванацять — синочки,
А дванацять — дочки.
Ой, чотирі сини косять,
Чотирі молотять,
А чотирі наймепчії
Синочки годую.
А дванацять дочок —
Всі в постать заходять.
Ой, чотирі дочки жали,
Чотирі дочки в'язали,
А чотирі найстаршії
У копи складали.

* * *

101) [Багачівка]:
Ой, дівчина та кропивоньку жала,
Та здається, що ні з ким не стояла;
Тіки з милим друженьком,
Ой, та розмовоньку мала.
Ой, та розмовоньку мала
Та мале дитя під копою колисала;
— „Ой, люлі-люлі, та мале дитя, спати!
Бо померли вже, ой, люлі-люлі,
Та твої батько й мати".

* * *

А оцю петрівчану в Попівці співають, як полють або жнуть:

102) [Попівка, 1928]:
Ой у полі нивка,
Росте стебелинка.
Там дівчина жито жала,
Гарна чорнобривка.
Жала вона, жала,
Сіла спочивати,
Їхав козак з України,
Мусів шапку зняти.
— „Допоможи, Боже,
Пшениченьку жати!"
Вона встала, йому одказала
Й серденьком назвала.
А вже тая слава
По всім світі стала,
Що дівчина того козаченька
Серденьком назвала.
А вже тая слава
По всім городочку,
Що дівчина тому козакові
Вишила сорочку.

Оцю петрівчану пісню („Ой, у полі нивка") дуже люблять по цілій Звиногородщині та й охоче співають теть і після Петра [1]). Подаю два давніші варіянти: один — що я записав 1890 р. в Неморожі, другий — що записав року 1892-го С. О. Єфремов у Пальчику:

103) [Неморіж, 1890]

Ой на горі нивка,
Широка долинка,
Там дівчина жито жала,
Сама чорнобривка.
Жала вона жала,
Сіла спочивати,
Їхав козак дорогою
Мусів ізвертати,
— Помагай-бі, женче! —
— Здоров, здоров, серце!
Шоб цяя слава
По всім селі стала,
Шо дівчина козака
Серденьком назвала.

* * *

104) [Пальчик, 1892]:

Ой на горі нивка,
Там стояла материнка,
Там дівчина жито жала.
Сама чорнобривка.
Жала вона, жала,
Сіла спочивати,
Їхав козак дорогою
Зачав жартувати:
— „Здоров же ти, женче,
Ти дівчино-серце!"
Вона встала, одказала:
„Здоров, козак-серце!" —
А вже-ж тая слава
По всім світі стала,
Шо дівчина козаченька
Серденьком назвала.
Оден каже: „дівчино!"
Другий каже: „рибчино!"
Третій каже: „серце моє,
Чи підеш ти за мене?"
— Десь, ти хати не маєш,
Шо ти мене питаєш.
Постав міні хаточку
Із рожового цвіточку,
А сінечки з лободи, —
А в чужу не веди!
Бо хата чужая,
Свекруха лихая
Б'є вона і лає
І плакати не дає.

На прикінці подаємо дві петрівчані пісні, що їхні варіянти здебільша неодмінно співаються й на Івана Купайла коло закопаної верби (пор. Неморіж № 50):

105) [Ріпки]:

Ой Петре, Петре й Іване!
Вже твоя Петрівочка минає.
Вже твоя Петрівочка минає,
Половина літочка не стає.
Де сонце сходить, там сяє,
Ой там Іван кониченька сідлає.
— Сідлаю коня свого, не твого,
Та поїду до роду свого.
Ой до роду, до родини,
До своєї до Ялини.
Ой там у Ялини мед-вино п'ють,
Ой там мене молодого ждуть,
Ой там у меї Ялини мед-вино допивають,
Ой там мене молодого дожидають.

* * *

106) [Попівка]:

Ой, Петре, Петре й Іване,
Вже твоя Петрівонька минає.
Вже твоя Петрівонька минає,—
Половина літечка немає.
Де сонечко сходить, там сяє, там сяє,
Там Гаврило коника сідлає.
— Осідлаю коника свого, не твого,
Та поїду до родоньку свойого,
Та поїду до роду, до родини,
Та до теї Оксани-дружини.
Ой, там моя Оксана жито жне,
Ой, там моя Оксана вінці бере
Із запашного васильку,
Та з хрещастого барвінку,
Та з хрещастого барвінку,
Щоб ходила Оксана у вінку.

---

[1]) Нижче, в відділі про жнива, ми зустрінемо її варіянт, записаний у Попівці-ж таки, тілки вже в липні, серед найгарячішої жнивової пори.

XXVI.

КІНЕЦЬ ПЕТРІВЦІ, СВЯТО ПЕТРА Й ПАВЛА.

(29 червня ст. ст.).

І.

Серед купальських пісень одна з її варіантами (? 50, ст. 390) згадує про близький кінець Петрівчаному постові:

Ой Петре, Петре й Іване!
Вже твоя Петрівка минає ..

бо залишається Петрівки ще лиш п'ять днів.

Петрівчаний піст не вважають за дуже тяжкий, бо є вже чимало всякої городини, є геть-усяка добра закришка для пісного борщу, є молода картопелька, а на прикінці — є вже й молоді гірочки. Щоб лушпайка в них не була гірка, то, кажуть, не треба ходити серед огудини в чоботях (див. ст. 344).

Тілки-ж, сонце в Петрівку вже пече так силно, що й це часом не пособляє. Є прислів'я про петрівську спеку. Коли хтось бажає того, чого не може бути, кажуть: „Схотілося мерзлого в Петрівку". І ще прислів'я: „Паршиве порося і в Петрівку мерзне" [1]).

Про ґедза вірують, що він силно тне тілко до кінця Петрівки, а тоді вже не кусається. Є й прислів'я: „Ґедзе, ґедзе! Минувся твій Петро, минулося твоє й добро" [2]).

Соловейка наприкінці Петрівки не чути. Приміта: „Як ячмінь ви'кидає колос, соловей вже не співає, — ячмінним колоском удавивсь" [3]). Перестає кувати й зозуля, бо кажуть: „Мандрикою вдавилася".

Про „мандрики".

(Попівка, 1926).

Всю Петрівку, коли б'ють масло, то маслянку перегрівають, і той сир, що одігріється з маслянки, ховають. В кінці Петрівки,

---

[1]) Варіянт: „Погане порося...", — приміром у Керелівці, Шевченковому селі (1926, записав Коваленко).

[2]) Записала С М. Терещенкова в Попівці (1928).

[3]) Записав я це в самій Звиногородці, од Афанасії Андріюци (58 літ), з хутора Щербаківки, за мостом. Тілки-ж це і по всій Звиногородщині говорять. С. М. Терещенкова в Попівці записала: „Поки ячмінь колос ви'кидає, то соловей співає на шіснацять голосів".

так — за тиждень до Петра або й більше, розтирають той сир, і без усякої присмаки роблять „мандрики". Мандрики — не такі балабушки, вбілшки як невелике яблуко. Зліплять — потім садять після хліби в піч, і вони там засихають. Як добре засохнуть, то їх ховають на піч, чи деінше, в сухому місці, до Петра, а на Петра розговляються мандриками [1]).

Мандрики, що залишаються од Петра, ховають, а коли сир збирають у Спасівку та в Пилипівку на масницю, то одну „мандрику" кладуть в діжку на дно під сир; а коли докладуть до краю, то поверх сира кладуть теж мандрику, для того, щоб не засихав, не кис, не псувався і — одне слово — щоб був смашний. Решту мандрики ховають у сухім місці. А коли відьма збавить корову чи вівці, або хто спристрітить, то беруть трошки мандрики, розтерають з свяченою водою, заліпляють у хліб і дають тій худобі. (Записала С. М. Терещенкова).

Звичайно ще перед Петром починаються ж н и в а. Правда, коли весна була пізня і ниви до Петра ще не поспіли, то люди почнуть жнива й після Петра; тілки-ж це буває не часто. Зажинають у п ' я т н и ц ю, і трапляється часом, що тая п'ятниця припаде ще перед Іваном Купайлом, приміром 22 червня ст. ст. Найчастіш одначе виходить календарно так, що зажинають між Іваном Купайлом і Петром. Коли-ж доводиться почати жнива вже після Петра, то однаково: починають у п'ятницю-таки.

Тілки-ж і тут була часом одміна. Перед тим, як починають жать, ідуть до того, хто має святці, та й просять подивитися, якого святого припаде в п'ятницю: як тіко преподобного, або праведного, то починають жать, а коли м у ч е н и к а, то в той день не починають; а вибирають тоді в і в т о р о к чи ч е т в е р, — в який із цих днів нема мученика. Бо як розпочати на мученика, то буде мука з цим хлібом, аж до нового. Найперше — буде тяжко жать: руки болітимуть, голова. Дощ перебиватиме; вітер порозносить полукіпки. Як возитимуть, то будуть перекидаться. В стіжку — миші поїдять зерно й солому. Та всякі инші пригоди будуть. Та й будь-яку инакшу роботу — розпочинають у той день, як нема мученика в святцях). (Записала С. М. Терещенкова).

Та про жнива, з якими обрядами зажинають, з якими дожинають, то що, буде ширша мова вже в л и п н і, в осібному розділі.

II.

НА ПЕТРА. 29 ЧЕРВНЯ.

Наші селяни наперед знають, на який день тижня припаде Петра й Павла (29 червня): на той самий день, як і голодна кутя була. А вимірковують от як:

---

[1]) „і горілкою" — додає П. Шалієвський з с. Ріпок (1928).

(Попівка. 1926). В який день Варвари, — в такий день Різдво, і в такий день Новий рік. А од Нового року на п'ятий день — Голодна кутя. То в який день Голодна кутя, в такий день Петра.

Петра вважають у нас за велике свято. Тому хазяйки в день перед Петром налагодять уже все для страви, щоб на Петра нічого не роби'ть, тіко готове звари'ть. На Петра готують скоромні страви всякі. Але що-що, а вареники то вже неодмінно мусять бути в кожній хаті.

До церкви йдуть старі й малі. В церкві, та ще й по дорозі до церкви, роздають „мандрики", в кого нема своїх мандрик, то купують на базарі. Коли яка мати не піде до церкви й не поведе дітей, то дає своїм дітям по мандриці, і вони гуляють на такому місці, де видно до церкви, і чекають, поки люди вийдуть з церкви. А коли побачать, що люди вже йдуть, то біжать до матері: сповіщають, що вже йдуть з церкви! І так мандрикою тішаться, як на Великдень крашанкою.

Потім у кожній хаті сідають обідать. Обід починають з мандрик: кожне з'їсть мандрик стіки, скіки може. А тоді — частуються горілкою, і бажають живим щастя, здоров'я, багато прожить, а вмерлим — царства небесного й легенько лежать. От після цього й обідають.

Свято одбувають тим, що не роблять, а одпочивають. Ідуть до родичів, сусідів. Збираються в садках та на вигонах і балакають до вечіра.

Молодь —то збирається гуртками в садках, на вигонах, на горах. І співають, танцюють. (Записала С. М. Терещенкова).

III.

ОПОВІДАННЯ ЗА ПЕТРА Й ПАВЛА.

а) Петрові вівці.

(С. Ґудзівка. 1928. Оповідає Олена Лисиця, їй 89 літ, неписьменна):

Ото в Петрівку, як жито квітує, та кажуть: „Уже Петро вівці гонить". А воно й справді: як вийти на поле й подивитися, — наче хвилі по пашнях ходять, одна хвиля другу доганяє. Ото-ж воно й є, що святий Петро вівці гонить!.. І ще то ласка його, що гонить, а як-би не гонив, хіба-б ми той святий хліб їли? Він був-би такий гіркий, що й у рот не можна-б узять! там-би було більше ріжків, ніж зерна.

Кажуть старі люди, що колись-то дуже давно, як розводив Бог хліб, насіяв жита. А людей ще тоді не було, і не було кому робити. Нечистий і каже: „Я допомагатиму, то й міні хай трохи буде зер-

на, — хоч те, що звершечку". А Бог каже: „Не хочу! бо ти тоді всі вершки позабираєш, а мінї що буде?" Нечистий каже: „Не бійся! я лишнього не візьму. Я собі позначу — і братиму, що мое". Коли до жнив, — а там, мамцю моя, так колоски пообліплювано чорними ріжками, що аж повтиналися! це своє зерно він позначив!... Що його робити? — „Зажди-ж!" думає Бог: „на другий рік не те буде". Сів Бог та й ліпить вівці (а овець іще тоді на світі не було). А нечиста сила побачила — то й собі ліпить таке саме, тіко для прикраси вчепив довгі роги й бороду. Бог на своє дмухнув, поблагословив, — і воно встало, ожило й побігло: стали на світі вівці. А нечистий дмухав-дмухав на своє, що наліпив, — не біжить. Він попросив Бога — і Бог на його творіння дмухнув: ожило, стали кози. Бог тоді посилає Петра, показує на свої вівці: „Біжи та погони оці вівці по житах, нехай обіб'ють квіт, то не буде ріжків". Нечистий не знає, на що Петро погнав вівці в жито, і каже собі, що „там у житах нема пашні, бо тіко житні стебла, а я лучче пожену своє в ліс — і там добре попасу!" Погнав він у ліс, а вони, кози, як розбіглися по всьому лісі! А нечистий ніяк не може вигнать: гонив, гонив — і бачить, що нічого не поможе, — давай ловить і викидать з ліса! І так, як пійме за хвіст, як швиргоне з ліса, — так хвіст і залишиться в руках, і поробилися всі куці. Він почав їх жалувати, що хвости поодривав, — коли додивиться аж у їх усіх молока така сила, що аж дзюрчить! Догадавсь нечистий, що, як ходили вони в лісі, а там було багато кропиви, — і вони пожалили собі вім'я, а од того в їх молоко взялося. (То ото й досі, як нема козеняти в кози, то жиди понажалюють вім'я кропивою, та й доять молоко).

А Петро свої вівці як погнав по житах — аж порох знявся! Іде святий Павло. Побачив, що Петро житом гонить вівці, — аж жахнувсь! Каже: „Петре! що це ти робиш?! чи ти Бога не боїшся?! Ги-ж витолочиш хліб!" А Петро йому одказує: „Схаменися ти сам! Чого кричиш? Хіба-ж ти не знаєш, що мене Бог послав, щоб я перегнав вівці та хоч-трохи оцей порох, що з квіту, зігнав-би? Бо в цім поросі сама гіркота: з нього, як не обтрусити, будуть самі чорні ріжки!..." От, бачите? це-ж вони обидва святі — і позмагалися.. А Петро таке доказав, що треба гонити: як погонив він свої вівці по всіх полях — пообтрусював з квіту порох. І як достигло жито — а ріжків ані одного! чисте жито, як сльоза.

І ото до цього часу Петро вівці гонить свої райські, щоб пообтрусювали, щоб не було отих ріжків, що нечистий посіяв. Тіко де-не-де пилиночка залишиться, то й вчепиться ріжок. А вівці — теж не прості, а саме ті, що Бог перших виліпив. Як ото він поліпив усе й поблагословив, щоб ожило, — і вони ожили, а з них пішов плід, і розійшлися по людях, та й досі є. А ті перші вівці залишилися з раю, і раз на рік Петро пригонить їх пасти на землю, навмисне, щоб по житах погонити. (Записала С. М. Терещенкова).

б) Як Петро й Павло ночували у баби-бранки.

(С. Неморіж, 1890).

Жила собі жінка, і була вона баба. Одного вечора зайшли до неї на ніч два старики і почали читати якусь книгу. Коли це хтось стук у вікно — за бабою. — „В мене гості, — не піду". А старики кажуть: „Іди, йди! ми посидимо. Та перше ніж увійдеш до теї хати, подивись у вікно". Вона так зробила, і в вікно до теї хати подивилася: загляділа повну хату собак, цілу тічку. Коли-ж увійшла до хати — там тілки жінка, собак нема. Вернула вона додому, — аж тут її знов кличуть, до другої жінки. Баба каже: „Тепер ніч, я не хочу йти". А старці кажуть: „Іди! ми ще почитаємо". І сказали знов заглянуть у вікно. Підійшла баба до тії хати, бачить через вікно: в хаті повно води, чоловік пли'ває човном. Ввійшла в хату, а там тіки та жінка, котру її треба упорувать [1]). Упорала вона її — і прийшла до своєї хати. Старики все читають. Аж це звуть бабу втретє. — „Ні, ні!" — говоре: „ні за що не піду! Я вже двічі ходила цієї ночі!" Її так просять, просять. І старці кажуть, щоб ішла, та щоб знов заглянула крізь вікно. Як вона подивилась, — аж у тій хаті голуб літає: літає-літає по-під стелю, втомиться, та й сяде на жердці. А в хаті — нічого того не було, а сама жінка сидить.

Як уже баба впорала її, прийшла додому, а старики все читають. — „Що ти бачила?" — питаються. Вона каже: „Бачила отак, та отак". — „То де голуб вішається на жердку, той хлопець буде вішалник. А де тічка собак — той весь вік шлятиметься так. А де вода,— те дитя втопиться". А були то Петро й Павло. (Записав А. Кр.).

в) Бог з апостолами — і три товариші.

(Колодисте. 1905. Оповідає сгара баба Бидулчиха).

Було собі три товариші. От оден і каже: „Я-б нічого ни хтів як-би міні багато отари". А другий каже: „А я-б нічого ни хотів шоб міні багато бджіл" (то-єсть пасіка). А третій каже: „А міні як би так Бог дав, шоб у менє така була жінка, шоб єдність була. — однаково, шо я скажу, шо вона скаже". От їм так Бог і дав, чого вони хотіли.

Тепер, іде Господь милосердний із апостоламе, а сьватий Питро і каже до Господа: „А ну, ходім до того на ніч, шо він просив овець багато у тебе". От і просяться вони на ніч до його. А він їм каже: „Нима де лягти!" а впослі і пустив. А в-вечирі пастухи пригонять вівці, а сьватий Питро і питає: „Чи це твої, хазяїне, усі вівці?" А він їм отвічає: „Ти думав, шо твої? — а певне, шо мої". От сьва-

[1]) „її" = „їй", дав; відм. *А. Кр.*

тий Питро йому каже: „Як би ви, хазяєне, зарізали баранчика нам на жертву". А він їм каже: „От ще чого діди хочуть!" та й залаяв їм. Пириночували вони та й пішли собі далі, а пастушки погнали вівці в поле. А це низабаром прибігають назад додому, а він їх питає: „Чого це ви прийшли?" Вони йому кажуть: „Бо твої вівці зробились галками та й политіли". А він каже: „Доганяймо тих, що в нас ночували! Бо вони волшебники, то це вони нам поробили".

Тепер каже Господь: „Де ми будим ночувати?" Сьватий Питро і каже: „Ходім до того, що просив у Господа бджіл багато". Прийшли до його і просяться на ніч; а в його пирид хатою сад виликий, і бджіл багато. От він і пустив їх на ніч. От сьватий Питро каже: „Підріж нам, хазяєне, меду". А він їм каже: „Чого ще діди хочуть! меду! А ше б ви чого не хтіли?" Та залаяв їм та й тілки. От пириночували вони, та й пішли. А його вулії зробились камінї: де був вулій, там став камінь. Тоді він побачив, що це зробилось, та й каже: „Оце зробили ті волшебники, шо ночували!"

От іде Господь із апостоламе. Та й каже Господь: „Де ми будим ночувати?" А сьватий Питро і каже: „Ходім до того, шо просив, з жінкою шоб була єдность". Ідуть та й угляділи, шо та сама хазяйка пере сорочки. А вона їх як угляділа, та каже: „Ідіть, дідуні, та я вам пирикладу кладочку чириз річичку". Стали вони пириходити, а її удало, шо Господь милосердний упав та замочивсь: „А тепер ідіте до мене, дідуні, на ніч! та пириночуєте, та я пирибиру вас у білу сорочку". (Бо у Господа була драна сорочка). Прийшли вони до неї на ніч, а її чоловіка ни було удома. Приходить додому чоловік, та її питає: „Шо це за дідуні?" А вона каже: „Впросились на ніч". І вона тоді йому нишком каже: „Чоловіче, у нас нима хліба, то' я піду до сусіди, та випросю хліб і огірочків, та дамо їм повечерати. А я узавтра піду до сусіди та одроблю". Пішов чоловік на двір рубати дрова; а вона [принесла хліба і огірків, і] з ниме в хаті. А вони її питають: „Чи в тебе одна дитинка?" А вона каже: „Одна". А вони її кажуть: „То пожертвуй її нам, — візьми та спичи нам його назавтра на жертву". А вона вийшла на двір та каже „Чоловіче! ни хтять дідуні огірків їсти, та кажуть, шоб ми свою дитину назавтра спикли на жертву". А він м'якшого серця та каже: „Коли ж у нас одна дитина!" А вона каже: „Ми ж люди молоді, то нам ше Бог дасть". А він її каже: „То бири та й пичи". Вона набрала дров, натопила піч, та й засунула дитину на всю ніч. Коли вони встануть у-ранці, а дідунів нима! Та й каже жінка: „Боже мій милостивий! дитину збавили — і дідунів нима!" Одтуляє піч, аж дитина сидить, і грається чирвіньцяме.

Ото Бог тих покарав, а цього наградив. Также Бог і робить: од того одбирає, а того наділяє. І всі сьваті апостоли, мучиники, приподобні київські печерські, їрусалимські, почаївські, помилуйте!

(Записав Ів. Лисак).

г) Св. Петро та москаль.

(1905. С. Колодисте. Оповідає стара баба Бидулчиха):

Ото ще як ходив сьватий Питро по зимлі. Али іде він, зустрічає москаля. Та й питає сьватий Питро москаля: „Куди ти ідеш?" — „Да так сібє... А ти куда ідьош?" — „Так собі, по світі". Москаль каже: „Так будим вдвох товаришувати!" — „То й будим" — каже Питро.

От і пішли вони. Приходять вони у одно сило, а в тім силі пан уже десять год слабий. Пішли вони до того пана. Пан каже: „Хто мене вилічить, то дам дві мірки гроший". А москаль каже: „От, што я ни виучился на доктора! Вот би дєнєг набрал!" А сьватий Питро каже: „Ми його вилічимо". Тут узяв сьватий та порубав пана на шматки, та вкинув у котьол, та варив цілий день. Другого дня рано встав, поблагословив, — та такий устав пан гарний! та гладкий, як кабан! Тоді дають гроші, а він ни взяв ані шага. Москаль його лає: „Бири!", а він ни хоче. Ну, так і пішли. Вийшов москаль та й каже: „Як ти такий, то я ни хочу с тобою товаришувати. Іди сам, а я тоже піду сам". І розійшлися, пішли той туди, а той туди.

Увійшов москаль у одно сило та й став гукати: „Нету болних?" Ті люди до його кажуть: „У нас піп такий добрий, та слабий уже третій год". — „Вот я і здєлаю з мьортвого жівим!" Увійшов до хати, зараз за сокиру, порубав на шматки, у котьол. І начав варити. Варив до вечора. Другого дня рано христив його разів сотню, — ни встає! Ну, тут уже хотять так робити і москальові, як зробив він. Тут десь узявся сьватий Питро. Він, москаль, як побачив, — та до його: „Іді, брат, крісті! бо ни встайоть!" Прийшов сьватий, поблагословив. — Устав такий хороший, піп.

Ну і пішли далі уже ни остаєся москаль. Пішли далі — і захотів москаль їсти. Ба вже боїться зайти і хліба випросити. Побачили вони на полі козу. А москаль каже: „Заріжмо та будим варити!" Узяли зарізали та й сіли варити, а Питро каже: „Ну, вари, а я десь піду. То хоч і всю козу із'їж, тіки ни їж серця". А москаль ни їв нічого, тіки із'їв серце. Приходить Питро та й каже: „Ну, давай серце!" — „Какое серце? у козі серця ни було, і я ни єл!" Ну, повечерали, полягали спати. Сьватий устав у-ночі та поблагословив, та стала така купа вилика гроший! Збудив його: „Уставай, москалю! я найшов гроші та будим ділитися". Москаль устав та й дивиться. Сьватий узяв та пиригорнув на три купі, а москаль питає: „Нашто пиригорнул на троє? Нас тіки два!" А сьватий каже: „Це тобі, а це — міні, а це тому, хто із'їв з кози серце". Москаль каже: „Я із'їв серце!" Тоді сьватий каже: „Забирай їх усі, тіки ни кажи, шо ни було у козі серця!"

Та тоді розійшлися: сьватий пішов у свою дорогу, а москаль пішов додому хазяювати. (Записав Ів. Лисак).

(29 червня). Оповідання за Петра й Павла (1905)

д) Як сьватий Питро пожалів жінки, а вона його вибила.

(1905. С. Колодисте).

Це ще, мабуть, було давним давно, ще як ходив Господь по зимлі. То із ним ходили і апостоли Питро і Павло.

Ото прийшли вони у одно сило та й просяться на ніч. А жінка їм каже: „Коли я боюся вас пускати! бо мій чоловік як прийде із коршми п'яний, то буде бити мене і вас". А Господь каже: „Та ми якось будимо проситися". Ото вони повечерали та й полягали спати. А це, ни дуже за довге врем'я, приходить той чоловік п'яний та й давай кричати на все горло: „Вечерати, сяка така! Постеля постеляна? бо я на тобі волосся обірву, а битиму — то аж спухниш!" Дивиться лижать люди на зимлі. Він як заходиться коло їх, то вони мусіли утікати. Тоді каже сьватий Питро: „Господе! Як бе так зробити, шоб була жінка старша від чоловіка?" А Господь каже, що „буде ще гірше!" Ну таки послухав Господь Питра: зробив так, шо стала жінка старша від чоловіка.

І ще пройшло врем'я нибагато, як вони ідуть другим силом, і захватила їх ніч. Приходять вони до одної хати. Сидить чоловік під хатою. Кажуть вони йому: „Пусти нас, чоловіче, на ніч". А він їм каже: „Коли боюся, люди добрі! бо у мене така жінка клята, шо, як прийде із коршми додому, то буде і мене бити і вас". А вони кажуть: „Та вже якось будимо проситися". Полягали вони на зимлі. То апостоли послалися, а Господь ни спав. А це приходить та жінка. П'яна, кричить, рипитує: „Де ти сякий-такий? Спати уклався?! Ти ни знаїш, шо у тебе є хазяйка?! Шоб міні була вечера на столі і постеляно, бо я тобі вуса пообриваю!" А чоловік каже: „Коли я і вечерати ни варив, бо їсти ни хтів. Я таки хотів вареників наварити, уже і дров приніс, і води приніс, та тілко ни було сира і борошна". Вона тоді як зашне бити! била, била та й під піл загнала. Тепер нима кого бити, — дивиться: „А це хто лижить?" А чоловік обзивається с-під полу: „То подорожні". Вона тоді до їх: „А дай сюди подорожніх!" А сьватий Питро лижав скраю. Вона як візьме Питра бити! Била дуже добре. А тоді сьватий Питро каже: „Пустіть мене у середину". Пустили його у середину Вона одпочила трохи та тоді каже: „А ну, давай-но середнього!" Витягає знов його, та й знов б'є. Била і другий раз. Він тоді просить, шоб лягти там, де лижав Павло, ліг він туди. А баба одпочила, та тоді знов каже: „А давай-но того ще крайнього! цим уже усипала". А той, Питро, лижить-притаївся. Бере третій раз та й ще дає Питрові прочуханки.

Тоді вже просить Питро Господа: „Господе! помилуй мене! согрішив пирид тобою! Господи, зроби так, шоб був чоловік старший від жінки". Тоді Господь каже „А! знаїш, яка жіноча старшина!.. А тепер буде жінка старша тоді, як побіліє уся сорока".

А тепер став чоловік старший. А жінки тоді здорово роспаскудилися: по шиньках, більше нічого і ни робили, тіки горілку пили та пісень співали. (Записав Ів. Лисак).

с) Про те саме.

(1926. Попівка. Оповідає Іван Джигун, йому 21 рік, малописьменний):

Мої мати покійні казали, що колись дуже давно було право дане жінці більше ніж чоловікові, але одібрали.

Воно з давніх-давен було од Бога дано чоловікові-таки, не жінці, але ше як ходили по землі святий Петро й Павло, то Петро був випросив у Бога, щоб було більше право жінці: „бо", каже, „як де зайдеш у хату, то чоловік тіко балакає та розпитує, а їсти не дасть. А жінка, чи багата, чи бідна, а зараз знайде чим нагодувать подорожню людину: голодну не випустить". І ото, як почав, як почав, — та й уговорив Бога: дав Бог більше право жінці. І каже Бог до Петра: „Хай буде по твойому! може, воно буде й лучче".

Але раз ішли вони через нашу Попівку: Сус Христос, Петро й Павло. То як-раз їх вечір захопив. Треба зайти до когось переночувать. Зайшли вони... тіко забув до кого: чи до Хронихи, чи до когось иншого? Мати й казали, — ну що ж, коли я забув! Тіко знаю добре, що десь отут, як ото перейти греблю та поминуть росправу,.. здається, що до Хронихи... Ввійшли вони в хату. Жінки нема вдома, тіко чоловік. Вони його й просять: „Пустіть переночувать, будьте ласка". А він одказує, що не може, „бо жінки нема вдома, пішла до шиньку, а як прийде, буде лаять мене й вас". — „Ей, не одмовте!" — кажуть вони йому: „Де ж ми вночі підемо шукать? а коли до вас забилися, то у вас і переночуємо". А чоловік усе каже, що без жінки не може впустити. Але вони як зачали лементіть, — та й упросили його: „Ми, мовляв, і вас колись згадаємо, таке впустіть". Чоловік поцмокав трохи та й каже: „Залишайтеся! Тіко лягайте отамо під полом, — то вона, може, і не примітить вас". Подякували вони, та й лягли. Павло ліг од стіни в куточку під полом, Сус-Христос — посередені, а Петро — коло Суса-Хреста з краю, щоб було йому вікна видно, та не проспать.

Тіко що задрімнули, а це йде жінка з шиньку. Співа, в двері стука, і гука: „Одчиняй!" Чоловік злякавсь, вибіг, одчинив. Входить вона в хату — та й побачила цих святих: „А це що?!" — питає вона. А чоловік аж тримтить і каже: „Це люди подорожні впросилися. Вони потомляні, нехай собі сплять". А вона взяла коцюбу та набила чоловікові боки, а далі витягла з-під полу Петра та й його добре набила; а потім знов до чоловіка. А Петро тим часом мерщій під піл та й ліг у середині, а Суса-Христа одсунув на край. От вона верховодила, верховодила, та й знов до святих. І каже: „Ну, я вже цьому крайньому всипала перцю, треба ще середньому". Та й знов

витягла Петра, набила добре, а потім почала з пересердя горшки бить. А Петро хутенько під піл аж у самий куточок під стіну, та й лiг і не дихя. А жінка побила горшки та до чоловіка з кулаками, щоб вечерять давав. Дав вечерять, — лає, що не така вечера: „Це, каже, через те, що ти напустив чужих людей, а про вечеру не подбав". Та й знов до полу, і каже: „Я вже крайньому і середньому дала топту, треба ще отьому, що під стіною спить". Витягла втретє того Петра насеред хати, б'є його та приказує: „А роби, та не лазь по чужих хатах! А ось тобі! а ось тобі!" та його за чуба, та коцюбою, де попало. Набила добре, пхнула, а сама ще свого чоловіка побила за те, що впустив: „Нащо ти впустив їх у хату? Тепер путні люди працюють коло свого кишла, а вони не хотять робить та лазять!" Налаялася вона, аж утомилася, та й лягла спать на лаві.

Петро вже цілу ніч не спить та жде дня, щоб швидче втікти. Як стало на світ благословить, будить він своїх. Каже: „Тікаймо мерщій, поки спить! бо не доведи Боже, як ще прокинеться, то буде бить! Вона ж мене так побила, що вже нема де й голкою ткнуть, увесь у синяках". Тіко що вони повилазили з-під полу, та в сіни, — а це вона з лавки та за ними: „Куди ви тікаєте?" А вони кажуть: „Та ми не тікаємо, ми йдемо додому". А жінка до них: „Ні! ви не підете, поки не одробете за те, що ночували". Завела їх у клуню і сказала: „Змолотіть по копі — то й підете. А поки не змолотете, не пустю". То вони як змолотили, аж тоді пішли.

А Петро йде та стогне, та ойка, та взича тій жінці. А Сус-Христос каже: „Оце тобі жіноче право! Ти ж його випросив". Стогне Петро та благає: „Зроби знов, щоб чоловіки були старші! Бо чоловік — таке поміркований: дарма бить не буде, а ночувать пустить і без лайки і без одробітку". Сус-Христос каже: „Та нащо ж ти будеш крутити то сюди, то туди? Нехай так уже й буде". То Петро попопросив, поки повернули чоловікові права. (Записала С. М. Терещенкова).

ж) Сон про Богородицю і Петра і Павла.

(1905. Колодисте. Оповідає стара баба Бидулчиха):

На Осіяньські горі, на Братаньські зимлі, пирид отцем Миколайом, пирид образом чудовним, Матка Христова заснула. Прийшов до неї Син, Бо[г]-отець, Бог-дух сьватий: „Матко моя їдиная, благочистивая!" — „Сину мій, я сплю і чую. Приснився міні сон чудний і дивний. Видиться, я тебе бачила спійманого, і з'язаного, і на христі роспинаного, і гострим гвіздям прибиваного. Кров твоя принайсьватіща труною (sic) ішла, на тобі тіло опадало, як на морі піску, а на древі листя". — „Матко моя їдина і благочистива! ни єсть то сон, а єсть то правда".

В ниділиньку рано, як соничко сходить, присьватая Богородиця по небі ходить, Іисуса-Христа за ручки водить. Повила його на вутриню,

вутрині на службу, а з служби на вечерню, а з вечерні на павичерню, а з павичирні на синє море.

На синім морі білий камінь лижить, а на каміні Ісус Христос лижить, і п'ядь свою роскрив, і кров свою розлив. І ти, Петре, і ти, Павле, дивіться на мою муку. Возьміте христи у руки, та підіте по всьому світі, і закажіте старому, і малому, і хромому, і сліпому: хто цей соп буде вміти і крити і говорити, тому буде рай растворений, а пекло на віки вішні замкане. На віки вішні, чоловіче грішний! Чого ти в Господа-Бога бажаєш? — гріхов одпущення, а душі спасения. (Записав Ів. Лисак).

з) Як Петром та Павлом змовляють перелоги?

(1928. Ріпки).

Як нападають перелоги, то змовляють так:

Начинається Богородицею: „Богородице-діво, радуйся, Маріє, Господь з тобою! Яко ти нам породила Христа Спаса, спасителя-одкупителя душам нашим. По твою милость прибігаю, Богородице Діво, нас — скорбех, нас — бід низбави нас, одкупи нас!" Ця молитва начитаїться перед перелогами, як змовляють, а тоді змовляється дев'ять разів: „Ішов собі сьватий Петро і сьватий Павло, найшли собі три находки: Петрові—рукавиці, Павлові—ногавиці, а Иродові — перелоги в роги". Дев'ять разів. (Записав П. Шалієвський).

и) Петро і райські ключі.

Скрізь по Звиногородщині у нас вірять, що святий Петро має ключі од раю і од пекла: кого не схоче впустити й випустити, не впустить і не випустить. Про це і в щедрівках співають (див. у нас на ст. 249 щедрівку з Колодистого № 6):

І ти, Петре, і ти, Павле!
Та возьміте срібні ключі,
Та одімкніть рай і пекло,
Та випусьціть грішні душі!

Тілки теї ни випускай[те],
Що в ниділю рано їла,
А в п'ятницю пісні піла.
А в суботу ни вмивалась.

Про субітнє невмивання не тілки в щедрівках співають, ба й у повсякденному житті вірують [1]), що, хто не вмивається в суботу, того св. Петро не пустить до раю.

З нашими етнографічними розпитуваннями про райські ключі у Петра, трапилася побутова сміховинка. В весну 1928 року хтось із-під Вільшаної, довідавшися, що Академія Наук розсилає своїм кореспондентам етнографічні програми, попрохав, щоб і йому програму вислали. Тілки ж, не розібравши етнографічної мети, він незабаром одіслав нашу програму нам назад, вкупі з такою дописком од себе:

[1]) Приміром, це записала С. М. Терещенкова у с. Попівці (1928); тіки-ж це вірування почуєте і скрізь. *Л. Кр.*

13 квітня 1928 р.

Лист до Вас.

Я такими дрібницями не занімаюсь. Бо я думав, шо Ви мині дасте, як треба провадить життя, як треба оброблять землю, — а Ви мині написали таке, шо воно не [...] мині в життя. Так шо нате вам вашого листа назад. Я такого не мусю написати. Я ни професор, шоб я вам сказав, у кого од неба ключі і хто живе на ньому: воно меш не потрібне!

Пока — до свіданія!

(Без підпису).

IV.

30 ЧЕРВНЯ. ПОЛУПЕТРА.

(По церковному: „Собор святих апостолів").

В багатьох селах на Звиногородщині люди (надто старі) і йдуть у поле робити ще й на другий день після Петра: святкують, і звуть той день „Полупетра". Кажуть, — пише 1928 р. наш кореспондент з Ріпок [1]), — що колись одна жінка пішла на Полупетра в поле жать, і ту копу снопів, що вона нажала, запалив грім того-таки дня. І таке саме зазначила С. М. Терещенкова у Попівці, в Тарасівці (1926) і т. и.: „На Полупетра Іван Рудий у Тарасівці жав, — і грім запалив копу" [2]).

Тілки ж так вірують не скрізь. От, у Звиногородці, відколи я себе з дитячих літ пам'ятаю, „Полупетра" не свято, а будній день.

Ніяких переказів про „Полупетра", окрім оповіданнів про спаляну копу снопів, я ніколи не міг у нас роздобути. Та й селяни Іван Лисак у Колодистому (1905), на запитання, написане в етнографічній програмі, одписав: „Про Полупитра ни знаю нічого". *А. Кр.*

---

[1]) П. Шалієвський.

[2]) Од старої Теклі Невмитої, з хутора Невмитого.

XXVII.
ПРО КВІТИ.

В своїм влучнім оповіданні про життя-буття с. Колодистого (105) селянин Іван Лисак (ст. 15) зазначив:

„В разні квітки, цвіти — то наші дівки дуже вірують. Єсть тих багато, шо садять пирид вікнаме. І найбільше в нас дівки кохають барвінок, повняки, аргонію, васи'лки, любисток, пастілійони, королів цвіт, настурці, чорнобривці. І вони циме квіткаме усіма ни квітчаються, а тіки деякиме. А остальниме всякиме квіткаме у хатах квітчають коло образів, на стінах скрізь, на сволоці; геть-скрізь де можна, там і квічають. І ці квітки там в хатах коло образів стримлять цілий год, аж доки другі наростуть квітки".

С М. Терещенкова (1926), з с. Попівки, подала нам про квітки на Звиногородщині значно ширші записи:

На Звиногородщині сіють квіти біля кожної хати, щоб вони собою оселю з-надвору прикрашали. Хто сіє? — Як є в сім'ї дівчата, то сіє старша, бо дівчата з літ 10-12-ьох уже дбають про квітки. У кого нема дівчат, то сіють хлопці, або мати. Коли дуже старенькі і дітей нема, то сіє сама бабуся і навіть дідусьо. Нема такої хати, де-б не було квітів. В с. Ми'зинівці дідові 98 років: він на світі залишився сам-один, — і сіє сам кругом хати різні квіти.

Для квіток, що коло хати, роблять скілкись невеликих грядочок перед вікнами, або коло причілка, коли хто хоче, то й коло клуні, ще ж сіють квітки й на городі: по бараболі, по огірках, по буряках то-що; словом, серед городини. Це — для того, щоб зривать собі на потребу: на квічання, на вінки, на ліки, чи на що.

В городині, де є дівчата, повинен бути барвінок, щоб хлопці стелились до дівчат, як барвінок. Має бути й любисток, щоб хлопці любили; в пазусі теж треба носить. Далі — рута, щоб дівчата не старілись. Дзінзівер — для чарів. Дівчата купаються у дзінзівері і приспівують ім'я того хлопця (Омелька чи кого), за якого хоче вийти:

В дзінзівері купалася,
В дзінзівері зросла.
Проси Бога ти, Омельку,
Щоб за тебе вийшла!

Для старих повинна бути в городині м'ята: п'ють як чай, од живота. Канупір — листя до ран прикладають. Васильки —

покійникам кладуть коло голови; насіння з *васильків впускають в* око: коли що впаде, то це насіння на себе забере й *випливе. Тоя* повинна бути серед городини — од нечистого. Біждерсвок *мусить* бути, бо це божс древко, а ще-ж його й запарують і пьють у кого живіт болить.

Живими квітами ціле літо квічають образи, картини, сволок. Роблять хрести на стінах з квітів. Ставлять квіти на вікнам у горнятах, або в шклянках, в кожній хаті. Буває, що садять живі квіти в розбитих горшках, в старих кухлях, але це не в кожній хаті. Щоб розводили квітки на п р о д а ж, того звичаю в нас нема по селах. Але в Звиногородці і по містечках часом де-хто нарве тих квіток, що ростуть на городі, та й понесе на базар, продасть. А на Маковея буває повний базар усяких квіток. І то все квіти горні. Лісові та польові квітки мало хто рве, побільше старі жінки для всяких своїх потреб.

Для осени і для зими — квітки с у ш а т ь. Їх в'яжуть у сніпки, вішають на горіщі коло коміна, затикають за стріп на горіщі по одній гилочці. Або свіжі квітки з грядки, без роси, кидають до хліба в піч. А потім усі вішають на горіщі, на бантинах. Притрюсюють хату сухими квітами вже в-осени, коли вже немає живих; а перед Різдвом викидають і заміняють другими.

Пучки квітів в'яжуть прядивом або валовою ниткою. Ними і обстромляють у два ряди сволок. А образи та картини — квічають квітами нев'язаними: повняками, чорнобривцями, крокосом, м'яткою, рутою, романом та иншими, котрі мають гарний кольор; що ж до ласкавця, деревія, ріжія, матошника — то умочають їх кінчики в густу глину, білу та червону. Ці квіти змішують із зеленими, як от м'ята, то-що, і квічають товстими смугами навколо образів та картин.

Роблять ще, теж звуться „квітки", із к о л о с к і в, жита, пшениці та вівса. Часом із колосся плетуть чималі вінки. Або роблять „сосну" з колосків — от, на Маковея, або на Спаса, або тоді, коли жнивам край. Потім отії колосяні „квітки", колосяні вінки та „сосну" обмолотюють, як мають сіяти; і, сіючи, вперше розкидають по ріллі — це святяне зерно. В'язати з колосків „квітки", вінки та „сосни" — то діло жіноче та дівчаче. Як буває весілля (див. ст. 98), то доводиться й самому молодому звязати для гільця „квіточку" — з двох колосків, калини й барвінку.

Бувають у нас іще й квіти ш т у ч н і, або, як їх звуть, „р о б л я н і" — з волочки, кольорового паперу, матерії, пір'я. Такі, квіти мішають потроху з сухими. За образи закласти — то роблять з них „хрестика". На стінах, на стелі — чіпляють павука". „Павук" робиться отак. Три великих квітки чіпляють до стелі цвяшками посередині; а од цих квіток — ниток двацять, на які нанизано різні соломинки в пів-вершка; після кожної соломинки – кольоровий па-

пірчик маленький. Кінці тих ниток пришпилюють в кінці стелі. — Роблять і „голуби" з паперу, й вішають. Бувае, що взімку дівчата робляними квітками й квічаються; а роблять їх, по селах, дівчата самі (в го́роді — то може купити вже готові, продажні квітки з паперу).

Як справляється весілля, то для молодої робить квітки молода з подругами. „Гільце" квічають: калиною, барвінком і колосками, — то ото зветься „квітками". Молодому „квіток" не роблять, боярам пришпилюють стьожки, а музикам — то колоски й калину

На похорон дівчині подруги роблять вінок. Хлопцеві вінка не роблять.

XXVIII.

ЛИПЕНЬ-ЮЛЬ.

I.

ПРО СВЯТА В ЛИПНІ.

(1905. Колодисте. Оповідає баба Бидулчиха):

Шоб песьменним очі повилазили, тоді-б було добре на світі жити. А то чириз їх скоро буде Страшний суд! Господе милостивий! де те добро буде в світі божому, як тобі ні празника, ні ниділі ни шанують? Але де вони будуть шанувати празники, як вони ше розумніші за Бога! Вони тобі знають, які — білші празники, а які — менчі.

Ой, Господе! яке було, а яке стало!

Колись було, як настануть жнива, то ми бувало в свого батька ніколе ни наробимося. Бо оце, як настають жнива; то настають і празники.

Ото поробив день чи два, то це празник і є первий: Казанської Божої матері. А це зараз — і Прокіп'я [1]). А це вже — і Гаврила. А це — і Ладимира [2]). А тоді — і Гиллі, і Мандалин [3]). А це тобі — і Паликопи [4]). І то за старих людей оці всі празники празнували, диржали закон так, як Бог приказав, то Бог робив і добро, і хліб родив.

А тепер того нима. Як прийшли жнива, то нима тобі ні одного празника. Я ни знаю, „вони", мабуть, далі і ниділі ни будуть сьваткувати, а за празники — вже і нічого. „Він" тобі каже: „Це маленький празничок, — такий, шо можна робити". А щоб „його" спитав хто: „Чого то він маленький?" Хіба в Бога ни рівні геть усі? В Бога всі рівні: нашось Він їх сотворив!.. Аже празник

---

[1]) Прокіп'я я (або „першого Паликопи") припадає на 8 липня, і Казанської Божої матері — того самого дня. Коли баба Бидулчиха каже, що богородичний празник святкується таки-перед Прокіп'ям, то живовидячки вона має на думці 2-го липня „Положеніе честныя ризи Богородиці во Влахерні". *А. Кр.*

[2]) 13-го липня — „Собор архангєла Гавриїла". 15-го — великого князя Володимира. *А. Кр.*

[3]) Іллі пророка — 20-го липня, Марії Магдалини — 22-го липня. *А. Кр.*

[4]) теб-то великомученика Пантелеймона-цілителя, 27 липня. *А. Кр.*

сьватої виликомучиниці Варвари, то це, бачте, празник Господе який виликий! він — такий, як і Різдво, він же припадає у той день, шо і Різдво. А піди: „вони" його тепер празнують? — аж пікуди! Ой, Господе! хто отих песьменних видумав, то й то ни чоловік.

Аже як-би ни оці песьменні, то оті машини [1]) були-б хіба? Це для Бога добре, шо Бог нам уродить сьватий хліб, шоб ми його шанували, — а вони тобі бируть сьватий хліб пускають чириз таке митарство! поб'є тобі, понівичить, прамо переведе ту солому на кострицю!.. Ше й гроші давай йому!... І тирпить Господь милосердний?! І ше й хліб їм родить?! Ой, Господе, Господе милостивий!.. Аже є така пісня, шо каже:

Та колись були стипи, поля,
Та колись буля роскіш-воля;
А теперичка — шволичка,
Та болить болно головочка.

Ой, братіку-соколоньку!
Та розваж мою головоньку.
— Ой, сестро моя, пирипілко!
Та ни одна ж ти в мене тілко!

(Записав Ів. Лисак, 1905)

II.

20 ЛИПНЯ. ІЛЛІ ПРОРОКА.

(1905. Колодисте. Оповідає баба Бидулчиха):

Як воскрес Бог із мертвих — та зараз пішов у самий перед у пекло. Приходить він у пекло із пророком І л і й о ю. А там на Спаситиля демони приготовляють таку крепость, щоб закувати Спаситиля на віки-віков. А Спаситиль їх питає: „Шо це ви таке робете дуже крепке?" А вони йому отвічають: „На тебе". А Спаситиль каже до найстаршого люципіра: „А ну! убирись ти вперед — та я побачу, як тобі буде". А люципир узяв та й убравсь. От як убрався він у те залізо, а Господь тоді і сказав: „Амінь, амінь, амінь, проклятий!" І тоді на йому те залізо так і заллялося. А він тоді як зарів на все пекло! а Юда злякався, та як стояв с кашпуком, так і сів у люципира на колінах. А Господь тоді йому, люципирові, каже: „Ни риви, проклятий! буде твоє пекло наполняне — грішникаме".

Та й пішов Господь з пекла до раю, а пророка Ілію покинув у пеклі. А демони питають пророка: „А шо? чи прийде він ше назад?" А Ілія каже: „Ще прийде за мною". А вони йому кажуть: „То іди і ти собі ізвідциль!" А він їм каже: „Коли я ни знаю, якою він дорогою пішов". А вони йому кажуть: „Ми знаємо якою: ми тобі покажим! Та іди і ти собі звідциль". Та й пішов Ілія с пекла тею самою стежкою, шо і Спаситиль. І співав ідучи, „алілуя, алілуя, алілуя, слава тобі Боже!" І од того врем'я перва божа пісня „алілуя началась співатися.

Тоді прийшов Ілія до Бога. То Бог дав Ілії огнинну колісницю і вогненні коні і два ангили, і возніс Ілію по воздусі на небо. І він

[1]) молотарки. *А. Кр.*

буде на небі аж до Страшного суда. І пирид Страшним судом він буде таким самим манером ісходити з небес на вогненні колісниці і вогненними конями. І як він знесеться на землю, то тоді зажориться і зимля.

І тоді запнеться Страшний суд. І буде тоді уся зимля горіти, і будуть горіти всі живущі на зимлі. І будуть с скал убиватись, будуть смерти просити. І буде горіти золото і сребро та буде блищати, а будуть думати, шо то вода, та будуть бігти на-випиридки, — бо стошники запиняться. І мир помрачіє биз води, бо будуть хотіти води. А тоді будуть находитися такі димони, шо будуть казати, шо „я ваш бог". І будуть людям давати золу замість води, і будуть їх лякати: будуть роспікати жилізні печі, і їх кидати туди. То деякі будуть боятись і будуть приставати на їх віру; а деякі будуть ни боятися і ни будуть приставати на їх віру. То Бог буде їх охлаждати і в залізних печах, — то вони спасені будуть. І тоді пиригорить вся зимля, і зірвиться вилика бура, і знесе той пепел на Осафатову долину.

І тоді повстають усі, рівно у тридьцять год: бо Сус христився в тридьцять год. Бог тоді уровнить усім по тридьцять год: хоч кому було і сто год, то йому буде все тридьцять год. І тому, шо і вродиться, то буде теж. І тоді зійде Господь судити. І которі правидні, то ті підуть в одесну, а которі грішні, то підуть в шую. І ангили рострублять силно-жалобно по тих душах, шо підуть в шую. А Матир-божа стане жалобно, шо грішники ідуть в шую. І тоді вона накине такою сіточкою. І которі будуть стояти рівно, то ше і ті підуть одесну; а которі тут такі, як виритілниця (хоч би звідкиль, то вона викрутиться), — то й там її так буде: вона, як нашне виртітися, то й там викрутиться с-під сіточки та й піде в шую.

А ті, которі ниживі родяться, то тих Господь судитеме і казатеме: „Ідіте, ідіте собі на запад сонця, бо ви ни хрещені". А вони будуть казати: „Господе милосердний! ми хоч ни хрищані, то ми од хрищених людей". А Господь отвічає до їх: „Ідіте, ідіте на запад соньця! я на вас ни гніваюсь, — то на ваших родитилів!" (Од баби Бидулчихи записав Ів. Лисак).

(1928. Скальоватка). Про Іллю у нас думають, це страшний дідусь, що завідує він громом. Коли гримить та блискає, то моляться Іллі. А часом, як була грім, то кажуть: „Уже Ілля калачі Богові везе на вогнян[й] колісниці" [1]).

Як грім запалить хату, то гасять так: одні беруть вугля, що взяли з колишньої пожежі, такої, що запалив грім, — і бігають навкруг пожежі, а одні — носять воду і гасять звичайно, водою. (Записав Ів. Козій).

(1905. Колодисте). Колись казали старі люди, шо до Ілії-тіки іде хмара против вітру, а послі Ілії уже ни піде хмара против вітру,

---

[1]) Або попросту: „Ілля їде на вогненній колісниці" (так у Звиногородці). *А. Кр.*

а тіки за вітром. І ще кажуть старі люди, що „до Ілії-тіки ходить чоловік у брилі, а після Ілії — тіки ходить чорт у брилі" [1]) (Звинсав Ів. Лисак).

І в самій Звиногородці, і скрізь по селах вірять, що після Ілії вже холод настає, і доводиться на сонці грітися, а не од сонця в холодок тікати. Прислів'я [2]): „Як прийшов Ілля, не хопайсь під гилля". Кажуть, що й купатися після Ілії вже не можна, бо Ілля напаскудив у воду [3]). Але це тіки так балакається; направду-ж, коли потім буде тепло (в Спасівку, чи що), то купальників — повна річка.

У Рижанівці я записав (1900): „Прийшов Гилія — наробив гнилля". У Звиногородці це кажуть часто.

Гадають, що парову землю, яка має в-осени засіятися на озимину, слід виорати ще до Ілії. Принаймні є прислів'я [4]): „Ще далеко Ілія — то ще виору і я". (Пор. ст. 408, примітка).

І ще є прислів'я: „Ще далеко Ілія — поодаю довги і я". *А. Кр.*

III.

22 ЛИПНЯ. МАРІЇ МАГДАЛИНИ.

На Марії Магдалини не можна жати, ні в'язати, бо гадюка на шию впаде.

(1926. С. Неморіж. Оповідає Марина Мовчанова, їй 74 роки, неписьменна):

Господи милосердний, на що тепер перевелося! Іду я оце сюди, дивлюся — роблять в полі! ген-ген, та аж ген-ген, а роблять. Ой лишенько! то-ж свято сьогодні, Мандалини! Я таке пішла до церкви (нехай не вимовлено буде перед Богом). І, що Бог дав, склалися — та обідець справили гуртом, і над мисочками одправили; зробили хоч те, що могли. Бо давніш у цей день на цвинтарі справляли такі проводи, як на Великодні; а тепер не дозволяють, то ми хоч коло церкви. Прийшла я додому, одпочила, та оце прийшла, святкуючи, сюди, щоб надиви'ться та згадать про старе; та ото й бачила, що роблять! То чи ви повірете? аж морозом мене обсипало, як побачила, що в цей день роблять! То-ж буває таке, що нехай Господь боронить.

Як мої ще мати розповідали, що вони ходили говіть у Спасівку в Калигірську церкву. Людей було повнісінька церква. А це вводять дівку: так люди і розступилися. А в теї дівки — така велика гадю'чеще обкрутилася кругом руки, а за шию держиться зубами і смокче кров; а дівка жовта, як віск. Стали люди питать тих, що з нею

[1]) Ми вже зустрічали це прислів'я в оповіданні з с. Попівки (ст. 325). *А. Кр.*

[2]) Записав у Керелівці Д. Коваленко. *А. Кр.*

[3]) Звичайно, кажуть не „напаскудив", а різкіш (cacavit). Вірування —відоме у нас усім і кожному, будь-де. *А. Кр.*

[4]) Записала С. М. Терещенкова. І дальше прислів'я (про борги) записала теж вона у Попівці. *А. Кр.*

приїхали. Вони й стали розповідать, що вона робила на Мандалини, і не далеко, а в свойому городі. Ой, лишенько! Вона не зогляділась, як та гадюка й обкрутилася біля руки! То що дива не робили, — не можна знять, та й годі! хоч що-хоч роби. Змовляли, хто од гадюки вмів, — нічого не помага. Що та дівка попомучилась! не їла, не спала, отак і седіла собі козючком: сяде та й куняє всю ніч, — а гадюка смокче, аж напинається. Аж прийшов до неї дід та й каже: „Дайте п'ять карбованця, то я здійму". Батько дає скілки він хоче: аби змилосердився та здійняв! Дід каже, що треба її везти в Калигірку до церкви. Запріг батько воли, посадив дівку; а дід роздягся. всеньке з себе поскидав, тіко хвантинкою обіпнувся трошки. Отож мати й бачили в церкві. Увійшли. Дівка стала по одному боці; а дід, голий, по другому. І так стояли, поки заспівали „херовима". Як заспівали, — а та гадюка бух на землю! скрутилася та й лижить біля дівки. Вона хотіла втікать, а дід не пустив. — „Стій", каже. Аж як доправили службу божу, то дід пішов з церкви; а гадюка за ним полізла. То всі зчудувалися. Пішов він аж на перехресний шлях, що в селі, — а гадюка за ним лізе. Люди, скіко було в церкві, всі пішли дивитися: що воно буде? На перехрестку гадюка скрутилась і лягла. Тоді дід порубав заступом, пошептав, плюнув та й промовив до дівки: „Отепер іди вичунюй! вадить не буде тобі".

Отаке-то мати бачили на свої очі й чули.

IV.

24 ЛИПНЯ. БОРИСА ТА ГЛІБА.

Хто робить на Бориса та Гліба, тому буде біда.

(1926. С. Багачівка. Оповідає Текля Голобородькова, їй 63 р., неписьменна):

Еге! А що в нашому селі зробилося? це вже третій рік.

Одна жінка,... вона сама Андріївна, а заможом за Калеником,... і видала дочку в Сосову заміж. Почали вони, ці вже то молоді, ставить собі хату. Отож приходять вони до матері-Каленички та й просять: „Дайте нам коні, ми превеземо глини на хату". А мати аж злякалися! Та й хаменає їх: „Бійтеся Бога! схаменіться! сьогодні свято Бориса та Хліба". А вони й слухати не хотять: „Дайте, — та й годі! робота невелика, помаленьку накопаємо й привеземо". Не давала мати, не давала, — а вони таке полягли на своє: взяли коні з возом і поїхали. Приїхали вони в глибокий яр, — той, що меж Багачівкою та Сосовою; поставели воза під стіною в глинищі, та й почали: чоловік — копа, а жінка на віз висипа. А це на них грудкою кидь! Чоловік каже: „Що б це воно кидало на нас?" А жінка: „Та це, мабуть, діти десь на глинищі зверху отам. Копай!" Копають вони, — ба це знов кинуло! Він каже: „Ой, чогось страшно! Що воно грудками на нас кидає?" Жінка на нього закричала: „Та чого ти

боїшся, навіжений? копай! Діти граються зверху на глинищі і кидають, а ти боїшся!" А це втретє грудярою жбурнуло. Чоловік одскочив, а глинеще й завалилося. Жінку з возом привалило, і коні, а чоловікові тіко ноги присипало. Він почав кричать. А недалеко їхали люди: почули, прибігли. Витягли чоловіка, розкопали жінку. То вона об полудрабок розмізчана, і дитинку там мала; віз розломано; коні — неживі. Чоловік розказав, як то воно навіжки' давало, грудками кидало. Ті люди роздивилися навколо глинища: ніде ніяких дітей не видко. А то таке-навіжки давало, щоб тікали; а як кинуло третій раз, не втікають, — то й завалило. (Записала С. М. Терещенкова).

V.

27 ЛИПНЯ. ПАНТЕЛЕМОНА-ПАЛИКОПИ.

(1905. Колодисте). На Пантилимона ни можна нічого робити, бо цей празник дуже карає. Як тіки хто на цей празник обісмілиться робити, то ниприміннo грім запалить копу або півкопи, якої-нибудь пашні. Бо од того його і називають Паликопа. (Записав Ів. Лисак) [1]).

(1926. Хутір Невмитий. Оповідає Текля Невмита, їй 67 років, неписьменна):

Роблять люди — і Бога не бояться! Бо Бог карає та не кожного, але таке карає.

Ото у нас на Паликопи виїхав на поле чоловік з Яцукового хутора, Олекса Тихонів, Яцук. І хотів взяти копу, бо вона одна тіко в нього й лишилася. Під'їхав, став возом коло копи, й десь узявся грім: без хмари, без нічогісінько! Як гримонуло йому в копу, — і запалило перед самісіньким Олексою. Отак, як бачите: ні з сього, ні з того! То він і бачив, що чорне, як ластівка, злетіло з неба прожогом прямо в копу, і зараз же гримнуло, і воно з-під копи полетіло. А Олекса насилу коні з возом одкотив; а копа згоріла. От бачте? то хіба не кара Господня? Де ж воло взялося, як і хмарки не було?

А вторік у с. Тарасівні — чоловікові Андрієві Зінченкові надало поїхати на Паликопи в поле по снопи! Старий чоловік, а наче на той час одурів: наче йому більше днів не було! Виїхав, набрав хуру снопів. І тіко-що приїхав до села над гору, — де не взялася маленька хмарка, а з теї хмарки вдарив грім, і запалив снопи з возом. То він насилу встиг бики випрягти: аж пошмалилася бідна худоба! А віз з снопами згорів: ніхто й не ратував, бо громової пожежі не врятуєш.

---

[1]) Подекуди у нас на Звиногородщині святкують Пантелемона як „другого Паликопи", а Прокіп'я (3 липня) звуть першим Паликопою". Та це так не скрізь. От, у самій Звиногородці Прокіп'я — то й буде собі Прокіп'я, а Пантелеймона й буде „Паликопи". *А. Кр.*

А позаторік у Тарасівці найшлися такі, що ось-то ми не боїмося, не віримо!" — та на Паликопи пішли жать. А грім, як ударив і поранив дванацять душ. Але завезли до лікарні, то одволодали всіх: тіко довго лежали, наче очамренні. — І на Полупстра Іван Рудий, теж у Тарасівці, жав; то грім запалив копу. — А дівка, Наталка Штундова, теж думала жать у такий день; то ще тіко йшла, а грім ударив коло неї, та й приглушив її так, що аж обшмалив. Але недалеко люди йшли на базар, то побачили це: прибігли, закопали ту дівку по шию в землю, і дав Бог, що ожила.

(1926. С. Стебне. Оповідає І. Межовий, йому 43 роки, неписьменний):

У нашому селі чоловік Забудько на Паликопи пішов жать. Бо все поле було вижато, тіко клаптик невеличкий залишався. Він думає: „Нащо воно там буде манячить? піду та дожну". То не жав він, а тіко почав, — і грім як ударив у одну копу! Та як запалив, то так і пішов вогонь од одної копи та до другої. І вигоріло всеньке його поле, та й погасло. А чужого — не зачепило.

(1926. Хутір Януків. Оповідає Палажка Яцукова, їй 49 років, неписьменна):

Воно не тіки робити — гріх, на Громове свято, а навіть і змагатись не можна.

У нас було так, що на це Громове свято свикруха намочила курам хліб у горняті для курей, а сама пішла: покликали люди до корови: — бо гадюка вкусила. Невістка взяла хліб, оддала курам, а воду виляла через тин — і як-раз біля порога другої невістки. А та начала лаять! каже, що то вона підлела' її! І таку підняли сварку!...

Де не взявся грім: як бобухнув — запалив клуню теї, що свариться. Вона злякалася, що й хата зараз коло клуні, то займеться; та мерщій усеньке повиносила з хати і поскладала в хліві, що найдалше стоїть.

То що-ж ви думаєте? вогонь од клуні переступив через хату, так того хліва запалив, що добро поховано! І згоріло все, що було: нічого не вихопили.

Отако, як хто що робить на Громове свято, то не мене дурно: не моїми словами кажучи, неодмінно запалить, як не стіжка, то хату.

(1926. Багачівка. Оповідає Текля Голобородькова, їй 63 роки, неписьменна):

А он у с. Заліському ще не таке було. Тіко це вже давно. Тілько мої про це знали й часто згадували.

Це було на Телимона. Зібралося чоловіка сім і кажуть: „Поїхали святкуючи, та білої глини на зіму накопаємо кожний собі". Та дехто й хаменав, а вони одказували: „Хіба там така велика робота? Нас — сім, по лопат п'ять копнемо, та й повен віз". Поїхали, стали коло глинища й копають. Один — копа, другий — викида, третій — одгорта; і так робота йде жваво. А глинище було глибоке, а там в бік — такий льох. Коли це як загуде! аж земля задвигтіла й завалилася. То шість чоловіка на той час були хто коло возу,

хто — з краю; то встигли одскочить. А один був у льоху... Полякалися вони. Ну, що ж роби'ть? Розкопувать? „то за день не розкопаєм, бо на ньому глини ціла гора: багато! А він все-одно вже вбитий. А тіко попросімо попа, щоб запечатав на місці, та й годі". Пішли в село, розказали всім. Пішли до церкви, подзвонили по душі, і попросили попа, щоб потурбувався запечатать убитого на місці. Пішли багато людей, з хореньгами, і піп пішов, дяк, — мало не все село. Одправили панахиду, „вічну пам'ять" — і силно плачуть.

А він у тій канурі живий сидить і все чує. Кричить він, просить і лає, — а на верх до людей не чуть! То він там сердиться, просить і кричить, де духу бере. Бо йому все чуть: що от уже запечатали й додому йдуть, а його кидають. Лає він та взича їм, а вони запечатали, поплакали та й пішли. Давай він тоді заступом шпортать землю вгору над собою. Насиплеться земля, одгорне він, та й знов шпортає. А вони обід справляють та за покійного моляться; а він копа.

І так він копав цілих три дні. То спочатку, каже, було ще чим дихать, то й копать лекше було; а як більше землі накопав, кануру засипав, — зробилося важко: нема чим дихать! Копа він, копа; млость його обійме, — впаде він на ту глину та й лежить. Як опам'ятається трошки, то й знов копа. А руки зробилися такі, наче не його: і не підніме! а духу — от-от уже не стане. А він — сердешний силкується та копа. Ба дав бог: копнув він, — а земля й посипалася зверху на нього. Копнув він ще, — ба й світ трошки стало видно. Він ще копнув, — і повітря відтеля пішло. От, йому вже й стало лекше дихать. Ліг він, полежав трохи на глині; а потім прошпортав більшу діру, виліз, — та й упав. Так його за серце стисло, що він як мертвий лежав. Прокинувся, а вже й смеркає. Взяв він заступа й пішов. Приходить до своєї хати. А вони заперлися й не пускають. Стука вікно, гука: „Одчиніть!" А жінка побачила, що мрець стоїть під вікном, — і не пуска. Він її толкує, що він живий, що він той самий Василь: „Ви мене живого закопали, то я сам себе викопав. Одчини, бо їсти хочу!" Ні! не пускає. А далі — одчинила, а сама заховалася по-за двері в сінях. Він увійшов, поставив у сінях заступа, та й у хату пішов. А вона дременула до сусідів. Приходять з нею сусіди, а він сидить за столом і їсть хліб. А діти — пораділи; то двоє на колінах сидить, а старше стоїть на лаві і за шию батька держить. То ще й так буває на світі, думаєте! Батько часто було розвідають, про цю пригоду. Бо вони як-раз на той час були в Заліському і це все чули, як-тіко трапилось отаке. (Позаписувала С. М. Терещенкова).

(1928. Звиногородка. Оповідає тесляр-робітник, літ йому 60).

Пантилимона — воно свято невеличке, церковне. Та в цей день люди нізащо не працюватимуть. Звісно, всякий народ буває, є

такі, що й роблять, а тілки, таким і пригоди всякі трапляються і я на свої очі таку штуку бачив.

Було міні год з вісімнацять. І послали мене батько в поле воли пасти: ну, а пасти скотину — це-ж можна всякого дня, бо це не гріх, а добре діло щитаїться. Жену це я волів, так що тілки сонце показалося. Аж дивлюся: наш сусіда на поле їде, з синами та з жінкою. Порівнялися ми, за селом (а було це діло в селі Ганджоватій. Я й питаю: „А куди це вас, дядьку, бог несе?" — „На поле косити!" — „А кажуть люди, наче-б не можна на Пантилимона косити!" — „Ет! чого люди не видумають?! Кому лінь робити, той в усякий день не робитиме! Гріх — потане діло робити, а косити — то за це нічого не може бути". Та й поїхав собі. А я з волами... знаєте, як то воли тюпають... потихенько за ними іду. Вигнав я воли на стерню, а з нашого поля й того чоловіка ниву видко, Бачу, що вони докосюють говес: бо вже з одного боку копа стояла, і з другого кінця — теж копа; а вони покосили до обід. А ввечері воно підсохло, то взяли й склали посеред поля, не дуже далечко й од тих двох кіп. І це все я на свої очі бачив. Коли в-ночі, як зірветься вихор! та пустився силний дощ іти, і грім, та блискавка така, що аж хати ходором ходять! Встаю я рано, а міні кажуть, що „Сидорову копу вівса — спалило!" Я аж не довіраю людям. Іду на поле, і що ж ви собі думаєте? — Од тої копи, що вчора накладяна, ані слідочка! тілко видко той чорний круг, що на тім місці вона горіла. А ті дві копі, що вони раніш були, стоять цілісінькі, і тілки одна з лєвого боку трошки підсмаляна. То я-б нікому не повірив, коли-б сам не бачив.

Та й багато таких випадків розказують люди. Але мусиш працювати, бо наше вже діло таке! Знаете: плотник, як улітку святкуватиме, то в-зімку зуби на полку! У-зімку ж ніде не заробиш ані копійки, — бо оце-тепер наші жнива. Та й у-літку тепер такі заробітки, що, як день не попрацюй, то взавтра їсти нема чого. (Записав М.З. Левченко).

ЗВИНОГОРОДЩИНА
УМОВНІ ЗАЗНАЧКИ:
Залізнича колія та станція
Поштові шляхи
Великі проїжжі та торгові шляхи
Сільські дороги
Річки та течійки
Залюднені пункти
Фільварок
Хутір
Церква
Межа Звиногородськ. повіту
ЗВИНОГОРОДКА
КОРСУНЬ
ЛИСЯНКА
ШПОЛА
ТАЛЬНЕ
НОВОМИРГОРОД
ЗЛАТОПІЛЬ
ВІЛЬШАНА
ГОРОДИЩЕ
МОКРА КАЛИГІРКА
СТОЙКОВА
ПОТІК
ЗВЕНИГОРА
ЗВАНОВКА
ЯКІВКА
ПРУТИВАНЦІ
ШАНДЕРІВКА
ВІЛЬХІВЕЦЬ
ТОЛСТА
БУРТИ
СЕЛЯГІВКА
КУЦІВКА
МАТУСІВ
АСБЕЛАНИ
ЛЕГЕДЗИНЕ
НОВОАРХАНГЕЛЬСЬКЕ
КОРОТКИЕ
СКОТАРЕВЕ
КАЛАКЕВАЛТА
ВИНОГРАД
РІВОК
БОЯРКА
МЕДВИН
ЗАКУТИНЦІ
ПЕРЕВІЛКА
ХЛОНСЬКОВ
РИЖАНІВКА
РИЗИНЕ
ЗВАНЬКОВ
ВЕРЯВКА
ОТЕВАЇВ

ВИДАННЯ

ІСТОРИЧНО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ВІДДІЛУ

...ски Історично-Філологічного Відділу: кн. I (1919) — 1 крб. 50 к.; кн. II—III (...-1922) та кн. IV (1923) — по 2 крб.; кн. V (1924—1925) — 2 крб. 50 коп.; VI (...) — 2 крб.; кн. VII—VIII (1926) — 7 крб.; кн. IX (1926) та кн. X (1927) — ...; кн. XI (1927) — 3 крб. 50 к.; кн. XII (1927) — 4 крб.; кн. XIII-XIV (...) — 4 крб. 25 к.; кн. XV (1927) і кн. XVI (1928) по 3 крб. 50 к.; кн. XVII ... кн. XVIII (1928) — по 4 крб.; кн. XIX (1928) — 4 крб. 60 к., кн. XX (1928) — 5 крб. 50 коп.; кн. XXI—XXII (1928) — 5 крб. 50 коп.; кн. XXIII (1929), кн. XXIV (1929) — 6 крб. 10 к.; кн. XXV (1929) — 3 крб. 50 к., кн. XXVI (закінч. друк.), кн. XXVII (друк.).

Етнографічний Вісник: кн. I (1925) — 90 коп.; кн. II (1926) — 1 крб. 80 к., кн. III (1927), кн. IV (1927), кн. V (1927) та VI (1928) — по 2 крб., кн. VII (1928) — 2 карб. 80 к.; кн. VIII (1929) — 3 крб. 25 к.; кн. IX (закінч. друк.).

Бюлетень Етнографічної Комісії (1925—1929).

... (1924) кн. I - IV — 5 крб.; (1925) кн. I - VI — 6 крб.; (1926) кн. I - VI — ...) кн. I - VI — 5 крб. 90 к.; (1928) кн. I - IV (продається тільки в ДВУ).

IV. Збірник Історично-Філологічного Відділу:

... **...агалій.** Нарис української історіографії. Вип. I: Джерелознав... 1 крб.; вип. II: Козацькі літописи (1925) — 1 крб.

... **...ький.** Західньо-руські літописи, як пам'ятки літератури, ч. I (1921) — ... ч. II. (1929). — 2 крб. 70 к.

... **О. Л. Сушицкій.** Зап.-русскія лѣтописи, какъ памятники литературы (1921) — 1 крб.

... **акад. Аг. Кримський.** Історія Персії та її письменства. I. Як Персія, знойо... ...ча од арабів, відродилася політично (1923) — 1 крб.

... **...анній Київ.** а) **Хв. Ернст.** Контракти й контрактовий будинок у Київі. Еконо... ...о історичний нарис (1924), 2-ге вид. (з 20 малюн.) — 50 коп.; [б) Збірка — ... та його околиця (1926) — 6 крб. 25 коп.]; в) **В. Щербина.** Нові студії історії Київа (1926; з 26 мал.) — 2 крб. 50 коп.

— **В. Науменко.** З історії початків української літератури XIX в. (1924) — 50 коп.

— **акад. Аг. Кримський.** Перський театр, звідки він узявсь та як розвивавсь, з 5 малюнками (1925) — 1 крб.

... **...Резанов.** Драма українська (Старовинний театр). Вип. 1. Сце... в Галичині (1926) — 2 крб. 75 коп. Вип. 2. Як устатковувано ... (друк.). Вип. 3. Шкільні дійства великоднього ... (1926) — ... Шкільні дійства різдвяного циклу (1927) — ... Вип. 5. ... 4. ... агіографічні (1928) — 3 крб. Вип. 6. ... ...ні ... ...оп. Вип. 7 (готується до друку).

... **...рило.** Уваги до сучасної української літератури ... 1926.

... **...д. Аг. Кримський.** Хафиз та його пісні, в його рідній ... та ... (1924) — 1 крб. 25 коп.

... **...д. Аг. Кримський.** Історія Туреччини та її письменства, т. I (1924) — ... 50 коп.; т. I, вип. 2 (1927) — 1 крб. Вступ (1926) — 75 коп.

... **...н.** Водяні знаки українських паперів до 1650 р. (1923) — 2 крб. 50 к.

... **...ко** та **акад. Аг. Кримський.** Нариси з історії української ...рестоматія старописьменської українщини (1924) — 1 крб.

... для збирання етнографічних матеріялів: 1. **Ол. Курило.** Початки ... 2. **Клим. Квітка.** Професіональні народні співці та музи... 3. **Проф. Є. Тимченко.** Діялектологічні вказівки (1925) — ... збирання пісенного матеріялу (1925) — 5 к. Див. № 29.

...ологічна класифікація українських говорів (з мапою). ... „Записок") — (випродано).

... (...н. правоп. 1927, 165-та тис.) — ...

...фія ...

...ижної ...

436

№ 20 — проф. Хв. Тітов. Стара вища освіта в київськ

№ 21 — О. Курило. Особливості говірки села Хоробри

№ 22 — проф. М. Марковський. Як утворивсь роман
повні?» (вичерпано).

№ 23 — Л. Шульгина. Пасічництво (етнол.) (1925) — 40

[№ 24] — Російсько-український словник. Т. І-й, під г
А. Кримського, А-Ж (1924) — 2 крб. 50 коп. Т. II-
вип. 2-й, Л-Н (друк.). Т. III-й О-П, головн. ред. а
3 крб. 10 к.

[№ 25] — акад. Д. Багалій. Мандрований філософ Г. Ско

[№ 26] — Наук. збірник Істор. Секції за р. 1924—3 крб.
за р. 1928 — 3 крб.

[№ 27] — а) К. Грушевська. З примітивної культури (192
громадянство та його пережитки на Вкраїні (19

[№ 28] — Шевченко та його доба. 1-й Збірник (1925)
(1926) — 2 крб.

№ 29 — Див. № 13. І, Програми до збирання оповідань

№ 30 — акад. С. Єфремов. Поет і плантатор (1925)—2

№ 31 — проф. В. Данилевич. Археологічна минувшина
малюнків та 9 мапами). 1925—1 крб. 25 коп.

№ 32 — проф. Є. Тимченко. Номінатив і датив (1925) — 75 коп

№ 33 — акад. В. Перетц. Слово о Полку Ігоревім (1926) — 4

№ 34 — проф. Є. Кагаров. Нарис історії етнографії, І (1926)

№ 35 — Археол. досліди 1925 р., з мал. (трипільської культ
за 1926 р. з мал. й табл. (1927) — 2 крб. 75 к. (в пер

[№ 36]—акад. М. Грушевський. Історія української літерат
т. V (1926 — 1927) — 6 крб.

№ 37 — Декабристи на Україні, Збірник Комісії для дослі
Україні т. І (1926) за ред. акад. С. Єфремова та З.
(1930) ред. акад. Д. Багалій — 2 крб.

№ 38 — проф. В. Кордт. Подорожні по Східній Европі

№ 39 — Вад. Модзалевський. Гути на Вкраїні (1926)—2 кр

№ 40 — Трипільська культура на Україні. Збірник І (з м

№ 41 — Російсько-український словник правни
ванням академика А. Кримського (1926) — 4 кр

№ 42 — Літопис Величка, т. І (1926) — 3 крб. 25 к.

№ 43 — Український Археографічний Збірник, ред.
3 крб. 75 коп.; т. II (1927) — 4 крб. 50 к.; т.

№ 44 — проф. М. Марковський. Енеїда Котляревсько

№ 45 — проф. Є. Тимченко. Вокатив і інструментал (1926) — 1

№ 46 — Історично - Географічний Збірник, за редагу
ського, т. І (1927) — 1 крб. 75 к.; т. II (1928) — 25 к
3 крб. 25 к.

№ 47 — Кл. Квітка. Пісні про дівчину-втікачку (1926)— 50 коп.

№ 48 — проф. П. Бузук. Нарис історії української мови (1927)—1

[№ 49]— Щоденник Т. Г. Шевченка, за ред. акад. С. Єфремо

№ 50 — проф. Г. Павлуцький. Історія українського орнаме

№ 51 — Юбілейний збірник на пошану акад. Д. І. Багалі
(1927) — 15 крб.

№ 52 — Листування Ів. Франка з М. Драгомановим (1928)

№ 53 — Збірник П. Куліш. Ред. акад. С. Єфремов (1927) —

№ 54 — проф. М. Грунський. Київські глаголицькі лист
з знімками (1928)—1 крб. 25 к.

№ 55 — М. Левченко. З поля фольклористики та етног
вип. 2 (1928) — 50 коп.
(...), т. І, зо пот

Збірник Історично-Філологічного Відділу Всеукраїнської Академії Наук № 71.
Діалектологічна Комісія під головуванням акад. Ак. КРИМСЬКОГО.
Етнографічна Комісія під головуванням акад. А. ЛОБОДИ.

Акад. Ак. КРИМСЬКИЙ

ЗВЕНИГОРОДЩИНА

ШЕВЧЕНКОВА БАТЬКІВЩИНА

З ПОГЛЯДУ

ЕТНОГРАФІЧНОГО ТА ДІЯЛЕКТ

З ГЕОГРАФІЧНОЮ МАПОЮ ТА МАЛЮН

ЧАСТИНА І, ВИПУСК 1

ПОБУТОВО-ФОЛЬКЛОРНІ ТЕКСТИ

КИЇВ
Всеукраїнської Академії Наук
1930

Фото з оригінал-макету видання „Звенигородщина. Шевченкова батьківщина. З погляду етнографічного та діалектологічного. З географічною мапою та малюнками"

Та небільше зробили для звиногородського фольклору і в новозаснованім тоді у Київі „Юго-западномъ Отдѣлѣ Русскаго Географическаго Общества". В виданій од „Отдѣла збірці: „Малорусскія народныя преданія и разсказы" М. Драгоманова (К. 1876) ми бачили лиш три короткі легенди, що їх надіслав до „Юго-западнаго Отдѣла" Євг. Борисов із с. Кайтанівки (на південь од Звиногородки). Може й саму назву того звиногородського села Кайтанівки київські етнографи 1870-их р.р. в „Юго-западномъ Отдѣлѣ" почули тоді вперше за свого життя, бо навіть неодразу дали собі раду з тим іменням [1]).

Сильно вражає нас той факт, що Звиногородщині не приділила уваги й пам'ятная „Этнографическо-статистическая експедиція въ западно-русскій край" 1870-их р.р. під проводом П. П. Чубинського. В величенних, аж семитомових, „Трудахъ" тієї „Экспедиції" ми не знайдемо ані яких-небудь вірувань, записаних на Звиногородщині, ані чогось із т. зв. „народнього календаря", ані однієї казки, ані однієї обрядової пісні. Тільки серед чисто-ліричних пісень (не обрядових), що заповнюють собою у Чубинського колосальний V-й том „Трудовъ Экспедиціи", ми натрапляємо на 13 маленьких пісеньок із Звиногородщини. Всього тринадцятеро, коли тимчасом той велетенський V-ий том має в собі 1209 сторінок дрібного друку!.. Занедбано Звиногородщину й у VII-му томі „Трудовъ", де міститься праця К. Михальчука: „Нарѣчія, поднарѣчія и говоры южной Россіи". В „Приложеніяхъ" (т. VII, ст. 536 і д.) подано „Перечень мѣстностей, въ которыхъ были сдѣланы записи говоровъ" — і виявляється, що з цілої Звиногородщини взято на увагу тільки волость села Багачівки. Це — десять верстов на схід [illegible]ового міста Звиногородки, на поштовім шляху між Зви[illegible]ою та залізничою станцією Шполою. Записано — за програ[illegible] Новицького — лиш 61 приклад, як вимовляють у багачівс[illegible] те чи інше слово (ст. 569—570). Лаконічні тії записи [illegible] без належної точности (приміром, поданая там твердая вимова для „р" у таких словах, як „*ра*бий", „бу*ра*", не буде характер[illegible] для цілої багачівської волости, бо частіш ми там чуємо „*ря*бий" і „бу*ря*"; або знов, навряд щоб десь у багачівській волості dativ од „я" вимовлявсь „*ми*ні": скрізь кажуть „*мі*ні"). А до того, Звиногородщина з діялектологічного погляду не є ж якась одноцілість, — і мова багачівської волости це ж мова не цілої Звиногородщини, ба лиш своя місцева говірка, чи краще сказати — одна з поміж східніх говірок Звиногородщини. Адже східня та західня половина давнього Звиногородського повіту, що одмежовуються одна од однієї річкою Гнилим Тікичем (він тече посеред Звиногородщини, з півночі на південь), це для діялектолога геть-геть не щось єдине, не те саме. На схід од Тікича, в його ліво-

[1]) На ст. 101-ій „Преданій" (де легенда про Соломона) названо село „Кахтановка"; на ст. 200 (переказ про татарський забіг) та на ст. 215 (про короля Понятовського та царицю Катерину) село носить свою офіційну-російську назву „Каэтановка".

Та небільше зробили для звиногородського фольклору і в новозаснованім тоді у Київі „Юго-западномъ Отдѣлѣ Русскаго Географическаго Общества. В виданій од „Отдѣла збірці: „Малорусскія народныя преданія и разсказы“ М. Драгоманова (К. 1876) ми бачимо лиш три короткі легенди, що їх надіслав до „Юго-западнаго Отдѣла“ Євг. Борисов із с. Кайтанівки (на південь од Звиногородки). Може й саму назву того звиногородського села Кайтанівки київські етнографи 1870-их р.р. в „Югозападномъ Отдѣлѣ“ почули тоді вперше за свого життя, бо навіть неодразу дали собі раду з тим іменням [1]).

Сильно вражає нас той факт, що Звиногородщині не приділила уваги й пам'ятная „Этнографическо-статистическая експедиція въ западно-русскій край“ 1870-их р.р. під проводом П. П. Чубинського. В величенних, аж семитомових, „Трудахъ“ тієї „Экспедиції“ ми не знайдемо ані яких-небудь вірувань, записаних на Звиногородщині, ані чогось із т. зв. „народнього календаря“, ані однієї казки, ані однієї обрядової пісні. Тільки серед чисто-ліричних пісень (не обрядових), що заповнюють собою у Чубинського колосальний V-й том „Трудовъ Экспедиціи“, ми натрапляємо на 13 маленьких пісеньок із Звиногородщини. Всього тринадцятеро, коли тимчасом той велетенський V-ий том має в собі 1209 сторінок дрібного друку!.. Занедбано Звиногородщину й у VII-му томі „Трудовъ“, де міститься праця К. Михальчука: „Нарѣчія, поднарѣчія и говоры южной Россіи“. В „Приложеніяхъ“ (т. VII, ст. 536 і д.) подано „Перечень мѣстностей, въ которыхъ были сдѣланы записи говоровъ“ — і виявляється, що з цілої Звиногородщини взято на увагу тільки волость села Багачівки. Це — десять верстов на схід од повітового міста Звиногородки, на поштовім шляху між Звиногородкою та залізничою станцією Шполою. Записано — за програмою І. П. Новицького — лиш 61 приклад, як вимовляють у багачівській волості те чи інше слово (ст. 569—570). Лаконічні тії записи пороблено без належної точности (приміром, поданая там твердая вимова для „р“ у таких словах, як „*р*абий“, „бу*р*а“, не буде характеристична для цілої багачівської волости, бо частіш ми там чуємо „*р*ябий“ і „бу*р*я“; або знов, навряд щоб десь у багачівській волості dativ од „я“ вимовлявсь „мині“: скрізь кажуть „міні“). А до того, Звиногородщина з діялектологічного погляду не є ж якась одноцілість, — і мова багачівської волости це ж мова не цілої Звиногородщини, ба лиш своя місцева говірка, чи краще сказати — одна з поміж с х і д н і х говірок Звиногородщини. Адже східня та західня половина давнього Звиногородського повіту, що одмежовуються одна од однієї річкою Гнилим Тікичем (він тече посеред Звиногородщини, з півночі на південь), це для діялектолога геть-геть не щось єдине, не те саме. На схід од Тікича, в його ліво-

[1]) На ст. 101-ій „Преданій“ (де легенда про Соломона) названо село „Каѳтановка“, на ст. 200 (перекав про татарський забіг) та на ст. 215 (про короля Понятовського та царицю Катерину) село носить свою офіційну-російську назву „Каѳтановка“.

бережжі, яке тепер справедливо звуть Шевченківщиною, балачк
у людей більше-менше така сама, як у наддніпрянських повітах —
канівському, черкаському, чигиринському; та цього ніяк не можн
сказати про територію на захід од Тікича, про його правобережжя
що й економічно і етнографічно тягне до Гуманщини. Цю західн
Звиногородщину можна було б історично звати „Поточчина", бо т
були землі магнатів Потоцьких (а вони резидували на Гуманщині —
чи в самім Гумані, чи в Тальному); цілком можна гадати, що пан
Потоцькі в свою західню частину Звиногородщини переселяли люде
не тільки з Гуманщини, ба навіть із сусіднього Поділля, з-над Бог
Так чи йнак, а в мові західньо. Звиногородщини ще й досі слідн
деякі ознаки з а х і д н ь о-українські, нехай менше, ніж скажемо
на Гуманщині та Липоввечині, а все ж слідно подолянізми (надт
в лексиці!) [1]). Окрім того дослідник-діялектолог Звиногородщин
повинен мати на увазі, що геть-уся Звиногородщина з півдня пр
туляється до Херсонщини — і близкість степового українськог
наріччя в не аби-якій мірі теж одбивається на мові суміжних вол
стей сусідньої південної Звиногородщини, вносячи одміни про
північних її волостей, — чи буде це на Шевченківщині, чи в да
ній „Поточчині". І коли діялектологія Звиногородщини являєтьс
бачимо, доволі складною річчю, подавати скількись мовних зразк
лиш із багачівської волости, як воно зроблено в „Трудахъ этногр
фическо-статистической экспедиціи", це значило не тільки вияви
зовсім малу, аж надто недостатню увагу „Экспедиціи" до звино
родської діялектології, ба це значило ще й внести тією однобічн
недостатністю навіть певну плутанину в діялектологію. Абсолют
неправдиве місце для Звиногородщині на доданій до VII-го тома „Тр
довъ" діялектологічній мапі — це ж і є така плутанина! Це добре ро
мів і сам М. П. Михальчук та й обережно застерігся (т. VII, ст. 477), і
свою класифікацію мови тих „мѣстностей" він будував „на основа
весьма недостаточныхъ свѣдѣній, почерпнутыхъ изъ разсказовъ р
ныхъ лицъ, но и эти свѣдѣнія относятся лишь къ небольшому райо
Таким чином на 1880-ті роки Звиногородщина залишалася, мож
сказати, необслідувана: аж надто-бо мало було про ню надруковано

[1]) Навіть у місті Звиногородці, довговіковому адміністративному й територі
ному центрі повіта, нема справжньої одности в мові. Більша частина Звиногородки
кинулася на лівому (східньому) березі Гнилого Тікича; менша (але вона теж велик
„по тім боці", і дарма що обидві половини сполучуються між собою мостом, гатт
кладками, досвідчене вухо раз-у-раз може одрізнити, чи балакає з вами якийсь горо
нин „з цього боку", чи „з того боку", із „Замостя" та „Чернячки".

[2]) На прикінці 1870-их і на початку 1880-их рр., коли в містечку Лисянці вч
лював Й. А. Димінський (син відомого подільського етнографа), до нього переслав к
дично-етнографічну програму київський професор О. Ф. Кістяківський, і Ди
ський призбирав для нього певні матеріяли. Та Кістяківський року 1885-го помер. Ди
ського записи залишилися неопубліковані, і допіру з заснуванням Української Акад
Наук вони зробилися приступні для дослідників. Я їх зміг використати аж 1926-го р

VII
IX

II.

В 1880-их роках, буде тепер тому більше ніж 40 літ, я, сумно відчуваючи, що рідна моя Звиногородщина залишається для етнографічної та лінгвістичної науки terra incognita, вирішив узятися систематично за її студіювання, надтож позанотовувати те, чому загрожує забуття. Великої надії, щоб цензура дозволила міні мої записи надрукувати, не могло тоді в мене бути, бо саме ж 1880-ми роками розпочалася ера найбільшого протиукраїнського цензурного лютування, ішла сумно-огидна, реакційно-обрусительна доба царя Олександра III. Та заразом думалося, що однаково ж доведеться вести студії ще багато літ, а друкувати може щаститиме й у Галичині. Особисто я найбільшу увагу звернув тоді на записи лінгвістичні, в тім числі постановив (і багато літ свою постанову й виконував) збирати на Звиногородщині як-найбільше л е к с и ч н о г о матеріялу з народніх уст, записуючи не тільки цікаве почуте слово, ба й ціле речення, в якому я тее слово почув. Окрім того, натурально, записував я й пісні на Звиногородщині і прозаїчні тексти; і сам я це робив, і інших людей за це прохав. Дехто й самотужки додумувавсь робити те, що й я. От, на початку 1890 років, а саме 1892, поробив чимало пісенних записів, потроху й прозаїчних, С. О. Єфремов у двох селах південної Звиногородщини — Пальчик та Шостакова. Року 1897-го 1898-го призбирала чимало пісенного матеріяла громадка шкільної молоді в с. Гусаковій на захід од Звиногородки (Ол. Панасевич, В. Рожанський, М. Гернега, М. Кислинська, Ганна Смоктіївна, і ще дехто). Ці всі знадоби попереходили до моїх рук. А хто міні дав найкращих двох кореспондентів, уже на початку 1900-их років, то це був В. М. Доманицький, відомий кооперативний діяч у селі Колодистому на південному заході Звиногородщині. Ті два колодиські кореспонденти — селяни-гречкосії Ів. Л и с а к та Сем. П а л а м а р е н к о. Їм дано було етнографічну програму львівського Наукового товариства імени Шевченка, — то вони, заглядаючи в ню, широко списали життя-буття і фольклор свого села Колодистого, кожен — незалежно од другого, кожен — по своєму, і заразом — кожен дуже добре. Надто ж цінні вийшли записи Ів. Л и с а к а, людини не попросту розумної й спостережливої, ба ще й з чималим, незрівняним селянським гумором і з безперечним белетристичним таланом. (Портрет його — на ст. 68). Ів. Лисак, через свою жвавість, частенько одбігав од систематичного порядку етнографічної програми, частенько пускав свого письменного пегаса бігти самопасом, частенько державсь не друкованої програми, а вільної асоціяції ідей; тільки ж і в тому начеб то хаосі Лисакові записи аж надпоривають своєю влучністю, мальовничістю, і я вважаю їх за окрасу своєї збірки.

Року 1905-го, як настала перша, „підготовча“ російська революція, а з нею воля друку для українського слова, я був надумавсь

уже й друкувати свої матеріяли із Звиногородщини, що їх протягом більше ніж п'ятнадцятьох років нагуртувалося в мене рясненько-таки. Вже я й по часописах наших подав був звістку, що незабаром маю випускати в світ „Звиногородщину". Тільки ж праця над історичною граматикою української мови одтягла мене од опублікування „Звиногородщини"; а потім настала світова війна й революція, — і про якийсь друк аж до 1920-их років не можна вже було й думати. Завважу при нагоді, з дорогоцінних Лисакових колодиських записів зацікило на світі тільки те, що він устиг переслати до мене 1905 року і що я мав би опублікувати в своїм задуманім тоді виданні „Звиногородщина". А котрі Лисакові записи залишилися у нього в хаті, все те загинуло. Бо 1906-го почалося поліційне цькування В. Доманицького з його прихильниками, — і серед хвилі арештів довелося Ів. Лисакові нашвидку спалити всі папери, котрі були в нього; розглядати, що — легальне, а що — нелегальне, не було часу. Отак переховалося тільки те, що вже було в моїх руках.

III.

Як заснувалася 1918-го року Українська Академія Наук, справа видання „Звиногородщини" знов потроху прийшла на чергу. Та тепер поз'являлися ще нові матеріяли, що їх призбирала Етнографічна Комісія Академії Наук.

Етнографічна Комісія порозсилала по всіх закутках України докладненькі програми з запитами для збирання етнографічних даних. Одгукнулася на заклик Комісії ціла хмара кореспондентів, між іншим із Звиногородщини; і на питання, поставлені в програмі, наспіла протягом 1926—1928 р.р. сила відповідей. Все те довелося мені пильно переглянути, пильно перевірити на місці, в самій-таки Звиногородщині. Виявилося: для друку підходить лиш невелика частина того, що було надіслано до Академії, а найбільшу частину довелося одкинути як непридатну.

Що правда, меншая, але путящая частина має справжню наукову вартість, а дещо — навіть не аби-яку. На найпершому місці треба відзначити і добрі і рясні записи С. М. Терещенкової (Портрет її та життєпис див. у нас на ст. 143—144). Спеціяліст-етнограф, дійсний член Етнографічної Комісії, завідувачка краєзнавчого музею в місті Звиногородці, С. М. Терещенкова поставилася до справи аж надто поважно й свідомо та й позбирала з усіх закутків Звиногородщини етнографічні матеріяли навіть багато ширші, ніж того вимагала програма Комісії. При тім для С. М. Терещенкової краще ніж для кого було видко, що нові форми життя, які тепер по селах запроваджуються, ведуть до того, що всякі стародавні спомини витісняються на селі трохи чи не з блискавичною швидкістю, і що прадідівські народні звичаї, перекази, темні забобони і т. і. серед молодшого покоління вже забулися сильно, а старі

люди, які всіх старовинних звичаїв і вірувань пильно трималися, вже вимирають, та й вимирають; — тому С. М. Терещенкова найбільшу свою увагу приділила не кому, як саме отим старим дідам та бабам, котрі ще старовину пам'ятають. Записи свої вона найчастіш робила од людей, що налічують свого віку, так, літ вісімдесять, дев'яносто, сто, навіть понад сто. Не маючи ж фізично стільки часу, щоб самій особисто повикористовувати чисто всіх своїх знайомих дідуганів та бабусь, С. М. Терещенкова охоче познайомила з ними ще й наукового секретаря моєї катедри М. З. Левченка. З нього теж тямущий спеціяліст-етнограф, редактор важливої, визначної фольклорної збірки: „Казки та оповідання з Поділля в записах 1850—1860 рр." (що видала в світ наша Академія Наук 1928 р.), — і М. З. Левченко, натурально дуже по путящому, із свого боку теж позаписував багацько цікавого матеріялу од тих людей на Звиногородщині, котрих йому називала С. М. Терещенкова, прим. од більш ніж столітнього знахура Туркиненка в правобережній частині Звиногородки. Левченкові записи всі бездоганні.

Знайшлися ще й інші путящі звиногородські записувачі 1926—1928 р., — не такі, правда, спеціялісти, як С. М. Терещенкова та М. З. Левченко, і не так багацько вони записали, тільки ж їх треба нам згадати з признанням. До них належить прим. дуже толковий записувач П. Шалієвський із с. Ріпок [1]), Д. Коваленко з Керелівки, та ще дехто. От, П. Шалієвський, не надто женучися за рідкими тими архаїчними рештками, що вже вимирають і не всім уже відомі, намагався зафіксувати переважно те, що ще непохитно держиться як норма серед більшини сільського люду, а не тільки серед декотрих людей старого віку. Більше-менше треба те саме сказати й про Д. Коваленка, додавши хіба, що він збирав добрий матеріял і поза академічною програмою; од нього ми маємо цілу колекцію приказок із Керелівки; Д. Коваленко силувавсь їх позаписувати додержуючися як-найбільше простонародньої вимови того Шевченкового рідного села. Ще інших таких дописувачів 1926—1928 р. ми зазначаємо кожного на своєму місці, коло поданих од кожного текстів.

Пояснити тут треба, чому довелося — на жаль — одкинути головну масу цікавого матеріялу, надісланого до Академії з Звиногородщини. Трапилося це понад усяке сподівання. Адже записувачі належали до шкільної сільської молоді, бралися вони до діла дуже охоче, здавалося можна було чекати од їхньої роботи як-найкращих наслідків; — а вийшло навпаки. Навіч вияснилося, що самісінької доброї волі для етнографічного кореспондування — ще не годі. Здобути до рук програму з описами якихсь вірувань, звичаїв та обрядів, із

[1]) Це село, — воно лежить недалеко од містечка Винограда, — зветься „Ріпки", а форма „Ріпок" — то вже гепітів. Та хто сам не був у тім селі, іноді вживає форми „Ріпок" як nominal. sing. На жаль, саме в отій неправдивій формі („Ріпок", а не „Ріпки") дісталася ця назва і на мапу Звиногородщини.

запитом: „Чи нема такого звичаю й у вас?" — це річ, як показав досвід, дуже ще недостатня. Треба, щоб етнографічний кореспондент здобув попереду належну, хочби й коротку, підготову для свого кореспондування, а найголовніш — щоб він виразно усвідомив собі, на віщо потрібні його записи для науки, для Академії Наук зосібна. Може варто було б попереду владнати навіть певний семінар для підготовки етнографічних записувачів, коротенько, але добре навчити їх свого діла, а тоді вже доручати їм програму з запитами.

Одна частина тієї молоді, що бралася давати етнографічно-фольклорні відповіді, то були такі хлопці, які вже одзволилися од усяких забобонів і, в характері неофітів, радніші були б похвалитися перед Академією Наук тим, що в них на селі загалом уже забобони понищено. В такому ліквідаційному дусі вони й писали свої повідомлення: мовляв, нема вже в нас забобонів, та й край! Декотрі з них додавали до своїх ліквідаційних відповідей ще й наукові пояснiння, позичені з початкових підручників для фізики чи космографії. Приміром на програмове запитання: „У кого [на народню думку] переховуються ключі од неба?" молодий кореспондент живцем виписував цілу сторінку з друкованої книжки-фізики, звідки непохитно, як два рази два є чотирі, нам доводив, що небо—то повітря, що замикати його на ключі — аж ніяк нема спромоги. Був один (його лист диви на ст. 422), сердито одіслав нам нашу програму назад: мовляв, „я такими дрібницями не занімаюсь", і з убійче-ущипливою іронією на нашу „професорську" адресу докидав: „я не професор, щоб я вам сказав, у кого од неба ключі, воно мені не потрібне; пока — до свіданія". Траплялися серед цієї молоді, правда, й такі, які були навіть не від того, щоб дати нам як-найточніші звістки про народні вірування; але сами вони вже так далеко одійшли од простонародніх забобонів, що не зугарні були вже їх і занотовувати в бездоганній, цілковитій точності. Я, для зразку, навмисно вмістив скількись таких непевних записів 1928 р., надісланих із с. Зеленої Діброви, зазначаючи при цім, що зеленянські звістки не збігаються або не зовсім збігаються з тими, які ми знаємо з інших джерел (див. ст. 277, 278, 281, 282, 284, 286, 294, 351).

Друга частина сільського школярства перегнула свої етнографічні відповіді в зовсім не такий бік. Живовидячки, ці молодики гадали, що, коли Академія Наук познаходила по інших селах на Вкраїні цікаві стародавні звичаї і шукає їх ще де-інде, то сором буде, щоб у їхньому селі на Звиногородщині та й не було геть-усього того самого. Через те вони в своїх листах брали-переказували своїми словами чисто все те поспіль, що вміщено було в етнографічній програмі, і запевняли, що все воно так ведеться в їхньому селі. І виходила — коли б довірливо покластися на ті записи — наприклад така кумедія, що село Скальоватка під Звиногородкою, відоме мені

як-найдокладніш іще з моїх дитячих літ, живе 1928 року етнографічними поглядами не тільки теперішніх найглухіших закутків України, ба ще перебуває в архаїчному становищі принаймні XVIII століття (коли не XVI-го!), ба навіть зацілів там фаллічний культ щось-ніби Ярила. Звичайно не важко було мині негайно поїхати з М. З. Левченком із Звиногородки до Скальоватки, і за якусь пару годин, виявнити через своїх давніх знайомих, що ніякісінького етнографічного ренесансу в дусі XVIII століття не одбулося за останній рік у Скальоватці, і фаллічного Ярилового культу теж нема. За допомогою тих своїх знайомих я повикреслював із кореспондентового опису все те, чого в Скальоватці не водиться. Показалося, що з етнографічного погляду Скальоватка, як і давніш воно було, мало-чим одрізняється од сусідніх сіл на Звиногородщині. — Отаким самим способом довелося мині поперевіряти аналогічні звістки ще й з інших сіл нашої Звиногородщини — і здебільша все поодкидати, як недійсне. При нагоді зазначу, що я вважав за потрібне контролювати не тільки ті кореспонденції, котрі мині здавалися непевними, ба й геть усі інші, або особисто поїхавши до потрібного села, або запрошавши до себе людей звідти. В результаті, з цілої хмари кореспондентів, у мене залишилося зовсім певних лиш 10 — 15 на цілу Звиногородщину.

Я спинивсь на цих пригодах тому, що Звиногородщина живовидячки не є самітній виняток у мережі етнографічних кореспондентів: напевне ж і з інших місцевостей України надсилаються етнографічні кореспонденції, складені таксамо як оті, що про них я переказав. Коли їх залишити на сховок в архівах, а не перевірити негайно, тут-таки на місці, як поробив я із звиногородськими дописами, то вони колись у майбутньому могтимуть приводити дослідників до дуже небажаних помилок, бо цілком фіктивну етнографічну картину хтось може вважатиме за правдиву.

IV.

Приступаючи тепер до видання записів із Звиногородщини, що призбирувалися більше ніж 40 літ, я розподілив видання на три частині.

а) Частина п е р ш а — це опис селянського життя-буття, селянського побуту, з його обрядами й звичаями, чи то за важливих моментів родинних (сватання, весілля, хрестини, похорон і ін.), чи то важливих днів або й тижнів народнього календаря. Одна половина цієї частини — загальна, для цілої Звиногородщини, не витрачаючи й села Колодистого, так гарно описаного у Ів. Лисака; за нею йде, мов додаток, половина спеціяльніша, монографічно присвячена лиш одному селу Колодистому в описах переважно Сем. Паламаренка на початку 1900-их рр. З пісень сюди ввіходять усі обрядові.

б) Д р у г а частина „Звиногородщини" — то звиногородський фольклор з його казками, оповіданнями й з історичними переказами

такого типу і в такій системі, як „Малорусскія народныя преданія и разсказы" М. Драгоманова, „Этнографическіе матеріалы изъ Черниговской губерніи" Б. Грінченка, „Казки та оповідання з Поділля" М. Левченка. Пісні не-обрядові (ліричні, історичні і ін.) виходять саме в цю частину.

в) Третя частина — лінгвістична: словник живої народньої мови на Звиногородщині, граматичні й діялектологічні спостереження та досліди, то що.

Діялектологічні особливості Звиногородщини, як бачимо, трактуються у нас в частині третій. Тільки ж і в перших двох частинах уміщений матеріял дає аж надто багато для звиногородської діялектології, бо й етнографічні записи робилися будь-що-будь фонетично,— фонетично настільки, наскільки це можна було робити, не вдаючися до додаткових знаків чи то над рядками, чи під рядками [1]). Застерігаємося одначе, що од граматично-етимологічних упливів літературного правопису ми, звичайно, не втікли, ані сам я, ані мої кореспонденти. Найменше піддавалися граматичному правописові прості селяни. Писали вони так, як їм природнє чуття підказувало, і от приміром у Ів. Лисака в його незрівняних наскрізь селянських записах із с. Колодистого поч. 1900-их рр. є одбігань од літературної правописної норми ціла безліч. Натурально, що таких як у нього, у Лисака, антилітературних „неортографій" ми на певний етимологічний лад не хтіли нагинати й переробляти, бо дарма що якоїсь послідовности для них у Лисака нема, а все ж для лінгвіста вони дають собою чималу науку й корисні вказівки. Що ж до тих етнографічних текстів, для яких записувачами були інтеліґенти (не виключаючи й автора цих рядків), то на них граматична умовна ортографія позначилася сильно. От, приміром, читач знайде в нас таку загально-вкраїнську правописну етимологізацію (вона й у Лисака є), як „*бере*ться", „візьме*ться*", дарма що ми вимовляємо „бере*цьця*", „візьме*цьця*" (або „візьме*ця*"). Писано у нас: „*з* чоловіком", хоч вимовляємо ми „*ш* чоловіком"; пишеться „*із* села", а не „*іс* села". Наголошені звуки „е" та „и" у нас чуються на однаковий лад, ніби щось посереднє між „е" та „и": важко розібрати, чи „*ми*нає", чи „*ме*нає". Але на письмі побільше вони все ж нашім виданні не плутаються, хіба що записувач аж надто виразно дочув, приміром, вимову „*ле*це" (а не *ли*це), чи, там, дочув зовсім виразне „*си*стричка" (а не „*се*стричка"); тоді так і писано у нас і друковано: „*ле*це", „*си*стричка". Для діялектолога це все будуть цікаві вказівки, тільки ж нехай він пам'ятає, що спеціяльно-лінгвістична то вже аж третя частина нашої збірки.

Акад. *А. Кримський.*

[1]) Не*мої* записи я звичайно перевіряв особисто на мові людей того самого села, звідки взято було записи, часом переслухував навіть ту саму особу, що була для запису за джерело.

Науково-популярне видання

АГАТАНГЕЛ ЮХИМОВИЧ КРИМСЬКИЙ

ЗВЕНИГОРОДЩИНА
ШЕВЧЕНКОВА БАТЬКІВЩИНА
З ПОГЛЯДУ ЕТНОГРАФІЧНОГО ТА ДІАЛЕКТОЛОГІЧНОГО

Технічний редактор, дизайнер, обкладинка С.А. Кандич

Оригінал-макет С.Г. Кандич

Світлини надано з фондів
Звенигородського районного краєзнавчого музею

Здано до набору 12 06 2009. Підписано до друку 21 09 2009
Формат 60x84 1/8 Друк офс Папір офс
Гарнітура Petersburg C
Обл. вид арк 54,12. Умов друк арк 53,92 Вид. №106
Наклад 1000 прим

"ВЕРТИКАЛЬ"
Видавець та виготівник ПП Кандич С.Г
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК №1335 від 23.04.2003 р
18002, м. Черкаси, вул. Фрунзе, 1
тел 8 (0472) 50-07-63, 38-24-93